T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

SUUDİ ARABİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ (1926-1990)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mustafa BOSTANCI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Ankara–2013

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

SUUDİ ARABİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ (1926-1990)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mustafa BOSTANCI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Ankara–2013

ONAY

Mustafa BOSTANCI tarafından hazırlanan **"Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri(1926-1990)"** adlı bu çalışma, 02.09.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

.....

Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

.....

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

.....

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

.....

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, Arap Yarımadası'nın büyük bölümünü kontrol eden, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin dörtte birine sahip, İslam'ın en önemli iki merkezi Mekke ve Medine'nin hâkimi olan Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluşu ile 1926-1990 arasındaki Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri, özellikle iki ülkeyi yakından ilgilendiren, aynı zamanda bölgeyi de etkileyen önemli olaylar ve karşılıklı ziyaretler çerçevesinde aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve yıkılması üzerine Necid Emiri İbn-i Suud, Hicaz'ı topraklarına katarak kendisini 1926'da Hicaz ve Necid Kralı ilan etmiş, 1932'de ise ülkenin ismini Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiştir. Türkiye, İbn-i Suud'un Krallığını ilk tanıyan devlet olmuş ve iki ülke arasında 3 Ağustos 1929 tarihinde bir Dostluk Anlaşması imzalamıştır. İki ülke ilişkileri 1970'lerin sonlarına kadar istenilen düzeyde gelişme göstermemiş ve mesafeli bir yaklaşım sergilenmiştir. 1980'li yıllarda ikili ilişkilerde ciddi bir hareketlenme ve yakınlaşma sağlanmış, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'ı ziyaret etmişlerdir.

Başta Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri ile İngiliz Ulusal Arşiv kaynaklarından faydalanılan, bunlara ilaveten Suud Resmi Gazetesi Ümmü'l Kura ve diğer Arap kaynaklarının yanı sıra dönemin basınının da kullanıldığı bu çalışmamda en büyük pay sahibi olan, engin tecrübesi ile her zorlukta yol gösteren, çalışmamın başından sonuna kadar ilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli Hocam Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz'a, aydınlatıcı, yol gösterici ve teşvik edici rehberliklerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mustafa Turan ve Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, değerli dostum Dr. Taner Lüleci'ye, İngiliz Arşiv belgelerinin temin edilmesinde yardımcı olan sınıf arkadaşım Alper Ersaydı'ya, öğretmen arkadaşlarım İsmail Sarı ve Mehmet Ali Soruklu'ya, öğrencilerim Medeni ve Yahya Melikoğlu kardeşlere, TTK ve Milli Kütüphane çalışanlarına, teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa BOSTANCI

ANKARA 2013

Sevgili Babamın aziz hatırasına

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ i

İÇİNDEKİLER ii

KISALTMALAR CETVELİ viii

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

SUUDİLERİN ARABİSTAN'DA HAKİMİYET MÜCADELESİ VE SUUDİ ARABİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU 7

I. SUUDİ ARABİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU VE BUGÜNKÜ SUUDİ ARABİSTAN 7

II. TARİHTE SUUDİ ARABİSTAN 21

A.İslam Öncesi 21

B. İslami Devir 30

III. ARAP YARIMADASI'NDA OSMANLI HÂKİMİYETİ DÖNEMİ 33

IV. SUUDİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, ARABİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU 37

V. MISIR ORDUSUNUN GERİ ÇEKİLMESİNDEN SONRAKİ GELİŞMELER 51

VI. I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ, BÖLGEDE OSMANLI HAKİMİYETİNİN SARSILMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER 56

A.HİCAZ DEMİRYOLU PROJESİ 62

B.ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI 69

C. İBN-İ SUUD'UN İNGİLTERE İLE YAPTIĞI ANTLAŞMA (26 Aralık 1915 81

D.ŞERİF HÜSEYİN-İBN-İ SUUUD MÜCADELESİ.....84
E. SUUDİ HİCAZ KRALLIĞININ İLANI 86
F. İBN-İ SUUD-İNGİLİZ MÜZAKERELERİ.....91
G. CİDDE ANLAŞMASI(20 MAYIS 1927).....101
H. SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI'NIN RESMEN İLANI.....103

II. BÖLÜM

1970'Lİ YILLARA KADAR TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ.....106
I. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 106
A. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri 106
B. Atatürk Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası.....107
C. İlk Türk-Suud Diplomatik Temasları 112
D.Türk-Suud Dostluk Antlaşması (3 Ağustos 1929).....125
E. Prens Faysal'ın Türkiye Ziyareti (8-23 Haziran 1932) 130
1. Prens Faysal İstanbul'da 130
2. Prens Faysal'ın Ankara Ziyareti.....133
3. Prens Faysal Yeniden İstanbul'a Gelişi ve Türkiye'den Ayrılışı 139
F. Hicaz-Yemen Harbi ve Türk Basınındaki Yankıları.....143
G. Atatürk Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler 149
II. İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 157
A. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası'nın Temel Özellikleri.....157
B. İnönü Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası.....161
C. İnönü Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi……. 165
1. Avrupalı Devletlerin Suudi Arabistan'daki Menfaatleri ve Elçi Tayinleri.....165

2. Filistin Sorunu'nda Türkiye'nin Tutumu ve Arap Devletleri 166

3. İsrail'in Kurulması ve Tarafların Tutumu 169

III. MENDERES DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ.....173

A. Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri.....173

B. Menderes Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası 175

C.Menderes Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi.....178

1. Ortadoğu Komutanlığı Projesi.....178

2. Bağdat Paktı ve Türk-Suud İlişkilerine Etkisi 179

3. Eisenhower Doktrini.....193

4. 1957 Türkiye-Suriye Krizi ve Suudi Arabistan'ın Arabululuculuk Teşebbüsü.....198

IV. 1960-1970 DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 205

A. Dönemin Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri.....205

B. 1960-1970 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikası.207

C. 1960-1970 Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi….. 210

1. BM'nin 18 Aralık 1965 Kıbrıs Kararı 210

2. 1967 Arap-İsrail Savaşı 213

D. Karşılıklı Ziyaretler 219

1. Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Türkiye Ziyareti (29 Ağustos - 4 Eylül 1966) 219

a. Kral Faysal Ankara'da 219

b. Kral Faysal İstanbul'da 226

c. Kral Faysal'ın Türkiye'den Ayrılışı 230

2. TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Suudi Arabistan'ı Ziyareti (5-10 Nisan 1967) 232

3. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Suudi Arabistan Ziyareti(22-27 Ocak 1968) 233

a. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Riyad Temasları 235

b. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Medine'de 239

c. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Cidde Temasları ve Suudi Arabistan'dan Ayrılışı 239

E. 1960-1970 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler 242

III. BÖLÜM

1970-1990 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 243

I. 1970-1980 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 243

A. 1970-1980 Arası Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri 243

B. 1970-1980 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikasının Temel Özellikleri 245

C. Dönemin Önemli Olayları ve Tarafların Tutumu 249

1. Mescid-Aksa Yangını ve İslam Zirve Konferansı 249

2. Birinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı(Cidde-23-25 Mart 1970) 253

3. Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı 254

4. Kıbrıs Meselesinde Suudi Arabistan'ın Tutumu 258

a. Kıbrıs'taki Türk Toplumuna Suud Devletinin Yardımları 261

b. Suud Devletinin Kıbrıs Türk Cemaatine Yaptığı Yardımların Çeşitleri 263

(1) Dünya İslam Birliği 263

(2) İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) 265

i. İslam Zirvesi Konferanslarında Suud Hükümetinin Kıbrıs Davasına Desteği 266

ii. Suud Hükümetinin İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferanslarında Kıbrıs Meselesine Desteği 268

(3) İslam Kalkınma Bankası 273

(4) Suudi Kalkınma Fonu 273

5. Filistin Meselesi ve Suudi Arabistan 278

6. 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Petrol Krizi 285

D. 1970-1980 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler.....289

II. 1980-1990 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ 291

A. 1980-1990 Arası Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri.....291

B. 1980-1990 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikasının Temel Özellikleri 286

C. İran-Irak Savaşı ve İlişkilere Etkisi.....300

D. Bulgaristan Türkleri Meselesinde Suudi Arabistan'ın Tutumu 311

E. Karşılıklı Ziyaretler.....312

1. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984).....312

a. Ziyaretten Beklentiler.....312

b. Kenan Evren Riyad'da.....314

c. Resmi Görüşmeler.....315

d. Basınının Ziyarete İlgisi 318

e.Evren'in Basın Toplantısı 321

2. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Türkiye Ziyareti(10-15 Eylül 1984) 325

a. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Ankara'ya Gelişi ve Resmi Görüşmeler 325

b. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Cumhurbaşkanı Kenan Evren Tarafından Kabulü……..…..325

c. Prens Abdullah bin Abdülaziz İstanbul'da.....327

d. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Türkiye'den Ayrılışı.....329

3. Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985) 329

a. Başbakan Turgut Özal Riyad'da.....329

b. Türk-Suud Resmi Görüşmeleri.....331

c. Kral Fahd-Özal Görüşmesi 331

d. Suud Basınının Özal'ın Ziyaretine İlgisi.....333

e. Özal'ın Basın Toplantısı 334

f. Özal'ın Bazı Temasları ve İşadamlarına Hitabı 335

g. Özal'ın Umresi.....336

h. Suud Petrol Bakanı Zeki Yamani'nin Açıklamaları 337

ı. Özal'ın Türkiye'ye Dönüşü 338

i. Ziyaretin Sonuçları.....339

4. Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan Ziyareti (20-27 Temmuz 988) 340

E. 1980-1990 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler.....344

SONUÇ.....345

KAYNAKÇA 353

EKLER

ÖZET(Türkçe-İngilizce)

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
CAB	: Cabinet
Çev.	: Çeviri
Der	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
F.O.	: Forein Office
Haz	: Hazırlayan
HRSYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İA	: İslam Ansiklopedisi
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MFV	: Maarif Vakfı
N. A. in UK	: National Archives in United Kingdom
S	: Sayı
s	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
yy	: Yer yok
ty	: Tarih yok

GİRİŞ

Dünya üzerinde sorun olarak gözüken bölgelerden dört tanesinin - Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Körfez- ortasında yer alan ve bu çatışma alanları açısından bir "bölgesel güç" kimliği ile varlığını sürdüren, hızla gelişen, kentleşen, dünya ile ekonomik ve kültürel bütünleşmesini sürdüren ve gittikçe büyüyen, 75 milyonluk bir pazar olan, tek ve biricik laik ve demokratik İslam ülkesi olan ve bu niteliği ile hem değişme ve gelişme potansiyeli bakımından ekonomik-askeri-siyasi bir güç olarak önem kazanan, hem de daha önemlisi, "Müslüman Dünya" için, farklı bir model oluşturan Türkiye ile Arap Yarımadası'nın büyük bölümünü kontrol eden, Kızıldeniz ve Basra Körfezi olmak üzere iki stratejik denizle çevrelenmiş, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin dörtte birine sahip, İslam'ın en önemli iki merkezi Mekke ve Medine'nin hâkimi, bölgesinde nüfusu en kalabalık, mali ve siyası gücü en yüksek ülke olan Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin incelenmesi oldukça önemlidir.

Araştırmamıza konu olan Türkiye ile Suudi Arabistan'ın önemli ortak özelliklerinden birisi de "Orta Doğu" adı verilen bölgede yer almalarıdır. Bugün petrol bakımından çok önemli olan Orta Doğu[1], tarihi süreçte birçok medeniyete beşiklik etmiş[2], geçmişten bugüne gerek tarihsel kimliği, gerekse coğrafi, ekonomik, doğal koşulları ve stratejik konumu nedeniyle insanlık tarihinin en önemli ve en sorunlu[3] ve dünyanın en dikkât çeken önemli alanlarından biri hatta en önemlisi haline gelmiştir[4]. Bu bakımdan bu kavramım üzerinde önemle durmak gerekecektir.

Yerkürenin jeopolitik açıdan olduğu kadar jeoformolojik açıdan da en ilginç sahalarından biri olarak belirtebileceğimiz Güneybatı Asya, diğer bir

---

[1] Mesut Elibüyük, "Orta Doğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri ve Önemi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.129.
[2] Abdullah Ekinci, "Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Fikir Akımları(8-10.Yüzyıllar)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, 2003, s.61.
[3] Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları(1920-1960)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. III. S.2, Elazığ, 2005, s.1.
[4] Elibüyük,a.g.m., s.129.

deyişle Ortadoğu, coğrafi yönden de bütünlük gösteren bir ünite olarak dikkati çeker. Bu bakımdan üzerinde önemle durulan inceleme alanı olmuştur. Ülkemizin de içinde bulunduğu Güneybatı Asya jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle yerküre üzerinde çok önemli bir alandır. Yerkürenin yerleşim tarihi açısından bu en eski alanı üzerinde Türk ve Osmanlı toplumları uzun yıllar hâkimiyet kurup derin izler bırakmışlardır. Zamanımızda bölge ülkelerinin Dünya petrol üretiminin ¼'ünü sağlaması, bu alana ayrı bir önem kazandırmıştır ki, burada konu petrol, üreten ülkeler kadar, petrolü kullanan ülkeleri de ilgilendirmektedir[5].

Kendilerini dünyanın merkezi sayan büyük medeniyetlere (Mezopotamya, Mısır gibi) mekân olan Orta Doğu, Doğu (Çin, Hind ve İran) ve onun birikimi üzerine şekillenmiş olan Batı medeniyeti arasında bir köprü vazifesi görmüş[6], bunların yanı sıra tarihin tanıdığı bütün kitabi dinlerin menşei[7] ve kutsal toprakların bulunduğu yöre olmuş[8], Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet buradan doğup dünyaya yayılmıştır[9]. Bu özelliği ile de fiziki olarak bulunmasa da insanların manen tasavvur ederek bir şeyler hissettikleri bir coğrafyadır[10].

İlk çağların sonlarında, fakat özellikle orta çağlarda, güney Asya ile Akdeniz âlemi ve dolayısıyla Avrupa arasındaki ticaret bu bölge üzerinden yapılıyordu. Ümit Burnu yolunun bulunması, Orta Doğu'nun bu rolünü bir süre için azaltmışsa da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Avrupa ve Asya arasında en kısa ve bu sebeple en canlı denizyolu haline gelmiştir[11].

---

[5] Selami Gözenç, Nurten Günal, Yasemin Özdemir, **Ortadoğu "Güneybatı Asya" Ülkeler Coğrafyası**, Der Yayınları, Birinci Basım, Aralık 2006, s.1.
[6] Nasır Niray, "Orta Doğu'da Siyasal Gelişmelerde Türkiye'nin Yeri", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.267.
[7] Mustafa Öztürk, "Orta Doğu(Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.259.
[8] Mediha Akarslan, "Ortadoğu Krizi ve Türkiye", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi** Dergisi, C.XI, S.1-2, Mart-Kasım 1990, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s.93.
[9] Öztürk, a.g.m.,s.259.
[10] Niray,a.g.m.,s.267.
[11] Sami Öngör, **Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965, s.1.

Bölgeyi tanımlamanın zorluklarından biri de aynı yöreye hem Ortadoğu, hem de Yakındoğu denmesinden kaynaklanır[12].

Bilindiği gibi Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu olmak üzere Üç Doğu vardır ve Dünya siyasi coğrafya tanım ve terimlerine Doğu terimlerini getiren İngiltere'dir. Yani Yakın, Orta ve Uzak Doğu olmak İngiltere'ye göredir ve bu terimler giderek bütün Dünya tarafından da kabul edilen birer terim halini almışlardır[13]. Yakın Doğu veya Orta Doğu terimleri yirminci yüzyılın eseridir ve 1939'a kadar hayli müphem bir anlam taşıyordu. Fakat 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında sınır ve terim meseleleri, askeri yönden ele alınmış ve harp içinde İran'dan Bingazi'ye kadar uzanan bölge bir askeri bölge olarak kabul edilmiş ve bu bölgeye "Orta Doğu" adı verilmiştir. Bu İsim İngilizler tarafından resmen kabul edilmiş ve diğer devletlere de empoze edilmiştir[14].

Batılıların Orta Doğu dedikleri bölge aslında dünyanın da ortasıdır. Avrupa merkezli dünyanın yaklaşımından uzaklaşıldığında, Avrupa'ya göre doğuda kalan bölgenin aslında Orta Doğu değil, aksine dünyanın ortası olduğunu dünya haritası göstermektedir. Orta Doğu dünyanın ortası ise, Türkiye de dünyanın merkezi ülkelerinden birisidir[15].

"Orta Doğu" (Middle East), bazı kesimlere göre Libya'dan başlayarak Afganistan'ı da içine alacak şekilde doğuya kadar uzandığı gibi, bazılarına göre de Libya ve Afganistan'ı dışında tutan geniş bir sahayı ifade etmektedir. İngilizlere ait kaynaklarda Orta Doğu kapsamına giren ülkeler konusunda çoğunlukla bir birlik yoktur. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan kitap ve dergilerde de kendini gösterir. Son zamanlara kadar yapılan yayınlarda ise Orta Doğu ülkeleri içinde Türkiye, Mısır, Arabistan Yarımadası, Kıbrıs Adası hep yer almıştır[16].

---

[12] Akarslan,a.g.m.,s.93.
[13] Öztürk, a.g.m., s.253.
[14]Necdet Tunçbilek, **Güneybatı Asya (Fiziki Ortam)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1676, İstanbul, 1971, s.3.
[15] Anıl Çeçen, "Ortadoğu ve Türkiye", **Jeopolitik**, Güz-2002, Yıl:1, S.4, İstanbul, s.32.
[16] Elibüyük,a.g.m., s.132-133.

Pierre Birot ve Jean Dresch tarafından yazılan “Akdeniz ve Orta Doğu” adlı eser, bölgeyi şu kadro ile ele almaktadır: Akdeniz’in Doğu havzasında yer alan devletler (Türkiye ve Mısır dâhil), Arap Yarımadası ve daha doğuda İran ve Afganistan[17]. Bazı tanımlar ise Orta Doğu’yu ırk olarak ele almış ve sadece Arap ırkının yaşadığı yer olarak kabul etmişlerdir[18].

Orta Doğu’nun jeopolitik önemi büyük oranda petrolden kaynaklanmıştır[19], ne var ki Orta Doğu’nun bugün petrole bağlı olan önemi petrolün tükenmesi ile bitecektir. Ancak, dinler bakımından tarihin her devrinde önemli olan Orta Doğu bu önemini hiç yitirmeyecektir. Diğer taraftan, bugün için 300 milyon civarındaki nüfusun varlığı, pazar bakımından da sahanın önemini ortaya koymaktadır.

Orta Doğu aynı zamanda dünyadaki güç mücadelelerinin yoğunlaştığı uluslararası bir arena gibidir. Orta Doğu, tarih boyunca tarafları değişse de tüm zamanlarda süren acımasız bir hegemonya mücadelesinin alanıdır[20].

Son yıllarda Batı ülkelerinde üzerinde en geniş yayın yapılan sahalardan biri hatta birincisi Orta Doğu’dur. Bu da Orta Doğu’nun günümüz dünyası için ne kadar önemli olduğunun bir başka göstergesidir.Ayrıca tek tanrılı dinlerin kutsal topraklarının burada olması, ulaşım bakımından bir köprü durumunda bulunması, petrol ve doğalgazın varlığı ve hepsinden önemlisi iyi bir pazar alanı olması gibi sebeplerden dolayı, dünya ülkelerinin gözü hep Orta Doğu üzerinde olmaya devam edecek ve buna bağlı olarak tarihin her döneminde olduğu gibi, büyüklü küçüklü kargaşalar da sürüp gidecektir[21].

---

[17] Öngör, a.g.e.,s.3.
[18] Hasan Karaköse, “Hatırat Kitaplarında Orta Doğu Meselesi(1908-1918 Yılları Arası)”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003, s.379.
[19] Deniz Altınbaş, “Orta Doğu ve Avrupa Birliği Arasında Türkiye”, **Stratejik Analiz**, Mart 2009, C.9, S.107, s.49.
[20] Erol Göka, Sevinç Göral, “Arap Dünyası ve Şii Örneğinde Uluslararası İlişkilerde Dini Rolü”, **Stratejik Analiz**, Kasım 2003, s.41.
[21] Elibüyük,a.g.m., s.154-155.

Üç Ortadoğu ülkesiyle ortak bir sınıra sahip olan Türkiye'nin, Ortadoğu ile tarihten kaynaklanan ilişkileri bulunmaktadır[22]. Her şeyden önce, yakın bir geçmişe kadar, yaklaşık 400 yıl bu geniş sahanın büyük kısmı Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalmıştır. Bölgenin Türkiye için asıl önemi, kendisinin de bu geniş siyasi ve coğrafi ünitenin içinde bulunması ve onun kuzey parçasını meydana getirmesidir[23]. Orta Doğu'nun dışa açılan ve istikrarı sağlamış hemen hemen tek ülkesi Türkiye'dir. Bu nedenle Ortadoğu'nun coğrafi önemi Türkiye'nin coğrafi konumunda saklıdır[24] ve bu coğrafi konum Türkiye'yi ister istemez Orta Doğu meselelerinin içine çekmektedir. Hele bu coğrafi zaruret, tarihi ve kültürel miras ile birleşince, Türkiye'nin Orta Doğu'dan kopması imkânsız bir hal almaktadır[25].

Orta Doğu'daki adına "güç dengesi" diyebileceğimiz sistem, soğuk savaş sonrası dönemde de devam etmekte fakat, ABD'nin öncülüğünde tek kutupluluktan çok bu devletin dengeleyici konumda olduğu bir biçimde sürmektedir. ABD bu görevi 1970'lerde İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle devralmıştır. Türkiye bölgedeki sistemde zaman zaman aktif bir biçimde yer almış, bölgedeki gelişmelerin gerek iktisadi gerekse toplumsal etkilerini derinden hissetmiştir[26].

Türkiye'nin Orta Doğu ile ilgisi, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasından çok daha önce, 9. yüzyıldan itibaren başlamaktadır[27]. Suriye ve Mısır'da ilk Türk devletlerinin kurulması sonrasında bölge, Eyyubilerden Osmanlı Devleti'ne kadar Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgede Türklerin kültür izleri bugün dahi yoğun olarak görülmektedir ve bu nedenle Türkiye'nin Orta Doğu ile kültür ve tarih birlikteliği vardır[28]. Bu uzun tarihi seyir yakından incelendiğinde, Türklerin Orta Doğu'daki tarihi belki de Anadolu ve Avrupa'daki tarihinden çok daha uzun ve tesirleri de o derece derindir.

---

[22] İrfan C. Acar, **Dış Politika**,Ankara,1993,s.39.
[23] Öngör, a.g.e.,s.2.
[24] Veysel Kuşçu, Ayşe Çağlıyan, "Orta Doğu Açısından Türkiye'nin Jeopolitik Önemi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.267.
[25]Öztürk, a.g.m., s.263.
[26] Niray,a.g.m.,s.288.
[27] Öztürk, a.g.m., s.262.
[28] Kuşçu, Çağlıyan,a.g.m.,s.139.

Türkler Orta Doğu'nun her döneminde, savaşta ve barışta, iyi ve kötü günde hep vardı ve gelecekte de var olacaktır. Bu itibarla Orta Doğu, Türk tarih ve kültürü bakımından son derece önemlidir. Orta Doğu, Türk tarihinin ebedî bir mirasıdır. Son bin yıldan beri burada kurulan medeniyetin temelinde Türklerin emeği ve alın teri vardır. Bu ortak medeniyetin incelenmesi, korunması ve gelecek nesillere devredilmesi gerekmektedir. Bu ortak miras, bölge devletleri ile bir çatışma sebebi değil, tersine müşterek geleceğin kurulmasında bir zemin olmalıdır[29].

Türkler ve Araplar arasındaki ilişkiler çok boyutlu parametrelere dayanmaktadır. Ön Asya'nın köklü milletlerinden olan Türkler ve Araplar, ortak tarih ve coğrafyanın bir sonucu olarak uzun süre etkileşim içerisinde olmuşlardır. Arapların teolojik yayılmacılığı ve açılımları çerçevesinde Türkistan'a yönelmeleri ile başlayan ilişkiler İslamiyet'in kabulü ile daha da yoğunlaşmış ve Türklerin İslam dünyası liderliğini sürdürdüğü dönemlerde doruğa ulaşmıştır. Ancak milliyetçilik çağı olarak adlandırılan 19. yy'da Türk-Arap ilişkileri sarsılmaya başlamış ve I. Dünya savaşı sırasında meydana gelen "Şerif Hüseyin isyanı" ile de kopma noktasına gelmiştir. Tanzimat'la beraber yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı dönemi sonrasında da, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tutumu bu temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Tarihin akışı içinde kendi sosyolojik, kültürel ve siyasi kırılmasını yaşayan Türk-Arap ilişkileri Cumhuriyet ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Türk siyaseti ve halkı tarafından ötekileştirilen Araplarla olan ilişkiler, ortak tarih ve din kontekstinden uzaklaştırılarak sürdürülmeye çalışılmıştır[30].

---

[29] Öztürk, a.g.m., s.262-263.

[30] Mustafa Yağbasan, Abdulsamet Günek, "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Algısı", **Yeditepe University, Global Media Journal-Turkish Editation**, Bahar 2010, C.I, S.I, İstanbul, s.117-118.

I.BÖLÜM
SUUDİLERİN ARABİSTAN'DA HAKİMİYET MÜCADELESİ VE SUUDİ ARABİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU

I.SUUDİ ARABİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU VE BUGÜNKÜ SUUDİ ARABİSTAN

Sakinlerinin bizzat isimlendirdikleri Arabistan, eski kıtanın takriben üç milyon kilometre karelik büyük ve eski bir parçasıdır[1]. Üç büyük kıtanın birbirine değdikleri ve onların aksiyon ve reaksiyonlarının toplandığı bir merkez olarak yer alan[2] ve dünyanın en büyük yarımadalarından biri olan Arabistan'ın asıl adı Şibhü Cezireti'l Arab (Arap Yarımadası) iken kısaltma yoluyla Ceziretülarab şeklinde kullanılmıştır. Sadece El-Cezire de denilmekte ve Türkçede buna benzer biçimde Arap Yarımadası yerine kısaca Arabistan adı kullanılmaktadır[3]. Gerçekten de asıl Arabistan Arap Yarımadasıdır. Ancak övünülecek Arap milleti, beraberlik ve gönül birliği ile ilâ-yı kelimetullah için Arap Yarımadası'ndan dışarı taarruz edince Mısır, Şam, Irak gibi birçok yerleri Arabistan etmişlerdir. İşte bu memleketlere de dilimizde Arabistan denilir[4].

Hem tüm insanlığın evi sayılan ve temellerini Peygamberlerin babası olan Hz. İbrahim'in attığı Kâbe'yi içinde bulundurması[5] sebebiyle insanlık geleneğinin en önemlilerinden olması, Araplığın membaı ve son elçiye ilahî vahyin indiği yer olması[6] hem de Allah'ın elçisi ve son peygamberi Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği, yaşadığı, vahye mazhar olduğu ve risaletini

---

[1] C. Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I** ,Çev.Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından LV , Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s.1.
[2] Muhammad Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, C.I,Ankara, 2003, s.19.
[3] Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1991, s.248.
[4] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s.261.
[5] Abdullah El-Ali El-Mansur Ez-Zamil, **Esdakü'l Bünud Fi Tarih-i Abdülaziz Al-i Suud**, Beyrut, 1392/1927, s.17.
[6] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz, **Et-Tatavvuru Es-Siyasiyyu Fi'l Memleketi El-Arabiyyeti Es-Suudiyye ve Takyimun Li-Meclisi Eş-Şura**, Riyad, 1423/2002, s.21.

tamamladıktan sonra vefat ettiği yer olması bakımından bütün insanlık için dini öneme sahip bir bölge olan Arabistan[7], kuzeybatıda Akdeniz, batıda Kızıldeniz, güneydoğuda da Fars Körfezi ve Hint Okyanusu ile çevrili[8] büyük bir yarımadadır. Asya Kıtası ile kuzey tarafından Suriye Çölü vasıtasıyla birleşir. Araplar bu doğal sınırın arkasını, yani Sina, Filistin, Suriye yöresini, Fırat Nehri üzerindeki Kınesrin'den itibaren nehrin güneybatısında kalan bölgeyi de Arabistan'dan saymakta ve Arapça konuşan kavimlerle meskûn sahaların tümünü bu genel isim altında toplamaktadırlar[9].

Büyük bir kara kütlesi olan Arabistan Yarımadası kendini çevreleyen denizlere doğru sarkar, en geniş yerinde 1200 mil, en uzun yerinde ise 1500 mil uzunluğundaki bu kara parçası Asya'ya, ortası çöl olan yeşil ve verimli bir hilâl'e sırtını dayar. Coğrafi olarak "Arabistan", yarımadanın yanı sıra onun tacı ve Asya'ya sırtı olan "Bereketli Hilâl"i de içine alır. Bunlar birbirinin devamıdırlar ve biri olmadan diğeri tasavvur edilemez[10].

Arap coğrafyaşinasları, kudemanın Arabistan'ı; "Çöl Arabistan", "Bahtiyar Arabistan", ve "Taşlık Arabistan" namıyla üçe taksiminden tecahül ederek cezireyi; El-Yemen, El-Hicaz, Necd, Tihame ve Yemame olmak üzere beş kısma taksim ederler[11]. Arabistan'ın coğrafi durumu hakkında bilgi veren İslam coğrafyacılarından Asmai (Ö.217/832), sınırlarını tarif ederken yarımadayı; Yemen, Necid, Hicaz ve Tihame olmak üzere dört, İstahri (X. yüzyıl) ise Hicaz, Necid ve Yemen olarak üç bölüme ayırmaktadır. Yarımadayı Hemdani (Ö.334/945-46) ile Mukaddesi (Ö.375/985) Şam ve Yemen adıyla ikiye, Bekri (Ö.487/1094) ile Yakut el-Hamevi de (Ö.626/1229) daha ayrıntılı olarak yaptıkları tasnif ve sınırlandırmalarda Tihame, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla beş bölüme ayırmaktadırlar. Zamanımızda siyasi şekillenmeler göz önüne alınarak Arap Yarımadası, Suudi Arabistan,

---

[7] Büyükcoşkun, a.g.e., s.248.
[8] İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, **İslam Kültür Atlası**, Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, Aralık 1999, s.17.
[9] Mehmet Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s.15.
[10] İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, a.g.e.,s.17.
[11] Ali Rıza Seyfi, "Ceziretü'l Arap ve Tarih-i Siyasi-i Ahirine Ait Birkaç Söz", **Donanma Mecmuası**, No:4 Haziran 1326, s.316.

Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Kuveyt sınırları içinde kalan bölge olarak bilinmekte ve yüzölçümü 3 milyon kilometre kareyi biraz aşmaktadır (3.184.515 km²)[12].

Suudi Arabistan, aslında üçüncü Suudi Krallığı'dır[13]. İkiyüzelli yıla dayanan tarihi bir geçmişi vardır ve Arap-İslam geleneğine dayanır[14]. Genellikle bir çöl ülkesi olan Suudi Arabistan'a[15], kısaca "Saudiya" diye de anılan ülkeyi yöneten hanedanın ilk büyük şeyhlerinden Suud (Saud) İbni Muhammed İbni Mukrin'e izafeten bu ad verilmiştir. Bugünkü krallığın kurucusu ve ilk Melik'i "Kral"ı olan Abdülaziz İbni Abdurrahman İbni Suud, 18 Eylül 1932 tarihli kararnamesiyle ülkesine "Suudi Arabistan" adını verdiğinden, 23 Eylül 1932'den bu yana ülke ve devlet, milletlerarasında bu adla anılmaktadır[16]. Arap Yarımadası'ndaki devletlerin en büyüğü olan[17] Suudi Arabistan, yaklaşık 2.250.000 km²'ye varan yüzölçümü ile Arap yarımadasının devi sayılır. Bu büyüklük Arap Yarımadası'nın yüzde seksenine tekabül eder[18]. Bu çok geniş alanın önemli bir bölümü (665.000 km²'si) boş bölge (Rub Al-Khali-Sessizliğin Kerpici) olarak tanımlanan Fransa veya Texas'tan büyük bir çöldür[19]. Dini merkezi Mekke, diplomatik ve siyasi başkenti Riyad[20], nüfusu 28 milyon[21], resmi dili Arapçadır[22]. Milli bayrağı; yeşil zemin üzerine beyaz renkte olup, Arapça olarak "Lâ ilâhe illallah

---

[12] Büyükcoşkun, a.g.e., s.248.
[13] "Prens Abdülaziz bin Tallal bin Abdülaziz El Suud'un 6 Ocak 2012'de Orsam-Bilkent Üniversitesi Ortak Konferansında Yaptığı Konuşma", **ORSAM Tutanakları**, No:21, Ocak 2012,s.5. "Erişim", www.orsam.org.tr, 5 Haziran 2013.
[14] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e.,s.21.
[15] Sami Öngör,"Suudi Arabistan", **Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi**, Güven Basım ve Yayınevi, 1967, s.152.
[16] Fethi Tevetoğlu, "Suudi Arabistan", **Türk Ansiklopedisi**, C.XXX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981, s.8.
[17] Yahya Oğuz, Selen F. Orsan, **Suudi Arabistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1425-KD:294, Haziran 1975, s.1.
[18] Muhammed b. Abdullah Es-Selman, **Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye**, Cidde, 1416/ 1996, s.11.
[19] **"Suudi Arabistan Hakkında Not"**, SaSad, 2 Mart 2011 Tarihinde Riyad'da Düzenlenen Savunma Endüstri Günü için Hazırlanan Bilgi Notu, "Erişim", http://www.sasad.org.tr, 2 Haziran 2013.
[20] Tevetoğlu, "Suudi Arabistan", s.8.
[21] T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü 2009 Bülteni, s.1.
[22] Öngör,"Suudi Arabistan", **Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi**, s.152.

Muhammd'ü'r-Resulallah" yazılıdır ve bu yazı altında bir kılıç bulunmaktadır[23].

Kral İbn-i Suud tebaasının hayatlarına önemli değişiklikler meydana getirmişti ki, bunlardan biri de bölgesel aşiretler konfederasyonları yerine merkezi bir hükümetin kurulmasıydı[24]. Aşiretlerin sadakati bazen zor kullanılarak, bazen ödüllendirmeyle, bazen dinsel bağlılıklardan yararlanılarak, bazen de evliliklerle sağlanmıştır. Bu evliliklerden dolayı Abdülaziz'in tam kırk bir oğlu bulunmaktaydı ve bu onun bir hanedanlık kurmasını kolaylaştırmıştı[25]. Önemli kabileler ve ailelerle yapılan bu evlilikler aynı zamanda kraliyet ailesinin siyasal tabanını da genişletmiştir. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın önde gelen aileleri kraliyet ailesiyle akrabadır. Bu durum da rejimin yasallığını kuvvetlendirir. Genellikle geniş kraliyet ailesi iç çatışmaları da denetim altında tutmayı başarmıştır. Suudi monarşisi bu yüzden önemli meşruluk sorunları yaşamamıştır[26]. Ulema ve Ümera adı verilen iki sınıftan oluşan Suudi Arabistan'da, Ümera sınıfını Suud ailesi, Ulema sınıfını ise Şeyh ailesi oluşturmuştur ve 1990'lı yıllara gelindiğinde bu iki ailenin toplam sayılarının 100 bin dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bunların dışındaki kabilelerin çok daha sınırlı bir ayrıcalığa sahip olduğu Suudi Arabistan, bu özellikleriyle bazılarınca otokrasi, bazıları tarafından ise çöl demokrasisi olarak nitelendirilmektedir[27]. Başka bir ifadeyle Suudi Krallığı meşruiyetini tarihten gelen kabilevî gelenek ile vehhabilikten tevarüs ettiği "imamet" üzerine bina etmiştir[28]. Ancak siyasal ve yönetsel sistem ve anlayışı en çok etkileyen, hatta yönlendiren unsur Kraliyet ailesidir[29]. Bununla beraber İbn-i Suud, bir devlet kurarken dahi ataerkil yönetim sistemini sürdürmeye

---

[23] Tevetoğlu, "Suudi Arabistan",s.8.
[24] William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Türkçesi:Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, Haziran 2008, s.497.
[25] Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu,Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Mkm Yayınları, Bursa, 2008,s.181.
[26] Qystein Noreng, **Petrol ve İnsan**, Türkçesi:Dilek Başak,Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.260.
[27] Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.181.
[28] Zekeriya Kurşun, "Arap Ülkelerinde Yönetim Şekilleri ve Demokrasinin Geleceği", **Kutlu Doğum Sempozyumu-1998**, **İslam ve Demokrasi**, Yayına Hazırlayan:Ömer Turan, TDV Yayınları/291, Ankara, 1998, s.231.
[29] Ahmet Hamdi Aydın, "Arap Baharı ve Suudi Arabistan", **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1-2 Ekim 2012, s.36.

devam etmiştir. Nitekim, küçük büyük demeden bütün siyasal kararları kendisi vermiştir ve hükümet kurumları da bu hakimiyetini yansıtmıştır. 1953'te öldüğünde krallıkta anayasa, hükümet idare yasaları, siyasal parti ve kurumsal danışma organları yoktu. İslamiyet, Suud ailesinin hüküm verme hakkını meşrulaştırdığı ideolojiydi. Anayasa Kur'an, yasa da şeriattı[30].

Suudi Arabistan otoriter, fakat totaliter olmayan bir yapıya sahiptir. Krallık, tebaasından siyasi alandan uzak durmasını istemekte ve ifade, basın, örgütlenme haklarını son derece kısıtlı tutmaktadır. Sivil toplum örgütleri mevcut değildir. Az sayıdaki dernekler (çevre koruma, sağlık vb.) dahi yönetimin yakın kontrolü altındadır. Ancak, otoriter ülkelerde rastlanılan kamusal törenlere, yönetim yanlısı kitlesel gösterilere, parti üyeliği ile rejime sadakat bildirilmesi uygulamalarına rastlanılmaz. Yönetim, tebaasından "bayrak sallamasını" değil, siyaseti kraliyet ailesinin tekeline bırakmasını istemektedir. Riyad ve Cidde'de varlıklı aileler malikânelerinin yüksek duvarları arkasında istediği hayatı sürdürebilmektedir. Devlet bu duvarların arkasındaki özel yaşama müdahale etmemektedir[31].

Suudi Arabistan Krallığı, 75 yıllık tarihinde nüfus, sosyal yapı, teknoloji ve ekonomi alanlarında büyük bir dönüşüme sahne olmuştur. Bunların içerisinde en az bilineni ise siyasal sisteminin gelişimidir. Bugün, ülkenin uzlaşma ve müzakereye dayalı karar verme ve uygulama yapıları hiyerarşisinin en tepesindeki isim Suudi Arabistan'ın altıncı kralı olan Kral Abdullah bin Abdülaziz el Suud'tur[32].

Suudi Arabistan'ın kuruluşundan bu yana altı kral işbaşına gelmiştir: Kral Abdülaziz (1932-1953), sonra sırasıyla Suud bin Abdülaziz (1953-1964), Faysal bin Abdülaziz (1964-1975), Halit bin Abdülaziz (1975-1982), Fahd bin Abdülaziz (1982-2005), ve Abdullah bin Abdülaziz (2005-)[33].

Suudi Arabistan'ın ilk bakanlar kurulu, ülkenin kurulduğu yıl olan 1932 yılında oluşturuldu ve bünyesinde Dış İşleri, Mali İşler ve Danışma Kurulu

---

[30] Cleveland, a.g.e.,s.497.
[31] Hasan Kanpolat, Mehmet Akif Özdemir, "Suudi Arabistan ve Yakındaki Uzak Komşusu Türkiye", **Stratejik Analiz**, Eylül 2006, s.59.
[32] Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1, Kasım 2007, Ankara, s.9
[33] Serhat Erkmen, "Yeni Kral ve Suudi Arabistan'ın Geleceği", **Stratejik Analiz**, Eylül 2005, s.91.

bakanlarını barındırıyordu. Petrolün bulunması, uluslararası toplumun talepleri ve hükümetin giderek karmaşıklaşan yapısı, bakanlık sayısının arttırılmasını zorunlu kıldı. Krallığın kurucusu Kral Abdülaziz'in son dönemlerinde yaptığı en önemli işlerden biri 1953 yılında bakanlar kuruluna ilişkin yeni bir kanun çıkarmasıydı. Böylece bir danışma kurulu şeklinde oluşturulmuş olan bu yapı, bir karar alma mekanizması haline getirildi. 1958 yılında çıkarılan bir kanun hükmünde kararname ile de günümüzde hem teknokratları hem de prensleri içeren bu kurulun yasal ve yönetimsel görevleri ile işlevleri ortaya konuldu[34].

Anayasası olmayan Suudi Arabistan, şeriatı esas alan bir mutlak monarşi ile idare edilmektedir. Ancak söz konusu sistem, kralın her istediğini yapabileceği anlamına gelmemektedir[35]. Çünkü, Kral'ın yetkisi de "şeriat"a ve Suudi geleneklerine uymakla sınırlandırılmıştır[36] ve Kral, kararlarını oluştururken ailenin diğer üyeleriyle uzlaşmak zorundadır. Ancak bu sayede hareket kabiliyeti edinebilmektedir[37]. Karar alma süreci, fikir birliği sağlamayı amaçlayan ağır bir tempoda, kalabalık kraliyet ailesi mensupları, resmi ulema, sermaye sahipleri ve aşiret reislerinin katılımıyla yürümektedir. Varlığını dinin belli bir yorumuna (Vehhabizm) dayandıran devlet, resmi ve gayri resmi ulemanın görüşlerini göz ardı edemez. Hızla artan genç bir nüfusa sahip ülkenin siyasi istikrarının ekonomik gelişmeye doğrudan bağlı olması nedeniyle Kral, işadamlarının isteklerini de bir ölçüde dikkate almak durumundadır. Bu süreç, içerdiği ihtiyat payıyla bir avantaj sağlamakla birlikte, karar almayı geciktiren kriz yönetimi gerekleri açısından da sakıncalar yaratmaktadır[38].

Yazılı bir anayasa yapılması üzerinde tartışmalar yaklaşık 30 yıl sürdü. Bu konuda asıl ilerleme ise Kral Fahd'ın "Temel Yönetim Kanunu" adı verilen

---

[34] "Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1, Kasım 2007, Ankara, s.9.
[35] Kanpolat, Özdemir, a.g.m.,s.59.
[36] Aydın,a.g.m.,s.36.
[37]Ertan Efegil, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler", **Ortadoğu Analiz**, Mayıs 2013, C.V, S.53, s.109.
[38]Kanpolat, Özdemir, a.g.m.,s.59.

Anayasayı çıkardığı 1992 yılında kaydedildi[39]. Ancak bu, güncel anlamdaki fonksiyonel bir anayasa olmaktan çok, çeşitli konulara ilişkin iyi niyet beyanları ve temennilerden oluşan bir derlemedir[40]. İslam hukukuna göre şekillenen Temel Yönetim Kanunu, devletin sorumluluklarını ve yönetici ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi tanımlar. Aynı zamanda, diğer ülkelerin anayasaları gibi bireylerin hak ve özgürlüklerini ve yargının bağımsızlığını onaylar ve hükümetin kurum ve kurallarını açıklar[41].

1993'te Birinci Körfez Savaşı ertesinde kurulan Şura Meclisi (Council of Shura), tamamı Kral tarafından atanan 150 üyeden oluşmaktadır ve görevi istişare ile sınırlıdır. İyi eğitimli ve alanlarında başarılarıyla tanınan işadamı, bürokrat ve ulemadan oluşan üyeler, hükümetin sunduğu yasa tasarılarını tartışmakta, gerek görürlerse değişiklik yapabilmektedir. Bakanlar belli bir görev süresi söz konusu edilmeksizin Kral tarafından atanmakta ve neden gösterilmeden azledilebilmektedir. Bu sistem, çalışmaların fikir birliği sağlamaya yönelik olması ve açık bir muhalefetten kaçınılması kaydıyla işler görünmektedir. Şura Meclisinin yetkileri, hükümete yeni yasa tasarısı sunma inisiyatifini içerecek şekilde 2005 yılında genişletilmiştir[42]. Şura Konseyi'ne 2006'da 6 kadın danışman olarak atanmış daha sonra da bu sayı 12'ye yükselmiştir[43]. Meclisin yetkileri Kral tarafından "bahşedilmiş" olup, devlet gelir ve harcamaları konusunda denetim, bakanları seçme ya da düşürme yetkisi yoktur. Önemli konularda karar yetkisi her zaman Suud ailesine aittir. Ayrıca, Kral yargının başı olup, yargı bağımsızlığı söz konusu değildir[44].

Suudi krallar her zaman din ve hukuk adamları, güvenilir yöneticiler, lider işadamları ile farklı kabilelere, kültürlere ve bölgelere özgü akımların temsilcileri gibi dönemin önde gelen isimlerine danışmışlardır. Temel Yönetim Kanunu, Şura Konseyi adı verilen eski yapıyı yeniden canlandırdı ve ona yeni

---

[39] "Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1, Kasım 2007, Ankara, s.9.
[40] Kanpolat, Özdemir, a.g.m.,s.59.
[41] Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1, Kasım 2007, Ankara, s.9.
[42] Kanpolat, Özdemir,a.g.m.,s.59.
[43] Yurdanur Kuşçu, "Suudi Arabistan'da Kadın Hakları Mücadelesi ve Geç Gelen Seçme Seçilme Hakkı", "Erişim", www.orsam.org.tr, 31 Ekim 2013.
[44] Kanpolat, Özdemir,a.g.m.,s.59.

roller yükledi. Ayrıca, 1992 yılında Krallığın 13 eyaleti için bölgesel hükümet sistemi kurumsallaştırıldı[45].

Suudi Arabistan Krallığı'nda önemli kararların genellikle geniş aile içinde uzun tartışmalar yapılarak ve bir uzlaşıya vardıktan sonra verildiği görülmektedir[46]. Melik Faysal, kardeşi Emir Halid'i Veliaht ve Başbakan Birinci Yardımcısı tayin etmiş, ikinci başbakan yardımcısı da daha sonra tayin edilmişti. Bu da Emir Fahd bin Abdülaziz idi[47]. 2005 yılında Kral Fahd'ın ölümüyle gerçekleşen görev değişimine ilişkin kararın aslında 1975 yılında tahta geçen Kral Halit tarafından verilmiş olduğu söylenebilir. Kral ve Başbakan olan Halit, 1975'te Prens Fahd'ı Veliaht ve Başbakan Birinci Yardımcısı, Prens Abdullah'ı ise Başbakan İkinci Yardımcısı (yani üç numara) olarak belirlemiştir. 1982'de tahta çıkan Kral Fahd, Prens Abdullah'ı Veliaht, Prens Sultan'ı ise ondan sonra tahta çıkacak kişi olarak Başbakan İkinci Yardımcısı ilan etmiştir[48].

Kraliyet ailesi içerisinde kurallar ve koşullar uzlaşmaya dayanır. Bu durum özellikle yeni bir kral ya da veliaht seçileceği zaman geçerlidir. Yeni yönetici, uzlaşmanın ve bağlılığın yazılı olmayan, geleneksel kurallarına göre seçilir. Temel Yönetim Kanunu, yeni yöneticinin Kral Abdülaziz'in soyundan gelen erkekler arasından seçilmesini öngörür. 2006 tarihli bir kraliyet emrine göre ise; diğer şeylerin yanı sıra, veraset tartışmaları sırasında kraliyet ailesi üyelerinin nasıl temsil edileceğine ilişkin de düzenlemeler getiren bir bağlılık konseyi oluşturulacaktır.

Ülkede belediye meclis üyelerinin yarısını belirlemek üzere ilk siyasi seçimler ise 2005 yılında gerçekleştirilmiştir[49]. Coğrafi rotasyon usulüne göre yapılan belediye meclis üyelikleri seçimi, reform girişimleri içinde en önemlisidir. Katılımın azlığı, meclislerde üyeliklerin yalnızca yarısının seçimle belirlenmesi (diğer yarısı Kral tarafından tayinle belirlenmektedir), kadınların

---

[45] "Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1,Kasım 2007, Ankara, s.9.
[46] Erkmen, "Yeni Kral ve Suudi Arabistan'ın Geleceği", s.91.
[47] Celal Tevfik Karasapan, "Suudi Arabistan'ın Karşılaştığı Güçlükler", **Orta Doğu**, Yıl:11, S.106, Şubat 1971, s.9.
[48] Erkmen, "Yeni Kral ve Suudi Arabistan'ın Geleceği", s.91-92.
[49] "Uzlaşmaya Dayalı Yönetim", **Diplomat Atlas**, S.1, Kasım 2007, Ankara, s.9.

katılımına izin verilmemesi, muhafazakar İslamcıların zaferiyle sonuçlanması ve belediye meclislerinin yetkilerinin belirsizliği gibi olumsuz faktörler bu ilk seçim tecrübesinin ülke için önemini azaltmaktadır[50]. Konuya ciddi bir şekilde eğilen herkes, seçimlerin bir gösteriş aracı olduğunu, siyasal katılmanın siyasal sorunların çözümünde çok önemli bir unsur olmasına rağmen, uygun altyapı hazırlanmadan düzenlenen seçimlerin, sadece mevcut rejimlerin kendi iktidarlarının onaylatmalarının birer aracı olarak kullanıldıklarını bilmektedir[51].

Sahip olduğu İslami özelliklerinden ötürü, kendisi için İslam dünyasında liderlik rolü öngören Suudi Arabistan'ın dış politikasının temel iki amacı bulunmaktadır: Ülkeyi yabancı hâkimiyetinden veya işgalinden korumak ve El-Suud ailesinin ülke içerisindeki iktidarının istikrarını güvence altına almaktır. El-Suud ailesi, dış politikayı, kendi iktidarının ve Suudi devletinin güvenliğini sağlamak amacıyla başvurdukları pek çok araçtan birisi olarak kullanırlar[52]. Diğer taraftan, Suudi Arabistan'ın Dış Politikasında dört önemli unsur sıralayabiliriz. Suudi Arabistan dış politikası kesinlikle bu unsurlarla sınırlı olmamakla beraber bu unsurlar öne çıkmaktadırlar. Bunlar sırasıyla; dini unsurlar, Arap davalarına bağlılık, petrol ve dış ekonomik ilişkiler, bölgesel istikrar ve güvenlik. Hemen belirtmek gerekir ki din unsuru ve Müslüman ülkeler arasındaki işbirliğini arttırma belki de bu unsurlar arasında en önemlisidir. Ancak bilhassa bölgesel istikrar ve güvenlik boyutuna bakıldığında A.B.D. ile olan ilişkiye ve bundan kaynaklı olarak İran ile A.B.D. arasındaki gerilim de önemli rol oynamaktadır. Türkiye ile olan ilişkiler de gerek ikili ilişkiler, gerekse KİK ve İKÖ gibi uluslararası örgütler çerçevesinde giderek önem kazanmaktadır[53].

---

[50] Kanpolat, Özdemir,a.g.m.,s.67.

[51] Serhat Erkmen, "Suudi Arabistan'da Demokratikleşme, Rejim ve Din", **Avrasya Dosyası**, 2005, C.XI, S.3, s.206.

[52] Efegil, a.g.m.,s.105-106

[53] Ali Oğuz Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Mart 2012, C.IV, S.39, s.97.

Suudi Arabistan Krallığı, Arap Yarımadası'nın dörtte üçünü kaplar[54] ve Güneybatı Asya'da, "Ortadoğu" denen bölgede toprak genişliği bakımından en önde gelen ülkedir[55]. Kuzeyden Kuveyt, Irak, Ürdün, güneyden Yemen ve Umman, doğudan Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Arap Körfezi, Bahreyn batıdan Kızıldeniz ile çevrelenen[56] ve Asya'nın güneyinde yer alan üç büyük yarımadadan en büyük olanı "Arabistan Yarımadası" üzerinde yer alan ülke[57], idari bakımdan dört mıntıkaya ayrılmış bulunmaktadır:

1.Necid: Merkez şehri Riyad olmak üzere Riyad, El-Kasim ve Hail Emareti olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır[58].

2.El Hicaz: Hicaz, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında ve Kızıldeniz sahilinde bir mıntıkadır. Merkez şehri Mekke olan mıntıka, Medine, Cidde, Tebük, Yenbu, Taif, El-Ulâ, Dıba, El-Vech, Umluç, El-Leyis emaretlerinden müteşekkildir.

3.Asir: Merkezi Abha olan bölge, Kâhtan, Şahran, Rical-El-Ma, Rical-El-Hacer, Benu Şehr, Mahayl, Barık, Khamis-Muşeet, Abu-Aniş, Sıbya, Huley, Cizan ve dolaylarından müteşekkildir[59].

4.El-Ahsa[60]: Buraya son zamanda şark mıntıkası denilmektedir. Baş şehri Ed-Demmam olup, El-Kâtif, El-Khubar, Ed-Dahran, Bukayık, El-Cübeyyil, Ras-Tennura, Ras-Mişab ve El- Hufuf'tan müteşekkildir[61].

---

[54] Öngör, **Orta Doğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**,s.167-168.
[55] Selami Gözenç vd., a.g.e, s.178.
[56] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e.,s.21.
[57] Selami Gözenç vd., a.g.e, s.178.
[58] Necid, Arabistan'ın sahil ovasına(Tihama) ve çukur sahaya(Gor) zıt olan yüksek iç kısmıdır ve "yüksek yayla" manasına gelmektedir.(Adolf Grohmann, "Necid", **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.159); Klasik kaynaklarda, Arabistan Yarımadasının sahil şeridini teşkil eden Tihame üzerinde yükselen bölge veya yüksek kısımları Tihame ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan, büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır.(Zekeriya Kurşun, "Necid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXII, İstanbul, 2006, s.491.)
[59] Asir, Arabistan'ın güneybatısında Hicaz ile Yemen arasında bulunan dağlık bir memlekettir. Asir ismi aslında bir memleket ismi olmayıp, bir kabilenin ismidir ki bunların oturdukları yere cenubi Hicaz Arapları Bilad-ı Asir adını vermişlerdir. (Besim Darkot, "Asir", **İslam Ansiklopedisi,** C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.674.)
[60] Lahsa yahut Al-Hasa da denir. Necd kıtasının, Basra Körfezi kıyısında, şimalde Kuveyt civarından cenupta al-Katar Yarımadasına kadar uzanan şark kısmıdır. (Besim Darkot, "Ahsa", **İslam Ansiklopedisi**, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.225.)
[61] Saleh Mustafa İslam, **Suudi Arabistan'ı Tanıyınız**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961, s.86-107.

Yer şekilleri bakımından sade bir yapı gösteren Suudi Arabistan'ın çok büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır. Genelde Kızıldeniz'den İran Körfezi'ne doğru eğimli ve ortalama yükseltisi 1000 metreyi bulan bir geniş plato görünümündedir.

Arabistan platformu, bünye itibariyle Kuzeydoğu Afrika'ya kadar devam eden eski kayalardan meydana gelmiştir. En yüksek kısmı, batı ucunda Kızıldeniz boyundadır. Bu bölgeden itibaren doğuya doğru hafif bir meyille devam eder. Kızıldeniz sahili umumiyetle dar hatlı ve dağlık, Arap Körfezi sahili ise düz ve alçaktır. Kızıldeniz boyunca devam eden ve Asir'de 2750 metre yükseklikte zirveye ulaşan sıradağlar sahil şeridini efsanevi Rubülhali Çölü'nden ayırır. Kuzeydoğu'ya doğru, ortalama 1200-1800 metre yüksekliği ile Necit Platosu uzanır. Doğudaki Al-Dahna Çölü'ndeki yükseklik 600 metreye düşer[62]. Kuzeydeki Nufud Çölü, Suriye Çölünün uzantısıdır. Güneydoğu kesimindeki geniş Rubülhali Çölü yeryüzünün en kurak yerlerindendir. Doğuda ise İran Körfezi boyunca kıyı ovaları uzanır. Körfez kıyısı boyunca dikkati çeken kıyı ovaları yaklaşık 60 km. genişliktedir. Yarımadanın yer altı suları bakımından olduğu kadar, petrol bakımından da en zengin alanı burasıdır. Bu nedenle petrol bulunmadan önce de söz konusu alan yarımadanın nüfus bakımından en yoğun kesimiydi[63].

Arap Yarımadası'ndaki doğal iklim koşullarının birçoğunu kapsayan Suudi Arabistan'ın[64] genelinde, çöl özellikleri taşıyan iklim koşulları hüküm sürer. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde doksan beşini içine alan kurak ve yarı kurak çöl kuşağında yıllık yağış miktarı en çok 75 mm'ye kadar çıkar. Yemen sınırındaki Asir bölgesinde egemen olan nemli ve ılıman kuşakta yıllık yağış miktarı 480 mm'nin üzerine çıkar. Ülke genelinde ılık geçen kış mevsiminde (Aralık-Şubat) ortalama sıcaklık 14°C-23°C arasında değişirken yaz mevsiminde (Haziran-Ağustos) ülkenin hemen her yanında 38°C'yi geçen sıcaklık birçok yerde 54°C'ye kadar ulaşır[65].

---

[62] Oğuz, Orsan, a.g.e.,s.2.
[63] Gözenç vd., a.g.e ,s.178-180.
[64] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e., s.22.
[65] "Suudi Arabistan", **Ana Britannica**, C.XX, s.158.

Nüfus artış hızı oldukça yüksek olan Suudi Arabistan nüfusunun % 90'ı Araplardan oluşurken diğer % 10 ise Asya ve Afrikalılardan oluşur. Ülke nüfusunun % 55'i erkek, % 45'i kadındır. Km²'ye 12 kişinin düştüğü ülkede nüfus, kapladığı alana oranla çok azdır. Ülkenin iç kısımları, başkent Riyad ve yakın çevresi ile birkaç vaha dışında tamamen boştur. Nüfus daha çok Hicaz ve Asir bölgelerinin iç kesimleri ile Basra Körfezi kıyı şeridinde yaşar. Yerleşim birimlerinin büyük bir kısmı doğu ve batıdaki kıyıya yakın yerlerde yoğunlaşır. Başlıca şehirler Riyad, Cidde, Mekke, Medine, Ta'if ve Tebük'tür[66].

Bugün Suudi Arabistan'ın en önemli şehri Mekke'dir. Peygamberin doğum yeri ve Hicaz'ın merkezi olan bu şehir çok eski bir tarihe sahiptir. İslamiyet'ten önce de Arap Yarımadası'nın başlıca ticaret ve ziyaret şehirlerinden biri idi, fakat İslamiyet'le birlikte önemi daha da artmıştır. Hac sırasında son derece hareketli olan şehre İslam dünyasının her tarafından kalabalık kafileler halinde gelenleri ağırlamak için birçok yeni tesisler yapılmıştır[67].

Ülkenin diğer önemli şehri olan başkent Riyad, son çeyrek asırda çok gelişmiş ve ülkenin en kalabalık şehri olmuştur. Ülkenin petrolden elde edilen gelirlerinin büyük bir bölümü bu şehre yatırım olarak harcanmış ve Riyad, Güneybatı Asya'nın en modern şehirlerinden biri durumuna gelmiştir[68]. Dünya başkentleri arasında en hızla gelişen şehir, yapısal ve düzenleme olarak da dünya standartlarını aşması nedeniyle olsa gerek "çöl incisi" adıyla anılmaktadır[69]. Suudi Arabistan'daki zenginliğin büyük kısmı bir sermaye ve finans merkezi olan Riyad'da ve Krallık ailesinin geldiği Necid'de toplanmıştır[70].

---

[66] Gözenç vd., a.g.e, s.183-184.
[67] Öngör, **Orta Doğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, s.170-171.
[68] Gözenç vd., a.g.e ,s.184-185.
[69] Ferhat Koç, **Bir Gazeteci Gözüyle Kutsal Topraklar ve Öteki Suudi Arabistan**, Lazer Yayınları, Ankara, 2006, s.109.
[70] **Suudi Arabistan Ülke Raporu**, Haz. İnci Selin Aydın, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.9.

Ülkede üçüncü gelişmiş yerleşim merkezi ve büyük bir liman şehri olan Cidde, Batı ülkeleri için diplomatik, aynı zamanda ticari bir merkezdir. Cidde, deniz ve hava yolu ile hacca gelenlerin giriş kapısıdır. Son yıllarda çok gelişen şehir, modern yapıları, villaları, çok iyi düzenlenmiş liman ve çevresi, özellikle geceleyin nefis bir aydınlatma ile Ortadoğu'nun Venedik'i gibidir.[71]

Medine, Hicaz'ın ikinci mukaddes şehridir ve İslam Peygamberinin Kabri burada bulunmaktadır. Burası, İslam Devleti'nin dini, idari ve siyasi ilk merkez şehri vasfına haizdir[72].

Arabistan verimsiz, kısır bir çöl sanılır ya, bu tümüyle yanlıştır. Özellikle hurma yetiştiriciliği, hayvancılık ve madencilik açısından oldukça geniş olanaklara sahiptir[73]. Önceleri fakir bir Arap ülkesi olan Suudi Arabistan, petrol rezervlerinin işletilmeye başlandığı 1950'lerden itibaren hızla gelişerek kısa sürede coğrafyanın en zengin ülkesi haline gelir[74]. 1933 senesinde memleket bütçesinde, büyük bir kısmı Müslümanların Mekke'ye Hacca gelmeleri sayesinde temin edilen gelirin tutarı, 16 Milyon Dolardan ibaretti. Petrolün işletilmeye başlamasıyla, sadece petrol hisseleri bu rakamın iki mislinden fazla idi[75]. 150 milyon ton ile petrol rezervi bakımından dünya birincisi olan Suudi Arabistan'da[76] ilk petrol üretimi Amerikan Socal ve Texaco şirketleri eliyle 1933 yılı Mayıs ayında gerçekleşmiştir. Ülkede petrol çıkaran ve işleten en büyük petrol şirketi ise[77] Standart Oil Campany of California (Texaca, Mobil ve Standart Oil of New Jersy ile kurulan ortaklıklarla daha sonra, Arabian American Oil Campany, ARAMCO adını alacaktır) şirketidir[78]. 1938'de Dahran bölgesinde petrol bulundu, ama büyük çaplı ticari

---

[71] Gözenç vd., a.g.e ,s.184-185.
[72] İslam, a.g.e.,s.95-96.
[73] K. Krüger, **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, Türkçesi: Nihal Önal, Altın Kitaplar Basımevi, Ağustos 1981, s.160.
[74] Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta:Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, s.355.
[75] **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 182.258.5.
[76] Kenan Akın, **Kutsal Vaha Suudi Arabistan**, Erenler Matbaası, Ankara, 1979, s.84.
[77] Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu, "Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar"**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996, s.73-74.
[78] Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**, s.181. (ARAMCO Şirketinin Genel Başkanı Mr. Moore, 20 Haziran 1950 tarihinde Cidde'de Türk Elçisi ile görüşmüş ve Türkiye'yi çok merak ettiğini bilhassa petrol bakımından büyük istikbale namzet bir memleket olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini söylemiştir. **BCA**,Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.749.15.)

üretim ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda başladı[79]. 1946'da, Krallığın petrol endüstrisinden doğrudan doğruya elde ettiği gelir 10.4 milyon doları aşmıyordu. Beş yıl sonra bu miktar 165 milyon dolara yükseldi ve bundan sonra da yükselmeye devam ederek 1965'te 650 milyon doları aştı[80]. 1950'lerden itibaren ise petrol üreticisi ülkelerin yabancı şirketlerle ilişkileri değişmeye başlamış ve şirketlerden 1940'larda alınan % 15-16 civarındaki vergiler, % 50'ye çıkarılmıştır[81]. Suudi Arabistan petrol gelirlerinin büyük bölümünün ABD'ye akması tepkilere yol açmış[82], bu doğrultuda Suudi Arabistan Devleti de 1950'de % 50 formülünü uygulamış[83], şirketin net geliri üzerinden de % 50 oranında vergi alınmasını kararlaştırmış[84], 1971'de ise şirketin hükümete ödediği vergiler % 55'e çıkarılmıştır[85].

Fiyat politikasında daha fazla kontrol sahibi olmak isteyen beş büyük üretici ülkenin (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella) temsilcileri 1960 'ta Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurdular. Sadece Arap petrol üreticilerinden oluşan paralel bir örgüt olan Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OAPEC) de 1968'de kurulmuştur. İki örgütün kurulmalarının ardındaki sebep, üye devletlerin en değerli doğal kaynaklarının kontrolünü elde bulundurma isteğiydi[86]. Suudi Arabistan'ın petrol istihsali 1969'da hepsi ARAMCO tarafından işletilmek üzere günde 2.914.600 varile çıkmıştır[87].

1973'te ARAMCO hisselerinin % 25'i millileştirildi. Bu oran, 1974'te % 60'a çıkarıldı[88]. Çok geçmeden 1974 Haziranında Suudi Arabistan'ın ARAMCO'nun tamamına sahip olduğu açıklanmışsa da Suudi- ARAMCO şirketinin imtiyazı 1988'e kadar devam etmiştir[89].

---

[79] Cleveland, a.g.e.,s.501.
[80] J.C. Hurewitz, **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, Pall Mall Yayınevi, Londra, 1969, s.254.
[81] Arı,**Geçmişten Günümüze Ortadoğu**… ,s.381.
[82] Özey,a.g.e.,s.74.
[83] Arı,**Geçmişten Günümüze Ortadoğu** ,s.381.
[84] Özey,a.g.e.,s.74.
[85] Celal Tevfik Karasapan, "Suudi Arabistan'ın Yeni Petrol Anlaşması ve Arap Petrol Zenginliğinin Son Durumu", **Orta Doğu**, Yıl:11, S.111, Temmuz 1971, s.4.
[86] Cleveland, a.g.e.,s.501.
[87] Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğudaki Amerikan Petrol Menfaatleri", **Orta Doğu**, Yıl:10, S.99, Temmuz 1970, s.7.
[88] Özey,a.g.e.,s.74.
[89] Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**,s.383.

II. TARİHTE SUUDİ ARABİSTAN

A.İslam Öncesi

Arabistan bölgesinde yerleşen insanlar Kafkasyalı veya Batı Asyalı, "Sami" veya "Semitik" adı verilen tek bir soya aittirler. "Sami" kavramı, Bereketli Hilal bölgelerinde yapılan arkeolojik araştırmaların sonucu olarak İbrani, Arap ve Habeşlilerin yanı sıra, "Semitik" insanların, dillerinin ve medeniyetlerinin varlığını ilk kez fark eden 18. yüzyıl Eski Ahid ilim adamları tarafından ortaya çıkarılmıştır[90].

İlk dönemlerde, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Sina Dağı, Arap Yarımadası'ndaki bölgeler Sami ulusların gezdikleri bölgelerdi. Bunlar; Arami, İbrani ve Arap adlarıyla, başlıca üç büyük kola ayrılmaktadır. Aramiler, Mezopotamya ve Irak ile Suriye'nin bir kısmını işgal etmiş olup, Kuzey Sami kabilelerini oluşturuyorlardı. İbraniler de Filistin bölgesi ile Suriye sahillerinde oturuyor, Orta Sami kabilelerini oluşturuyordu. Sami ulusların en önemli kolunu oluşturan Araplar ise Ceziretu'l Arab ve Turu Sina Yarımadası'yla Badiyetu'ş-Şam ve Irak'tan Arap Yarımadası'na komşu olan bölgelerde oturuyorlardı[91].

Eski Arap tarihçileri ve eski Arap rivayetleri Güney Arabistan'ı bilhassa Yemen dolaylarını, Arap milletinin en eski anayurdu olarak göstermektedirler ki bu fikir ve söylentiler yeni zamanlarda yapılan jeolojik ve arkeolojik incelemelere uygun düşmektedir[92]. Onların kuzeyden geldiklerini iddia etmek zordur. Öyle olsa bile, askeri hareketler için gereken hız, cesaret ve insan gücü sadece Yemen'de bulunuyordu[93]. Gerçekte ise Arabistan bölgesinin aktörleri bölgenin yerlileridir. Fenikelilerin (M.Ö. 1730-1570) ve İslam hâkimiyeti altındaki Mısır'a yapılan göçler hariç, yerliler bölgenin değişik

---

[90] İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, a.g.e.,s.21.
[91] Günaltay, a.g.e., s.32-33.
[92] Neşet Çağatay, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s.1.
[93] G. Rex Smith, **Studies in the Medieval History of the Yemen and South Arabia**, Variorum, 1997, s.134.

yörelerine hareket ettiler, fakat bu hareketlerin hiçbiri bölgeden dışarıya veya dışarıdan bölgeye doğru olmadı[94].

Samilerden Fırat boylarında göçebe olarak yaşayan aşiretler, komşu medeni merkezler ile ilişkide bulunuyorlardı, hatta bunlardan bazıları komşu şehirlere yerleşiyor, Sümerlerin askeri hizmetlerine giriyorlardı. Bu yöre sakinleri, memleketlerinin müdafaası için asker ve cesur savaşçılara pek çok muhtaç olduklarından, şehirlerine sığınan Sami bedevileri iyi bir şekilde kabul ediyor, çölden gelen bu Samilere Aramiler, yani dağlılar adını veriyorlardı. Daha sonra Mezopotamyalılar Fırat nehrinin batısında dolaşan Samilere "umuru" yani "batılılar" adını vermişlerdir. Bazen umuru ismi, Fırat'ın batısından Akdeniz'e kadar uzanan sahadaki bedeviler için de kullanılıyordu. Daha sonraları bu bölgedeki uluslara Arabî veya Arab adı verilmiştir. Bu son isim de eski Sam lehçesine göre "batılı" demektir. Samilerin ikamet ettikleri bölgeler de "Mat Arabî" yani "batılıların ülkesi" şeklinde isimlendirilmiştir. Arap ülkesi denilen bu saha, kıraç ve çölden ibaret olduğundan "Arap" ifadesi daha sonra Sami lisanlarda "çöl" anlamında kullanılmıştır[95]. "Arap" kelimesini kara ülkesi veya step ülkesi manasına gelen İbranice "Arabh"a bağlayanlar olduğu gibi, karışık ve dolayısıyla teşkilatsız, yani göçebelerin reddedip hakir gördükleri yerleşik toplumların teşkilatlı ve düzenli hayatına zıt hayat demek olan "Ereb"e bağlayanlar da vardır.

Arabistan ve Araplara dair elimizde bulunan en eski tarihi kayıt, yarımadadaki birçok kavim ve bölgelerin ismen zikredildiği Tekvin'in onuncu bölümüdür. Bununla beraber, bu metinde "Arap" kelimesine rastlanmaz[96]. "Arap" sözcüğü ilk kez, Asur Kralı III. Salmanasar'ın, küçük isyancı beylerin bir ayaklanmasını bastırışını anlattığı İ.Ö. 853 yılına ait Asur belgesinde görülür[97]. Burada kaydedildiğine göre ayaklanmaya katılan asi reislerden biri de müttefik kuvvetlere 1000 deve veren "Gindibu Aribi" dir. Bu tarihten sonra Asur ve Babil belgelerinde Aribi, Arabu ve Urbi adlarına sık sık rastlanmakta

---

[94] İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, a.g.e.,s.24.
[95] Günaltay,a.g.e.,s.35-36.
[96]Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:2601, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.3.
[97] Neşet Çağatay, **İslam Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.26.

ve Aribi ülkesine yapılan seferlerden ve Aribi reislerinden alınan vergilerden bahsedildiği görülmektedir. Herodotos'tan itibaren de eski Yunan ve Latin kaynaklarında Arabia ve Arap kelimeleri geçmektedir. Bu kaynaklardan, Arabia kelimesinin Nil nehri ile Kızıldeniz arasındaki Doğu Mısır'ı da içine alacak şekilde yarımadanın tamamını adlandırdığı öğrenilmektedir[98].

Tarihi abidelerin rehberliği ile çağların derinliklerine nüfuz edildiği takdirde, Arapların Arap Yarımadası ile kuzeydeki çöllerde bedevi bir hayat geçirmekte oldukları görülür. Tarih, bu bölge sakinlerini bütün yönleriyle araştırırken, biri Arab-ı Baide, diğeri Arab-ı Bakiye olmak üzere iki tabakaya ayırmaktadır. Arab- Baide, eski çağlarda yaşayan ve sonra yok olan Araplardır. Arab-ı Bakiye ise, İslam'ın doğuşuna kadar varlıklarını koruyan Araplardır. Arab-ı Bakiye; Kahtaniler yani Güney Arapları (Yemen Arapları) ile Adnaniler, yani Kuzey Arapları (Hicaz Arapları) olmak üzere iki büyük koldan oluşmaktaydı[99].

Arabistan'ın tarihi, bu ülkenin sahip olduğu çok geniş sınırlar ve farklı coğrafi şartlar sebebiyle, güney ve kuzey olarak ele alınmalıdır[100]. Güney Arabistan'da; Main (Mina) (aşağı yukarı M.Ö. 1400-700), Sebalılar (M.Ö. 700-115) ve Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525) devletleri kurulmuştur[101]. Orta ve Kuzey Arabistan'a gelince, buraların tarihi çok başkadır ve bu hususta bilgi pek kıttır. Asurî, İbrani ve Fars kaynakları, Orta ve Kuzey Arabistan'daki göçebe kavimlerden ara sıra bahsetmişler, ilk teferruatlı bilgi ise klasik çağda elde edilmiştir. Bu devirde Hellenistik tesirlerin Suriye'den içerilere nüfuz etmesi ve Batı Arabistan ticaret yolunun zaman zaman işletilmesi neticesinde, Suriye'de ve Kuzey Arabistan Çölü'nde bir sürü yarı medeni sınır devleti meydana gelmişti[102]. Bunlar; Nebatlılar, Tedmurlular(veya Palmirliler), Gassaniler, Hireliler ve Kindeliler devletleridir[103].

---

[98] Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", **TDV. İA.**, C.III, İstanbul, 1991, s.252.
[99] Günaltay,a.g.e.,s.38.
[100] Yıldız, a.g.e.,s.253.
[101] Çağatay, a.g.e.,s.10-23.
[102] Lewis, **Tarihte Araplar**, s.39.
[103] Çağatay, a.g.e.,s.36.

Hicaz bölgesine gelince, burası tarihin ilk dönemlerinden itibaren Suriye ile Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolunun üzerinde bulunuyor ve adeta bu iki bölge arasında bir geçit noktası görevi yapıyordu[104]. Hicaz, İslam tarihi için Arabistan'ın en önemli bölgesidir; zira İslamiyet, bu bölgenin iki önemli şehrinden biri olan Mekke'de doğmuş, ikinci önemli şehri olan Yesrib (Medine) de gelişip yayılmıştır. Bu itibarla Hicaz bölgesi tarihi deyince bu iki şehir ile Taif dolaylarında gelişen siyasi tarih ve burada yaşamış toplulukların tarihi anlaşılır[105].

Bu şehirlerin başında gelen ve eskilerin "Yeryüzünün Göbeği" adını verdikleri Mekke[106], güneyde Yemen'e, kuzeyde Akdeniz'e, doğuda Basra Körfezi'ne, batıda Kızıldeniz Limanı Cidde'ye ve Afrika istikametine giden yolların kesişme noktasında, iktisadi bakımdan çok elverişli bir mevkide yer almaktadır[107]. Milattan önce iki bin yıldan beri Kâbe'nin burada kurulmuş olması Mekke bölgesinin, dini ve bu sebeple de kutsal bir bölge halini almasına sebep olmuştu. Kâbe'nin bütün Arap Yarımadası halkı için dini bir merkez oluşu ve Kâbe'yi tavaf âdeti, burada senenin belli aylarında panayırlar kurulmasını sağlamış ve bu durum bölge halkını daha üstün bir mevkiye yükseltmiştir[108]. Meşhur rivayetlere göre, Mekke'nin ilk sakinleri Amalika'dır. Arap tarihçileri Mekke Amalikası'na Beni Azrak adını vermektedirler. Mekke'deki bu Amalika'ya, Yemen'dan gelen Kâhtanilerden Cürhümiler, bunlara da İsmailoğulları halef olmuşlardır[109]. Hz. İsmail Mekke'ye Cürhümiler zamanında geldi ve onlardan bir kızla evlendi. Cürhümilerin hâkimiyeti III. Yüzyılın başlarına kadar devam etti[110]. Amr b. Luhay b. Harise idaresinde Yemen'den Hicaz'a geçen Huzaalılar, Mekke'den Cürhümileri çıkararak yerlerine ikamet etmişlerdir[111]. Nihayet Mekke V.

---

[104] Mustafa S.Küçükaşçı, **Cahiliye Devrinden Emevîlerin Sonuna Kadar Haremeyn**, İsar Vakfı, İstanbul, 2003, s.3
[105] Çağatay, a.g.e., s.75.
[106] Hamidullah, **İslam Peygamberi**, C.I, s.19.
[107] Yıldız, a.g.e.,s.254.
[108] Çağatay, a.g.e., s.75.
[109] Günaltay,a.g.e., s.236.
[110] Yıldız, a.g.e., s.254.
[111] Günaltay,a.g.e., s.237.

yüzyılın ortalarında Hz. Muhammed'in atası Kusay b. Kilab başkanlığındaki Kureyş kabilesinin idaresine geçti[112]. Bedevinin bütün işlerini tayin eden yüksek şeref duygusu, onun umumi ahlâkının esasıdır. Çölde ekseriye çok sert ve mübalağalı bir şekilde duyulan şeref hissinin, Mekke'de, Kâbe'ye karşı duyulan umumi alaka ve ona bağlı refah sayesinde biraz yumuşamış bulunduğu muhakkaktır, ticaretle iştirak edildiğinden iktisadi münasebetler daha giriftti ve varlıklı kabileler üzerinde, çöldekinden daha fazla bir üstünlük veriyordu[113].

Yesrib (Medine) ise Hicaz bölgesinin ikinci büyük şehri idi ve Araplara göre Amalika'dan bazı kabileler burada yurt tutmuş ve Yesrib beldesini kurmuşlardı. Daha sonra Filistin'de saldırıya uğrayan Yahudilerden bazı kabileler Yesrib'e yerleşmişler ve Kuzey Arabistan ticaretini ellerine almışlardır[114]. Medine ve civarı, Kureyza, Nadir ve Kaynuka Yahudi kabilelerinin merkezi oldu. Bu Yahudiler ziraatla, kuyumculukla, demircilik ve silah yapımıyla meşgul idiler. İslam dininin ortaya çıkışı sırasında Medine'de üstün durumda bulunan Evs ve Hazrec Arap kabileleri buraya çok sonra, belki miladi ikinci veya üçüncü yüzyılda gelmişlerdir[115]. İslam'ın doğuşuna kadar Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir çekişme ve mücadele dönemi başlamış, bu mücadele bazen Evs, bazen de Hazrecliler lehine sonuçlanmıştır. İki kardeş kabile arasında meydana gelen bu kanlı mücadelelerin ortaya çıkışı ve sürmesinde Medine Yahudilerinin çok büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır[116].

İslam'dan önce Arap Yarımadası sakinleri, bedeviler ve yerleşik hayat yaşayanlar olmak üzere iki farklı gruba mensupturlar. Yerleşik hayat yaşayanların tarihi hakkında yeterli bilgi elde etsek de çölde yaşayan bedevilerin hayatı büyük ölçüde meçhuldür[117]. Hayat nizamı kabilevî esasların hakim olduğu biçimde düzenlenmiş ve her kabile kendi içinde

---

[112] Yıldız, a.g.e.,s.254.
[113] Brockelman, a.g.e., s.5.
[114] Günaltay,a.g.e.,s.251-252.
[115] Çağatay, a.g.e.,s.88.
[116] Günaltay,a.g.e.,s.256-258.
[117] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.I., Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s.102.

müstakil olarak yaşamıştır. Kabile hukuku yazılı bir kanuna dayanmayıp örfi idi ve herhangi bir yerleşim birimi yerine kabileye biat edilirdi[118]. Böyle bir hayat tarzına sahip bedevilere göre harp, yaşamak için kaçınılmazdı. Yağmuru bol yerlere ve otlaklara ancak kuvvetle sahip olunabilirdi. Zayıf olanın adeta yaşama hakkı yoktu. Sürekli savaş, bedevilerin güçlerini tüketti ve bu sebeple medeniyete yönelemediler[119]. Bedevi, şüphesiz her şeyden önce saf bir ferdiyetçidir. Bir rivayet bir araba duada, "Allah bana ve Muhammed'e merhamet etsin, bizden başka da hiç kimseye" dedirtiyordu. Bununla beraber kabilenin sinesinde bütün azalar kan akrabalığından gelen bütün hak ve vazifelere maliktirler[120]. Kabilenin yaşlıları tarafından seçilen reisin (seyyid veya şeyh) idarecilik vazifesi emretmek yahut ceza vermek yerine hakemlik yapmaktı, ceza veya mükâfatı da yalnız kamuoyu sağlamaktaydı. Sosyal hayattaki anarşiyi bir dereceye kadar kan gütme âdeti sınırlandırıyordu. Buna göre öldürülen adamın yakını katilden veya onun kabilesine mensup bir kimseden intikam almak vazifesiyle mükellefti[121], fakat buna karşılık da intikam alma sebebiyle kabileler arasında kanlı çarpışmalar çıkıyordu[122].

Araplar lisanlarını sadece sanatlarının en büyüğü değil, aynı zamanda ortak malları olarak görürler, dolayısıyla dillerine dünyadaki diğer milletlerden çok daha fazla önem verirler. Çoğu Arab'a "Arap Milleti" kavramından ne anladığı sorulsa, onun Arapça konuşan herkesi kapsadığından bahisle söze başlayacaktır[123].

Araplar önceleri Güney Arabistan'da geliştirdikleri "müsned" adı verilen bir yazı kullanıyorlardı. Daha sonraları bitişik Nebat yazısından gelişen ve bugüne kadar gelen Arap yazısı kullanılmaya başlandı. Miladi III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın ilk çeyreğinde cereyan ettiği sanılan bu geçişle ortaya

---

[118] Küçükaşçı,a.g.e.,s.5.
[119] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.I, s.102.
[120] Brockelman,a.g.e., ,s.4.
[121] Lewis, **Tarihte Araplar**, s.43.
[122] Yıldız, a.g.e,,s.254.
[123] Albert Haurani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, Çevirenler:Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

çıkan Arap yazısı Nebati ve Arami halklarıyla Fenike yazısına bağlanır. İslam kaynaklarında yazının Nebat ülkesinde Havran'dan başlayarak Enbar ve Hire'ye daha sonra da Hicaz'a geçtiği kaydedilir[124].

Araplar tarihin belli bir döneminde başrolü oynamışlardır. Bu sadece onlar için değil, aynı zamanda bütün dünya için de önemli bir olaydır ve onlara insanlık tarihinde "bir şey" olabilme erdemine ulaştıkları tezinde bulunma imkanı vermiştir[125].

Hicaz halkı, Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile İsmail'in annesi Hacer ile birlikte Hicaz bölgesine gelip Kâbe'yi yaptığı ve Tanrı'nın birliğini kendilerine bildirdiği zaman, onun şeriatını kabul ve sözlerine uydular. Hz. İsmail de babasının tebliğ ettiği akideleri onlar arasında yaymağa devam etti; fakat Hz. İsmail'den sonra uzun zaman geçince gitgide sapıtıp putlara tapar oldular[126]. Hz. İsmail'in dinini ilk bozan ve Arapları putlara tapmaya davet eden Amr b. Luhayy'dır. Rivayete göre, Amr b. Luhayy, Kâbe'nin hicabet görevini üstlenmiş, bu sırada Meab denilen yere gitmiş, orada insanların putlara taptığını görmüş ve onların bu itikatlarını putlarıyla birlikte Mekke'ye taşımıştır[127].

Arap Yarımadası'nda yapılan kazı çalışmalarında yalnızca tanrı veya put adları yer almakta; inanç esasları, ibadet ve dua gibi temel dini konulara ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Aynı biçimde Cahiliye dönemi Arap edebiyatında tanrılar, putlar, inanç ve telakkiler hakkında sınırlı da olsa bilgiler vardır. Bununla birlikte İslam öncesi dönemde Arapların dini hakkında en sağlam ve ayrıntılı bilgiler Kur'an'da yer almaktadır. İslam kaynaklarının diğer Sami kavimler gibi Arapların da en eski dinlerinin tevhid esasına dayandığı anlayışı, günümüzde yapılan araştırmalarca da doğrulanmaktadır. Hud, Salih ve İsmail, Arabistan'a gönderilen peygamberler arasında sayılırlar. Yapılan kazılarda Salih Peygamber'in kavmi olan Semud'a ait kalıntılarda

---

[124] Küçükaşçı,a.g.e.,s.5.
[125] Haurani,a.g.e.,s.17.
[126] Çağatay, a.g.e.,s.95.
[127] Şah Veliyullah Ed-Dihlevi, **İslam Düşünce Rehberi**, Çev. Mehmet Erdoğan, C.I, Ankara, Eylül, 2003, s.384.

rastlanılan Arap Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Hicr Şehri, Medain-i Salih adıyla bilinmektedir[128].

Arapların siyasi hayatları gibi İslamiyet'ten önceki dini hayatları da henüz pek iptidai bir vaziyette idi[129]. Göçebelerin dini, Eski Samilerin putperestliği ile ilgiliydi ve tapılan varlıklar, köken itibariyle, ağaçlarda, pınarlarda ve özellikle kutlu taşlarda yaşayan, belirli yerlerin sakinleri ve efendileriydi. Nüfuzları kabile inançları çerçevesini aşan bazı ilahlar da mevcuttu. En önemlilerinden üçü Menat, Uzza ve Allat (El-Lat) idi[130] ki, bunlar "Allah'ın kızları" olarak kabul ediliyorlardı[131] ve daha yüksek bir ilaha, Allah'a tabi bulunuyordu[132]. Kureyş Kabilesi ise Kâbe'nin içinde bulunan bir kuyunun yanı başına dikilmiş Hubel adlı bir putu benimseyip tapardı[133].

Puta tapma inancının gevşemesi ve bozuluşu, uzun zamandan beri Arabistan'da da taraftar bulmuş olan tek Allah'a inanan dinlerin tesiriyle hâsıl oldu. Güney Arabistan'da Yahudilik kuvvetli bir nüfuz kazanmış ve Yahudiler kuzeybatıdaki vahalara daha miladın birinci asrında hicret etmişler ve zengin olmuşlardı. Kuzey bedevileri arasında ise Hıristiyanlık yayılmıştı. İç Arabistan'a da, bilhassa Hicaz'ın ticaretle uğraşan şehirlerine, akrabaları olan Kuzey kabileleriyle daimi temasları neticesinde, sathi de olsa, Hıristiyan mezhep ve adetlerine ait bilgilerin girmiş olması zaruridir Bu hususta, manastırlarını Filistin ve Sina Yarımadası'ndan ta çölün nihayetine kadar yaymış olan Hıristiyan tarikatlarının çok yardımları dokunmuş olmalıdır[134]. Ayrıca yarımada içerisinde çok tanrılı dinlerin hakim olduğu dönemlerde de tevhid inancının izlerine rastlanmaktadır. Nitekim Cahiliye dönemi Arapları arasında kendilerine Hanif adı verilen bazı kişilerin Hz. İbrahim'in dinini yaşatmaya çalıştıkları, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan uzak kaldıkları ve putperestlikle mücadele ettikleri bilinmektedir[135].

---

[128] Küçükaşçı,a.g.e.,s.6.
[129] Brockelman, a.g.e.,s.7.
[130] Lewis, **Tarihte Araplar**,s.43-44.
[131] Martin Lings, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1990, s.25.
[132] Lewis, **Tarihte Araplar**, s.44.
[133] Çağatay, a.g.e.,s.98.
[134] Brockelman, a.g.e.,s.9-10.
[135] Küçükaşçı,a.g.e.,s.6.

Müslümanların “Cahiliye” çağı olarak adlandırırken Aydınlık Çağ, yani İslamiyet ile aralarındaki çelişkiye dikkat çektikleri[136] İslam öncesi çağ, Arapların kahramanlık çağıdır. Bilhassa çölde yaşayan Arapların başlıca öğüncü, kahramanlık, şairlik, nüfuz ve servet sahibi oluşu idi. Bütün bunlar, çöl Arabının fırsat bulunca basit sebeplerden dolayı adam öldürmesine, çapul etmesine mani olmuyordu[137]. Kabileler içtimai hayatta olduğu gibi, siyasi hayatın da merkezinde bulunuyordu[138].

Cahiliye çağında Araplar, hürler, esirler ve mevali olmak üzere üç sınıf teşkil ediyordu. Hürler, aile topluluğunun veya kabilenin ortak adını taşıyan aynı hakları haiz kimselerdi. Bunlar arasında kâhinler, şairler ve savaşlarda cesaretiyle ün kazanan kimseler, diğerlerine nazaran üstün görünürlerdi. Esirler, hürlerin haiz oldukları şeref ve haklardan mahrumdular. Bu sınıf kölelerle cariyelerden müteşekkildi. Mevali ise esirler ile hürler arasında orta bir sınıftı ve genel olarak, azad edilmiş köleler ve cariyelerdi[139].

Cahiliye çağında taaddüd-ü zevcat denen çok eşlilik yaygındı. Kadın, müteveffa zevcinin, babasının yahut akrabasının mirasından bir hisseye nail olamadıktan başka, kendisi de müteveffanın mirası arasında başkalarına intikal eder ve varis onu istediği gibi kullanırdı. Bilhassa aşağı tabakalarda kadının kocası yanındaki değeri, onun mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değil idi[140]. Genel olarak orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi ve rolü yoktu. Bu durum doğuştan başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu doğarsa sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır ve bir suç işlemiş durumuna düşerdi[141].

---

[136] Bernard Levis, **Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2009, s.56.
[137] Çağatay, a.g.e.,s.119.
[138] Küçükaşçı,a.g.e.,s.5.
[139] Çağatay, a.g.e.,s.122-123.
[140] Ahmet Gürkan, **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, Nur Yayınları, Ankara, s.107.
[141] Çağatay, a.g.e.,s.124-125.

B. İslami Devir

İslam Peygamberinin doğum yeri olan Mekke şehri, Hicaz'da kuzeyden güneye doğru uzanan, doğuda Ebu Kubeys Dağı ile Cebel-i Hindi arasındaki taşlık ve verimsiz bir vadide yer almıştır. Batlamyos burayı "Makoraba" diye zikreder; bu şüphesiz güney Arapçasında mabed manasına gelen "mikrab" kelimesinin aynıdır[142].

Kureyş Kabilesi'nin Haşimi kolundan olan[143] Hz. Muhammed Mekke'de İslam dinini yaymaya başladığı zaman Yemen, Sasanilerin elinde bulunuyordu. Kuzey Arabistan'da Gassaniler, doğuda Hire Krallığı hüküm sürüyordu. Kuzey Arabistan'ın diğer bölgelerinde ise siyasi birlik yoktu ve buralarda bedevi Arap kabileleri yaşıyorlardı. Ancak Mekke'de bazı tarihçilerin ifadesiyle bir "tüccar cumhuriyeti" mevcuttu. Hz. Muhammed 622 yılında Medine'ye Hicret etti ve burada İslam Devleti'nin temellerini attı. Bedir Gazvesi ile Mekke ile silahlı mücadele başladı ve bu mücadele 632 yılında Mekke'nin fethi ve Hz. Muhammed'in kesin üstünlüğü ile sona erdi[144]. Peygamber Mekke'yi fethederek, İslam'ın hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis ettiği vakit, yarımadanın hemen bütün kabile reisleri ve emirleri Medine'ye elçi heyetleri göndererek Peygambere sadakat ve tebaiyet arz ettiler[145]. Peygamber 8 Haziran 632 tarihinde kısa bir hastalığı müteakip vefat etti. Hayatında büyük işler başarmış, yeni bir din getirmiş, bu dini vahyolunmuş bir kitapla teçhiz etmiş, iyi örgütlenmiş ve silahlanmış bir cemaat ve devlet kurmuştu; öyle bir cemaat ve devlet ki, sahip olduğu kudret ve itibar sebebiyle Arabistan'da hâkim bir unsur haline gelmiştir[146].

Hz. Muhammed'in vefatı üzerine sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, "Halife" halife unvanıyla İslam Devleti'ni yönettiler. İlk üç

---

[142] Brockelman, a.g.e.,s.11.
[143] Ahmet Lütfi Kazancı, **Hz. Süleyman'dan Hz. Muhammed'e Peygamberler Halkası**, İstanbul, 1997, s.7.
[144] Yıldız, a.g.e.,s.255.
[145] Rauf Ahmed Hotinli, "İslamiyet Devrinde Arabistan", **MFV. İslam Ansiklopedisi**, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.491.
[146] Lewis, **Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, s.67.

halife zamanında Medine devletin idari ve siyasi merkezi iken, Hz. Ali Cemel Vakası (656)'ndan sonra merkez olarak Kûfe'yi seçti[147]. Hz Ali'nin Ocak 661'de bir Harici tarafından şehit edilmesi üzerine yerine geçen oğlu Hasan, bütün haklarını, önce Suriye'de ve kısa süre sonra da bütün İslam Devleti'nde halife olarak tanınan Muaviye'ye devretti[148]. Muaviye ile Arap Devleti'nin yönetimi Emevîlere geçti ve hükümet merkezi Suriye'ye nakledildi. Bizzat Muaviye, merkezi durumu eski kültürel ve idari gelenekleri bakımından uzak eyaletleri kontrol altında tutmağa imkân verecek bir hükümetin kurulmasına uygun düşen Dımaşk (Şam)'a yerleşti[149]. Emevîler Mekke ve Medine'ye valiler tayin ettiler[150], Arabistan'ın imarı için gayret sarf ettiler, özellikle açılan sulama kanalları Hicaz'ı daha da geliştirdiler. Bu dönemde, siyasi mücadelelerden uzak kalan Mekke ve Medine ilim ve sanat merkezi olarak önem kazanmıştır. Emevî Hilafetinin sonlarına doğru Yemen ve Hadramut taraflarında kalabalık bir halde bulunan Hariciler, Mekke ve Medine'yi bile işgal etmişlerse de Emevî halifesi II. Mervan, Hicaz'ı Haricîlerden kurtarmıştır. İhtilâl hareketlerini Mekke'den başlatan Abbasilerin, Hilafet makamını ele geçirip devlet merkezini Irak'a nakletmelerinden sonra Arabistan'ın İslam devleti içindeki durumunda bir değişiklik olmamış, ancak Abbasilerin buradaki nüfuz ve otoriteleri bir asırdan fazla sürmemiştir[151]. Abbasi hanedanının gücü yavaş yavaş azalırken birçok küçük yerel hükümdarlık ortaya çıkmıştır. Ayrılıkçı haricîler mezhebinden bir kesim, Umman'da bağımsız bir imamlık kurmuş, halifelikte sürekli gözü olan Alevîler de Abbasiler için tehlike oluşturmuştur. Yemen'de Muhammed adında bir vali Ziyadiler sülalesini kurmuş, Hadramut, çeşitli yerel beylerin yönetiminde bağımsızlığını ilan etmiştir. Hüseyni olduğunu ileri süren Ali bin Muhammed, doğudaki göçebe kabileleri birbirine düşürdükten sonra, Irak'ın güneyindeki zenci köleleri ayaklandırmış, çok uzun süren bu ayaklanma (868-883)

---

[147] Yıldız, a.g.e., s.255.
[148] Lewis, **Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, s.89.
[149] Lewis, **Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, s.92.
[150] Mehmet Çelik, "Müslüman Ülkeler, Suudi Arabistan", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.402.
[151] Yıldız, a.g.e., s.255.

Abbasiler için yeni ve çok ağır bir darbe olmuştur. Basra Körfezi kıyısında ve Yemen'de ortaya çıkan İsmaili mezhebinden Karmatlar, aşağı yukarı 900 yılından başlayarak Doğu Arabistan'da güçlü bir devlet kurmuşlar ve 930'da Mekke'de patlak veren bir ayaklanma sırasında, Hacerülesved'i ele geçirmişler ve yıllarca ellerinde tutmuşlardır[152]. X. yüzyılda Mekke'ye (Muhanna sülalesinden) şerifler yerleşmiştir[153].

Bağdat'a girerek Büveyhoğullarının hâkimiyetine son veren(1055) Selçuklular, Arabistan'daki Şii baskısını kaldırmak ve hac yollarını emniyet altına almak için harekete geçerek ülkenin doğu kısımlarına hâkim oldular, ancak Arabistan'ın iç kısımlarına ve Yemen'e nüfuz edemediler. Buna karşılık Mısır'daki Fatımi hâkimiyetine son veren Eyyubiler, Mekke dâhil bütün Arabistan'ı ve Yemen'i ele geçirerek Şiiliğe karşı Sünnilerin üstünlüğünü sağladılar[154]. Selahaddin Eyyubi, Mekke'de hükümdar olarak tanındı ve Hicaz uzun süre Mısır'a bağımlı kaldı[155].

Mekke Emirliği 1201 tarihinde Katad b. İdris ailesine geçmiş ve bu hanedan, 1809'da Vehhabilerin Mekke'yi ele geçirmelerine kadar devam etmiştir. Diğer taraftan Salgurlular'dan Ebu Bekir b. Sa'd, Umman, Kalhat ve Lahsa'yı ele geçirerek, Arabistan'ın Basra Körfezi sahillerini kontrolü altına aldı. Memlûkler'in XIV. yüzyılda Baybars ile başlayan Hicaz hâkimiyeti uzun süre devam etmekle beraber bölgenin idaresi şeriflere bırakılmıştır. Bu dönemde, bedeviler ve diğer Arap kabileleri, ticaret kervanlarından büyük miktarda haraç alıyorlardı ve Suriye çöllerinden Necid'in içlerine kadar nüfuz etmişlerdi[156].

---

[152] **Büyük Larousse**, "Arabistan", C.II, İstanbul, 1986, s.733.
[153] **Meydan Larousse**, "Arabistan", C.I, İstanbul, 1969, s.611.
[154] Yıldız, a.g.e., s.255.
[155] Büyük Larousse, s.733.
[156] Yıldız, a.g.e., s.256.

III. ARAP YARIMADASI'NDA OSMANLI HAKİMİYETİ DÖNEMİ

Yavuz Sultan Selim, 1516'da Merc-i Dabık muharebesiyle Suriye ve Filistin'i ve 1517'de Ridaniye muharebesiyle Mısır'ı alıp Memluk devletine son verdikten sonra bu devletin nüfuzu altında bulunan Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve o sırada Mekke Emiri bulunan Şerif Berekat bin Muhammed Haseni, derhal henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şerif Ebu Numey'i, Arrar namındaki elçi ile Mısır'a göndererek Osmanlı Padişahına tazimlerini arz ile Mekke'nin anahtarını takdim etmiştir[157]. Mekke Şerifi böylece Osmanlı Devleti'ne itaatini arz etmiş, bu arz üzerine Yavuz Sultan Selim de ona itibar göstererek bol miktarda ihsanda bulunmuş[158], avdetinde Emire, emirlik beratı ile beraber birçok hediye ve Mekke ile Medine ahalisine surre denilen para ve külliyetli zahire göndermiş; Osmanlı Devleti tarafından Mekke'ye bir memur tayin edilmiştir. Böylece hem Hicaz bölgesi Osmanlı yönetimine kendiliğinden girmiş, hem de Mekke Şerifi durumunu korumuştur.[159] Şerifler Hazret-i Peygamber'in büyük torunları İmam Hasan Mücteba evladından idiler[160].

Bu tarihten itibaren de Mekke, Medine ve Hicaz'ın diğer yerlerinde hutbe Osmanlı padişahlarını adına okunmaya başlanmış; böylece Osmanlı sultanları Haremeyn'in hadimi ve Hicaz bölgesinin hâkimi olmuşlardır. "Sulhen" (anlaşma yoluyla) Osmanlı idaresine girmiş olan Hicaz'da, Mekke emirlerinin geçmişte sahip oldukları imtiyazlı statüleri de mukaddes yerlere ve peygamber sülalesinden gelen emir ailesine duyulan hürmet sebebiyle korunmuş[161], ancak kontrolü sağlamak için Mekke, Cidde ve Medine'de bir

---

[157] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.17.
[158] A. Vehbi Ecer, "Osmanlı Döneminde Mekke Yönetimi", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara:22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.1433.
[159] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, s.292.
[160] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, 5. Baskı, s.426.
[161] Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)", **Osmanlı**, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.316.

miktar asker bulundurulmuştur[162]. Hatta bu saygının bir nişanesi olarak da, Mekke ve Medine'nin kale ve burçlarına Osmanlı bayrağı asılmamış ve bu gelenek, Sultan Abdülaziz zamanına kadar Medine'de; Sultan II. Abdülhamid zamanına kadar da Medine'de sürdürülmüştür[163].

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in, Kahire'de ikâmet etmekte olan son Abbasi Halifesinden halifelik unvanını devralmasıyla, Osmanlı Devleti, İslam dünyasında çok güçlü bir mevkie ulaşmış oldu. Bu durum, Türk- Arap ilişkileri açısından da yeni bir devrin başlaması demekti[164].

Diğer taraftan 1534'te Katif ve Bahreyn'deki Arap şeyhleri itaat arz etmişler, Hadım Süleyman Paşa'nın Diu seferi sırasında (1538) Aden alındığı gibi daha sonraki yıllarda Yemen'in iç kısımları da ele geçirilerek burası bir eyalet haline getirilmiştir. 1546'da Basra'nın, Ayas Paşa tarafından zabtını müteakip Arabistan'ın doğu kısımları da Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1555'te Lahsa (Ahsa, Hasa) eyaleti kurulmuştur. Kanuni devrinde Arabistan'daki Osmanlı hâkimiyeti zirveye ulaşmış ve bütün Arabistan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir[165].

Esasen Arap coğrafyasındaki Osmanlı egemenliği birbirinden farklı iki temel dönem halinde ele alınabilir: İlk dönem, Osmanlı Devleti'nin Arap taşrasında etkin ve kendini her an hissettirir bir idari yapı oluşturmadığı yüzyıllar (1517-1840) ve ikinci dönem, Osmanlı merkezi idaresinin varlığını yoğun bir biçimde duyurmaya başladığı son yetmiş yedi yıl (1840-1917)[166].

Mekke şerifleri, Kırım Tatarları gibi teoride otonomdular ama bulundukları konumu, Osmanlı Devleti adına elde tuttular. Bu da onlara korunma sağladı[167].

---

[162] Süleyman Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", **İlim ve Sanat**, Ekim, 1991, S.30, s.70.
[163] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)", s.316.
[164] Nuri Yavuz, Halil Aytekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'da yaptığı Eğitim Hizmetleri", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 25-27 Ekim, 2000, Hatay, s.606.
[165] Yıldız, a.g.e.,s.257.
[166] Selçuk Akşin Somel, "Arap Eyaletleri ve Günümüz Arap Devletleri: Tarihsel Bir Perspektiften Genel Bir Bakış", **Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S.1, s.597.
[167] Karl K. Barbır, **Otoman Rule in Damaskus, 1708-1758**, Princeton University Pres, Princeton, New Jersey, 1980, s.132.

Hicaz her ne kadar Osmanlılara bağlı olsa da doğrudan Osmanlı paşaları tarafından yönetilen bölgelerden farklı bir yere[168] ve Haremeyn'üş-Şerifeyn'in bulunduğu bir idari birim olması nedeniyle de hususi bir niteliğe sahipti. Burada Haşimi ailesinin özel bir idari ve siyasi statüsü bulunuyordu. Bu aile mensupları arasından atanan Mekke Şerifi bir yandan, Osmanlı valisi diğer yandan Hicaz eyaletinde bir tür iki başlı yönetim oluşturuyordu. Osmanlı valisi bölgedeki askeri kuvvetlere hakim iken, Mekke Şerifinin yöredeki bedeviler üzerinde önemli ölçüde sözü geçiyordu[169].

Batı Arabistan'da nüfuz ve hâkimiyetlerini tesis eden Osmanlılar, uzun bir müddet Mekke-Medine, Cidde ve Yenbu havalisini Mısır valiliğine bağlı olarak idare etmişler, Hicaz havalisi işini Mısır valilerinin arizaları üzerine yürütmüşlerdir. On yedinci asır sonuyla on sekizinci asırdan itibaren Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanına kadar (1832) Hicaz ve Mekke emirleri hakkında Şam valisi ve aynı zamanda Emir-i Hac olanların mütalaa ve tahriratları üzerine muamele yapmışlardır. Mekke ve Medine'nin devletçe asayişi ve inzibatı her sene münavebe ile Mısır'daki yedi ocaktan gönderilen asker kuvvetiyle temin olunmuştur[170]. Daha sonra Mısır'dan tefrik edilen Hicaz, genelde küçük bir grup askeri birlikle Cidde'de oturan "üç tuğlu paşa" (Cidde Sancak Beyliği unvanıyla) eliyle yönetilmeye başlanmıştı. Cidde Sancak Beyliği ve Mekke Şeyhu'l-haremliği müstakil olarak bir valiye tevcih edildiği gibi, bazen Mısır ile birlikte, bazen da Habeş eyaletiyle birleştirilmek suretiyle de tevcih ediliyordu. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren yaygın olan uygulama, Hicaz bölgesinin idaresi için Cidde'nin müstakil veya Habeş Beylerbeyliği ile birlikte tek bir idareciye verilmesiydi. 18. yüzyılın başından itibaren ise, Habeş eyaleti de Cidde idari birimi altına alınarak, bölgeye tayin edilen vali, Cidde eyaleti valiliği, Habeş Beylerbeyliği ve Mekke Şeyhu'l-haremi unvanı ile tayin edilmeye başlandı[171].

---

[168] Abdullah Es Salih El Useymin, **Tarih El Memeleketi'l Arabiyyeti's Suudiyye**, C.I, Riyad, 2009, s.165.
[169] Somel,a.g.m., s.599.
[170] Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.18.
[171] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.317.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, sekiz yıl süren bir mücadeleden sonra Necid ve Hicaz'ı 1818 sonbaharında Vehhabilerden kurtarınca, II. Mahmud, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı Cidde Sancağı ile birlikte Habeş eyaleti valiliğine ve Mekke Şeyhu'l-haremliğine getirdi. Böylece Hicaz bir anlamda Mısır valisinin vesayetine verilmiş oldu[172]. Mehmet Ali Paşa 1840 sonlarında Hicaz'ı tahliye edince bölgenin idaresi tekrar doğrudan Bâb-ı Âli'nin kontrolüne geçmiştir. 1868 yılında Hicaz, vilayetler kanununa uygun olarak eyaletten vilayete dönüştürülmüş ve yeniden sancak, kaza ve nahiyelere bölünmüştür. Buna göre Mekke, Hicaz vilayetinin merkezi haline getirilirken eski eyalet merkezi olan Cidde ve Medine buraya bağlı birer sancak/liva haline dönüştürülmüştür. II. Abdülhamit saltanatı boyunca Hicaz'ın idaresine özel ihtimam göstermiş ve bir taraftan Mekke emirlerinin geleneksel otoritelerini azaltmaya çalışırken, diğer taraftan da bölgede merkezi otoritenin sağlanması için her türlü imkânı seferber etmiştir. Bu arada Hicaz; Mekke, Medine ve Cidde Sancakları şekliyle yeniden şekillenmiş ve bu idari taksimat ihtiyaca bağlı küçük birtakım değişikler ile hemen hemen Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürdürülmüştür[173].

Osmanlı Devlet ve toplum yapısında, din etkeni dolayısıyla Araplar, Müslüman teb'a içinde genel olarak "kavm-i necip" addedilip, mümtaz bir yere sahip olmuşlardır. Osmanlı Devlet yönetiminde, üst mevkilerde birçok Arap asıllı kişi bulunmuştur[174].

Osmanlı Hükümeti'nin Araplara karşı olan politikası hem liberal hem bir istisna idi ve Arapları bir bayrak altına toplamak veya Türkleştirmek için hiçbir teşebbüste bulunmadı, onlar da, Türk hakimiyetine fazla mukavemet göstermedi, hatta bazı durumlarda ise bunu bütün kalpleriyle kabul ettiler[175]. Dolayısıyla, Osmanlı egemenliği süresince Arap sivil kültüründeki Türk kültür

---

[172] Zekeriya Kurşun, "Hicaz", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, 1998, s.438.
[173] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)", s.321-323.
[174] Yavuz, Aytekin, a.g.e., s.606.
[175] Nisar Ahmed Asrar, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin Dini Siyaseti ve İslam Alemi", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.IV, Cüz 3-4'ten ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1971, s.87.

etkisi, Mısır ve Kuzey Afrika istisna edilecek olursa, 19. yüzyıla değin pek etkili olmamıştır[176].

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir devlet olmakla beraber, hiçbir zaman emperyalist olmamış, elde ettiği veya gittiği yerleri sömürmeyi düşünmemiştir. Aksine bunlara, kendisinde olan her şeyi vermiş, kendi anayurdu olan Anadolu'yu ihmal pahasına oraları imara çalışmıştır. Hükümet, Hicaz vilayetinin masraflarını tamamıyla kendi üzerine aldığı gibi her yıl önemli miktarda para ve hediyeler göndermek ananesine sahipti. İşte bu para, Surre-i Hümayun adı ile bilinirdi[177].

IV. SUUDİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, ARABİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

Suud ailesinin Arap siyaseti ve dini ıslahat bakımından yepyeni bir görüşle ortaya çıkması, gerek Arabistan Yarımadası'nda ve gerekse hariçte çok önemli bir hadisedir.

Suudi Arabistan Devleti'nin ilk kurucusu ve hükümdarı Muhammed b. Suud'dur[178]. Hz. Muhammed'in onsekizinci dedesi olan Nizar b. Ma'd b. Adnan ile soyu birleşmektedir[179]. Muhammed b. Suud, muhtemelen 1689'da Dir'iyye'de doğmuş olup, Arabistan'ın çeşitli yerlerine dağılmış olan Aneze[180] kabilesinin Mesalih koluna mensup Al-i Mukrin aşiretindedir[181]. Atalarından birisi Mani b. Mükrin'dir. Aşiretiyle birlikte Arap Yarımadası'nın doğusunda

---

[176] Somel, a.g.e.,s.598.
[177] Münir Atalar, "Osmanlı Sömürmedi (Suudi Arabistan Örneği)", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 25-27 Ekim, 2000 Hatay, 28 Ekim 2000, İskenderun, C.I, s.101.
[178] İslam, a.g.e., s.3.
[179] Es-Seyyid Abdülhamid El Hatip, **El İmam El Adil Sahip El Celale El Melik Abdülaziz bin Abdurrahman El Faysal Ali Suud, Siretuhu, Butuletuhu, Sırri Azemetitihi**, C.I, Riyad, s.48.
[180] Aneze halkı, Necid ortalarında ve Hicaz'ın kuzeyinde bulunuyordu. Kabilenin bazı dalları Arap ülkelerine yayıldı. Bunların bir kısmı da Irak, Suriye ve Hicaz'ın kuzeyine yerleştiler. Bir diğer kısmı da medenileşip Necid'in belirli yerlerine ve Fars Körfezi'nin sahiline yerleştiler.(Fuad Hamza, **Kalb Cezireti'l Arab**, t.y.,y.y.,s.62.)
[181] Es-Seyyid Muhammed Eş-Şahid, "Muhammed b. Suud", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXX, İstanbul, 2005, s.570.

yaşıyorlardı. Miladi 1446 yılında oradan şu anki Riyad bölgesinde yaşayan akrabası olan İbn-i Dir'in yanına geldi. İbn-i Dir' ona, daha sonra Dir'iyye ismiyle adlandırılacak bölgeyi vermiş[182] ve o tarihten beri Dir'iyye'nin emirliği bu ailenin elinde kalmıştı[183].

Muhammed, babası Suud b. Muhammed'in 1725'te ölümünden veya bir rivayete göre kuzeni Zeyd b. Merhan'ın 1727-28'de öldürülmesinden sonra Dir'iyye emirliğine getirildi[184].

Suud ailesinin Arabistan'da yükselişi, Suud hanedanının kurucusu Muhammed b. Suud ile Vahhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab arasındaki ittifakın bir sonucudur. Bu ittifakın neticesinde Vehhabiler, ideolojilerini yaymak için maddi bir destek ve seküler bir korunma elde etmişler; Suud ailesi de nüfuzunu genişleterek kendilerini diğer ailelerin üzerine geçiren bir konum kazanmıştır[185]. İşte tarihçiler bölgedeki Birinci Suud Devletinin kuruluşunu, Muhammed b. Abdülvehhab (Ö.1206/1791) ile Der'iyye Emiri Muhammed b. Suud b. Mükrin arasındaki 1157/1744 tarihili meşhur anlaşmaya kadar götürmektedirler[186]. Bu antlaşma onlara Arap Yarımadası'ndaki hakimiyetlerini genişletme imkânı tanıyan mücadeleyi başlatmıştı[187].

Muhammed bin Suud, Arap Yarımadası'nın siyasi bakımdan birleştirilmesi için ilk adımı bu şekilde atarak, İslam dininde bir reform hareketinin mümessili sayılan Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab ile birleşmiş ve Vehhabiliği kabul ederek bu dini doktrinin manevi etkisi ile yarımada göçebelerini bir araya toplamıştır[188].

---

[182] El-Mani,a.g.e.,s.347.
[183] Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.23.
[184]Eş-Şahid,a.g.e.,s.570.
[185] Adnan Bülent Baloğlu, "Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli:Suudi Arabistan Örneği Üzerine", **İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu-1998**, Yayına Hazırlayan:Ömer Turan, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s.237.
[186] Emin El-Reyhani, **Tarih-i Necd El-Hadis**, Beyrut, 1988, s.63; Es-Selman, a.g.e., s.13.
[187] Muhammed El-Mani, **Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye**, Tercüme: Abdullah Es-Salih, Riyad, 1402/1982, s.30.
[188] Öngör, **Orta Doğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**,s.175.

Hicri 11. yüzyılın sonlarında Arabistan'daki bu İslami hareket ortaya çıkıp iyiden iyiye yaygınlaştığında Osmanlı Devleti, Avrupa'nın doğusunda almış olduğu peş peşe yenilgilerden dolayı zor durumdaydı. Çünkü Avrupa'nın halkları ve hükümetleri Osmanlı'yı bu kıtadan kovmak için birleşmişlerdi. Rusya'nın yönettiği bu savaşta, Türkler çok ağır bedeller ödemiş ve Edirne vilayeti dışındaki Avrupa topraklarını tamamen kaybetmişlerdi[189].

Bu sırada Arap ülkeleri, birçok bölgesinde Osmanlı'ya bağlıydı ve emir ve talimatları Osmanlı'dan alırdı. Çünkü, Mısır Osmanlı'ya bağlıydı ve yıllık bir vergi öderdi. Haşimi Eşrafı ise Hicaz'ı yönetiyor ve nüfuzları Necid'in bir bölgesini de kapsıyordu. Irak ise Osmanlı tarafından tayin edilen bir paşanın emrinde idi ve Körfez'in kuzeyi de bu paşa tarafından tayin edilen şeyh ve başkanlar tarafından yönetilirdi. Yemen de bundan çok farklı değildi. Zira Türk Paşası San'a'da kalır ve sahil bölgelerine de nüfuz ederdi. Şam'da ise büyük şehirleri Türk Paşaları, uzak bölgeleri de şeyhler yönetirdi[190].

Muhammed b. Abdülvehhab'ın dini görüşleri ile ondan önceki bazı mezheplerin metot ve görüşleri arasında ayrılıklar ve yakınlıklar tespit edenler, özellikle dini anlama ve yorumlamadaki metotları yönünden Zahiriye ve Hariciye mezhebinin bir uzantısı olarak görenler vardır[191]. Abdülvehhab'ın araştırmalarıyla ulaştığı netice tamamen orijinal değildir. Suriye ulemasından İbni Teymiye ve onun tabilerinden olan İbn-i Kayyım'a istinaden sistemini kurmuş ve fikirlerini yaymaya başlamıştır[192]. Öğretisinin metodu oldukça basittir. İslam'ın aslına, peygamberin öğrettiği ilk şekle dönüş[193], yani İslam'ı safiyetine kavuşturmak, bidatlerden kurtarmak olarak özetlenebilir[194]. Bu akımın hareket halini alışı sırasında da Osmanlı ricali yazışmalarında bunlar için "Harici" veya Haricilerin kolu olan "İbadi" adını kullanmışlardır. Gerçekten

---

[189] Emin Said, **Tarihü'l Devlet-i Suudiyye**, C.I,Riyad,t.y.,s.32.
[190] Said,a.g.e.,C.I,s.32-33.
[191] Ahmet Vehbi Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", **IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.1230.
[192] Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s.23.
[193] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.20.
[194] Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları; 2068, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.470.

de Vehhabilikte, Harici ve Zahiriye'de olduğu gibi Kur'an ayetlerini mecazi manalarına yaklaşmaksızın olduğu gibi anlama meyli vardır. İnançlarında taassup gösterme, kendi görüşlerinde olmayanları tekfir etme, muhaliflerine karşı sert davranma her üç mezhepte de ilk bakışta görülebilecek metot ve benzerliklerdir. Muhammed b. Abdülvehhab'a göre haramı haram, helali helal kılan yalnız Allah'tır. Hz. Muhammed'den sonra hiç kimsenin sözü din hususunda delil olamaz. Akaid konusunda kelam bilginlerinin sözlerine, helal ve haram konusunda da fukahanın sözlerine itibar edilemez. Kur'an ve sünnete veya kaynaklara dönüş diye nitelendirilen bu metotta Kur'an ve sünnetin zahirine sıkı sıkıya bağlanma, şimdiye kadar Kur'an ve sünnet üzerine yapılmış olan akla ve ilme dayalı yorumları (tevil) reddetme vardır. Ayet ve hadisleri tefsir ve tevil keyfilik ifade eder. Dinin emirlerini uygulama imandandır. Bu nedenle, tembellik sonucu farz namazlarını kılmayan veya zekâtını vermeyen kişi mümin olmaktan çıkar ve kâfir olur. Bu inanç Vehhabileri kendilerinden olmayanlara karşı sert davranmaya itmiştir[195].

Vehhabiler, bidat kavramını genişleterek, ibadetle hiç ilgisi bulunmayan bazı işlerin de bidat olduğunu vehmetmişler, örneğin Ravza-i Şerife'nin üzerine örtü koymaya dahi karşı çıkmışlardır. Vehhabi âlimleri, kendi görüşlerinin hata kabul etmez şekilde doğru, başkalarının görüşlerinin ise, tasvip edilemez şekilde yanlış olduğunu düşünmektedirler. Hatta türbe yapmak ve çevresinde tavaf yapmak gibi tutumlarını putçuluğa yakın saymaktadırlar[196].

Muhammed bin Abdülvahhab'ın oğlunun Kitab'üt-Tevhid ve torununun buna yaptığı Feth'ül-Mecid adındaki şerhte, 250 kadar inanış vardır. Bu inanışları yaymak istemişler, ancak fazla itibar görmemişlerdir[197].

Yukarıda da belirtildiği gibi Muhammed Bin Abdülvehhab, Uyeyne'den 1744 tarihinde Al-i Suud'un idaresinde olan Dir'iyye'ye gelerek, Emir Muhammed b. Suud ile görüşmüş, fikirleri benimsendiği takdirde bütün

---

[195] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1230-1231.
[196] Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev. Sıbgatullah Kaya, Anka Yayıncılık, İstanbul, t.y.,s.223.
[197] Mehmet Bozkurt, **Sünnilik, Şiilik, Alevilik, Vehhabilik Nedir?**,Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2010, s.254.

Necid'e hâkim olunabileceği konusunda Dir'iyye Emirini inandırmıştır[198]. Emir Muhammed b. Suud da Allah'ın dinine davet, dine girmiş olan bidatleri yok etmek için Abdülvehhab'a destek olmuş[199] ve Muhammed b. Suud ile Muhammed Bin Abdülvehhab, 1157/1744 yılında ittifak yapmıştır[200]. Hatta bazı rivayetlere göre bu ittifakta görev paylaşımı bile yapılmış ve siyasi ve idari işleri Dir'iyye Emiri sürdürmeye devam ederken, dini işlerde ve diğer hususlarda Muhammed b. Abdülvehhab danışma mercii olmuştur. İttifak esnasında böyle bir görev bölüşümü olmamış olsa bile, fiili durumun böyle geliştiğinde bütün kaynaklar ittifak halindedir. Necid'in tarihinde yeni bir sahife açmış olan bu ittifak, görüldüğü gibi ilk şeklinden uzaklaşarak, dini olmaktan ziyade maddi güç kazanma esasları üzerine bina edilmişti. Veya en azından dini aktivitelerin arkasından maddi menfaatler bekleniyordu. Başka bir ifadeyle de bu hareket artık siyasi bir boyut kazanmıştır. Muhtemelen bundan dolayı da bu ittifakın Birinci Suud Devleti'nin temellerini oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu ittifakın sayesinde gelişen hareketin İslam dünyasında hala devam etmekte olan pek çok tartışmayı doğurduğu, ayrıca dini bir karakter taşıyan Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki otoritesinin yine bu dini hareket ile sarsıldığı da bir hakikattir[201].

Suudi ailesi ile Selefi hareketi veya Vehhabilik olarak bilinen hareket arasındaki ilişki, bugünkü Suudi Devleti'nin tarihi, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleriyle şekillenmesine yol açtı. Bu ilişki Vehhabi lideri Muhammed İbn-i Abdülvehhab'ın, Necid bölgesindeki Dir'iyye bölgesinin yöneticisi olan Muhammed İbn-i Suud ile yakınlaşması ile başladı. Suudi Devleti kavramı, Arabistan Yarımadası'nda dini aktivizm ile askeri gücün ilişkisi ile oluştu[202].

Suudilerin hasımları, Vehhabilik hakkında bu mezhebin bilinen dört mezhep dışında beşinci bir mezhep olduğunu söylemişlerdir, Osmanlı Devleti

---

[198] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.23.
[199] Suud b. Hezlül, **Tarih Mülük Al-i Suud**, C.I, Riyad, 1402/1982, s.9.
[200] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1229.
[201] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.23-24.
[202] Tim Niblock, **Saudi Arabia, Power, Legitimacy and Surrival**, Routledge, London and New York, 2006, s.23.

de tüm gücüyle bu fikri teyit etmek istemiştir. Ta ki sıradan Müslümanlar bunlara kinle bakmışlardır. Bazı alimler onların kitaplarına bakmışlardır, bazıları da onların gerçeklerini bilmeden onlara hücum etmişlerdir[203].

Yusuf Akçura'ya göre Vehhabi hareketi milli bir Arap hareketidir ve mezhebi ve dini esaslara istinaden, Türk hâkimiyetini tanımamak, Arabistan'da bir Arap devleti tesis etmek gayesini amaçlamış, hareketin başlarında bile bir müddet için buna muvaffak olmuş, Arap memleketlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı XX. asra kadar, yani bir buçuk asırdan fazla bir zaman Necid sahrasında mevcudiyetini muhafaza etmiş ve nihayet XX. asrın ikinci çeyreğinde Mekke ve Medine'ye sahip olarak, Hicaz Krallığı'nı ele geçirmiştir[204].

Muhammed b. Suud yeni akımı yaymak ve komşu kabileleri egemenliği altına almak için ordusunun eğitimiyle meşgul oldu, aralıksız akınlar düzenledi. Muhammed b. Abdülvehhab ise Dir'iyye'ye yerleşti, orada dersler düzenledi, vaazlar verdi, İslam dinine girmeleri ve ülkelerindeki şirkleri yok etmeleri için komşu kabilelerin emirlerine mektuplar yazdı[205]. Muhammed b. Suud, 30 Rebiülevvel 1179'da (16 Eylül 1765) Dir'iye'de öldü ve orada defnedildi. Ölümünden kısa bir süre önce oğulları Abdülaziz ve Abdullah'a Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeleri konusunda nasihatte bulunduğu söylenir. Yerine oğlu Abdülaziz b. Suud geçti[206]. Babasından daha meşhurdu[207] ve babasından daha büyük bir heyecanla, aynı zamanda kayınpederi de olan Muhammed b. Abdülvehhab'a bağlandı. Söz, kitap ve mektuplarla başlayan cihad (Vehhabiliği yayma) kılıçlı, silahlı sıcak savaşa dönüştü. Savaşlarda, savaştıkları kabilelerin mallarının beşte birini devlete ayırdılar, geri kalanı savaşçılar arasında ganimet olarak paylaştırdılar[208] ki bu yöntem savaşların çekiciliğini arttırıyordu[209].

---

[203] El Hatip, a.g.e.,C.I, s.23.
[204] Akçura, a.g.e., s.22.
[205] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1230.
[206] Eş-Şahid,a.g.m., s.571.
[207] Hezlül,a.g.e., C.1, s.10.
[208] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1230.
[209] Mustafa Karaca**, Evanjelizm ve Vahhabilik,** Nokta Kitap, I. Baskı, İstanbul, 2005, s.93.

Muhammed b. Abdülvehhab'ın dini doktrininin hâkim olduğu bu küçük devletin kısa zamanda gelişmesi hususunda maddi ve manevi ihtirasların tatmini için gerekli imkânlar mevcuttu. Başlangıçta bedevi kabileler arasında olağan hadiselerden biri olarak görülen bu saldırganlıklardan ve olayların ciddiyetinden Osmanlı sarayı ilk defa 1162/1749 yılında Mekke Emiri Şerif Mes'ud b. Said tarafından bir yazıyla haberdar edildi. Osmanlı devlet adamlarınca problem ciddiye alınmadı, din adamları da devlet adamlarını yeterince aydınlatamadılar. Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında, Bağdat valisi ile Mekke- Medine kadı ve müftüsünün bulunduğu çok imza ve mühürlü şikâyetlerle tehlike İstanbul'a bildirildi, ancak Bağdat valisi ve Mekke şerifine verilen emirlerle kesin bir sonuç alınamadı[210].

Necid'in iç taraflarında durumlarını sağlamlaştıran Vehhabilerin lideri Abdülaziz, 1211/1796 yılında oğlu Suud'u birçok askerle Lahsa'ya gönderir ve orayı işgal eder[211]. Bu dönemde Bağdat vilayetinin yönetiminde bulunan Süleyman Paşa, Suudi Emirliğini ortadan kaldırmak için 1799'da bir harekat düzenlemiş, ancak başarılı olamayınca Abdülaziz'le altı yıllık bir ateşkes imzalamıştır[212]. İnalcık'ın da söylediği gibi, Vehhabilerin yayılma politikalarında öncelikli olarak Kasim ve Ahsa'nın kontrolünü ele geçirmeleri gayet mantıklı bir tercih idi. Şayet önce Hicaz'a yönelselerdi, hem Osmanlı Devleti'nin hem de diğer Müslümanların aşırı tepkilerini çekeceklerdi. Ayrıca orada tutunabilmek için lojistik destekten de mahrum bulunacaklardı[213].

1217/1802 yılı başlarında ise Vehhabiler, Kerbela'ya saldırırlar (20 Nisan 1802). Maksatları daha önce Necef'te vukua gelen olayın intikamını almaktı. Ancak Necef'e giremeyeceklerini bildikleri için, Kerbela'yı basmaya karar verirler. Şiilerin matem gecesinde herkes yas dolayısıyla bitkin bir halde iken Vehhabiler kasabaya girerler. İki bin Şiiyi katlederek, şehri yakıp, yağma

---

[210] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1232-1233.
[211] Sayın Dalkıran, "Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri(I)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.20, Erzurum 2002, s.228.
[212] Muhittin Ataman, Yurdanur Kuşçu, "Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler", **Alternatif Politika**, C.IV, S.1, 1-26 Şubat 2012, s.5.
[213] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.29.

ederler[214]. Sonra da Hz Hüseyin'in camisi ve halkın malını da yağma ederek Dir'iyye tarafına dönerler[215]. Müslümanları, özellikle de Şiileri derinden sarsan Kerbela Savaşı, bu savaşta ölen bir Şii yakınının, aynı yıl Recep ayında Dir'iyye'ye giderek mescitte ikindi namazını kılan Abdülaziz'e, suikast düzenlemesine neden olacaktır[216]. Vehhabiler, ortaya çıktıkları ilk yıllardan itibaren, İranlıları en büyük düşman kabul etmişlerdir[217]. Hatta Babahan lakabıyla anılan, Kacar sülalesinden olan İran Şahı Feth Ali Şah (saltanatı: 1797-1834) Bağdat'a yürüyeceğini bildirmiştir[218]. İran'la olan ilişkileri de zedeleyici kabul edilen bu olaydan sonra Bağdat valiliğine emirler verildi ve vali karşısında geri çekilen Abdülaziz b. Suud[219], 1802'de Hicaz'ın önemli şehirlerinden Taif'i ele geçirdi[220]. Şehir yağmalandı, tekke, zaviye ve türbe nevinden her yer yıkıldı, kitaplar yakıldı. Bab-ı Ali tarafından "Harici Suud'un def'i gailesi Devlet-i Âliye'nin ehem-i maslahatından" kabul edilerek[221] 23 Teşrin-i Sâni 1802'de İstanbul'un ileri gelen müderrislerinden Âdem Efendi, Kudüs Kadısı olarak Necid'e yollandı ve Mekke'de Suud ile görüştü. Sadrazamın Suud'a yazdığı mektuba ve aralarında geçen sert konuşmalara rağmen (6 Mayıs 1803), Suud'un Âdem Efendi'yi birtakım hediyelerle İstanbul'a geri göndermesi, herhangi bir anlaşmaya varılmadığını göstermektedir[222]. İbni Suud bu görüşmede Padişaha karşı hürmetsizlik göstermemiş ise de, Vehhabiler Türklere şiddetle hasım idiler ve Arabistan'ı Türklerin hüküm ve idaresi altından almak için uğraşıyorlardı[223].

Babıâli, Süleyman Paşa'nın yerine geçmiş olan Bağdat Valisi Ali Paşa'ya Vehhabilerin merkezi olan Dir'iyye üzerine gitmesi için emirler yağdırmaya başladı. Ancak Ali Paşa'nın bu emirler karşısında tereddütler

---

[214] Dalkıran,a.g.e.,s.228.
[215] Said,a.g.e.,C.I,s.62.
[216] El-Reyhani,a.g.e.,s.66.
[217] Karaca, a.g.e.,s.93
[218] Neşet Çağatay, İbrahim Agah Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s.225.
[219] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1233.
[220] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.318.
[221] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1233.
[222] Neşet Çağatay, "Vehhabilik", **MEB. İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, ME. Basımevi, İstanbul, 1986, s.266.
[223] Akçura, a.g.e.,s.25.

göstermesi üzerine Babıâli, Şam ve mülhakatıyla birlikte Hicaz seraskerliğini Cezzar Ahmet Paşa'ya vererek Paşa'nın, Bağdat valisi ile ortaklaşa Vehhabilerin üzerine gitmesini istedi. Şam valisinin de bir takım başka gaileleri bahane ederek bu konuyu ağırdan alması Vehhabilerin Mekke üzerindeki baskılarını arttırdı[224]. Artan baskılar üzerine Mekke'de tutunamayacağını anlayan Mekke Emiri Şerif Galip, yerine kardeşi Abdülmuin'i vekil bırakıp Cidde'ye gitti[225]. Vehhabilerin adeta işgal ve yağmalamasına terk edilen Mekke'de yapılması muhtemel bir katliamın önlenebilmesi için Emir'in vekili Abdülmuin ve Mekke eşrafı 1803 yılı baharında Suud'a elçi göndererek, halka eman vermesi şartıyla şehre girebileceğini bildirdiler. O da bu konuda yazılı bir teminat vererek aynı yılın Nisan-Mayıs aylarında Mekke'yi işgal etti[226], Harem-i Şerif'te Vehhabi mezhebine ait risalesini okuttu[227] ve Mekke halkından bey'at aldı ve oradaki türbeler, kubbeler Vehhabi inancı gereği yıkıldı[228]. Bütün bunlardan sonra Suud, Şerif Galib'in kardeşi ve vekili olan Abdülmuin'e hil'at giydirip Mekke'ye emir tayin etmiştir[229]. Suud, Mekke'yi ele geçirdikten sonra, Sultan III. Selim'e bir mektup göndererek, Mekke'ye Hicri 4 Muharrem 1218'de girdini, ahaliye can ve mal güvencesi verdiğini, putperestliği andıran türbeleri yıktığını ve hak olan hariç bütün vergileri iptal ettiğini, Osmanlı kadısının görevine devam etmesine müsaade ettiğini söylemiş ve Dımaşk ve Kahire valilerinin bu kutsal şehre davul zurna ile gelinmesini engellemesi gerektiğini, çünkü bunların İslam'da yeri olmadığını ifade etmiştir[230]. İki hafta sonra Cidde'ye hücum eden Abdülaziz b. Suud bozguna uğramıştır[231]. Bunun üzerine Şerif Galip Abdülaziz b. Suud'dan barış istemiş ve emirlerine itaat edeceğini bildirmiştir. Bu isteği kabul eden Abdülaziz, onu görevine geri getirmiş[232] ve akabinde

---

[224] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.318.
[225] Said,a.g.e.,C.I,s.71;Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.118.
[226] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.40-41.
[227] Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.118.
[228] Said,a.g.e.,C.I,s.71.
[229] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.319.
[230] El-Reyhani,a.g.e.,s.70.
[231] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1233.
[232] Said,a.g.e.,C.I,s.71.

Medine'ye yönelerek orayı da muhasara etmiş ve Medine'nin gıda, zahire vs. ikmal yollarını kapatmıştır[233]. Vehhabilerin bu ilk Mekke zaptı kısa sürmüştü. 25 günlük Mekke zaptından sonra[234] Suud b. Abdülaziz'in Mekke'de şehri savunmak için bir miktar muhafız bırakarak[235], Medine'ye yönelmesini fırsat bilen Şerif Galib ve Cidde Valisi Şerif Paşa, kuvvetleriyle gelerek gördükleri zayıf bir mukavemetten sonra Mekke'yi geri almışlardır[236]. Suud ise geri dönüp olaya müdahale etmemekle fiili durumu kabullenmiş oluyordu. Buna mukabil Şerif de onun Medine üzerindeki iddialarını kabullenmiş ve ayrıca Cidde gümrüğünde Vehhabi tüccarlardan vergi alınmamasını da taahhüt etmek zorunda kalmıştır[237].

Abdülaziz b. Suud, hicri 1218 yılının Recep ayının 10 ve 18'inde Şii asıllı Osman isimli biri tarafından Der'iyye'de Tarif Camisi'nde öldürüldüğünde[238] 80 yaşında idi ve 37 yıl boyunca Suudilere büyük güç kazandırmıştı[239]. Yerine geçen oğlu Suud Hicri 1121 yılının sonu, Miladi Haziran 1805'te Medine'ye geldi ve Mekke ve Medine'deki Türk görevlileri buralardan çıkardı. Medine halkı zaten Hicri 1120'de Suud'a biat etmişti[240]. Suudiler, Vehhabiliği benimsemeleri şartıyla halka eman vererek, tıpkı diğer yerlerde yaptıkları gibi, mezarların kubbelerini ve ziyaret yerlerini de yıktılar. Hz. Muhammed'in kabrinde saklanan pek çok mücevheri gasbettikleri gibi, mezarını da yıkmak istemişler, ancak büyük galeyana sebep olur endişesiyle sadece kubbesinde bazı tahribatlar yapmakla yetinmişlerdir. Peygamberin kabrinin bu şekilde yağmalanması ise, tıpkı Kerbela hadisesinde olduğu gibi, bu sefer de Sünni nefretini doğurmuştur. Böylece hem Şiilerin hem de Sünni Müslümanların nefretini kazanan bu hareketin mensupları hiçbir zaman bu iki grup tarafından iyi karşılanmadığı gibi, bugün dahi çok değişmiş olmakla birlikte Vehhabiliğin temsilcisi sayılan Suud Krallığı ile diğer İslam ülkeleri

---

[233] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.319.
[234] Karaca, a.g.e.,s.94.
[235] Said,a.g.e.,C.I,s.71.
[236] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.43.
[237] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.319.
[238] Said,a.g.e.,C.I,s.73-74; Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e.,s.37; Hezlül,a.g.e.,C.I,s.10.
[239] Öztuna, a.g.e., s.470.
[240] Said, a.g.e.,C.I,s.81.

arasında temelinde bu ve benzeri hadiselerin yattığı ciddi psikolojik uzaklıklar bulunmaktadır[241].

1805 yılında Mekke'ye ulaşacak yardımın önünü almak maksadıyla, önce Mekke'nin can damarı olan Cidde'yi muhasara eden Vehhabiler orada hayli zararlar verdikten sonra Mekke'yi kuşatmışlardır. Gerek Osmanlı Devleti merkezinin çaresizlikten olaylara seyirci kalması ve gerekse civardaki valilerin karşılarında başarı gösterememesinden cesaret alan Vehhabiler[242] 1806 yılının Ocak ayı başlarında büyük bir orduyla Mekke'ye girmişlerdir[243]. İbni Suud, kendisine tabi olan Mekke Emiri Şerif Galib'e Mekke emirliği maşlahını yani hil'atini giydirip onu emirlikte ibka etmiştir[244]. Vehhabiler şehri teslim alır almaz Cuma hutbelerinde Osmanlı Sultanının adının okunmasını yasaklamışlar, dört mezhebe ait olan makamlar ile ziyaret yerlerini yeniden ilga etmişler, mevcut kanunlar ve vergileri kaldırıp sadece Vehhabi fıkhı üzere hükmetme ve vergi olarak da zekât toplama şartları getirmişler, ayrıca devletin tayin ettiği kadı vs. gibi memurları da görevlerinden azledilerek yerlerine kendi adamlarını tayin etmişlerdir[245].

Haremeyn bölgesini kaybetmeye tahammül edemeyen Osmanlı Devleti, Irak ve Şam vilayetleri yoluyla Suudilerle yaptığı savaşta başarısız olmuştu[246]. Türk hacılarıyla olan muamelelerindeki bazı icraatları sebebiyle[247] Osmanlı Sultanı II. Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan, Hicaz bölgesini Suudilerin elinden kurtarmasını istedi. Bu iş Mehmet Ali Paşa'nın son hamlesinde gerçekleşmiş ve Mısır kuvvetleri 1233/1818 tarihinde Dir'iyye'ye girebilmişlerdir. Bu şekilde Arap Yarımadası'nın büyük bir bölümünü tek bir devlette birleştirmeyi başaran Birinci Suudi Devleti yıkılmıştır[248].

---

[241] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.43-44.
[242] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.319.
[243] Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", s.1233.
[244] Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.118.
[245] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.44.
[246] Es-Selman,a.g.e.,s.13-14;El-Mani,a.g.e.,s.348.
[247] Hezlül,a.g.e.,C.I,s.11.
[248] Es-Selman,a.g.e.,s.13-14;El-Mani,a.g.e.,s.348.

Mehmet Ali Paşa'nın Suudileri nasıl yenilgiye uğrattığına gelince; Suudilerin Hicri 13. yüzyılda Hicaz Bölgesi dahil olmak üzere Arap Yarımadası'nın birçok bölümünü ele geçirmiş olmaları Osmanlı İmparatorluğu'nu tedirgin etmiştir[249]. Suudilere Orta Arabistan'da politik güç, dinamizm ve dini liderlik kazandıran güç Vehhabilik oldu. Aynı zamanda Vehhabilik, Osmanlı Halifeliğine karşı da ciddi bir karşı duruş anlamına geliyordu. Osmanlı Hükümeti bu yüzden kendisine karşı dini ve siyasi yönden meydan okuyan ve kutsal şehirleri tehdit eden bu unsura karşı Bağdat ve Mısır'daki ayan tipi güçlü paşalarıyla önlem almak zorunda kaldı[250]. Osmanlıların Suud ailesiyle mücadele etmek için öne sürdükleri Bağdat paşaları başarısız olunca, Osmanlı padişahı, son çare olarak bu görevi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya bıraktı. Kaynaklar, Osmanlı'dan Mehmet Ali Paşa'ya verilen ilk emrin Hicri 1222 tarihinde olmasına rağmen, Mehmet Ali Paşa'nın bu tarihten dört yıl sonra harekete geçtiğini görüyoruz. Mehmet Ali Paşa, geleceğinin bu mücadeleye bağlı olduğunu bildiğinden iyi bir hazırlık yapması gerektiğini de biliyordu[251]. Sultan II. Mahmut Arap Yarımadası'na bir sefer düzenlemesi için Mısır Valisi Mehmet Ali'ye emir vererek[252] Vehhabilerin ortadan kaldırılması işini Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya havale etmiştir. Nitekim onun 1805'te tasdik edilen Mısır valiliği, Babı Ali'ye vergi vermek ve Hicaz'ı Vehhabilerden temizlemek şartına bağlanmıştı[253]. Mısır'da istikrarlı bir idare kurmaya çalışan Mehmet Ali Paşa, 1811 yılına kadar bu emri yerine getiremedi. Ancak Bâb-ı Âli'nin baskılarına daha fazla dayanamayan Mehmet Ali Paşa[254], önce Oğlu Tosun Paşa'yı Suudi hareketini ortadan kaldırmakla görevlendirdi[255]. Tosun Paşa Hicri 1226'da sekiz bin kişilik bir ordu ile Yenbu'yu arkasından da Bedir'i aldı. Fakat Abdullah b. Suud'un komutasındaki ordu karşısında büyük bir yenilgiye

---

[249] Muhammed Tevfik Sadık, **Tatavvuru'l Hukm Vel-İdare**,Riyad,1965,s.21
[250] Halil İnalcık, "Recession of the Otaman Empire and the Rise of the Saudi State", **Studies on Turkish-Arap Relations, Annual, 1988/3**, Isıs Ltd., İstanbul, s.71.
[251] El Useymin,a.g.e.,C.I,s.205-206.
[252] Sadık, a.g.e.,s.21
[253] Çağatay, "Vehhabilik",s.267.
[254] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.320..
[255] Sadık,a.g.e.,s.21.

uğradı ve ordusundan geri kalanlarla Yenbu'ya kaçtı[256]. Böylece 1811'de yapılan bu ilk hamle hissedilir bir hezimetle neticelenmiş oldu. 1812-1813 senelerinde yapılan ikinci sefer daha fazla muvaffak olmuş ise de Vahhabiler Turaba'da, Mısır ileri hareketini durdurabildiler[257]. Tosun Paşa Yenbu'ya döndükten sonra yardıma gelen orduyu bekledi. Orduyla birlikte kabile liderlerini kendi tarafına çekmek için büyük meblağlar da verdi. Tosun Paşa komutasındaki kuvvetler Hicri 1227 Zilkade ayında Medine'yi ele geçirdi. Medine'den sonra Cidde, arkasından da Hicri 1228 Muharrem ayında Mekke'ye girdi. Arkasından umutsuzluğa kapılan Taif kumandanı da şehri terk edince Tosun Paşa kolayca Taif'i de zapt etti. Ancak Turaba'da Tosun Paşa'nın ordusu Suudiler karşısında yenilgiye uğradı. Ordusunun aldığı yenilgiler üzerine Mehmet Ali Paşa Hicaz'a kendisi gitmeye karar verdi. Zaten Suud b. Abdülaziz'in 11 Cemaziyülevvel 1229/1 Mayıs 1814 senesinde ölmesi Suud cephesini zayıflatmıştı. Çünkü yerine geçen oğlu Abdullah babası kadar tecrübeli değildi. Bunun üzerine Hicaz'daki durum Mehmet Ali Paşa'nın lehine değişti ve Hicri 1230/Miladi 1815'te Turaba, Asir ve Tihame'nin bazı bölgelerini ele geçirdi[258]. 1813 Eylülünden 1815'e kadar bu bölgede isyanın bastırılmasıyla ilgilenen Mehmet Ali Paşa[259], Mısır'daki iç durumun karıştığını öğrenince ivedilikle Mısır'a döndü ve Suudilerle mücadele etme işini oğlu İbrahim Paşa'ya verdi ve onu Hicri 1231/Miladi 1816 tarihinde Hicaz'a gönderdi[260].

İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetler altı aylık bir kuşatmadan sonra 8 Zilkade 1233/9 Eylül 1818'de Der'iyye'yi zapt ederek[261] Suudi Emirliği'ne ağır bir darbe indirmiştir[262]. Abdullah b. Suud Hicri 1233/Miladi

---

[256] El Useymin,a.g.e.,C.I,s.207.
[257] Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831-1841**, TTK Basımevi, Ankara, 1988,
[258] El Useymin,a.g.e., C.I,s.207-214.
[259] Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXV, Ankara, 2002, s.63.
[260] El Useymin,a.g.e., C.I,s.214.
[261] El Useymin,a.g.e., C.I,s.219-221.
[262] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e.,s.40.

1818 tarihinde İbrahim Paşa'ya teslim oldu[263]. İki taraf arasında yapılan antlaşmaya göre Abdullah, İbrahim'e teslim olacak, İbrahim de onu Mısır'a gönderecek, Der'iyye ahalisine karışmayacak, şehri tahrip etmeyecekti[264]. İbrahim Paşa, Abdullah b. Suud'u ailesi ve kardeşleri ve Muhammed b. Abdülvehhab'ın ailesi ile birlikte Mısır'a gönderdi. Kendisini karşılayan Mehmet Ali onu Türkiye'ye yolladı[265] ve Abdullah b. Suud ile dört oğlu, Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Efendi'nin verdiği fetva üzerine idam edildiler (17 Aralık 1819)[266]. Böylece devleti yarım asırdan fazla uğraştıran Vehhabi meselesinin birinci devresi Osmanlı Devleti'nin lehinde sonuçlanmıştır[267]. Kazanılan bu zafer neticesinde hac yollarının emniyeti sağlanmış, Mehmet Ali Paşa'nın İslam alemindeki itibarı artmış ve Kızıldeniz'deki ticaret yollarında üstünlük kurulmuştur[268]. Vehhabilere karşı İslam aleminde büyük akisler uyandıran bu başarılardan sonra mesele sona ermiş gibi göründüyse de bu defa Hicaz'da Mehmet Ali Paşa meselesi ortaya çıkmıştır[269]. İstanbul'da da büyük bir sevinçle karşılanan bu zafer sebebiyle II. Mahmud'a Gazi unvanı ve pek çok kişiye de çeşitli payeler[270], İbrahim Paşa'ya Cidde ve Habeş Eyaleti Valiliği verilmiş, bu tarihten itibaren de Necid, Ahsa ve civarı ve hatta Bahreyn, Cidde ve Habeş Eyaleti üzerinden idare edilmeye başlanmıştı. Ancak İbrahim Paşa Habeş Eyalet merkezi olan Cidde'de ikamet etmeyip bölgenin idaresini Mısır'dan yapmaktaydı[271].

İdam olunan Abdullah'ın kardeşi Meşşeri bir ara 1818'de Der'iyye'yi ele geçirdi ise de, Mehmet Ali Paşa 1819'da burayı geri aldı[272]. 1236/1821 tarihinde Türkler ve birlikte oldukları Mısırlılar Necid'ten geri çekilmeye

---

[263] Hezlül,a.g.e.,C.I,s.16.
[264] El Useymin,a.g.e., C.I,s.221.
[265] Faysal bin Meşal bin Suud bin Abdülaziz,a.g.e.,s.40;Hezlül,a.g.e.,C.I,s.16.
[266] Yıldız, a.g.e.,s.257.
[267] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.53.
[268] Kutluoğlu,a.g.m.,s.63.
[269] Çağatay, "Vehhabilik",s.267.
[270] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.320.
[271] Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi,Katar'da Osmanlılar (1871-1916)**, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s.28.
[272] Çağatay, "Vehhabilik",s.267.

başladılar[273] ve böylece yarımadadaki Mısır varlığı zayıfladı. 1824 tarihinde de Türk kuvvetleri Riyad'dan çıkarılmış ve İmam Türki b. Abdullah Âl-i Suud, Riyad'ı ele geçirerek II. Suudi Devleti'ni kurmuştur[274]. Böylece Suudiler Türki İbn-i Abdullah (1823-1834) liderliği altında Necd'de ordularını ve devletlerini yeniden kurmuş oldular[275].

V. MISIR ORDUSUNUN GERİ ÇEKİLMESİNDEN SONRAKİ GELİŞMELER

Mısır ordusunun ilerleyişine pek önem vermeyen İngiltere, Dir'iyye'nin zaptından sonra endişeye kapılarak Basra Körfezi sahillerinde Araplara karşı harekete geçti. 1839'da Aden'i işgal eden İngiltere yavaş yavaş sahillerden iç kısımlara doğru nüfuz etmeye başladı. Bazı emirlikler İngilizlerin ilerleyişi karşısında onların himayesini kabul ettiler. Said b. Sultan, Uman'da otoriteye sahip değildi ve Suudilere vergi ödüyordu. Maskat sultanları da ülkede duruma hakim olabilmek için İngilizlere muhtaç ve bağlı kaldılar. Hadramut ise iç karışıklık içindeydi[276].

Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra, Suudi Devleti'nin tohumları bitmedi. Öyle ki çok sürmeden İmam Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud, Dir'iyye'nin düşüşünden beş sene sonra, 1238/1823 tarihinde yeniden Suudi hükmünü geri getirmek için ortaya çıkmış ve merkezi Riyad olan II. Suudi Devleti'ni kurmuştur[277]. Bu devlet 1891 senesine kadar sürecektir[278].

Suudilerin Necid ve Ahsa'daki hakimiyeti İmam Faysal b. Türki'nin 1865'te ölümüne kadar devam etti[279]. Faysal'ın, 1843'ten sonraki yirmi yıllık

---

[273] Hayreddin Ez-Zerkli, **Şibhü'l Cezire Fi Ahddi'l Melik Abdülaziz**, C.I, Beyrut, 1985, s.114.
[274] El-Mani,a.g.e.,s.348.
[275] Stanford J. Shaw,Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, C.II, E Yayınları , 1982, s.42.
[276] Yıldız, a.g.e.,s.257.
[277] Es-Selman,a.g.e.,s.14.
[278] Çağatay, "Vehhabilik", s.267.
[279] Es-Selman,a.g.e.,s.14.

dönemi 19. yüzyıl Suudi tarihindeki en durgun dönem olarak geçti[280]. Faysal'ın 1865'te ölümünden sonra oğulları arasında başlayan iktidar mücadelesi, Osmanlıların Doğu Arabistan'ın bir bölümünde, Al-i Reşid'in de Necid'te üstünlüğü ele geçirmesine sebep oldu[281]. Şammar Emiri İbn-i Reşid karşısında Suudiler bozguna uğramışlar[282], böylece Orta Arabistan'da iktidar, daha önce Suud ailesinin hizmetinde bulunan[283] Cebel-i Şammarlı İbn-i Reşid'in eline geçmiştir. İbn-i Reşid'in merkezi Hail idi. Türkler 1871'de Körfez sahili boyunca uzanan ve Kuveyt ile Katar arasındaki Hasa'ya garnizon kurdular[284]. Bunun üzerine, Abdurrahman b. Suud, oğlu Abdülaziz b. Suud'la beraber, Kuveyt Emiri Mübarek Es-Sabah'a iltica ederek burada yaklaşık on yıl kaldılar. Şüphesiz Mübarek bu şöhretli Suudi ailesini misafir etmeyi iyi bir iş olarak görüyor, Orta Arabistan'da nüfuzunu genişletmek istiyordu. Bundan dolayı İbn-i Reşid'e karşı Abdurrahman ve oğluna yardım etti[285]. Emaret merkezi sahilde bulunduğu için İngiliz nüfuzuna dayanmak isteyen Mübarek'in Vehhabilere yataklık etmesi Sultan Hamid'in hoşuna gitmediği için Bağdat'taki Altıncı Ordu Müşiri Fevzi Paşa'yı, bu şeyhliğin ilga veya işgali için Kuveyt'e göndermişse de Mübarek es-Sabah derhal İngiliz himayesini istemiş ve bunun üzerine cereyan eden müzakere neticesinde Bab-ı Ali'nin statu-quo'yu muhafaza etmesine mukabil İngiltere Hükümeti de şeyhi resmen himaye altına almaktan vazgeçmiştir. Bununla beraber, hakikatte hem şeyh Mübarek, hem de ona iltica etmiş olan Vehhabi Emiri, İngiliz nüfuzuna istinad etmekte oldukları için düşmanları olan ve öteden beri devlete sadakatten ayrılmayan İbn-i Reşid de Türkiye'ye dayanmıştır[286]. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Necid'de zaman zaman İbn-i Suud'a karşı siyası bir iddiası bulunmayan İbn-i Reşid'i desteklemiştir.

---

[280] J.B. Kelly, **Arabia, the Gulf and the Best**, Basic Books, London, 1980, s.227.
[281] Yıldız, a.g.e.,s.257.
[282] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.126.
[283] Muhammed Esed, **Mekke'ye Giden Yol**, Çev. Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s.219.
[284] **N.A. in U.K, CAB/24/70**,26 Aralık 1915.
[285] El-Mani,a.g.e.,s.36.
[286] İsmail Hamdi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s.353.

Zira İbn-i Reşid hiçbir zaman hükümet aleyhinde faaliyetlerde bulunmadığı gibi, İbn-i Suud gibi de imamet iddiası gütmemişti. Ayrıca yabancı bir hükümete de temayül etmemiş ve taraftar olmamıştı. Şayet İbn-i Reşid ve ona bağlı kabileler mevcut olmasaydı, Necid bölgesi ile birlikte Mekke ve Medine'nin, tıpkı 19. yüzyılın başında olduğu gibi, tekrar İbn-i Suud'un eline geçmesi muhakkaktı[287]. Sultan Hamid'in İngiliz nüfuzuna karşı bilvasıta mücadeleye başlaması işte bu vaziyetten dolayıdır[288]. 16 Şubat 1901 yılında İngilizlerin tahriki üzerine Kuveyt Emiri Şeyh Mübarek Es-Sabbah ile Abdurrahman İbn-i Suud harekete geçip İbn-i Reşid'e hücum etmişlerse de[289] Bureyde yakınlarında Es-Sarif Muharebesinde mağlub olmuşlar ve Kuveyt'e geri dönmüşlerdir[290]. İşte bunun üzerine 1901'de Sultan Hamid'in teşvikiyle İbn-i Reşid, Kuveyt'e taarruz etmişse de İngilizlerin Kuveyt limanına bir filo göndermesi ve İbn-i Reşid'e durması gerektiğini söylemeleri üzerine bu taarruz durdurulmuş, İbn- Reşid de geri dönmek zorunda kalmıştır[291].

Konuyla ilgili, Harem-i Nebevi Müderrislerinden Abdurrahman b. İlyas tarafından 1909 yılında kaleme alınıp Sadaret'e takdim edilen bir raporda, zamanın nezaketinden bahsedilerek, devletin bölgede gücünü iyice göstereceği güne kadar hem İbn-i Reşid hem de İbn-i Suud'u idare edecek politikaların güdülmesi tavsiye edildikten sonra, bu işte en büyük rolü Mekke Emiri'nin oynayabileceği söylenmektedir. Raporda, İbn-i Suud'a hükümetin emaret namıyla bir nüfuz vermesi tehlikeli bulunmakta ve bunun hükümet aleyhinde onun silahlandırılması anlamına geleceği zikredilmekte, İbn-i Suud'un İngiliz taraftarı ve Osmanlı Hükümeti'nin düşmanı olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Raporda dile getirilen hususların haklılığı, kısa bir zaman sonra ortaya çıkmıştır[292].

---

[287]Zekeriya Kurşun, "Osmanlı'ya Karşı Arap-İngiliz Tezgahı", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı:30, Ağustos-Eylül 1996, s.50.
[288] Danişmend, a.g.e.,s.353.
[289] Selahaddin El-Muhtar, **Tarih'ul Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye, Fi Maziha ve Haziriha**, C.II, Beyrut, 1957, s.25-29.
[290] El-Mani,a.g.e.,s.38.
[291] El-Muhtar,a.g.e., s.25-29.
[292] Kurşun, "Osmanlı'ya Karşı Arap-İngiliz Tezgahı", s.50.

Suudilerin yeniden kuvvetlenmeleri Abdülaziz b. Suud'un Riyad'ı ele geçirmesiyle başlamıştır. 1319 hicri yılının Şaban ayında Abdülaziz b. Suud kırk ila altmış kişilik küçük bir birlikle Kuveyt'ten büyük bir gizlilikle çıktı ve Şevval ayının üçünde Riyad'a vardı. Reşidilerin Riyad Emiri Aclan'ı öldürerek[293], 5 Şevval 1319/15 Ocak 1902 tarihinde Riyad'ı kolayca teslim aldı. Ahaliye Emirliğin Abdülaziz b. Suud'a geçtiği duyuruldu. Bunun üzerine halk da yeni emirlerine biat etti[294]. Böylece oniki sene sonra Abdülaziz kendi başkentini İbn-i Reşid'in elinden geri almıştı[295].

İbn-i Suud, 1903'ün sonlarına doğru, Reşidilerden güney ve merkezi Necid bölgelerini aldı ve Hail'i tehdit eder bir konuma geldi. Ertesi sene Washm ve Kasim'in önemli yerleşim bölgelerini de ele geçirdi. İstanbul'un Arabistan'daki en önemli müttefik kabilesi olan ve iki sene önce çok güçlü olan Reşidi Kabilesi erimiş ve yok olmuştu. Osmanlılar, 1902 yılında Suudilerin işgallerine çok fazla tepki göstermediler. Onların esas ilgilendikleri yerler Kuveyt ve Hasa idi[296].

Şammarlılarla Suudilerin mücadelesinde İngilizlerden yardım gören Suudiler nihayet[297], Reşid oğulları şeyhi Abdülaziz b. Reşid'in, 8 Safer 1324/14 Nisan 1906 günü Suudilerle yaptıkları bir gece savaşında ölümünden sonra rahat bir nefes almışlardır. Reşidiler ise bundan sonra bir daha toparlanamamışlardır[298]. Osmanlı Devleti ise çok zor şartları olan bu bölgede ciddi bir askeri harekata girişememiştir[299]. Abdülaziz sık sık saf değiştirerek bölgedeki istikrarsızlığın devam etmesine neden olan bedevi kabilelerine karşı farklı ama son derce etkili bir yöntem uyguladı. Yerleşik hayata geçmeleri, yol kesmeyi ve yağmacılığı bırakmaları için bu kabilelere alimler gönderdi. Çöldeki bedevi kabileler arasında yürütülen sistematik dini telkinler daha sonraki askeri seferlerinde Abdülaziz'in vurucu gücünü

---

[293] Es-Selman,a.g.e., s.24.
[294] El-Muhtar,a.g.e., s.42; Ez-Zerkli,a.g.e.,s.131;Sadık,a.g.e.,s.22;Hamza, **Kalb Cezireti'l Arab**,s.19.
[295] El-Mani,a.g.e.,s.48.
[296] Frederik F. Anscombe, **The Otoman Gulf,The Creation of Kuwait, Saudi Arabia and Qatar**, Colombia University Pres, New York, 1997, s.154.
[297] Danişmend, a.g.e., s.353.
[298] El-Muhtar,a.g.e., s.79-80.
[299] Ahmet Vehbi Ecer, **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, ASAM Yayınları,Ankara, 2001, s.168.

oluşturacak İhvan örgütünün doğmasını sağladı[300]. İhvan hareketinin temeli, Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab'ın 18. yüzyılda gerçekleştirdiği ıslahi davaya dayanmaktadır[301]. İhvan, göçebe hayatı terk eden ve Hanbeli Okulu'nu İslamiyet'in temeli kabul eden bedevilerdi. Arabistan'ın kabile konfederasyonlarından toplanan İhvan, Necid'in ilk organize askeri gücü olmuştur[302]. Hareketin "İhvan" adıyla ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Bu hareketin bazı üyeleri Artawiyah kasabasında yaşıyorlardı. Abdülaziz'in Necid'i ele geçirdiği 1902'de Artawiyah hiçbir rol almamıştı. 1913'ten sonra İbn-i Suud, Hasa'yı Türklerden aldıktan sonra bu hareket dikkat çekmeye başladı ve 1914-1915 yıllarında yaygınlaşmaya başladı. Necid yöneticisi olan İbn-i Suud, bu hareketle temasa geçti ve onun lideri oldu[303]. İhvan projesinin başarılı olmasının ana sebepleri arasında; bedevilerin saflığı ve kendilerine telkin edilenlere inanıp, inandıkları uğruna her şeyi yapabiliyor olmaları, dine olan bağlılıkları ve dini yaşama konusundaki taassupları, göçebelikten bıkmaları, davetçilerin etkisi, bedevi şeylerini yerleşik hayata geçmeleri için yapılan ikna çalışmalarının başarısı, bedevi kabile reislerinin Riyad'a getirtilip bunun için özel seçilen hocalardan eğitim almalarının sağlaması ve kralın bedevilerin yerleşik hayata geçilmesi konusunda esnek oluşu ve bedevileri zorlamaması sayılabilir[304].

VI. I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ, BÖLGEDE OSMANLI HAKİMİYETİNİN SARSILMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Necid'in Emiri olduğu dönemde kendisini tanıyanlar, Abdülaziz b. Suud'daki yeteneğini görerek şaşırmışlardır. Onun hakkında İngilizler; "onun gibi bir insan, bir milyon nüfusun içinde nadir bulunur" demişlerdir. Abdülaziz

---

[300] Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta:Ortadoğu**,s .138-139.
[301] El-Mani,a.g.e.,s.109.
[302] Madawi Al-Rasheed, **A History of Saudi Arabia**, Cambridge Universty Pres, 2002, s.59.
[303] **N.A. in U.K, CAB/24/107**, Notes on the "Akhwan" Movement.
[304] Abdü'lfettah Ebu Ali, **El-Islah El-İçtimaiyye Fi Ahd El-Melik Abdülaziz**, Riyad, 1396/1976, s.143-145.

b. Suud ile görüşen pek çok İngiliz şahsiyet vardır. Bunlar arasında, Sir Percy Cox ki ilk görüşmeleri Akir'de 1922-1923 yılında olmuştu, ayrıca Körfez'deki İngiliz Konsolosu olan Kaptan Shakespare ile 1914'te Riyad'da görüşmüştü. Yine Kolonel Dickson ve Lord Bilhafın da kendisiyle Philby ile birlikteyken buluşmuş, Clayton da kendisiyle Cidde'de görüşmüştür[305].

1297 Hicri yılının Zilhicce ayının yirmisinde Riyad'da doğan[306] ve oldukça zeki bir siyasetçi olan Abdülaziz b. Suud, güçlü bir devlet olmak için doğrudan denize ve dış dünyaya açılmak gerektiğini biliyordu ve bunun gerçekleştirilmesi için de gözünü Osmanlı Devleti'nin bir mutasarrıflık merkezi ve stratejik bir konuma sahip olan Lahsa'ya (El-Ahsa) dikmişti. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından dolayı bölgede güvenliği sağlayan sınırlı bir gücün dışında birlik kalmaması Abdülazizi'e aradığı fırsatı verdi. Siyaset sahnesine çıktığı andan itibaren bölgedeki Arap kabileleriyle sıcak ilişkiler kuran ve İngilizlerin desteğini almaya çalışan Abdülaziz, Osmanlı Devleti ile bozuşmak istememeleri sebebiyle İngilizlerin desteğini sağlayamamıştı. Ancak İngilizler bu resmi politikalarına rağmen Kuveyt'teki siyasi memurları Captain William Shakespear vasıtasıyla el altından Abdülaziz'i cesaretlendiriyor, Balkan Savaşı başta olmak üzere Osmanlı Devleti aleyhindeki gelişmeleri kendisine bildiriyordu. Lahsa'da herhangi bir mukavemetle karşılaşmayacağını öğrenen Abdülaziz Nisan 1913'te kuvvetleriyle bu bölgeye yöneldi[307]. Abdülaziz İbn-i Suud, 1331 yılının Rebiyülevvel ayının başlarında ordusuyla birlikte batıya doğru yönelerek, Ahsa'ya yakın olan Hafs bölgesine geldi. Burada ordusunu düzenledi ve ordusundan 600 kişi seçip onları 4 Cemaziyelula günü topladı. Burada ordusuna tarihi bir konuşma yaptı. Ahsa'da destekçileri vardı ve onlar kendisine şehrin zayıf bölgelerini ve saldırılabilecek yerleri bildirmişlerdi. Nihayet bir gece yarası harekete geçen Abdülaziz İbn-i Suud[308], 5 Cemadiyelevvel 1331/13 Nisan 1913 tarihinde Ahsa'yı ele geçirdi. Burası Birinci ve İkinci Suud Devletlerinin sınırlarına dahildi ve iktisadi öneme

---

[305] Ez-Zamil,a.g.e.,s.33-34.
[306] Ez-Zamil,a.g.e.,s.38.
[307] Zekeriya Kurşun, "Suudi Arabistan,Tarih", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.582.
[308] El Hatip,a.g.e.,C.I,s.66-68.

sahipti[309] ve yöre halkı da Abdülaziz'e bağlıydı[310]. İbn- i Suud'un can ve mal güvenliği teminatı vermesi üzerine Mutasarrıf ile birlikte Hufuf ve Kuveyt kalelerine sığınan Osmanlı ordusu da teslim oldu. İbn-i Suud onlara ikramlarda bulundu ve silahlarını ve savaş aletlerini geri almalarına müsaade etti[311]. Böylece İbn-i Suud, Osmanlı hükümet merkezi olan Ahsa'ya hakim olmuştu. Osmanlı Devleti de kendisini bölgenin vali ve kumandanı olarak ilan etmesine rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nda İbn-i Reşid'i bahane ederek tarafsız kalıp devlete yardım etmemekle İngilizlerin arzularına yardımcı olmuştur. Aynı şekilde Kuveyt Şeyhi Mübarek de, İngilizlerle dostluğunu sürdürmüş ve onların himayesine girmiştir. İbn-i Reşid ise savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış ve Irak cephesinde Osmanlı ordusuna hayli hizmetlerde bulunmuştur[312].

Böylece Abdülaziz İbn-i Suud, Mayıs 1913'da Hasa'ya girerek Osmanlı asker ve memurlarını buradan çıkarmış[313] ve bölgenin merkezi Hufuf'a yerleşmişti. Kendisini denize ulaştıran Uceyr, Cübeyl ve Katif şehirlerini kontrol altına alıp bölgeye hakim olmuştu[314]. 29 Temmuz 1913'te İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmada, Osmanlı yönetimi sahil şeridi ve kuzeyden güneye doğru uzanan iç batı tarafını "Necid" diye tanımladı ve İngilizler bu bölgeyi Türk siyasi unsurunun bir parçası olarak kabul ettiler. Bu olaylar İngiliz Hükümetini bir anlamda zora soktu. Çünkü İbn-i Suud, Körfez bölgesinde bir yönetici değildi ama bütün yerel yöneticilerden daha güçlüydü. Bu durumda İngiliz Hükümeti için doğrudan doğruya temas kurmak, silah ticareti yapmak, İngiliz ticareti bakımından ve Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri açısından direkt temas kurmak zaruri hale geldi ve İngiliz Hükümeti anlaşma görüşmelerine başladı. İran Körfezi'ndeki İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox'un bilgilendirmesiyle Kuveyt (Kaptan Shakespare) ve Bahreyn'deki İngiliz

---

[309] Es-Selman,a.g.e., s.24; El-Muhtar,a.g.e., s.139;Sadık,a.g.e.,s.22.
[310] El-Muhtar,a.g.e., s.140.
[311] El Hatip,a.g.e.,C.I,s.66-68.
[312] Kurşun, "Osmanlı'ya Karşı Arap-İngiliz Tezgahı",s.50.
[313] **N.A. in U.K, CAB/24/70**,26 Aralık 1915.
[314] Kurşun, "Suudi Arabistan,Tarih", s.582.

temsilcileri, İbn-i Suud'la 15-16 Aralık 1913 tarihinde görüştüler. Bu toplantıda İbn-i Suud, İngiliz Hükümeti'ni kendi sahilinde barışı korumaya davet etti ve İngiliz temsilcisine Türklerin kendini tanımaya çalıştıklarını gösteren bir taslak anlaşma göstererek İngiliz arabuluculuğunu istedi. Türklerin İbn-i Suud tarafından İngilizlere sunduğu şartlar şunlardı:

1.İbn-i Suud'a ait Hassa sahilindeki Türk garnizonu önceki gibi aynen kurulacak,

2.Kadı ve diğer yetkililer Osmanlı Padişahı tarafından atanacak ve bunlar fermanlara tabi olacak,

3.İbn-i Suud her yıl 3 bin lira vergi ödeyecek,

4.Bütün dış güçlerden veya onların temsilcilerinden Türk makamlarına yapılacak bütün baskılar reddedilecek,

5.Bütün yabancı tüccarlar ve ajanlar sınır dışı edilecek,

6.İbn-i Suud, hiçbir yabancı şirketle demiryolu veya otomobil hizmetleri için anlaşma yapmayacak.

9 Mart 1914'te İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Londra'da Türk Hükümeti ile yapılan görüşmeler hakkında bir yazı gönderdi. Bu yazıda İngiliz Hükümeti'nin, İbn-i Suud ile olan ilişkilerdeki zorluklar açıklandı. Herhangi bir kaynak göstermeden Türk koşulları zikredildi ve yukarıdaki maddelerin son üçüne karşı çıkıldı. Bu yazıda, 29 Temmuz 1913 tarihli Türk-İngiliz görüşmelerinde belirlenen İbn-i Suud hakkındaki İngiliz talepleri şu şekilde belirlenmişti:

1.İbn-i Suud, İran Körfezi, Birleşik Arap Emirlikleri, ve Katar'daki bölgelerde siyaset yapmamalı, Arap yöneticilerle görüşmemeli ve hiçbir şeye karışmamalıdır.

2.Körfezin Arap yakasındaki diğer şeyhler gibi gözlemleri ve denizcilik işleri, korsanlara karşı operasyonları, dış mihrakların yayılmaları konularında işbirliği yapmalıdır.

3.Silah trafiğinin durdurulması için işbirliği yapmalıdır.

4.İngiliz tüccarlar serbest bir şekilde Katif'e girmelidir ve iyi muamele görmelidir[315].

Suudiler Osmanlı Devleti'ne bağlı bir emirlik olarak tanınmıştı[316] ancak, Osmanlı yönetimi bölgeyi öyle kolayca gözden çıkarmaya pek hazır değildi; bunun için İstanbul'da, İbn-i Suud'a karşı cezalandırıcı bir sefer düzenlenmesi kararı alındı[317]. Ancak bunun imkansızlığı dikkate alınarak İbn-i Suud ile anlaşma yolları aramış ve anlaşma şartlarının belirlenmesi için İbn-i Suud ile doğrudan müzakerelere teşebbüs edilmesi Basra Vilayeti'ne tebliğ edilmiştir[318].

İbn-i Suud ile yapılacak müzakereler konusunda, Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya gelen 23 Mart 1914 tarihli telgrafnâmede Hakkı Paşa, İbn-i Suud'a Osmanlı Hükümeti ile anlaşma yapması için nasihatler etmeye zaten teşebbüste bulunduğunu, fakat böyle bir anlaşma için öncelikle Osmanlı Hükümeti'nin şartlarını anlamak istediğini belirtmiş, burada yapılacak girişimlerin bir aracılık talebi olduğunu ve zaten en makul vasıtanın da bu olduğunu, fakat bunun İngiltere'nin Necid'de özel bir yer kazanmayacak tarzda yapılması gerektiğini ve Osmanlı Hükümeti'nin teklifine karar verdiği şartların İbn-i Suud ile bağlantı kurulmasına hizmet edebileceğini ifade etmiştir[319]. Yine Hakkı Paşa, 25 Mart 1914 tarihli telgerafnâmesinde, yeni girişimlerde bulunduğunu, İbn-i Suud ile doğrudan doğruya haberleşme mümkün olamadığından Hindistan Hükümeti'nin kat'î nasihatlerde bulunmak için İbn-i Suud nezdine resmi memur izamına mecbur olacağını ve şeyhe öncelikle kendisinin tanınması için öne süreceği şartları soracağını ifade bildirmiştir[320]. 2 Nisan 1914 tarihli telgrafında da Hakkı Paşa, İbn-i Suud'la yapılacak anlaşmanın esasını; öncelikle sahilde askeri kuvvet, ikinci olarak mutasarrıflığın veraset yoluyla devamı, üçüncü olarak da yabancı devletler

---

[315] **N.A. in U.K, CAB/24/70**,26 Aralık 1915.
[316] J. C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II, 1914-1956, Archive Editions, 1987, s.17.
[317] Esed, a.g.e.,s.231.
[318] **BOA**.HRSYS.114/23.
[319] **BOA**.HRSYS.114/23.
[320] **BOA**.HRSYS.114/23.

hakkında geçerli olan statükonun aynısının verilmesi şartlarının teşkil ettiğini belirtmiştir[321]. Londra Sefareti'nden Hakkı Paşa tarafından gönderilen 21 Mayıs 1914 tarih ve 345 numaralı telgrafta ise İngiliz Hariciye Nezareti'nde Necid işlerine dair yeni bir mülakatta bulunulduğu belirtilmekte, Hindistan Hükümeti'nin etkin bir politika takibi taraftarı bulunuyorsa da İngiliz Hariciye Nezareti'nin, Necid'in, İngiltere'ce Memalik-i Osmaniye'den olmak üzere tanınmasını içeren 29 Temmuz tarihli mukavelenameye riayet olunmasında ısrar ettiği ve İbn-i Suud ile anlaşmaya varılması için baskı yapıldığı bildirilmektedir[322]. Yine Hakkı Paşa'nın 29 Mayıs 1914 tarih ve 359 numaralı telgrafında bildirdiğine göre İngilizlerin, Necid'teki menfaatlerinden dolayı, bir seneden fazla bir zamandan beri İbn-i Suud ile doğrudan doğruya münasebeti olduğunun hissedildiği ifade edilmektedir[323].

Türklerle İbn-i Suud arasında devam eden görüşmeler nihayet anlaşmayla sonuçlandı. Bölgede etkinliği olan Basra Valisi Süleyman Şefik Paşa ve Kuveyt Şeyhi Mübarek b. Sabah devreye sokuldu ve onların aracılığıyla 15 Mayıs 1914 Abdülaziz b. Suud ile bir anlaşma imzalandı[324]. Buna anlaşmaya göre;

1.Necid Mutasarrıflığı vilayet olacak ve valilik ve kumandanlık padişah fermanıyla hayat boyu Emir Abdülaziz Paşa Es-Suud'a tevcih edilecek, onun halefleri de İstanbul Hükümeti'ne bağlı olmaları halinde fermanla belirlenecek,

2.Teknik bir askeri yetkili sıfatıyla bir Türk atanacak ve Türk askeri müfettişleri İbn-i Suud tarafından onun istediği şekilde görevlendirilecek,

3.Türk askeri ve jandarması, İbn-i Suud'un görevlendirmesi dahilinde görev yapacak, İbn-i Suud, yerli asker toplayabileceği gibi gerekirse kıyıdaki askerlerin takviyesini de isteyebilecek,

---

[321] **BOA**.HRSYS.114/23.
[322] **BOA**.HRSYS.114/23.
[323] **BOA**.HRSYS.114/23.
[324]**N.A. in U.K, CAB/24/70**, 26 Aralık 1915; Kurşun,"Suudi Arabistan,Tarih", s.583.

4.Gümrük vergileri, liman gelirleri, deniz feneri gelirleri, İbn-i Suud tarafından Osmanlı fermanlarına uygun şekilde toplanacak ve bazı istisnalarla vergilerin hasılatı vilayete ait olacak,

5.Yerel gelirler, gümrük vergileri, limanlar telgraf ve posta gelirlerinden alınacak, bütün gelir türlerinin % 10'u İstanbul'a gönderilecek,

6.Türk bayrağı buralarda ve gemilerde dalgalanacak,

7.Silah arzı İstanbul'daki Bahriye Nezareti tarafından yapılacak

8.İbn-i Suud, bütün vilayet memurlarını seçmek ve işten çıkarmak hakkına da sahip olacak,

9.Vilayetin yabancılarla münasebette bulunup antlaşmalar yapmaya ve onlara imtiyazlar vermeye yetkisi olmayacak,

10. İbn-i Suud doğrudan doğruya Türk Dahiliye ve Bahriye Nezaretine karşı sorumlu olacak,

11. Necid'de postaneler yapılacak ve pulları Türkçe olacak,

12.Bir savaş çıkarsa, İbn-i Suud Osmanlıya yardım edecektir[325].

Abdülaziz İbn-i Suud yapılan anlaşma ile dışişleri hariç tamamıyla bağımsız olmuştur[326]; ancak o dışişlerine ait kayda riayet etmediğinden gerçekte tamamıyla bağımsız olacaktır[327].

Abdülaziz İbn-i Suud bu anlaşmadan sonra da İngilizlerle münasebetlerini kesmeyecek ve az sonra 1914-1918 genel savaşı çıkınca Osmanlı'ya karşı durum alacaktır[328].

4 Ocak 1915 tarihinde Sir Percy Cox'a sunulan ve savaş günlerinde kaydedilen bir raporda İngiltere, Necid, El Hasa, Katif ve çevresinin bağımsızlığını kabul ediyor ve buraların İbni Suud'a ve dedelerine ait olduğunu, bundan sonra da onların mülkiyetinde olacağını, bağımsız bir

---

[325] **N.A. in U.K, CAB/24/70**, 26 Aralık 1915; Anita L. P. Burdett, **King Abdulaziz Diplomacy and Statecraft 1902-1953**, Volume I:1902-1926, Archive Editions, 1998, s.312; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, Kısım:III, TTK Basımevi, Ankara,1991, s.202-203.

[326] Hulusi Yavuz,"Abdülaziz b.Suud",**TDV. İslam Ansiklopedisi**,C.I,İstanbul,1988,s.195.

[327]Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**,C.II.,Kısım:III,s.202-203.(Bu anlaşmadan önce 29 Temmuz 1913'te Londra'da Osmanlı Murahhası Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sör E. Grey arasında bir takım anlaşmalar imzalanırken Basra Körfezi'ne ait anlaşmada, Osmanlı bölgesi sayılan Necd sancağının ,yani İbn-i Suud ülkesinin sınırları tespit edilmekte ve El-Katar Yarımadası'nın İngiliz Nüfuz bölgesinde bulunduğu tanınmış olmakta idi. Bayur,a.g.e.,s.200-201).

[328] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II.,Kısım:III, s.202-203.

bölge olduğunu ve herhangi bir yabancı gücün müdahale hakkı olmadığı ifade ediyordu[329].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bağdat'ta askeri ve mülki görevde bulunan Cavid Bey, Bağdat'a gittiğinde İbn-i Suud'dan Şehit Mehmet Fazıl Paşa'ya gelen bir mektubu okuduğunu ve bu mektubunda İbn-i Suud'un; "İttihat Hükümeti İbn-i Reşid'e her istediğini verdiği halde, hakkımda bir bedevi şeyhine yapılması lazım gelen hürmete bile mazhar olamadığımdan dolayı çocuklardan oluşan hükümete itimat edemem"[330] dediğini nakletmiştir.

A. HİCAZ DEMİRYOLU PROJESİ

Hicaz Demiryolu'nun inşası fikrinin oluşumu 1864'te Alman asıllı Amerikalı bir mühendis olan Dr. Charles F. Zimpel'in Kızıldeniz ile Şam'ı birleştirecek bir demiryolu hattının inşası için Osmanlı Devleti'ne teklifte bulunmasıyla başlamıştır[331]. Ancak bu teklif, bölgede yaşayan kabilelerin tepkilerine yol açabileceği ve denizyolu taşımacılığının daha ucuz olduğu gerekçeleriyle reddedildi. 1874'te benzer bir öneri de ordudaki bazı subaylardan geldi. 1891'de Hicaz kumandanı Osman Nuri Paşa da İstanbul'a gönderdiği bir raporda, Cidde-Mekke arasına döşenecek bir şimendifer hattının bölge için gerekliliği ve önemi üzerinde duruyordu. Aynı günlerde Hindistanlı gazeteci Muhammed İnşaallah da Mekke ve Medine'den geçip Yemen'de sona erecek bir demiryolunun propagandasını yapmaktaydı. Hicaz bölgesine demiryolu inşasına dair en kapsamlı teklif 1891'de, o sırada Cidde evkâf müdürü olan Ahmet İzzet Efendi'den geldi[332]. Ahmet İzzet Efendi sunduğu raporda, Şam'dan başlayarak Medine'ye kadar getirilecek bir demiryolunun Hicaz'a yönelecek dış saldırılarla bölgede çıkabilecek isyanlara

---

[329] **N.A. in U.K, CAB/24/70**, 26 Aralık 1915.
[330] Karaköse,a.g.e.,s.387.
[331] Emrah Çetin, "Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918)", **History Studies,** Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 101.
[332] Ufuk Gülsoy, William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, 1998, s.441.

karşı önemli bir savunma vasıtası oluşturacağını, aynı zamanda hac yolculuğunun da kolaylık ve emniyetle yapılabileceğini, böylece bölgeye daha çok hacı ve ziyaretçinin geleceğini yazmaktaydı[333]. II. Abdülhamit, ilgisini çeken bu teklifi incelemek ve görüşünü bildirmek üzere, Erkan-ı Harbiye Feriki Mehmet Şakir Paşa'ya havale etti. Mehmet Şakir Paşa raporu inceleyerek demiryolu hattının tahmini maliyetini de hesaplayarak geçeceği güzergahı gösterir bir harita ile birlikte padişaha sundu[334]. II. Abdülhamit Hicaz Demiryolu'nun inşası için kesin kararını vermeden önce bir kez de Osmanlı devlet erkânının fikirlerini almıştır. Çoğunun, mevcut mali ve teknik imkânlarla böyle büyük bir yatırımın başarılamayacağı yönündeki olumsuz cevaplarına rağmen[335], onları dinlemeyerek ve kendi ifadesiyle "Cenâb-ı Hakk'ın avn ü inayeti ve Resul-ı Ekrem (s.a.v.) Efendimiz Hazretlerinin imdâd-ı ruhaniyetine müsteniden Hat-ı Mezkûrun inşası için"[336], 2 Mayıs 1900 tarihinde yayımladığı bir irade ile inşaata başlanmasını emretti ve inşaat 1 Eylül 1900 tarihinde yapılan resmi bir törenden sonra başladı. İlk aşamada Şam'dan Mekke'ye ulaşması düşünülen demiryolu hattının ileride Akabe ve Cidde'ye bağlanması, hatta Yemen'e kadar uzatılması düşünülmüştü[337].

Hicaz demiryolu projesine karşı çıkanlar da bulunmaktaydı ve bunlar arasında Osmanlı'nın son Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey de vardı. Mahmud Nedim Bey'e göre; "limanlarımız, bütün deniz ticaretimiz yabancılar elinde iken, hatta askerlerimizi bile ecnebi bayrağını taşıyan vapurlarla taşırken, Hicaz'a demiryolu yapmaya kalkışmak lüzumsuzdu ve bu demiryolundan evvel denizyollarını temin etmek daha uygun idi. Bin üçyüz kilometrelik bu yol o zaman için bizim başarabileceğimiz bir iş olmadıktan

---

[333] Mustafa Turan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.I,S.3, Kasım 1997, s.145.
[334] Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m.,s.441.
[335] Sultan Hamit bu hususta söz söylenmesine bile tahammül edemezdi.Bir defasında bazı yakınları bu mevzua temas etmek cüretini göstermişler ve şu cevabı almışlardı: "Hicaz demiryolunu yapmak benim için bir vazifei diniyedir. Bu mukaddes vazifemi ifadan beni alıkoyacak bir kuvvet tasavvur edemiyorum." Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür, Son Yemen Valisi'nin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?**, Derleyen:Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001,s.170.
[336] Çetin,a.g.m.,s.101.
[337] Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m., s.441.

başka, faydası da muhakkak surette uzun bir zaman için mahdut kalacaktı ve bu yol ancak ona bağlı diğer işlerin ikmali sayesinde elverişli bir iş sayılabilirdi. Ayrıca, Hicaz demiryolu ile biz belki görünüşte büyücek bir iş yapmış olduk, fakat bugün bu yolun harap ve işlemez bir halde olduğu düşünülürse hakikatte yapılan işin hiç de zannettiğimiz kadar büyük, esaslı ve yararlı olmadığı anlaşılmıştı. Oraya harcanan milyonlar, havaya gitmiş, suya düşmüştür. Yine bin küsur kilometrelik, çölden geçen bir yolun her tarafı düşmanla çevrilmiş oldukça bu yolu elde tutabilmek mümkün olamazdı. Buna ilaveten bu demiryolunun ticari ve iktisadi hemen hemen hiç denecek bir ehemmiyeti haizdi. Hicaz'ın yiyecek getirdiği başka yollar vardı ki bu demiryolu bu yolları asla körletemezdi. Bu demiryolu Hicaz'ın bir senelik ihracatını iki üç seferde Şam'a taşıyabilirdi. Sonra hacı taşımak için kullanılabilirdi, ancak senede iki ay hacı taşıyabilmek için bin küsur kilometrelik yol yapmak akıl kârı değildi."[338]

Sultan II. Abdülhamid'in en büyük rüyalarından ve projelerinden biri de, yurdun her tarafını kapsayacak bir demiryolu projesidir. Çünkü O, bir memleketin gelişmesi ve yücelmesinin temel etkenlerinden birinin de, deniz ve demiryolları tamamlanmış iyi bir ulaşım ağı olduğunu biliyordu. Özellikle siyasi ve askeri açıdan olduğu kadar, iktisadi ve ticari açıdan da bunun elzem olduğuna inanıyordu. Demiryollarına niçin önem verdiğini bakın nasıl anlatıyor: "Bütün kuvvetimle Anadolu demiryollarının inşasına çalıştım. Bundaki maksadımız, Mezopotamya ve Bağdat'ı Anadolu'ya bağlamak ve Basra Körfezi'ne kadar ulaşmaktır. Alman yardımı sayesinde, maksat hasıl olmuştur. Eskiden arazide çürüyen mahsulât ve hububatımız, şimdi rahatça sevkiyat bulmakta, madenlerimiz dünya piyasasına arz edilmektedir. Hasılı, Anadolu için hayırlı, menfaatli bir istikbâl hazırlanmıştır."[339]

Hicaz demiryolunun yapılmasındaki sebeplerin başında askeri, siyasi ve dini amaçlar gelmekteydi[340]. II. Abdülhamit Hicaz demiryolu yapımı

---

[338] Mahmud Nedim Bey, a.g.e.,s.169-170.
[339] Mustafa Turan, "II. Abdülhamit'in Demiryolu Politikası", **Sur Dergisi**, 2008 Mart, S.384, "Erişim", www.surdergisi.com, 5 Mayıs 2013.
[340] Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m.,s.441.

ile kutsal yerler ve Yemen'i muhafaza etmeyi amaçlamıştı. Bu demiryolu aynı zamanda kervanlarla ve bin bir meşakkatle yapılan Hac yolculuğunu daha pratik ve rahat hale de getirmekteydi. Üstelik o bölgedeki halkın halifeye bağlanması için de önemliydi[341].

Hicaz demiryolunun tahmini maliyeti 4 milyon lira olarak hesaplanmıştı. 1901 yılı devlet bütçesindeki harcamaların % 18'ini aşan bu miktar, o dönem Osmanlı maliyesi için çok büyük bir meblağdı. Demiryolu fonunun mali kaynaklarının üçte biri bağışlardan, üçte ikisi diğer gelirlerden sağlandı ve başarılı bir mali yönetim sonucu 1900-1908 yılları arasındaki inşaatın gelirleri giderlerinden fazla olarak gerçekleşti[342]. Hicaz demiryolunun inşası büyük fedakarlıklarla yapılmıştı: 50 bin lira ödeyerek listenin başında Padişah II. Abdülhamit bulunmaktaydı. Dindar Müslümanlardan, memur maaşlarından kesinti ve pul çıkarmak suretiyle hayli para toplanmıştı. Herkes severek bu yardıma koşmakta idi. Mısır Hidivi, Şii olduğu halde İran Şahı, Hind Müslümanları ve Hindistanlı prenslerin yardımları büyük oldu. Pasifik adalarında yaşayan Müslümanlar bile Halifenin davetine icabet ederek mühim miktarlarda yardımda bulundular[343].

Bu hattın yapımında yabancı sermaye kullanılmamış, halktan iane toplanmak suretiyle masraflar karşılanmış ve bu masrafların asgari hadde düşürülmesi için inşaatta Türk askeri çalıştırılmış ve bütün bu işlere nezaret maksadıyla Padişahın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. İlk masraflar için Ziraat Bankası'ndan on milyon kuruşluk bir kredi alınarak işe başlanmıştır. Organizasyon bakımından bu büyük iş ikiye bölünerek, inşaatla ilgili işleri yürütmeye memur Şam'da bir İnşaat Nezareti, mali muamelelerle ilgili de Nafia Nezareti'ne bağlı Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi Nezareti kurulmuştur[344].

Hicaz Demiryolu, ana hatları itibariyle 1908 yılında tamamlanmış, Medine'ye kadar uzanan hattın toplam uzunluğu 1.303 km. iken aynı yıl

---

[341] Mustafa Turan, "II. Abdülhamit'in Demiryolu Politikası",s.1
[342] Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m.,s.443.
[343] Cevriye Artuk, "Hicaz Demiryolu Madalyaları", **VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara:25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.II, TTK Basımevi, Ankara, 1973, s.786.
[344] Mustafa Turan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında…", s.146.

hattın Hayfa'ya kadar uzatılmasıyla birlikte toplam uzunluğu 1.464 km.'ye ulaşmış[345], maliyeti de 3.357.819 lirayı bulmuştu. Bu miktar esas alındığında, her bir kilometre için yapılan masraf 1.933 lira olmaktadır[346]. Hicaz Demiryolu'nun banisi olan II. Abdülhamit'in 1909'da hallinden sonra da Hicaz Demiryolu'nun inşaat serüveni devam etmiştir. 1911 yılından itibaren başlayan yeni şube hatları inşaatı I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiş ve 1918 yılına gelindiğinde Hicaz Demiryolu'nun toplam uzunluğu 1.900 kilometreyi aşmıştı[347]. Yapımı bütün Müslümanların ortak isteği olan Medine-Mekke ve Mekke-Cidde hatları ise Şerif Hüseyin ve onun kışkırttığı bedevi şeyhlerinin karşı koyması üzerine gerçekleşmemiştir[348].

Osmanlı Devleti, gerek Arabistan'ı kaybetmemek gerekse İslam aleminde hilafet nüfuzunu kuvvetlendirmek için Hicaz demiryolunun inşasına girişmiş ise de (1900-1908) bu teşebbüsten umduğu sonucu elde edememiş ve Hüseyin b. Ali, Mekke'ye Şerif olarak tayin edilmişti (1908)[349]. 1878'den itibaren artık Osmanlı Devleti'nin ayakta durmasının çok zor olduğunu düşünen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması anlayışını terk ederek, yıkılacak olan Osmanlı mirasından mümkün olduğu ölçüde fazla pay almak yolunu seçti. Bâb-ı Âli ise İngiliz siyasetindeki bu değişme üzerine Almanya'ya yakınlaşma stratejisini uygulamaya koydu. Böylece dünya politikasında kendisini destekleyecek bir büyük devlete dayanma amacı güdüldü. Öte yandan kısa zamanda gelişen sanayisine kaynak ve pazar bulma mecburiyeti, Almanya'yı diğer devletlerin tesir sahasının dışına çıkan Osmanlı Devleti'ne yaklaştırdı. Hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin birbirine yakınlaşma isteği iki ülkenin ilişkilerini hızla geliştirdi ve Alman ekonomisi Türkiye'ye girmeye başladı. 6 Ekim 1888'de bir Alman bankası Anadolu Demiryolları Kumpanyası'nı kurarak Osmanlı Devleti'nde ilk Alman demiryolculuğunu başlatmış ve giderek geliştirmiştir. II. Abdülhamit, ülkenin her tarafının merkeze bağlanması,

---

345 Çetin,a.g.m.,s.100.
346 Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık,İstanbul,1994,s.138.
347 Çetin,a.g.m.,s.100.
348 Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m.,s.444.
349 Yıldız, a.g.e.,s.258.

gerektiğinde bir askeri harekâtın süratle ve kolaylıkla icrası ve ekonomik ve dini bakımlardan da büyük fayda sağlayacağı gerekçesiyle Hicaz demiryolunun yapımını başlatmıştı. Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ne ve Arap Yarımadası'na demiryollarını sokma düşüncesi İngiltere'yi rahatsız etmiş, öteden beri Arapları padişaha karşı isyana teşvik ve tahrik eden İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin otoritesi ile Alman sermayesi ve nüfuzunun Ortadoğu'ya girmesini kendi çıkarlarına aykırı bulmuş ve bazı gizli teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Bu dönemde İngilizlerin işe karışmaları ile ortaya çıkan Yemen isyanı, Akabe meselesi, Hicaz ve Necid'teki gelişmeler, hep Halife'nin nüfuzunu bölgeye sokmamak gayretiyle ilgilidir[350]. Osmanlı Devleti, yarımadada hakimiyetini tesis teşebbüslerinde, İngiltere'nin Hindistan siyaseti ve bu siyasetten istifade eden yerli unsurlar ile uğraşmıştır. Hicaz demiryolu projesini şahsi nüfuzuna muarız bulan Şerif Hüseyin[351], demiryolunun Mekke ve Cidde'ye uzatılması halinde siyasi ve askeri gücünün kırılacağı, bölgedeki kuvvet dengelerinin Osmanlı Devleti'nin lehine değişeceğinin farkındaydı. 1916 yılına kadar sadık dost gibi görünmeye gayret eden Şerif Hüseyin, gerçekte kendisine bağlı şeyhleri demiryolu yapımı aleyhine ustaca kullanmıştı. Hicaz bölgesinde yeni problemler çıkmasını istemeyen İttihat ve Terakki Hükümetleri Şerif Hüseyin ile ilişkileri bozmamayı ve kendisiyle uzlaşmayı tercih ettiklerinden 1914'te ona yeni imtiyazlar tanıdılar ve bedevilerin yoğun tepkisine neden olan Medine-Mekke ve Cidde-Mekke hatlarının yapımından vazgeçtiklerini bildirdiler[352].

İnşaatın başarıyla sonuçlandırılmasında Osmanlı Devleti'nin ve tüm dünya Müslümanlarının gösterdiği desteğin büyük payı vardı. Ancak ne yazıktır ki tüm İslam âleminin gurur kaynağı olan böyle büyük bir eserin tahrip edilmesi ve elden çıkması da yine Müslümanların eliyle olmuştur. Burada zikredilmesi gereken husus Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanıdır. Osmanlı idaresinde kalmayı bir türlü hazmedemeyen Şerif Hüseyin, Arap

---

[350] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.130-133.
[351] Hotinli, a.g. madde, s.493.
[352] Gülsoy, Ochsenwald,a.g.m.,s.444.

İmparatorluğu kurmak ve kendi liderliği altında Arap dünyasını birleştirerek krallığını ilan etmek istiyordu. İngiltere'nin, bütün Arabistan'ın kralı olacağına dair vaatlerine kanan Şerif Hüseyin İngilizlerden aldığı destekle 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti. Şerif Hüseyin ve ona bağlı bedeviler, başta bir İngiliz ajanı olan T.E. Lawrance[353] olmak üzere İngiliz subayları ve ajanlarının tahrik ve teşvikleriyle Hicaz Demiryoluna saldırılarda bulunarak hattı ağır tahribe uğratmışlardır[354]. Bedevilerin sabotaj ve saldırıları İngilizler tarafından organize edilmekteydi. Bu amaçla bölgeye gönderilen Lawrence, Medine ve Hicaz demiryolunda bulunan Osmanlı kuvvetlerini yok etmek yerine, ray ve lokomotifleri tahrip etmeyi daha akılcı buluyordu. Ona göre, tam teçhizatlı binlerce askerin kilometrelerce uzanan demiryolu boyunca hareketsiz bekleşmelerinin İngiltere'ye askeri açıdan faydası vardı. Demiryolu birliklerine yapılan her sevkiyat Osmanlının diğer cephelere yapmakta olduğu nakliyatın zayıflamasına yol açacaktı. Bundan dolayı Lawrence, bir köprü, demiryolu parçası veya bir lokomotifin tahribini çok sayıda Osmanlı askerinin öldürülmesinden daha önemli buluyor ve emrindeki bedevileri savunulması güç, ancak saldırılması oldukça kolay olan demiryoluna yöneltiyordu[355]. 1917 ve 1918 yıllarında demiryolu ve telgraf hatları ağır şekilde tahrip edilmişti[356]. Hicaz demiryolu, açılışından birkaç sene sonra ve I. Dünya savaşı esnasında, İngiliz ajanı Thomas Edward Lawrence'ın Arapları Osmanlı aleyhine kışkırtması ve kandırmasıyla, tam 680 km'lik bölümü bombalanarak

---

[353] Lawrence fazlaca şişirilmiş bir İngiliz yüzbaşısıdır.Kendisine Arapça öğretilmiş,casus olarak yetiştirilmiş tam bir hafiye tipi.Yalnız gerek yetişmesi,gerek sahneye çıkması geç kalmış ve Mısır'daki İngiliz konsolosluğunda Arabistan işlerini idare eden Storre'un yanında staj görmüş ve ilk defa,onunla birlikte Cidde yakınlarında Sebil hurmalıklarında Şerif Abdullah ile yapılan konuşmaya katılmıştır.Halbuki Mekke'deki Ziyad ve Taif istihkamları teslim olalı hayli zaman geçmişti.Lawrence'in bundan sonraki çabaları Şam-Medine demiryolu üzerindeki 8-10 neferle korunan istasyonlara gece baskını yaparak,raylara dinamit bağlamasını Araplara öğretmeye çalışmakla geçmiş ve bu sabotaj hareketleri Filistin Osmanlı cephesinin yarılmasına kadar devam etmiş ise de,erzak ve cephane nakliyatına engel olamamıştı.Lawrence, Medine'nin düşmesine yakın günlerde Şerif Fasysal'la birlikte Akabe'den Amman'a girmiş ve en son Şam'a kırkbeş kilometre mesafede Dera istasyonunda görülmüş ve bir daha hadiselerde adı geçmez olmuştur.Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafaası,Yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, Sebil Yayınevi, İstanbul,1971, s.513-514.

[354] Çetin,a.g.m.,s.113.

[355] Gülsoy,a.g.e.,s.230,231.

[356] Çetin,a.g.m.,s.113.

tahrip edilmiş ve kullanılamaz hale getirilmiştir[357]. Neticede 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 16. maddesi gereğince Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan tüm Osmanlı kuvvetleri İtilaf devletleri kumandanlıklarına teslim edilecekti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Hicaz Demiryolu ile birlikte Arabistan'daki varlığı da sona eriyordu[358].

B. ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI

Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin en kritik anında çıkardığı isyanla meşhur olan ve iki milletin arasını açmak isteyenlere malzeme veren kişidir. Şerif Hüseyin, 1856'da Mekke'de doğmuş, Abdülhamit'in iktidarı sırasında sakıncalı görülerek İstanbul'da tutulmuş ve Şura'yı Devlet üyesi olmuştu. İttihatçılar ise yönetime geldikten sonra onu Mekke Emiri yapmıştı[359].

1916 Haziranında, Haşimi Araplarının önderi Mekke Emiri Şerif Hüseyin İbn-i Ali, kendisine, "Arapların Bağımsızlığı"nı sağlayacağını iddia eden İngilizlerin kesin olmayan sözlerine kapılarak, bağlı bulunduğu Osmanlı Sultan-Halifesine karşı ayaklanıyor ve Halifeliğin Hıristiyan devletlerce bölünmesine araç oluyordu. İngiliz yazarı Robert Lacey'in deyimine göre, "onun (Hüseyin) akımı, bir Arap ayaklanmasından ziyade bir İngiliz-Haşimi komplosu" idi ve bir milyon Sterlin'e yaklaşan İngiliz altınlarıyla finanse edilmişti[360].

---

[357] Mustafa Turan, "II. Abdülhamit'in Demiryolu Politikası",s.2.
[358] Çetin,a.g.m.,s.113.
[359] Remzi Çavuş, **Hain Kim, Bir İsyanın Perde Arkası**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2006, s.97.
[360]Selahi R. Sonyel, "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre", **Belleten**, C.LI, Sayı:199-201, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.231.

İngilizlerin, "Cihad-ı Ekber" ilanına mukabil, "Jöntürklerin dinsizliği" söylemini geliştirdikleri karşı propaganda ve eylemleri etkili olmuş hatta Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan etmesini sağlayarak baskın çıkmıştır[361].

Türkiye 1914'te merkezi güçlere katıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya vilayetlerine karşı İngiliz siyaseti, bu vilayetlerin savaşın devamı için muazzam stratejik önemi olan bir alanı işgal ediyor olması gerçeği ile belirlendi. Bu vilayetlerde başlıca Araplar yerleştiğinden ve Araplar Osmanlı yönetimine karşı çeşitli boyutlarda memnuniyetsizliklerini gösterdiklerinden İngilizlerin "Türk İmparatorluğu'na Arap tebaası üzerinden saldırması" gerekliliği doğal ve mantıklıydı. Bundan dolayı, İngilizler tarafından Arapları kendi taraflarına çekmek için elden gelen tüm çaba gösterildi, vaatler ve sözler verildi. Böylece İngilizler, Türk İmparatorluğu'nun "etkilenmemiş nüfusu" olan Araplara yöneldiler. Zemin çoktan hazırlanmıştı ve toprak verimliydi[362].

Hicaz, Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olup valiler tarafından yönetilmekteydi. Validen başka Peygamber soyundan ve sınırlı yetkilere sahip bir de emir bulunmaktaydı[363]. Bu emirlerden sonuncusu olan Şerif Hüseyin Paşa vezir rütbesiyle Şurayı Devlet azasından bulunurken Şerif Abdi Lillah Paşa'nın ansızın vefatı üzerine Mekke emirliğine tayin edilip gönderilmiştir (1908)[364]. Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin merkezi güçler yanında yer almış olmasının Hicaz bölgesi üzerinde büyük tesirleri olduğu gibi, Şerif Hüseyin'e de adeta beklediği fırsatı vermiş oldu. İngilizler daha henüz savaşın başlarında İttihatçılarla da olan çekişmelerini de dikkate alarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in hareketlerini takibe almışlardı[365]. Mekke emirleri ve şeriflerinin, XIX. yüzyılın sonlarından beri Türklere karşı ihanet hazırlıkları ve bilhassa İngilizlerle anlaşmalar peşinde oldukları

---

[361] Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", **Kebikeç**, S.10, 2000, s.36-37.
[362] Zeine N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003, s.104-105.
[363] **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XII,s.127.
[364] **BOA**.İ.MMS.57/2600
[365] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.325.

bilinmekteydi. Bu durum İngilizlerin de işine gelmiş ve Türklere karşı Şerif Hüseyin'i ileri sürmüşlerdir[366].

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Bâb-ı Âli ile münasebetleri gittikçe gerginleşmeye başlamış bulunduğundan, bir gün azledilmek endişesine düşünce, böyle bir vaziyette tasarladığı kıyam hareketine dışarıdan yardım aramaya başlamış ve tabiatıyla İngiltere'ye başvurmuştur[367].

Şerif'in ayaklanma konusunda İngilizlerle görüşmesi, I. Dünya Savaşı'ndan öncelere dayanmaktadır. 1912 senesinde Şerif, Mısır yöneticilerinden birisini görevli olarak Londra'ya gönderip, İngilizler ile Araplar arasında; İngiltere'nin Araplara silah vermesi, Arapların Osmanlı'ya baş kaldırıp, gelecekte İngiltere'nin müttefiki olmaları hususunda anlaşma yapmasını istemişti[368]. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ise oğlu Abdullah'ı, 5 Şubat 1914'te Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile muhtemel bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur. İngilizler, bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamış ve Mısır'daki İngiliz yetkilileri "dost bir devlete karşı kullanılmak üzere silah vermeyeceklerini, Hicaz Araplarının İngiltere'den cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini" ifade ederek Abdullah'a ret cevabı vermişlerdi. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı savaşa girince, İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunda Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır[369].

Bu arada Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın başkanlığında, Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesini ve İtilaf Devletlerinin yardımıyla bir Arap Hükümeti kurulmasını amaçlayan bir cemiyet kurulmuştu. İmam Yahya ve İbn-i Suud da bu cemiyetin üyelerindendi. Cemiyet, Arap

---

[366] Ecer, **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, s.168.
[367] Hotinli, a.g.e.,s.493.
[368] Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları**, Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan, İstanbul, 2005, s.408.
[369]**İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları**, Editör:Salih Gülen, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2011, s.10.

Devleti kurulduktan sonra her bir Arap bölgesinin yerel bağımsızlığını/ özerkliğini kazanacağını ve Şerif Hüseyin'in atayacağı bir yönetici tarafından idare edileceğini kararlaştırmıştı[370].

Şerif Hüseyin daha 1915 senesi başlarında ihtilâle katiyen karar vermiş[371] ve İngilizlere ilk teklifini 2 Temmuz 1915'te yaparak[372] Mersin ve Adana'dan Musul'a çekilecek hattın güneyindeki Arapların müstakil bir hükümet olarak teşekkülüne muvafakat edildiği takdirde, tabi olduğu Büyük İslam Halifesine karşı isyan edeceğini hususi mektupla bildirmişti[373]. İttihat ve Terakki yöneticilerinin ataması ile göreve gelmiş olmasına rağmen Şerif Hüseyin'in Peygamber soyundan gelmesi kendisine Arap dünyasında mühim bir mevkii kazandırmaktaydı. Bu siyasi avantajının farkında olan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Hicaz'da bağımsız bir Arap krallığı kurma emeline kapılmış, fakat para, silah ve benzeri madde ve malzemelere olan ihtiyacından dolayı belirli bir süre sessiz kalmayı tercih etmek zorunda kalmıştı[374]. Sonunda İngilizlerin bekledikleri oldu ve Şerif Hüseyin'in kendilerine müracaatı gerçekleşti. 14 Temmuz 1915 tarihinde İngilizlerin Mısır Valisi Mc Mahon ile Şerif Hüseyin arasında meşhur yazışmalar gerçekleşti[375]. Yazılanlar özetle şunları ifade ediyordu: Büyük Britanya, bağımsızlık savaşında Arapların Türkleri ve Almanları Arap bölgelerinden çıkarmak için ihtiyaç duydukları her şeyi temin edecekti. Şerif Hüseyin, Arap ülkesinin sınırlarını şöyle belirlemişti: İskenderun'dan güneye doğru Refah'ta Mısır sınırı ve Tih Çölü, Kızıldeniz ve batıya doğru Babü'l Mendib, doğuda Maskat ve Umman, sonra kuzeye doğru Bahreyn ve Kuveyt, daha yukarıda Basra Vilayeti ve İran sınırı, yine kuzeyde Arap bölgelerinin Kürt bölgeleriyle birleştiği yerler, sonra batıya doğru Cizre ve Musul'u içine alarak Halep'i

---

[370] Selim Ali Selam, **Beyrut Şehremini'nin Anıları,1908-1918**,Takdim ve Yayına Hazırlayan:Hasan Ali Hallak, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Eylül, 2005, s.32.
[371]Cemal Paşa, **Hatıralar "İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi"**, Tamamlayan ve Tertipleyen:Behçet Cemal, Selek Yayınları, 1959, s.248.
[372] Mahmud Nedim Bey,a.g.e.,s.189.
[373] Cemal Paşa,a.g.e.,s.248.
[374]M.Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddî Yardımları", **Belleten**, C.LIX, S.225, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.432.
[375] Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", s.325.

güneyde bırakan ve İskenderun'a varan sınır. Ancak Mc Mahon, Emir Abdülaziz Al-i Suud'un Emirliği, Kuveyt ve Bahreyn Emirlikleri, Maskat ve Umman Sultanlıkları, Hadramut Kabileleri ve Lahiç Sultanlığı'nı bu planın dışında tutmuştu. Ayrıca Adana, Mersin ve Suriye Vilayeti'nin batısı tamamıyla Arap bölgesi olmadığı için yine plandan ayrı tutuluyordu. İngiltere, bu bölgelerde müttefik olduğu Fransa'nın hak sahibi olduğunu bildirmişti. Mc Mahon ayrıca, İslam Halifeliğinin yeniden Haşimi ailesine geçmesi halinde Büyük Britanya'nın bunu hoşnutlukla karşılayacağını da söylemişti[376]. Görüldüğü gibi Hüseyin'in bağımsız Arap devleti için girişimleri ve taleplerine İngiliz Hükümeti, savaş şartlarında savaşın sonuçlandırılması için olumlu bakmış, ancak savaş sonrasında Arap topraklarının siyasi geleceğini belirleme gibi bir niyet taşımamıştı[377]. Bu görüşmeler nihayet 10 Mart 1916'da karşılıklı anlaşma ile neticelenmiştir[378]. İngilizler, Şerif Hüseyin'e Ortadoğu'da kurulacak büyük Arap devletinin (Filistin, Suriye ve Irak dahil) liderliğini vaat ederek isyana teşvik etmişler[379] ve 6 Kasım 1916 tarihine kadar geçen sürede Şerif'e 773 bin Sterlin tutarında mali destek sağlamışlardır[380]. Şerif Hüseyin'in ayaklanma başlatması, Filistin ve Suriye'deki Osmanlı ordularına yeni bir cephe açılması demekti[381]. Böylece İngiliz kuvvetlerine verilen bedevi Arap desteği ile Suriye'deki Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisi belki biraz daha hızlandırılmış olacaktı. Çünkü böylesi bir isyanın Osmanlı askerleri ve Suriye Arapları arasında yaratacağı moral bozukluğu ve İngiliz askerlerine vereceği moral destek küçümsenemezdi[382]. İngilizler bu isyanla, Osmanlı Devleti'nin

---

[376] Kral Abdullah, **Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**,Tercüme:Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, Mart, 2006, s.96.

[377] K. Tuncer Çağlayan, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri(Ekim-Aralık 1918)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ,29-31 Mayıs 2003, s.287.

[378] Şerif Hüseyin ile Mc Mahon arasındaki mektuplaşmalar ve uzlaşma metni hakkında bkz:J.C. Hurewitz,**Diplomacy in the Near and Middle East,A Documantary Record: 1535-1956**, Volume II,1914-1956, Cambridge Arşiv Editions, 1987, s.13-17.

[379] Karaca, a.g.e.,s.97.

[380] Gülen,a.g.e.,s.165.

[381] Karaköse,a.g.e.,s.385.

[382] Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci",Osmanlı, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.177.

Arap tebaasını kullanarak, Orta Doğu'daki Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na taarruz etmelerine engel olmak düşüncesindeydiler[383].

İsyanın sebebi, Arabistan'ı Osmanlı topraklarından koparmak ve Şerif Hüseyin'in kendisini kral ilan etme hayaliydi[384].

Bu arada, Ortadoğu seyahati içinde Enver Paşa, Cemal Paşa ile birlikte Umman'dan trenle[385] 4 Mart 1916'da Medine'ye geldiler. Enver Paşa gönlünü almak için Şerif Hüseyin'i harbe mahsus altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile taltif etti. Şerif Hüseyin 17 Mart'ta verdiği karşılıkta, sonsuz teşekkür ve bağlılığını bildirdi[386].

Bu bağlılık sözlerine rağmen Şerif Hüseyin İngilizlerin birtakım müphem vaatlerine kanmış[387], İngiltere Hükümetiyle anlaşarak metbuı olan Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş[388], 9 Şaban 1334/10 Haziran 1916'da isyan ederek[389], ilk kurşunu Mekke'de atmış[390] ve kendisini "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan etmiştir[391]. Ancak İngiltere ve müttefikleri bu unvanı uygun görmeyerek, onu bağımsız bir yönetici ve "Hicaz Kralı ve Otoritesi" olarak resmen tanımışlardır (3 Ocak 1917)[392]. Hüseyin'in kendisini

---

[383] Eşref Kuşçubaşı, **Hayber'de Türk Cengi**, Yayına Hazırlayanlar:Dr. Philip H. Stoddard, H.Basri Danışman, Arba Yayınları:76, İstanbul, 1997, s.12.

[384] Karaköse,a.g.e.,s.385.

[385]Kürt Muhammed Ali, **Enver Paşa'nı Ortadoğu Seyahati**, Mütercimler:Derya Aydın, Ahmet Şenel, Sibel Ilgın, Çetin Matbaacılık, İstanbul, 2007, s.193.

[386] Süleyman Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", **İlim ve Sanat**, Ekim, 1991,S.30, Ankara, s.79.

[387]Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü", **Ortadoğu**, Yıl:1, S.1, Nisan 1961, s.7.

[388] Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.142

[389] Ez-Zerkli,a.g.e.,s.308;El Useymin,a.g.e.,C.II,s.155.

[390] El Useymin,a.g.e.,C.II,s.155.

[391] El Useymin,a.g.e.,C.II,s.157;Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.142.(Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 tarihinde bir ayaklanma beyannamesi yayınladı.Beyannamede,İttihatçıların devlet işlerindeki kötü idaresi,Hz Peygambere saygısızlıkları, Kur'an ayetlerini yok saymaları,Ramazan'da askerlerin oruç tutmalarını engellemeleri, Halife'nin bütün haklarını gasp etmeleri,Arapların ileri gelenlerini asmaları ve kutsal yerlere saygısızlıkları başlıca isyan sebepleri olarak gösterilmiş,İslam dünyasına seslenilerek yardım istenmiş, eğitim ve öteki alanlarda kalkınma seferberliğine girişilmesi öngörülmüştür.Ömer Kürkçüoğlu,**Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918),**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1982,s.116-120).(Şerif Hüseyin Paşa, Kasım 1916'da bir ikinci beyanname ile maskeyi büsbütün yüzünden atıp bağımsız bir İslam devletinin (yani kendi devletinin) en çok miktarda Müslüman'ı esaret altına almış olan devletlerle dost olması lazım geldiği acayip nazariyesini ortaya atar ve Osmanlı'nın çökmesinin sebebi olarak, İttihat ve Terakki başkanlarının İngiltere ve Fransa'nın dostluğu üzerine kurulu Osmanlı siyasal geleneğini terk etmesini gösterir. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III, Kısım:III, s.280-281).

[392] **N.A. in U.K, CAB/24/72**,21 Kasım 1918.

Bütün Arap Ülkelerinin Kralı ilan etmesi, Abdülaziz İbn-i Suud'u daha fazla tedirgin etmiş, bunun üzerine Körfez'deki Britanya sorumlusu onu Kuveyt'e davet etmiş, görüşmeler sonucu, İngilizler, hem silah hem de mali yardımda bulunacakları, bunun yanı sıra, Hüseyin'in onun şahsi işlerine karışmayacağı ve Arapların Kralı olarak Araplar adına konuşmayacağı garantisi vermişlerdi. Buna karşı Abdülaziz İbn-i Suud, Hüseyin'in aleyhine hiçbir harekette bulunmayacaktı. İngilizlerin Abdülaziz İbn-i Suud'a bu kadar müsamahalı davranmalarının sebebi, Arap Yarımadası, Şam ve Irak'ta Osmanlı'ya karşı kullandıkları Hüseyin'e savaş açmamasını sağlamaktı[393]. Bu arada, Şerif Hüseyin'in isyanından önce Mekke Valisi olan Galip Paşa, Abdülaziz İbn-i Suud'a bir mektup yazarak, Şerif'in devlete olan samimiyetinden şüphe duyduğunu zikretmiş ve kendisi Hicaz'a gelirse Harem'i kendisine teslim edeceğine ve destek olacağına dair söz vermişti. Abdülaziz ise verdiği karşılıkta kendisinin Şerif'ten yana olduğunu bildirmişti[394]. Şerif Hüseyin bir yandan padişaha sadakat mektupları yazar, bir taraftan Dördüncü Ordu'ya bin beş yüz hecin süvari göndermek üzere olduğunu bildirirken, İngilizlerle yaptığı gizli müzakerelerde Büyük Arap İmparatorluğu'nun hudutlarını istiyordu. Hırs onun gözlerini bürümüştü. Tarihe büyük bir Arap İmparatoru diye geçmek, işte Şerif Hüseyin'i felakete sürükleyen bu olmuştur[395]. Halbuki Şerif Hüseyin, tarihe göz gezdirseydi, Avrupalıların meydana getirdikleri diğer Arap hükümetlerinin o günkü haliyle, kendisine vaat edilen Arap imparatorluğunun alacağı son şekli ve mahiyeti mukayese edebilirdi[396].

Şerif Hüseyin'i altınlarıyla kandırmayı başaran hiç şüphesiz meşhur İngiliz casusu Lawrence olmuştur. Arapçayı çok iyi öğrenen Lawrence, 1914'te yedek subay olarak Kahire'ye gönderilmiş ve İnteligence servisinin Arap şubesinde çalışmıştır. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'la yakın dost olmuş ve Bedevileri Türklere karşı kışkırtmıştır[397]. Lawrence, harcadığı paralar ve

---

[393] El Useymin,a.g.e.,C.II,s.157-158.
[394] Ez-Zerkli,a.g.e.s.308.
[395] Mahmud Nedim Bey,a.g.e.,s.189.
[396] Yaşar Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.112, İstanbul, Şubat 1998, s.7.
[397] Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında…", s.5.

yaptığı konuşmalar sayesinde Arapların taçsız kralıydı ve ayaklanmanın gerçek lideri sayılıyordu. "O olmasaydı, Araplar hiçbir şey elde edemezdi" diye düşünenler bile vardı[398].

Osmanlı Hükümeti'nin Hicaz'daki olaylara tepkisi ihtiyatlıydı. Hükümet, Hüseyin'in konumunu zayıflatma ve isyanı en az zararla atlatma ümidini beslemeyi sürdürdü, ancak Şerif'in ard arda gelen askeri başarıları üzerine, Hüseyin'in itibarını düşürmek için Arap bölgelerinde yoğun propaganda faaliyetine başladı[399]. Hükümetin yeni ve meşru emir olarak ilan ettiği Şerif Haydar, Şam'a geldi, Şam Valisi Cemal Paşa da kendisini ivedilikle Medine'ye gönderdi[400]. Şerif Haydar, Ağustos'ta Medine'de göreve başlayıp Şerif Hüseyin'i kınayan ilk karşı bildirisini yayınlamıştır. Şerif Haydar'ın bildirileri halkı yeniden cihada çağırıyordu. Bu bildirilerde, Hüseyin'in sadakatsizliği ve halifeye meydan okuma cesareti ifade ediliyor ve kutsal yerleri ele geçirmek isteyen İngiltere ile ortaklık ve çıkar birliği içinde bulunduğu bildiriliyordu[401]. 9 Haziran 1916'da Şam ve Medine arasındaki demiryolu hattı kesildi ve ertesi gün 10 Haziran Cumartesi gündoğumunda Şerif Hüseyin'in isyanı başladı[402]. Daha önce 5 Haziran'da Hüseyin'in oğullarından Ali ve Faysal, bir miktar kabile mücahidi ile, Medine civarında, Mekke Emiri namına Arap istiklalini ilan ettikten sonra, buradaki kuvvetli Osmanlı garnizonunun civarından savuşmuşlar ve ancak beş gün sonra Mekke'de kışlalara hücum suretiyle, isyan hareketini fiilen başlatmışlardı. Eş zamanlı olarak İngiliz harp gemileri de Cidde'yi topa tutmuşlardı[403]. Mekke Valisi Galip Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden 9 Haziran'da genel saldırıya

---

[398] Kral Abdullah,a.g.e.,s.132.

[399] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar,Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1919)**, Çev.Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 61, İstanbul, 1998, s.221.

[400] El Useymin,a.g.e.,CII,s.156.

[401] Kayalı,a.g.e.,s.221-222. (1917'de Şerif Ali Haydar Paşa isyan sebebiyle Mekke'ye gidemeyerek bir müddet Fahrettin Paşa tarafından müdafaa edilen Medine'de kalmış ve sonra Şam'a çekilmiş ve nihayet İstanbul'a dönmeye mecbur kalmıştır.1917'de Şerif Hüseyin hükümdar olup o havali tamamen elden çıktıktan sonra Şerif Ali Haydar Paşa'nın Mekke Emiri diye kuru bir unvan taşımasının doğru olmayacağı nazarı dikkate alınarak 8 Mayıs 1919'da bir Heyet-i Vükela kararı ve İrade-i Seniyye ile emirlik unvanı kaldırılmak suretiyle Osmanlı tarihinin dört asırdan ziyade süren Mekke Emirliği safhası sona ermiştir.Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.145).

[402] Zeine,a.g.e.,s.116.

[403] Hotinli,a.g.e.,s.495.

geçen asiler, 16 Haziran'da Cidde'ye, 7 Temmuz'da Mekke'ye, 22 Eylül'de de Taif'e girdiler[404].

Şerif'in isyanı hiç şüphesiz yeni bir cephe anlamına gelmiyordu. Askeri açıdan Şerif Hüseyin güçlü değildi ve aynı bölgede Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi olan liderlerin yönetiminde çok sayıda Arap kabileleri vardı. Ancak adeta efsane haline gelen Lawrence başta olmak üzere İngiliz subaylar tarafından komuta edilen atlı bedevi kuvvetleri, özellikle Hicaz demiryolu hattına baskınlar düzenleyerek Osmanlı ordusunun ikmal yollarını sabote etmekteydi. Ayrıca bütün Araplar ve Arap liderler, bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmeyi istememelerine rağmen, isyanın ilan edilmiş olması Arabistan dışındaki bölgelerde de Osmanlı Devleti aleyhine hareketliliği arttırmıştı. Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in bu isyanının bütün Arapları kapsamadığını vurgulamak ve yayılmasını engellemek için bir kısım önlemler aldı. Öncelikle Cemal Paşa'nın teklifiyle devlete bağlılık gösteren aşiretlerin reislerine nişan ve madalya verilmesine başlandı. Arap milliyetçiliği yapan ve hükümet aleyhine propaganda yürüten cemiyetler ve yayın organlarına karşı sert önlemler alındı. Böylece isyan diğer Arap bölgelerinde Hicaz'daki kadar etkili olamamıştır[405].

Bu sırada İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin'in isyana hazırlandığı haberinin alınması üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'yı Medine Kumandanlığına tayin etmişti (28 Mayıs 1916)[406]. Hicaz Demiryolunun sona erdiği ve Şerif'in topraklarında en çok stratejik ehemmiyeti haiz şehir olan[407] Medine garnizonunu Fahrettin Paşa, elinde bulunan son derece kısıtlı imkanlarla iki yıl yedi ay müdafaa etmiştir[408]. Aynı başarıyı Suriye-Hicaz kavşağında bulunan Türk garnizonu Maan'da da göstermiştir[409].

---

[404] Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XII, İstanbul, 1995, s.88.
[405] Gülen,a.g.e.,s.13.
[406] Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.
[407] H.V.F. Winstone, **Ortadoğu'nun Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi**, Tercüme:Fuad Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1999, s.324.
[408] Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.
[409] Winstone,a.g.e.,s.495.

Şerif Hüseyin'in isyan planları çok önceden yapılmış olmasına rağmen, bunu ancak hazırlıklarını tamamlayıp, şartların olgunlaşmasından sonra gerçekleştirmiştir[410]. Ancak Şerif Hüseyin'in devlete karşı isyan ederken ileri sürdüğü sebepler, hüsnüniyet sahibi bir Şerif Hüseyin'i ayaklandırmaya kafi sebepler değildir. Öyle olsaydı o zamana kadar beklemez, devletin en buhranlı vaktini gözetmezdi. Şerif'in bahsettiği sebepler, Harbi Umumi'den önce de vardır. Eğer iki üç paşanın hükümeti istediği gibi idare etmesini kabul etmemek için, yahut şeriat ahkâmına riayet edilmediği için isyan ediyorsa bunu daha evvel yapması lazım gelirdi. İleri sürdüğü sebepler esasen Şerif Hüseyin'in bir maskesi idi ve her şeyden evvel hırsına yenik düşmüştü[411]. Halbuki Şerif Hüseyin, Türk Sultanının adı anıldığında, Halifelik ile Türk hükümetini ayırt etme konusunda her zaman dikkatli olmuştu[412].

Tüm tarihsel hakkaniyetle şu kaydedilmelidir ki, Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerindeki Araplar ve Arap liderlerin tümü birden Mekke Şerifi Hüseyin tarafından yönetilmeyi istemiyordu ve ne Arap bağımsızlığı ve ne de Arap topraklarının nihai hükümet biçimi anlayışları hususunda birleşmişlerdi[413]. General Ali Fuad Erden'e göre ise, Hicaz isyanı Arap isyanı değildi. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanıydı ve İngiliz ajanları tarafından İngiliz altını, İngiliz buğday ve pirinci ile cezbedilen urbanın müzaharetiydi. Yalnız asilerin karargahında birkaç Bağdatlı (Irak Başvekili Nuri Said Paşa gibi) ve Şamlı zabit vardı ki bunlar isyana, Arap isyanı manzarasını vermeye çalışmışlardı[414]. İngilizler, bu isyanla Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasını kullanarak, Orta Doğu'daki Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na taarruz etmelerine engel olmak düşüncesindeydiler.

---

[410] Deniz Doğru, "1914-1916 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Durumu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.135, İstanbul, Aralık 2001, s.104.
[411] Mahmud Nedim Bey, a.g.e.,s.192.
[412] **N.A. in U.K, CAB/24/143**, Appreciation of the Attached Eastern Report, No:XII, 19 Nisan 1917, s.154.
[413] Zeine,a.g.e.,s.116.
[414] Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, C.I, İstanbul, 1954, s.71.

İngilizler Şerif Hüseyin'e savaş sırasında tamamen askeri amaçlı maddi yardımda bulunmuşlardı. Yapılan bu yardımlar, Türklere karşı başarılı mücadelesinden dolayı verilmişti. Bu yardım, barış tam olarak sağlanana kadar aylık 250 bin Rupi olarak ödenecekti. İngilizler aynı şekilde İbn-i Suud'a da Mezopotamya hareketi sırasındaki askeri katkıda bulunması için yardım yapmıştı[415].

Şerif Hüseyin Kuvvetleri, İngiliz ordusunun arkasından Kudüs'e doğru ilerlediği sırada, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacağına dair Balfour Beyannamesi neşrolunmuştur (2 Kasım 1917). Bu, Araplar için istenmeyen bir gelişme idi. Balfour Beyannamesi adıyla neşrolunan bu İngiliz belgesinde, İngiliz Hükümeti, Filistin'in ortasında bir Yahudi devleti kurmak istiyordu[416]. Gene bu esnada Bolşevikler Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bilhassa Suriye ve Irak'ın paylaşılmasına dair, 16 Mart 1916'da İngiltere ve Fransa arasında yapılarak, sonradan Rusya ve İtalya tarafından da iştirak edilmiş bulunan Sykes-Picot[417] İtilafı'nı neşretmişlerdir. Bunun üzerine henüz Dördüncü Ordu Kumandanı sıfatıyla Suriye'de bulunmakta olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Emir Faysal'a ve Cafar al-Askeri'ye birer mektup (26 Kasım) gönderilerek, istiklâl sevdası ile kıyam etmiş bulunan Arapların nasıl aldatılmış bulunduklarının bu suretle meydana çıktığından bahisle, Arap vilayetlerine tam muhtariyet verilmek şartı ile, ayrı bir sulh akdedilmesine dair bir teklif yapmıştır. Bu teklifi reddeden Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Kahire'deki yüksek komiseri Sir Reginald Wingate tarafından bu haberlerin bir Türk entrikası olduğuna dair verilen teminat ve İngiltere Hariciye Nazırı Bolfour'un o vasıta ile gönderdiği dolambaçlı bir telgraf ile sükunet bulmuş[418], yapılan görüşmeler sonucunda Şerif Hüseyin, "Yahudileri bütün Arap topraklarına kabule hazır olduğunu" bildirmiştir[419].

---

[415] **N.A. in U.K, CAB/24/109**, F.O. 13 Temmuz 1920, Memorandum on the Subsidies to King Hussein and Ibn-i Saud.
[416] Nilüfer Narlı, "Major Points of Dispute in Turkissh-Arab Relations", **Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV), III. Congres International du Dialogue Turco-Arab**, 22-26 May, 2002, İstanbul, Bigart Ltd., s.217.
[417] Sykes-Picot Antlaşması ile ilgili ayrıntılı olarak bkz: J.C. Hurewitz,a.g.e., s.18-19.
[418] Hotinli, a.g.e.,s.496.
[419] Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)**, s.223.

İngiliz yönetiminin, Necid'de yükselmekte olan daha sabit ve daha makul önder olarak Abdülaziz İbn-i Suud yerine, Şerif Hüseyin'i desteklemekle, yanlış ata bahis koydukları da ileri sürülmüştür. Arap ayaklanması sırasında Mezopotamya'da (Irak) İngiliz siyasi memurları olarak bulunan Sir Arnold Wilson ve St.John Philby[420] da İngilizlerin Hüseyin'i değil, İbn-i Suud'u desteklemeleri gerektiğine inanıyorlardı[421].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin'in, İngilizlere karşı Osmanlı Hükümeti'ne destek vermenin kendi hanedanının siyasi ölümü olacağını düşünmemesi ve Arap seçkinlerinden bazı kimselerin onu yüreklendirmesiyle Arap isyanı başlamıştı. Bu isyan, İngilizlerin de aktif desteğiyle, Arap bölgelerinin devletten ayrılmasına ve ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin yükselmesine zemin hazırlamıştır[422].

Şerif Hüseyin, İngilizlerin muazzam para ve lojistik desteklerine rağmen Osmanlılara karşı savaşmak için ancak 4-5 bin civarında silahlı bir güç oluşturabildiği, bunların da Mekke-Maan hattında İngilizlere destek oldukları kayıtlarda yer almıştır. Bu gücün I. Dünya Savaşı'nın Suriye-Filistin bölgesinde ne kadar etkili olduğu tartışmalı bir hususdur[423]. Yine de Şerif Hüseyin olayı, Suriye ve Filistin'deki ordunun gücünü büyük oranda zayıflatmış ve özellikle İngilizlerin savaşta galip gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu arada bedevilerin demiryollarını tahrip etmesi de Osmanlı ordularını en az bir düşman cephesi kadar uğraştıran ve İngilizlere en büyük desteği sağlayan önemli etkenlerden birisi olarak tarihe geçmiştir[424].

Şerif Hüseyin'in başarısız olma nedenleri arasında; pazarlıklarının üç yıl sürdüğü İngiliz-Hicaz anlaşmasını reddederek İngilizleri kızdırması, başta

---

[420] 1885'te Seylan'da doğan Philby, 1908'de Pencap'taki hizmetine girdi.1915 yılında Sir Percy Cox'un emrinde siyasi bir komutan oldu.1917'de İbn-i Suud nezdinde Britanya temsilciliğini elde etti. Amacı, İbn-i Suud'u İbn-i Reşid'e karşı savaşmaya ikna etmekti. Böylece İbn-i Reşid'in Filistin'de Türklere karşı olan İngiliz hamlesine müdahale etmesini engelleyecekti. İbn-i Suud'u anlatan hiçbir kitap John Philby'den bahsetmeden tam sayılmaz. Harita tasarımcısı, seyyah ve müstağrip olmuş, Kralla gerçek bir dostluk ilişkisi kurmuştu. Philby hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. El-Mani,a.g.e.,s.267-291.

[421] Selahi R. Sonyel,a.g.e.,s.254.

[422] Kayalı,a.g.e.,s.238.

[423] Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, s.586.

[424] Kraköse,a.g.e.,s.386.

İbn-i Suud olmak üzere Arap emirleri ile ters düşmesi, herkesten üstün olduğunu düşünmesi ve kendisini yüceltmesi, hayalperestliği, paraya düşkün olması ve yönetim zafiyeti gösterilebilir[425].

C. İBN-İ SUUD'UN İNGİLTERE İLE YAPTIĞI ANTLAŞMA(26 Aralık 1915)

Suudi Devleti açısından Hicaz, Asir ve Tihame bölgelerinin ele geçirilmesi, 1337/1918-1349/1930 yılları arasında on seneden fazla sürmüştür. Bu bölgelerin Suudi Devletine dahil olması konumu ve yakınlığından dolayı değil, siyasi ve askeri gerekçelerden dolayıdır. Hicaz ile yapılan savaş 1337/1918 tarihinde, yani Asir ile olan savaştan önce başlamış olmasına rağmen Asir bölgesi daha önce ele geçirilmiştir. Daha sonra Hicaz, arkasından da Tihame ele geçirilmiştir[426].

1914-1918 harbinin sonunda Arabistan Yarımadası'nda, müstakil devlet olarak Hicaz Krallığı, bunun şarkında Necd ve Mülhakatı Emirliği, şimali Necd'de Şammar Emirliği ve Hicaz'ın cenubunda Asir ve Yemen imamlıkları ile Yarımadanın cenub ve garb sahilleri boyunca, sultan, emir, imam, şeyh ve mukaddam gibi türlü türlü unvanlı yerli reisler idaresinde birtakım mahalli emaretler bulunmakta idi[427]. Bunlardan Necid Emiri İbn-i Suud, Cihad-ı Ekber'e hiç aldırmayacağı gibi, Basra ve Kurna'nın İngilizlerin eline geçmesine çok sevinmiş, İngiliz baş siyasal memuru Sir Percy Cox'u kendi yanlarında olduğuna inandırmıştır[428]. 1916/1334 yılının Zilhicce ayının sonunda iki taraf birbirine savaş ilan etti ve Jerrab Savaşı olarak bilinen savaşta İbn-i Suud yenildi ve adamlarının çoğu öldü[429]. Bu savaşta İbn-i Suud'un yanında bulunan ve kendisiyle müttefiklik sözleşmesi imzalanması

---

[425] El-Reyhani,a.g.e.,s.342-349.
[426] Es-Selman,a.g.e.,s.42.
[427] Hotinli, a.g.e.,s.496.
[428] Bayur,a.g.e.,C.III,Kısım III,s.119.
[429] **N.A. in U.K, CAB/24/143**, Arab Bulletin, No.145, 23 Mart 1917, Arabia, Hicaz, s.126.

çalışmaları yapan İngiliz temsilcisi Kaptan Şhakespare de ölmüştü[430]. Bu yenilgiden sonra İbn-i Suud 1915 ve 1916 yılları boyunca İngiltere'ye Osmanlı aleyhinde büyük bir hizmette bulunamaz ve İngilizlerden ve Kuveyt Şeyhi Mübarek'ten para yardımı almak durumunda kalır[431]. Şhakespare'nin, ölümüne rağmen 26 Aralık 1915 tarihinde İbn-i Suud ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılması misyonunu başarıya ulaştırdığını gösterir[432]. Anlaşma, Bahreyn yakınlarında İngilizlerin İran Körfezi Siyasi Maslahatgüzarı Sir Percy Cox ile İbn-i Suud, Hindistan Hükümeti adına da Chelmsford ve A.H. Grant tarafından imzalanmıştır[433].

Darin veya Katif Antlaşması olarak bilinen[434] ve Halife ile savaş halinde bulunan bir devletle yapılan ve besmele ile başlayan bu antlaşmada İbn-i Suud'a, "Necd, El-Ahsa, Katif, Cübeyl ve Bunlara Bağlı Kent ve Limanların Meliki" denilmekte ve İbn-i Suud, antlaşmayı kendi adiyle, yerine geçecek olanlar ve oymakları adına imzalamaktadır. Amaç olarak uzun zamandan beri arada var olan dostluğun ve karşılıklı menfaatlerin güçlendirilmesi gösterilmektedir. Antlaşmada;

1.İbn-i Suud'un sayılan yerlerle, bunlara bağlı yerlerin bağımsız ve mutlak hükümdarı olduğu kabul edilmekte, kendisinden sonra İngiliz Hükümeti'nin aleyhtarı olmamaları şartıyla bunların oğul ve haleflerine ait olacağı,

2.Bir saldırıya uğradığı takdirde İngiltere'nin ona yardım edeceği ve çıkarlarını koruyacağı,

3.İbn-Suud'un da buna karşılık İngiltere dışında herhangi bir yabancı devletle anlaşma yapmaktan sakınacağı,

4.İngiliz Hükümeti'nin rızasını almadan kendi topraklarının hiçbir kısmını başka bir devletin eline geçmesine müsaade etmeyeceği ve hiçbir devlete imtiyaz vermeyeceği,

---

[430]Al-Rasheed, a.g.e.,s.42 ;El Useymin,a.g.e., C.II, s.293.
[431] Bayur, a.g.e.,,C.III.,Kısım:III,s.119.
[432] Ez-Zerkli,a.g.e.,s.389;Al-Rasheed,a.g.e.,s.42.
[433]**N.A. in U.K, CAB/24/70**, 26 Aralık 1915; Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 1995, s.216.
[434] El Useymin,a.g.e.,C.II,s.294.

5.Hac yolunun güvenli bir şekilde açık tutulacağı,

6.İbn-i Suud'un, İngiltere'ce korunan veya onunla antlaşmalar yapmış olan,Kuveyt, Bahreyn, topraklarına Katar ve Umman kıyılarındaki şeyhlerin ülke ve işlerine karışmayacağı,

7.Tarafların ileride daha ayrıntılı bir anlaşma yapacağı belirtilmektedir[435].

Anlaşmanın imzalanması üzerine İbn-i Suud, 1.000 tüfek ve 20.000 İngiliz Sterlini almış, ayrıca bu sözleşme İbn-i Suud'a, aylık 5.000 İngiliz Sterlini ödenek ve düzenli tüfek ve makineli tüfek sevkiyatı sağlamıştır[436]. İngiliz-Suud Antlaşmasının yürürlükte bulunduğu on iki yılda Britanya'nın İbn-i Suud'a yaptığı yardım, aylık 25.000 dolardan ibaretti. Bu yardım, esas itibariyle Birinci Dünya Harbinde Osmanlı kuvvetleriyle çarpışması için Emiri teşvik etmek maksadıyla planlanmıştı; fakat daha sonra bu yardım, değişik şartlarla İngiltere'ye bağlı bulunan diğer Arap prenslikleri ile çatışmaktan Emiri vazgeçirmek için, Mart 1924'e kadar devam etmiştir[437].

Bu antlaşma ile İngiltere, İbn-i Suud'un kişiliğinde, Suudileri, dışarıdan gelecek bir tehlike söz konusu olsa bile destekliyor ve bunun karşılığında ise Suudi Devleti, yarı sömürge statüsünü benimsiyor ve başka hiçbir devletle veya güçle anlaşma imzalamamayı, temasa geçmemeyi kabul ediyor ve mali ve askeri yardım elde ediyordu[438].

Bu antlaşma yapıldığı sırada İbn-i Suud, kendisine karşı ayaklanmış olan Acman ve sair oymaklarla uğraşıyordu ve savaş talihi çok kere kendisine gülmemişti. Bu yüzdendir ki İngilizler antlaşmaya, onu kendilerini yardıma sevk edecek hükümlerden çok, rahat durmasını sağlayacak hükümler koymuşlardır[439]. Bu anlaşma aynı zamanda Britanya'nın doğrudan iç Arabistan'ın siyasi işlerine müdahale etmeye başlamasının da bir işareti

---

[435]**N.A. in U.K, CAB/24/70**, 26 Aralık 1915; Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II, 1914-1956, Archive Editions, 1987, s.17-18; El Useymin,a.g.e., C.II,s.294; El-Hatip, a.g.e.,C.I, s.70-73.

[436] Al-Rasheed,a.g.e.,s.42.

[437] Hurewitz, **Orta Doğu Siyaseti:Askeri Boyutlar**, s.249.

[438] Alain Gresh, Dominique Vidal, **Ortadoğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na**, Çeviren:Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, Kasım 1991, s.35.

[439] Bayur, a.g.e.,,C.III.,Kısım:III,s.120.

olmuştur[440]. Aslında İngilizlerin açıktan Osmanlı Devleti karşıtı ilişkiler içine girmesinin başlangıcı Vehhabilerin Basra körfezine inmelerine kadar dayanır. İngiltere, Basra Körfezine inmelerine kadar Vehhabilere fazla önem atfetmemişti. 1778'den itibaren Körfez'de bazı şeyhlikler üzerinde manevi nüfuzları hayli artan ve oradaki pek çok kabileler ile ittifaklar kuran Vehhabiler artık İngilizlerin de ilgi alanına girmişti[441].

D.ŞERİF HÜSEYİN-İBN-İ SUUUD MÜCADELESİ

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra teslim olmayıp savaşan Fahrettin Paşa'yı ikna için bizzat Adliye Nazırı Necmettin Molla'yı göndermişti. Padişahın emrini bizzat tebliğ eden Necmettin Molla, Fahrettin Paşa'yı ikna edebilmişti[442]. Osmanlı Devleti'ne Medine'yi bıraktıran şartname, 7 Ocak 1919 günü, Mütarekenin onaltıncı maddesine uyularak Haşimi Hükümeti adına Emir Ali Bin Hüseyin, İtilaf Devletleri adına İngiliz Yüzbaşı Gerland ile Seferi Kuvvetler kumandanlığı tarafından tayin olunan Ellisekizinci Tümen Kumandanı Albay Ali Necip, Menzil Kumandanı Albay Abdurrahman ve Levazım Reisi Yarbay Sabri tarafından imzalanmıştır[443]. Şerif Abdullah'ın kuvvetleri anlaşma gereğince 13 Ocak 1919'da Medine'ye girdi. Böylece Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra Medine teslim edilmiş oldu[444]. Bu suretle Osmanlı Devleti, asırlarca idare etmiş olduğu kutsal toprakları kaybetmiş oluyordu.

Yarımadada Hicaz ile Necd, Necd ile Şamar ve Yemen ile Asir arasında hudut ve toprak ihtilafları devam ettiğinden, hala diğer Arap hükümdarları üzerinde fuzuli bir metbuiyet iddiasını tazammun eden "Arap

---

[440] Al-Rasheed,a.g.e.,s.42.
[441] Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.45.
[442] Feridun Kandemir, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler(Medine Müdafaası)**, ,Yağmur Yayınevi,İstanbul,1974,s.569.(Medine Müdafaası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Yatak, **Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası**(Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.)
[443] Kandemir,a.g.e,s.207-213.
[444] Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.

Memleketleri Kralı" unvanından vazgeçmeyen Hüseyin, bu vaziyetten istifade ederek, İmam Yahya ve İbn-i Raşid ile anlaşıp, Suudi Devletini çemberlemeye[445], İbn-i Suud'a ait yerleri ilhaka kalkması üzerine zaten Şerif Hüseyin'in hükümdar olmasından müteessir olan hasmı İbn-i Suud bu taarruzu bahane ederek 1919 yazında Hicaz Meliki'ni mağlup edip İngilizlere dehalete mecbur etmiş[446] ve İngilizlerin çok güçlü bir şekilde karşı çıkması ve Şerif Hüseyin'i himaye etmeleri üzerine de ileri gidemeyerek tekrar eski sınırlarına çekilmiştir[447]. Nisan 1920'de Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, Ürdün Emiri ve o senenin Temmuzunda Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılan diğer oğlu Faysal, 23 Ağustos 1921'de Irak Kralı olmuştur. Kuveyt'te akdedilen bir konferansta (Kasım 1923-Nisan 1924) Kral Hüseyin, küçük oğlu Emir Zeyd tarafından temsil edilmiş, fakat burada da Hicaz ile Necid'in arası bulunamamış ve diğer taleplerinde (bilhassa Filistin meselesinde) de ısrar eden Kral Hüseyin ile bir anlaşma akdine muvaffak olamayan İngiltere, nihayet onu bırakarak İbn-i Suud'a temayül etmiştir[448].

Bu arada, Türk desteğinden yoksun kalan ve İngiliz ve Fransız yönetimindeki topraklarla sınırlı bir bölgede kısılıp kalan İbn-i Reşid güçleri artık, İbn-i Suud'a karşı etkili bir mukavemet gösterecek durumda değildi[449]. 1921 yılında, Abdülaziz İbn-i Suud kuvvetleri Hail'e girdi ve İbn-i Reşid ailesini yok etti[450]. Arkasından Prens Faysal, bütün direnişi kırarak 1924'te Asir'e girdi ve 1926'da Asir üzerinde himaye kuruldu. Bu bölgede tam hakimiyet sağlanması ancak 1930'da gerçekleşecektir[451].

---

[445] Hotinli, a.g.e.,s.496.
[446] Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, s.143.
[447] **N.A. in U.K, CAB/24/120**, 17 Şubat 1921.
[448] Hotinli,a.g. madde,s.496.
[449] Esed, a.g.e.,s.231.
[450] Sadık, a.g.e.,s.22.
[451] Joseph A. Kechichian, **Faysal Saudi Arabia's King for All Seasons**, University Pres of Florida, 2008, s.31.

E. SUUDİ HİCAZ KRALLIĞININ İLANI

İbn-i Suud'un ikbal çizgisinin doruğu, 1924-1925 yıllarına rastlar[452]. 1926'da İbn-i Suud, Mekke, Medine ve Cidde şehirlerini içine alan Hicaz'ın tamamını ele geçirerek[453], İngilizlerin desteğinde Türklere karşı ayaklanan Şerif Hüseyin'den bu yana bu bölgede iktidarı elinde tutan Şerif ailesini sürgün etmişti. İbn-i Suud, kırkbeş yaşındayken gösterdiği bu başarısıyla dış dünyanın dikkatini üzerine çekmişti[454].

Bu başarının nasıl sağlandığına gelince; Suudilerin askeri başarılarına paralel olarak Haşimilerin Mekke üzerindeki hakimiyeti kritik bir döneme girmişti. Çünkü Şerif Hüseyin, kendi konumunun zayıflamış olduğunu fark etti. İngilizlerin Haşimilere olan vaatlerini yerine getirmemesi İbn-i Suud için bulunmaz fırsatlar yarattı. Abdülaziz sabırla bekledi. 1924'te Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı Halifeliğini kaldırdığında Mekke Şerifinden başka bu unvana sahip çıkan olmadı. Bu durum, İbn-i Suud için kabul edilemez idi[455]. Hicaz Kralı Hüseyin'in 7 Mart 1924 günü kendini halife ilan etmesi, Vehhabi Emiri Abdülaziz'in, aynı yıl Ağustos ayında Hicaz'a karşı harekete geçmesine yol açmış[456], Taif'i zapt eden (1 Ağustos 1924) Suudiler, bütün Hicaz'a dehşet salmışlardı[457]. Hicaz'ın önde gelen kişilerinin yaptığı baskı altında Hüseyin, saltanattan feragat ederek[458] 6 Ekim 1924'te yerini oğlu Ali'ye bırakmıştı[459]. Şerif Hüseyin 18 Haziran 1925 Cidde'den ayrıldı, aynı ayın 22'sinde Kıbrıs'ın

---

[452] Esed, a.g.e.,s.231-232.
[453] Sadık,a.g.e.,s.22.
[454] Esed, a.g.e.,s.231-232.
[455] Kechichian, a.g.e.,s.31.
[456] Çağatay, Çubukçu, a.g.e., s.226.(Sefer sebeplerinden birisi de Britanya'nın 5000 İngiliz Sterlini aylık ödeneği kestiğinde İbn-i Suud ekonomisinin zor durumda kalması ve Hicaz'ın hac vergisi ve gümrük vergilerinin cazibesidir.Al-Rasheed,a.g.e.,s.45).(Medine Kumandanı Fahreddin Paşa'nın beraberce Mekke üzerine yürümek teklifine karşı; "benim sınırlarımı Alman ve Avusturya İmparatorlukları tasdik etmedikçe gelmem diyen Abdülaziz bu defa yalnız başına asi Hüseyin Hükümeti'ni devirmek için harekete geçmiştir.Kıcıman,a.g.e.,s.512.)
[457] Hotinli,a.g. madde,s.497.
[458]Hüseyin'in etrafındakiler; "Abdülaziz ile senin şahsi husumetin vardır. Sen çekilir ve hükümdarlığı oğlun Ali'ye bırakırsan Abdülaziz Mekke üzerine yürümekten vazgeçer" diye tavsiyelerde bulunmuşlardır.(Kıcıman,a.g.e.,s.512.)
[459] Al-Rasheed,a.g.e.,s.46.

Limasol Limanı'na indi[460]. İngilizler en sonunda Suudilerin Hicaz fethini tanımaya karar vermiş gibi görünmekteydi. Britanya, Hüseyin'in Ürdün'e, oğlu Abdullah'ın yanına yerleşmesine izin vermedi; çünkü bunun Suudi saldırılarını teşvik edeceğinden korkuyordu. Bunun yerine Hüseyin geçici olarak Akabe'ye yerleşti ve sonra da Kıbrıs'a taşındı[461]. Şerif Hüseyin'in kendi yerine bıraktığı oğlu Ali, bir süre Suudi Emiri'ne karşı direndi ise de[462] İngilizlerin arabuluculuğu ile Miladi 17 Aralık 1925'te (Hicri Cemadiyelahir 1344 yılının ilk günleri) sulhun şartlarını yazarak Abdülaziz'e iletti. Sulhun önemli şartları arasında şu hükümler bulunmaktadır: Kral Ali 6 Cemaziyelahir 1344 Salı gecesinden önce Hicaz'dan ayrılacak ve atları ve arabası da dahil yanına şahsi eşyalarının hepsini alamayacaktır. Melik Ali ve Hükümeti, silahlar, toplar uçaklar ve sair savaş mühimmatlarını götüremeyecek veya kullanamayacak, aynı şekilde hükümetinin sahip olduğu gemilerde de tasarruf yetkisi olmayacak ve bunları derhal Sultan Abdülaziz'e teslim edecek, Sultan Abdülaziz de Melik Ali'ye tabi krallık görevlileri, askerler, halkın ve kabilelerin selametini garanti edecek ve onlara genel bir af tanıyacak, vatanlarına dönmek isteyen asker ve komutanların geri gönderilmelerini temin edecek ve onlardan Cidde'de bulunanlara 5000 Cüneyh dağıtacaktır[463]. Ali, Cidde'den ayrılarak 7 Cemaziyelahir 1344/23 Aralık 1925'te şehri teslim etti[464] ve bir İngiliz gemisiyle Aden'e, sonra da kardeşi Faysal'ın bulunduğu Bağdat'a gitti. Böylece Hüseyin ailesinin son ferdi de Hicaz'ı terk etmiş[465], Suudi kuvvetleri 8 Cemaziyelahir 1344/24 Aralık 1925'te Cidde'ye girmiş[466] ve 1926 yılında Hicaz'daki Haşimi varlığının son kalıntıları da bu bölgeden atılmıştı[467].

---

[460] Hezlül,a.g.e.C.I,,s.149.(1931 yılının Mayıs ayının sonlarına kadar Kıbrıs Adası'nda kalan Şerif Hüseyin, hastalığı ağırlaşınca Amman'a nakledildi ve 4 Haziran 1931'de orada vefat etti. Hezlül,a.g.e.,C.I,s.149.)
[461] Al-Rasheed,a.g.e.,s.46.
[462] Çağatay, Çubukçu, a.g,e.,s.226.
[463] Ez-Zerkli,a.g.e.s,347-348.
[464] Al-Rasheed,a.g.e.,s.46;Ez-Zerkli,a.g.e.,s.348.
[465] H.C. Armstrong, **Lord of Arabia İbn Suud, An Intimate Study of a King**, Penguin Boks, England, 1924, s.188.
[466] Hamza, **Kalb Cezireti'l Arab**,s.54;Es-Selman,a.g.e.,s.46.
[467] Niblock,a.g.e.,s.31.

Şerif Hüseyin'in Kıbrıs'ta ölmeden önce söylediği şu sözleri, oğlu Ürdün Kralı Emir Abdullah tarafından, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Celal Karasapan'a söylediği bilinmektedir: "Bu bizim başımıza gelenler ve gelecekler, ekmek kapımız, koruyucumuz ve asırlar buyu efendimiz olan Osmanlı Devleti'ne karşı işlediğimiz günahların, giriştiğimiz isyanların ilahi bir cezasıdır[468]. Yine şu ifadeler de Şerif Hüseyin'e aittir: "Ben velinimetime isyan etmiş asi bir kulum. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Duyduğum vicdan azabının şiddeti büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahrette hesap gününde daha büyük cezadan korusun[469].

Bu arada Suudi kuvvetleri Medine'yi kuşatmıştı. Şehir, 19 Cemaziyelevvel 1344/5 Aralık 1925 tarihinde teslim oldu[470]. Ana Hicaz şehirlerini kontrol altına alan[471] Abdülaziz Al-i Suud'a, Hicaz halkı, 22 Cemaziyelsani 1344/7 Ocak 1926 tarihinde[472] "Hicaz Meliki" olarak biat etti. Bu şekilde, Abdülaziz İbn-i Suud, "Hicaz Meliki ve Necid ve Mülhakatı Sultanı" resmi unvanını aldı. Daha sonra, 25 Recep 1445/19 Ocak 1927 tarihinde "Sultan" lakabını "Melik" ile değiştirdi ve ismi "Hicaz ve Necid ve Mülhakatı Meliki" oldu[473]. Bu tadilat, 6 Şevval 1345/9 Nisan 1927 tarihinde Krallığın resmi yayın organı olan Ümmü'l Kura Gazetesi'nin yirmi birinci sayısında yayınlandı[474]. İbn-i Suud, bu değişimi yabancı devletlere iletti ve bununla tanındı[475]. Bu ülkeyi tanıyan ilk devlet Sovyetler Birliği idi[476] ve onu

---

[468] Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında…",s.8.
[469]Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.126.
[470] Es-Selman,a.g.e.s.47.
[471] Al-Rasheed,a.g.e.,s.46.
[472] **Ümmü'l Kura**, 8 Ocak 1926/23 Cemadiyelsani 1344, Sayı:54, s.1;.Ez-Zamil,a.g.e.,s.203.(Ümmü'l Kura Gazetesi, Suudi Arabistan Devleti'nin Resmi Gazetesi olup, Miladi 12 Aralık 1924, Hicri 15 Cemaziyelevvel 1343 tarihinden itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Darü'l Melik Abdülaziz, **El- Küşşafü'l Tahlili's Sahife-i Ümmü'l Kura 1343-1373** , C.I, Riyad, 1999/1419, s.25.
[473] Es-Selman,a.g.e.s.47.
[474] Hamza,a.g.e.,s.81.
[475] Es-Selman,a.g.e.s.47.
[476] Said,a.g.e., C.II, s.203; Yerasimos, a.g.e., s.238.

Müslüman halkın önemli bir kısmını kontrol altında tutan özellikle Büyük Britanya, Fransa ve Hollanda izlediler[477].

İbn-i Suud döneminde ülkenin modernleşme ve ulus-devlet kurma çabaları sırasında bölgedeki Vehhabi olmayan unsurlar ile ilişkiye geçilmesi ve motorlu araçlar ve iletişimle ilgili teknik yenilikler gibi geleneksel Vehhabi inanca ters düşen gelişmelerin yaşanması, din ve devlet arasında çatışmaya neden olmuştur. Devletin dini kanadı olan Vehhabi uleması bu gelişmeleri meşrulaştırmak için devreye girmek zorunda kalmıştır. Bu dönemin ardından resmi Vehhabi söylem (uleması) daha radikal grupları ve söylemleri dizginlemek ve devletin politikalarını meşrulaştırmakla görevlendirilmiş ve laik reformlar ve değişikliklerin İslam'a (Vehhabi bakış açısına) uygunluğunu doğrulamaya başlamıştır. Ülkedeki bu gelişmeler ve ulemanın bu yeni konumu geleneksel/radikal Vehhabi öğretiler ile motive edilmiş İhvan ile yönetim arasında da sürtüşmeye neden olmuştur. İslam'a ve Vehhabi öğretilerine göre bir devlet inşasını ve yönetimini savunan İhvan üyeleri "kâfir" komşu ülkeler ile kurulan ilişkilere, modernleşme yönünde atılan adımlara ve devlet çıkarlarının İslami amaçlardan üstün tutulmasına karşı çıkmış ve isyan başlatmıştır[478].

İbn-i Suud, babadan oğla geleneğini, Vehhabi ulemasını desteklemek için kullandı ve onlara dini kurumları kontrol etme hakkı verdi. Ancak, aynı zamanda, İbn-i Suud, Hicaz ve El-Hasa'da ve diğer yerlerde gücünü arttırmak için İngilizlerle işbirliği söz konusu olduğunda Vahabi ulemasının, buna karşı çıkmasına aldırmadı. Kısaca söylenirse, siyasi kaygıları, dini idealizminin önüne geçti[479].

İhvan örgütünün sınır tanımayan ilerleyişi karşısında çıkarlarını tehdit edildiğini gören İngiltere, bu gözü kara savaşçılar konusunda Abdülaziz'e baskı yapar. İbn-i Suud, İngiltere'yi karşısına almamak için bir dönem vurucu gücünü oluşturan bu eski savaşçılarını ezmekten çekinmez[480]. İbn-i Suud ilk

---

[477] Al-Rasheed,a.g.e.,s.46.
[478] Ataman, Kuşçu, a.g.m.,s.8.
[479] David Commins, **The Wahhabi Mission and Saudi Arabi**,I.B. Taurıs,New York,2006,s.102-103.
[480] Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta:Ortadoğu**, s.140.

etapta İhvan hareketini kendi konumunu güçlendirmek için kullanmak istemişti. Ama nihayet bu hareketin doktrinini yaymak zorunda olduğunu ve bu harekete boyun eğmezse onunla beraber hareket edemeyeceğini fark etti. Bir lider olarak İhvanizmi yok etmek ya da yeni bir tür Vehhabilik hareketinin lideri olmak arasında karar vermek zorunda kaldı ve sonunda hareketi yok etmekte karar kıldı[481]. Bu arada Hicaz Mümessilliğinden alınan 29 Nisan 1929 tarihli bir tahriratta, alınan haberlere göre, İbn-i Suud'un geçen Ramazanda Riyad'dan çıkarak El-Hassa yönüne gittiği, Hicaz'da kabileler arasında kendisinden hoşnutsuzluk baş gösterdiği ve Necid'in en büyük kabilelerinden olan Useybe kabilesinin isyan ederek üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup ettiği bildirilmektedir[482]. Diğer taraftan Hicaz Hükümeti Dışişleri Müdürlüğünden Türk Temsilciliğine gönderilen ve mahalli gazetelerle de neşredilmiş olan beyannamede, hareketlerini şeriat perdesi altında örten ve fikir ve emelleri ganimet kazanmaktan ibaret olan İhvan liderlerinin mevcut durumdan istifade ederek devlete başkaldırdıkları, Necid taraflarında sakin ve rahat yaşayan bazı kabilelere taarruz ettikleri bildirilmekte, bu kabilelerin reislerinin de, bunları cezalandırmalarını Melik Hazretlerinden istedikleri ifade edilmektedir. Beyannamede ayrıca, Melik Hazretlerinin bu asileri, mahkemelerinin icrası için defalarca davet ettiği halde itaati kabul etmedikleri, bunun üzerine 19 Şevval 347 Cumartesi sabahı bu asilere hücum emrinin verildiği belirtilmektedir[483]. İhvan örgütüne karşı yapılan savaş, 1929'daki Sibila Muharebesi ile başladı ve İngiltere, Kraliyet Hava Gücü ile İhvanı dizginleme konusunda İbn-i Suud'a yardımda bulundu. 1930 yılı Ocak ayında İhvan liderleri Kuveyt'teki İngilizlere teslim oldular[484]. Britanya heyeti gelip İbn-i Suud'la bir anlaşma yaptı ve kendisine sığınan İhvan liderlerini teslim etti. Abdülaziz, İhvan asilerinin en önemli ismi olan Daviş, İbn-i Lami ve İbn-i Haslin'i yakın bir kampa oradan da Riyad'taki Masmak hapishanesine naklettirdi. Ekim 1931 tarihinde hastalanan Düveyş, bir ay sonra

---

[481] **N.A. in U.K, CAB/24/107**,Notes on the "Akhwan" Movement.
[482] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 258.738.6.
[483] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.10.
[484] Al-Rasheed,a.g.e.,s.69.

tedavisizlikten bulunduğu hastanede vefat etti. 1934 yılında Ahsa'daki El-Ubeyd hapishanesine nakledilen arkadaşlarından ise bir daha haber alınamadı[485]. İhvan'ın bozguna uğratılması Suudi tarihinde meydana gelen karışıklık döneminin sonu oldu. İhvan, Suudi topraklarının genişlemesinde etkili olmuş, ama sonunda otoritenin birleştirilmesinde problem çıkarmıştı[486].

F. İBN-İ SUUD-İNGİLİZ MÜZAKERELERİ

İbn-i Suud ile İngilizler arasında 26 Aralık 1915 tarihli antlaşmanın tadili hakkındaki görüşme teşebbüsleri Nisan 1926 tarihinden itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır.

Görüşmelerde İbn-i Suud'un üzerinde durduğu en önemli meselelerden biri de Necid-Ürdün sınırı ile ilgili anlaşmazlıktı. Bu konuda Abdülaziz İbn-i Suud, 25 Nisan 1926 tarihinde İngiliz Hükümeti'nin Cidde'deki tam yetkili temsilcisi S.R. Jordan'a gönderdiği mektubunda, Hail Emirine, Ürdün'deki en yüksek İngiliz temsilcisiyle, Suudi topraklarına yapılan saldırılar konusunda sürekli irtibat halinde olmasını ve kendisini sürekli bilgilendirmesini, ayrıca İngiliz temsilcisiyle yakın ilişkiler kurmasını ve sınır ihlâllerinde bulunanların cezalandırılması da dahil her meseleyi onunla müzakere etmesini emrettiğini bildirmiştir[487].

İbn-i Suud'la yapılan görüşmelerden doğan sorunları ele almak üzere, 20 Mayıs 1926 tarihinde, İngiliz Sömürgeler Bürosu'nda bir konferans toplanmıştır. Sömürgeler Bürosu, Dışişleri Ofisi, Hindistan Ofisi ve Hava Kuvvetlerinden 9 kişinin katıldığı konferansta;

Öncelikle İbn-i Suud ile görüşmeleri kimin yapacağı görüşülmüş, Mr. Jordan'ın bu iş için en uygun kişi olacağı ve İbn-i Suud'un kendisine

---

[485] Muhammed Ali Said, **Britanya ve İbn-i Suud**, Çev. Mehmet Erkoç, Şura Yayınları, İstanbul, Haziran, 1990, s.65-66.
[486] Al-Rasheed,a.g.e.,s.69.
[487] **N.A. in U.K.**, **Air**, 5/415 PT.I,E 3035/48/91,19 Mayıs 1926.

güvendiği belirtilmiş, ancak görev süresinin dolduğu ifade edilerek, 16 Nisan 1923 tarihli İngiliz-Haşimi Antlaşması okunduktan sonra şu kararlar alınmıştır:

a)Antlaşma, ebedi dostluk ve barış vurgusuyla başlamalıdır.

b)Anlaşma metninde ayrıca, İbn-i Suud'un, Majestelerinin Hükümeti'nin Irak, Filistin ve Ürdün'deki pozisyonunu tanıdığını belirten bir madde de yer almalıdır.

c)Metinde, İbn-i Suud'la probleme yol açabilecek, Majestelerinin Hükümeti'nin Arap ülkelerindeki müdahale ve himayesiyle ilgili hiçbir madde bulunmamalıdır. Böyle bir madde Majestelerinin Hükümeti'ni töhmet altında bırakabileceği gibi anlaşmazlıklara da yol açabilir. Ancak, İbn-i Suud'un sempatisini kazanmak için İngiltere ile Arap devletleri arasında yapılan bütün anlaşma metinleri kendisine sunulmalıdır. Eğer İbn-i Suud, İngiltere'nin anlaşma yaptığı devletlerden birisi ile anlaşmazlığa düşerse bu metinler kendisine sunulduğu için kendisi bundan sorumlu tutulabilecektir.

d)Hacıların güvenliğinin sağlanması konusu anlaşmada yer almamalıdır.

e)Köle ticaretine son verilmesi konusunda İbn-i Suud'la işbirliği yapılmasına ve Cidde'de veya başka yerlerde Majestelerinin Hükümeti'nin görevlendirdiği misyonun tanınmasının istenmesine karar verilmiştir.

f)Majestelerinin Hükümeti'nin, İbn-i Suud'u dış saldırılardan korumasını amaçlayan maddenin yer almaması kararlaştırıldı. Böyle bir durum İbn-i Suud için bağlayıcı olur ve Majestelerinin Hükümeti'ni de zor durumda bırakabilir.

g)Majestelerinin Hükümeti'nin Cide'de misyon bulundurması konusundan dolaylı olarak bahsedilmelidir.

h)Genel görüş, anlaşmanın yedi yıllık bir süre için geçerli olmasıdır. Süre dolunca her iki tarafın da görüşü alınarak yenilenebilir. Ve İbn-i Suud'un da "Hicaz'ın Kralı, Necid'in ve Bağlı bulunan yerlerin Sultanı" olduğu ifadesi anlaşmada geçmelidir.

Konferans, bu kararlara ilaveten ayrıca aşağıdaki şartları da kararlaştırmıştır:

İbn-i Suud'a bir destek ödemesi yapılması mümkün değildir. Gayri Müslim taraftan para aldığı duyulursa bu, İslam dünyasında onun prestijine zarar verir.

İbn-i Suud silah siparişinde bulunabilir. Şu anda İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya, Arap devletlerine silah satmama konusunda anlaşmışlardır. Çünkü Hicaz ve Yemen'de çok taze düşmanlıklar vardır. Ve şimdi İbn-i Suud Hicaz'da bir devlet kurduğuna göre bu ambargonun sürdürülmesine gerek kalmayacaktır. Ancak alınacak silahlar hükümet kuvvetleri tarafından kullanılacağı sözüyle satılabilir. Eğer Majestelerinin Hükümeti buna karşı çıkarsa İbn-i Suud bunu çok kolay İtalya veya başka bir güçten temin edebilir. Eğer İngiliz silahlarını satarsak mühimmatını da satacağımız için herhangi olumsuz bir durumda mühimmat kesilebileceği için kontrolü daha kolay olacaktır.

Ayrıca, yeni anlaşmanın esasları İbn-i Suud ile görüşülürken kendisine bir ön taslak sunularak görüşmeler başlamasına ve eleştirilerini bu taslak üzerinden yapmasına da karar verilmiştir.

Bununla beraber, Ürdün-Hicaz sınırının netleştirilmesi meselesi, ayrı bir protokolle çözülmek üzere bırakılmalıdır. Sınır, 29-35 paralellerinin kesiştiği yerden başlamalı, Mudavvara'nın iki mil güneyindeki demiryolunu kesmeli ve Akabe Kasabası'nın iki mil güneyinden Akabe Körfezi'ne birleşmelidir. Sınır hattının netleştirilmesi için İbn-i Suud ile yapılan görüşmeler sırasında bu konu ele alınmalıdır.

Anlaşma nihai şeklini aldığında Fransız Büyükelçisi durumdan bilgilendirilecektir.

İran Körfezi'ndeki Ras Tannura sınırı konusunda Majestelerinin Hükümeti'nin her türlü yardımı yapmaya hazır olduğu İbn-i Suud'a bildirilmelidir[488].

İbn-i Suud, 24 Mayıs 1926 tarihinde Cidde'deki İngiliz yetkililerine bir mektup yazarak bazı konularda onları bilgilendirmiştir. Saygı ifadeleriyle başlayan mektubunda İbn-i Suud; "Majestelerinin Hükümeti'ne olan ricamız

---

[488]**N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.I,C/9757/26,22 Haziran 1926.

şudur ki; anlaşmanın gözden geçirilmesi meselesi iki tarafın da yararınadır. Maan'da yapılacak İslam Konferansından önce, böyle bir görüşme ayarlanamazsa bu tarihte biz bu konferans ile meşgul olacağımızdan ve Hac sezonunda da babamız ve hocamız geleceği için 1 Muharrem'e kadar Majestelerinin Hükümeti'nin temsilcisini kabul edebilirim" demiştir[489].

Diğer taraftan Sömürgeler Bürosundan Sir J. Shuckburgh tarafından Hava Kuvvetlerine gönderilen yazıda Hac sezonu biter bitmez İbn-i Suud'la görüşmelerin başlaması gerektiği, ancak o zaman müsait olabileceği bildirilmiş ve İbn-i Suud'a uygulanan silah ambargosunun kaldırılması kararının görüşmeler başlamadan önce Mr. Jordan kanalıyla kendisine iletilmesi istenmiştir[490].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Hava Kuvvetleri'ne gönderdiği 1 Temmuz 1926 tarihli yazıda da, İbn-i Suud'un, anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini beklediği ve bunun da 17 Temmuz'da olmasının uygun olduğu bildirilmiş, bunun için Cidde'deki İngiliz yetkili organının harekete geçmesi ve gereken adımları atması istenmiştir. Ayrıca Mr. Amery'nin hazırlık yapması ve bir heyet oluşturması ve İbn-i Suud'la öngörülen anlaşmanın bir taslağını hazırlaması gerektiği belirtilmiştir. Yine, içinde Necd ile Ürdün arasındaki sınırı belirleyen bir protokol taslağı, Majestelerinin Hükümeti'nin hem Arap devletleriyle hem de İbn-i Suud'la mevcut anlaşmaları özetleyen bir taslak ve konferansların tutanaklarının olduğu bir şablon hazırlanması gerektiği de ifade edilmiştir[491].

Cidde'deki İngiliz Konseyinden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 12 Temmuz 1926 tarihli bir telgrafta ise İbn-i Suud'un, anlaşmanın gözden geçirilmesi için hazır olduğu, İngilizlerin ne zaman hazır olacaklarını sorduğu, 10 Ağustos'ta Medine'de olacağı ve sonraki iki hafta boyunca müsait olamayacağını kendilerine söylediği bildirilmektedir[492].

---

[489] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.I,E/3637/180/91,18 Haziran 1926.
[490] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.I,C/9757/26,22 Haziran 1926.
[491] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.I,E 3843/180/91,1 Temmuz 1926.
[492] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,A.M.530,13 Temmuz 1926.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise görüşmelerin, Ağustos sonu itibariyle yeniden başlayıp başlamayacağının teyid edilmesi gerektiği fikrindeydi[493].

İbn-i Suud'la yapılacak anlaşama taslağı ile ilgili 15 Mayıs 1926 tarihinde bir ön taslak hazırlanmış ve Sömürgeler Bürosundan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.

Bu taslakta şu hususlara yer verilmiştir:

İngiliz Hükümeti, Hicaz Kralı ile anlaşma görüşmeleri yapması için S.R. Jordan'ı tam yetkili atamıştır.

Kral Abdülaziz ile Mr. Jordan aşağıdaki maddeler üzerinde hemfikir oldular ve karar verdiler:

Madde 1.İngiltere ile Abdülaziz ve onların halefleri arasındaki dostluk ebedi olacaktır. Şu anda ve ileride, taraflardan birinin kanunları ve imkânları diğer tarafın çıkarlarına aykırı olduğunda imkânlarını ve kanunlarını öbür tarafın lehinde ve çıkarını korumak yönünde kullanacaktır.

Madde 2.Kral Abdülaziz, İngiltere'nin Irak, Ürdün, ve Filistin'deki özel konumunu tanıyor ve kabul eder. Ve İngiltere'nin bu ülkelerdeki etkisini ve faaliyetlerini en iyi şekilde yerine getirmesi hususunda işbirliği yapacağını beyan eder.

Madde 3.Kral Abdülaziz, kendi bölgesinde olan kutsal mekanlara giden yolları açık tutacağını ve giriş ve çıkışlarda hacıları koruyacağını beyan eder.

Madde 4.İngiltere, Kral Abdülaziz'in Necid ve Hicaz'daki bütün unsurlarını tanır ve bu unsurların herhangi bir zamanda İngiliz himayesinde bir yerde bulunabileceğini, önceden yazı ile bildirmesi şartıyla kabul eder. Buna mukabil Kral Abdülaziz de kendi bölgelerinde İngiliz unsurların bulunabileceğini, İngiliz konsolosluğu aracılığıyla bildirilmek şartıyla kabul eder. Tartışmaya meydan vermemek için her iki tarafın unsurları da kendi kimliklerini beyan eden bir kanıt bulundurmalıdır.

---

[493] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,E 4205/180/91,15 Temmuz 1926.

Madde 5.İngiliz unsurlarının ölümü durumunda İngiliz yetkililerine teslim edilir veya onların bilgisi dahilinde işlem yapılır. Bu bölgelerdeki İngiliz temsilcileri vergi ve resmi ödemeleri tam olarak yaparlar.

Madde 6.Adli vakalarda İngiliz temsilcileri mahkemelerde bulunabilir ve mahkeme kararları hiçbir koşulda Abdülaziz'in onayı olmadan uygulanamaz. Ancak bu hususlar konsoloslukların bulunduğu Cidde ve diğer yerlerin dışında günlük hayatını sürdürenler için geçerli değildir.

Madde 7.Abdülaziz, köle ticaretinin sona ermesini ve bununla mücadele edeceğini ve Cidde ve diğer yerlerdeki İngiliz Konseyinin faaliyet hakkını tanır.

Madde 8.Mevcut antlaşma onaylanacaktır ve onaylar karşılıklı olarak en kısa zamanda değiş-tokuş edilecektir ve anlaşma 7 yıl için geçerlidir. Bu sürenin sonunda anlaşma askıya düşer. 26 Aralık 1915 tarihli antlaşma yürürlükten kalkmıştır. 7 senelik süre bitiminden 6 ay önce iki taraf da yenilenmesi amacıyla nota veremezler. Anlaşmayı sona erdirmek isteği durumunda 6 ay kala taraflarda birisi başvuruda bulunabilir.

Anlaşma İngilizce ve Arapça olarak tanzim edilecektir. Her bir kopyası da hem İngiltere'nin hem Kral Abdülaziz'in arşivinde bulunacaktır[494].

Diğer taraftan, Necid ile Ürdün arasındaki sınır sorununu çözümlemek amacıyla 2 Kasım 1925 (15 R. Sani 1344) tarihinde Bahra Kampı'nda bir protokol imzalanmıştı ve Ürdün ve Hicaz Hükümetleri tarafından İngiltere'ye şu şekilde sunulması uygun görülmüştü:

"Biz imza koyan kişiler olarak Kral Abdülaziz ve S.R. Jordan. Hicaz-Ürdün sınırı, 38. meridyen ile 29-35 paralellerinin kesiştiği noktadan başlar ve bu nokta Necid-Ürdün sınırının bittiği noktalardır. Ve düz bir çizgi halinde Madavvara'nın 2 mil güneyindeki Hicaz demiryolu istasyonuna ve oradan da düz bir çizgi halinde Akabe'nin 2 mil güneyindeki Akabe Körfezi'ne birleştirilmektedir."[495]

---

[494] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,C 13138/26,15 Temmuz 1926.
[495] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,C 13138/26,15 Temmuz 1926.

Yine 11 Ağustos 1926'da Sömürgeler Bürosunda, Sömürgeler Ofisi, Dışişleri Ofisi, Hindistan Ofisi ve Hava Kuvvetlerinden toplam on kişinin katıldığı yeni bir konferans yapılarak İbn-i Suud ile mevcut sorunlar ele alınmıştır. Bu konferansta da şu hususlar kararlaştırılmıştır:

Birinci maddede "ebedi" sözcüğü çıkarılacak, sadece "barış" sözcüğü kalacak, "onların halefleri ve devamı olan kişiler" ifadeleri kaldırılacak, ikinci madde aynen korunacak, üçüncü madde ise gereksiz olduğu gerekçesiyle kaldırılacaktır. Ayrıca, 4,5 ve 6.maddeler, majestelerinin "dini yerlere müdahale etmeme" politikasına aykırı olduğu için bu maddelere, "4, 5 ve 6. maddelerdeki eylemlerin hiçbirisi İngiliz Hükümeti'nin kutsal yerlere müdahale edilemez politikasına aykırı olamaz" maddesi eklenecektir.

Sınır protokolü imzalanması hususunda ise İngilizler anlaşmaya razı olmuş, ancak Akabe'nin Hicaz'a dahil edilmesine kesinlikle karşı konulması gerektiği kararlaştırılmış ve "gözden geçirilmiş bir taslak antlaşma" ile Ürdün-Hicaz sınırıyla ilgili ön taslak protokol hazırlanmıştır[496].

Sınırların belirlenmesiyle ilgili 6 Ekim 1926 tarihinde Sömürgeler Bürosunda; Sömürgeler Bürosu, Dışişleri Bürosu, Hindistan Ofisi ve Hava Kuvvetlerinden 9 kişinin katıldığı bir konferans daha düzenlenmiş ve şu kararlar alınmıştır:

"İbn-i Suud, daha önce atalarının yaptığı gibi bütünüyle şiddetten uzak duracak, Umman, Katar, Kuveyt ve Bahreyn'deki şeflere müdahale etmeyecektir. Çünkü bunlar İngiliz Hükümeti'nin himayesi altındadır ve İbn-i Suud bunlarla anlaşma görüşmelerini de sadece İngiliz Hükümeti ile yapacaktır."

Ürdün sınırı konusunda ise, "protokolle netleştirme yapılmamalıdır" denmiş ve belirlenmiş sınır hattının İbn-i Suud'la birden fazla görüşmeler sonunda belirlenmesine karar verilmiştir[497].

---

[496] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,C 15709/26,20 Ağustos 1926.
[497] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,C 18498/26,7 Ekim 1926.

Bu arada Suudi Arabistan Kralı'nın oğlu ve Hicaz Dışişleri Bakanı Emir Faysal Ekim 1926 tarihinde Londra'yı ziyaret etmiş İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlain ile de görüşmüştür.

Bu görüşmede Chamberlain, Faysal'ın ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğu daha da pekiştirdiğini söylemiş, Emir Faysal da İngiliz Dışişleri bakanıyla görüşme fırsatına sahip olmaktan onur duyduğunu ve Londra'da bulunmaktan hoşlandığını ifade etmiştir.

Bu görüşmede, Yemen'deki durum, İtalya-Yemen Anlaşması, Asir meselesi, Suriye meseleleri, İngilizlerin İdrisi ile olan ilişkileri gibi konular etraflıca görüşülmüştür.

Görüşmede ayrıca, Hicaz'da öne çıkan sorunları tartışmak ve anlaşmayı gözden geçirmek için İngiltere'nin bir temsilci göndermesi meselesi ele alınmış ve Sir Chamberlain, bu iş için Majestelerinin Hükümeti'nin, S.R. Jordan'ı, tam yetkili temsilci olarak atadığını bildirmiştir. Emir Faysal da bu seçimden dolayı çok sevindiğini, Mr. Jordan'ın, kendisinin çok yakın arkadaşı olduğunu ve babasının da bu seçimden mutlu olacağını ve kendisiyle uyum içinde çalışacaklarını ifade etmiştir. Faysal ayrıca, Babasının Medine'yi ziyaret edeceğinden emin olmadığını, ancak bu ziyareti anlaşmanın gözden geçirilmesine kadar erteleyeceğini söylemiş ve İngiliz Hükümeti'nin, anlaşmanın gözden geçirilmesi için ne zaman hazır olacağını sormuştur. Sir Chamberlain de, Mr. Jordan'ın bu konuda bilgilendirilir bilgilendirilmez Cidde'ye gideceğini, Kasım'ın ilk günleri olmasa bile çok geçmeden orada olacağı cevabını vermiştir[498].

4 Şubat 1927 tarihinde de Sömürgeler Ofisinde, "Bölümler Arası Konferans" düzenlenmiş ve İbn- Suud'un itiraz ettiği konular görüşülerek Mr. Jordan tarafından bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır.

Bu Konferansta, İbn-i Suud'un, Hicaz'ı fethi üzerine yayınladığı bildiride kendisini "fatih" ilan ettiği ve hiçbir şekilde dış müdahaleye, kapitülasyonlara, dışarıdan gelecek diğer şeylere müsamaha

---

[498] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.II,E 5796/7/91,18 Ekim 1926.

göstermeyeceğini bildirdiği için İngiltere'den, kapitülasyonlardan vazgeçmesini isteyeceği ifade edilmiştir.

Yine konferansta, İbn-i Suud'un köle ticareti ile mücadele etme konusunda gönüllü olacağı ve "operasyon" çağrıştıran ifadelerin, İbn-i Suud'un, bir dostluk antlaşmasında bu tür ifadelerin uygun düşmeyeceği itirazı nedeniyle çıkarılması kararlaştırılmıştır. İbn- Suud ayrıca, ilkin İngilizlerin Akabe ve Maan'dan çekilmesini talep ettiği, ancak arkasından bu talebini çekerek mevcut belirsiz durumun devamına razı olduğu da belirtilmiştir. Konferansın düşüncesine göre İbn-i Suud, bu iddiasından tam manasıyla vazgeçmiş değildir ve nihai çözümde bu iki bölgeyi isteyecektir. Yine Haremeyn vakıfları konusu da İbn-i Suud için önemlidir, çünkü vakıfların toplam geliri tahminen 1 milyon Paund'un üzerindedir. İbn-i Suud ayrıca bu bölgelerde şeriat mahkemeleri de kurmak istemektedir. İngilizler de bu mahkemelerin kendi kontrollerindeki bölgelerde verecekleri kararların uygulanmasını garanti edecekleri sözünü vermişler, ancak bu hususlara antlaşmada yer verilmemesini kararlaştırmışlardır.

Sonuç olarak Konferans, İngiliz Hükümeti'nin, dini meselelere karışmayacağı, ancak şeriat mahkemelerinin verdiği kararların İngilizlerin kontrolündeki bölgelerde uygulanmasına yardım edebileceği konusunda, İbn-i Suud'un bilgilendirilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Hicaz demiryolu konusu da Konferansta söz konusu edilmiş, İbn-i Suud'un, Hicaz demiryolunun hacıların ulaşımında kullanılması gerektiğini düşündüğü ve bunun için de Hicaz dışındaki demiryollarının yönetimini ve gelirlerini istediği dile getirilmiş, Suriye ile ilgili kısmın Fransa ile görüşülmesi gerektiği belirtilmiştir.

Konferans ayrıca, köle ticareti ve Maan-Akabe sınırı sorunlarının iki hayati sorun olduğunu düşünmektedir ve İngiliz Hükümeti'nin mevcut pozisyonunu koruduğunu ve acil çözümde ısrar etmediğini beyan etmiştir.

Yine Konferans, bir bütün olarak, Akabe ve Maan'ın Ürdün'e ait olması durumunun sürdürülmesine, İbn- Suud'a herhangi bir ön koşul ileri sürülmeden görüşmelerin en iyi şekilde devam ettirilmesine karar vermiş ve

antlaşma metninin üçüncü defa gözden geçirilmiş geçici ön taslağını hazırlamıştır[499].

Antlaşma taslağında, Ürdün-Hicaz sınırı konusunda herhangi bir husus yoktur ve bu konuda İngilizler, sınırın kendi tespit ettikleri şekilde çizilmesinden yanadır. Sir Gilbert Clayton, Kral Abdülaziz'e gönderdiği 19 Mayıs 1927 tarihli mektubunda bu sınır hattını şöyle tarif etmiştir:

"Sınır, 38. meridyen ile 29-35 paralellerinin kesiştiği noktadan başlar ve bu nokta Necid-Ürdün sınırının bittiği noktalardır. Ve düz bir çizgi halinde Madavvara'nın 2 mil güneyindeki Hicaz demiryolu istasyonuna ve oradan da düz bir çizgi halinde Akabe'nin 2 mil güneyindeki Akabe Körfezi'ne birleştirilmektedir."[500]

Bu mektuba Kral Abdülaziz 21 Mayıs 1927 tarihinde cevap vermiş ve şöyle demiştir:

"18 Zilkade 1345 tarihli mektubunuza cevaben Ürdün-Hicaz sınırı meselesinde mevcut koşullar altında nihai bir çözüme ulaşmanın imkansız olduğunu takdir ediyoruz. Ancak, somut dostluk ilişkileri çerçevesinde ilişkilerimizin devamını can-ı gönülden talep ediyoruz. Hükümetinize, Maan-Akabe bölgesi konusunda statükonun devamı hususundaki istekliliğimizi beyan ediyoruz ve bu bölgeye, nihai bir çözüme ulaşıncaya kadar hiçbir müdahalede bulunmayacağımıza söz veriyoruz."[501]

Diğer taraftan, Suudilere silah satışı konusunda Clayton, Kral Abdülaziz'e yazdığı 19 Mayıs 1927 tarihli mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır:

"İngiliz Hükümeti hiçbir şekilde her ne tür olursa olsun silah, savaş malzemesi, mühimmat, makine veya araç-gereç ithaline engel olmayacaktır ve İngiliz hükümeti bu konunun ana anlaşma metninde yer almasının gereksiz olduğu kanaatindedir."[502]

---

[499] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 827/119/91,25 Şubat 1927.
[500] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 2,No:1.
[501] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 3,No:1.
[502] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 6,No:1.

İbn-i Suud, anlaşma görüşmelerini yapmak maksadıyla Cidde'ye 9 Mayıs 1927 tarihinde gelmiş, ertesi gün de görüşmelere geçilmiştir[503].

Nihayet, 10 gün süren görüşmeler daha önce öngörülen bir temel üzerine sonuçlanmış ve 20 Mayıs 1927 (18 Zilkade 1345) tarihinde Cidde Antlaşması imzalanmıştır[504].

G. CİDDE ANLAŞMASI(20 MAYIS 1927)

26 Aralık 1915 tarihli İngiliz-Necidi Anlaşması, Emir İbn-i Suud'un statüsünü, İran Körfezi'ndeki şeyhliklerin daha aşağısında tanımlamıştı. Ama, 1915 Anlaşması, Toynbee'nin sözleriyle, İbn-i Suud'un on yıllık anakronizm dönemini, Hicaz'ın ve Cebel-i Şammar'ın başarılı fetihleriyle ve Vehhabiliği İran Körfezi'nden Kızıldeniz'e kadar ve kutsal şehirlere kadar yaymasıyla sonuçlanmıştır. İki ülke arasındaki resmi ilişkiler, İbn-i Suud'a tam ve mutlak bağımsızlık verilerek sonuçlanmıştır. Sınır sorunu ise hala ucu açık bir sorundu[505].

Abdülaziz Al-i Suud artık Arabistan'ın yeni hükümdarı ve Suud hanedanının başıydı. Arabistan politikasının yeni gerçeklerine hemen karşılık veren İngiltere, İbn-i Suud'la bir antlaşma yaptı[506]. Cidde Muahedesi olarak bilinen antlaşmayı İngilizler adına Sir Gilbert Clayton, Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı adına ise Abdülaziz Al-i Suud'un oğlu ve Hicaz bölgesi Naibi Prens Faysal, 28 Zilkade 1345/20 Mayıs 1927 tarihinde imzalamışlardır[507]. İbn-i Suud bu anlaşmayla, tam istiklâlini mezkur devlete tasdik ettirerek, 1915'te Hindistan Hükümeti ile yaptığı anlaşmada yer alan bir nevi tabiiyet (bu muahede mucibince, İbn-i Suud İngiltere'ye, kendi namına, diğer

---

[503] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2133/119/91,10 Mayıs 1927.
[504] **N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2620/119/91,22 Haziran 1927.
[505] Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II, s.149.
[506] Cleveland, a.g.e., s.259.
[507] **Ümmü'l Kura**, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, Sayı:129, s.1;El Muhtar,a.g.e.,s.408; Ez-Zerkli, a.g.e.,s.390; Hafız Vehbe, **Hamsune Amen Fi Cezireti'l-Arab**, Mısır, 1380/1960, s.87.

devletlerle siyasi münasebatını idare etmek hakkını veriyordu) kaydından kurtulmuş[508], İran Körfezi'ndeki Arap şeyhlikleriyle dostane ve barışçıl ilişkileri sürdürmek için elinden gelen her şeyi yapacağına söz vermiştir[509].

Antlaşmaya göre;

1.İngiltere, Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı'nın emrindeki bölgelere tam bağımsızlık tanıyacak,

2. İki taraf arasında tam bir dostluk ve barış olacak ve her iki taraf bunun devamını sağlayacaklar,

3. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı, İngiliz vatandaşları ve İngilizlerin himayesi altındaki Müslümanların hac işlemlerini kolaylaştıracak ve can ve mal güvenliklerini sağlayacak,

4. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı'nın ülkesinde ölen İngiliz hacılarının eşyaları Cidde'deki İngiliz mutemedine teslim edilecek,

5. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı, kendi ülkesinde bulunan İngiliz vatandaşlarının vatandaşlığını tanıyacak,

6. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı, İngiltere ile özel anlaşmaları olan Kuveyt, Bahreyn, Katar Şeyhleri ve Umman sahili ile iyi geçinecek,

7. Hicaz, Necd ve Mülhakatı Kralı, İngiltere Kralı ile birlikte emrindeki bütün imkanları kullanarak köle ticaretine son verecek,

8.Her iki taraf da bu anlaşmayı bir an önce onaylayacak ve gereğini yerine getirecek,

9. Bu anlaşmanın uygulamaya geçtiği ve onaylandığı tarih itibariyle, 26 Teşrin-i Evvel 1915'te gerçekleşen anlaşma yürürlükten kalkacak,

10. Bu anlaşma Arapça ve İngilizce yazılmış olup, her iki metin de aynı değeri taşımaktadır. Her hangi bir anlaşmazlıkta, İngilizce metin geçerli olacaktır.

11. Bu anlaşma Cidde Anlaşması diye bilinecektir[510].

---

[508] Hotinli, a.g.e.,s.497.

[509] **N.A. in U.K, CAB/66/39/1**, 14 Temmuz 1943.

[510]Antlaşmanın İngilizce metni için bkz.**N.A. in U.K,Air** 5/415 PT.III,E 2582/119/91, 29 Haziran 1927, Ek 1, No:1; Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II,s.149-150; El Muhtar,a.g.e., s.408-410.

Cidde Antlaşması, Hicaz, Necid ve ona bağlı bölgelerin mutlak ve kesin bağımsızlığını tanımış ve hac ibadetinin Britanya uyruklulara ve Britanya'nın koruması altındaki Müslümanlara kolaylaştırılması hususunu tasdik etmiştir[511]. Öte yandan, İbn-i Suud gerek Kuveyt ve Bahreyn toprakları, gerekse ve Katar ve Umman kıyı şeridindeki şeyhler ile dostane ve barışçı ilişkiler sürdürmeye söz vermiştir[512]. Ayrıca İbn-i Suud, halefini seçme hakkını garantileyerek tarihi ve dünyevi haklarının yasallığına da atıfta bulunmuştur. Ancak bu anlaşma "en çok gözetilen millet" statüsünü içermediği gibi, ticari sözleşme de değildir ve anlaşmanın geçerliliği, İbn-i Suud'un saltanatı ile sınırlandırılmıştır[513].

Cidde Antlaşması, 3 Ekim 1936'da, arkasından 3 Ekim 1943'te tekrar yenilendi. Çünkü, ikinci yenilemedeki sekizinci madde, taraflar arasında olağanüstü bir durum olmadığı takdirde yedi güneş yılı geçerli olacağını ve bu sürenin sonunda yenilenmesini öngörüyordu[514].

H.SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI'NIN RESMEN İLANI

Hicaz ve Necid'in her ikisi de tek dine sahipti, tek bir milletten oluşuyordu ki bu millet Arap milletiydi, Kral da akide yönünden aradaki farlılıkları kaldırmıştı ve onları karşılıklı menfaatler ve işbölümü yönünden birleştirmişti. Bir Hicazlı ile Necidli arasında fark yoktu. Bu düşüncelerle bir araya gelen Hicaz'ın akil adamları, iki bölgenin isim ve işler açısından birleştirilmesi kararını almışlardı[515].

Böylece ülkedeki huzur sağlandıktan sonra, imar ve bina çabaları başlamış ve ülkenin tek bir ismi olması gerektiği düşünülerek; ülkenin yönetim biçiminden Kraliyet anlamına gelen "El-Memleket", soylarına

---

[511] Al-Rasheed,a.g.e.,s.48.
[512] Yerasimos,a.g.e.,s.241.
[513] Al-Rasheed,a.g.e.,s.48.
[514] Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II, s.149.
[515] Hezlül,a.g.e.,C.I,s.176.

bakılarak Arap olan anlamına gelen “El-Arabiyye”, devleti kuran kişinin adını da ekleyerek, “Es-Suudiyye”, kelimelerini alaraktan ülkenin adı, “El Memleketü’l Arabiyyeti’s-Suudiyye” olarak değiştirilmiştir. Bunun üzerine Kral Abdülaziz 17 Cemaziyelevvel 1351/18 Eylül 1932 tarihinde 2716 numaralı bir ferman çıkarıp bu ismin 21 Cemaziyelevvel Perşembe gününden itibaren kullanılacağını emretmiştir[516]. Suudi Arabistan Krallığı’nın ilanı, 22 Eylül 1932 tarihinde İngiltere’ye de bildirilmiştir[517].

Kral Abdülaziz Es-Suud, böylece Arabistan’ın Necid, El-Ahsa, Hicaz ve Asir bölgelerini bir bayrak altında toplayarak[518] devletin yeni unvanını ilan etmiştir. Yeni isim, iki ana bölgenin yani Hicaz ve Necid’in birleşmesini ve daha da önemlisi, tek bir otorite altında birleştirilmiş devletin oluşturulmasında İbn-İ Suud’un oynadığı rolü vurgulamıştır[519].

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Hicaz Vilayeti, Asir Müstakil Mutasarrıflığı ve Yemen Vilayeti Osmanlı hakimiyeti altında bulunuyordu. Asir bölgesi 1913’te Vehhabiler tarafından istila edilmiş, 1914 ilkbaharında İngiltere ile yapılan anlaşmaya göre ise burası üzerindeki Osmanlı hakları İngilizlerce tanınmıştı[520].

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Arabistan, temel olarak kuzey ve batı olmak üzere iki siyasi kısma ayrılmıştı ve bunlar Türkiye’ye bağlıydılar. Yarımadanın geri kalanı ise bağımsız Arap şeyhlikleri tarafından yönetiliyordu.

Savaş, Arap politikasında tamamen yeni bir sayfa açtı. Irak’ın ve Ürdün dahil Filistin’in Osmanlı’nın elinden çıkması ve daha sonra manda yönetimlerinin oluşturulması, Arap politikacılarla İngilizleri daha yakın bir konuma getirdi. Bununla birlikte Türklere karşı İngiliz kampanyası, Araplardan, hepsi de ortak düşman Türkleri yenmeyi amaçlayan yeni

---

[516] **Ümmü’l Kura**, 23 Eylül 1932/22 Cemadiyelula 1351, S.406, s.1; El Muhtar, a.g.e., s.458-459; Sadık,a.g.e.,s.23; Hezlül,a.g.e.,s.176.

[517] Penelope Tuson, Anita Burdett,**Records of Saudi Arabia, Primary Documents 1902-1960**, Volume 4, 1926-1932, Archive Editions, 1992, s.485.

[518] İslam,a.g.e.,s.52.

[519] Al-Rasheed,a.g.e.,s.71.

[520] Yıldız, a.g.e., s.258.

anlaşmalar , yeni ve farklı müttefikler elde etti. Mekke Şerifi, Türklere karşı 1916'da ayaklandı ve Hicaz'da bağımsız bir krallık ilan etti. İngilizler ayrıca hem İbn-i Suud'la hem de Asirli Seyid İdrisi ile eş zamanlı anlaşmalar yaptı. Bu anlaşmalar esasında savaş koşullarında yapılmış anlaşmalardı ve Türklerin yenilmesi önceliği amacına hizmet ediyordu.

Savaştan sonra durum oldukça büyük değişikliklere uğradı. Kral Hüseyin Krallığını kaybetti ve Kıbrıs'a gönderildi. İbn-i Suud'un gücü birdenbire arttı. Eski düşmanı Hail Emir'ini yendi ve Hicaz bölgesini bir bütün olarak ele geçirerek Arabistan'ın en baskın kişisi oldu[521].

Suudileri devlet haline getiren İngiltere'dir[522]. Bununla birlikte 18. yüzyılın ortalarından 1932 yılına kadar süren Suudi Arabistan'ın devletleşme sürecinde birkaç faktörün önemli roller oynadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi 1744'te iki yerel lider ve iki aile arasında gerçekleştirilen ittifaktır. Bu ittifak ile Suudi Arabistan, mücadelesinde hem "din" gibi önemli bir birleştirici aracın desteğini sağlamış hem de reformist bir Sünni düşünceyi temsil eden Vehhabiliğin (Vehhabilerin) yayılma arzusundan yararlanmıştır. İkinci bir faktör olarak Osmanlı Devleti'nin bu süreçte zayıflamış olması Suudi/Vehhabi ittifakının etkinlik mücadelesi verdiği bölgede bir güç boşluğuna sebep olmuş ve bu durum ittifakın siyasi ve dini olarak yayılmasını kolaylaştırmıştır. Üçüncü faktör ise bölgedeki İngiliz-Osmanlı rekabetidir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde bölgede söz sahibi olmak isteyen İngilizlerin, Osmanlı'ya karşı hem siyasi/askeri hem de dini söylem olarak meydan okuyan Suudi/Vehhabi liderliğine destek vermesi Suudi/Vehhabi ittifakının işini kolaylaştırmıştır[523].

---

[521] **N.A. in U.K, CAB/24/182**, C.P.415(26),British İnterests in Arabia,Colonial Office,8 Aralık 1926.
[522] Işıl Işık Bostancı, "Suudi Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi ve Suudiler", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, Temmuz 2003, s.38.
[523] Ataman, Kuşçu, a.g.m.,s.6.

II. BÖLÜM
1970'Lİ YILLARA KADAR TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

I.ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A.Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

Birinci Dünya Savaşı altı asırlık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin daha mürekkebi kurumadan başlayan ve Sevr'in yolunu açan yabancı işgal ve müdahaleleri ise Türk İstiklal Harbi'ni doğurmuştur. Yıkılan koca devletin enkazından bağımsız bir Türkiye, Atatürk önderliğinde yıllarca süren ve büyük özverilerle kazanılan Milli Mücadele ile kurtarılmıştır[1].

Osmanlı Devleti'nin yerini alan Türkiye, 16 milyon nüfusa sahip küçük bir devlet idi ve Osmanlı Devleti gibi Türkiye de o zamanın güçlü devletlerinin dış politika emellerine hedef olmuştu. 1923'ten sonra Avrupalı güçlü devletlerle komşu olması üzerine stratejik önemi artan Türkiye'nin, Milli Mücadeleden sonra gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekmişti[2].

Mustafa Kemal'in Dış politika stratejisinin ana hedefi, Türk milletini ve devletini ayakta tutmaktır. O, bu hedefe varmak için Avrupa'yı Türkiye'nin karşısına almama politikasını benimsemiştir. Zira Türkiye'nin karşısında bulunan bir Avrupa'nın her zaman için zararlı olabileceğini tahmin ediyordu. O halde Türkiye'nin Avrupa'nın yanında yer alması veya Avrupa'yı yanına alması, taktik olarak lüzumluydu[3].

---

[1] Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", **Erdem**, C.XI, S.31, Mayıs 1999, s.139.

[2] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.59.

[3] Bayram Kodaman, "Atatürk'ün İç ve Dış Politika Stratejisi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeş Yılı Armağanı**, TTK Yayınları, Dizi: XVI, S.80, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.133-134.

1923-1938 döneminde dış politika kararlarında karizmatik bir kişiliği olan Atatürk'ün büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir[4]. Modern bir ulus olarak Türkiye tahayyülü, Atatürk'ün siyasi ve toplumsal vizyonunun belki de en önemli noktasıdır. Bu dönemde siyasetin odak noktası, az gelişmiş bir toplumun modern ulus-devlet inşası yoluyla, yukarıdan aşağıya ve ekonomiden kültürel yaşama kadar geniş bir yelpaze içinde bir bütün olarak hızla modern bir ulusa dönüşümünü başarmaktır[5]. Bu dönüşümün başarı ile sonuçlanabilmesi için yurt içinde olduğu kadar milletlerarası alanda da barış ortamına ihtiyaç vardı. Devrimlerin başarıya ulaşması ve elde edilen olumlu sonuçların devam ettirilebilmesi, Türkiye'nin barışçı bir dış politika izlemesini gerektiriyordu[6]. Bu dönem Türk dış politikasına baktığımız zaman da "yurtta sulh, cihanda sulh" sloganı temelinde uygulanan politikanın, barışı destekleyen bir aktiflikte ama etrafında gelişen siyasi mücadelelere taraf olmayan bir "aktif tarafsızlığı" içerdiğini görüyoruz. Bu dış politika içinde Atatürk, Lozan'dan Hatay sorununa, tarihi iyi okuyan, geleceği gören ve "neyin mümkün, neyin mümkün olmadığını" bilen "gerçekçi bir siyaset anlayışı" izlemiştir[7].

B. Atatürk Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası

Atatürk döneminde Türkiye'nin doğulu devletlerle münasebetlerini, Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlar ve ilkeler ışığında incelemek gerekir. Misak-ı Milli'nin temel ilkesi, Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu ülkeler üzerinde milli bir Türk devleti kurmak idi[8]. Misak-ı Milli'nin birinci maddesi, Araplara ilişkin politikayı da saptamaktaydı. Söz konusu madde, Osmanlı Devleti'nin,

---

[4] Hasan Köni, "1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri:Karar Verme Analizi", **Ekonomik Yaklaşım**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Ekonomi Fakültesi, Yıl:1980 Kış, C.I, S.3, Ankara, 1980, s.136.

[5] E. Fuad Keyman, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.155-157.

[6] Gönlübol, Sar, a.g.e.,s.60.

[7] Keyman, a.g.m.,s.157.

[8] Gönlübol, Sar, a.g.e., s.88.

özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü silah bırakışmasının yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacağı oy uyarınca belirlenmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu, Türk milliyetçilerinin Arap halklarının self determinasyon hakkını kabul etmesi anlamına geliyordu[9]. Buna göre, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türkiye Devleti, Osmanlı'nın yüzyıllarca idaresi altında kalmış bulunan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Şu halde Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle münasebetlerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu[10].

Bağımsızlık umuduyla, savaş ortasında, Batılı güçlerle işbirliği yapan bir kısım Araplar, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmişlerdi. Ancak savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu toprakları üzerinde İngiltere ve Fransa'nın açık emelleri ortaya çıkınca, Araplar büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Zira İngiltere ve Fransa, Sykes Picot Antlaşması ile 1916 yılında Araplara vaat ettikleri toprakları aralarında paylaştıkları gibi, 1917 yılında da Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de Yahudilere yurt edinme hakkı bizzat İngiltere tarafından bir anlamda taahhüt edilmişti[11].

Osmanlı güçlerinin 1918 Ekiminde Suriye'yi terk etmesinin ardından, harekete geçen Faysal önderliğindeki Arap güçlerinin, Suriye'yi denetimleri almaları karşısında, Fransa derhal harekete geçerek Lübnan'ı denetimi altına almıştır. Ancak 1919 Ocağında başlayan Paris Barış Konferansı'nda, bağımsız bir Arap devleti yönündeki Faysal'ın çabaları bir sonuç vermemişti[12]. Yaşadıkları hayal kırıklığı nedeniyle Araplar, İngiltere ve Fransa'ya cephe aldılar ve Türk Milli mücadelesi başladığında, Türkiye'yi yeniden bir umut ışığı olarak gördüler. Çünkü hem Türklerin hem de Arapların mücadele ettikleri düşman ortaktı. Bu aşamadan sonra ciddi

---

[9]Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.202.

[10] Gönlübol, Sar, a.g.e.,s.88.

[11] Türel Yılmaz, "Doğu Ülkeleri İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.128-129.

[12] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.110

anlamda bir Türk-Arap yakınlaşması başladı. Araplarla yakınlaşma ve işbirliği politikasıyla Türk milli mücadelesini yürütenlerin düşündükleri, Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçiliğini, Kilikya'daki Fransızlara ve Irak'taki İngilizlere karşı kullanarak, söz konusu bölgelerdeki mücadele için bir çeşit yardımcı güç oluşturmaktı. Çünkü, Türkiye'nin Misak-ı Milli'ye göre güneydoğu sınırlarının çizilmesi, bir anlamda Türk- Arap işbirliğine bağlı hale gelmişti[13].

1920 Martında Arap temsilcilerin katılımıyla oluşan Suriye Ulusal Kongresi, Faysal'ı Suriye Kralı ilan etmiş; fakat bu gelişmeye ilk karşı çıkan ülke şüphesiz Fransa olmuştu[14]. Türkiye'de Araplara self determinasyon hakkı tanınması ulusal politikanın bir parçası olarak benimsenirken, uluslararası politikanın koşulları Araplara çok farklı bir politika çizdi. 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Suriye Fransa'nın, Irak ile Filistin de İngiltere'nin manda yönetimi altına konmuş ve İngiltere Filistin'e ilişkin manda anlaşmasına Bolfour Deklarasyonu'nu eklemişti Faysal'ın çevresinde örgütlenen milliyetçileri tasfiye etmeden ülkeyi yönetmenin olanak dışı olduğunu görerek harekete geçen Fransa'nın[15] kısa sürede Suriye'yi denetimi altına almasıyla Arap milliyetçilerinin ve Faysal'ın bağımsız Arap devleti rüyası sona ermiş ve 1920 Temmuzu itibariyle Lübnan'ın yanı sıra Suriye de bu devletin tam denetimine girmiştir[16].

İngiltere ise manda yönetimi kurduğu bölgelerde daha akıllıca bir politika izledi. Araplar nezdinde prestijini korumak ve verdiği sözlerden vazgeçmediğini göstermek üzere, 1921 Kahire Konferansı'nda Şerif Hüseyin'in oğullarından Suriye'yi terk etmek zorunda kalan Faysal'ı Irak, diğer oğlu Abdullah'ı da Ürdün Kralı ilan etti[17].

Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin Osmanlı'dan ayrılan bu Arap topraklarına ilişkin olarak düzenlemeleri, ne İstanbul Hükümeti'nin ne de TBMM'nin hiçbir zaman onaylamadığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile kabul etti. Söz konusu düzenlemelerin Ankara Hükümeti

---

[13] Yılmaz, a.g.e., s.129.
[14] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.110.
[15] Fırat,Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.202.
[16] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.110.
[17] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e., s.202.

tarafından kabulü 1921 Türk-Fransız Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'na kadar uzayacaktır. Bu durum özellikle Suriye'de Türk-Arap işbirliğinin de sona ermesi anlamına geliyordu[18].

Birinci Dünya Savaşı sonunda Orta Doğu ülkelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin doğulu ülkelerle ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemin tecrübelerinin ve cumhuriyeti kuranların kişisel tercihlerinin sonucu olarak genellikle çok sınırlı kalmıştır. Atatürk, Türkiye'nin doğulu ülkelerle kuracağı ilişkilerinde, bu ülkelerde fiilen mandater ülkeler sıfatıyla egemenlik kurmuş olan İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına aykırı olarak algılanabileceği kaygısıyla da hareket etmiştir[19]. Gerek Milli Mücadele gerekse Lozan sonrası dönemde Türkiye'nin Doğulu devletlerle münasebetleri, Ankara Hükümeti'nin Hilafet müessesesine karşı tutumu ile yakından ilgilidir[20]. Hilafetin 3 Mart 1924'te TBMM tarafından ilgası[21] Türkiye-İslam dünyası ilişkilerinde son derece önemli bir dönüm noktası olmuş[22], Doğu'nun Müslüman halkları arasında bazı tepkilere sebep olmuş, laik bir devlet kurulması ve batılılaşma hamleleri özellikle Araplar arasında Türkiye'ye karşı bir düşmanlık doğurmuştur[23]. Hilafetin kaldırılışının laik devletin gereklerinden olduğunu belirtenlerin yanında Türkiye'nin, İslam öncesi uygarlığının da övünce değer olduğunu kanıtlayıp, yeni devlete ulusal bir yapı kazandırmak, böylece Batı karşısında kendi öz kişiliğine kavuşmak istemesinden ya da bu kurumun çağın gereklerine uymadığı için ve modern devletin gereklerinden olarak kaldırıldığını veya yukarıdaki nedenlerin yanında Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada İngiltere'nin İslam etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için kaldırılmış olabileceğini düşünenler olduğu gibi; ama Hilafetin kaldırılışının sonuçta Türkiye'nin Musul tezine manevi bir darbe indirdiğini, sonuç olarak

---

[18] Yılmaz, a.g.e.,s.131.
[19] Muhammed Arafat, "Doğu Ülkeleri İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.213.
[20] Gönlübol,Sar, a.g.e.,s.88-91.
[21] Abdullah Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1995, s.104.
[22] Davut Dursun, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?",**Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S.1, s.415.
[23] Gönlübol,Sar, a.g.e.,s.88-91.

Musul açısından Türkiye'nin aleyhine bir durum yarattığını düşünenler de olmuştur[24]. Diğer taraftan, komşu devletlerle iyi münasebetler kurmak ilkesi ve dünya mukadderatına hakim büyük devletlerin davranışları da bu dönem Türkiye'nin Doğu'lu devletlerle ilişkilerinde belirleyici olmuştur[25]. Ancak şu da bir gerçektir ki Cumhuriyet Türkiyesi, Orta Doğu'da hiçbir zaman süper güçlerin ve onların yabancı uzantılarının hakimiyetini istememiş, buna karşı olanca gücü ile mücadele etmiştir[26].

Diğer taraftan, Batılılaşma faaliyetleri çerçevesinde milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ve cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, genel olarak Ortadoğu'dan uzaklaşmış hatta bazı değerlendirmelere göre kopmuştur. Bu kopuş, Batılılaşma ve modernleşmenin getirdiği bir zorunluluktur. Cumhuriyetin kuruluş felsefesinde belirtilen modernleşme ve ulus-devlet kurma amacı gibi etkenler, Türkiye'nin yönünün Batı olması, Doğu'ya ise eski ve geri kalmışlığından dolayı sırt dönülmesini gerektirmiştir. Türkiye'nin, Batı'nın muasır medeniyet seviyesine erişme amacı, zaman içinde değişime uğrayarak Batı'ya tamamen bağlanmak anlayışına dönüşmüştür. Doğu'ya karşı Batı'nın oryantalist bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Bu yaklaşımın temelinde ise cumhuriyeti kuran modern elit tabakanın pozitivist ilerlemeci, aydınlanmacı, seküler-laik ve milli devlet ideallerini savunmaları yer almaktadır. Bu yaklaşımın temel tezi; Türkiye'nin ilerlemesi ve aydınlanması ancak Batı modernliğinin sadece kurumsal düzeyde değil aynı zamanda kültürel boyutuyla da model alınmasına bağlıdır[27].

Atatürk'ün Hilafet'e son vermesi ve din alanında yapmış olduğu reformlar, Orta Doğu Arap ülkelerinin fanatik çevrelerinde Türkiye'ye karşı bir antipatiye sebep olmuştur. Fakat buna karşılık, yine bu memleketlerin aydınları açısından bağımsızlık noktasında Türkiye örnek oluşturmuştur[28].

---

[24]Ramazan Boyacıoğlu, "Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, Mart 1977, S.37, s.136.
[25] Arafat,a.g.e.,s.213.
[26] Erdal Şimşek, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2005, s.13.
[27]Hasan Duran, Ahmet Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl:2011, C.XVI, S.3, s.204.
[28] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s.333-334.

Buna ilaveten Türkiye özellikle komşuları ve bazı Arap ülkeleri ile ilişkilerini sıklaştırmış ve dostluk anlaşmaları da imzalanmıştır. Nisan 1937'de hem Irak'la olan Dostluk Anlaşması yenilemiş, hem de İtalyan tehlikesinden dolayı Mısır ile Türkiye arasında 7 Nisan 1937 tarihinde "Bozulmaz Barış ve Samimi ve Daimi Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır[29].

Vahit Halefoğlu'na göre, bütün bu yapılanlara rağmen Türkiye, 1923-1945 döneminde Araplarla ilişkilerini yeterli bir şekilde geliştiremedi. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi, Yemen, Mısır ve Suudi Arabistan dışındaki Arap ülkeleri direk diplomatik ilişkilere giremediler. Çünkü hür değillerdi ve onların yerine bu ilişkileri İngiltere, Fransa ve İtalya üslenmişti, dolayısıyla Türkiye bu Arap ülkeleriyle kolay ve doğal bir ilişki kuramadı. İkinci olarak Batılı sömürgeci güçler, kendi çıkarlarını devam ettirmek için Arap ülkelerinde Osmanlı dönemi ile ilgili gerçekleri çarpıtmaya devam ettiler. Bu maksatlı enformatik hamle bölgedeki hakimiyetleri sona erene kadar devam etti[30].

C. İlk Türk-Suud Diplomatik Temasları

1908'den sonra İttihat ve Terakki devrinde, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine paralel olarak Arap milliyetçiliği de etkin hale gelmiş ve sonuçta halifelik eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Gerçekten de Osmanlı halifesi, 1914 Kasım'ında mukaddes cihat ilan ettiğinde, İslam dünyasından beklenen ilgi gelmediği gibi, siyasi nedenlerle İslam aleminde halife olmak isteyenler de çıkmıştır[31].

"Bağımsız Büyük Arabistan", "Hilafet-i Arabiye" ve "İngiliz Altını" sözleriyle kandırılıp Osmanlı yönetimine ve Müslümanların halifesine karşı ihanetle ayaklanan Şerif Hüseyin ve oğulları, Lawrence'la yaptıkları işbirliği

---

[29] Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.347.

[30] Vahit Halefoğlu, **El-Alakatü'l Arabiyyetü'l Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, Merkez-i Dırasati'l Vahdeti'l Arabiyyeti, (Arap Dostluk Araştırmaları Merkezi'nin Düzenlediği Düşünce Konferansındaki Araştırma ve Tartışmalar-Türk–Arap İlişkileri, Geleceğe Dair Diyaloglar), Beyrut, Ocak 1995, s.18.

[31] Adnan Şişman, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi**, C.I,Kazakistan, 1999, s.166.

sonucu, yıllar boyu şerefle saflarında bulundukları ülkenin ordusunu arkadan vurmuşlar; bununla kendilerine bir çıkar sağlayamamış, ancak düşmanı muzaffer kılmışlardı[32].

Bu dönemde İngilizler, Şerif Hüseyin'in Nisan 1920'de Ürdün Emiri olan oğlu Abdullah'ın, Mustafa Kemal ile sıkı bir iletişim halinde olduğunu düşünüyorlardı[33]. Mustafa Kemal Paşa, daha önce de Araplarla yakın ilişkiler sürdürmüş bir kimseydi. 1911 Ekiminde Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başlayan milli mücadeleye, bir grup genç Türk subay ile birlikte katılmış, Bingazi ve Derne yöresinde Arap birliklerini teşkilatlandırmış, İtalyanlara karşı Türk-Arap kader birliği ve silah arkadaşlığının öncülerinden olmuştu[34].

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktıktan sonra Anadolu'da Milli Mücadele'yi örgütlerken yakın geçmişte Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan ve bu tarihlerde Anadolu Türklüğü ile aynı kaderi paylaşan Araplar arasında da milli direniş hareketini desteklemiş, hatta onlarla irtibatını devam ettirmiştir. Bu sıralarda Arap ileri gelenlerine yazdığı yazılarda Atatürk, Türk-Arap ilişkilerine değinmekte ve özellikle "Mukaddes Hilafet Makamı ve Müslümanlar", "Ümmet-i Muhammed" gibi sözler kullanmaktadır[35]. Bu mektuplardan, "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal" imzası ile 15 Haziran 1335 (1919) tarihinde Amasya'dan, Diyarbakır'a gelen Irak aşiret reislerinden Acemi Paşa'ya kendi el yazısıyla yazdığı son derece önemli mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

"Bütün Cihan-ı İslam'ın iki gözbebeği olan Türk ve Arap milletlerinin iftirak yüzünden ayrı ayrı düçar-ı zaaf olması Ümmet-i Muhammed için şanlı bir halde buna karşı el ele vererek Ümmet-i Muhammed'in hürriyet ve istiklâliyeti uğrunda mücahede eylemek bizler için farz-ı ayndır. Unsurların safvet ve an'anatını sıyanet ile Makam-ı Mukaddes-i Hilafet etrafında

---

[32] Cihad Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım:Gazi Mustafa Kemal–Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi (1932)", **Studies on Turkish-Arab Relations, Annual**, İstanbul 1986, s.291.

[33] **N.A. in U.K, CAB/24/120**, 19 Şubat 1921.

[34] Nejat Göyünç, "Tarihte Türk-Arap Münasebetlerine Kısa Bir Bakış", **Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Danışma Toplantısı(İstanbul,9-12 Kasım 1985)**, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları, S.2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1985, s.160.

[35] Şişman, a.g.e.,s.168-169.

toplanarak küffar esaretinden tahlis-i giriban eylemeğe ma'tuf mücahedatınızda zat-ı necibaneleriyle beraber olduğumu arz ederim. Bu babdaki mütalaat-ı aliyelerinin 13. Kolordu vasıtasıyla iş'arı suretiyle müdavele-i efkâr etmeği re'y-i necibanelerine terk ile takdim-i ihlas eylerim."[36]

Yine Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından resmen işgalini İslam ülkelerine duyurduğu beyannamesindeki şu sözler de Türk-Arap ilişkileri konusuna açıklık getirmesi açısından önemlidir:

"Şam'ın, Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın sükûtundan sonra İslam'ın son dar-ül Hilafesi İstanbul da düşman silahlarının gölgesine düştü. Afrika'da, Hindistan'da, İç Asya'da kahır ve cebir altına giren kardeş yurtlarına ağlarken, şimdi Kıble-i İslam'ı, Ravza-i Nebi'yi taşıyan Hicaz ve Yemen kıt'aları, Filistin, Irak, İngiliz saltanatının engin ve nihayetsiz anayolu haline geldi. Milletimize ve onun istiklâli uğruna giriştiği mücadeleye manevi desteğinizi bir saniye bile eksik etmeyin."[37]

Bu iki belge Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin ilk yıllarının ilk döneminde Türk-Arap ilişkilerine ne büyük bir önem verdiğinin göstergesidir[38].

Mustafa Kemal Paşa'nın Arap ülkelerine bu yaklaşımı neticesiz kalmamış, Hicaz'ın Necid'e katılmasından sonra, kendisini Suudi Arabistan'ın Kralı ilan eden Kral Abdülaziz'i 8 Ocak 1926'da[39] ve 1926 Mayısında da Hicaz Krallığı'nı, müstakil ülke olarak resmen tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur[40]. Türkiye Cumhuriyeti tarafından, 7 Mayıs 1926 tarihli ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal imzalı kararname ile, İbn-i Suud nezdine mümessil sıfatıyla ve birinci sınıf maaş ve tahsisatla Tebriz Baş Şehbender-i Sabıkı Süleyman Şevket ve Mümessillik Başkitabeti'ne müşavir unvanıyla Yemen vali-yi sabıkı Mahmud Nedim ve Kitabet'e şehbender-i vekil

---

[36] Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", **Belleten**, C.L, S.197, Ağustos 1986, s.538-539; Fethi Tevetoğlu, "Türk-Arap Dostluğu Üzerine Atatürk'ün Önemli Bir Mektubu", **Önasya Mecmuası**, Yıl:1, S.6, Şubat 1966.
[37] Şişman, a.g.e.,s.169.
[38] Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım",s.294.
[39] Mohammed Nourettin, "Arab-Turkish Relations During The Atatürk Era, 1923-1938, **Studies on Turkish-Arab Relations, Annual 1987**, C.II, İstanbul, s.156.
[40] Şişman, a.g.e., s.170.

maaş ve tahsisatıyla İskenderiye Şehbender Vekili Feridun Fahri Beyler muvakkaten tayin edilmişler[41], sonra da muvakkat mümessillik daimi elçiliğe tahvil edilmiştir[42]. Süleyman Şevket Bey, 25 Mayıs 1926'da Cidde'de göreve başlamıştır[43].

Süleyman Şevket Bey Cidde'ye ulaştığında burada ilk defa Kral'la karşılaşmış, fakat kendisinin o sırada Kral ile görüşmesi mümkün olmamıştır. Kralın, Mümessil Süleyman Şevket Bey'le beraber Müsteşar Mahmut Nedim Bey ve Şehbender Feridun Bey'i kabul etmesi salı sabahı Kral'ın Cidde dışındaki sarayında gerçekleşmiştir. Kabulde Mümessil Süleyman Şevket Bey Arapça olarak bir konuşma yapmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak Kral'a saygılarını bildirmiş, güven mektubunu sunmak istediğini belirtmiş ve bu vesile ile kardeş ve dost iki devlet arasında mevcut olan iyi ilişkilerin, sevgi ve muhabbet bağlarının güçleneceği temennisinde bulunarak şunları söylemiştir: "Özellikle şunu ifade etmek isterim ki tâbi olduğum Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün devletlerle olan münasebetleri dostluk ve sevgi esası üzerine bina edilmiştir. Zat-ı şahanenizin hükümetiyle de münasebetler aynı şekilde özellikle dostluk, kardeşlik ve sevgi üzerine kurulacaktır.

Türklerin ve Arapların ta geçmiş asırlardan beri sürüp gelen kardeşlik ve dostluk ilişkilerini açıklamaya gerek görmüyorum. Bu, zat-ı aliniz tarafından da bilinmektedir. Biz Türkler bu iyilikleri hiçbir zaman unutmayız. Bu bilakis güzel hatıraları yeni iyiliklerle canlı tutmak, karşılıklı menfaatlerimizin gereği cümlesindendir."

Daha sonra, Dışişleri Müdür Vekili Yusuf Yasin, Kral adına bir cevap metni okuyarak, hoş geldin dileklerini ve kendisini karşılamaktan memnun olduğunu bildirmiş ve; "Hükümetiniz, ülkemle Türkiye arasındaki dostluk ve sevgi bağlarını güçlendirme yönünde isteği, zat-ı alinizi mümessil olarak

---

[41] **BCA**,Fon Kodu: 030.11,Yer No: 24.18.15.

[42] **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.13. (Hicaz, Necit ve Mülhakatı Hükümeti'ne ilk giden siyasi mümessilimiz Süleyman Şevket Bey'dir. Kendisinin Antalya'dan mebus seçilmesi üzerine Abdülgani Seni Bey istihlaf etmişti. Şimdiki mümessilimiz Lütfullah Bey'dir. **Akşam**, 9 Haziran 1932, s.2.)

[43] Şimşek,a.g.e.,s.13.

göndermekle ortaya koymuş oldu. Biz de aynı şekilde iki taraf arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirme yolunda arzuluyuz.

Bizi ve aynı şekilde her iki ülkeyi sevindiren hususlardan biri de kardeş iki ülke arasındaki sevgi ve dostluk döneminin yeniden başlamış olmasıdır. Ülkemiz, size yüklenen vazifeyi kolaylaştırmak için zat-ı alinize gerekli tüm yardımları yapmaya hazırdır. Size vazifenizde başarılar diliyorum."[44] demiştir. Özellikle Mahmut Nedim Bey'in Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Cidde'ye gelişi, Eski Yemen Valisi olması sebebiyle Suudiler açısından önemsenmiş ve kendisi Kral tarafından da kabul edilmiştir[45].

3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması üzerine Şerif Hüseyin 7 Mart 1924'te kendisini halife ilan etmiş[46] ve bu unvanı 1924 Ekiminde tahttan feragat edinceye kadar kullanmıştır[47]. Ne var ki, Hüseyin'in bu teşebbüsü kendisinin de sonunu getirdi. Hüseyin'in halifeliğine İslam dünyasından itirazlar yükselirken, en şiddetli tepki Necid'deki Suudilerden geldi. Suudiler 1924 Ağustos'unda Taif'i, arkasından Mekke'yi ele geçirmişler, bunun üzerine Hüseyin krallıktan çekilmiş ve yerine oğlu Ali geçmiştir. Cidde'ye çekilen Ali de 1925 Aralık ayında tahtından feragat ederek Irak'a sığınmış ve bütün Hicaz Suudilerin eline geçmiştir. İbn-i Suud da kendisini Necid Sultanı ve Hicaz Kralı ilan etmiştir[48].

Bundan sonra Suudiler halifelik hevesi içinde 13 Mayıs 1926 tarihinde Kahire'de Mu'temerü'l- Hilafe ve 7 Haziran-5 Temmuz 1926 tarihleri arasında da Mekke'de Mu'temerü'l-Alemi'l-İslami olmak üzere halifelik konusunu ele alan iki kongre tertip etmişlerdir[49]. Kahire İslam Kongresi'nde Hilafet konusunu ele almak istedilerse de, katılım çok az olduğu gibi, toplantıdan bir sonuç da çıkmamış[50], halife işine hiç dokunulmamış ve bu toplantının önemi

---

[44] **Ümmü'l Kura**, 22 Ekim 1926, S.97,s.2.
[45] **Ümmü'l Kura**, 14 Temmuz 1926, S.82,s.2.
[46] Fahir Armaoğlu, "Hilafetin Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, Temmuz 1998, S.41, s.357.
[47] Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kırkwood, **Türkiye-İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**, Çev. Hülya Karaca, Birey Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2003, s.156.
[48] Armaoğlu, "Hilafetin Dış Cephesi", s.357.
[49] Şişman, a.g.e., s.168; Dursun,a.g.m.,s.415.
[50] Armaoğlu, "Hilafetin Dış Cephesi",s.358.

de olmamıştır[51]. Türkiye dışından on üç değişik İslam ülkesinden delegelerin katıldığı bu kongreye Türkiye'den temsilci gönderilmemiş olmasının bir anlamı vardı; artık Türkiye, İslam ülkelerinin kendileri için önemli saydıkları Hilafet konusuna önem vermiyor ve ciddiye almıyordu[52].

Türkiye'nin Kâbil elçiliğinden alınan malumata göre, Hicaz Kongresi'ne katılım hususunda İbn-i Suud'un Kahire'deki özel memurunun gönderdiği açık mektuptan söz edilmektedir[53]. Abdülaziz İbn-i Suud, 10 Rebiüssani 1344/28 Ekim 1926 tarihinde, İslam halklarına ve hükümetlerine, Hicaz meselelerini konuşmak ve bu konuda gerekli kararları almak için İslam Kongresi'ne davet eden mektuplar göndermiştir[54]. Mekke'de akdedilecek İslam Kongresi'ne murahhas göndermeleri için İbn-i Suud ayrıca, Mısır, Afganistan, Irak ve İran ile birlikte Türkiye'ye de özel davetnameler gönderilmiştir. İbn-i Suud aşağıdaki maddeleri İslam alemine arz ederek bu şartlar dairesinde kongrenin açılışını talep etmektedir:

-Hicaz Hicazlılarındır. Buranın hukuku bütün Alem-i İslam'a aittir.

-İslam murahhaslarının katılımıyla ve onların destekleyecekleri kararlar dahilinde belirli bir süre için seçilecek olan hakime yönetim işleri teslim edilecektir.

-Halkın İslami kurallara riayet etmesi için sultanın ön ayak olması lazımdır.

-Hicaz Hükümeti dahilde müstakil olan harice karşı ilan-ı harb edemeyecek ve dahilde arzu ettiği düzeni kurabilecektir.

-Hicaz Hükümeti hiçbir devlet ile siyasi anlaşmalar akdedemeyecek.

-Hicaz hududunun tahdidi ve mali, idari, adli düzenin oluşturulmasıyla İslam milletleri murahhaslarının tayini sağlanacak ve Hint Hilafeti ve Ulema Cemiyetinden üç aza daha ilave edilecektir[55].

Kongreye, 12 Ramazan 1344/26 Mart 1926 tarihinde Abdülaziz İbn-i Suud tarafından Türkiye Cumhuriyeti de davet edilmiştir[56]. İbn-i Suud rejimi

---

[51] Orhan Koloğlu, **Gazi'nin Çağında İslam Dünyası**, Boyut Yayınları, I. Basım, İstanbul, Kasım 1994, s.359.
[52] Dursun,a.g.m.,s.415.
[53] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 219.480.2.
[54] **Ümmü'l Kura**,8 Ocak 1926/23 Cemadiyessani 1344, S.54,s.1.
[55] **BCA**,Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.3.
[56] El-Hatip,a.g.e.,C.I,s.259.

Mekke Kongresi'ne Türkiye'yi resmen davet ederek, hem bazı Arap çevrelerinin Hilafet'in lağvından beri Ankara'ya yönelttikleri dışlama politikasını delmiş hem de kendi meşruiyeti için ondan destek aramıştır[57]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da Kral'ın davetine teşekkür eden bir telgraf göndermiş ve konferansta Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edecek üyelerin seçiminin yapıldığını ve belirtilen vakitte hazır olacaklarını bildirmiştir[58]. Böylece Türkiye Cumhuriyeti de Mekke'deki kongreye kayıtsız kalmamış, 25 Mayıs 1926 tarihinde Cumhurbaşkanını temsil etmek üzere, İstanbul Mebusu Edip Bey'in Kongreye iştiraki uygun görülmüştür[59]. Öte yandan Kongreye katılmak isteyen Türkiye'nin bu tutumu Arap ülkeleri tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bu şüphe iki temel nedene dayanmaktadır: İlk neden, bölgede kurulmuş olan Osmanlı hakimiyetidir, diğer neden ise Halep, Hatay ve Musul konusundaki sömürgeci Batı devletlerinin temellerini atmış oldukları kuşkulardır[60].

Delegeler, 6 Haziran 1926 tarihinde şehrin batı kapısının çıkışında bulunan tepenin eteğinde bulunan Türk Topçu kışlasında toplandılar. 70 kadar delege vardı. İran ve Irak'tan kimse gelmemişti. Türkiye, Yemen, Afganistan ve Mısır delegeleri birkaç gün sonra geldiler. Başkanlık koltuğunda o an için Hicazlı biri vardı. Kongre, yapılacak konuşmaların Arapça lisanı ile yapılmasına karar verdi[61].

Abdülaziz, Hicaz'ın istilasından evvel mübarek makamları ihtiva eden bu memleketin müstakbel hükümdarının intihabını bütün İslam aleminin kararına bırakacağını söylemiş ise de, 26 Kanun-ı Sani 1926'da Mekke'de Cuma namazını müteakip, kendisine biat edilerek, Hicaz Sultanı unvanını almıştır. Kendisinin daveti üzerine, İslam aleminin her tarafından değilse de, birçok yerlerinden gelen heyetler ve fertler tarafından 26 Haziran 1926'da Mekke'de kurulan kongrede, vuku bulacak teklifleri iyi telakki edeceğini söylemekle beraber, deruhte eylediği mesuliyeti bir takım mezhep

---

[57] Koloğlu, a.g.e., s.364.
[58] **Ümmü'l Kura**, 7 Mayıs 1926, S.70,s.3.
[59] **BCA**,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No:019.35.5.
[60] Duran, Karaca,a.g.e.,s.206-207.
[61] Armstrong, **Lord of Arabia**,s.189-191.

münakaşaları ile ihmal edemeyeceğini, zira Vehhabi mezhebi ile diğer mezhepler arasındaki farkların derhal bir işbirliğine müsaade edemeyecek kadar derin olduğunu, binaenaleyh murakabeyi elden bırakmayacağını ihsas etmiş[62] ayrıca, Şerif Hüseyin'in emir olması ve Osmanlı'nın Hicaz'daki hükmünün bitmesiyle bu bölgede düşmanlıkların arttığını söyleyen İbn-i Suud, İslam aleminin bu durumdan ızdırap çektiğini de ifade etmiştir[63]. Hicaz'da cumhuri bir idare kurulması fikri ile gelen murahhaslar, bilhassa Hindistan ve Mısır murahhasları, hayal kırıklığına uğrayarak memleketlerine dönmüşlerdir[64]. Ayrıca Hint heyetinin dönüşte Vehhabi dini uygulamalarının İslam'a aykırılığını ileri sürerek vatandaşlarına hacca gitmemeyi önermesi de olay olmuş, bunun üzerine Medine uleması da "haccı red etmek kâfirliktir" diye fetva çıkarmıştır. Sonuçta İbn-i Suud, Osmanlı politikasına dönerek hacda siyaset yapılmasını engellemiştir. Kongre ise her yıl yapılacağı vaad edilmiş olduğu halde bir daha toplanamamıştır[65].

Bu Kongreye katılan Türk delegesi Edip Servet Bey, yardımcısı Hamid Zafer Bey olduğu halde 14 Zilhicce 1344/24 Haziran 1926 Cuma günü ancak kongreye gelebildi[66] ve dolayısıyla oradaki oylamalara katılamadı[67]. Türk temsilcisi Edip Bey, kendini geri plana çekerek çoğu kez olumsuz tavır takınmış, alınan kararları Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarına uygun görmediğinden ihtirazi kayıt koydurma gereğini duymuştur[68]. 16 Zilhicce 1344 /26 Haziran 1926 günü, kongrenin onuncu oturumunda bir konuşma yapan Edip Servet Bey; selam vererek konuşmasına başlamış ve Arapçasının iyi olmadığını söyleyerek, tercümanı yanında olduğu halde Türkçe konuşmasına müsaade edilmesini istemiştir. Daha önce burada olmak istediğini, ancak bazı siyasi sebeplerden dolayı geç kaldığını bildirerek gecikme için özür dileyen Edip Servet Bey, şunları söylemiştir: "Size Türk kardeşlerinizin

---

[62] Hotinli,a.g.madde, ,s.497.
[63] El-Hatip,a.g.e.,C.I,s.264.
[64] Hotinli, a.g.e., ,s.497.
[65] Koloğlu, a.g.e., s.360.
[66] **Ümmü'l Kura**, 29 Haziran 1926/19 Zilhicce 1344, S.78,s.4.
[67] Sabit Duman, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, C.I, 25-29 Ekim 1999, Türkiye-Kazakistan, s.145.
[68] Dursun, a.g.m., s.415.

selamıyla geldim. Daha önceki görüşmelere katılamadığım ve aldığınız kararlardan haberim olmadığı için üzgünüm". Bu arada Seyyid Reşid Rıza araya girmiş, kararların bakması için kendisine gösterileceğini bildirmiştir. Edip Servet Bey de "dün bazı bilgiler aldım ancak kararlar hakkında tam bir kanaate varamadım. İkinci bir kez tekrar bakmam lazım. Temel nizamda çok maddeler vardı. Onları okudum ve Türkiye Cumhuriyeti fikirlerine aykırı düşecek maddeler olabileceğini gördüm. Bu heyetten tekrar ikinci bir kez daha gözden geçirilmesini istirham ederim" demiştir. Seyid Reşid, "bu nizam, çeşitli görüşler bir araya getirilerek konuldu. Eksik olan iki üyenin katılımıyla bunlara tekrar göz atılabilir" dedi. Edip Servet Bey, konuşmasına devamla; "Türkler bu bölgeden korkuyorlardı, ama Kral Abdülaziz'in gelmesiyle bu korku zail oldu. Bunun için, bu kongreye davet edildiğimiz zaman mutlu ve sevinçli bir şekilde geldik. Bu diyara girerken silah da taşımıyordum. Ben mutmaindim. Kral Abdülaziz'e, tavafım esnasında Haremeyn'i muhafaza etmesi ve güvenliğini sağlaması için dua ettim" dedi ve "bu heyetin, ülkenin faydası için kararlar almasını umarım, tüm üyelere selamet ve başarı dilerim" diyerek konuşmasını tamamladı[69].

Türk delegesinin sonuç üzerindeki yargısı "sıfır" olmuştur. Cidde'deki İngiliz konsolosu da, "Kongre İslam'ın ne derece umutsuz bir bölünmüşlük içinde olduğunu ve bir Panislam konferansının ne derece az şey üretebildiğini gösterdiğini" rapor etmiştir[70].

Bu arada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de kongreye bir hitap göndererek, Mekke Kongresi'ne katılan herkese selamlarını bildirmiş ve Türk delegelerini, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmeleri için gönderdiklerini ve kendisine tam yetki verdiklerini bildirmiştir[71].

Bu kongrelerden ilkinde yani Kahire Konferansı'nda içinde sadece temenniler barındıran bir takım kararlar alınmış, ikincisinde ise hiçbir karar çıkmamış ve üçüncü bir toplantı da gerçekleşmemiştir[72]. Bu Kongreler fazla bir rağbet görmemiştir. Bunun nedeni muhtemelen Suudilerin Vehhabi

[69] **Ümmü'l Kura**, 29 Haziran 1926/19 Zilhicce 1344, S.78,s.2.
[70] Koloğlu, a.g.e., s.360.
[71] **Ümmü'l Kura**, 29 Haziran 1926/19 Zilhicce 1344, S.78,s.2.
[72] Said,a.g.e.,C.II,s.186-187.

oluşlarıdır[73]. Katılımın biraz daha geniş olduğu Mekke Kongresi'nde en etkin gruplar Hindistan Hilafet Delegasyonu ile Mısır Delegasyonu idi. Her ikisi de Hüseyin'in Kongreden kovulmasına oy vermekle birlikte, Vehhabilerin hilafetine de yanaşmadılar. Özellikle Mekke'nin ve Hazreti Peygamberin merkadi kutsal Ravza'nın, bağnaz ve mezar sistemini kabul etmeyen Suudilerin kontrolü altına girmesinden hoşlanmadılar. Hem Hintliler, hem Mısırlılar Kongrenin liberal kanadını temsil etmekteydiler. Dolayısıyla, Mekke toplantısından da Hilafet konusunda herhangi bir şey çıkmadı[74].

İç ve dış düşmanların birleşerek parçalayıp çökertmeyi başardıkları Büyük Osmanlı Devleti'nden, sömürgeci devletlerin mandası olmadan kurtulabilen yalnız iki devlet çıkmıştır. Paylaşılan Osmanlı topraklarından yalnız Anadolu ve Necd ve Hicaz'da iki ülke bağımsızlığını sağlamış, bunu korumuş; yükselmesini yeni ve genç devletlerini kurmayı başarmışlardır ki, bu iki kardeş devlet, Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı olmuştur[75].

Türk-Suud ilişkileri başlangıçta olumludur ve birbirlerini anlamaya, iyi niyete, ilişkileri yakınlaştırmaya ve geliştirmeye yöneliktir.

Hicaz mümessilliğinden alınan 13 Ağustos 1926 tarihiyle gelen bir yazıda, Hicaz'ın Mekke, Medine, Cidde ve Taif, cihetlerinde Türk memur ve tüccarlarının tasarrufları altında bulunan akar ve meskenlerden Türklere karşı beslemekte olduğu düşmanlığın fiili bir tecellisi olarak sabık Hicaz Kralı Şerif Hüseyin tarafından el konulmuş bulunanların sahiplerine iadesi, İbn-i Suud ile yapılan görüşmeler neticesinde mevzu-ı bahs emlâkın sahiplerine iade edilmiş olduğu bildirilmekte ve Melik İbn-i Suud'un bu suretle de göstermiş oldukları kolaylıklar ve hakşinaslığın Türklere ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne karşı gösterdiği sevgi ve yakınlığın büyük bir delili sayılacağı bildirilmektedir[76].

22 Ağustos 1926 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde ise Hicaz'da konsolosluk işlerini yürütecek bir memur bulunmaması hasebiyle, İbn-i Suud nezdinde muvakkat mümessillik heyeti katibi Feridun Fahri Bey'in

---

[73] Şişman, a.g.e., s.168.
[74] Armaoğlu, "Hilafetin Dış Cephesi",s.358.
[75] Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım",s.295.
[76] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.5.

ilave-i memuriyet olarak şehbenderlik umurunu da ifaya memur olduğu bildirilmiştir[77].

Bu arada Necid'in merkezi Riyad'da, Melik Abdülaziz bin Abdurrahman el-Faysal Al-i Suud'un pederi İmam Abdurrahman el-Faysal Al-i Suud riyasetinde toplanan Kongre[78], Necid Saltanatını, Necid Melikliğine tahvile karar vermiş ve bu suretle İbn-i Suud'un unvan-ı resmisi de Hicaz Meliki ve Necid ve Mülhakatı sultanından, "Hicaz ve Necid Mülhakatı Meliki"ne tahvil edilmiş ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ne Hicaz Mümessilliği aracılığı ile tebliğ edilmiştir. İbn-i Suud'a karşı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin takip ettiği siyaset gereği olarak bu durumun kabul ve tasdiki uygun görülmüş ve 2 Ağustos 1927 tarihili Hariciye Vekili imzalı bir yazı ile Hicaz mümessilliğine bu şekilde tebligat gönderildiği, Başvekalet'e bildirilmiştir[79]. Aynı şekilde Suudi Resmi Gazetesi olan Ümmü'l Kura'da da, Türk Dışişleri yetkilisine atıfta bulunularak, Türkiye'nin isim değişikliği ile ilgili bilgiyi aldığı ve Kral Abdülaziz'e, "Hicaz ve Necid Mülhakatı Meliki" adıyla hitab edileceği bilgisine yer verilmiştir[80].

Türkiye'nin Hicaz ve Necid'deki Temsilcisi Süleyman Şevket Bey'in görevi fazla uzun sürmemiş, Büyük Millet Meclisi'nde vekil seçildiği için

---

[77] **BCA**,Fon Kodu: 030.11,Yer No: 26.29.6.

[78] Artaviler Emiri Faysal ed-Düveyşi, Gadfad Emiri Sultan bin Becad Utbiyye, Matir, Kahtan, Şemr, Harb, Ucman, Almar, Aneze, Devasir, Sebi', Sehul, Beni Hcir, Beni Halid ve Avazım namındaki aşiretler ve kabilelerin sayısı üçbini bulan reislerinin katıldığı Riyad Kongresi'nin özel toplantısında Melik Suud bir konuşma yapmıştır. Melik; akaidlerinin selef-i salihin akidesi olduğunu, dost ve düşmanlıklarının bu şarta dayandığını, ahkam-ı şeriattan bir karış bile çıkmadığını bildirmiş ve şu üç şey hakkında teminat vermiştir:

1.Hudud-ı şer'iyyeyi ikameden geri kalmamak ve bu hususta kimseden çekinmemek.

2.Gerek dini ve gerek dünyevi hiçbir vechile size vefasızlık etmemek.

3. "Büyüğünüze, küçüğünüze nush ile muamelede bulunmak. Büyüğünüz pederim, orta yaşlılarınız kardeşim makamında, küçükleriniz de evladım mesabesindedir. Maneviyatımda sadık olduğum İnşallah malum ise dilerim ki dinime nusret versin ve cümleyi bu hususta muvaffak buyursun. Yok eğer söylediğim sözler hakikat olmayıp nifak olduğu malum ise sizi şerrimden esirgesin." Melik hazretleri bu sözleri sarf ederken hazirun ağlamaya başlamış hepsi birden kıyam ederek kendisine ve sonra gelecek Emire itaatte bulunacaklarına dair söz vererek tecdid-i ahd etmişlerdir. Bu kongre Necid Memleketi ve mülhakatında büyük bir hüsn-ü tesir göstermiştir.(14 Mayıs 1927 tarihli ve 37 numaralı telgraf name cevabına ekli Ümmü'l-Kur'a Gazetesi'nin tercümesidir. **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.8.)

[79] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.8.

[80] **Ümmü'l Kura**, 12 Ağustos 1927, S.139,s.2.

Türkiye'ye dönmek zorunda kalmış, Şehbender Feridun Bey, yeni mümessil gelene kadar vekaleten mümessillik görevini üstlenmiştir[81].

Hac mevsiminin yaklaşmasıyla sağlık işlerine yönelik birtakım tedbirlerin alındığı da görülmektedir. Konuya ilişkin 1 Haziran 1927 tarihli Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararnamede, Hac mevsiminde Cidde'de bir Türk tabibi bulundurulmasına Hicaz Hükümeti'nce muvafakat edildiği, buraya Sıhhıyye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti mütehassıslarından Doktor Şerefü'd-din Bey'in gönderilmesi ve memuriyeti bitene kadar kendisine Hudut ve Sevahil-i Sıhhıyye Müdiriyeti'nin bütçesinden harcırahından başka altı İngiliz Lirası yevmiye ve seyahati için diplomatik pasaport verilmesi adı geçen vekaletin 31 Mayıs 1927 tarih ve 58/3138 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Haziran 1927 tarihli toplantısında tasvib ve kabul buyrulduğu bildirilmektedir[82].

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, yabancıların bölgeye yönelik faaliyetlerini de takip etmektedir. Hariciye Vekaleti'nin Baş Vekalet Makamı'na gönderdiği 4 Teşrin-i Evvel 1927 tarihli bir yazıda; Rus-Türk firması taahhüdünde Hicaz'da çalışmakta olan bir şirketin faaliyetlerini arttırdığına ve Rus vapurlarının Cidde'ye çokça uğramakta olduklarına ve Cidde'deki Sovyet Konsolosluğu teşkilatına ve saireye dair Hicaz Mümessilliğinden gelen 27 Temmuz 1927 tarihli tahriratın bir suretinin ekli[83] olarak takdim kılındığı bildirilmektedir[84].

---

[81] **Ümmü'l Kura**, 7 Teşrin-i Evvel 1927, S.147,s.2.

[82] **BCA**,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No: 024.35.4.

[83] Ekte; bu hac mevsiminde Rusların 2500 tonluk bir gemisinin ikinci defa olarak Cidde'ye geldiği,ilk gelişinde bir hayli ticari eşya numunesini getirdiği ve bir sergi açarak muhtelif numuneleri teşhir ettikleri, bu sergiyi açan şirketin Rus-Türk firması altında çalıştığı ve bütün eşyaya Cidde'de talip çıktığı ve yeniden bir hayli sipariş alındığı, bu gidişle Rus-Türk ticaret şirketinin bütün Hicaz pazarına sahip olacağının kuvvetle muhtemel olduğu, Şirketin esas sermayesinin ne ve kimlerden oluştuğunun bilinmemekle beraber, Rus-Türk ismini taşıması da Türklerin Hicaz'daki özel mevkilerinden istifade etmeye yönelik olabileceği, gelen memurların hemen tamamının Musevi olduğu, içlerinde bir tek bile Türk ve Müslüman olmadığı, şirketin Cidde şube müdürünün de bir Musevi olduğu, seneye Rus vapurlarının mutlaka on misline ulaşacağının söylendiği, Rusların bu faaliyetlerinin dikkat çekici olduğu,bizim de biraz faaliyet göstermekliğimizin icap edip etmediğini bildirilmektedir.(**BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 219.477.8.)

[84] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 219.477.8.

Bu arada Türkiye'nin yeni Temsilcisi Abdülgani Seni Bey, Türkiye Konsolosu Feridun Bey ile birlikte güven mektubunu Kral Naibi Prens Faysal'a sunmak için Cuma akşamı Mekke-i Mükerreme'den gelmişler ve Cumartesi sabahı, Hükümet Dairesine gitmişlerdir. Abdülgani Seni Bey, Prens Faysal'ın huzurunda şöyle bir hitapta bulunmuştur:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı tarafından gönderilen mektubu, Yüce Kral babanıza teslim etmek için sizlerle teşrif olmakla kendimi mesut addediyorum. Nitekim ben bu işi, Hicaz-Necd ve Mülhakatı Devleti nezdinde Türkiye temsilcisi olma sıfatımla yerine getirmekteyim.

İki dost devlet arasında güzel bağlar, sevgi ve dostluk vesileleri artmaktadır ki, bu da Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkının en özel emel ve ümitleridir. Bu nedenle, bu kutsal yolda sarf edilen çaba ve uğraşıları bizzat şahsen not alıp özetleyeceğim. Bu mukaddes diyarda kaldığım sürece iki devlet arasındaki antlaşma ve sevgi bağlarını canlandırıp güçlendirecek tüm yolları kollayıp destekleyeceğim.

Son olarak da, Yüce Kral ve değerli Arap halkı için mutluluk, başarı ve muvaffakiyet temenni ederim. Ve yine ben ve benden evvelki seleflerimin vazifelerini icra etmeleri hususunda gördükleri yardım ve kolaylıklardan dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Şüphe yok ki, ben de burada vazifelerimi yerine getirme amacı ile ikamet ettiğim sürece bu yardımlara nail olacağımı umuyorum".

Prens ise şu hitap ile ona cevap vermiştir:

"Ey saygı değer, Sizin, Yüce Kral babamın huzurlarında devletinizi temsil etmeniz için tayin edilmiş olmanız münasebeti ile sizi karşılamak beni çok mutlu etmektedir. Ve yine, Yüce Türkiye Cumhuriyeti ile devletimiz arasındaki güzel ilişkiler, sevgi ve dostluk bağlarının kaim olması da beni çok mutlu etmektedir. Şüphesiz ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüce Cumhurbaşkanından Yüce Kral babama gönderilen mektup, ziyade-i mutluluk ile kabul edilmiştir. Az bir zaman içinde bu mektubu Kralımıza ulaştıracağım.

Ve son olarak, görevinizin başarı ile tamamlanmasını diler ve devletlerimiz arasındaki sevgi bağlarını sağlamlaştırmada muvaffakiyetler

dilerim. Şunu kesin olarak ifade etmeliyim ki; sizin burada, vazifenizi eda etme amacı ile ikamet ettiğiniz sürece Yüce Kral'dan tüm desteği ve Hükümetten de bütün yardımları göreceksiniz.

Allah'tan sizleri ve bizleri kendisinde hayır olan şeylere muvaffak kılmasını niyaz ederim"[85].

Bu arada, Hükümet tarafından, Hicaz, Necit ve Mülhakatı Türkiye Siyasi Mümessilliği'nin Orta Elçiliğe tahvili ve şimdiye kadar siyasi mümessil sıfatı ile Cidde'de görev yapan Abdülgani Seni Bey'in almakta olduğu maaş ve muhassasat ile mezkûr Elçilik maslahatgüzarlığına tayini ve Yemen Hükümeti nezdindeki mümessillik vazifesinin ipkası da kararlaştırılmıştı[86].

D.Türk-Suud Dostluk Antlaşması (3 Ağustos 1929)

Türkiye 1926 yılında Kral Abdülaziz Al-Sa'ud tarafından kurulan Suudi Arabistan Devleti'ni ilk tanıyan devlet olmuştur ve ikili ilişkiler bundan sonra gelişmeye başlamıştır[87].

Hicaz ile Türkiye arasında mevcut iyi ilişkilerin dayanağı ve daimi olması için bir dostluk anlaşması imzalanmasını öteden beri arzu ve iltizam ettiği bildirilen Hicaz ve Necid Mülhakatı Sultanı Abdülaziz Al-Suud'a teklif edilmek üzere hazırlanan anlaşma tasarısının, görevine gitmeye hazırlanan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Hicaz temsilcisi Abdülgani Seni Bey'e verilmesi, 20 Teşrin-i Sani 1927 tarihli Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in imzaladığı kararname ile onaylanmıştır[88].

Bu antlaşmayla ilgili Beyrut merkezli El-Ahrar Gazetesi, 9 Şubat 1929 tarihinde, "Arabistan'daki Türk Politikası, Önemli Bir Arap ile Konuşma, Türkiye ile Necid, Hicaz ve Yemen Arasında" adıyla bir makale yayınlamış ve İstanbul'dan dönerken Beyrut'a uğrayan Hicaz Kralı'nın Danışmanı Mahmut

---

[85] **Ümmü'l Kura**, 6 Kanun-ı Sani 1928/13 Recep 1346, S.160,s.2.
[86] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:11 Ağustos 1930, Sayı : 1567, Kararname No: 9632,s.1
[87] İsmail Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)", **Studies on Turkish on Turkish-Arab Relations, Annual**, 1986,s.250.
[88] **BCA**,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No: 026.63.1.

Şerif Adnan Paşa ile yapılan mülakata yer vermiştir. Bu mülakatta Mahmut Şerif Bey, Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ve Türkiye'nin eski Hicaz temsilcisi Süleyman Şevket Beylerle, Türkiye'nin Hicaz ve Necid Hükümeti'yle anlaşma yapması için Arabistan'a gönderdiği temsilcinin temaslarıyla ilgili bir görüşme yaptığını, ancak bunun resmi değil kişisel olduğunu söylemiştir.

Mahmut Şerif Bey, Türkiye ile olan dostane ilişkiler konusunda İngiltere'nin tavrını soran muhabire ise şu cevabı vermiştir: "İngiliz politikası her zaman müsamahayı, kolaylığı tercih eden ve çok sıra dışı koşullar olmadıkça güç kullanmaktan kaçınan bir tavrı tercih etmiştir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı boyunca Araplara ve Arap sorununa karşı bir yakınlık sergilemiş ve savaştan sonra da İngiliz devlet adamları Arapların özgür ve bağımsız olmaları için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Biz, İngiltere ile dostane ilişkiler kurmak ve ilişkilerimizi güçlendirmek için yapabileceğimiz her şeyi yaptık ve şimdi biz Türkiye ile politik veya ticari bir anlaşma imzalarsak bu, bizim kendimiz için yararlı olduğuna inandığımız içindir. Bunun yararlı olduğuna inandığımız takdirde, İngiltere'nin gücenmesinden hükümetimiz bir rahatsızlık duymayacaktır."

Yine, "Necid temsilcisinin Türkiye'ye atanabileceğini düşünüyor musunuz?" sorusuna da, "Bu, Suudi Hükümeti'nin halihazırda kesin olarak karar vermiş olduğu bir konudur ve Mekke'ye dönüşte Büyükelçinin atanma işlemlerini ve yazışmasını yapacağız" şeklinde cevap veren Mahmut Şerif Bey, Türkiye'ye atanacak büyükelçinin ismini vermek istememiştir[89].

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki Dostluk Antlaşması 3 Ağustos 1929 (27 Safer 1348) Cumartesi Mekke'de imzalanmıştır[90]. Anlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti adına Hicaz ve Yemen Elçisi Abdülgani Seni Bey, Hicaz ve Necid Mülhakatı Hükümeti adına ise Hariciye İşleri Müdür Vekili Fuad Hamza imzalamışlardır[91]. Bu anlaşmanın tasdiki hakkındaki 1621 numaralı

[89] **FO 141/622/5**, No:116, E 622/3/91,6 Temmuz 1929.
[90] **Ümmü'l Kura**, 9 Ağustos 1929/4 Rebiyülevvel 1348, S.242,s.2; Said,a.g.e.,C.II,s.209.
[91] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:31 Mayıs 1930, S.1507, Kanun No: 1621,s.1.

kanun, 15 Mayıs 1930 tarihinde TBMM' de onaylanmış, 31 Mayıs 1930 tarih ve 1507 sayı ile Resmi Gazete'de ilan edilmiştir[92].

İki ülke ilişkileri bakımından son derece önemli olan antlaşmanın metni aşağıdaki gibidir:

Türkiye Cumhuriyeti bir taraftan, Hicaz, Necit ve Mülhakatı diğer taraftan, aralarında teyemmünen mevcut olan münasebat-ı samimiye-i dostaneyi bir daha teyit etmeği, aynı derecede ve halisane arzu ettikleri cihetle, muhadenet muahedesi aktine karar vermişler ve bu babta murahhas olmak üzere:

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri, Hicaz ve Yemen'de Türkiye Mümessili Abdülgani Seni Beyi,

Ve Hicaz, Necit ve Mülhakatı Meliki Şevketlü Abdülaziz Ali Suud Hazretleri, Hicaz, Necit ve Mülhakatı Şuun-u Hariciye Müdür Vekili Fuad Hamza Bey'i tayin etmişlerdir.

Müşarrünileyhima, usulüne muvafık görülen salahiyet namelerini teati ettikten sonra ahkâm-ı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1. Hicaz, Necit ve Mülhakatı Devleti'nin tamamiyet-i mülkiye ve istiklâl-i tammını tanıyan Türkiye Cumhuriyeti ile Devlet-i müaşarünileyha arasında gayri kâbil-i ihlâl-i sulh ve samimi ve ebedi muhadenat cari olacaktır.

Madde 2. Tarafeyn-i Âliyeyn-i Akideyn iki Devlet arasındaki diploması münasebatını, hukuk-ı düvel esaslarına tevfikan tesis hususunda ittifak etmişlerdir. Tarafeyn, her birinin mümessil-i siyasilerinin, taraf-ı diğer arazisinde hukuk-ı umumiye-i düvel kavaid-i umumiyesince mevzu-ı muameleye mazhar olacaklarını, mütekabilen olmak şartıyla kabul ederler.

Madde 3. Tarafeyn-i Aliyeyn-i Akideyn, tebaalarına, yekdiğeri arazisinde ikamet, seyahat, muamelat-ı adliye hususunda, salis devlet tebaasından dun muamele tatbik etmemek hususunda mutabıktırlar.

---

[92] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:31 Mayıs 1930, S.1507, Kanun No: 1621, s.1; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.XI, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s.467.

Madde 4. Tarafeyn-i Aliyeyn-i Akideyn, kendi arazisinde ticaret ve konsolosluk için ayrıca mukavele müzakere etmeği taahhüt ederler.

Madde 5. Türkçe ve Arapça olarak tahrir ve tanzim edilmiş olan işbu muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler sürati mümküne ile Ankara'da teati edilecektir.

Mezkur muahedename, tasdiknamelerin teatisinden itibaren kesb-i mer'iyet edecektir.

Bin üçyüz kırk sekiz sene-i hicriyesi saferinin yirmi yedisine müsadif bin dokuz yüz yirmi dokuz senesi ağustosunun üçüncü günü iki nüsha olarak Mekke'de imza edilmiştir[93].

Türkiye, imzalanan bu antlaşma ile Suud ailesinin kurduğu Hicaz ve Necid Krallığı'nın siyasal bağımsızlığını ve ülkesel bütünlüğünü kabul ettiğini ilan etmiştir[94].

Suudi Arabistan Krallığı Antlaşmayı, 1 Recep 1349/21 Kasım 1930 tarihinde Kralın imzasıyla ve şu ifadelerle tasdik etmiştir: "Biz söz konusu antlaşmayı inceledikten sonra hepsini bütün olarak ve madde madde tasdik ettik, kabul ettik. Ve biz, Krallık olarak söz veriyoruz ki Allah'ın izniyle bu antlaşmada adı geçen maddeleri samimi bir şekilde uygulayacak ve inşallah onların herhangi bir şekilde ihlal edilmesine gücümüz nisbetinde müsaade etmeyeceğiz. Ayrıca, orada zikredilenlerin hepsinin altına mührümüzü basacağız. Ve kendi ellerimizle imzalayacağız. Allah şahitlerin en hayırlısıdır."[95]

Antlaşmanın ardından iki ülke arasında karşılıklı yazışmalar yapılmıştır. Türkiye'nin Cidde Elçisi Abdülgani Seni Bey, 9 Aralık 1930 tarihinde Suudi Dışişleri Bakan Vekili'ne hitaben; "27 Safer 1348 (3 Ağustos 1929) tarihinde Mekke'de Hükümetlerimiz arasında yapılan Dostluk ve İyi Niyet Antlaşması'nın, 15 Mayıs 1930 tarihli kanun gereği TBMM'de tasdik edildiğini ve 18 Eylül 1930'da Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığını size

---

[93] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:31 Mayıs 1930, S.1507, Kanun No: 1621, s.1; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.XI,Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s.467-469; Said,a.g.e., C.II,s.209; **Ümmü'l Kura**, 12 Aralık 1930/22 Recep 1349, S.314, s.1.

[94] Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe", **Ortadoğu Analiz**, Eylül, 2009, C.I, S.9, s.74.

[95] **Ümmü'l Kura**, 12 Aralık 1930/22 Recep 1349, S.314,s.1.

bildirmekten şeref duyarım. Antlaşmadaki kararların Ankara'da onayından sonra Yüce Kral elçisini Ankara'ya göndermekte gecikmedi. Türkiye, antlaşma maddelerinin karşılıklı uygulamaya geçirilmesi konusunda arzulu olduğunu gösterdi ve onay kararını buraya (Cidde'ye) gönderdi. Yüce Hükümetinizin de bu meyanda hareket edeceğini ümid ediyorum" ifadelerini kullanmıştır.

Buna karşılık Suudi Dışişleri Bakan Vekili Fuad Hamza da aynı gün; "Sayın Elçi, mektubunuzu aldım. Yüce Kralımızın, bu antlaşmada zikredilenlerin hepsine katıldığını zatıalinize bildirmekten şeref duyarım" şeklindeki cevabi bir mektupla karşılık vermiştir[96].

Anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke ilişkilerini geliştirmek için Suudi yönetiminin bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Türkiye'nin Bağdat Elçiliğinden bildirildiğine göre, Bağdat'ta bulunan Hicaz ve Necid Hariciye Nazırı Fuad Hamza, Türkiye'nin Bağdat Elçisini ziyaret ederek Türkiye hakkında takdirlerini beyan ve kuvvetli bir Türkiye'nin bütün şark milletlerince arzu edildiğini ve kendi hükümetinin Türkiye ile olan dostane münasebatını bir kat daha takviye etmek üzere Ankara'da bir sefaret tesisine karar vermiş olduğunu ve yakında bir sefir tayin ve izam eyleyeceğini ilave etmiştir[97].

Türkiye'nin Lozan sonrası İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la meselelerini çözüme kavuşturması ile Arapların Türkiye'ye karşı bakışı değişmeye başlamıştı. İçteki reformlar nedeniyle Arap dünyasında Türkiye'yi dinsizlikle suçlamaya başlayanlar olduğu gibi, diğer yandan da Türkiye'nin, yaptığı reformlarla güçleneceğini ve Araplar için tekrar bir tehdit unsuru olacağı endişesi taşıyanlar da vardı. Türkiye, 1931'de Kudüs'te toplanan İslam Kongresi'ne katılmadı ve Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, dinin politikada araç olarak kullanıldığını ileri sürerek kongrenin eğilimlerini sert bir dille kınadı[98].

---

[96] **Ümmü'l Kura**, 12 Aralık 1930/22 Recep 1349, S.314,s.1.
[97] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 258.738.19.
[98] Duman, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası(1923-1938)",s.145.

Milliyet ve Vakit Gazetelerinde yer alan Anadolu Ajansı'nın Cidde kaynaklı bir haberine göre, Hicaz ve Necid Krallığı, 22 Eylül 1932'den itibaren "Suudiye Krallığı" ismiyle anılacaktı[99]. İşte bu tarihte, yani 22 Eylül 1932 (21 Camadiulevvel 1351) Perşembe günü Necd ile Hicaz'ın Sa'udi Arabistan olarak birleştirilmesinden sonra Melik Abdülaziz, ilk kutlama mesajını Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'den alacaktır[100].

E.Prens Faysal'ın Türkiye Ziyareti (8-23 Haziran 1932)

1.Prens Faysal İstanbul'da

İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu manada en üst seviyeye çıkışı, Melik Abdülaziz'in, Hicaz Umumi Vali ve Hariciye Veziri olan oğlu Emir Faysal başkanlığındaki heyetin Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen ziyareti ile olmuştur[101]. Bu ziyaret, köklü tarihsel bağları olan Anadolu Türkleri ile Arap Yarımadası'nda yaşayanlar arasındaki, kısa dönem yaşanılan kırgınlıklardan dolayı zedelenen bağları yeniden restore etmiştir. Türk-Suudi ilişkilerinin olumlu manada en üst seviyeye çıkışı bu ziyaret esnasında olmuştur[102].

Prens Faysal'ın Türkiye'ye yapacağı ziyaret, Hicaz ve Necid Elçiliğinden gelen 14 Kanun-ı Evvel 1930 tarih ve 1432/231 numaralı yazı ile bildirilmişti. Bu yazıda, Şevval ayı içinde Melik Abdülaziz'in, ikinci oğulları ve Hicaz'daki Naipleri Emir Faysal'ı Türkiye'ye göndermeyi kararlaştırdığı, Bu teşebbüsün yeni olmadığı, hayli evvelden hazırlandığı, fakat dahili ve harici birtakım hadiselerin buna meydan vermediği, mali darlığın da bunda ayrıca tesiri olduğu ifade edilmiştir[103].

Bu ziyaretin bir amacı da Irak Kralı Faysal'ın Suriye, Filistin ve Ürdün ile sıkı işbirliğine girmeye çalışmasının muhtemelen İbn-i Suud'u

---

[99] **Milliyet**,23 Eylül 1932,s.6;**Vakit**,23 Eylül 1932,s.2.
[100] Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım…",s.295.
[101] Şişman, a.g.e., s.171.
[102] Şimşek, a.g.e.,s.14.
[103] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.13.

korkutmasıdır. Buna göre, Emir Faysal'ın Türkiye'ye, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmesi, bir yıl önce Türkiye'ye gelen Irak Kralı'nın ziyaret amacını öğrenmekti[104].

Prens Faysal'ın Avrupa seyahatine dair Türkiye'nin Hicaz ve Necid Elçiliği'nden alınan 30 Mart 1932 tarihli bir tahriratta; Prensin refakatlerinde Hariciye Vekili Fuad Hamza, yaverleri ve iki katip olduğu halde muhtelif hükümet merkezlerini ziyaret etmek üzere Nisan'ın 10 veya 11. günü bir İtalyan vapuru ile Cidde'den hareket edeceği ve heyetin doğruca İtalya'ya giderek Roma'da 10 gün kaldıktan sonra, birkaç gün İsviçre'de bulunup birer hafta kalmak üzere Paris ve Londra'ya gideceği ve dönüşte kısa müddetlerle Lahey, Berlin, Varşova ve Moskova'yı ziyareti müteakip Haziran'ın ilk haftası zarfında İstanbul yoluyla Ankara'ya geleceği, heyetin zahiri maksadı dostluklar aramak, yakınlıklar peyda etmek fikir ve esaslarına müstenit gibi gösteriliyorsa da hakiki maksadın, müsait zemin bulunduğu takdirde, ufak bir istikraz akdi ve aynı zamanda da kredi ile silah ve mühimmat tedariki olduğu ve devlet görevlileri ile yapılacak görüşmelerde evkaf işlerinden bahs olunacağı ve istikraz akdine muvaffak olurlar ve fırsat bulurlarsa ihtimal dahilinde askeri bir heyet talebinde bulunulacağı bildirilmiştir[105].

Melik Abdülaziz'in, Hicaz Umumi Valisi ve Hariciye Veziri bulunan oğlu Emir Faysal başkanlığındaki bir gezici elçilik heyetini Türkiye Cumhuriyetini resmen ziyaret etmek üzere Gazi Mustafa Kemal ile görüşmeğe yollaması, bugünkü Türk-Sa'udi Dostluğu'nun ilk adımı olmuştur. Faysal bin Abdülaziz'in Türkiye'yi bu ilk resmi ziyareti sırasında başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere, bütün devlet erkanından, Türk halkı ve Türk basınından gördüğü çok sıcak büyük ilgi ve kendisine uygulanan protokol, genç Emir'in bu kardeş ülkede -sanki Melik Abdülaziz'miş gibi- gerçek bir devlet başkanına gösterilen saygı sayesinde ağırlandığını ortaya koymaktadır[106].

Hicaz ve Necid Krallığı, Avrupa devletleriyle siyasi ilişkileri inşa etmek istiyordu. Ayrıca dünya ekonomik krizi nedeniyle siyasi temsil kurma imkânı

---

[104] Duman, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası(1923-1938)",s.145.
[105] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.15.
[106] Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım…",s.295.

bulamamış, bunun yerine devletlerin başkentlerini ziyaret eden geçici heyetler oluşturulmuştur. Bu heyetin başkanlığına atanan Emir Faysal da Hicaz, Necd ve Mülhakatı Krallığını tanımış olan İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Hollanda, Almanya, Polonya, Sovyet Rusya, Türkiye, İran, Irak ve Kuveyt'i sırasıyla ziyaret etmiştir[107].

Heyet, Hicaz'da sefaretnameler tesis eden devletlerle münasebatı takviye ve iki taraf için faydalı olabilecek işleri tetkik etmek maksadıyla seyahat etmekteydi. Hicaz Kralı İbn-i Suud, iktisadi vaziyet dolayısıyla alakadar olduğu devletlere sefir gönderemediği için böyle bir resmi heyet göndermeyi münasip görmüş ve heyete Avrupa ve Asya reisicumhur ve hükümdarlarına hitaben yazılmış mektuplar vermiştir[108]. Bu gezginci diplomatik heyette, Hariciye Nezareti Vekili Şeyh Fuad Hamza[109], Yaver Binbaşı Halid Eyyubi[110], Hususi Kâtibi Sahir Semman ve hadimülhasları Mesruk bin Reyhan da bulunmaktaydı. Sovyet Hükümeti Hariciye Komiserliği Protokol Müdürü Florinski de heyete İstanbul'a kadar refakat etmiştir[111].

Hicaz Veliahdı ve Hariciye Nazırı Prens Emir Faysal, Kotovsky ismindeki Sovyet vapuru ile 8 Haziran 1932 Çarşamba günü saat 9.30'da Tophane rıhtımından İstanbul'a ayak basmıştır. Prensi, İstanbul Valisi Muhittin Bey ve Hariciye Vekâleti memurlarından Refik Amir Bey karşılamışlar, Tophane'deki yolcu salonuna çıkan heyete bir polis müfrezesi resmi selamı ifa etmiştir[112]. Misafirler, kapısına Türk ve Hicaz bayrakları asılmış olan yolcu salonundan geçerek Perapalas Oteli'ne gitmişlerdir[113].

Emir Faysal Perepalas Oteli'nde kabul ettiği bir Türk muharrire şu beyanatta bulunmuştur:

---

[107] Hamza, **Kalb Ceziretü'l Arab**,s.55.
[108] **Vakit**,7 Haziran 1932,s.2.
[109] Bu diplomatik misyonda ve Sa'udi hariciyesinde ikinci şahsiyet olan Şeyh Fuad Hamza, Melik Abdülaziz ve Emir Faysal tarafından ilk Sa'udi elçisi olarak 1943 Mayısında Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilmiştir.(Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım…",s.296.)
[110] Çok güzel Türkçe konuşan ve Emir Faysal'ın yaverliğini ve tercümanlığını yapan Binbaşı Halid Bey, daha önce Türk İmalat-ı Harbiye Başkanı bulunan Şükrü Eyyubi Paşa'nın oğluydu. Eğitimini İstanbul'da yapmış, Türk ordusunda bulunmuş ve Çanakkale Savaşı'na katılmıştı.(**Vakit**, 9 Haziran 1932,s.2;Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım…",s.296.)
[111] **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1932,s.1; **Vakit**, 9 Haziran 1932,s.2.
[112] **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1932,s.1,2.
[113] **Vakit**, 9 Haziran 1932,s.2.

"Hükümetimiz şekli hazırını 1928 senesinde almıştı. Ecnebi ve komşu memleketlerle siyasi ve dostane münasebat tesisi icap etmekte idi. Esasen bütün hükümetler de Hicaz Krallığı'nı tasdik etmişlerdir.

Çok sevdiğim Türkiye'ye bir ecnebi memleket mümessili olarak gelmiş bulunuyorum. Fakat biz asırlarca beraber yaşadığımız bu kardeş memlekete bir yabancı gibi değil bilakis ayrılığın ve uzun yılların hasretini çok derin hissederek geldik. On sene evvel bir olan bu iki ülkeyi birbirinden ayıran tarihi hadiseler, coğrafi hudutlar bu iki kardeş milletin kalpten gelen samimiyetini yıkamamıştır. İki memleket münasebatının dostane olduğunu söylemeyi zait görüyorum. Kardeş iki millet her zaman dosttur ve dost kalacaktır"[114].

Emir Faysal 9 Haziran'da saat 11.15'te, refakatlerinde Hariciye Nazırı Muavini Fuat Hamza ve Hariciye Vekaleti Kalem-i Mahsus Müdürü Refik Amir Bey bulunduğu halde vilayete giderek Vali Muhittin Bey'i ziyarete gitmiş ve öğle üzeri Tarabya'da Tokatlıyan Oteli'nde Muhittin Bey tarafından verilen öğle ziyafetinde hazır bulunmuştur[115]. Bu ziyafette, Vali, Vali Muavini, Halk Fırkası İstanbul Vilayeti İdare Heyeti Müdürü Cevdet Kerim, Hariciye Vekaleti erkânından Refik Amir, Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Reisi Şevki Beylerle, Prensin maiyetindeki misafirler hazır bulunmuşlardır[116].

Emir Faysal saat beşte Galata yolcu rıhtımına çıkmış ve oradan Perapalas Oteli'ne dönmüş,[117] otelindeki dairesinde istirahat etmiş, saat 18'de de refakatinde Hariciye Vekaleti erkânından Refik Amir Bey olduğu halde otomobille şehirde bir gezinti yapmıştır[118].

2.Prens Faysal'ın Ankara Ziyareti

Emir Faysal ve maiyeti, 11 Haziran akşamüzeri otomobillerle Dolmabahçe sarayına giderek oradan Yeni Sayat motoruna binerek

---

[114] **Cumhuriyet**,9 Haziran 1932,s. 2; **Vakit**,9 Haziran 1932,s.2;**Akşam**, 9 Haziran 1932,s.2.
[115] **Milliyet**,10Haziran 1932,s.2.
[116] **Cumhuriyet**,10 Haziran 1932,s. 1.
[117] **Milliyet**,10Haziran 1932,s.2.
[118] **Vakit**,11 Haziran 1932,s. 3.

Haydarpaşa'ya geçmiş, istasyonda askeri merasimle karşılanmış, Vali, Vali Muavini, Polis Müdürü, İstanbul'daki Hicaz tebaası tarafından uğurlanarak Ankara'ya hareket etmişlerdir[119].

12 Haziran 1932 tarihinde sabah 10'da, eksprese eklenen hususi vagonla ve maiyetleriyle birlikte Ankara'ya gelen Prens Faysal, Hicaz ve Türk bayraklarıyla donatılmış istasyonda[120], Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Gazi Hazretleri namına Yaver Celâl Bey, İsmet Paşa namına Müsteşar Kemal Bey, Kâzım Paşa namına Trabzon Mebusu Hasan Bey ve hariciye erkânı, asker müfrezesi ve bando mızıka ile karşılanmıştır[121]. Ümmü'l Kura Gazetesi'nin bildirdiğine göre Prens Faysal Ankara'da şanına layık bir karşılanma ile karşılanmış olup, karşılamanın mahiyeti anlatılamayacak kadar harika ve muhteşemdir[122]. Kendisine İstanbul Palas'ta hususi bir daire tahsis edilen Emir Faysal, Türkiye'de bulunmaktan çok memnun olduğunu ve burada kendisini evinde hissettiğini söylemiştir[123]. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in şerefine verdiği bir öğle ziyafetine de katılan Emir, saat 3.20'de Cumhurbaşkanını, köşkünde ziyaret etmiş ve yine muhteşem bir törenle karşılanmıştır[124]. Reisicumhur da saat 6'da kendisine iade-i ziyarette bulunmuştur[125].

Atatürk'ün Nöbet Defteri'nde, 12 Haziran 1932 Pazar gününe ilişkin not aynen şöyledir: "Gazi Hazretleri 15.30'da, Hicaz ve Necd Kralı İbn Sa'ud Hazretlerinin oğlu Emir Faysal'ı kabul buyurdular. 18.00'de iade-i ziyaret ettiler; sonra 20.30'da şereflerine köşkte bir ziyafet verdiler. Misafirler 24.00'te gittiler[126].

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in, Prens şerefine yeni Reisicumhur sarayında verdiği ziyafette misafirlerden başka bütün vekiller ve erkân-ı hükümet de hazır bulunmuşlardır[127]. Ziyafet esnasında yaptığı

---

[119] **Cumhuriyet**,12 Haziran 1932,s. 1.
[120] **Milliyet**,13 Haziran 1932,s.2.
[121] **Vakit**,13 Haziran 1932,s. 2.
[122] **Ümmü'l Kura**, 17 Haziran 1932/12 Safer 1351, S.392,s.2.
[123] **Milliyet**,13Haziran 1932,s.2.
[124] **Cumhuriyet**,13 Haziran 1932,s. 1.
[125] **Ümmü'l Kura**, 17 Haziran 1932/12 Safer 1351, S.392,s.2.;**Vakit**,13 Haziran 1932,s. 2.
[126] Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım…",s.299.
[127] **Cumhuriyet**,13 Haziran 1932,s. 1.

konuşmada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal; Emir Faysal'ı Ankara'da selamlamaktan büyük bir memnuniyet duyduğunu, bu ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkileri daha ziyade kuvvetlendireceğini, Arabistan'ın terakki yolunda inkişafı için sarf olunmakta bulunan gayretin Türkiye'de alâka ve takdir ile takip edildiğini, bu yolda az zamanda çok yol alınmasını samimiyetle temenni ettiklerini belirtmiş, "Haşmetli Melik Hazretleriyle yüksek hanedanının saadeti ve devletinizin ikbâl ve tealisi hakkındaki kalbi temennilerimi, bu vesile ile de ifade etmek isterim. Bunun bende hasıl ettiği zevk büyüktür. Ankara'yı ziyaretinizin kıymetli hatırasını daima saklayacağım" diyerek sözlerini bitirmiştir[128].

Emir Faysal da cevabi nutkunda demişdir ki:

"Zat-ı fehimanenizi ziyaret için hükümet merkezine gelişim dolayısıyla beyan buyurduğunuz güzel temenniler, üzerimde en iyi bir tesir bırakmıştır. Buyurduğunuz veçhile temenni ederim ki, bu seyahatim memalik-i şarkiyemizde lâyık olduğumuz mertebeye varmak için sarf edilmekte olan gayretin bir kat daha artmasına, yeni bir müşevvik olsun. Zat-ı fehimanelerinizden, hükümetinizden ve bütün görüştüklerimizden gördüğüm mukabeleye karşı teşekkür ve minnettarlığımı takdim ve zat-ı fehimanenizin devam-ı sıhhat ve afiyetini ve necip Türk Milleti'nin terakki ve saadetini temenni etmekliğime müsaade buyurunuz."[129]

Emir Faysal 13 Haziran'da, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nı ziyaret etmiş, İş Bankası'nın her dairesini gezmiş, bankanın faaliyet ve mesaisi hakkında kendisine verilen izahatı alâka ile dinlemiş ve bankanın cumhuriyetin muvaffak eserlerinden biri olduğunu öğrenince takdirlerini ifade ile; "böyle bir esere görmeden inanılamaz" demiştir[130]. Aynı gün, Başvekil İsmet Paşa tarafından Kerpiç Lokantası'nda bir öğle ziyafetine katılan Emir Faysal, gece de Meclis Reisi Kâzım Paşa tarafından verilen bir akşam yemeğine katılmıştır[131].

---

[128] **Vakit**,14 Haziran 1932,s. 2; **Milliyet**,14 Haziran 1932,s.1,6.
[129] **Akşam**, 13 Haziran 1932,s.1; **Cumhuriyet**,14 Haziran 1932,s. 4.
[130] **Akşam**, 14 Haziran 1932,s.1.
[131] **Cumhuriyet**,14 Haziran 1932,s. 1.

14 Haziran tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, gazetenin sahibi ve Başmuharriri Yunus Nadi, "Hicaz Emiri'nin Oğlu Ankara'da" başlıklı yazısında; Hicaz heyetinin iki günden beri Ankara'da olduğunu, Gazi Hazretleri'nin Emir şerefine verdiği ziyafette Hicaz Hükümeti hakkındaki hissiyatını samimi bir şekilde ifade ettiğini, Emir Faysal'ın da bu samimi ve candan ifadeye aynı samimiyetle mukabele ettiğini söylemiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketler arasında Hicaz Hükümeti'nin daha ilk günden itibaren Türkiye'nin dikkat ve muhabbet nazarını celbettiğini belirtmiş, Hicaz'da Şerif Hüseyin ve oğullarına ait, İmparatorluğun son savaşında düşmanla işbirliği etmiş bir idare ile karşılaşmanın acı hatıraları olduğunu, ancak İmparatorluğun tasfiyesi ile tarihin oldukça büyük bir sayfası kapanmış olduğuna göre, artık bu hissiyat üzerinde durmaya gerek olmadığını ifade ederek şunları yazmıştır:

"Necd taraflarında, dürüst ve metin bir hayat yaşadıklarını bildiğimiz Beni Sa'ud'un, sonradan Hicaz'a şamil müstakil bir Arap Devleti teşkil etmeleri ve bu güzel vaziyeti kuvvetli bir hükümetle idare ve idamede bariz bir iktidar göstermeleri, işte bilhassa bundan dolayı memnuniyetimizi mucip olmuştur. İlk günlerden beri bu hükümetle maalmemnuniye temas ve münasebete geçtik ve işte şimdi Melik Abdülaziz Hazretleri'nin mahdumlarının şahsında, bu müstakil ve haysiyetli devletin asil bir mümessilini selamlamakla saadet duyuyoruz.

Hicaz, Necd ve Havalisi Devleti'nde kuvvetli hükümet esasının pek iyi bilindiğine ve orada sıkı bir adalet gayesi ile kudretli bir disiplin kaidesinin vaziyete hakim olduğuna memnuniyetle muttali bulunuyoruz. Geriye asrın ilim ve irfanı ile cihazlanmak kalır ki, dünyayı dikkatle ve yakından görerek buna kanaat getirmek ve kanaat hasıl edince de sıralı, düzgün bir çalışma ile onu az zamanda sağlamak daima mümkündür."

Yunus Nadi yazısının devamında, milletlerin hayatlarındaki gelişmenin temel şartının mutlaka tam ve kâmil bir istiklâl olduğunu, şimdi çeşitli bölge ve sınırlarda bir nevi dağınık hayat yaşayan Arapların aralarında birliktelik ve fakat daima milli istiklâl esasına dayanan bir camiaya doğru ilerlemelerinin arzu edildiğini ifade ederek, "Emir Faysal Hazretleri'nin memleketimizi

ziyaretleri münasebetiyle bu duygu ve düşünceleri bütün samimiyet ve açıklığı ile ilan edebildiğimizden dolayı hassaten memnunuz" sözleriyle yazınına son vermiştir[132].

Emir Faysal, 14 Haziran Salı sabahı, refakatlerinde mihmandarları olduğu halde Muhafız Alayı karargâhını ziyaret etmiş, Milli Müdafaa Vekili Zekai Bey, Ordu Müfettişi Ali Sait, Milli Müdafaa Müsteşarı Sedat, Fırka Kumandanı Sıtkı Paşalarla birlikte kıt'ayı teftiş etmiş, Balkat sırtlarında alayın tertip ettiği bir harp manevrasını da seyretmiş ve Eskişehir'den gelen uçakların harekâtını takip etmiştir. Bilahare yarış sahasına giderek orada süvari zabitlerinin engel atlayışlarında bulunmuş ve buradan ayrılırken, kıtada gördüğü intizamdan ve zabitlerin yüksek kabiliyetlerinden dolayı Milli Müdafaa Vekili'ni ve kumandan İsmail Hakkı Bey'i tebrik ve takdir ederek, teşekkürlerini beyan etmiştir[133].

Emir Faysal 14 Haziran öğleden sonra, İsmetpaşa Kız Enstitüsü'nü, Milli Müdafaa ve Büyük Erkan-ı Harbiye'yi ziyaret etmiş[134], aynı gün saat 5'te de Riyaset-i Cumhur Katib-i Umumisi Hikmet Bey, Emir Faysal şerefine bir çay ziyafeti vermiştir. Emir Faysal da gece Halkevinde Gazi Mustafa Kemal şerefine bir ziyafet tertip etmiştir[135].

15 Haziran tarihli Milliyet Gazetesi'nde Siirt Mebusu Mahmut Bey, "Emir Faysal Ankara'da" başlığı ile yazdığı makalesinde; Emir Faysal'ın iki aydan beri Avrupa'da seyahat ettiğini, inceleme yaptığını, fakat Türkiye ziyaretinin daha samimi, daha kalbi bir tezahürü olduğunu ifade ederek, Emir Faysal'ın; "öyle bir muhitte bulunuyorum ki, kendimi asla yabancı saymıyorum" sözlerini nakletmiştir.

Emir Faysal ile birkaç defa görüştüğünü bildiren Mahmut Bey, Veliahdın, cumhuriyetin yarattığı eserlere karşı hayranlığını ifade ettiğini ve "Allah sizden razı olsun. Çalışmak, medeniyet kafilesine iltihak etmek isteyen şark milletlerine yol açtınız, güzel örnekler verdiniz" dediğini aktarmıştır.

---

[132] **Cumhuriyet**,14 Haziran 1932,s. 1.
[133] **Milliyet**,15 Haziran 1932,s.1.
[134] **Akşam,** 15 Haziran 1932,s.2.
[135] **Cumhuriyet**,15 Haziran 1932,s. 1.

Yazının devamında Siirt Mebusu, Türkiye'nin, Hicaz ve Necit Devleti'nin bağımsız bir devlet halinde gelişimini en yakın bir alâka ile takip ettiğini ve bu gayenin gerçekleşmesini temenni ettiğini belirtmiş ve bu seyahatin hayırlı neticeler vermesi temennilerini bildirerek yazısını sonlandırmıştır[136].

Misafir Hicaz Prensi 15 Haziran saat 8.30'da, refakatinde Milli Müdafaa Vekili Zekai, Fabrikalar Umum Müdürü Hulusi, Teşrifat Umum Müdür Muavini Kudret, İstasyon Komiseri Eşref Beyler olduğu halde Kırıkkale'ye giderek fabrikaları gezmiş, gördüğü manzara ve faaliyetten derin bir takdirle bahsetmiş ve 3.50'de Kırıkkale'den ayrılarak Ankara'ya dönmüştür. İstasyonda Reisicumhur Kalem-i Mahsusunda bir müddet istirahat eden Faysal, 6.42 trenine eklenen Cumhurbaşkanlığı hususi vagonları ile İstanbul'a hareket etmiştir[137]. İstasyonda Reisicumhur Başkatibi Hikmet Bey, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından İbn-i Suud'a yazılmış bir mektubu Emir Faysal'a tevdi etmiştir[138].

Emir Faysal'ın Ankara'yı ziyaretiyle ilgili yayımlanan resmi tebliğde şu ifadeler yer almıştır:

"Hicaz Necit ve Mülhakatı Kralı Abdülaziz İbn-i Suud Hazretlerinin mükerrem mahdumları Emir Faysal ile Hicaz Hariciye Vekili Fuad Hamza Bey, Reisicumhur Hazretleri tarafından kabul buyrulmuşlardır.

Emir Hazretleri ve Fuad Hamza ile Başvekil ve Hariciye Vekili aralarında çeşitli görüşmeler olmuş, bütün bu görüşmeler çok samimi bir hava içinde cereyan etmiştir.

Karşılıklı itimat hislerinden kuvvet alan bu temaslarda, Yakın Doğu'da barışın muhafaza ve takviyesi barış ve dostluk içinde gelişmekte olan iki tarafın menfaatlerine ve halisane arzularına tamamen uygun olduğu ortaya çıkmıştır.

Bundan başka, iki tarafı gerek doğrudan doğruya ve gerek dolaylı alâkadar eden bilumum meseleler ile iki hükümetin münasebetlerine taalluk

---

[136] **Milliyet**,15 Haziran 1932,s.1.
[137] **Cumhuriyet**,16 Haziran 1932,s. 2.
[138] **Akşam,** 16 Haziran 1932,s.1.

eden bütün işlerde tam ve mutlak bir görüş ve düşünüş birlikteliğinin mevcut olduğu görülmüştür.

Emir Faysal'ın Ankara'yı ziyaretleriyle büsbütün kuvvet bulan bu samimiyet havasının her iki devlet ilişkilerinde devamına ve sıkı temasların muhafazasına karar verilmiştir."[139]

"Ümmü'l Kura Gazetesinde ise Prens Faysal'ın Ankara ziyaretiyle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "Türkiye Cumhurbaşkanı, Suudi Arabistan Kral Yardımcısı olan Prens Faysal ve Dışişleri Bakan Vekili Fuat bin Hamza'yı karşıladı. Dışişleri Bakanı Prens Faysal ve Fuat bin Hamza'yla birçok görüşmeler oldu. Bütün bunlar sıcak ve dostane bir ortamda oldu ve her iki taraf da birbirlerine sınırsız sevgi ve saygı gösterdi. Konuşmaları tüm meseleleri kapsadı ve her iki devlet arasındaki samimiyet ve sadakat bağları açıkça görüldü. Prens Faysal'a yapılan karşılama töreni ve ikramlar sevgi doluydu. Prensin Ankara ziyareti çok güzel bir iz bıraktı."[140]

3.Prens Faysal Yeniden İstanbul'a Gelişi ve Türkiye'den Ayrılışı

Hicaz Prensi Emir Faysal ve refakatlerindeki zevat, 16 Haziran Perşembe sabahı İstanbul'a gelmişler, Haydarpaşa İstasyonu'nda Vali, Hükümet ve Kolordu Erkânı tarafından karşılanmış, askeri mızıka ve bir tabur asker selam törenini ifa etmiş, buradan Çankaya Motoru ile Tophane Rıhtımı'na çıkmış, oradan da Perapalas Oteli'ne gitmişlerdir[141]. Akşama kadar otelinde istirahat eden Prens, İstanbul'da bulunan Hicazlılardan bazı zevatın ziyaretlerini kabul etmiş[142], akşam üzeri otomobille bir gezinti yapmıştır[143].

---

[139] **Vakit**,16 Haziran 1932,s.2.
[140] **Ümmü'l Kura**, 17 Haziran 1932/12 Safer 1351, S.392,s.2.
[141] **Cumhuriyet**,17 Haziran 1932,s. 1.
[142] **Milliyet**,17 Haziran 1932,s.5.
[143] **Cumhuriyet**,17 Haziran 1932,s. 1.

Bu arada, Prens Faysal'ın, Türkiye'deki resmi ziyareti bitmiş olduğundan İstanbul'da kalacakları zamana ait hiçbir program hazırlanmamıştı[144].

Hicaz ve Necid Hariciye Nazırı Muavini Fuad Hamza, 16 Haziran'da bir Türk gazeteciyi kabul ederek Ankara ziyareti hakkında şunları söylemiştir:

"Ankara bizde çok iyi bir tesir bıraktı. Ankara'da görülen eserlerin, binaların hepsinin yeniden vücuda getirildiği muhakkak.

Emir Hazretleri Muhterem Reisicumhurunuzla görüşmekten çok memnun oldular. Büyük reisinizin gösterdiği hüsnü kabul kendilerini çok mütehassis etti.

Türkiye'ye geldiğimiz zaman kendimizi yabancı bir memlekette addetmiyorduk ve bu hissimizi de izhar etmiştik. Hadisat, Türkiye'de bize karşı gösterilen samimi muamele bu hissimizde yanılmamış olduğumuzu bize fiilen ispat etti."

Fuad Hamza buna ilaveten, Ankara'daki temaslar hakkında Türk Hükümeti tarafından resmi bir tebliğ neşredildiğini, şimdilik buna ilave edilecek bir şey olmadığını söylemiş, ayrıca Hicaz ve Necit Hükümeti'nin dahili ahvali hakkında da bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamada; Hicaz ve Necit Hükümeti'nin mevcut Vükela ve Şura Meclisleri tarafından idare edildiğini, kesin olmamakla birlikte nüfusunun 5,5-6,5 milyon tahmin edildiğini, Vahabiliğin yeni bir mezhep olmadığını, Hicazlıların Sünni ve Hanbeli mezhebine mensup olduğunu ifade ederek, Hicaz ve Necit'in yekpare bir memleket olduğunu, arada ne siyasi ne de gümrük hududu olmadığını, harici siyaset ve ordunun hep bir olduğunu, yalnız Necit'in iklimi dolayısıyla içişleri ve maliyesinin ayrı olduğunu belirtmiştir[145].

Hicaz Prensi Emir Faysal da, 17 Haziran Cuma sabahı, Perapalas Oteli'nde, refakatlerinde bulunan Hicaz Hariciye Vekili Muavini Fuad Hamza vasıtasıyla İstanbul gazetelerine Ankara ziyaretleri ve Hicaz ahvali hakkında şu beyanatta bulunmuştur:

---

[144] **Vakit**,17 Haziran 1932,s.6.
[145] **Milliyet**,17 Haziran 1932,s.5;**Vakit**,17 Haziran 1932,s.6; **Cumhuriyet**,17 Haziran 1932,s.1,4.

"Ankara'da gördüğüm hüsnü kabulden pek ziyade mütehassis oldum. Memleketinizin her tarafında gördüğüm terakki asarı beni pek ziyade alakadar etti. Ankara'daki bazı müesseseleri ziyaretlerim esnasında dikkatimi ve takdirimi celbeden şey, bu müesseslerin kâmilen Türkler tarafından idare edilmekte olmasıdır. Bu hal şarklıların Avrupalılardan geri olmadıklarını ispat eden bir keyfiyettir. Aynı vaziyeti Türkiye'de umumi hayatın her safhasında müşahede ettik. Mekteplerinizde, fabrika ve demiryollarınızda bu intiba göze çarpmaktadır.

Türkiye ve Hicaz yekdiğerinden ayrılalı ondört sene oluyor. Bu gördüğümüz eserler ancak sekiz-on senelik bir faaliyetin mahsulüdür. Bu itibarla yapılan işler bir kat daha takdire şayandır."

Emir Faysal bu ifadelerden sonra Hicaz ve Necit'in idaresi hakkındaki suale cevaben ülkesi hakkında Fuad Hamza'nın yukarıda bildirdiklerine benzer bilgiler vermiştir[146].

Emir Faysal 17 Haziran günü öğleden sonra Hariciye Özel Kalem Müdürü Refik Amir ve refakatindekilerle birlikte hususi bir vapurla Büyük Ada'ya kadar bir gezinti yapmış[147], ertesi gün de şehir içinde bir gezinti yapmış, bu arada müzeleri ve büyük camileri de ziyaret etmiştir[148].

Bu arada 18 Haziran tarihli Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinde, Hicaz ve Necit Hükümeti Harbiye Nazırı Gazeli Cemal Paşa'nın, Adana'da çıkan "Türk Sözü" Gazetesi'nin Beyrut Muhabirine Hilafet meselesiyle ilgili sözleri yer almaktadır. Cemal Paşa şunları söylemiştir:

"Hilafet hakkındaki fikrim tamamen Kral İbn-i Suud Hazretlerinin fikrinden ibarettir. Bugün Hilafet meselesi mevzuubahis olamaz. Çünkü halifenin kuvvetli olması lazımdır.

Müslümanlar ecnebi istilası altındaki bir halifeye arz-ı biat edemezler. Hilafete namzet olduklarını vazedenlerin hemen hepsi ecnebi devletlerin idare ve tesirleri altındadır.

---

[146] **Cumhuriyet**,18 Haziran 1932,s. 1,4; **Milliyet**,18 Haziran 1932,s.1,6; **Vakit**,18 Haziran 1932,s.1,2.
[147] **Cumhuriyet**,18 Haziran 1932,s.4.
[148] **Vakit**,19 Haziran 1932,s.3.

Müstakil Müslümanlara gelince; gerek Türkiye, İran ve gerekse Afganistan bu hususla katiyen alakadar olmamaktadırlar.

Kral İbn-i Suud Hazretleri ise Kral Hüseyin'in ilan ettiği hilafetin akıbetini daima bir ders-i ibret olarak telakki etmektedir.

Binaenaleyh hilafet, olduğu gibi mülga kalacaktır ki ben de bu fikir taraftarıyım.

Eski mutaassıp, cahil softa ordularının ilgası Türkiye'nin İslamiyet'e yaptığı en büyük hizmetlerden birisidir.

Bu softa güruhu daima ihtilâl ve istila ordularının öncüsü olmuştur. Yepyeni bir medeniyete girerken Türkiye'nin bu irtica unsurlarını imha etmesi gayet tabii idi.

Hilafetin ilgasını haber aldığı gün İbn-i Suud Hazretleri'nin yanında idim. Büyük bir sevinçle yüzünü Ankara'ya doğru çevirerek:

-Uzat elini öpeyim Mustafa Kemal… diye bağırmıştı.

İşte bu günden itibaren, yani dergahların, tekkelerin bu hurafat ocaklarının ilgasından beri Gazi Hazretleri, Vahabiler nazarında mukaddes bir şahsiyet olarak yaşamaktadır.

Kral İbn-i Suud Hazretleri Türkiye'nin inkılâbını candan alkışlamaktadır. Hilafetin ilgasını büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Bugün bu manasız müessesenin yıkılmasıyla Hicaz ve Necit'te Türkiye'ye daha sağlam bir muhabbet yönelmiştir."[149]

Emir Faysal, 23 Haziran Perşembe günü, öğle yemeğini Perapalas Oteli'nde yemiş, saat 16.00'da otelinden ayrılarak otomobille Seyrüsefain Rıhtımı'na gitmiş, buradan Çankaya motoru ile Palestine Vapuru'na geçmiştir. Prens rıhtımda Vali, Vali Muavini, Polis Müdürü ve bir müfreze asker tarafından uğurlanmıştır. Prense mihmandar tayin edilen Refik Amir Bey de kendisine Batum'a kadar eşlik edecektir[150]. Batum'dan Tahran'a gidecek olan Emir Faysal[151], Tahran'da İran Şahı'nın misafiri olarak üç gün

[149] **Akşam**,18 Haziran 1932,s. 2; **Milliyet**,18 Haziran 1932,s. 6.
[150] **Milliyet**,24 Haziran 1932,s. 1; **Cumhuriyet**,24 Haziran 1932,s.3.
[151] **Ümmü'l Kura**, 24 Haziran 1932, 19 Safer 1351, S.393,s.2.

kalacak ve oradan Bağdat'ı ziyaret ederek ülkesine dönecektir[152]. Bu arada Emir'e, Sovyet Hükümeti namına İstanbul'a kadar refakat etmiş olan Sovyet Hükümeti Hariciye Komiserliği Teşrifat Umum Müdürü Florinski de 23 Haziran'da Odesa'ya hareket etmek üzere İstanbul'dan uğurlanmıştır[153].

Emir Faysal'ın Türkiye'yi ziyaretiyle iki tarafın da menfaatine uygun olan dostluk ve barış ortamı daha da kuvvetlenmiş ve bu samimiyet havasının idamesi kararlaştırılmıştı. İşte bu amaca hizmet etmesi maksadıyla, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Hicaz Krallığı'na hediye olarak milli imalatımız olan tüfek gönderilmesine karar vermiş ve bu iş için Yüzbaşı Celâl Bey ve silah fabrikası ustalarından Nuri Efendi görevlendirilmiştir[154].

Türkiye Cumhuriyeti'nin Cidde Maslahatgüzarlığından alınan beyanata göre, Emir Faysal tarafından, 24 Kanun-ı Evvel 1932 tarihinde Cidde'de Maslahatgüzarımızın şerefine vermiş olduğu bir ziyafette, tüfeklerin tesellümüne memur olan Celâl ve Nuri Beyler de hazır bulunmuştur. Sohbet esnasında Emir Faysal, Türkiye'ye vuku bulan son seyahatinde, kendisine gösterilmiş olan alaka ve muhabbetten ziyadesiyle mütehassis olduğunu ve bilhassa Reisicumhur Gazi Hazretleri'nin hediyeleri olan tüfeklerin kendisinde unutulmaz bir hatıra teşkil eylediğinin Gazi Mustafa Kemal'e iblağını derin hürmetleri ile rica etmiştir. Emir ayrıca, İsmet ve Fevzi Paşaların Hicaz hakkındaki temenniyatına ve iki kardeş hükümetin birbirine yakınlaşmasına amil olan Hariciye Vekiline karşı büyük bir hürmet hissi ve muhabbet beslemekte olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin muvaffakiyetinin devamına duada bulunduğunu da sözlerine eklemiştir[155].

F.Hicaz-Yemen Harbi ve Türk Basınındaki Yankıları

Atatürk döneminin Suudi Arabistan'la ilgili önemli olaylarından biri de 1934 yılında vuku bulan Hicaz-Yemen harbidir.

---

[152] **Milliyet**,24 Haziran 1932,s. 1; **Cumhuriyet**,24 Haziran 1932,s.3.
[153] **Cumhuriyet**,24 Haziran 1932,s.3.
[154] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 47.301.11.
[155] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.17.

Aslında İbn-i Suud, en baştan itibaren Yemen İmamı'nın niyetinden kuşku duymaktaydı. 18 Mayıs 1928'de İngiliz temsilcisi Mr. Antonius İbn-i Suud'la görüşmüş ve bu görüşme G.P. Clayton tarafından Kahire Yüksek Komiserliği'ne rapor edilmiştir. Raporda İbn-i Suud'un, Yemen'e ilişkin durum değerlendirmesi şöyledir: Kralın Yemen İmamı'na karşı hiçbir saldırgan tavrı bulunmamaktadır. Ancak kendisi Yemen İmamı'nın niyetinden kuşku duymaktadır ve şundan dolayı da korkmaktadır ki, İmamla İtalya arasında gizli bir anlaşma olabilir ve bu anlaşmadan dolayı İtalya, olası bir çatışma durumunda kendisine karşı silahlı bir müdahalede bulunabilir.

Bu görüşmede Kral ayrıca kendi niyetinin Yemen'e karşı ne kadar masum olduğundan bahsetmiş ve İmam'la anlaşmazlık konusu olan Asir meselesinin esas çözüm noktalarının şöyle olabileceğini ifade etmiştir:

a)Hudeyde'nin mülkiyeti İmam'da bırakılabilir ki burasının İmam'ın hakkı olduğunu İbn-i Suud açıkça tanımıştır.

b)Midi'nin, İdrisi'nin bölgesinde olduğunu kabul edecektir. Çünkü burası bölgenin doğal limanıdır ve Sabiya ve Asir'in de sınırları içindedir.

c)Necran, dedelerinden beri mülkiyetlerinde olduğu için kendi mülküdür.

d)Sınırdaki kabilelerin, acil bir plebisit yapılarak hangi tarafı açıkça kabul ederlerse o tarafa dahil olmaları sağlanmalıdır.

İbn-i Suud'a göre, Yemen ile anlaşmazlık bu şartlar göz önüne alınarak çözümlenmelidir.

Diğer taraftan, İngilizlerin sorması üzerine İtalyan Hükümeti, Yemen İmamı ile aralarında hiçbir anlaşma olmadığını söylemiş ve İngiliz Hükümeti de yapılan anlaşmayla bunu teyit etmiştir[156].

Beyrut merkezli El-Ahrar Gazetesi, 9 Şubat 1929 tarihinde, İstanbul'dan dönerken Beyrut'a uğrayan Hicaz Kralı'nın Danışmanı Mahmut Şerif Adnan Paşa'nın, İmam Yahya ile İbn-i Suud arasındaki ilişkiler konusunda; "bu ilişkiler çok iyidir. İlkbaharda bir heyet Mekke'ye gelecek ve bir anlaşma ile sonuçlanmak üzere görüşmeler yapacak. Şundan eminim ki

[156] **FO 141/622/5**, PT 4, No:656,3120/2068/91,28 Haziran 1928.

İbn-i Suud, dostane ilişkileri sürdürme konusunda çok isteklidir. Yabancı müdahaleleri ve yanlış anlamalara son vermeyi önlemek istemektedir. İmam'ın da bundan farklı bir düşüncesi olamaz. Bilinmelidir ki Asir, İbn-i Suud'un etkisi altında bir bölgedir."[157] ifadelerine yer vermiştir.

Bu harp ile ilgili devrin gazetelerinde ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Savaş, Asir Vilayeti'nin "cihet-i aidiyeti", yani kime ait olduğu konusundaki anlaşmazlıktan çıkmıştır[158]. İmam Yahya, Yemen'in dahilinde nüfuz ve kudretini iyice tanıttıktan sonra civardaki kabileleri ve hükümetleri kendisine bağlamış, bu suretle Arabistan'ın başlıca arazisi Abdülaziz İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında taksim edilmişti. Yalnız Kızıldeniz sahilinde Hicaz ile Yemen arasında bulunan ve İdrisilerin düşmesi üzerine başsız kalan Asir emareti açıkta kalmıştı. Hem Suudiye hem de Zeydiye Devleti'ne hemhudut olan bu mühim emaret üzerinde hem İbn-i Suud hem de İmam Yahya hükümet ve temellük hakkı iddia ettiklerinden iki büyük hükümet arasında ciddi bir ihtilaf çıkmıştı[159]. 1933 senesinde Asir Emiri Esseyit Hasan İdris bağlı bulunduğu İbn-i Suud'a isyan etmiş, tedip için üzerine kuvvet gönderilince Yemen hududu dahiline, yani İmam Yahya'ya iltica etmiştir. Kendisinin Hicaz'a teslimini İmam'dan ısrarla talep eden İbn-i Suud'un ard arda müracaatları cevapsız kalmıştı. Esasen Hicaz'da kendisinin seyyid olması itibariyle daha fazla hakimiyet hakkı bulunduğunu iddia eden İmam, oğlu ve veliahtı Seyfülislam'ın kumandasındaki Şimal ordusunu hareket ettirerek İbn-i Suud'a ismen bağlı bulunan Necran vadisini işgal etmiştir[160].

Yemen-Suudi Arabistan ihtilafını Türkiye de yakından takip etmektedir ve Cidde Maslahatgüzarlığından sürekli malumat almaktadır. Maslahatgüzarlığın Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği bir yazıda, Mekke'de çıkan Hükümet organı Ümmü'l Kura Gazetesinin 16 Kanun-ı Sani 1934 tarihli nüshasının başmakalesine yer verilmiştir. "San'a ve Riyad Arasında" isimli makalede, iki memleket arasındaki vaki olan ihtilâfın halli için İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında telgrafla muhaberenin devam ettiği, ihtilâfın hallinin

---

[157] **FO 141/622/5**, PT 4, No:116, E 622/3/91,6 Temmuz 1929.
[158] Şimşek,a.g.e.,s.15.
[159]Muharrem Seyfi, "Arabistan'da Yeni Harp",**Cumhuriyet**,1 Nisan 1934,s.2.
[160] **Cumhuriyet**, 30 Kanunusani 1934,s.1,6.

Melik Hazretleri tarafından şiddetle arzu edildiği, uzun telgraf muhaberelerinden sonra İdrisiler ve ikamet edecekleri mahal hakkında her iki tarafın müttefik kaldığı ve İmam Yahya'nın iki memleket arasındaki hududu tahdit etmeye ve iki taraf arasında yirmi sene müddetle bir dostluk ve kardeşlik muahedesi akdine muvafakat ettiği, yalnız Necran meselesinin şimdiye kadar neticelenmediği ifade edilmiştir. Makalede ayrıca, İbn-i Suud'un, Necran havalisi hakkındaki görüşünü 17 Haziran'da İmam Yahya'ya bildirmiş ise de her defa olduğu gibi yine cevabının geciktiği, bu esnada İmam Yahya'nın bazı emirleri tarafından yapılan desiselerden dolayı Asir ve Tihame dağlarındakilerin çıkardığı fitnelerin Necit'te fena tesir bıraktığı, bunun üzerine Veliaht Emir Suud ve Emir Faysal'ın cenuba hareket etmesi için emir verildiği, bunu müteakip, 23 Ramazan tarihinde İmam Yahya'dan gelen cevapta İbn-i Suud'un hallini talep ettikleri sorunların kabul ve muahedenin akdine ve murahhas göndermeye hazır bulunduğu bildirilmiştir[161].

Yine Cidde Maslahatgüzarlığından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen 30 Kanun-ı Sani 1934 tarihli bir yazıda ise Yemen ve Suudi Arabistan arasındaki Necran ihtilafının İbn-i Suud tarafından teklif olunan esaslar dairesinde halledilmesinin İmam Yahya tarafından da kabul edildiği ve her iki taraf murahhas heyetinin Ebha'da toplanacağı, Suudi Arabistan Hükümeti adına müzakereyi Hariciye Vezir Vekili Fuat Hamza Bey, İmam Yahya adına Vezir Esseyyit Abdullah'ın yürüteceği bildirilmiştir[162].

Bu savaşla ilgili olarak 5 Mayıs 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Ajans Royter muhabirinin haberine dayanarak, Yemen ordusunda hizmet eden Türk zabitlerinden bir kısmının İbn-i Suud'un ordusu tarafından esir edildiği haberine yer vermiş, ancak ajans notunda; Yemen'de muharebe eden iki ordudan hiçbirinde Türkiye Cumhuriyeti zabitlerinden bir tek kimsenin bile mevcut bulunmadığının muhakkak olduğu, İmparatorluk devrinden kalan bazı zabitlerin ise tarafeyn ordularından herhangi birinde hizmet ettiklerine dair burada hiçbir malumat bulunmadığı ifade

[161] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.21.
[162] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.22.

edilmektedir[163]. 6 Mayıs 1934 tarihli Akşam Gazetesi ise Roma'dan aldığı haberlere yer vermiştir. Buna haberlere göre, Mesajero Gazetesi'nin muhabiri, İbn-i Suud'un güçlenmesinden endişe etmekte, Arap Kralı'nın Yemen'i kendi topraklarına ilhak edebileceğinden bahsetmektedir. Arap Kralı bu suretle Irak'ta, Filistin'de, Maverayı Şeria ve Suriye'de bir sürü karışıklıklara sebebiyet verecek ve bu karışıklıklar Arabistan ile münasebatı olan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin tamamını alakadar edecektir. Ayrıca İtalyan tebaasının can ve mallarının himayesi için Şap denizi filosundan üç geminin Hudeyde'ye gönderildiği de bildirilmektedir[164]. Aynı gazetenin 7 Mayıs 1934 tarihli haberinde, Fransız Tan Gazetesi'nin, Hicaz-Yemen harbinin sebeplerine dair yayınladığı uzun bir makaleye dayanarak, İbn-i Suud'un Asir mıntıkasını zapt etmesi üzerine kıyam eden kabileleri, İmam Yahya'nın himayesine alması ve onlara yardım etmesinin bu harbe sebebiyet verdiği, bu harpte İngiltere'nin İbn-i Suud'u, İtalya'nın da İmam Yahya'yı tuttuğu, Yemen ordusunda İtalyan muallimler olduğunun iddia edildiği bildirilmişti[165]. Yine 11 Mayıs 1934 tarihli Akşam Gazetesi'nde, Hicaz Kralı İbn-i Suud'un, Yemen İmamı Yahya ile harp etmesine sebebiyet veren hadiseler hakkında neşrettiği yeşil kitaptan bahsedilmektedir. Kitabın içeriğine bakılırsa bu harbin müsebbibi İmam Yahya''dır ve İmam Yahya İbn-i Suud'a karşı tatlı vaatler dolu iki yüzlü bir siyaset takip etmiş, iki hükümdar arasında münazaalı olan Necran Eyaleti'ni işgalde ısrar etmiştir. Bunun üzerine İbn-i Suud, ihtilâfı halletmek için silaha müracaat edeceğini bildirmiş ve askeri harekata başlamıştır[166].

Savaş Haziran 1934'e kadar devam etmiş ve sonuçta 24 Haziran 1934 tarihinde Suriye'den bildirildiğine göre İbn-i Suud ve İmam Yahya arasında kesin bir sulh antlaşması yapılmıştır[167]. Bu antlaşmaya göre; hudut meseleleri nihai surette halledilmiş ve her iki hükümetin hudutları yirmi senelik bir süre için tespit olunmuş ve her iki taraf da diğer tarafta iddia ettiği

[163] **Cumhuriyet**,5 Mayıs 1934,s.3.
[164] **Akşam**, 6 Mayıs 1934,s.1
[165] **Akşam**, 7 Mayıs 1934,s.1
[166] **Akşam**,11 Mayıs 1934,s.1
[167] **Akşam**,1 Temmuz 1934,s.5.

haklardan ve araziden feragat etmişlerdir. Ayrıca, gerek Hicaz ve gerek Yemen dahili ıslahatlarına devam edecekler, yalnız bunlar diğer tarafın zararına mucip olmayacak şekilde olacaktır. Diğer taraftan, her iki taraf harici siyasette tam bir ittihat gözetecek ve bir taraf diğer bir tarafın zararına olarak harici hiçbir devletle muahede imza etmeyecek, ecnebi taarruzlarına iki hükümet daima birlik olarak karşı koyacaklar, gizli açık her hareketten birbirlerini haberdar edeceklerdir. Bunlara ilaveten, bir taraf kendi memleketinde diğer tarafın aleyhine çalışan hiçbir teşekküle müsaade etmeyecek, mücrimler bilâ kayduşart teslim olunacak, bir mümessil tarafından iki hükümetin temsil olunması mümkün olacak, bilhassa Arap davalarında iki hükümet daima birlik olarak hareket edeceklerdir[168]. Anlaşmanın saklı tutulan iki maddesi daha vardır ve bu maddelerin harp tazminatı olduğu diplomatik çevrelerce ifade edilmektedir. Heyet-i murahhasanın sulh hususunda gösterdikleri samimi mesaiden çok mütehassis olan İbn-i Suud, Heyet Reisi Seyit Abdullah El-Vezir'e bin İngiliz altın lirası ve bir altın murassa kılıç hediye etmiştir[169].

Bu savaşta Türkiye'nin tavrı, Atatürk'ün işaret ettiği, hiçbir milletin aleyhine olmayan ve onların iç işlerine müdahaleden uzak duran, sulh ve emniyet fikrine müstenit dış politikasının bir yansımasıdır.

Türkiye'nin havanın gerilmesinden savaşın bitimine kadar aktif olarak barışın sağlanması için çaba sarf ettiği bu kardeş savaşından sonra Suudi rejimi, o güne kadar görmezden geldiği ve varlığını kabul etmediği Hicaz'daki Türk asıllı ve Türk vatandaşlarının emlâklerine karşı yeni bir tavır sergiledi. Ağustos 1914'te "tapularını ibraz ettiren Türk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bir sene zarfında müracaatla haklarını ispat etmelerini" isteyen ve "bu müddet geçtikten sonra Türk emlâki Hicaz Hükümeti tarafından zapt edilecektir" diyen bir yasa çıkararak mağduriyetler ortadan kaldırılmıştır[170].

---

[168] **Akşam**,25 Haziran 1934,s.5.
[169] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.24.
[170] Şimşek,a.g.e.,s.17-18.

G. Atatürk Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler

Türkiye, İslam dünyasına bakışında din faktörünü ön plana çıkarmış, ancak bunu diplomatik alana yansıtmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İslam dünyası ile işbirliğini politik bir yayılma girişimine çevirmemiş, ayrıca kendi rejimini de Araplara kabul ettirecek bir politikadan da uzak durmuştur[171].

Atatürk döneminin dış politikadaki önemli konularından olan Musul Meselesi konusunda, Suudi Arabistan'ın Resmi Gazetesi olan Ümmü'l Kura'da bazı bilgilere yer verilmiştir. 8 Ocak 1926 tarihli haberde, Musul Meselesi hakkında İngiltere ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde herhangi bir ilerleme olmadığı, Türk Hükümeti'nin kamuoyundan gelebilecek tepkileri yatıştırmak için uzlaşmaya pek sıcak bakmadığı bildirilmektedir[172]. 15 Ocak 1926 tarihli haberde ise, İngiltere'nin Musul Meselesi hakkında yapılan Türk-İngiliz görüşme tutanaklarını özellikle Türk tabanlı kuruluşlar öğrenmesin diye herkesten gizlediği, bunun da İngilizler için görüşmelerin yolunda gittiği anlamına geldiği ve gelen bilgilerin, iki taraf arasında uzlaşmaya varılacağı şeklinde olduğu ifade edilmektedir[173].

Birinci Dünya Savaşının sonuçları 1929 yılındaki Dünya ekonomik buhranını doğurmuş ve devletleri birtakım önlemler almaya mecbur etmişti. Arap ülkeleri de ekonomilerini durgunluktan çıkarabilmek için bir takım çareler aramışlardır.

Konuyla ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti'nden Başvekalete arz olunan 22 Kasım 1932 tarihli bir yazıda, Tahran Büyükelçiliğinden alınan bir istihbarattan söz edilmiş ve Suriye, Irak, Hicaz ve Şarki Ürdün Hükümetleri arasında bir gümrük ittihadı yapmak için temas ve faaliyetler olduğu haberinin sıhhat derecesinin Bağdat elçiliğinden sorulduğu ve bu hususa dair elçilikten alınan tahrirata yer verilmiştir. Bu tahriratta, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış Arap memleketlerinin ittihadının Irak'ın milli siyaset ilkelerinden olduğu, bu cihetle mezkûr memleketler arasında gümrük

---

[171] Duman, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası(1923-1938)",s.146.
[172] **Ümmü'l Kura**, 8 Ocak 1926/23Cemadiyes-Sani 1344, S.54,s.4.
[173] **Ümmü'l Kura**, 15 Ocak 1926/30 Cemadiyes-Sani 1344, S.55,s.4.

ve pasaport usullerinin kaldırılmasının milli birliğin ön şartı olarak görüldüğü ancak, gümrük ittihadı meselesinin tatbik sahasına konmaktan henüz uzak olduğu ifade edilmiştir[174].

Bağdat Elçisi Tahir Lütfi'nin, Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği 23 Nisan1933 tarihli bir yazıda ise Suudi Kralı İbn-i Suud'un Hilafet hakkındaki fikirlerine yer verilmiştir. Buna göre, Suudi Kralı İbn-i Suud'un, Mekke'de bayramın ilk günü memleket ricali ile hac maksadıyla gelmiş sair Müslüman büyüklerin davetli bulunduğu bir ziyafette söylemiş olduğu nutuk, Bağdat matbuatında neşredilmiştir. Melik İbn-i Suud bu nutkunda, hilafetten de bahsetmiş ve hilafet taraftarı olmadığını ve kendisinin hilafet iddiasında bulunmadığını nutkunda şu suretle izah etmiştir:

"Benim hilafet iddiasında bulunduğumu söyleyenler vardır. Halbuki ben şimdiye kadar böyle bir iddiada bulunmadım ve hilafet için bir teşebbüsüm de olmamıştır. Zira bilirim ki halife, dünyanın şark ve garbinde bulunan bütün Müslümanların her ferdine evamir-i diniyeyi tatbik ettirmekle mükelleftir. Acaba bütün dünya Müslümanları hakkında bu vazifeyi icra edecek bir kimse var mıdır? Bu vazife Hulefa-yı Raşidin zamanında kabil-i icra idi. Fakat bugün tamamen gayri mümkündür."

Buna ilaveten Melik İbn-i Suud, bütün Müslümanların ve Arapların birleşmelerine ve birbirine saldırmamalarına taraftar olduğunu ve bunun için çalıştığını da beyan etmiştir[175].

Bu dönemde Hicaz ve Necid Mülhakatı'nda adaletin ne gibi şekillerde tecelli ettiği hakkında bir fikir vermesi açısından, 7 Mayıs 1929'da Ümmü'l-Kura Gazetesi'nde yayınlanan ve Türkiye'nin Hicaz Mümessilliği'ne gönderilen Melik Abdülaziz İbn-i Suud'un resmi bir beyannamesi önemlidir. Bu beyannamede, "memur olsun, başkası olsun, büyük-küçük bir kimseden şikayeti olup da saklayan bulunursa günahı boynunda kalır" denilmekte, Hükümet dairesinin kapısına bir şikâyet sandığı konulduğu, anahtarının da Melik Hazretlerinin yanında bulunduğu bildirilmekte ve şikayeti olanların şikayetnamesini bu sandığa koyması istenmektedir. Ayrıca, "herkes emin

[174] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.741.23.
[175] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.741.35.

olmalıdır ki, hangi memur hakkında olursa olsun, haklı şikâyeti yüzünden bir zarar gelme imkanı yoktur" denilmekte ve şikâyetlerde, yalan iddiadan çekinilmesi ve imzasız şikâyetname verilmemesi bildirilmektedir. Buna ilaveten, adaletin kapısının bütün halka açık olduğu ve küçük-büyük herkesin Melik Hazretlerinin nazarında bir olduğu ifade edilmektedir[176].

Bu dönemde yaşanan ve resmi yazışmalara konu olan olaylardan biri de Musul petrolünün İngiliz ve Fransız müşterek kararıyla borularla Hayfa ve Trablus Şam'a isali ile ilgilidir. Dahiliye Vekili'nin Başvekalete gönderdiği 10 Nisan 1933 tarihli yazıda, Antep vilayetinden alınan istihbarata göre, boru hattının Musul'dan başlayan kısmının Arabistan çöllerine kadar getirildiği, ancak çöldeki bedevi kuvvetlerinin İbn-i Suud'un tahriki ile bu yolda çalıştırılan mühendis ve işçileri işten men etmek için ortaya çıktıkları ve kanlı çarpışmalar meydana geldiği, bölgeye mühimmat ve levazımat ile birlikte Suriye halkından gönüllü 113 askerin gönderildiği bildirilmektedir[177].

Ayrıca bu dönemde Suudi Arabistan, Türkiye'de uçuş eğitimi görmek üzere talebe göndermek istemiştir. Konuyla ilgili Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Banklar Kurulu'nun imzaladığı 24 Nisan 1933 tarihli bir kararnamede; Milli Müdafaa Vekilliği'nden yazılan tezkereden bahsedilerek, Suudi Arabistan Hükümeti'nin Türkiye Harp ve Teyyare Mekteplerinde okumak üzere on talebe göndermek istediği ve önümüzdeki sene içinde ne şartlarla talebe kabul olunacağını sorduğu bildirilmiş ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, masrafları hükümetlerine ait olmak üzere bu talebenin mekteplerimize alınmasında mahzur olmadığı söylenmiş olduğundan bu hususta karar verilmesinin istendiği ifade edilerek, bu işin İcra Vekilleri Heyeti'nin 24 Nisan 1933 toplantısında görüşülerek gönderilmek istenen talebenin mekteplerimize alınmasının kabul olunduğu belirtilmiştir[178].

Bu arada, Sadabat Paktı öncesinde 1933 sonbaharında Irak yönetiminin dostluk ve saldırmazlık antlaşması teklifini Türkiye, bölgesel bir işbirliğine dönüştürmeyi tasarlamış, Balkan Antantı'na benzer bir oluşumun,

[176] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.12.
[177] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 226.522.12.
[178] **BCA**,Fon Kodu: 030.18.01,Yer No: 35.28.17.

Ortadoğu' da dostluk ve güvenliğin kurulması amacıyla gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir[179]. Öte yandan pakta Suudi Arabistan'ın da katılması konusu tartışılmıştır[180]. Irak hükümeti, bu pakta bölgesel işbirliğini geniş bir coğrafyaya yaymak amacıyla[181], Suudi Arabistan'ın da dahil edilmesini istemesine karşın, bu ülke Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığından dolayı pakta dahil edilmemiştir[182].

Bu dönemde Kral Abdülaziz, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu kuruluş yıldönümü münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta; "Cumhuriyetin onuncu kuruluş yıldönümü münasebetiyle samimi duygu ve temennilerle tebriklerimi sunuyorum. Zât-ı Âlinize ve Türk halkına mutluluklar dilerim" demiş, Gazi Mustafa Kemal de cevaben; "Zât-ı Âlinize telgrafınız dolayısıyla özellikle teşekkürlerimi iletirim. Ve şahsınızda dost milletinizin refah ve mutluluğunun devamı yönünde temennilerimi vurgulamak isterim"[183] ifadelerinin yer aldığı bir telgraf göndermiştir.

Yine, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz Es-Suud'un tahta geçiş yıldönümü münasebetiyle bir kutlama telgrafı çektiğini görüyoruz. Mustafa Kemal telgrafında; "Zât-ı Âlinizin tahta geçişinin yıldönümü münasebetiyle tebriklerimi sunar, zâtınıza ve halkınıza saadet ve mutluluklar dilerim" demiş, Kral da bu telgrafı; "Sayın Türkiye Cumhuriyeti Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, tahta geçişimizin yıldönümü münasebetiyle, samimi, içten, tebrikinize teşekkür eder, zat-ı âlinize sağlık ve afiyet, asil Türk milletine mutluluklar dilerim" şeklinde cevaplandırmıştır[184].

1935 yılı ortalarında Suudi Arabistan Veliahtı Emir Suud'un Avrupa'yı ziyareti söz konusudur ve bu ziyaret esnasında Türkiye'yi de ziyaret etmesi ihtimal dahilindedir. Konuyla ilgili olarak Suudi Arabistan Krallığı nezdindeki

---

[179] Duran,Karaca,a.g.m.,s.208.
[180] Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", **Birikim**, S.96, Nisan 1997, İstanbul, s.50.
[181] Kemal Yakut , "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti",**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.62, Cilt: XXI, Temmuz 2005,s.3.
[182] Duran,Karaca,a.g.m.,s.208.
[183] **Ümmü'l Kura**, 1 Aralık 1933, 13 Şaban 1352,S.468,s.2.
[184] **Ümmü'l Kura**, 12 Ocak 1934/26 Ramazan 1352, S.474,s.2.

Türkiye Cumhuriyeti Maslahatgüzarlığından alınan 1 Mayıs 1935 tarihli bir yazıda, Veliaht Emir Suud'un, 16 Mayıs 1935 tarihinde Avrupa'yı ziyarete çıkacağı ve işbu seyahate İtalya'dan başlayarak İsviçre, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye gittikten sonra dönüşte Türkiye'ye de uğrayacağının işitildiği ve her ne kadar memleketimizi ziyaret edip etmeyeceği hakkında Hariciye Vezaretinden henüz bir malumat alınamamış ise de maslahatgüzarın Emir Suud'u ziyaretinde anılan Avrupa'yı seyahati esnasında Türkiye'yi ihmal etmeyeceğini ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti Reisi Atatürk'ü görmeyi çok arzu ettiğini kendisine söylediği bildirilmektedir[185]. Emir Suud, dört kişiden mürekkep maiyeti ile 14 Mayıs 1935 Salı günü İtalyan bandıralı Viktorya transatlantiği ile Cidde'den Napoli'ye hareket etmiş[186], ancak vaktin darlığı ve buhran dolayısıyla bu sene Türkiye'yi ziyaret edemeyeceğinin sağlam kaynaklardan haber alındığı bildirilmiştir[187].

Bu dönemde yazışmalara konu olan bir hadise de Hicaz ve İngiltere Hükümetleri arasında anlaşmazlık konusu olan Ürdün ile Suudi Arabistan arasındaki hudut meselesidir. Hariciye Vekaleti'nden Başbakanlığa yazılan 23 Mayıs 1935 tarihli bir yazıda, İngiltere Hükümeti'nden alınan 4 Nisan 1935 tarihli bir yazıdan bahsedilerek, Hicaz ve İngiltere Hükümetleri arasında ihtilâf konusu olan Ürdün ile Suudi Arabistan arasındaki hudut meselesinin halli için Osmanlı idaresi zamanında Hicaz ve Suriye vilayetlerini birbirinden ayıran hat hakkında malumat istendiği ve bunun üzerine keyfiyetin Dahiliye Vekaleti'ne yazıldığı ve karşılık istendiği ifade edilmiş, adı geçen bakanlıktan alınan karşılıkta ise yapılan araştırma neticesinde mülki taksimat dosyasının bulunamadığı bildirilmiştir. Hicaz Maslahatgüzarlığının ifadesine göre İngiltere ile Hicaz arasındaki ihtilaf Akabe'nin aidiyeti hakkındadır[188].

Devrin gerek iki ülke ilişkilerini, gerekse Arap alemini etkileyen önemli gelişmelerinden birisi de, Irak ile Suudi Arabistan arasında 2 Nisan 1936 tarihinde imzalanan "İttifak ve Arap Kardeşliği" Muahedenamesidir ve Türk resmi makamları arasında yazışmalara da konu olmuştur.

---

[185] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.27.
[186] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.3.
[187] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.1.
[188] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 18.105.16.

Muahedenamenin birinci maddesi ile tarafeynden her biri, üçüncü bir devletle diğer tarafın menfaatine veya memleketine zarar getirecek veya memleketinin selametini veya menfaatini ihlâl edecek hiçbir ittifak veya anlaşma yapmamayı taahhüt etmektedir. Muahedenamede tarafeynden birinin memleketi dahilinde bir karışıklık çıktığı takdirde diğer tarafın ne yolda muamele ve ne suretle muavenet edeceğine dair ahkâm da vardır. Ayrıca iki memleket arasında pasaport ve gümrük usulleri kaldırılacak ve meskukat birleştirilecektir. Anlaşmaya göre, iki hükümetin birbirine bağlanması yalnız siyasi cihetlere ait olup iktisadi ve mali hususlarda tarafeyn tamamen serbesttir. Muahedenamenin 6. ve 7. maddeleri ise Arap nasyonalistleri ideali olan Arap ittihadı ülküsünü amaçlamaktadır.

Bu muahedenamenin akdinin Arap dünyasında pek derin bir tesir hasıl ettiği ve sempati ile karşılandığı, nitekim Arap matbuatının bir kısmının uzak mazideki Arap İmparatorluğunun zevalinden beri iki Arap memleketi arasında ittifak muahedenamesi akdinin Araplık umumi hayatında ilk görülmüş bir hadise olarak kaydetmekte bulunduğu ve matbuatın bu suretle Arap ittihadı ve Arap İmparatorluğu idealinin tahakkuku için Araplık hareketini teşvik ettiği ve son zamanlarda Suriye, Filistin ve Mısır gibi Arap memleketlerine ziyaret maksadı ile giden Irak talebesinin ve Irak mebusan ve ayanından bir takımlarının Arap memleketlerinde yaptıkları Arap propagandası ve bunun mucip olduğu tezahürat Arap dünyasında Irak için büyük bir sempati husule getirdiği hususları da Türkiye'nin Bağdat elçiliğinin yazılarından anlaşılmaktadır.

Irak Hükümeti Bağdat'ı Arap alemi için bir siyaset ve kültür merkezi yapmaya çalışmaktadır ve İbn-i Suud ile akdetmiş olduğu bu Muahedenamenin Arap memleketlerinde hasıl ettiği tesir bu sahadaki faaliyetine daha ziyade kuvvet vermektedir, fakat bu anlaşma Irak'taki Şiileri memnun etmemiştir. Kendilerinin en büyük mezhep düşmanı olan Vahhabilerle Irak'ın ittifak etmesi Şiilerin memnuniyetsizliğini ve endişelerini çoğaltmıştır. Diğer taraftan muahedenamenin akdi, Irak'taki Arap olmayan unsurlar üzerinde de hoş olmayan tesirler hasıl etmiştir. Kürtlerin Kürt nasyonalizmine daha ziyade sarılmakta oldukları ve Erbil'de orta mekteplere

devam eden Kürt talebesinden bir çoklarının mekteplerde yalnız Kürtçe tedrisat yapılması iddiası ile grev yapmakta bulundukları yine Bağdat Elçiliği'nin yazısından anlaşılmaktadır[189]. Suudi Arabistan Hariciye Müsteşarı Fuat Hamza'nın söylediğine göre, bu muahedenameye iltihak etmesi için Yemen'e de teklif yapılmıştır[190].

Suudi Arabistan Hükümeti, Irak ile İmzaladığı muahedenamenin bir benzerini Mısır ile de imzalamıştır. 7 Mayıs 1936 tarihinde Kahire'de akdolunan Dostluk Muahedenamesi'nin altıncı maddesinde Mısır ve Suudi Arabistan Krallığı Hükümetleri; muahedenin imzasını müteakip, en kısa bir zaman içinde, iki taraf arasındaki muallak meseleleri hal, gümrük, posta, seyrüsefer mukaveleleri akt ve memleketlerini alâkadar eden diğer işleri neticelendirmeyi taahhüt etmişler ve iki hükümet arasında cereyan eden görüşmeler neticesinde kararlaştırılan esaslar hakkında mektuplar teati olunmuştur. Türkiye'nin Kahire Elçiliği'nden gönderilen bu mektuplar, on seneden beri gönderilmekte olan Mahmel ve Kâbe örtüsünün bundan böyle Mısır askeri olmaksızın irsali, Suudi Arabistan'da bulunan Mısırlılarla Mısır'da bulunan Suudi tabiyetini haiz Arapların altı ay içinde ihtiyar edecekleri tabiyetin tespiti, Haremeyn Evkâfının itilâf tarihinden itibaren irsal ve suret-i tevzii, Mısırlı hacılardan alınacak vergi, rüsum ve tekalif miktarının tayini konularına ilişkindir[191].

Bu arada Türkiye'nin Suudi Arabistan temsilciliğinde de bir değişiklik kayıtlara geçmiştir. Reisicumhur Kemal Atatürk imzalı 27 Ağustos 1936 tarihli bir kararname ile, Suudi Arabistan nezdinde Maslahatgüzarlık vazifesini yapmakta bulunan Celal Arat merkeze nakil olunarak yerine, merkezden Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk İşleri Dairesi Şefi Muhittin Raşit Paşa tayin edilmiştir[192]. yeni Türkiye Cumhuriyeti Elçisi Muhiddin Raşid Baysal 7 Ekim 1936 tarihinde güven mektubunu Dışişleri Bakan Yardımcısı sıfatıyla Hamid Süleyman'a, Cidde'deki Dışişleri bürosunda sunmuş ve görevine resmen

[189] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.744.20.
[190] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.5.
[191] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 266.798.23.
[192] **BCA**,Fon Kodu: 030.11.1,Yer No: 106.29.19.

başlamıştır[193]. 8 Ocak 1938'de ise Türk Maslahatgüzarlığına atanan Sadullah F. Gören, Dışişleri Bakanı Emir Faysal'a güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır[194].

Diğer taraftan iki ülkenin dostluğu ve ilişkilerin derecesi göstermesi bakımından 4 Mayıs 1936 tarihli bir belge mevcuttur. Türkiye'nin Cidde Maslahatgüzarlığından alınan bir yazıda, Suudi Arabistan Krallığı Hariciye Vezareti Vekili Yusuf Yasin Bey'in Türk maslahatgüzarı ziyaretinde, İngiltere Kraliçesinin taç giyme merasimine Veliaht Emir Suud'un da gideceğini ve kendisinin de maiyetine memur edildiğini ve bu vesileyle Londra'da Türk ricaliyle teşerrüf etmekten fevkalade zevkyab ve mesut olacağını ifade ettiği bildirilmektedir[195]. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalete gönderilen 4 Ağustos 1934 tarihli bir yazıda da, Cidde Maslahatgüzarlığından alınan bir yazıdan bahsedilmekte ve Suudi Arabistan Hariciye Vekili Fuad Hamza'nın 8 Temmuz 1934'te tedavi için Vişi'ye hareket ettiği ve orada iki ay ikâmetten sonra devlet büyükleri ile temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya geleceğinin haber verildiği bildirilmektedir[196].

Hatay meselesine gelince, bu meselede Arap ülkeleri Suriye'nin yanında yer almamıştı. Türkiye'nin Irak'la, Mısır'la ve Ürdün'le sürdürdüğü ikili ilişkiler sonucu bu ülkeler, Hatay konusunda Ankara'ya yönelik çıkışlarda bulunmadılar. Suudî Kralı İbni Suud ise, Arap dünyasının Hatay'ın Suriye'den ayrılmasına tepki gösterdiğini, bu yönde telgraflar aldığını, fakat Türkiye ile ilişkileri bozmamak için doğrudan tepki göstermediğini Cidde'deki İngiliz diplomata aktarmıştı. Bu noktaya gelinmesinde özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'daki başat rolünü teyid eden Sadabad Paktı'nın bu tarihlerde imzalanmış olmasının büyük etkisi vardı[197].

Diğer taraftan, Mısır'da risaleler yayınlayan Türk-Arap Muhadeneti (Dostluk) Cemiyeti, Türk-Arap ilişkilerinin dostluk çerçevesinde yürütülmesini ve Arap milliyetçilerinin Türkler hakkındaki olumsuz yargılarını etkisiz kılmayı

---

[193] **Ümmü'l Kura**, 13 Ekim1936,28 Şaban 1355, S.623,s.4.
[194] **Ümmü'l Kura**, 14 Ocak 1938,13 Zilkade 1356, S.684,s.5.
[195] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.749.10.
[196] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.26.
[197] Yakut,a.g.e.,s.5.

amaç edinmişti. Bu konuda yayınladığı risalede, dış politika alanında analizler yapılmış, Türkiye'nin barışçıl bir dış politika izlediği, sorunlarını bu çerçevede çözdüğü ve başta Irak, Mısır, Suudiyye (Suudi Arabistan) Devletleri olmak üzere tüm Arap dünyası ile dostluk ilişkisi geliştirmek istediği vurgulanmıştır. Risalede ayrıca, Türkiye'nin eskiden beri Arap ülkelerini desteklediği, bu nedenle Osmanlıdan ayrılan milletlerin kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip olduklarını Lozan'da ve Cenevre'de ilân ettiği, hiçbir zaman manda rejimini benimsemediği de ifade edilmiştir[198].

II.İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A.İnönü Dönemi Türk Dış Politikası'nın Temel Özellikleri

1939 sonrası yaşanan gelişmeler, uluslararası ilişkiler açısından bir anlamda yeni bir dönemin şekillendiği ve akabinde ilan edildiği bir geçiş süreci olarak da adlandırılabilir. Avrupa'nın küresel güç statüsünün kaybını tescilleyen ve ABD ve SSCB gibi iki yeni süper gücün ortaya çıkışını sağlayan bu dönem, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki yarım kalmış hesaplaşma ve Avrupa üstünlüğünün sonu olarak da adlandırılabilir[199].

Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır. 1939 yılında Türkiye, statükocu devletlerden İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamasına rağmen; II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih edince müttefik devletlerin gözünde güvenilirliğini sarsıntıya uğratmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk dış politikasında SSCB'nin Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması, dış politikada temel sorun haline gelmiştir. SSCB'nin tehdit olarak algılanması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde Batı'ya aşırı bağımlı hale gelmesine neden

---

[198] Yakut,a.g.e.,s.8.

[199] Mehmet Seyfettin Erol, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası,Uluslararası Durum", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.249.

olmuştur[200]. İsmet İnönü, Atatürk'ün 1938'de ölümünden hemen sonra Cumhurbaşkanı seçilmiş ve bu makamda, Demokrat Parti'nin iktidara geçtiği 1950'ye kadar kalmıştır. İnönü, Atatürk'ün en yakın silah arkadaşı olmanın ötesinde, onun ardından ülkenin "Milli Şef"idir, Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması'nı imzalayan kişidir. Dahası, Aydemir'in tanımlamasıyla Cumhuriyet'in "İkinci Adamı"dır[201]. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı, uluslararası alanda gerginliğin en üst noktasına ulaştığı ve Eylül 1939'da savaşa dönüştüğü bir döneme denk geldi. İnönü döneminde de dış ve iç politikada tek liderin önemi ve ağırlığı modeli aynen devam etti. Bu dönemde dış politika mekanizmasındaki en önemli değişiklik, İnönü'nün, göreve gelir gelmez, 1925-38 arasında tam 13 yıl dışişleri bakanlığı yapmış Tevfik Rüştü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmesi oldu[202].

İnönü'nün yaklaşık 12 yıllık Cumhurbaşkanlığı görev süresinin yarısı, yani altı yılı, 1939-1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşı'na denk gelmiş, bu nedenle de, bu dönem savaşla özdeşleşmiş ve neredeyse İnönü, bu dönemde yalnızca dış politikayla iştigal etmiş ve mesaisinin büyük bir bölümünü bu alana harcamıştır. İnönü dönemi Türk dış politikasının en önemli özelliği, belki de, Atatürk döneminde izlenen politikadan farklı olmayışıdır. Cumhuriyetin ilanından 1950'ye kadar olan süreçte, dış politikada liderin belirleyiciliği esas olmuştur. İnönü de Cumhurbaşkanlığı süresince, Türk dış politikasında çok önemli bir etkiye sahip olmuştur, hatta bu konuda tek belirleyicidir[203]. Dış politikanın yeniden şekillendiği bu dönemde iktidarı elinde tutan kadro Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli evrelerini yaşamış bir nesildi. İttihat Terakki, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş dönemleri bu elitin tarihsel birikimini oluşturmaktaydı. Bu birikimin dış politika ile ilgili ileride verecekleri kararlar üzerinde büyük bir etkisi olacak ve birçok bakımdan geçmişteki deneyimleri

---

[200] Duran, Karaca,a.g.e., s.209.
[201] Gökhan Koçer, "İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.254.
[202] İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasının Oluşturulması", **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.74-75.
[203] Koçer,a.g.e.,s.254.

onları yönlendirecekti[204]. İnönü dönemi Türk dış politikası, başta İnönü olmak üzere, savaşı bilen ve bu nedenle savaştan korkan bu kadro tarafından belirlenmiş, İnönü bu kadroda, hem yıllarca savaşmış ve devleti silahla kurmuş bir asker, hem de Lozan gibi olağanüstü bir diplomasi deneyimine sahip bir kişi olarak öne çıkmıştır[205]. Buna ilaveten, Atatürk döneminde imzalanan dostluk anlaşmaları da, II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin savaş dışı kalmasında etkili olmuştur[206].

Türkiye, sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumundan dolayı savaşın seyrini değiştirebilecek bir durumda bulunduğu için İkinci Dünya Savaşı'na katılan devletler, tarafsızlığını kendi savaş stratejilerinin gereği doğrultusunda kullanması için Türkiye'ye inanılmaz bir baskı uyguladılar. Stratejik konumunun hassasiyetinden dolayı Müttefik ve Mihver bloğunun her ikisi de Türkiye'nin dostluğuna mecbur oldukları için Ankara, bu baskılara karşı koyabildi ve savaşın son anlarına kadar tarafsız kaldı[207].

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda yer almamıştır. Ancak, savaş boyunca sahip olduğu pozisyonun da tam bir "tarafsızlık" olduğu söylenemez. Devletler hukuku açısından, Türkiye savaş süresince tarafsız olmuş; fakat tarafsızlığını, savaşın sonu geldiğinde, BM üyesi olmak için bozmuş, kağıt üzerinde olmaktan daha fazla anlam taşımayan bir biçimde, müttefikler safında savaş ilan etmiştir[208].

Türkiye'nin bu dönem içindeki siyaseti ne pahasına olursa olsun, bu savaşın dışında kalmaktı[209] ve bu amaca yönelik olarak çeşitli stratejiler benimsemiş, gerektiğinde farklı safhalarda yer alan ülkelerle ilişkiler geliştirerek bütün bu savaş boyunca, deyim yerindeyse ip cambazlığı

---

[204] Selim Deringil, **Denge Oyunu**, İstanbul, 2003, s. 57.
[205] Koçer,a.g.e.,s.254.
[206] Duran, Karaca,a.g.e., s.209.
[207] Süleyman Seydi, "İngiliz Özel Hareket Birimi'nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri", **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002, s. 823.
[208] Koçer,a.g.e.,s.254.
[209] Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Genel Türk Tarihi**, Ankara, C.IX, 2002, s. 646.

yapmıştır. Deringil'in tanımlamasıyla bu dönem Türkiye için bir "denge oyunu" dur ve bu oyunun baş aktörü de İsmet İnönü'dür[210].

İnönü dönemi dış politika uygulamalarının temelleri Atatürk'ün oluşturduğu dış politika ilkelerine dayanmaktadır[211]. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde hükümetler dış politikada, Atatürk dönemi dış politikasını esaslı bir değişim yapmadan sürdürmüşlerdir. Sadece tarafsızlık anlayışının yerine Batı ittifakına katılma fikri ortaya çıkmıştır. Batı ittifakına katılmakla tarafsızlık anlayışı terk edilmiştir. Aslında Batı ile ittifak yapma anlayışı, Atatürk'ün dış politikasından kalma bir anlayıştır[212].

İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikayla, Türkiye'yi tam deyimiyle büyük bir felaketten kurtarmıştır. Türkiye'nin fiili olarak savaş içinde yer almamasının, Türkiye'ye kaybettirdiği şeyler ve kaçırdığı fırsatlar bulunduğu yönünde, -çok sınırlı- eleştiriler olsa da, genç bir devlet olarak Türkiye, İnönü'nün izlediği politikayla, dünyanın diğer devletlerinin yaşadığı acıyı yaşamamıştır. Tarihin gördüğü en büyük, en kanlı savaş olarak İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaşın dışında kalmak, içinde kalmaktan daha zordur ve Türkiye bu zoru başarmıştır[213].

Her şeye rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı en çetin dış politika sınavlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'nda, tek parti döneminin siyasi mantığı içinde dış politikaya yön veren küçük bir elit kadro, Mihver ve Müttefik güçlerinin karşılıklı etki ve baskılarına karşı akılcı ve incelikli bir politika yürüterek hedefleri doğrultusunda Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başarmıştır[214]. İkinci Dünya Savaşı'nda tek bir kurşun atmadan savaş dışı kalma politikasını, bir başka deyişle geçici tarafsızlık stratejisini başarıyla uygulayan tek ülke Türkiye olmuştur. İnönü'yü, savaş

[210]Koçer,a.g.e.,s.255.
[211] Duran, Karaca,a.g.e.,s.209.
[212] Duran, Karaca,a.g.e.,s.211.
[213] Koçer,a.g.e.,s.255-256.
[214] Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.29 Yıl: 2010/2, s.267.

yıllarında kendilerini aç bıraktığını söyleyen bir çocuğa verdiği karşılıktan anlamak mümkündür: "Sizi aç bıraktım ama babasız bırakmadım"[215].

Savaş sonrası Türkiye, uluslararası sistemle bütünleşme konusunda önemli girişimlerde bulunmuş ve bunu da kısa sürede sonuçlandırmıştır. Önce 1945'te BM'nin kurucu üyesi olan Türkiye, 1949'da kurulan Avrupa Konseyi'nin üyesi olarak, deyim yerindeyse parlamenter demokrasiyle yönetilen bir ülke olduğunun teyidini almıştır. Yine aynı tarihte kurulan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) da başvurmuş, ancak üyelik Demokrat Parti döneminde Kore Savaşı sonrasında (1952) gerçekleşmiştir. Ancak özellikle ABD'yle ilişkilerin tek taraflı bir bağımlılık yarattığı yönünde eleştiriler de söz konusudur. Örneğin, Truman Doktrini çerçevesinde alınan Marshall Yardımı, tartışmalı bir dış politika olgusudur. Türkiye'nin CHP dönemi dış politikası, özellikle son yıllarında, uluslararası sistemden, daha doğrusu Batı'dan gelen baskılara maruz kalmıştır. Özellikle 1946'da çok partili yaşama, yani "demokrasi" ye geçiş sürecinde bu etki görülmüştür[216].

B. İnönü Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yedi Arap ülkesi bağımsızdı. Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen. 22 Mart 1945'te bu devletler bir araya gelerek[217], İtalya ve Fransa gibi devletlerin sömürgeci siyasetlerini sürdürmeleri karşısında hürriyet ve hakimiyetlerini korumak, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal güçlerini birleştirmek gayesiyle Arap Birliği Paktı'nı imzaladılar[218]. Türkiye Batı emperyalizmine karşı ilk mücadele eden devlet olarak, çoğu İngiltere ya da Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş olan devletlerin bu girişimlerini son derece olumlu karşıladı. Arap

---

[215] Cumhur Mumcu, "Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.276.
[216] Koçer,a.g.e.,s.256.
[217] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.616.
[218] Ekmelettin İhsanoğlu, "Arap Birliği",**TDV. İA.**,C.III,s.325.

Birliği Genel Sekreteri de Türk-Arap dostluğunun öneminin altını çizen açıklamalar yaptı[219].

Bunu izleyen dönemde Türkiye Arap ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. İlk olarak Irak Kral Naibi Abdulilah, 15 Eylül 1945'te Ankara'yı ziyaret etti ve hemen arkasından, 29 Mart 1946'da Türk-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı. Türkiye 6 Mart 1946'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanıdı. 20 Haziran 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri Türkiye'yi ziyaret etti. 8 Ocak 1947'de de Ürdün Kralı Abdullah'ın Ankara ziyareti sırasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, Soğuk Savaşın ve Filistin sorununun başlangıcına rastladığı için, Arap devletleri arasında daha sonra netleşecek bölünmenin ilk işaretlerinin verdi. Kral Abdullah'ın; "Şimdi Batı'da Büyük Britanya ile doğuda büyük Türk milletiyle dostuz" sözleri, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarından vazgeçmeyeceğinden endişelenen ve Londra-Ankara-Amman üçgeninde yeni bir blok oluşturmaya çalışıldığını düşünen, başta Suriye olmak üzere Mısır ve Suudi Arabistan'da rahatsızlıklara neden oldu. İki kutuplu dünya Orta Doğu'yu etkilemeye ve Türkiye'nin Arap dünyasıyla yollarını ayırmaya başlamıştı[220].

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra da Türkiye'nin Arap dünyası ile ilgisizliği devam etmiş, savaştan bir yıl sonra Başbakan Recep Peker tarafından kurulan ve 14 Ağustos 1946 tarihinde T.B.M.M.'ne sunulan hükümet programında, İran ve Afganistan dışında, Ortadoğu devletlerinden tek kelime ile dahi söz edilmemiştir[221]. Başbakan Recep Peker, yalnızca iki cümle ile Arap dünyasına bir dostluk mesajı göndermekle yetinerek, şöyle demişti; "Arap komşularımıza karşı sevgimiz ve dostluğumuz mutlaktır. Dünyanın en zengin medeniyetlerinden birinin varisleri olan Arap Birliği Devletlerinin her biri ile her sahada münasebetlerimizi her gün daha ziyade samimileştirmek büyük emelimizdir"[222].

---

[219] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.616.
[220] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.616-617.
[221] İsmail Arar, **Hükümet Programları, (1920-1960)**, İstanbul, 1968, s.9-162.
[222] Arar, a.g.e., s.171.

Başbakan Recep Peker'in bu sözleri, Türkiye ile Arap dünyası arasında ilişkinin o yıllarda, bir iyi niyet beklentisinin ötesine geçemeyeceğini göstermekte idi.

İkinci Dünya savaşı sonrasındaki yıllarda, Batı Bloku'nun temsilcisi Amerika Birleşik Devletleri ile Doğu Bloku'nun temsilcisi Sovyet Rusya arasındaki savaş içindeki balayı kısa sürede son bulmuş ve bir soğuk savaş dönemi başlamıştır. ABD, o yıllarda büyük bir yıkım içinde bulunan Avrupa'da Sovyet Rusya'nın egemenlik kurmasından ve sosyalizmin yayılmasından çekindiği için, öncelikle bu ülkelerin ekonomilerinin ayağa kaldırılması amacıyla bir yardım plânı hazırlamıştır. ABD Başkanı Henry Truman, 12 Mart 1947 tarihinde ABD Senatosu ile Temsilciler Meclisi'nin ortaklaşa oturumunda yaptığı konuşmada, savaş sonrasında "dış baskılar altında özgürlüklerini korumaya çalışan hür milletlerin" desteklenmesini istemişti. Tarihe Truman Doktrini olarak geçen bu öneriden sonra da ABD, bu yardım anlayışı çerçevesinde ilk aşamada batılı devletlere yardım etmeye başlamış, daha sonra da bu yardımı, başta Türkiye ve Yunanistan olmak üzere, öteki gelişmekte olan ülkelere yaygınlaştırmaya başlamıştı[223].

Truman'ın Kongre'de okuduğu mesajın ana çizgilerine uygun olarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı 22 Nisan 1947'de Senato, 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir[224]. Bu kanun ile ABD, 300 milyon doları Yunanistan'a ve 100 milyon doları Türkiye'ye verilmek üzere toplam 400 milyon dolarlık askeri yardım paketi tahsis etmekteydi. Hibe şeklindeki bu yardım, nakit olarak değil ABD'nin askeri malzemelerinin bu iki ülkeye transferi şeklinde ve 1947 ve 1949 yılları arasında kullanılmıştır[225]. Kanunun yürürlüğe girmesi, bir yandan Sovyetler Birliği'nin şiddetli tepkilerine yol açarken, diğer yandan da Türk Hükümeti tarafından büyük bir memnunlukla karşılanmıştır[226].

---

[223] Fahir H. Armaoğlu, **Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, 1991, s.158.
[224] Gönlübol,Sar, a.g.e.,s.215.
[225] Ramazan Gözen, "Truman Doktrini", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.387.
[226] Gönlübol,Sar, a.g.e.,s.215-216.

Amerika Birleşik Devletleri, gerek kendileri ve gerekse Batı açısından büyük bir öneme sahip olan ve özellikle petrol bölgesi olması nedeniyle, Batının ve kendilerinin büyük bağımlılık duyduğu Ortadoğu bölgesinde, savaş sonrasında zayıflayan Batı egemenliğinin yerini almak ve ortaya çıkan durumu kendi lehine değerlendirmek ve Sovyet Rusya'yı bölgeden uzak tutabilmek için, Truman Doktrini'nin uygulama alanını bu bölgeye de kaydırmak zorunluluğu duymuştur. Zira Ortadoğu bölgesinin Sovyet egemenliği altına girmesiyle, ABD ve Batılı devletlerin petrol kaynakları bu devletin denetimi altına geçebilir, bu bölgede sosyalizm ideolojisi yayılabilirdi. Ortadoğu ve Akdeniz'de Sovyet egemenliğinin kurulması, başka bir deyişle ABD ve Batılı devletlerin bölgeden kovulması, gerek ekonomik gerekse siyasî bakımdan ABD'nin uluslararası prestijine büyük zarar verebilirdi. Daha da kötüsü, Batılı devletlerin savaş sırasında çöken sanayilerini yeniden ayağa kaldırmak olanaksızlaşabilirdi. Bu gelişmelerden en büyük zararı görecek olan devletlerin başında da yine ABD gelmekte idi. Bu nedenlerden dolayı ABD, Ortadoğu bölgesi ile ilgilenmeye başlarken, Türkiye'nin, bu bölgede yaklaşık dört yüz yıl süren egemenliğin bir mirasçısı olduğunu, bölgenin en güçlü devleti olduğunu, batı ile ilişki kurmakta en önde gelen ülke olduğunu bildiği için, bölgeye egemen olmakta, Türkiye'nin önderliğinden ve aracılığından yararlanmayı plânlamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde başlayan bu anlayış ile Türkiye'nin uygulamak istediği politikalar örtüştüğü için, ikili ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Zira Türkiye de daha savaş içinde ABD'ye yönelmiş, 1945 yılında yapılan San Francisco toplantılarına katılarak, BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştı[227].

C.İnönü Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi

[227]Albayrak, a.g.m.,s.9-10.

1.Avrupalı Devletlerin Suudi Arabistan'daki Menfaatleri ve Elçi Tayinleri

II. Dünya Savaşı devam ederken, Almanya ile Suudi Arabistan arasındaki siyasi münasebetler fiilen kesilmişti ve Suudi Arabistan'daki Alman menfaatlerinin Türkiye tarafından himaye edilmesi için Alman Büyükelçiliği, Ağustos 1942'de Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Nezaretine müracaat etmişti. Bu hususta Suudi Arabistan Hükümeti ile de mutabık kalındıktan sonra, muvafakat cevabı verilmiş ve Türkiye'nin Cidde Elçiliği'ne de gerekli talimat gönderilmişti[228].

Yine, Fransız Elçiliği'nden alınan bir yazıda, Fransa ile Suudi Arabistan arasındaki siyasi münasebetlerin maddi sebepler dolayısıyla kesilmiş olmasına binaen, Suudi Arabistan'daki Fransız menfaatlerinin Himayesinin Türkiye tarafından kabulü rica edilmişti. 1942 Haziran ayında, durum Cidde Büyükelçiliği vasıtasıyla Suudi Arabistan Hükümeti'ne bildirilmiş ve alınan cevaptan, Türkiye'nin bu himayeyi deruhte etmesine Suudi Arabistan Hükümetince muvafakat edildiği öğrenilmiş[229], Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı da 7 Haziran 1943 tarihinde Suudi Arabistan'daki Fransız menfaatlerinin Türkiye tarafından korunmasını uygun bulmuştur[230].

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1926-1942 yılları arasında işgüder düzeyinde yürütülmüş, 1942'den itibaren elçilik düzeyine çıkarılmış ve İlk Suudi Elçisi aynı yıl güven mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunmuştur[231].

Türkiye Cumhuriyet Hariciye Vekili'nin Başbakanlığa gönderdiği 12 Ocak 1943 tarihli yazıda, Cidde Elçiliği'nden alınan bir telgraftan bahsedilerek, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a bir elçi göndermesinden ziyadesiyle memnun olan Kral Abdülaziz'in, iki memleket arasındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek maksadı ile Ankara'da bir Suudi Arabistan Elçiliği ihdasını arzu ettiği, bu vazifeye sabık Hariciye Vezir Vekili Fuad Hamza'yı

[228] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 232.562.13.
[229] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 245.656.11.2.
[230] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 245.656.11.1.
[231] Albayrak,a.g.e.,s.7.

tayin etmek düşüncesinde bulunduğu ve bu tayine Türk Hükümeti'nin muvafakatinin rica edildiğinin bildirildiği ifade edilmektedir[232]. Fuad Hamza'nın Suudi Arabistan Krallığı'nın fevkalade yetkilerle donatılmış elçisi olarak tayin edilmesiyle ilgili karar Nisan 1943'te çıkmış ve Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'a varmıştır[233]. Diğer taraftan, Türkiye'nin Cidde Elçisi olarak 3 Şubat 1944'te Emir Ali Sipahi[234], 26 Ağustos 1945 tarihinde Fuad Carim[235], 17 Şubat 1947'de de Rıfkı Refik Yasin atanmıştır[236].

Bu dönemde, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın 12 Şubat 1948 tarihinde Başbakanlığa gönderdiği bir yazıda, Cidde Elçiliği'nden alınan 9 Şubat 1948 tarihli telgrafta, Suudi Arabistan'ın Ankara Elçiliği'ne, halen maslahatgüzar bulunan Tevfik Hamza'nın tayinine karar verildiği, Suudi Arabistan'ın Hariciye Veziri'nin ifadesine atfen bildirilmiş ve agreman istendiğinin ilave edildiği ifade edilmiştir. Buna ilaveten Tevfik Hamza'nın dört senedir Suudi Arabistan Elçiliğinde Başkatip sıfatı ile vazife gördüğü, iki seneden beri de Maslahatgüzar bulunduğu, Türkçeye vakıf, Türkiye'ye dost ve Ankara'da sevilmiş bir kişi olduğu belirtilerek, keyfiyetin Cumhurbaşkanına arz edildiği bildirilmiştir[237].

2.Filistin Sorunu'nda Türkiye'nin Tutumu ve Arap Devletleri

1947'de İngiltere, Filistin sorununu BM'ye devretmeye karar verdi. Kurulan BM Filistin Özel Komitesi, yaptığı inceleme sonucu, çoğunlukla verdiği raporunda Filistin'in Arap ve Musevi olmak üzere iki ayrı devlet haline getirilmesini, Kudüs ve çevresinin ise uluslararası bir yönetime devredilmesini kararlaştırdı. Bölünme kararı, 29 Ekim 1947'de BM Genel Kurulu'nda 10 çekimser, 13 aleyhte oya karşı 33 oyla alındı[238]. Büyük devletlerden ABD,

[232] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 131.939.40.
[233] **Ümmü'l Kura**, 16 Nisan 1943/11 Rebiyyüssani, 1362, S.955,s.2.
[234] **Ümmü'l Kura**, 4 Şubat 1944/10 Safer 1363, S.997,s.1.
[235] **Ümmü'l Kura**, 31 Ağustos 1945/23 Ramazan 1364, S.1070,s.2.
[236] **Ümmü'l Kura**, 28 Şubat 1947/7 Rebiyyüssani 1366, S.1148,s.2.
[237] **BCA**,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 60.369.7.
[238] Mansfield,a.g.e.,s.137.

SSCB ve Fransa kararın lehinde oy kullanmış, İngiltere ise çekimser kalmıştı. Karara, Arap ülkelerinden başka Afganistan, Küba, Yunanistan, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye aleyhte oy vermişti[239]. Böylece, Arap ülkelerinin muhalefetine rağmen, Museviler Filistin toprakları üzerinde kendi bağımsız devletlerini kurma yönünde önemli bir adım atmış ve uluslararası bir destek sağlamış oluyorlardı[240]. Araplar, Filistin'in bölünmesine kesinlikle karşıydılar, oysa Siyonistler bu kararı kabul ediyorlardı, çünkü, nüfusun % 30'unu meydana getiren ve toplam yüzölçümünün ancak % 8'ine sahip Musevilere Filistin'in % 55'i verilmekteydi[241]. Bu aşamada Ürdün ve Irak'la dostluk anlaşmaları imzalamış olan ve gelişen Soğuk Savaş şartlarında Sovyet emellerinden son derece kaygı duyan Türkiye, 1947 yılında Filistin'le ilgili BM görüşmelerinde Arap ülkelerinin yanında yer aldı ve Filistin'in bağımsızlığını açık dille savunan bir çizgi izledi. Arap devletleri Filistin'in bağımsızlığının bir an önce ilan edilmesi yönünde çağrılar yaparken, kurulması önerilen BM Filistin Özel Komitesi'ni reddediyorlardı. Türkiye, hem bu kurulun oluşturulması yönünde ret oyu vererek hem de Genel Kurul Siyasi Komisyonu'ndaki temsilcisi Hüseyin Ragıp Baydur'un, 8 Mayıs 1947'de Genel Kurul Siyasi Komisyonunda yaptığı konuşmadaki; "Türkiye Arap komşularının arzusunu ve doğal hassasiyetini paylaşmakta ve Filistin'in çok yakın bir gelecekte bağımsızlığını kazandığını görmeyi arzu etmektedir" sözleriyle Arap ülkeleri üzerinde büyük etki yaratmıştır[242].

Türkiye, Arap Ortadoğusuyla ilişkilerinde, BM'deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerinin yanında yer almış ve Arap ülkelerinin Filistin'e bağımsızlık verilmesi için sundukları karar tekliflerini desteklemiştir. Filistin konusunu incelemek üzere BM Genel Kurulu'nun bir soruşturma komisyonu kurmasıyla ilgili oylamalarda da Türkiye, Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur. Filistin Komitesi'nin

---

[239] Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.21.

[240] İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1989,s.44.

[241] Mansfield,a.g.e.,s.137.

[242] Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin -1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", **AÜSBF Dergisi**, S.62-1, s.247-248.

raporları üzerinde yapılan görüşmelerde de Türkiye, Arap ülkelerini desteklemiş ve nihayet Genel Kurul'un 30 Kasım'daki taksim kararına Arap ülkeleriyle birlikte aleyhte oy kullanmıştır[243]. BM Filistin Özel Komitesi bölünme konusunda İngiltere'yi hakem tayin etmek istemiş, ancak İngiltere bu teklifi geri çevirerek, Filistin'deki manda idaresine 15 Mayıs 1948'den itibaren son vereceğini açıklamakla yetinmiştir[244].

Gerek ABD'nin, gerek SSCB'nin Filistin'in taksimi yönünde oy kullandıkları karara[245] Türkiye'nin, Afganistan, İran, Irak, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen ile birlikte aleyhte oy vermesi[246], Arap ülkelerini destekleyen birkaç ülkeden birinin de Türkiye olması önem kazanmış ve bu tavır Arap ülkelerinde de olumlu karşılanmıştır. Bu olumlu tepki, Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü El Kuvvetli tarafından BM oylamasından hemen sonra İnönü'ye gönderilen teşekkür mesajında ifadesini bulmuştu. Öte yandan Şam'da yayınlanan El Kabes Gazetesi de, Türkleri kastederek "Bin Yıldır İslam'ı Savunanlara" başlığını verdiği bir yazıda, "İslam'ın büyük müdafilerini", yani Türkleri Filistin'i savunmaya çağırıyordu. Cumhuriyet Gazetesi de, Beyrut çıkışlı bir haberinde Arap basınında yer alan bu konudaki tepkileri özetlerken, Filistin meselesinin halli hususunda dünya devletlerinin göstermiş oldukları gayret ve faaliyetin Arap alemini ikna ve tatmin etmekten uzak bulunduğunu, bu karanlık ve ümitsiz vaziyet içinde Türkiye'nin Arap ve Filistin davalarına karşı takınmış olduğu vaziyetin yegâne teselli ve ümit kaynağı olduğunu ifade etmiştir[247].

3.İsrail'in Kurulması ve Tarafların Tutumu

[243] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.21-22.
[244] Mansfield,a.g.e.,s.137.
[245] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)** , s.22-23.
[246] Walter Hollstein, **Filistin Sorunu, Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi**, Çev. Cemal A. Ertuğ, Yücel Yayınları, İstanbul, Nisan 1975, s.214.
[247] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.22-23.

Türkiye'nin izlediği Ortadoğu politikası; Batı'nın Ortadoğu politikalarına paralel gelişirken zaman zaman tarihi ve dini nedenlerin de etkisiyle Batı ülkelerinden farklı yönlere de sapmış, genelde tutarlı ve istikrarlı bir politika ortaya koyamamıştır[248]. BM'nin kurucu üyesi olmasından sonra Türkiye, giderek ABD'ye yakınlaşmaya başlamış, bu süreç, 11 Mart 1947 tarihinde Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası = International Bank for Reconstruction and Development)'na, bir gün sonra da 12 Mart'ta Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)'na üye olmasıyla hız kazanmıştır[249]. Ayrıca ABD Başkanı Henry Truman, meşhur "Truman Doktrini" çerçevesinde 1947'de Türkiye'yi desteklemiş, bu önemli destekten sonra, 1948'de Marshall Planı kapsamında Amerika tarafından Türkiye'ye önce askeri yardımlar arkasından da ekonomik yardımlar başlatılmıştır. Onun içindir ki, Türkiye Amerika ile uyumlu bir dış politika izlemeye başlamıştır[250]. Türkiye, Batıyla yakın ilişkilere giriştikçe, Orta Doğu gelişmeleri karşısındaki tutumu da buna bağlı olarak değişme göstermiştir. Türkiye Batı'ya yaklaştıkça, Orta Doğu'da o zamana kadar desteklediği Arap ülkelerinden de uzaklaşmaya başlamıştır[251].

14 Mayıs 1948'de son İngiliz birlikleri Filistin'den ayrıldılar ve aynı gün İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edildi[252]. İsrail Devleti kuruluşundan çok kısa bir süre (11 dakika) sonra ABD tarafından, 17 Mayısta da SSCB tarafından tanındı[253].

İsrail'in kurulması Türkiye'de önce endişeyle karşılanmıştı. Hükümetin yarı-resmi organı durumundaki Ulus gazetesi bu konuda, İsrail Devleti'nin kurulmasının Orta Doğu'nun aslında çözülmesi güç bir siyasi problemi büsbütün çıkmaza sokmuş bulunduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, İsrail

---

[248] Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, p. 691-713, Turkey,s.700.
[249] Albayrak, a.g.e.,s.10.
[250] Şimşek,a.g.e.,s.21
[251] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.25.
[252] Mansfield,a.g.e.,s.138.
[253] Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları İstanbul, 2008, s.639.

Devleti'ne Türkiye'de, "yeni bir Sovyet peyki" gözüyle de bakılmıştır[254]. Ancak bu durum, 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nun Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulması kararına Arap ülkelerinin karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'nin Batılı ülkelerle birlikte olumlu oy kullanması ve ABD ve Fransa ile beraber Komisyona seçilmesi ile değişmeye başladı[255]. Komisyonun bu üç devletten oluşmasında, ABD'nin Yahudi yanlısı, Fransa'nın tarafsız, Türkiye'nin ise Arap yanlısı bir tutum içine girerek komisyon çalışmalarının dengeli olmasının sağlanması hedeflenmişti. Fakat Arap yanlısı olmak bir yana, Arap devletlerinin karşı çıktığı bu komisyonun kuruluşunu destekleyen ve komisyon üyeliğini kabul eden Türkiye'nin bu tutumu[256], Arap devletleriyle uzun yıllar sürecek olan soğukluğun başlangıcı olduğu gibi[257], İsrail'in bağımsızlığına ilişkin tutum değişikliğinin de ilk işaretlerini veriyordu[258]. Komisyonda Türkiye'yi temsil eden Hüseyin Cahit Yalçın, tarafsız çizgisini komisyon çalışmalarının sonuna kadar devam ettirmesinin ötesinde, İsrail Başbakanı David Ben Gurion'la yaptığı görüşme sonrasında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Türkiye'nin İsrail'i resmen tanıması gerektiğini tavsiye bile etmiştir. Türkiye'nin komisyondaki tarafsızlığı, aynı zamanda uzun yıllar devam edecek Arap ülkeleriyle soğuk ilişkilerin de başlangıcını oluşturacaktır[259]. Bu aynı zamanda, İsrail Devleti ilan edildikten sonra Türkiye'nin Filistin'deki İsrail yanlısı politikasının da ilk işareti idi[260]. Türkiye'nin tutum değişikliğinde etkili olan bir diğer gelişme de, sanılanın aksine İsrail'in SSCB'nin gizli bir müttefiki olmadığının anlaşılması oldu. İsrail, Sovyet tehdidine karşı, Batı kampı içinde yer aldığını ifade etmekten çekinmemişti. Zaten İsrail ile diplomatik ilişki kuran otuz devlet arasında Batılı devletler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Daha da önemlisi ABD İsrail'i tanıyan ilk devlet olmuştu. Bu durumda Türkiye'nin İsrail'le sıcak ilişkiler kurmasının

---

[254] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**,s.31.
[255] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.617.
[256] Erhan, Kürkçüoğlu,a.g.e.s.639-640.
[257] Yağbasan,Günek,a.g.m.,s.212.
[258] Erhan, Kürkçüoğlu,a.g.e.s.639-640.
[259] Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri(1948-2001)", **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.252.
[260]Tür, a.g.m., s.249.

önünde hayati bir engel kalmıyordu[261]. Nitekim Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 8 Şubat 1949 günü Anadolu Ajansına verdiği demeçte, İsrail Devleti'nin bir vakıa olduğunu, otuzdan fazla devlet tarafından tanındığını, Arap temsilcilerinin de İsrail temsilcileriyle konuştuğunu ifade etmiş ve Türkiye'nin de Uzlaştırma Komisyonundaki vazifesini daha iyi yapabilmek için durumunu değiştirmemeyi daha faydalı bulduğunu belirtmiştir[262]. Bu gelişmelerin ardından ve BM'nin İsrail'i 11 Mart 1949'da tanımasından sonra[263] Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanıdı. Böylece, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu[264]. O dönemde Türk Hükümeti bu kararını, "İsrail BM'ye üye olmuştur, dolayısıyla Türkiye de yeni kurulan bu devleti BM örgütünün evrenselliği prensibi çerçevesinde tanımıştır" şeklinde açıklamıştır[265]. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Türkiye'nin İsrail'e bakışını, 1 Kasım 1949'da TBMM'yi açarken yaptığı konuşmada şöyle ifade ediyordu: "Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümid ediyoruz"[266]. Türkiye'nin bu davranışının kökeninde bir gerekçe vardır ki, bu Arap dünyasında yeterince anlatılamamış ya da Araplar anlamak istememiştir. O da, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini istemesi ve Boğazlardan üs istediği bir sırada, ABD'nin Türkiye'yi koruyucu bir tutum içine girmiş olmasıdır. Bu yardım ve destek Türkiye için yaşamsal nitelikte idi ve ABD'nin öteden beri desteklediği İsrail'e Türkiye'nin anlayışlı davranması kaçınılmazdı[267].

Türkiye'nin, İsrail Devleti'ni tanıması, yalnızca Arap Orta doğusunda değil, fakat aynı zamanda bütün Müslüman dünyasında önemli bir olay olarak algılanmıştır. Özel anlamda ise, bu tanıma, Türk-Arap ilişkilerinde, başka bir deyişle Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde, en büyük kırılma noktasını

---

[261] Erhan,a.g.e.,s.252.
[262] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.31-32.
[263] Duran, Karaca,a.g.e.,s.212.
[264] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.617.
[265] Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", **Türkiye ve Ortadoğu-Tarih,Kimlik, Güvenlik**, Derleyen: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.182.
[266] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.33.
[267] Soysal, "Türk-Arap İlişkileri(1918-1997)", s.521.

oluşturacaktı[268]. Bu tanıma ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, Türk-Arap ilişkilerinde menfi bir tesir yaratmış[269], Türkiye'nin, Filistin konusunda Arap ülkeleriyle yollarını ayırmış[270], Türkiye'nin Arap Orta doğusu ile olan ilişkilerini kopma sürecine sokmuştur[271].

Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanıması sonrasındaki gelişmeler Cumhurbaşkanı İnönü'nün beklentilerini haklı çıkarmayacaktı. Türkiye'nin İsrail'i tanıması, daha önce Hatay Sancağı olayında olduğu gibi, yalnızca Suriye'nin "mağdur" edildiği gerekçesine dayandırılarak, Arap Ortadoğu'sunda eleştirilmekle kalmayacak, bu tanıma belki de, Türk-Arap ilişkilerinin son beş yüz yıllık döneminde bir dönüm noktası olacak, iki dünya arasındaki gelişme sürecine büyük bir engel oluşturacaktı. Zira bu tanıma, Türkiye'nin Ortadoğu'da ve İslâm dünyasındaki oynayabileceği önderlik rolüne ve güvenilirliğine indirilmiş en ağır darbe olacaktı. Bu tanımayı, daha sonraki yıllarda Arap dünyası liderliğine oynayanlar, başta Mısır lideri Albay Cemal Abdül Nâsır olmak üzere, Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanacaklar ve bu gelişme, iki taraf arasında güvensizlik unsurunun en büyük nedeni olacaktı. Bu tanıma ile Türkiye, siyasal anlamda hızla bölgeden uzaklaşmış ve daha sonra gösterilen bütün çabalara karşın, bu olayın izleri hiçbir zaman silinememiş, ikili ilişkilerde istenilen gelişme sağlanamamıştır[272].

Türkiye, İsrail'in varlığını tanıyarak Arap Ortadoğusundan uzaklaşmaya ve Batı'ya bağımlı politikalar izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin İsrail'i tanımasının etkisi, 1960'lı yıllarda Yunanistan ile krize yol açan Kıbrıs meselesinde yoğun olarak hissedilecektir. Filistin sorununda Türkiye'nin Arapları destekleyen tutumundan vazgeçmesi, hem Türk dış politikasındaki tutarsızlığın somut bir göstergesidir hem de Arap kamuoyunda Batı'nın ileri karakolu olarak algılanmasında etkili olmuştur[273].

---

[268] Albayrak,a.g.e.,s.10.
[269] Ekmelettin İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",**Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S.1, s.389.
[270] Tür,a.g.m.,s.249.
[271] Duran, Karaca,a.g.e.,s.212.
[272] Albayrak,a.g.e.,s.10.
[273] Duran, Karaca,a.g.e.,s.212.

İsrail konusundaki bu tutum değişikliği, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile yollarının ayrılmasının somut bir belirtisiydi. Türk dış politikasında 1945'ten sonra, Batı'ya yönelme şeklinde kendini gösteren genel gelişmenin, 1940'ların sonuna doğru, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını da etkileyen başlıca faktör olduğu görülmekteydi[274].

III.MENDERES DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A.Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

1950-1960 yılları uluslararası siyaset ortamında kritik bir dönüşüm sürecinin izlerini taşır. Bu on yıllık sürenin, İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru başlayan Soğuk Savaş'ın yerleşik bir yapıya kavuşması, adeta kurumsallaşması ve yerleşiklik kazanmış kutupların kendi aralarındaki yoğun bir mücadeleye girmesiyle nitelenen yıllar olmak üzere iki alt dönemden oluştuğu söylenebilir[275].

İkinci Dünya Savaşı sonu dünyası; hem Avrupa açısından, hem de uluslararası sistem açısından çok büyük değişikliklere tanık oldu. Birinci Dünya Savaşı sonunda SSCB ile ABD gibi rakipleri ortaya çıkmaya başlayan Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonunda, başatlığını tamamen yitirdi ve bir dünya sistemi olmaktan çıkarak bir dünya alt sistemine indirgendi[276].

Soğuk Savaş'ın "müttefik olmayan sadece düşman olabilir" mantığı[277], SSCB'nin liderliğinde Doğu Bloku ve ABD liderliğinde Batı Bloku olmak üzere blokların kurulmasına neden oldu.

---

[274] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.33.
[275] İlter Turan, "1950-1960 Arası Uluslar arası Durum", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.419.
[276] Baskın Oran, "1945-1960 Arası Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.480.
[277] Georges, Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre, Partice Regimbald, **20. Yüzyıl Tarihi**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000, s.277.

1950-1960 arası yıllar Türkiye açısından, hem iç hem de dış politikada bir değişim ve dönüşüm dönemidir. İç siyasette gerçek manada serbest seçimlerin yapılması ve çok partili dönemin başlaması 1950 seçimleriyle olmuş ve bu seçimlerle iktidara gelen Demokrat Parti, iktidarda kaldığı on yıl boyunca Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya düzeninde güvenlik arayışında bulunmuş, 1950'lerin başlangıcından itibaren artan Sovyet tehdidine karşı Batı Bloku'nun bir üyesi olmak istemiş, NATO üyeliğini hedeflemiş, bunun gerçekleşmesi için Kore Savaşı'na ciddi sayıda asker göndermiş ve nihayet 1952 yılında NATO'ya girmiş; ardından NATO Bloku'nun sadık bir üyesi olarak hareket etmiştir[278].

Demokrat Parti iktidara geldiğinde, Batı'ya yaklaşımı, Türkiye'nin milli menfaatlerini en iyi şekilde sağlayacak bir yol olarak seçmiştir[279]. Menderes'in dış politika felsefesinde iki unsur vardı: ABD, NATO ve Batı dünyasına duyulan ileri derecede sempati ve beklentiler; buna karşılık, Sovyetler Birliği ve Komünizme karşı tam bir zıtlık ve çatışma. Menderes, Türkiye'nin güvenliği, siyasi ve ekonomik gelişmesinin en önemli kaynağının ABD olduğuna inanıyor, Türkiye'nin çıkarları ile ABD'nin çıkarlarının özdeş olduğunu düşünüyordu[280].

Türkiye'nin bu dönemde bağımsızlığına kısıtlama getirecek bir dış politika izlemesi, W. Hale'in deyişiyle, Menderes'in "Dulles'ten daha Dullescı bir komünizm fobisi sahibi" olmasının bir sonucudur. Bu fobiyi Menderes'in psikolojisinden ziyade, doğrudan doğruya, ekonomik olarak iflas etmiş bir rejimin, bu komünizm tehlikesini durmadan abartarak dış yardım ve dış borç almak isteme stratejisinde aramak gerekir[281].

Kıbrıs sorunu ve Yunanistan'la yaşanan problemleri bir tarafa bırakacak olursak, 1950-1960 döneminde Türkiye dış politikasını ve güvenlik politikalarını, bütünüyle NATO'nun "Sovyetleri çevreleme" siyasetine ayarlı

---

[278] Hasan Ünal, "1950-1960 Döneminin Temel Dış Politika Sorunları", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.427.
[279] Yaşar Canatan, **Türk-Irak Münasebetleri(1932-1959)**, Ankara, 1995, s.68.
[280] Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası:Gelişimi ve Etkileri", **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.236.
[281] Oran,a.g.e.,s.497.

hale getirmiştir[282]. Dolayısıyla Demokrat Parti'nin iç ve dış ilişkilerde ortaya koyduğu strateji ve performans ile şekillenen Türk dış politikası, Atatürk'ün stratejilerinden uzaklaşmaya ve daha çok dış gelişmelere bağlı bir süreçte yeni hareket tarzları belirlemeye yönelmiş[283], İnönü hükümetleri zamanında başlatılan Sovyet tehlikesine karşı Batı ile işbirliği politikasını sürdürmüştür[284].

Menderes dış politikada geleneksel Batıcılık çizgisini izlemiş, ama en az onun kadar geleneksel olan dengecilik ve statükoculuk çizgisinden ciddi bir şekilde sapma niteliği taşımıştır; nitekim gerek Doğu/Batı arasında, gerekse Batı'nın kendi içindeki dengeleri gözetmemiştir. Her iki açıdan da yalnızca ABD'ye bağlılık ve bağımlılık göstererek ve aradaki uluslararası gelişmeleri izlemeyerek, kendini sınırlamıştır. Diğer yandan aktif bir dış politika yürütmüş, ama risklerle dolu olduğuna dikkat etmemiştir[285].

Özetle ifade etmek gerekirse, 1950'li yıllar Türkiye'nin Batı dünyasına eklemlenme çabalarının olabildiğince hızlı bir şekilde başladığı yıllardır. Bir yandan NATO üyesi olan Türkiye öte yandan da Avrupa kurumlarına girmiş veya girmeye çalışmış; aynı zamanda da Batı dünyası ile ekonomik anlamda bütünleşme çabalarına hız vermiştir. Aynı şekilde 1950'li yıllarda bütünüyle haklı gerekçelerle başlayan Batı dünyası ile güvenlik ve dış politika bağlamında bütünleşme zamanla Türkiye'nin bütün dış politikasını ve güvenliğini Batı'nın stratejilerine terk etmesi gibi bir tür tembelliğe sebep olmuştur ki, bunun olumsuz sonuçları 1960'lı yıllarda patlak veren Kıbrıs meselesinde belirgin bir şekilde hissedilecektir[286].

B. Menderes Döneminde Türkiye'nin Arap Politikası

---

[282]Ünal,a.g.e.,s.427.

[283]Olcay Özkaya Duman, Haktan Birsel, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi** , 2012 1 (1), s.300.

[284] Ünal,a.g.e.,s.427

[285] Oran,a.g.e.,s.498.

[286] Ünal,a.g.e.,s.430-431.

Türkiye, Demokrat Parti dönemiyle birlikte daha kapsamlı bir dış politika izlemeye başlamış[287], Başbakan Menderes, 29 Mayıs 1950'de TBMM'ne sunduğu Hükümet programında Orta Doğu ile ilgili olarak; "Orta Şark memleketleri bin-netice Dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir" cümlesini sarf etmiştir[288].

Öncelikle Türkiye, NATO'ya girdikten sonra Sovyetler Birliği'ne karşı daha aktif bir politika izlemeye başlarken komünizmin yayılmasını önlemek temel hedefi oldu. Bu nedenle Türkiye kendisinin de içinde bulunduğu çeşitli bölgesel paktların kurulmasında önemli görevler üstlendi. 1954 yılında Türkiye, Balkan Paktı'nı Yugoslavya ve Yunanistan ile birlikte oluşturdu. Komünist bir yönetime sahip olan Yugoslavya bir anlamda Batı savunma sistemine dahil edilerek Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e inmesinin önüne geçilmek istendi. Bir NATO üyesi olan Türkiye, soğuk savaşın önemli bir aktörü gibi hareket ederek Batı ittifakının bir parçası olduğunu gösterdi. Batı'da Balkan Paktı, doğuda Türkiye-Pakistan anlaşması imza edildikten ve Mısır'ın İngiltere ile anlaşmasından sonra Türkiye, Ortadoğu'nun savunmasını organize etmek için zamanın geldiğini düşündü[289]. Ancak, Demokrat Parti'nin işbaşına gelmesinden sonra da Türkiye'nin kendi isteğiyle bölge ile ilgilendiğini söylemek oldukça zordur. Türkiye bu bölge ile Amerika ve İngiltere'nin adeta zorlaması sonucunda ilgilenmeye başlamıştır[290]. Nitekim 1956 Süveyş operasyonunda DP Hükümeti'nin bilinçli tercihi ve İngiliz yanlısı tutumu nedeniyle Türkiye, Mısır'ın karşısına geçmişti. Oysa aynı ittifak içinde olduğu komşusu Yunanistan, Dışişleri Bakanı Averof'un maharetli ve cesaretli hamlesiyle Süveyş konusunda toplanacak bir konferansa, bunun bir ülkenin iç işlerine karışma anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkarak Araplar nezdinde çok olumlu puan toplamıştı. 1960'larda Yunanlılar bu cesaretlerinin karşılığında Arap dünyasında Kıbrıs konusunda geniş destek bulurken, aynı Arap devletleri Türkiye'nin tezini dahî

---

[287] Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.314.
[288] Albayrak,a.g.e.,s.13.
[289] Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye",s.314.
[290] Albayrak,a.g.e.,s.11.

dinlemek gereği duymamışlar, 1964 Kahire İkinci Bağlantısızlar Zirve Konferansında Semih Güver'in başkanlığındaki Türk diplomatlarını aşağılayarak kapı dışarı etmişlerdi[291].

DP'nin 1950'de iktidara gelişi, Türkiye'nin dış politikasında önemli değişiklikler meydana getirdi. Türkiye, pasif Ortadoğu politikasını terk ederek aktif bir faaliyet içine girdi ve ikili münasebetlere büyük önem verdi. Türkiye'nin dış politikasındaki bu değişiklik biraz da dış şartların zorlamasıyla oluştu. Batılı devletlerin, Sovyetlerin Ortadoğu'da daha etkili olabilmesine mani olmak için Türkiye'yi bölgede aktif politikaya sevk etmeleri bu değişikliğin ana nedeni olarak sayılabilir[292]. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını tek taraflı bir tercih olmaktan ziyade çok yönlü etkiler altında oluşan bir dış politika olarak değerlendirmek daha doğrudur[293]. Neticede global ve bölgesel konjonktür ile Menderes felsefesinin birbiriyle uyuşması, Türkiye'nin bölgede aktif rol oynamasını sağlamış[294] ama bölge ülkelerinin ve Kuzey kuşağında bulunan ve SSCB'den tehdit algılayan ülkeler ile İsrail'i bir tehdit olarak gören Arap devletlerinin güvenlik algılarındaki fark nedeniyle bu politika başarısızlığa uğramış ve Arap devletleriyle ilişkiler onarılması güç şekilde zedelenmiştir[295].

DP iktidarında "kraldan çok kralcı" yani Batı'dan çok daha Batıcı bir dış politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti, Orta Doğu'da ABD'nin kurmak istediği anti-komünist kamp için de gönüllü oldu. Siyonizm ve Emperyalizm gibi, Arap dünyasını derinden etkileyen gerçekler göz ardı edilerek, tüm Arap ve İslam dünyasının SSCB'ye karşı seferber edilebileceği umuldu. Hatta Türkiye'de özellikle 1950-1960 dönemi hatırlandığında, bu duruma verilen ad "Ortadoğu'da Batı'nın jandarmalığı" rolüydü[296].

---

[291] Mehmet Hasgüler, M.Bülent Uludağ, "Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", **İktisat Dergisi**, Ocak 1999, S.386, s.30.
[292] Demir,a.g.e.s.700.
[293] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**,s.300.
[294] Gözen, a.g.e., s.235.
[295] Yağbasan,Günek,a.g.m.,s.121.
[296] Hasgüler , Uludağ, a.g.m.,s.29.

C.Menderes Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi

1.Ortadoğu Komutanlığı Projesi

Orta Doğu Komutanlığı kurulması fikri, doğrudan doğruya İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasının değişen uluslararası şartlarında Orta Doğu'dan çekilmesinin zorunlu olduğunu anlaması, fakat bölgeden çekilirken de stratejik değeri dolayısıyla Orta Doğu'daki üslerini daha az tepki uyandıracak bir biçimde korumak isteğinin bir sonucudur[297]. İngiltere, böyle bir projeye bölge devletlerinin de ortaklığını sağlayarak, hem bölgedeki varlığını korumayı[298], hem Sovyetlerin bölgeye girmesini önlemeyi[299], hem de İngiliz üslerinin varlığına duyulan tepkiyi azaltmayı amaçlamıştır. Türkiye'nin katılımı da bu noktada önem taşıyordu: Hem en büyük ve en güçlü orduya sahip bölge devleti olarak Orta Doğu'nun savunmasında önemli bir görev üstlenecek, hem de Orta Doğu'lu ve Müslüman bir devlet olarak Orta Doğu Komutanlığı'nın tümüyle Batı damgası taşımasını önlemiş olacaktı[300]. Bütün bu düşüncelerle, Orta Doğu Komutanlığı fikrini destekleyen ABD, İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi de yanlarına aldılar[301].

Türkiye, Orta-Doğu Komutanlığı'na karşı bir tavır almamış, güvenliğinin yalnızca bu teşkilât ile sağlanamayacağını, mutlaka NATO'ya üye olması gerektiği konusunda ısrar etmiş ve bir yıl geçmeden de bu amacına ulaşmıştır[302]. 15 Ekim 1951'de bir açıklama yapan Türkiye, Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulmasını zorunlu ve yararlı gördüğünü ve ilke olarak

---

[297] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**,s.33.
[298] Mehmet Şahin, "1950-1960Dönemi Orta Doğu İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.485.
[299] Gözen, a.g.e.s.235.
[300] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.619.
[301] Şahin,a.g.e.,s.485.
[302] Albayrak,a.g.e.,s.18.

katılmayı kabul ettiğini açıklamış[303], ancak Orta Doğu Komutanlığı'nın NATO'dan bağımsızlığını kabule yanaşmamıştır[304].

Orta Doğu Komutanlığı'nın oluşturulması için Arap ülkelerinin de bu projenin içinde olması gerekliydi ve burada Mısır hem stratejik konumu hem de Arap dünyasındaki etkisi dolayısıyla ön plana çıkmaktaydı[305]. 13 Ekim 1951'de İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye Mısır'a Orta-Doğu Komutanlığı'na katılması davetinde bulundular. Mısır'a eşit ortaklık önerildi ve olumlu yanıt vermesi durumunda, İngiltere'nin 1936 anlaşmasından vazgeçeceği ve kurulacak komutanlığın emrine verilecek kuvvetlerin dışında, Mısır'daki tüm askerlerini geri çekeceğini bildirdi. Ancak Mısır, İngiliz işgal kuvvetleri ülkesinde bulunduğu sürece bu önerileri dikkate almayacağını açıklayarak daveti reddettiği gibi, 1936 anlaşmasını da feshetti[306]. Mısır'a rağmen kurulacak bir komutanlık, Batılı devletlerin, Batı'nın çıkarlarını korumak için meydana getirdikleri bir kuruluş olmaktan öteye gidemeyecekti. İşte bu temel nedenledir ki, Orta Doğu Komutanlığı projesinin gerçekleşmesi mümkün olmadı[307].

2.Bağdat Paktı ve Türk-Suud İlişkilerine Etkisi

Türk-Arap ilişkilerinin dönüşümünü sağlayan iki önemli nokta vardır: Bunlardan biri, 1955 Bağdat Paktı, diğeri ise 1965 yılının sonlarında Kıbrıs Meselesidir. Bağdat Paktı, Türk-Arap ilişkilerini bozarken, 1965'te ortaya çıkan Kıbrıs meselesi, Türkiye'yi Arap dünyasına yöneltti ve Arap milletlerine yönelik daha mülayim bir siyaset uygulamasını sağladı[308].

---

[303] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.619.

[304]Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman,"İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.233.

[305] Şahin,a.g.e.,s.485.

[306] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.619.

[307] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.36.

[308] Fahir Armaoğlu, "El-Alakatü't-Türkiyye El-Arabiyye fi Merhalet El-Med El-Kavmi El-Arabi (1945-1970)", **İki Tarafın Görüşleri Açılarından Arap-Türk Münasebetleri**, Editörler:Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Safiyüddin Abu-l'izz, Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 1991-1993, s.212.

Türkiye'nin NATO'ya girişinden kısa bir süre sonra ABD, bölgedeki İngiliz etkisini devralarak, ama İngiltere'nin de yardımıyla bölge ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı örgütleme çabasına girdi. ABD ilk kez 1953'te gündeme gelen Kuzey Kuşağı ya da Yeşil Kuşak projesi çerçevesinde bölgede Türkiye'nin öncülüğünde NATO'nun bir uzantısı olacak bir askeri-siyasi pakt oluşturmak istedi[309]. Bu yeni düşüncenin öncüsü, 21 Ocak 1953'te ABD başkanı olan Eisenhower'in Dışişleri Bakanı Jonh Foster Dulles olmuştu. Güçlü bir kişiliğe sahip Dulles Ortadoğu'nun stratejik önemini, özellikle Sovyetlerin bu bölgedeki petrol kaynaklarından Batılıları yoksun bırakmak isteyebileceğini biliyordu. Önce durumu yerinde incelemek (facts finding) üzere[310], 11-28 Mayıs(1953) tarihleri arasında Mısır'dan başlayarak, Suudi Arabistan ve Türkiye de dahil olmak üzere bütün Orta Doğu ülkelerini ziyaret etti[311].

Dulles, 18-19 Mayıs 1953'te Riyad'ı ziyaret etmişti[312]. Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde İngiltere ile Arap emirlikleri arasında uyuşmazlıklardan yakınıyordu. Dulles, ABD'nin petrol ayrıcalığına sahip olduğunu ve bir Amerikan hava üssünün bulunduğu bu ülkenin önemini raporunda özellikle belirtiyordu[313].

Başlangıçta Dulles'ın programında, Batı'ya bağlı politikasından emin olunan Türkiye bulunmuyordu. Başbakan Menderes'in isteği üzerine Ankara'ya gelen Dulles, 26-27 Mayıs'ta Türk yetkililerle görüştü. Türkiye'nin mesajı açıktı: SSCB'den gelen tehdidin farkında olmayan Araplarla birlikte Orta Doğu savunmasının gerçekleşmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Yeni bir yaklaşıma gereksinim vardır. Orta Doğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşı Türkiye olmalıdır ve Pakistan da bu sisteme dahil edilmelidir. Dulles, Orta Doğu savunmasının temel taşının Türkiye olacağı

---

[309]Lenore G. Martin, "Türkiye ve Günümüzde Orta Doğu: Ulusal Güvenlik Anlayışı", Çev.Banu Bektaş, **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.235.
[310]İsmail Soysal, "Bağdat Paktı", **Belleten**, C.LV, S.212, Nisan 1991, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.181.
[311] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.52.
[312] Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", s.314.
[313] Soysal, "Bağdat Paktı",s.182.

konusundaki görüşlere katılmakla birlikte, Arapların tamamen yabancılaştırılmaması gerektiğini de Ankara'ya söyledi[314].

Ortadoğu'yu kapsayacak savunma sistemi kurmayı amaçlayan Bağdat Paktı fikri, aslında bir Amerikan fikri olmasına rağmen Türkiye bu fikri benimsemiştir[315].

ABD Dışişleri Bakanı, gezisinden döndükten sonra 1 Haziran'da açıkladığı raporunda, Orta Doğu'da bir savunma sisteminin bulunması için uygun ortamın olmadığını ve böyle bir oluşumun ancak gelecekte olabileceğini, özellikle Arap ülkelerinin Pakt'ın esasını teşkil edecek Sovyet tehlikesinin farkında olmadıklarını bildirdi. Dulles'a göre, sadece "kuzey seddi" ülkeleri, yani SSCB'ye komşu olan ve Arap olmayan Orta Doğu ülkeleri bu tehlikenin farkında görünüyorlardı. Ayrıca Dulles bir ortak güvenlik sisteminin bizzat bölge devletleri tarafından gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğuna inanıyordu[316]. Böylece bölgede Türkiye, Pakistan, Irak, İran ve Suriye'den oluşacak bir "Kuzey Kuşağı" kavramı Sovyetler Birliği'nin güneyindeki devletleri ön plana çıkarıyor, onların gerisinde petrol kaynakları ve stratejik yerleri içeren, Süveyş Kanalı'ndan Umman Denizi'ne ve Pakistan'a doğru geniş bir bölgenin savunulmuş olacağı düşünülüyordu[317].

Böylece ABD, Dulles'ın önerileri doğrultusunda savunma teşkilatı kurma girişiminden vazgeçmekle birlikte, bölge devletleri tarafından kurulacak savunma girişimlerine destek vermeyi uygun buldu[318].

Yeni bir savunma sisteminin ilk somut işareti, 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım antlaşması imzalanmasıyla atıldı. Hindistan'la sorunları bulunan ve SSCB'den tehdit algılayan Pakistan, bu yolla Batı güvencesine alındıktan sonra, 18 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan ortak demeç yayınlayarak bir savunma antlaşması imzalayacaklarını açıkladılar[319]. Kısa bir süre sonra da 19 Mayıs 1954 günü

---

[314] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.620.
[315] Armaoğlu, "El-Alakatü't-Türkiyye …",s.212.
[316] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.52-53.
[317] Soysal, "Bağdat Paktı",s.185.
[318] Şahin,a.g.e.,s.486.
[319] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.621.

ABD ile Pakistan arasında silah ve gereç yardımı anlaşması imzalandı[320]. Antlaşmada Pakistan'ın bölgesel savunmaya katılacağı belirtiliyordu[321]. 2 Nisan 1954 günü de Türkiye ile Pakistan arasında Dostça İşbirliği Antlaşması Karaçi'de, Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Han ile Türkiye Büyükelçisi Selahattin Arel arasında imzalandı[322]. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Ortadoğu savunma sisteminin ilk adımı atılmış oldu[323] ve kurulacak paktın iki üyesi zincirin ilk halkasını oluşturdu[324]. Bu antlaşma aynı zamanda Türkiye'ye Güney Asya'da, sağ kanadı üzerinde, yeni kuvvetli bir müttefik sağlamıştır[325]. Ancak hem Pakistan hem de Türkiye, Orta Doğu'nun Arap olmayan kuşağına mensuptular. Orta Doğu'da kurulacak bir paktın başarılı olabilmesi için, bölgedeki Arap ülkelerini de içine alması gerekmekteydi[326]. Aksi takdirde doğacak olan pakt etkisiz kalmaya mahkum olacaktı. İşte bundan dolayı Türkiye, Arap ülkeleriyle görüşme yolunu seçti. Bu amaçla Başbakan Menderes, Mısır'a görüşme isteğini bildirdiyse de Nasır'ın başında olduğu Mısır'ı ikna edemediği gibi, tepkisini de çekti. Bu girişimden sonra Türkiye bütün çabasını Irak'a yoğunlaştırdı[327].

Bölgenin Arap ülkeleri arasında Batı ve özellikle de İngiltere ile ilişkileri en iyi olan ülke Irak'tı ve ayrıca Türkiye'nin de Irak ile yakın ilişkileri vardı[328]. 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Irak 'a yaptığı ziyaret olumlu geçen Menderes[329], diğer Arap devletlerini de kurulması planlanan savunma işbirliğine kazanmak amacıyla, 14 Ocak 1955 tarihinde Şam'a giderek Başbakan Faris el Khoury ile görüşmelerde bulunmuş, ardından da Lübnan'ın başkenti Beyrut'a geçmiş[330], fakat her iki ülke de kurulacak Türkiye-Irak Paktına katılmak konusunda taahhüt altına girmekten

---

320 Soysal, "Bağdat Paktı",s.186.
321 Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**,s.54.
322 Soysal, "Bağdat Paktı",s.187.
323 Canatan, **Türk- Irak Münasebetleri(1926-1958)**, s.110.
324 Şahin,a.g.e.,s.487.
325 M.Philips Price, **Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)**, Çev.M.Asım Mutludoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969, s.175.
326Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşı'ndan 2000'e)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004,s.87.
327 Şahin,a.g.e.,s.487.
328 Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, s.87.
329 Şahin,a.g.e.,s.487.
330 Albayrak,a.g.e.,s.26.

çekinmişlerdir[331]. Bu arada İsrail de paktın kendi çıkarına karşı olacağını düşündüğünden Türkiye'nin girişimlerinden rahatsızlık duymuştur[332]. Ürdün'e gelince, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1955 Kasım başında Ürdün Kralı ile konuşmuş ve Ürdün'ün Türk-Irak Anlaşmasına meyilli olduğu gördüğünü ifade etmiştir. Aslında Ürdün Hükümeti bu anlaşmaya katılma konusunda isteksiz görünüyordu. Çünkü, İngiltere ve Irak'la zaten diyalog içinde olduklarını, bu yüzden Bağdat Paktı'na katılmalarının kendilerine bir şey kazandırmayacağını düşünüyorlardı ve Mısır'ın karşı çıktığı bir organizasyona katılmak niyetinde değillerdi. Ürdünlüler ayrıca, hem Mısır'ın hem de Suudi Arabistan'ın iç işlerine karışıp propaganda yapmalarından da rahatsızdılar[333]. Türkiye ise Ürdün'ün Pakta katılması konusunda ısrarlıydı ve Türk Dışişleri Bakanı, Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılması durumunda elde edeceği kazanımları şöyle özetlemişti: Türkiye, olası bir İsrail saldırısına karşı müttefik olarak Ürdün'ü koruyacak ve Filistin meselesinde herhangi bir karar verildiğinde bu kararın Filistin'in lehine olmasını garanti edecekti[334]. Yine, Türk Dışişleri Bakanı, Kral Hüseyin ile yaptığı ve Ürdün Başbakanı ve Adalet Bakanı'nın da hazır bulunduğu görüşmede, Kral'ın Pakta katılma konusunda ikna olduğunu ancak, bu katılımdan dolayı maksimum çıkar peşinde olduğunu bildirmişti. İngilizlere göre ise bu iş bir pazarlık meselesi değildi ve Ürdün'ün pakta dahil olması konusunda zorlamak kendileri için zor bir işti[335]. Neticede Ürdün, bu savunma işbirliğine sıcak bakmakla birlikte, Mısır ve Suriye'den çekindiği için, üye olmaya cesaret edememiştir. Zira Kahire Radyosu 25 Ocak'taki bir yayınında; "İsrail dostu Türkiye ile imzalanacak bir ittifakın, Arap dünyasına ihanet olacağını" açıklamıştı. Son olarak 30 Ocak'ta Kahire Konferansı'nda, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye bu pakta katılmayı son defa reddetmişlerdir[336].

Bu dönemde bir grup Lübnanlı gazeteci Mısır'a gitmiş ve burada Türk-Irak Anlaşmasına karşı yoğun bir propaganda ile karşılaşmışlardı. Bu

[331] Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, s.87.
[332] Şahin,a.g.e.,s.487.
[333] **F.O. 371,115527**,V 1073/1218,4 Kasım 1955
[334] **F.O. 371,115527**,V 1073/1225,6 Kasım 1955
[335] **F.O. 371,115527**,V 1073/1234,8 Kasım 1955
[336] Albayrak,a.g.e.,s.27.

gazeteciler Irak'a, Lübnan'da Türk-Irak Anlaşmasının Arap çıkarlarına hizmet ettiğini savunan karşı propaganda yapmasını önermişlerdir[337].

22 Şubat 1955 tarihinde Başbakan tarafından Kabineye okunan, Suriye Hükümeti'nin Dışişleri Siyaset Belgesindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: "Suriye Hükümeti, Arap devlet başkanları tarafından yapılan şu tavsiyeye katılmaktadır: Hiçbir ülke, Türk-Irak Anlaşması'nı onaylamamalıdır ve hiçbir ülke bu anlaşmaya katılmamalıdır."[338]

Hindistan Başbakanı Nehru ise, Türk-Irak Anlaşması hakkında şunları söylemiştir: "Küçük ölçekli askeri ittifaklar, ülkeler arasında yıkıcı duyguların oluşmasına neden oluyor. Herhangi bir faydasının olduğundan emin değilim. Türk-Irak Antlaşması mesela, Mısır'da çok düşmanlık uyandırdı ve Suudi Arabistan, Ürdün ve Lübnan tarafından destek görmedi."[339]

Suudi Arabistan'a gelince, Prens Faysal 1955 Şubat başında Kahire'de yaptığı açıklamada, Suudi Arabistan'ın Mısır'ı takip edeceğini, eğer Mısır Arap Kolektif Güvenlik Paktı'ndan çekilmeye karar verdiyse Suudi Arabistan'ın da Mısır'ı takip edeceğini ve iki ülkenin politikalarının aynı olduğunu ifade etmiştir[340].

Yine, Dışişleri Bakanı Prens Faysal, United Press'e bir demeç vererek, Hükümeti'nin Türk-Irak Anlaşması hususundaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

"Eğer Arap devletleri, Arap Kolektif Savunma Paktı'ndaki imzalarının arkasında dururlarsa, kendi hükümeti de bu paktın içinde yer almaya devam edecektir. Suudi Arabistan inanıyor ki Batılılar, Arap Kolektif Güvenlik Anlaşmasını imzalayan devletleri lojistik olarak destekleyecek ve onlara silah sağlayacaktır. Böylece Arap devletleri, kendi bölgelerini yabancı ittifakların müdahalesine gerek kalmadan savunabileceklerdir.

Müslüman Arap ülkeleri arasındaki yabancı ittifakları konusundaki farklılıklar, bu sene Mekke'de yapılacak olan İslam Konferansının toplanmasına mani olamayacaktır.

---

[337] **F.O. 371,115493**,V 1073/302,16 Şubat 1955.
[338] **F.O. 371,115493**,V 1073/305,24 Şubat 1955.
[339] **F.O. 371,115489**,V 1073/216,10 Şubat 1955.
[340] **F.O. 371,115489**,V 1073/189, Şubat 1955.

Batı ile Arap politikası arasında birebir uyum vardır ve eğer Araplarla Batı arasında herhangi bir farklılık olursa bu, amaçlar konusunda değil yöntem konusundadır. Eğer Batılı devlet adamları kendi görüşlerini dürüstçe ifade ederlerse bu görüş ayrılıkları da kolayca aşılabilir, çünkü onların şu anda Arapların dostluğuna dolaylı destek olmaları ancak ve ancak kuşkuların çoğalmasına hizmet edecektir.

Eğer Arap devletleri, Türk-Irak Anlaşmasına katılmaya karar verirlerse bu, Filistin meselesinin çözümüne hizmet etmez."[341]

Pakt fikrine olumsuz tepkilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Menderes ile Nuri Said, Bağdat Paktı'nı kuran Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını imzaladılar[342]. Amaç, Sovyet tehdidini caydırmak üzere üye ülkeler arasında bir savunma işbirliği geliştirmekti[343]. Asıl adı "Treaty of Mutual Cooperation" yani Karşılıklı İşbirliği Antlaşması olan bu belge, tam bir ittifak antlaşması sayılamaz. Çünkü, Antlaşmanın 1. maddesinde, taraflardan birine bir saldırı halinde diğerinin herhangi bir yardım taahhüdünden söz edilmemektedir. Yalnız, Antlaşmanın 1. maddesindeki "savunma için işbirliği" kavramının, bir saldırı halini de öngörmesi hususunda, taraflar sözlü bir mutabakata varmışlardı[344]. BM yasasının 51. maddesine göre yapılan[345] ve Bağdat Paktı olarak bilinen bu antlaşmaya göre; üye devletlerin savunma ve güvenlik konularında işbirliği yapmaları, birbirlerinin içişlerine karışmamaları ve beşer yıllık sürelerle yenilenebilmek üzere beş yıl süre ile geçerli olacağı gibi koşullara yer verilmişti[346]. Diğer taraftan, bu antlaşmaya diğer Arap ülkelerinin katılmasını sağlamak için önemli bir taviz verilmiş ve antlaşmanın 5. maddesinde, bu antlaşmaya, ancak Arap Birliği üyesi olan veya "taraflarca kesinlikle tanınan" devletlerin katılabileceği belirtilmiştir ki bu, İsrail'in bu antlaşmaya hiçbir

---

[341] **F.O. 371,115493**,V 1073/308,19 Şubat 1955.
[342] **F.O. 371,115490**,V 1073/216B,1 Mart 1955.
[343] Ayhan Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri", **Dış Politika**,C.4,S.4,Ankara,s.9.
[344] Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri İle) Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955), **Belleten**, C.LIX, Nisan 1995, S.224'ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.234-235.
[345] Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983,s.356.
[346] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.623.(Paktın Türkçe resmi metni için bkz.**Düstur**,III Tertip, C.XXXVI, s.422; İngilizce metni için bkz. **F.O. 371,115490**,V 1073/216C,1 Mart 1955.)

şekilde katılamayacağı anlamındaydı. Çünkü o sırada İsrail hiçbir Arap devleti tarafından tanınmadığı gibi, hiçbir Arap devletiyle de barış yapmamıştı[347].

Bağdat Paktı'na 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran katıldı[348].

Paktın Arap alemindeki etkileri hiç de müspet olmamış[349] ve bu pakta, Irak dışında, hiçbir Arap ülkesinin katılmaması, daha kuruluşundan itibaren büyük bir "zaaf" olmuştur. Başka bir deyişle; "Bağdat Paktı, gerçekleştirmek istediği gayeye oranla, çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş garip bir bina oluyordu."[350] ABD ise Bağdat Paktı'na tam üye olmamış, ancak onu desteklemek üzere, Paktın Bakanlar Konseyi'ne gözlemci olarak katılmış, ayrıca Konseyin Nisan 1956'da Tahran'da yapılan toplantısında, Paktın Ekonomik ve Yıkıcı Eylemlerle Mücadele Komitelerine, Haziran 1957'de Karaçi'de yapılan toplantısında da, Askeri Komitesi'ne üye olmuştur[351]. Bunun sebebi, şüphesiz, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'yi kızdırmamak ve onlarla az bile olsa mevcut olan münasebetlerini bozmamaktır. Ayrıca İsrail tarafından da hoş karşılanmayan bir pakta katılmada acele etmemesi normaldi. ABD'nin Suudi Arabistan'da bir askeri üssü bulunuyordu ve bu üssün sözleşmesinin bitim tarihi 1956 olarak belirlenmişti. Suudi Arabistan'ın Bağdat Paktı'na karşı çıkışı ABD'nin Pakta katılışını engelleyen önemli nedenlerden biriydi. ABD, Suudi Arabistan'daki bölgenin önemli üslerinden olan Dahran üssünü gözden çıkaramazdı[352].

Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye, Arap devletlerinin katılımını sağlamak için diplomatik atak başlattı ama olumlu tepki alamadı[353]. Mısırlılar paktın imzalanmasından hemen sonra, bu oluşuma karşı ciddi bir

---

[347]Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri İle) …",s.235.
[348] Şahin,a.g.e.,s.488.
[349] Celal Tevfik Karasapan, "CENTO'nun Dokuzuncu Bakanlar Konseyi", **Ortadoğu**, Yıl:1, S.1, Nisan 1961, s.45.
[350] Albayrak,a.g.e.,s.27.
[351]Behcet Kemal Yeşilbursa, **Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere-Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.180.
[352] Canatan, **Türk- Irak Münasebetleri(1926-1958)**, s.114-115.
[353] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.625.

muhalefet başlattılar[354]. Mısır Ulusal Güvenlik Bakanı Salah Salem, Bağdat Paktı'nın imzalanmasından dolayı, Lübnan, Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve Irak'ı dışlayan yeni bir Araplar arası anlaşma önerisini götürmüş ve Suriye ve Suudi Arabistan Hükümetlerini, Türk-Irak Anlaşması ya da herhangi başka bir anlaşmaya katılmama ve ortak savunma ve ekonomik işbirliği organizasyonu teşkil edilmesi konularında ikna etmiştir[355]. Mısır Devlet Başkanı Nasır, Batılı devletlerle işbirliğinde bulunan Bağdat Paktı'na, bazı Arap ülkelerinin katılmasının Batılı devletler karşısında kendi durumunu zayıflatacağının farkında idi. Bu nedenle Nasır Bağdat Paktı'nı, Batılı devletlerin bölgeye yönelik gayelerinin gerçekleşmesine olanak verecek emperyalist bir mekanizma olarak damgaladı. Pakta karşı ortaya çıkan bu kuvvetli tepki, diğer Arap devletlerinin de tutumunu etkilemiş[356] ve Pakta olumsuz tepki göstermişlerdir. 6 Mart'ta Kahire, Şam ve Riyad'da ortak bir bildiri yayınlanmış; Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın Arap dünyasının askeri, siyasi ve ekonomik yapısını kuvvetlendirecek bir antlaşma yapılmasına ve bu üç devletin Türk-Irak Paktına katılmamasına karar verdikleri bildirilmiştir[357]. Suudi Arabistan, geleneksel Haşimi aleyhtarlığı dolayısıyla Mısır'ın arkasında yer almıştı[358]. Kral Suud, kuşkusuz radikal bir milliyetçi değildi, ama kendi hanedanıyla ilgili nedenlerle Haşimilere ve Bağdat Paktı'na karşıydı[359]. Suriye Hükümeti'nin temel politikası ise Türk Paktı'na karşı mücadele etmek idi[360]. Ancak bu üç devletin kararı sadece Yemen tarafından kabul edildi. Ürdün ve Lübnan fikirlerini tam olarak açıklamamış ve kesin bir şey söylemekten dikkatle kaçınmışlardı[361].

Irak'ın dışındaki Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na katılmamalarında Nasır'ın etkisi, İsrail tehdidinin öncelikli oluşu ve Paktın İngiltere'nin bölge

---

[354] Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.133.
[355] **F.O. 371,115490**,V 1073/216D,9 Mart 1955.
[356] Kamel, a.g.e.,s.10.
[357] Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası, Genel Durum" ,**Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.261.
[358] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.66.
[359] Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, Mayıs 1975,s.157.
[360] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.66.
[361] Canatan, **Türk- Irak Münasebetleri(1926-1958)**, s.120.

çıkarlarını sürdürme arzusuna hizmet ettiği inancı kadar, ABD'nin tutumu da rol oynadı. Gerçekten de Türkiye, Arap devletleri nezdinde Mısır'ın etkisini azaltmak üzere diplomatik girişimlerde bulunurken ABD, İngiltere ve Dünya Bankası işbirliği içinde, 16 Kasım 1955'te Mısır'a, Moskova'ya yakınlaşmasını önlemek için Asuan Barajı'nı finansa etmeyi önerdi. ABD bir yandan Bağdat Paktı'na destek verirken , diğer yandan da Pakta karşı çıkan Mısır'a ekonomik yardım yapmayı önererek, radikal Arap devletlerine Bağdat Paktı'na katılmamanın kendisiyle ilişkilerde olumsuz bir sonuç doğurmayacağını gösteriyordu[362].

Bağdat Paktı'na Arap ülkeleri içinde en fazla tepki gösteren Mısır ve onu izleyen Suriye, 20 Ekim 1955'te Şam'da askeri bir pakt imzalamışlar ve silahlı kuvvetlerini ortak bir kumandanlık altına alacaklarını kararlaştırmışlardır. Açıkça görüleceği gibi, bu paktın başlıca amacı, Batı'nın desteği ve teşvikiyle kurulmuş olan Bağdat Paktı karşısında dengeyi kurmak ve Irak'ın Orta Doğu'da artmakta olan etkisini zayıflatmaktı[363]. 1950'lerin ortalarında Suud ve Nasır, gayri resmi bir stratejik ilişkiye girdiler. Çünkü her ikisi de Batılılar tarafından oluşturulmuş ve yönetilmekte olan Bağdat Paktıyla mücadele ediyorlardı. Bu Batılı ittifakta öncelikli olarak İngilizler, ikincil olarak Amerikalılar ve özellikle devrimci Iraklılar ön planda rol almıştı[364]. Suud, Irak'ı Haşimi tehdidinin bir devamı olarak görüyordu. Irak'ın yayılmacı tavırları yüzünden Suudi liderler Irak'tan ve Batılıların Arap dünyasına liderlik etmesinden korkuyorlardı. Ayrıca İbn-i Suud, Irak ordusunun Hicaz'ı ele geçirebileceğinden de derin endişe duyuyordu. Bu şartlar altında Suud Nasır'a yanaştı[365] ve 27 Ekim 1955'de Mısır ile Suudi Arabistan arasında savunma antlaşması imzalandı[366]. İbn-i Suud'un Nasır'la ittifakının arka planında Irak'ı izole etmek ve Suriye ve Ürdün'ü bu pakta katılmaktan alıkoymak vardı[367]. Bu anlaşma ayrıca savaşta ve barışta iki devletin silahlı

[362] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.626.
[363] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.266.
[364] Kechichian, a.g.e.,s.51.
[365] Kechichian, a.g.e.,s.52-53.
[366] Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**, s.527.
[367] Kechichian, a.g.e.,s.53.

kuvvetlerinin ortak bir kumandanlık emrine konulmasını öngörüyordu[368]. 21 Nisan 1956'da da Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında savunma antlaşması imzalandı[369]. Ortadoğu'da iki kutuplu savunma anlaşmaları ve siyasî birleşmelere yol açacak olan Bağdat Paktı; "Arap dünyasını birleştirmek bir yana, her iki blokun dışında kalan Ürdün ve Lübnan göz önüne alındığında, bölgeyi üç parçaya ayırmış oluyordu". Bu bölünmede en az ABD ve İngiltere kadar payı olan Sovyet Rusya'nın lideri Nikita Kruşçev'e göre ise, Bağdat Paktı ile "Türk-Sovyet ilişkilerine gölge düşmüştü"[370]

Mayıs 1957 yılında Suudi Arabistan Kralı, Bağdat'ı ziyaret ederek iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi için görüşmeler yaptı. Arap basını buna büyük önem vererek Irak'ın Bağdat Paktından çekilebileceğini ve yeni bir Arap paktı kurulabileceğini yazdılar. Bu yeni ittifak Suudi Arabistan, Irak, Ürdün ve Lübnan'ı kapsayacaktı. Suud'un bu ziyaretinde Mısır konusu gündeme gelmedi. Suud, Nasır'a ekonomik yardım yaptığı halde bunun karşılığını alamadığını ve Nasır'ın kendisine düşmanca bir tutum takındığından şikayet etti. Nuri Sait Paşa, Suud'un Nasır'a ekonomik yardım yapmasına karşı çıktı. Nasır ne kadar zor durumda kalırsa kendileri için o kadar iyi demekti[371].

Türkiye Bağdat Paktı'nı kurduktan sonra bütün Orta Doğu olaylarını Batı ile kurduğu ilişkiler açısından değerlendirmeye başlamıştır[372].

Bağdat Paktı'nın, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile ilişkileri üzerindeki etkisi hakkında özetle şunu söylemek mümkündür:

1945'ten sonra, önce yavaş ve daha sonra hızlı bir şekilde etkisini gösteren ve Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile arasını açan gelişmeler, Bağdat Paktı ile tam bir kesinlik kazanmıştır. Hatta denilebilir ki, 1945'ten itibaren gerilmeye başlayan Türk-Arap ilişkileri, Bağdat Paktı ile tamamen kopmuştur. Oysa Bağdat Paktı Türkiye'nin Orta Doğu'ya karşı gittikçe artan ilgisinin bir sonucuydu. Yani ilgi çekici nokta şuydu: Türkiye, bir yandan Orta

---

[368] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.266.
[369] Armaoğlu,a.g.e.,s.527-528.
[370] Albayrak, a.g.e.,s.28.
[371] Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye",s.328.
[372] Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı", **AÜSBFD**, C.XXI, Mart 1966, No:1, Ankara, 1966, s.169.

Doğu'ya artan bir hızla entegre olurken, aslında aynı hızla Arap Orta Doğusundan uzaklaşmaktaydı. İşte Bağdat Paktı, ters yöndeki her iki gelişme için de bir dönüm noktası olmuştur[373].

Batı'nın teşvikiyle oluşturulan Bağdat Paktı projesi içinde Türkiye'nin İngiltere ile birlikte yer alması, Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki politika farklılığını daha da derinleştirmiş[374], Arapların Türkiye'ye karşı tedirginliğini daha da arttırmıştır[375]. Bu nedenle Bağdat Paktı Menderes Hükümeti tarafından her ne kadar Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkisini arttırma düşüncesiyle yapılmış bir girişimse de sonuçta Türkiye'nin bölge ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına yol açan bir niteliğe dönüşmüştür. Çünkü özellikle Mısır'ın etkisiyle diğer Arap ülkeleri ittifaka katılmadığı gibi bu girişimi İngiliz emperyalizminin yeni bir oyunu olarak değerlendirerek Türkiye'yi buna araç olmakla suçlamışlardır. Adnan Menderes de daha sonraki yıllarda bunun hata olduğunu, bu gelişmenin bölgedeki Batı karşıtı kampı güçlendirirken Türkiye'nin bölgede daha fazla yalnızlaşmasına yol açtığını itiraf etmiştir[376]. Başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinin İngiltere'yle ve diğer Batı ülkeleriyle ciddi problemler yaşadıkları bir dönemde Türkiye'nin İngiltere'nin de içinde yer aldığı askeri bir ittifak için çaba göstermesi, Arap milliyetçileri tarafından düşmanlık olarak algılanmış; Irak'ın da bu işin içine çekilmesi ihanet olarak görülmüştür. Kısaca, Orta Doğu'nun mevcut konjonktüründe Bağdat Paktı'nın kurulmasını Arap milliyetçileri kendilerine karşı açık bir meydan okuyuş olarak algılamışlar ve Türkiye'ye karşı söylemlerini sertleştirmişlerdir. Üstelik tam bu sırada Sovyetlerin Ortadoğu'ya girmeye başlaması, Türkiye'nin stratejik kaygılarını daha da arttırarak, tavrının sertleşmesine ve daha çok Batı'nın yörüngesine girmesine sebep olmuştur[377].

---

[373] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.79.
[374] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.301.
[375] Kemal H. Karpat, "Türk-Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış", **Türk-Arap İlişkileri:Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, I. Uluslar arası Konferansı Bildirileri**, H.Ü. Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, 18-22 Haziran 1979, Ankara, s.12.
[376] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.301-302.
[377] Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna yönelik Politikasına Bir Bakış (1923-1998)", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, **Ata Dergisi**, S.8, Yıl:1998, Konya, s.46-47.

Sovyetler Birliği'ne karşı Batı şemsiyesini Ortadoğu'ya getiren Bağdat Paktı fikri[378], tamamen Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Hatta, bu Paktın kuruluşundaki temel nedendi. Ancak, beklenenin tam tersi bir sonuç verdi. Paktın kurulmasından sonra Mısır başta olmak üzere Paktın karşısındaki ülkelerin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirdikleri görüldü[379]. Mısır'ın 1955'te Doğu Blok'una dahil olan Çekoslovakya ile silah yardımı öngören bir anlaşma yapması, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girdiğinin bir göstergesiydi[380]. Bu suretle, Avrupa ve Uzak Doğu'dan sonra Ortadoğu da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki bloğun rekabet ve çatışma alanlarından biri haline geldi. Kısaca, Pakt, Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutmak isterken, tam tersi olarak, bölgeye girmesine vesile olmuştur[381]. SSCB, kendince Bağdat Paktı'nı kontrol edilmesi gereken bir "saldırgan blok" olarak görmüş, Mısır'a ve diğer Arap devletlerine taarruz ve savunma, stratejik veya taktik gibi türler üzerinde pazarlık etmeden ve herhangi bir ittifaka katılmaya mecbur tutmadan modern silahlar vermeyi teklif etmek suretiyle, açık arttırmada kolaylıkla Batı'dan daha fazla pey sürmüştür[382]. Öte yandan, Arap devletlerini ürküten Bağdat Paktı, İsrail'i de memnun etmiş değildir. Türk dış politikasını yönetenler, Bağdat Paktı'nın durumunu biraz olsun kuvvetlendirmek umuduyla 1956 Kasımında İsrail'deki elçisini geri çekmiştir. Fakat umduklarını bulamadıkları gibi, İsrail'i de büsbütün gücendirmişlerdir[383].

Bağdat Paktı, Türk-Arap dostluğunu sarsan en son ve kuvvetli bir fırtına oldu[384]. Yakın dış ilişkiler tarihinde Bağdat Paktı kadar gereksiz, etkisiz ve katılan taraflara zararlı bir başka ittifak daha yoktur. Antlaşma gerçekte, bölgedeki Batı çıkarlarında çok büyük bir hasara yol açmış, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile uyumunu hızlandırmış, radikal ideolojilerin gelişimini

---

[378] Çeçen,a.g.e.,s.39.
[379] Yılmaz, **Uluslararası Politikada** Ortadoğu, s.90-91.
[380] Melike Bileydi Koç, **İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2006, s.301.
[381] Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, s. 91.
[382] Hurewitz, **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, s.477.
[383] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.271.
[384] Abdülahat Akşin, "Türkler ve Araplar",**Orta Doğu**,Yıl:4,S.34,Şubat,1934,s.3.

harekete geçirmiş ve Türkiye'nin imajını, Batılı güçlerin uysal bir aracı haline çevirmiştir[385].

Ortadoğu'da bölge ülkelerinin sulh ve istikrarını sağlayarak Türkiye'nin güneydoğu kanadını emniyet altına almak için uğraşılan Bağdat Paktı'nın ömrü fazla uzun olmayacaktır[386]. 14 Temmuz 1958'de General Kasım'ın yaptığı askeri darbeden sonra Irak Kralı ve Başbakanının öldürülmeleri Türkiye'de şok etkisi yaratmış ve Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yaptığı bir açıklama ile darbeyi ve General Kasım hükümetini tanımadığını açıklamıştır. 1958 yılına kadar her geçen gün iyiye giden ilişkiler birdenbire gerginleşmiş[387], Irak Hükümeti 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını açıklamıştır[388]. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'da, Batı'nın isteklerine uygun bir savunma sistemi kurma çalışmalarına da son vermiştir[389]. Irak'ın çekilmesinden sonra, Bağdat Paktı 19 Ağustos 1959 tarihinde CENTO (Central Treaty Organization= Merkezi Antlaşma Teşkilâtı) adını alarak, 21 Ağustostan itibaren merkezi Ankara olmak üzere çalışmalarına devam etme kararı almış[390], ancak Paktın anlaşma metni Bağdat'ta imzalanan şekliyle kalmıştır[391]. Bu teşkilatta Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere müttefik üyeler olarak katılırken ABD, tam bir ortak niteliğini kazanmıştır[392]. CENTO, bir askeri antlaşma olarak hiçbir zaman öneme haiz olmamış, fazla bir değer taşımamıştır. Buna mukabil ekonomik kalkınma ve işbirliği çalışmaları özellikle pakta dahil üç Müslüman devlet için önemli bir şekil arz etmiştir[393]. Örgüt, 1979 İran İslam Devriminden sonra tarihi misyonunu tamamlamıştır[394]. 12 Mart 1979'da Pakistan, Paktın "Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını", İran da, Şah'ın devrilmesinden

---

[385] Kemal H. Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev.Recep Bozdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.172.
[386] Demir,a.g.e.,s.703.
[387] Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.78
[388] Yeşilbursa,a.g.e.,s.183.
[389] Ekmelettin İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1995, Yıl: 1, S.3, Ankara, 1995, s.389.
[390] Albayrak,a.g.e.,s.57.
[391] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.740.
[392] Celal Tevfik Karasapan, "Unutulmuş İttifak CENTO", **Ortadoğu**, Yıl:12, S.125, Eylül 1972, s.19.
[393] Erdoğan Tan, "CENTO", **Önasya Mecmuası**, C.I, Yıl:1, S.8-9, Nisan-Mayıs, 1966, Ankara,s.1.
[394] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.91.

sonra Paktın, “yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğunu” gerekçe göstererek, CENTO’dan çekildiğini bildirdi. Bundan bir gün sora da, Türkiye, bu devletlerin CENTO’dan ayrılmaları konusunda aldıkları kararları saygıyla karşıladığını ve bu durumda CENTO’nun bölgede işlevini fiilen yitirdiğini” belirterek, örgütün ilgili anlaşma hükümleri uyarınca sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını açıkladı[395]. Örgütün, Bağdat Paktı olarak sağlıklı ve uzun ömürlü olmamasına rağmen, özellikle CENTO olarak 20 yıllık ömründe Sovyet tehlikesine karşı oldukça caydırıcı bir rol oynadığı, üç bölge devleti arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda, etkisi sınırlı kalmış olsa da, bir işbirliği örneği ortaya koyduğu söylenebilir[396].

3. Eisenhower Doktrini

1956 Süveyş Krizi, İngiltere, Fransa ve İsrail için felaket olmuş, ABD’nin kesin bir biçimde Ortadoğu’da egemen güç haline gelmesine neden olmuştur[397]. Başkan Eisenhower’ın dönemi, ABD’nin Orta Doğu’da aktif olarak yer almaya başladığı yılları kapsamaktadır. Artık Amerikan dış politikasına egemen olan görüş, çıkarların hayati olduğu bu bölgede Washington’un belirsizlik politikasını terk etmesi gerektiği şeklindeydi[398]. Bu politika gereği ABD, 1957 yılından itibaren Ortadoğu'ya daha fazla ağırlık vererek, bölgenin sorunlarıyla daha yoğun olarak ilgilenmeye başladı. Eisenhower adıyla bilinen doktrin bu yeni Ortadoğu politikasının temel esaslarını belirlemekteydi. ABD, Süveyş Harekâtı’ndan sonra Ortadoğu'nun klasik sömürgecileri ve bölgede nüfuz sahibi İngiltere ve Fransa'nın etkisini kaybettiğinin farkındaydı. Bu durum bölgede büyük bir boşluk oluşturmuştu. Süveyş Olayı’nın başından beri Mısır'a büyük destek veren Sovyetlerin yıldızı bölgede parlamakta, etkisi günden güne artmaktaydı. Bu durum, bölgede

---

[395] Uçarol,**Siyasi Tarih (1789-1999)**,s.740-741.
[396] Soysal, “Bağdat Paktı”,s.228.
[397] Harpal Brar, Ella Rule, **Ortadoğu ve Emperyalizm-1**, Çev. Evren Mardan, Papirüs Yayınları, İstanbul, Nisan 2004, s.18.
[398]Tayyar Arı, **2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.69.

çıkarları olan Batılı ülkelerce büyük sıkıntılara sebep olabilecek bir durumdu[399].

İşte bu noktalardan hareket eden Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957 de Kongreye özel bir mesaj yollayarak, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek için hükümete, bu ülkelerle işbirliği yapmak ve bunların ekonomik güçlerini arttırmalarına yardım etmek yetkisinin verilmesini istemiş ve bunun için özellikle şu üç talepte bulunmuştur[400]:

1) Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak,

2) Bunlardan isteyen ülkelere askeri yardım yapmak,

3) Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında, Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.

Bu amaçlarla Başkan Eisenhower, Kongreden üç yıl süre ile, her yıl 200 milyon Dolar harcama yetkisi istemekteydi. Temsilciler Meclisi 30 Ocak'ta, Senato da 5 Mart'ta, büyük oy çoğunluğu ile Eisenhower Doktrinini kabul ederek, Başkana istediği yetkileri verdi[401]. Amerika bununla, hür dünya namına İngiltere ve Fransa'nın rollerini üzerine alarak Orta Doğu sahnesine çıkıyordu[402].

ABD bu şekilde Orta Doğu'ya girmiş ve o günden bu güne kadar Ortadoğu politikasının en ağırlıklı unsurlarından biri haline gelmiştir. Denilebilir ki ABD'nin Orta Doğu'ya kararlı ve kesin bir şekilde girişinin başlangıcı Eisenhower Doktrinidir[403]. Böylece o güne kadar İngiltere ve kendine yakın bölge ülkelerinin üzerinden politika yürütmeye çalışan ABD, ilk

---

399 Demir,a.g.e.,s.705.
400 Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.288.
401 Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**,s.502-503.
402 Kamel, a.g.e.,s.11.
403 Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.108.

kez bölgedeki yaşam çıkarlarını tüm açıklığı ile vurgulamış[404] ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini engellemek istemiştir[405].

Doktrine en büyük tepki SSCB'den geldi. SSCB 11 Şubat'ta ABD, İngiltere ve Fransa'dan, Orta Doğu ülkelerinin içişlerine karışmayacaklarını ve bu ülkelere müdahale etmeyeceklerini taahhüt ettikleri bir deklarasyon yayınlamalarını istedi. Fakat bu üç ülke Sovyet teklifine olumlu yaklaşmadı[406].

Eisenhower Doktrini karşısında Orta Doğu ikiye ayrılmıştı[407]. Doktrin ilk önce 6 Ocak 1957'de Lübnan tarafından kabul edilmiştir. Bu suretle Lübnan, şimdiye kadar takip ettiği tarafsızlık politikasını terk etmiş oluyordu[408]. Lübnan'ın arkasından Pakistan, Irak, Türkiye ve Yunanistan Eisenhower Doktrinini kabul ettiklerini açıkladılar. Bunlardan sonra Afganistan, Libya, Tunus ve Fas en sonunda İsrail bu Doktrini kabul ettiklerini bildirdiler[409]. Buna karşılık, doktrine en büyük muhalefet Mısır, ardından Suriye'den geldi[410]. Bu iki devleti Ürdün ve Suudi Arabistan takip etti ise de, bir kaç hafta sonra Suudi Arabistan tutumunu değiştirerek, Eisenhower Doktrinini "iyi ve müspet" bulduğunu bildirdi. Çünkü Suudi Arabistan, İsrail konusunda bu devletlerle beraber gitmeye hazırdı; lâkin Sovyetler konusunda bu devletlerle bir adım bile atmamaya kararlı idi[411]. Suudi Arabistan'ın tutum değiştirmesinde Kral Suud'un 30 Ocak 1957'deki ABD ziyareti etkili olmuştur[412]. Ortadoğu savunma işbirliğine Suudi Arabistan'ı da katmakta kararlı olan Eisenhower, kendi özel uçağını göndererek, Kral Suud'u ABD'ye davet etmiş ve Washington Havaalanında Kralı bizzat karşılamıştır[413]. Başkan ile Kral Suud arasında yapılan görüşmelerde Suudi Arabistan, askeri yardım vaadi karşılığında ABD'nin Dahran Hava Üssünü kullanmasını beş

---

[404] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.564.
[405] Şahin,a.g.e.,s.492.
[406] Erhan,a.g.e.,s.568.
[407] Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**,s.503.
[408] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.108.
[409] Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**,s.503.
[410] Demir,a.g.e.,s.705.
[411] Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**,s.503-504.
[412] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.109.
[413] Kechichian, a.g.e.,s.64.

yıllık süre için yenilemiş[414], buna karşılık olarak da 250 milyon dolar silah alınca tutumunu değiştirmiş ve Eisenhower Doktrini'ne daha ılımlı yaklaşmaya başlamıştı[415]. Bu ziyaret sırasında Suudi Arabistan ile Irak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve bu devletin Bağdat paktına daha olumlu yaklaşmasını Suudilerden isteyen[416] Amerikalılar, Kral Suud'u bölgedeki Batı yanlısı politikalara katkıda bulunmaya büyük ölçüde ikna etmeyi de başardılar. 1955'in başlarından beri Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye ile birlikte Bağdat Paktı'na rakip bir savunma birliğinin içinde yer almıştı. 1957'nin başlarına gelindiğinde ise Amerikalılar, Suudilerin dostluğunu kazanmada önemli ilerlemeler kaydettiler ve Kral Suud'un Nasır'ın artan nüfuzundan duyduğu hoşnutsuzluğu ve bölgede komünizmin yayılmasına yönelik korkusunu başarıyla kullandılar[417]. Nitekim 1957 Şubat'ındaki Kahire Konferansı'nda, Nasır ve Kuvvetli Eisenhower doktrinine muhalefet ederken, Suud ve Hüseyin bu doktrinin yanında yer aldı[418].

Eisenhower Doktrini'nin Senato tarafından kabulünden kısa bir süre sonra, 12 Mart'ta, Amerikan Hükümeti, James P. Richards başkanlığındaki bir heyeti Doktrini izah etmek üzere Orta Doğu'ya göndermişti. Richards gezisi sırasında; Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas'ı ziyaret etmişti. Görüldüğü gibi, uğradığı ülkeler arsında Batı'ya karşı en uzlaşmaz görünen Mısır ve Suriye ile İngiliz nüfuzu altındaki Ürdün yoktu[419].

Büyükelçi Richards'ın, Ankara'da gerekli müzakereleri yapmasının ardından 22 Mart 1957'de yayınlanan ortak bildiriyle Türkiye, Eisenhower Doktrini'ne katıldığını açıklamıştır[420]. Bildiride ABD'nin amacının dünyada adil bir barışın kurulması olduğu vurgulanarak, Orta Doğu'nun komünizme karşı

---

[414]Hurewitz, **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**,s.483. (ABD'nin Suudi Arabistan'a yardımları 1944'te başlamıştı. ABD bu yardım karşılığında Dahran'da bir askeri üssün kullanılması hakkını elde etti. Serhat Erkmen, "Suudi Arabistan ABD İlişkileri:Zorunlu Bir İttifakın Geçmişten Bugüne Anatomisi", **Stratejik Analiz**, C.II, S.20, Aralık 2001, s.50.)

[415] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.109.

[416] Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye",s.328.

[417] Sever,a.g.e.,s.177.

[418] Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye",s.328.

[419] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.289.

[420]Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.249.

güvenlikte olmasının, Amerikan ve Orta Doğu uluslarının ortak çıkarı olduğu ifade ediliyordu. Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ni memnunlukla karşıladığının vurgulandığı bildiride ayrıca, tarafların bir devletin diğer bir devletin içişlerine karışmasına karşı çıkmaya devam edecekleri, her iki devletin uluslararası komünizmi bir tehdit olarak gördüğü ve bu tehdide karşı BM Anayasasına uygun olarak caydırıcı önlemler almak amacıyla ortaklaşa hareket etmeye azimli oldukları belirtilmekteydi[421].

Doktrini memnuniyetle karşılayan Türkiye, Süveyş krizinin ardından Bağdat Paktı'nın geleceğinin ve bölgedeki Batı nüfuzunun devamının tehlikeye düşmesi dolayısıyla, ABD ve İngiltere arasında bölgeye ilişkin nöbet değişimini gerekli ve doğal olarak görüyordu. Başbakan Menderes, Doktrini ABD'nin Orta Doğu'ya yakın ilgisinin bir göstergesi olarak atılan "çok kararlı bir adım" şeklinde nitelendirdi. Ülkede politik yelpazenin farklı kesimlerini temsil eden hemen tüm gazetelerde, doktrinin lehinde makaleler yayınlandı. Hükümet, doktrinin Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözmede de yararlı olacağını umuyordu. Doktrin kapsamında verilecek olan 200 milyon dolarlık askeri yardımdan pay alabilmesiyle Türkiye'nin bölgedeki güvenliğini arttırabileceği düşünülüyordu[422].

Eisenhower Doktrini'nin Türkiye açısından sonuçları şunlar oldu: ABD'nin bölgedeki operasyonlarını gerçekleştirebilmesi için Türkiye'ye duyduğu ihtiyaç arttı. Bu durum, Türkiye'deki Amerikan üslerine özel bir önem verilmesine yol açtı. 1954'te kurulan İncirlik üssü geliştirildi. Türkiye'ye verilen Amerikan askeri ve ekonomik yardımları arttırıldı. Türkiye, Doktrini benimsemeyen Arap ülkeleri ve ona destek veren SSCB'yle ilişkilerinde gergin bir döneme girdi. Bu durum, 1957 yılının yaz aylarında Suriye ile savaşın eşiğine gelinmesine yol açtı. Türkiye ilk kez topraklarındaki Amerikan üslerinin NATO amaçları dışında, Orta Doğu olaylarına müdahale etmek için kullanmasına izin verdi. Bu çerçevede, 1958 Lübnan ve Ürdün olaylarına müdahale edilirken İncirlik üssünden yararlanıldı[423].

---

[421] Erhan,a.g.e.,s.568.
[422] Sever,a.g.e.,s.176.
[423] Erhan,a.g.e.,s.568.

4.1957 Türkiye-Suriye Krizi ve Suudi Arabistan'ın Arabululuculuk Teşebbüsü

Türkiye-Suriye ilişkileri her geçen gün daha da bozuluyordu. Hatay meselesiyle başlayan ihtilaf, Bağdat Paktı ile artmış, Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması, Suriye'nin Sovyetlere yakın politikalar izlemesi her iki ülke arasında derin uçurumlar yaratmıştı[424].

Suriye Savunma Bakanı Halit El-Azm'in, 1957 Temmuz ayında Moskova'ya gitmesi ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ve teknik yardımı öngören bazı anlaşmalar imzalaması, ardından 6 Ağustos'ta bu antlaşmaların açıklanmasıyla ciddi bir kriz ortaya çıktı[425].

Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 13 Ağustos'ta Suriye'nin, mevcut rejimi değiştirmek inancında oldukları iddiasıyla üç Amerikalı diplomatı sınır dışı etmesi üzerine ABD sert tepki göstererek, Suriye'nin Washington Büyükelçisini istenmeyen adam ilan etti. 17 Ağustos 1957'de ise Suriye, silahlı kuvvetlerinde büyük bir tasfiyeye başladı ve ilk olarak Genelkurmay Başkanı General Nizamettin emekliye sevk edilerek yerine komünist eğilime sahip olan Albay Afif El Bizri getirildi[426]. Bu gelişmeler, bir yandan ABD ve İngiltere'de, öte yandan da Irak, Ürdün, Lübnan ve özellikle de Türkiye'de endişelere yol açtı. Batı'da Suriye'deki gelişmeler, SSCB'nin Orta Doğu'da bir "köprü başı" elde ettiği şeklinde yorumlanmış ve Suriye'nin Batı taraftarı komşularının ve ABD'nin, Orta Doğu'nun göbeğinde bir Sovyet peykinin kurulmasına müsamaha edip etmeyecekleri tartışılmaya başlanmıştı[427].

Suriye krizi aslında ABD ve Sovyet Rusya arasında bir soğuk harp sorunu idi. Bununla birlikte Türkiye de bundan büyük endişe duyuyordu[428].

---

[424] Demir,a.g.e.,s.703.
[425] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.112.
[426] Şahin,a.g.e.,s.494.
[427] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.103-104.
[428] Kamel, a.g.e.,s.11.

Dönemin Başbakanı Menderes, ABD Büyükelçisi Warren'a, Suriye'nin bir Sovyetler Birliği uydusu haline geldiğini söyleyerek Suriye'deki gelişmelerden duyduğu endişeleri bildirdi ve önlem almak için karar beklediklerini belirtti. Suriye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gelişmesi, Türkiye'de iki taraflı komünist tehlikeyle sarılmış hissi yaratmıştı[429].

Bu durum karşısında Başkan Eisenhower, Suriye'nin bir saldırısı üzerine Türkiye, Irak, ve Ürdün'ün bu ülkeye karşı harekete geçmesi halinde, Amerika'nın kendilerine silah yardımı yapacağını bildirdi[430], ama Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan hükümetlerine gönderdiği mesajlarda, Suriye'ye askeri müdahalede bulunmayacağını da açıkça ortaya koydu. Ayrıca, Suriye'ye karşı tek taraflı harekete geçmemesi hususunda Türkiye'yi uyardı. ABD'nin ve diğer dost Arap devletlerinin Suriye'ye askeri müdahalede bulunma niyetleri olmadığını anlayan Menderes Hükümeti, orta bir yol seçerek Suriye sınırına asker yığmaya başladı. ABD kaynaklarına göre, 27 Eylül itibariyle Türkiye, Suriye sınırına iki piyade tümeni ve bir zırhlı tümene eşdeğer yaklaşık 33.000 askerden oluşan bir motorize birlik yerleştirmişti. 10 Ekim'de de ek bir zırhlı tugayın sınıra sevkiyatı tamamlanmış ve buradaki Türk kara kuvvetlerinin gücü 37.000 askere çıkarılmıştı[431].

Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmasına ilk tepki Sovyetler Birliğinden geldi. Sovyet Başbakanı Bulganin, 10 Eylül 1957'de Başbakan Adnan Menderes'e bir mesaj göndererek, Türkiye'nin Suriye sınırında yaptığı askeri yığınak ve ABD'nin Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatından duyduğu endişeyi dile getirdi ve Suriye'ye karşı yapılacak bir harekâtın mahalli çapta kalmayacağını, zira Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının da mahalli çapta askeri harekatlardan çıktığını ifade etti[432]. Sovyetlerin açıklamaları Suriye'yi cesaretlendirdi ve Türkiye'yi sınırdaki askeri tatbikata son vermesi gerektiği noktasında uyardı[433].

---

[429] Şahin,a.g.e.,s.494.
[430] Armaoğlu, **Türk-Amerikan Münasebetleri**,s.251.
[431] Fırat, Kürkçüoğolu, a.g.e.,s.630.
[432] Yılmaz, **Uluslar arası Politikada Ortadoğu**, s.114-115.
[433] Demir,a.g.e.,s.704.

Başbakan Adnan Menderes, Bulganin'e 30 Eylül'de cevap vererek, Sovyetlerin bu davranışıyla Suriye'ye sahip çıkmak isteğini ortaya koyduğunu, Türkiye'nin aldığı tedbirleri herhangi bir taarruz ve tecavüz niyetine bağlamanın yersiz ve haksız olduğu, sadece kendisini müdafaa maksadıyla tedbirler aldığını belirtti[434]. Amerika, Sovyet tehditleri karşısında Türkiye'ye sahip çıkarak, 11 Ekim 1957 tarihindeki resmi beyanatında; "aradaki mesafe ne kadar uzak olursa olsun Türkiye'nin dostu ve müttefiki olan Birleşik Amerika'nın Kuzey Atlantik paktından doğan taahhüt ve vecibelerini yerine getireceğinden şüphe edilemez"[435] diyerek müttefikinin yanında olduğunu bildirdi ve Türkiye ile yapılan ikili anlaşmalar gereği yardımına koşacağını duyurdu. Bir anda ortam fena halde kızışmıştı. Olay Ortadoğu'yu aşarak uluslararası ciddi bir krize neden oldu. Savaş adeta kapıdaydı ve böyle bir savaşta en büyük zararı Türkiye ve Suriye'nin göreceğinden şüphe yoktu [436].

Buhranın global bir nitelik almakta olduğu bir sırada, Suudi Arabistan Kralı Suud, havayı yumuşatmak üzere teşebbüse geçmiştir. 21 Eylül 1957'de, Suudi Arabistan Dışişleri Bakan Yardımcısı, Kahire'de verdiği demeçte, Suriye'nin ne Arap komşuları ve ne de Türkiye için bir tehlike arz ettiğine hükümetinin inanmadığını söylüyordu. Kral Suud ise 25 Eylül'de bizzat Şam'a giderek Devlet Başkanı Kuvvetli ve diğer Suriye liderleriyle görüştü. Görüşmelerden sonra yayınlanan ortak bildiride, Arap ülkeleri arasındaki dayanışma teyit ediliyor ve Suriye'ye ve diğer herhangi bir Arap ülkesine bir saldırı halinde, Suudi Arabistan'ın yardıma koşacağı belirtiliyor ayrıca, Suriye'nin herhangi bir Arap ülkesine karşı tehlike arz etmediği de ifade ediliyordu[437]. Gerek bu ziyaretten önce, gerekse ziyaret sırasında Kral Suud'la Ürdün Kralı Hüseyin arasında mesajlar teati edilmiş ve yabancı basın Suud'un dönüşünden sonra Suriye-Ürdün ilişkilerinde bir yumuşama olduğunu bildirmiştir[438].

---

[434] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.293-294.
[435] **Tercüman**,12 Ekim 1957,s.5.
[436] Demir,a.g.e.,s.704.
[437] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.108.
[438] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.295.

Kral Suud, 11-20 Ekim tarihleri arasında da Beyrut'u ziyaret etmiş ve oradan Türkiye ve Suriye liderlerine gönderdiği mesajlarla da Türkiye ile Suriye arasındaki havayı yumuşatmaya çalışmıştır[439]. Bu sırada Kral Suud, Türk Devlet Başkanı Celal Bayar'la da temas halinde bulunuyordu. Resmen açıklanmamakla beraber Kral Suud ile Lübnan Devlet Başkanı Chamoun görüşmeleri sırasında özellikle Türkiye-Suriye gerginliği üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk Devlet Başkanı'nın, Suudi Arabistan Kralı ile Lübnan Devlet Başkanı'na Türkiye'nin Suriye'ye karşı hiçbir tecavüz emeli beslemediği yolunda teminat verdiği de belirtilmektedir. Mekke Radyosu'nun 21 Ekim'de yaptığı bir yayında ve Washington'daki Suudi Arabistan Elçiliği'nin aynı gün yaptığı açıklamada ise Kral Suud'un Suriye ile Türkiye arasındaki uyuşmazlıkta arabuluculuk yapmayı teklif ettiği, bu teklifin Kral'ın Beyrut ziyareti sırasında gerek Türk Devlet başkanı Celal Bayar'a, gerekse Suriye Devlet Başkanı Kuvvetli'ye bildirdiği ve her iki ülkenin de bu teklifi kabul ettikleri bildiriliyordu. Açıklamada, Türkiye ve Suriye temsilcilerinin iki gün içinde Kralla beraber Suudi Arabistan'ın Damam şehrinde buluşacakları da yer alıyordu[440]. Suriye Hükümeti, Kral Suud'un mevcut gerginliği hafifletecek tavassutunu memnuniyetle kabul ettiğini açıklamış, Washington'daki Suriye Büyükelçiliği de bu hususu teyit etmiştir[441]. İddia edildiğine göre, Suriye Devlet Başkanı Şükrü Kuvvetli, arabuluculuk teklifini kabul etmiş, ordu ise reddedilmesini istemiştir. Bu sırada Mısır'ın nüfuzu altında bulunan Suriye, arabuluculuk yoluyla Suudi Arabistan'ın prestij kazanmasını herhalde istemezdi[442]. Buhran boyunca Mısır Suriye'nin tarafını tutmuştur[443]. Nitekim Mısır gazeteleri Kral Suud'a "Amerikan Ajanı" diyerek saldırıyorlar ve arabuluculuk teklifini Amerikan Dışişlerinin isteği üzerine ortaya attığını ileri sürüyorlardı[444]. Bu arada arabuluculuk görüşmeleri çerçevesinde Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki bir Türk heyeti

---

[439] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.108.
[440] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.295-296.
[441] **Tercüman**,24 Ekim 1957, Perşembe,s.3.
[442] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.109.
[443] Kamel, a.g.e.,s.11.
[444] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.109.

22 Ekim'de Suudi Arabistan'a vardı[445], ancak Suriye heyeti gelmedi. Suriye, Kral Suud'un teklifini evvelce tasvip edip Genel Kurmay Başkanı Afif El-Bızri'yi Riyad'a göndermeğe karar verdiği halde son anda bundan caymıştır[446]. Sızan haberlere göre Suudi Arabistan, arabuluculuk teklifini evvela Suriye'ye yapmış ve bunun kabul edilmesi üzerine Türkiye'ye müracaat etmiştir. Bu bakımdan Suriye'nin bunu Rus tazyiki altında reddetmesi Suudi Arabistan'da son derece menfi tesir yaratmış, hatta Suriye'nin bu hareketi bizzat teklifi yapan Kral Suud'u üzmüştür[447]. Bunun üzerine Suudi Arabistan bir bildiri yayınlayarak, Suriye'nin daveti zamanında kabul ettiğini fakat şimdi yapılan bu açıklamayı hayretle karşıladığını ilan etti[448]. Türk heyeti, Suriye'nin olumsuz tutumu karşısında Kral Suud'la görüşmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun Riyad'da yaptığı temaslar sonunda 24 Ekim 1957'de yayınlanan müşterek tebliğde; Türkiye'nin herhangi bir komşusuna karşı ve özellikle Suriye'ye karşı saldırgan bir politika takip etmekten uzak bulunduğu, Türkiye'nin iyi niyet göstererek tavassut teklifini kabul etiği ve bu iyi niyetin Melik Suud tarafından takdir ve şükranla karşılandığı ve Türkiye'nin, Suriye ile olan meselelerinin hallinde Melik Suud ile işbirliği içinde kalacağı hususunda mutabık kalındığı bildirilmiştir[449]. Bu arada 26 Ekim 1957 tarihinde Suriye Hükümet sözcüsünün açıkladığına göre, Kral Suud, Türkiye-Suriye ihtilâfının halledilmesi için yapmış olduğu arabuluculuk teklifinden vazgeçmiştir[450].

Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifini reddeden Suriye, aslında sorunun BM'de ele alınmasını istiyordu. Nitekim 16 Ekim'de BM'ye yaptığı müracaatta Genel Kurul'un, Suriye'nin güvenliğine ve uluslararası barışa yöneltilmiş tehditleri öncelikle görüşmesini talep etmiştir[451]. BM Genel Kurulu'ndaki görüşmeler 22 Ekim'de başladı[452]. Türkiye ve Suriye birbirlerini

---

[445] **Tercüman**,23 Ekim 1957,Çarşamba,s.1-3.
[446] **Tercüman**,25 Ekim 1957,Cuma,s.5.
[447] **Tercüman**,26 Ekim 1957,Cumartesi,s.5.
[448] Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**,s.359.
[449] **Tercüman**,26 Ekim 1957,Cumartesi,s.5.
[450] **Tercüman**,27 Ekim 1957,Pazar,s.1.
[451] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.109.
[452] Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.631.

şiddetle suçladılar. BM görüşmelerinde çeşitli tasarılar gündeme geldi, nihayetinde meselenin taraflarca müzakere yoluyla çözülmesine karar verildi[453]. Hem Türkiye hem Suriye hem de BM Genel Kurulu'nun çoğunluğu tarafından Endonezya temsilcisinin müzakere önerisinin kabul görmesi, krizin yumuşamasında etkili olmuş[454], Türkiye, Suriye sınırındaki askerlerini geri çekerek normalleşme sürecini hızlandırmıştır[455]. Ayrıca Sovyetler Birliği de Türkiye'ye olan tavrını yumuşatmış[456], Türkiye ile aralarında artık çatışma çıkma ihtimalinin olmadığını açıklamıştır[457]. 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'nin Birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmaları ve Türkiye'nin 11 Mart 1958'de BAC'ı tanıması krizi sona erdirmiştir[458]. Böylece Suriye ile Türkiye arasında bir sayfa kapanmıştır[459].

Başbakan Menderes Suriye bunalımı konusunda; iki ülke arasında bir sorun olmadığını, durumun kutuplar arası bir problemden kaynaklandığını, ayrıca Türkiye'nin dışarıdan Ortadoğu'ya gelmek isteyenlere karşı uyanık olmak ve müttefiklerini uyarmak vazifesi bulunduğunu belirtmiş, Suriye ile problemin giderilmesindeki katkılarından dolayı Suudi Arabistan hükümdarı Kral Suud'a da ayrıca teşekkür etmiştir[460].

Menderes Döneminde Türk-Suud ilişkileriyle ilgili resmi yazışmalara konu olan hususlardan biri de seçimlerdir. Suudi Arabistan Elçisi Tevfik Hamza, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği 5 Mayıs 1954 tarihli tebrik yazısında; "2 Mayıs'ta cereyan etmiş olan seçimlerin neticesi ve irade-i milleyenin tam bir şekilde tecellisi ile, Başbakan bulunduğunuz Demokrat Parti'nin yeniden iktidarda kalmasını sağlamış bulunuyorsunuz" demiş ve muvaffakiyetler dileyerek saygılarını sunmuştur[461].

Suudi Elçisi Tevfik Hamza, elçilik görevi sona erdikten sonra Türkiye'ye yerleşmiştir. Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı 12 Temmuz

---

[453] Demir,a.g.e.,s.704.
[454] Şahin,a.g.e.,s.495.
[455] Demir,a.g.e.,s.704-705.
[456] Şahin,a.g.e.,s.495.
[457] Demir,a.g.e.,s.705.
[458] Şahin,a.g.e.,s.495.
[459] Gönlübol,Ülman,a.g.e.,s.300.
[460] Demir,a.g.e.,s.705.
[461] **BCA**,Fon Kodu: 030.01,Yer No: 125.812.7.

1955 tarihli bir dilekçesinde, Türkiye'de bir firma kurarak ticari faaliyetlere başladığını ve işi ile ilgili gerekli sermayeyi hariçte bulunan servetinden mal olarak Türkiye'ye getirmek istediğini bildirmiş ve Menderes'ten yardım istemiştir[462].

Yine bu dönemde Ankara'daki İngiliz Büyükelçisinden, Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda, 20 Haziran 1920'de Irak Büyükelçisinden alınan bir bilgiye yer verilmektedir. Irak Büyükelçisinin İngiliz Büyükelçisine söylediğine göre, Suudi Veliaht Prensi ABD'den dönerken İstanbul'da Menderes'le Türk-Suudi ilişkilerini ele almıştır. Veliaht Prensin, ilişkileri geliştirmek için önerdiği şeylerden bir tanesi, Türkiye'nin Hacca bir heyet göndermesi idi. Irak Büyükelçisine göre bu fikir, Başbakanlık Genel Sekreteri tarafından kaydedilmiş ve heyetin başına Ahmet Salih Korur seçilmiştir ve büyük ihtimalle de bu ziyaret gerçekleşecektir. Irak Büyükelçisi ayrıca Türk Hükümeti'nin Cidde'ye yeni bir din yetkilisi atamaya karar verdiği ve Suudi Hükümeti'nin de bir dini yetkiliyi Ankara'ya atadığı iddiasındaydı[463].

Ancak, İstanbul'daki İngiliz Konsolosunun bildirdiğine göre, Türk heyetinin gidişinde bir problem olmuştur. Bu misyon için seçilen heyetten birinin gayet gizli bir şekilde İngiliz Konsolosuna söylediğine göre heyet Suudi Arabistan'a gitmek üzere Yeşilköy'de toplanmışken Başbakanlık Ofisinden gezinin iptal edildiği şeklinde bir mesaj aldılar. Aynı yetkili ayrıca, bu gezinin on günlük planlandığını ve heyetin Kabe'ye Türk Hükümetinin çok değerli bir hediyesini götüreceğini de sözlerine eklemişti[464].

IV.1960-1970 DÖNEMİ TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A. Dönemin Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

1960'lardaki Türk Dış Politikası 1950'lerdekinden farklı olmuş[465] ancak dış politikada önemli bir hareketlilik görmek mümkün olmamıştır[466]. 27 Mayıs

[462] **BCA**,Fon Kodu: 030.01,Yer No: 19.109.2.
[463] **FO 371/130134**, RK 1032ST/2,21 Haziran 1957.
[464] **FO 371/130134**, RK 10325/3,10Temmuz 1957.
[465] Kamel,a.g.e.,s.12.

1960'tan sonra Türk dış politikasının ana yönlerinde bir değişiklik olmamış, Türkiye NATO ve CENTO' ya sadık kalmış, Batı ve her şeyden önce de ABD ile ilişkileri onun dış politikasının temelini teşkil etmiştir[467]. Nitekim 27 Mayıs sabahı yayınlanan bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılık ve inanç duyulduğu özellikle belirtilmiştir[468]. Bununla birlikte, Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli değişiklikler meydana geldi. Askeri yönetim DP'nin takip ettiği bütün politikaları tartışmaya ve eleştirmeye açtı[469]. Her şeyden önce hürriyetler ve kişi hakları konusunda daha liberal bir anayasa kabul edildi. Ülkenin ekonomik politikası yeni bir yön aldı ve Türk ekonomisine planlama fikri getirildi. Türk basını önemli iç politika konularını tartışmak bakımından daha geniş bir hürriyetten yararlandı. Gerçekten, ihtilâlle birlikte, bir gözden geçirme, bir düşünüş ve ayarlama devresi başladı.

Bu değişimin dış politika konularında da her halükârda etkilerinin olması tabii idi. Bununla birlikte, dış politika konularındaki bu gözden geçirmenin, Türk kamuoyunun bu konularda duyduğu genel ilginin fazla olmaması nedeniyle, normal olarak daha geç gelmesi ve muhtemelen diğer bütün safhalardakinden de geç olması bekleniyordu. Bunu bir sonucu olarak, dış politika yönünden, 1960'ların ilk yarısının bir geçiş devresi olduğu söylenebilir[470].

1965'ten sonra Türk dış politikası, en hareketli dönemlerinden birini yaşamıştır. Uluslararası ilişkilerin 1960'ların ortalarından itibaren önemli değişimler göstermesi, aynı zamanda Türkiye'deki iç politika gelişmelerine yeni unsurlar katılması, iç ve dış etkenlerin bir yansıması olan dış politikaya yeni boyutlar kazandırmıştır. 1960'ların ortalarında uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, iki süper güç arasındaki yumuşama ve "çok

---

[466] Fahir H. Armaoğlu, "Türk Dış Politikasında Son Gelişmeler", **Dış Politika**, C.I,S.1, Ankara, 1971, s.7.
[467] Cengiz Hakov, "Yakın Doğu'da Türk-Arap İlişkilerinde Yeni Gelişmeler", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara:11-15 Ekim 1976**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.1877-1878.
[468] Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.785.
[469] Demir,a.g.e.,s.705.
[470] Kamel,a.g.e.,s.12.

kutuplu" dünya görünümü, biraz gecikerek de olsa Türk dış politikasını da etkilemiştir[471].

Türk dış politikasında asıl kırılma, Kıbrıs Meselesi'nin uluslararası bir sorun haline gelmesiyle meydana geldi. Türkiye dış politikasına; Kıbrıs sorununa devletlerin aldığı tavır ve pozisyona göre yeni bir şekil verdi. Bu anlamda Türkiye dış politikada ve uluslararası ilişkilerinde geriye yönelik bir iç tenkide gitmiştir[472]. Kısaca Türkiye mevcut dış politikasını yeniden düşünme ve değerlendirme sürecine girmiştir[473].

1964'te patlak veren Kıbrıs bunalımı, Amerikan Cumhurbaşkanı Johnson'un Türk Başbakanı İnönü'ye meşhur mektubu ve 1965'te BM'de Kıbrıs Sorunuyla ilgili kararın alınmasında Türkiye'nin hemen hemen tam izolesi onu ABD ve Batı devletlerinden daha bağımsız, her şeyden önce Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun bir politika izlemeye teşvik etmiştir[474]. Bu şartlar altında, bir dış politika amacı olarak Türkiye, dış politikasının ana yönelimini değiştirmeksizin, dış bağlarını çeşitlendirmek lüzumunu duydu ve sosyalist ülkelerle olduğu kadar Arap ülkeleriyle de iyi ilişkiler sürdürmeye başladı. Bu amaç, dış politika konularına daha geniş bir açıdan, gerçekte çeşitli açılardan bakılmasını ve her hadisede bir karar veya tutum alınmadan önce bir sentez yapılmasını zorunlu kılıyordu[475]. Bu anlayışla Türkiye'nin cepheleşme politikasını terk edip Sovyetler Birliği, Balkanlardaki Sosyalist ülkeler ve Yakındoğu Arap devletleriyle iyi komşuluk ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine geçişi, kendi güvenliğini, Batılı devletlerin oluşturdukları askeri bloklara girmek ve tek taraflı bir politika yönlenmesinden daha çok teminat altına almış ve Kıbrıs meselesinde Türk görüşüne yeni taraftarlar kazandırmıştır[476].

1965-1971 yılları arasında iç ve dış etkenler yüzünden Türk dış politikası, Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanan bir dinamizm içine girmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin Batı'dan ne denli uzaklaşabileceğini,

---

[471] Yeşilbursa,a.g.e.,s.79.
[472] Demir,a.g.e.,s.706.
[473] Çetinsaya,a.g.e.,s.48.
[474] Hakov,a.g.e.,s.1878.
[475] Kamel,a.g.e.,s.13.
[476] Hakov,a.g.e.,s.1878.

Doğu'ya ise ne denli yaklaşabileceğini ortaya çıkarmış ve Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki diğer dönemlere oranla "hareketli" bir politika izleyerek, değişen dünya şartlarına kendini uydurmaya çalışmış, müttefikleri ile herhangi bir çatışmaya düşmeden, başta komşu ülkeler olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerini normalleştiren çok yönlü bir dış politikaya geçmeyi başarabilmiştir[477].

B. 1960-1970 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikası

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu politikasının temel yaklaşımlarında değişiklikler başladı. Türkiye, Bağdat Paktı devrindeki gayretkeşliğinden uzaklaştı[478]. Fakat 1950'lerde izlenen dış politikanın olumsuz neticeleri bu yeni değişikliklerin gerçek boyutlarını bulmasında uzun zaman engel oldu. Bundan dolayı, 1960 yılının ortalarına kadar Türk-Arap ilişkilerinde önemli bir değişiklikten söz edilemez[479].

Türkiye'nin Arap Orta Doğusuyla ilişkilerini etkileye gelen temel dış faktörler olan Batı ve Sovyetler Birliği unsurlarının durumunda ancak 1960'ların ortalarında bir değişme söz konusu olacaktır. İşte ancak o tarihten sonradır ki, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasında da bir değişiklikten bahsetmek mümkün olmuştur[480].

İhtilâl sonrası değişim ve yapılandırma döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ve Suriye politikası da bir kez daha göz önüne alınarak gözden geçirildi[481]. Nitekim, 11 Temmuz 1960 tarihli hükümet programında, Orta Doğu bölgesiyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği belirtilmişti[482].

---

[477] Yeşilbursa,a.g.e.,s.78.
[478] İlter Türkmen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, BİLGESAM, İstanbul, 2010,s.19.
[479] Hakov,a.g.e.,s.1878.
[480] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.138.
[481] Demir,a.g.e.,s.706.
[482] Fırat, Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.785.

Amaç Demokrat Parti'nin hatasını tamir etmek ve CENTO'yu ikinci plana alırken Araplarla ilişkilere öncelik vermekti[483].

Bu dönemde Yakındoğu Arap devletleriyle iyi komşuluk ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliği Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşmektedir. 1964 sonlarında Türkiye'nin iyi niyet ve dostluğunu beyan etmek, onun 1950'lerde Arap ülkelerine karşı izlediği politikadan önemli derecede farklılaşan yeni politikasını anlatmak amacıyla bu ülkelere bir iyi niyet heyeti gönderilmiştir. Eskisinden farklı olarak artık, Türkiye Arap ülkelerini CENTO' ya celbetmeye çalışmamış, Araplar arası ilişkilerde taraf tutmaktan çekinmiş, Arap ulusal kurtuluş hareketinin amaçlarına ve Arap birliğini kurma uğrundaki gayretlere daha büyük bir anlayış göstermiş ve Filistin göçmenlerinin haklarını açık olarak savunmuştur. Türkiye bu mevziler esnasında onların dış politika tercihlerine bakmayarak her Arap ülkesiyle ayrı ayrı ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır[484].

1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile Batı arasına nispi bir uzaklığın girmesi, Türkiye'nin Orta Doğulu Arap ülkelerine yakınlaşması için uygun bir ortam yaratmış olmaktaydı. Başka bir deyişle, Batı'ya yaklaştıkça Arap Orta Doğusundan uzaklaşan Türkiye'nin, bu ülkelere yaklaşması için adeta Batı'dan uzaklaşması gerekmiştir[485].

1965 seçimlerinden sonra iktidara gelen Adalet Partisi, Hükümet programında dış politikasını, "başta Ortadoğu ve Mağrip'te bulunan Müslüman Arap kardeş ülkeler olmak üzere, Asya ve Afrika ülkeleriyle çok yönlü bir dış politika izleneceği" üzerine kurgulayarak[486] Ortadoğu ülkelerine karşı bir açılım politikası güdeceğini belirtmişti[487]. Adalet Partisi yönetimi, geniş ölçüde din faktörünün etkili olduğu muhafazakâr kitlelere dayanıyordu. Dolayısıyla, yeni Türk hükümetinin Müslüman Arap ülkelerine yönelmesini bir iç politika faktörü de etkilemiş oluyordu. Kamuoyunun ve siyasal güçlerin farklı nedenlerle de olsa Orta Doğu sorununda aynı noktada birleşmeleri,

---

[483] Çetinsaya,a.g.e.,s.47.
[484] Hakov,a.g.e.,s.1878-1879.
[485] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.139.
[486] Bulut Gürpınar, "Türk Dış Politikasında Bir Değişim Örneği:1967 Arap-İsrail Savaşı", **Prof. Dr.Fahir Armaoğlu'na Armağan**, Ed. Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara, 2008, s.351.
[487] Türkmen,a.g.e.,s.19.

Türkiye'nin Arap taraftarı bir politika izlemesi için elverişli bir ortam yaratmış oluyordu[488]. Adalet Partisi'nin hükümet programındaki mesaja ilk olumlu tepki Irak'tan geldi. Ankara'yı ziyaret eden Irak Başbakanı, ikili ilişkilerin geliştirilmesini Irak'ın da arzuladığını belirtmekle yetinmeyerek, Kıbrıs konusunda da Türkiye'ye destek verdiklerini ifade etti. Mısır'la bir ticaret anlaşması imzalandı. Cumhurbaşkanı Tunus'u ziyaret etti. Suudi Arabistan Kralı Türkiye'ye geldi ve ziyareti çok dostane bir hava içinde geçti. Mayıs 1967'de Ankara'da yapılan bir büyükelçiler toplantısında Ortadoğu politikası bağlamında üç ilkenin altı çizildi: Bütün Arap ülkeleri ile ikili ilişkiler geliştirilecek; Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışılmayacak ve taraf tutulmayacak; Arapları bölecek paktların ve bölge anlaşmalarının dışında kalınacak[489].

1960'ların ortalarında Türk dış politikasındaki değişikliklerin en önemlisi Arap dünyasıyla yeniden köprü kurma girişimidir[490].

Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren Araplara yakınlaşma politikasındaki pratik amaç, 1965 BM Genel Kurul oylamasında hiçbirisi Türkiye'nin lehinde oy kullanmayan ve sayıları 14'ü bulan Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda desteğinin elde etmek olacaktır[491].

C.1960-1970 Döneminin Önemli Olayları ve İkili İlişkilere Etkisi

1. BM'nin 18 Aralık 1965 Kıbrıs Kararı

[488] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.141.
[489] Türkmen,a.g.e.,s.19-20.
[490] William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev.Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.176
[491] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.141.

Kıbrıs, Türkiye'nin genelde Orta Doğu, özelde ise Arap ülkeleri ile ilişkilerinde önemli bir köşe taşı olmuştur. Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlediği "Batıcı" politikalar 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde, Kıbrıs'a ilişkin olarak olumsuz sonuçlarını vermeye başladı. Kıbrıs konusunda, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin yanında yer almadıkları, gerek Bağlantısızlar gerekse BM platformunda açıkça ortaya çıkmıştı[492].

18 Aralık 1965'te Kıbrıs ile ilgili olarak BM Genel Kurulu'nda yapılan bir oylama ile şartlar Türkiye'nin aleyhine dönmüştür[493]. Bu oylama, Türkiye'nin sadece Batı Bloğu içinde değil, dünya üzerinde de pek yalnız kaldığını göstermiştir. Gerçekten, bütün devletlerin Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini isteyen, herhangi bir yabancı müdahalesini reddeden, dolayısıyla Türkiye'nin 1960 tarihli Kıbrıs Garanti Antlaşmasından doğan müdahale hakkını kullanmasına karşı olan 32'ler tasarısı olarak bilinen karar tasarısına[494],47 ülke lehte, 54 ülke çekimser oy kullanmış ve ancak 5 ülke Türkiye ile birlikte aleyhte oy vermiştir[495].

Tarsıyı reddedenler Türkiye ile birlikte Birleşik Amerika, Arnavutluk, Pakistan, İran ve Libya'dır[496]. Arnavutluk özellikle Kuzey Epir dolayısıyla Yunanistan'la olan anlaşmazlığı dolayısıyla tasarıya red oyu vermiş, İran ve Pakistan is gerçek dostluk ve müttefiklik duyguları icabı olarak Türkiye'den yana olmuşlardır[497]. ABD'nin önceki tutumuyla tam bir çelişki içinde olan olumsuz oyu ise, Başkan Johnson'ın ünlü mektubunun Türkiye'de yaptığı tepkiyi bir ölçüde hafifletmek çabasından başka bir şey değildi[498].

Bu oyların ayrımının incelenmesinden anlaşılacağı üzere karara Türkiye ile birlikte NATO topluluğundan Yalnız ABD ret ve diğerleri

---

[492] Türel Yılmaz, "Orta Doğu İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası (1919-2008),** Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.636.
[493] **Cumhuriyet,** 18 Aralık 1965 Cumartesi,s.7.
[494] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),** Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.493;Karar tasarısının tam metni için bkz. **Cumhuriyet,** 18 Aralık 1965 Cumartesi, s.1-7.
[495] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1;**Cumhuriyet,** 18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1
[496] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1;**Cumhuriyet,** 18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1
[497]Celal Tevfik Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",**Orta Doğu**, Yıl:4, S.44, Aralık 1965, s.15.
[498] Gönlübol,Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.493.

Yunanistan hariç, çekimser oy kullanmışlardı[499]. NATO üyeleriyle birlikte Doğu Bloğu üyelerinin tümünün çekimser oy kullanmaları, Türkiye'nin dış politikasında başlayan yeni bir eğilimi aksettiriyordu. Bu eğilim Türkiye ve Sovyetler Birliği ile diğer Doğu Bloğu Devletleri arasında 1940'ların ortalarından beri süregelen soğukluğun giderilerek normal ilişkilerin başlatılması için yapılan girişimlerdi[500].

Çekimser oy kullanan NATO üyesi devlet temsilcileri, milletlerarası antlaşmaların tek taraflı olarak bozulamayacağı, anlaşmazlığın Türkiye ile Yunanistan ve Kıbrıs arsında barışçı müzakereler yoluyla çözümlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ret oyu kullanmakla bir yandan da Türkiye'yi tek taraflı bir müdahale hareketine teşvik etmemek ve öte yandan Yunanistan ve özellikle Kıbrıs Anayasası hükümlerini hükümsüz sayarak Kıbrıs'ta durumu daha kötüye götürecek hareketlere girişmekten tahzir etmek ve NATO camiasının iki üyesinden birinin tarafını tutmamak suretiyle bu camia içinde aracılık rollerini saklı bulundurmak amacını da gütmüşlerdir[501]. Çekimser oy kullanan devletler arasında Suudi Arabistan ile birlikte, Afganistan ve Irak da vardı[502].

Diğer taraftan devletlerden sekizi de BM Genel Kurulu'nun bu toplantısında temsilcilerini bulundurmamışlardır[503].

Kıbrıs Meselesinin BM görüşmeleri sırasında birçok karar projesi ortaya atılmıştı. Bunlardan Afganistan, Irak ve Suudi Arabistan'ın karar projeleri esas itibariyle ortalama bir yol arar niteliktedir. Bu tasarı da Güvenlik Konseyinin almış olduğu kararları hatırlattıktan ve BM kuvvetlerinin adada barışı muhafazaya hizmet ettiğini memnunlukla belirttikten sonra Kıbrıs'ın BM Teşkilatının eşit haklara sahip bir üyesi olduğunu, bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne riayet edilmesi gerektiğini teyit ve Genel Kurulun, Kıbrıs davasının BM Anayasasına uygun olarak çözüme

---

[499] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.16.
[500] Gönlübol,Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.493.
[501] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.16.
[502] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1;**Cumhuriyet**, 18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1
[503] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.15.

kavuşturulması için ilgililerle mutabakat halinde, BM Teşkilatı tarafından yeni aracılık gayretlerine girişilmesini tavsiye etmesini teklif etmekteydi[504].

Kararın nasıl çıktığına ve Suudi Arabistan'ın tutumuna gelince, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil başkanlığındaki Türk heyeti tarafından, Batı, Doğu Bloğu, Güney Amerika, Asya ve Afrika gruplarıyla, ayrı ayrı delegasyonlarıyla azami temaslar yapılmış ve Türkiye'ye yakınlık ve dostluk gösteren Irak, Afganistan, Suudi Arabistan, Libya, Tunus ve Cezayir heyetleriyle oldukça sıkı bir işbirliği kurulmuştu[505].

Gerek müzakereler başlamadan önce gerekse müzakereler başladıktan sonra Suudi Arabistan ve görüşmeler sırasında Libya'nın da katılmasıyla dört destekli hale gelen Afgan-Irak tasarısının 32'ler tasarısını tadil ve Türkiye'yi tatmin edecek bir şekle sokulması yolunda özellikle Cezayir, Suudi Arabistan, Afganistan ve Irak heyetleri tarafından faaliyetlere başlandı[506]. Ayrıca, Siyasi Komisyonun 16 Aralık gecesindeki toplantısında, 32'ler karar tasarısının öncelikle oya konulup konulmaması üzerinde yapılan tartışmada Suudi Arabistan, Afganistan ve Irak delegeleri lehimizde çetin bir şekilde mücadele etmişlerdir[507]. Fakat Siyasi Komisyon bir çok tartışmalardan sonra Suudi Arabistan temsilcisinin ısrarlı müdahalelerine rağmen 32'ler tasarısının önceliğini kabul etmişti[508]. Müzakereler boyunca Türkiye'nin de kabul edebileceği bir tasarı veya tadil formülü bulmak üzere birçok defalar komisyon müzakerelerine ara verilerek faaliyetlerde bulunulmuş, Afgan, Irak, Suudi Arabistan ve Libya dörtlü tasarısının tadili suretiyle 32'ler tasarısını ortadan kaldırmak için son bir teşebbüs daha yapılmış, ne çare ki bu teklif karşı tarafça kabul edilmemiş ve bundan sonra Komisyonda kabul edilen 32'ler tasarısı tek taraflı teklif olarak Genel Kurul'a intikal etmişti[509].

Başbakan Süleyman Demirel BM Genel Kurulu'nda Türkiye aleyhindeki karar tasarısının kabul edilmesi ile ilgili olarak, " Türkiye'nin Ada

---

[504] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.11.
[505] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.12.
[506] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.14.
[507] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.7.
[508] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.14.
[509] Karasapan, "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde",s.15.

üzerindeki haklarının zayi olması hiçbir şekilde mümkün olmayacaktır" demiş[510], Çağlayangil ise, "Türkiye'nin karar tasarısındaki mevcut tavsiyeleri kabul etmesine imkan yoktur" ifadesini kullanmıştır[511].

BM'nin Kıbrıs kararının tartışıldığı günlerde, 23 Aralık 1965 tarihli Tercüman Gazetesi'nde, Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili bir haber yer almaktadır. Haberde, cemiyetin kurulması ile ilgili hazırlıkların tamamlandığı, kurucular arasında, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, Saadettin Bilgiç, Etem Kılıçoğlu, Prof. Necmettin Erbakan, Prof. Ayhan Songar gibi isimlerin yanı sıra 20'ye yakın parlamento üyesinin de bulunduğu bildirilmektedir[512].

2.1967 Arap-İsrail Savaşı

5 Haziran 1967'de başlayarak altı gün süren Arap-İsrail Savaşı 10 Haziran'da sona ermiş ve İsrail Sina Yarımadası, Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Golan Tepelerini işgal etmişti[513]. 1967 Arap-İsrail Savaşı'na varan olaylar, Türkiye'ye Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirme politikasını ortaya koyma olanağı vermiştir. Gerçekten, 1967 yılının başından itibaren giderek şiddetlenen Arap-İsrail çatışmalarını Türkiye'nin yakından ve dikkatle izlediği anlaşılmaktadır. Arap-İsrail olaylarının yoğunlaştığı bir sırada[514], 22-24 Mayıs 1967'de Ankara, Orta Doğu ülkelerindeki büyükelçilerini merkeze çağırarak bir toplantı yaptı ve kendi politikasını saptadı[515]. Yapılan görüşme ve değerlendirmelerin ışığı altında, Türk Hükümeti, 28 Mayıs'ta, Orta Doğu buhranıyla ilgili resmi tutumunu açıkladı. Söz konusu açıklamada, Orta Doğu buhranının Türk Hükümeti tarafından büyük bir dikkatle izlendiği ve Türkiye'nin bölgede barış ve güvenliğin hakim olmasına büyük önem atfettiği ve bu yolda elinden gelen gayreti gösterdiği, barışın ihlâline yol açacak bütün

[510] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.7.
[511] **Tercüman**,18 Aralık 1965 Cumartesi,s.1.
[512] **Tercüman**,23 Aralık 1965 Perşembe,s.7.
[513] Niray, a.g.e.,s.281.
[514] Gönlübol,Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.535.
[515] Fırat, Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.789.

hareketlerden kaçınılması gerektiğine inandığı, buhrana son verecek gayretleri desteklediği belirtildikten sonra, "Türk Hükümeti, her zaman olduğu gibi bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında BM yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır"[516] denmiş, böylelikle Türkiye'nin Arap ülkelerini desteklediği belirtilmek istenmiştir[517].

Türkiye'nin bu açıklaması üzerine, Kahire'de yayınlanan yarı resmi El-Ahram Gazetesi, NATO üyesi Türkiye'nin, Arap-İsrail uyuşmazlığında Arap dünyasının yanında yer aldığını yazmıştır. Gazeteye göre Türkiye, topraklarındaki NATO üslerinin, Arap ülkelerine karşı girişilecek bir müdahalede kullanılmasına izin vermeyeceğini ve bu üslerin tamamen Türkiye'nin kontrolü altında bulunduğunu bildirmiş ve Suriye sınırında askeri yığınak yapmayacağı yolunda da söz vermiştir[518].

Üsler konusunda, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 2 Haziran 1967 tarihinde; "Türkiye'nin kendi topraklarındaki NATO üslerini Arap ülkelerine karşı kullandırmayacağına ve Suriye hududunda yığınak yapmayacağına dair" El-Ahram Gazetesi'nin Türkiye Büyükelçisine atfen verdiği haberi doğrulamıştır[519]. Dışişleri Bakanı aynı görüşü 6 Haziran'da Senato'da yaptığı konuşmasında da tekrarlamış, ayrıca verdiği bir demeçte de, Türkiye'deki üslerin Araplara karşı bir oldu bittiyle kullanılmasının söz konusu olamayacağını söylemiştir[520].

Başbakan Süleyman Demirel, kriz başlar başlamaz, Arap devletlerinin sorumlu başkan ve Başbakanlarına bir mesaj göndererek, Türkiye'nin bu anlaşmazlıkta Arapların yanında olduğunu, davalarında başarı sağlamaları için yardım edeceğini bildirdi. Anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumu, şüpheye yer bırakmayacak şekilde netti: Arapların

---

[516] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Mayıs 1967,S.32,Ankara,s.39.
[517] Gönlübol,Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.535.
[518] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.155.
[519] Gürpınar, a.g.m.,s.356.
[520] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.156.

yanında yer almak[521]. Hatta, savaş dolayısıyla Arap ülkelerinin birçoğuyla diplomatik ilişkileri kesilmiş bulunan ABD'nin, bu ülkelerle ilişkilerini Türkiye aracılığıyla yürütme teklifine de yanaşmamıştı[522].

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, konu ile ilgili olarak 5 Haziran'da, Cumhurbaşkanı Sunay'ı ziyaretinden evvel basına verdiği demeçte, "Bizler Arap devletlerinin dostuyuz. Araplarla olan münasebetlerimiz çatışma halinde dahi devam edecektir" ifadesini kullanmıştır[523].

5 Haziran 1967 Pazartesi günü saat 7.30'dan itibaren havalanan İsrail uçaklarının, Mısır'ın hava üslerine saldırısı ile başlayan savaşta[524], Arap birliğini ve Arap uluslarının güvenliğini savunan Suudi Arabistan[525], Arap kuvvetlerine 55 bin asker ve 182 uçakla destek vermiştir[526]. Mekke Radyosunun bildirdiğine göre, Suudi Arabistan Kralı Faysal, Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'a bir telgraf çekerek, "kaderi tayin edecek bu savaşta" kendisini desteklediğini bildirmiştir. Bu arada Suudi kuvvetleri de Ürdün'e girmiştir[527]. Yine Mekke Radyosundan açıklandığına göre, Suudi Arabistan Hükümetinin 7 Haziran'da yapılan olağanüstü toplantısından sonra, yeni Suudi Arabistan birlikleri ve önemli miktarda mühimmat Arap cephelerine sevk edilmiştir. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Emir Sultan Abdüaziz ise, radyodan yayınlanan bir konuşmasında, ülkesinin İsrail ile savaş halinde olduğunu resmen doğrulamış ve demiştir ki; "kuzey bölgesindeki birliklerimizi Ürdün emrine vermemiz ve ordumuzun Ürdün topraklarına girmesi, İsrail ile savaş halinde olduğumuzun delilidir."[528]

Savaşın başladığı 5 Haziran 1967 günü, petrol üreten Arap ülkeleri, herhangi bir Arap ülkesine saldıran veya İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu tatbik edeceklerini bildirmişlerdi[529]. Başkan Nasır, resmen Kral

---

[521] Gürpınar,a.g.e.,s.359.
[522] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.159.
[523] **Yeni İstanbul**,6 Haziran 1967 Salı, s.7.
[524] Gürpınar,a.g.e.,s.358.
[525] A.Öner Pehlivanoğlu, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s155.
[526] **Tercüman**,6 Haziran 1967 Salı,s.1.
[527] **Tercüman**,6 Haziran 1967 Salı,s.7.
[528] **Yeni İstanbul**,8 Haziran 1967 Perşembe, s.7.
[529] Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, s.356.

Faysal'a, Kuveyt Şeyhi Sabah'a, Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif'e, Kral Hüseyin'e, Başkan Nurettin Attasi ve Başkan K. Bunedyen'e birer mesaj göndermiş, mesajı alan bütün Arap ülkeleri[530], 6 Haziran'dan itibaren, İsrail'e yardım ettiklerine inandıkları Amerika ve İngiltere'ye petrol sevkiyatını durdurmuşlardır[531].

Savaşın sonucunun anlaşılması üzerine, Türk yetkilileri, Orta Doğu bunalımında Araplardan yana olduklarını belirten daha açık konuşmalar yapmışlardır[532]. Başbakan Demirel Nasır'a yeni bir mesaj göndererek umutsuzluğa kapılmaması gerektiğini ve Mısır'ın bugün uğradığı kayıpları telafi edeceğine inandığını vurguladı[533]. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise 10 Haziran'da verdiği bir beyanatta, "kuvvet istimali sureti ile arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine karşıyız"[534] demiştir.

Ateşkesin ardından Türk Hükümeti, Orta Doğu savaşında can ve mal kaybına uğrayan Arap ülkelerine gıda, giyecek ve ilaç yardımı yapmaya karar vermiş ve Türk Kızılayını kararı gerçekleştirmekle görevlendirmiş, ilk olarak Ürdün'e gerekli yardımın yapılması için çalışmalara başlanmıştır[535]. Türkiye, Ürdün'den sonra Suriye ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne de yardım yapılması hususunda karar vermiş, Mısır ve Ürdün'e uçak, Suriye'ye kara yoluyla yapılacak olan şeker, çadır, battaniye, ayakkabı ve ilaçtan oluşan yardım faaliyetlerinin 14 Haziran'da başlayacağını açıklamıştır[536]. 19 Haziran itibariyle Suriye'ye gönderilen Kızılay yardım malzemesini taşıyan üç kamyon Şam'a varmış, Amman'a gönderilen yardım malzemesini taşıyan iki kamyon ise yola çıkmıştı[537].

Türkiye, savaşta ve savaş sonrasında Arapları destekleyen politikasını uluslararası platformda, özellikle de BM kararlarında da devam ettirdi[538]. 22 Haziran'da konu BM'de görüşülürken bir konuşma yapan Çağlayangil,

---

[530] **Yeni İstanbul**,7 Haziran 1967 Çarşamba, s.1.
[531] Armaoğlu,**Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları,1948-1988**,s.356.
[532] Gönlübol,Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.536.
[533] Türkmen,a.g.e.,s.20.
[534] **Tercüman**,11 Haziran 1967 Pazar,s.1.
[535] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Haziran 1967,S.33,Ankara,s.21.
[536] **Tercüman**,14 Haziran 1967 Çarşamba,s.1.
[537] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Haziran 1967,S.33,Ankara,s.26.
[538] Yılmaz,a.g.e.,s.637.

Türkiye'nin Arap halklarına duyduğu dostluk hislerini belirttikten sonra, Türk Hükümetinin kuvvete başvurulması yoluyla toprak kazanımlarını kabul edemeyeceğini açıkladığını hatırlattı ve BM Genel Kurulu'nun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi konusunda ısrar etmesi gerektiğini vurguladı[539]. Türkiye BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmemesini öngören iki karar tasarısının sunucuları arasında yer aldığı gibi, bütün ülkeleri, resmi ve gayri resmi kurumları ve gerçek kişileri, BM Filistin Mültecileri Komisyonu'na yardıma çağıran tasarıya da olumlu oy verdi[540]. Genel Kurul'daki oylama sırasında da ABD ve Batılı ülkelerden ayrılarak Araplarla birlikte oy kullandı. İsrail'in 5 Haziran'dan önceki sınırlarına çekilmesini isteyen 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararını desteklediğini açıkladı[541]. Türkiye'nin bu tutumu Arap başkentlerinden övgü almıştır[542]. 1967 savaşı sırasında ve sonrasında izlediği politikadan dolayı Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerinin Türkiye'nin desteğine teşekkür etmeleri, Türkiye'nin artık bölgede çok daha olumlu bir şekilde algılandığını gösteriyordu[543].

1967 Arap-İsrail Savaşı karşısında Türkiye'nin hak ve adalet ilkelerine dayanan tutumu, neticede Orta Doğu'nun Arap ülkeleri ile olan münasebetlerine yeni bir hareketlilik ve yeni bir biçim vermiştir[544].

Yeni politikası çerçevesinde Türkiye bu dönemde bölgeyle ticari ilişkilerini de gözden geçirmeye başlamıştır. 1968'de Arap Ligi Ekonomik Konseyi aldığı bir kararla Türkiye'nin dış ticaretinde İsrail'in yerini Arap ülkelerinin almasını tavsiye etmiş, Dışişleri Bakanı Çağlayangil de ertesi gün bir açıklama yaparak, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmekten memnunluk duyacağını söylemiştir[545].

Türkiye'nin 1967 Savaşı karşısındaki tutumu özetle "Arap yanlısı ve İsrail karşıtı" olmuştur. Bununla birlikte, özellikle 242 sayılı kararın da

---

[539] Fırat, Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.790.
[540] Yılmaz,a.g.e.,s.637.
[541] Fırat, Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.790.
[542] Altunışık,a.g.e.,s.184.
[543] Türkmen,a.g.e.,s.20-21.
[544] Armaoğlu, "Türk Dış Politikasında Son Gelişmeler", s.8.
[545] Altunışık,a.g.e.,s.184-185.

yansıttığı gibi, bu tutumun çok sayıda Batı ve Doğu ülkesi tarafından paylaşıldığı düşünüldüğünde, 1960'larda Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle görece yakın ilişkiler içine girmekle birlikte Türkiye için bunun, Batı'dan kopuş ya da Batı'ya aykırı düşme anlamına gelmediği de açıktır. Bir başka deyişle 1967 Savaşı Türkiye açısından, Batı'yı ürkütmeden Araplara yaklaşmasını sürdürme fırsatı vermiş olması nedeniyle de önemlidir[546].

Türkiye Arap ülkelerine yakın ve onların tepkisini çekecek davranışlardan dikkatle kaçınmaya yönelik politikasını 1967 Savaşından sonra da devam ettirmiştir. 21 Ocak 1968 günü, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Eugene Rostow, Türkiye, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında, Basra Körfezi'nin savunmasını sağlayacak bir paktın kurulacağını açıklamış, ancak Türkiye, bu projeden haberi olmadığını bildirmişti. Türkiye, ikinci bir Bağdat Paktı macerasına atılmak istememişti[547]. Ayrıca Türkiye Araplarla İsrail arasında çıkan her silahlı çatışmada İsrail'i protesto etmişti[548].

1967 Savaşı sonucunda Mısır Başbakanı tarafından yönetilen Arap milliyetçiliği darmadağın edildi ve Arap politikalarının çekim merkezi yavaş yavaş Kahire'den Riyad'a ve diğer ılımlı Arap devletlerine kaymaya başladı[549].

D. Karşılıklı Ziyaretler

1. Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Türkiye Ziyareti (29 Ağustos-4 Eylül 1966)

a.Kral Faysal Ankara'da

Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Türkiye ziyareti ile ilgili haberlere Türk basını geniş yer ayırmış ve ziyaret programına ilişkin ayrıntılı bilgi vermiştir.

---

[546] Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye", **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Ed. Haluk Ülman, Anadolu Matbaa, Aralık, 1991, s.19.
[547] Kürkçüoğlu,a.g.e.,s.159.
[548] Fırat, Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.790.
[549] Gawdat Bahdat, "Basra Körfezi ve İsrail:Geçmişe ve Geleceğe Bakış", **Avrasya Dosyası, Yeniden Yapılanan Ortadoğu**, Özel Kış 2003, C.IX, S.4, s.128.

Konuyla ilgili Hürriyet, Milliyet ve Tercüman gazetelerinin 29 Ağustos 1966 Pazartesi günkü haberleri şöyledir:

"Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın davetlisi olarak bugün saat 14'te özel bir uçakla Ankara'ya gelecek olan Kral için son yılların en büyük karşılama töreni hazırlanmıştır. Türkiye'de maiyeti ile birlikte 5 gün kalacak olan Kral Faysal'ı getiren özel uçak, semalarımıza girdiğinde, Türk jetleri tarafından havada karşılanacaktır.

Faysal uçaktan topraklarımıza ayağını bastığı anda 21 pare top atışı ile selamlanacak, bando milli marşları çalacaktır.

Kral Faysal, Esenboğa Havaalanından doğruca, emrine tahsis edilen Hariciye Köşkü'ne, bizzat Cumhurbaşkanı Sunay tarafından götürülecek, saat 17'de Çankaya köşküne giderek Cumhurbaşkanı Sunay ile ilk görüşmesini yapacaktır. Faysal bu arada Cumhurbaşkanı Sunay ile birlikte Hipodrom'daki 30 Ağustos Bayramı'nı takip edecektir".

Haberlerde ayrıca, Kral Faysal'a, Cumhurbaşkanı Sunay, Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlayangil tarafından ayrı ayrı ziyafetler verileceği, ziyafetlerde içki yerine meyve suyu, meşrubat ve ayran bulundurulacağı bildiriliyor, Faysal İstanbul'a gittiğinde ise Boğaz'ı, Adaları, Sultan Ahmet Camiini ve Topkapı Müzesini gezeceği ifade ediliyordu[550].

Faysal'n ziyareti ile ilgili bir başka haberde ise, "Türkiye ile Suudi Arabistan din kardeşi olmaktan öte bir kardeşlik içinde. Bu kardeşlik Ankara'da birleşen dostluk elleriyle yeniden ilan edilecek" deniyordu[551].

Tercüman Gazetesi, bu gezi vesilesiyle 29 Ağustos tarihli özel bir sayı çıkarmış ve Suudi Arabistan hakkında son derece detaylı bilgiler vermiş, gazete yazarları ziyaretle ilgili makaleler yazmıştır:

Lürfi Akdoğan, Tercüman Gazetesi'nin genç ellere geçtiği günlerden bu yana tarihi Türk-Arap dostluğu ve kardeşliği üzerinde durduğunu, asırlardan beri aynı bayrak altında yaşamış bu Müslüman kardeş ülkelerle siyasi, iktisadi, ticari münasebetlerimizin kurulup dostluk havası içinde

---

[550] **Hürriyet**, 29 Ağustos 1966 Pazartesi,s.1; **Tercüman**,29 Ağustos 1966 Pazartesi,s.1-7; **Milliyet**, 29 Ağustos 1966 Pazartesi,s.1

[551] **Tercüman**,29 Ağustos 1966 Pazartesi,s.1.

geliştirilmesine büyük önem verdiğini ifade etmiştir. Akdoğan ayrıca, Kral Faysal'ın ziyareti münasebetiyle Türkiye ve Suudi Arabistan arasında yapılacak olan görüşmelerde her iki devletin de yabancılardan kendilerine fayda gelmeyeceğini, İslam ülkelerinin menfaatleri bakımından birbirlerine yardımcı olmaları gerektiğini idrak etmiş olarak bir masaya oturmalarının faydalı olacağı kanaatinde olduğunu belirtmiş, görüşmelerde Türkiye-Suudi Arabistan arasında lalettayin bir görüşmeden ziyade Türkiye-İslam-Arap âlemi arasında cereyan eden ve geniş anlamda Türk-Arap dostluğunu perçinlemesi gereken bir kardeşlik anlaşması olarak kabul etmenin yerinde olacağını bildirmiştir[552].

Fethi Tevetoğlu ise yazdığı makalede; "Büyük Türk Milleti'nin aziz misafiri olan Suudi Arabistan Kralı Faysal Hazretlerinin, Zafer Bayramımızda Türkiye'mizi ziyaretleri, her Müslüman Türkün kalbinde sonsuz bir sevinç ve mutluluk yaratmıştır" demiş ve 15-23 Nisan tarihleri arasında Türk Heyetinin başkanı olarak mukaddes topraklara yaptığı ziyaret sırasında, Kral Faysal'a, Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel'in dostluk mesajlarını ilettiğini, bunun üzerine Kral Faysal'ın kendilerine, Türk-Suud münasebetlerine ilişkin oldukça önemli sayılabilecek şunları ifade ettiğini bildirmiştir: "Dost ve kardeş milletlerimiz arasındaki münasebetlerin arzulanan derecede ihyası ve takviyesi, yalnız Türkiye ile Suudi Arabistan için değil, Afrika ve Asya'yı birleştiren bütün Orta Doğu bölgesi için son derecede faydalıdır. Türkiye'nin ve Suudi Arabistan'ın hedefleri açıktır ve birdir. Hiçbirimizin diğeri hakkındaki taşıdığı, menfaatlerimizi zedeleyecek bir arzu ve emel mevcut değildir. Asla kendi çıkarımız için başkaları aleyhinde bir hedefe müteveccih bulunmuyoruz. Tek gayemiz, memleketimizde ve bütün dünyada istikrar ve müsalemetin temini ve devamıdır. Bu sebepledir ki, milletlerimiz aynı yol üzerindedirler. Şüphesiz hiç kimsenin bizlere tecavüzünü istemeyeceğimiz ve kabul edemeyeceğimiz gibi, hiç kimseye tecavüz niyetinde de değiliz. Bu umumi ve hukuki esaslar çerçevesinde de kardeş millet ve memleketlerimizin dostluğu tarihidir, kadimdir, ebedidir.

---

[552] Lütfi Akdoğan, "Dostluk ve Kardeşlik İçin", **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi, s.2.

Mazide aramızda bazı ihtilaflar olmuşsa da bunlar geçmiş ve bitmiştir. Türkiye ile Suudi Arabistan'ı birbirine bağlayan en kuvvetli amil din rabıtasıdır. Milletlerimiz arasındaki dostluk ve kardeşliğin ilelebet baki kalmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum. Kıbrıs davası karşısındaki davranışımız, bizim tabii vazifemizdir. Dinimiz, dostluk ve kardeşliğimiz bunu amirdir. Esasen bu konuda fazla bir hizmet yapmış sayılmayız. İnşallah Türkiye, bu mühim müşkili de, Kıbrıs'taki Müslüman Türk kardeşlerimizin hak ve şerefleri korunacak şekilde ve onların rahat ve huzura kavuşmaları ile neticelendirecektir."

Tevetoğlu bu samimi görüş ve temennilerinden sonra Kral Faysal'ın, Cumhurbaşkanı Sunay'ın kendilerini yurdumuza davetlerini; "Türkiye'yi ziyaret benim için en büyük bahtiyarlıktır. İnşallah bu mutlu vazifeyi yerine getirmeye çalışacağım" diyerek cevaplandırdığını ifade etmiştir[553].

Ahmet Kabaklı da "Büyük Dost" adlı makalesinde, Kral Faysal'ın, "ikinci vatan" bildiği Türkiye'yi ziyaretle şereflendirdiğini ve kendisinin bir Türk ile evli olduğunu ifade etmiş ve Kral Faysal'ın şu sözlerine yer vermiştir: "Sizler, bütün bir tarih boyunca hür yaşamış ve dünyaya yeni medeniyetler getirmiş, nice ufuklar açmış, ezan-ı Muhammedi'yi dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar yaymış kahraman bir milletin çocuklarısınız. Sizi ve bizi, Türk ile Arabı birbirine tek bir millet halinde bağlayan İslamiyet'tir."[554]

Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Türkiye'yi ziyareti sebebiyle Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Tercüman Gazetesine verdiği özel demeçte; Kral Faysal'ın ziyaretinin Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırdığını, Kral Faysal'ın Suudi-Türk dostluğunun gelişmesine ve perçinleşmesine verdiği önem ve memleketimize karşı hiçbir zaman esirgemediği yakın alâkanın herkesin malumu olduğunu ve Kıbrıs davamıza karşı gösterdiği kıymetli ve samimi desteğin unutulmadığını ifade etmiş, Suudi Arabistan'da görülen her sahadaki süratli ilerlemenin Türkiye'de hayranlık ve takdirle takip olunduğunu belirtmiştir. Çağlayangil ayrıca, Kral Faysal'ın aynı zamanda Arap aleminin

---

[553] Fethi Tevetoğlu , "Melik Faysal Hazretlerinin Türkiye'mizi Ziyaretleri", **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi, s.3.

[554] Ahmet Kabaklı, "Büyük Dost", **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi, s.4.

mümtaz liderlerinden biri olduğunu, kendisinin yapacağı görüşmelerde yalnız iki memleket arasındaki münasebetlerin daha da kuvvetlenmesini teminle kalmayıp aynı zamanda Türkiye ile Arap âlemi arasındaki yakınlığı daha da arttıracağına samimiyetle inandığını da sözlerine eklemiştir[555].

Suudi Arabistan Kralı Faysal, 29 Ağustos Pazartesi günü saat 14'te Ankara Esenboğa Havaalanına inmiş, havaalanında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Demirel, Genel Kurmay Başkanı Cemal Tural, Senato Başkanı Atasagun, Meclis Başkan Vekili İsmail Arar, Bakanlar ile askeri ve mülki erkan tarafından karşılanmıştı.

Türkiye sınırına girdiği andan itibaren Türk Hava Kuvvetlerine mensup jet uçaklarının refakati ile Esenboğa'ya inen Faysal 21 pare top atışı ile selamlanmış ve büyük bir askeri merasimle karşılanmıştı[556].

Esenboğa'dan kendisine tahsis edilen Hariciye Köşkü'ne geçen Kral, bir saate yakın istirahata çekilmiş ve daha sonra saat 17'de Çankaya Köşkü'ne giderek Sunay ile görüşüştür. Bu görüşme sırasında iki memleket arasındaki münasebetler ele alınmış, görüşme samimi bir hava içinde geçmiş, Faysal, Sunay'a kendisine gösterilen yakın alakaya ve Ankaralılara teşekkür etmiştir.

Gece Cumhurbaşkanı tarafından Kral Faysal şerefine bir akşam yemeği verilmiş, samimi bir hava içerisinde geçen bu yemekte içki kullanılmamıştır[557].

Sunay ziyafette yaptığı konuşmada Faysal'ı "Büyük İslam Hükümdarı" olarak selamlamış, ziyaretten duyduğu memnuniyeti belirterek, Suudi Arabistan'ın kalkınmasından Türk halkının duyduğu sevinci anlatmıştır[558]. Sunay daha sonra şunları söylemiştir:

"Dini, tarihi ve kültürel müşterek bir mazinin sarsılmaz rabıtalarına isnad eden memleketlerimiz arasındaki münasebetlerde, daima kardeşlik ilkelerinin tam etkisini müşahade ediyoruz. Türk milleti ve hükümetlerinin

---

[555] Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Özel Demeci, **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi, s.2.
[556] **Tercüman**, 30 Ağustos 1966 Salı, s.1-7; **Hürriyet**, 30 Ağustos 1966 Salı, s.1; **Milliyet**, 30 Ağustos 1966 Salı, s.1.
[557] **Tercüman**,30 Ağustos 1966 Salı,s.1-7.
[558] Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Cemiyeti,**Hac Farizası ve İki Dost Ülke**,Ankara,1969,s.38-39.

davranışlarına hakim olan kardeşlik hislerinin başta Majesteleri olmak üzere, Suudi Arabistan hükümet ve halkından aynı şekilde mukabele görmesi, memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin nasıl sağlam esaslara dayandığının açık bir delilidir."

Sunay konuşmasında Kıbrıs konusunda BM'de Suudi Arabistan'ın Türkiye lehine oy kullanmasından duyduğu memnuniyeti de belirtmiş, "Türk milleti, büyük milli davasına, yüksek şahsınız ve Suudi Arabistan Hükümeti ve milleti tarafından gösterilmiş candan alaka ve desteğe karşı şükran hisleriyle dolu bulunmaktadır. Kıbrıs'ta zulüm ve maddi ve manevi sıkıntılar içinde kalmış ve hatta yok edilmek ihtimali ile yüz yüze gelmiş olan soydaş ve din kardeşlerimize reva görülen muameleler karşısında haklı infialimize ortak olmanız, Türk milletinin kadirşinas kalbinde derin bir iz bırakmıştır. Türkiye-Suudi Arabistan münasebetlerinin eriştiği müstesna derecede sağlam hava bir ilhamın kaynağı olacaktır" demiştir.

Sunay ayrıca Türkiye'nin her türlü imkanlarının, Suudi halkının kalkınma ve refahı yolundaki gayretlerinin emrinde olduğunu da sözlerine eklemiştir[559].

Kral Faysal ise konuşmasına Besmele ile başlamış, iki memleketi birbirine bağlayan bağlar üzerinde durarak, bunların din, inanç ve İslam ahlâkı olduğunu vurgulamıştır[560].

Türkiye ve Arap milletleri arasındaki işbirliğinin dünya barışı ve güvenliğini muhafaza etmek için kuvvetli bir destek olacağına inandığını ifade eden Faysal, sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Hepimiz gücümüzü ve irademizi, bitmez tükenmez bir kaynaktan alıyoruz. Bu kaynak barış, kardeşlik, adalet, terakki ve ilerleme dini olan İslam dininin eseridir."

Kral Faysal ayrıca Müslümanların kardeşliği ve birlikteliğinin önemi üzerinde durmuş, ve; "Bizim en fazla arzu ettiğimiz husus Müslüman memleketlerin birbirleri ile anlaşmaları, birbirlerine yardım etmeleridir" demiştir.

---

[559] **Tercüman**,31 Ağustos 1966 Çarşamba,s.1-7; **Milliyet**, 30 Ağustos 1966 Salı,s.7.
[560] Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Cemiyeti,**Hac Farizası ve İki Dost Ülke**, s.39-40.

Kral daha sonra Kıbrıs konusuna da temas etmiş, Kıbrıs davasında Türk tezinin desteklenmesine sadece dindaş olunmasının sebebiyet vermediğini, hak, adalet ve insanlık yönünden bu tutumu takip ettiklerini izah ederek, "Vessalamu Aleyküm " diyerek sözlerine son vermiştir[561].

Kral Faysal'ın Türkiye'yi ziyaret ettiği günler aynı zamanda bayram kutlamalarına denk gelmişti. Zafer Bayramı'nın 44. yıldönümü parlak törenlerle bütün yurtta kutlanmış, Ankara Hipodrom'daki geçit töreninde, Suudi Arabistan Kralı Faysal da hazır bulunmuş ve askeri birlikleri Sunay ile ayakta selamlayarak sık sık alkışlamıştır[562].

30 Ağustos'ta saat 17'de Çankaya'da başlayan resmi görüşmelere, Türk heyeti olarak Cumhurbaşkanı Sunay, Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Suudi Arabistan heyeti olarak da Kral Faysal, Milli Savunma Bakanı Emir Sultan İbn-i Abdülaziz Al Suud ve Kralın özel müşaviri Reşat Farun katılmışlardır.

Görüşmelerde iktisadi, ticari ve kültürel konular üzerinde durulmuş, burada Kral Faysal, İslam Kongresinde yapmış olduğu çağrıyı tekrarlayarak, çağrısının esas gayesinin, özellikle komünizme karşı Türklerle İslam aleminin birlikte mücadele etme gereğini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir.

Dışişleri çevreleri, Kral Faysal'ın ifade ettiği bu görüşlerinden, Türkiye ile Suudi Arabistan ve diğer İslam devletleri arasında iktisadi, ticari ve kültürel münasebetlerden başka Avrupa ortak pazarına karşılık bir İslam ortak pazarının kurulması fikrinde olduğunun anlaşıldığı düşüncesindeydi[563].

Suudi Arabistan Kralı Faysal'a 31 Ağustos Çarşamba günü Çankaya Köşkü'nde yapılan bir merasimle, Belediye Başkanı Halil Sezai Erkut tarafından Ankara şehrinin fahri hemşeriliği ve altın anahtarı verilmiştir. Bu münasebetle bir konuşma yapan Kral Faysal da "esasen ben kendimi bu

---

[561] Abdülaziz Hüseyin Es-Saviğ, **El-İslam Fi's-Siyaseti'l Hariciyyeti's-Suudiyye**, Riyad, 1992/1414, s.241-242; **Tercüman**, 31 Ağustos 1966 Çarşamba, s.7.
[562] **Hürriyet**,31 Ağustos 1966 Çarşamba,s.1.
[563] **Tercüman**,31 Ağustos 1966 Çarşamba,s.7.

ülkenin bir ferdi ve vatandaşı addediyorum. Beni bir vatandaş ve kardeş olarak kabul eden sizlere şükran duygularımı sunarım" demiştir[564].

Kral Faysal ayrıca Türkiye'ye ikinci defa geldiğini, ilk ziyaretini bir şans eseri olarak Atatürk zamanında yaptığını, o tarihten beri bu şehirde kaydedilen ilerlemeyi görmekten çok mutlu olduğunu da sözlerine eklemiştir[565].

Suudi Arabistan Kralı Faysal ile Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay arasında yapılan ikili görüşmeler 31 Ağustos Çarşamba günü saat 17'de sona ermiştir. İki memleket arasında iktisadi, kültürel ve siyasi alanda işbirliğinin daha da kuvvetlendirilmesi konularının ele alındığı bu yüksek seviyeli görüşmelerle ilgili ortak bildiri Türk ve Suudi yetkilileri tarafından birlikte hazırlanmıştır[566].

Suudi Arabistan Kralı Faysal, Dışişleri Bakanlığında vazife gören memurlara Suudi Arabistan milli kıyafetleri hediye etmiştir[567].

Bu arada Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Türkeş, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili 31 Ağustos'ta bir bildiri yayınlayarak " kendileriyle din, kültür, kan ve tarih yönünden büyük bağlarımız bulunan Müslüman milletlerle münasebetlerimizin en samimi bir yakınlık ve işbirliği derecesine ulaştırılması, hem memleketlerimiz için ve hem de dünya barışı için çok faydalı olacağı kanaatindeyiz" ifadeleriyle iki ülke arasındaki dostluğu desteklemiştir[568].

1 Eylül tarihli Tercüman Gazetesi, Kral Faysal'ın eşi Emire İffet Hanım ile ilgili bir habere yer verilmiştir. Habere göre; Kral Faysal'ın eşi İffet Hanım, Çanakkale'de şehit düşen Mehmet adlı bir subay ile aslen Akyazı'nın Bıçkıdere Köyü'nden olan Asiye Hanım'ın kızıdır ve İffet Hanım İstanbul'da okurken annesi ve diğer kardeşleriyle birlikte Suudi Arabistan'a götürülerek, yeni bir hayata başlamışlardır. Ailenin Suudi Arabistan'a yerleşmesinden bir süre sonra İffet Hanım Prens Faysal tarafından görülmüş ve kendisine

---

[564] **Milliyet**, 1 Eylül 1966 Perşembe,s.7;**Tercüman**, 1 Eylül 1966 Perşembe,s.1; **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1966 Perşembe, s.1**.**
[565] **Tercüman**, 1 Eylül 1966 Perşembe,s.7;**Cumhuriyet**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.1**.**
[566] **Tercüman**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.7; **Cumhuriyet**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.1**.**
[567] **Tercüman**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.7.
[568] **Milliyet**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.1-7;**Cumhuriyet**,1 Eylül 1966 Perşembe,s.1-7**.**

evlenme teklifinde bulunulmuştur. İffet Hanım'ın isteği üzerine Prens Faysal mevcut eşlerinden ayrılmış ve böylece İffet Hanım Prensin sarayına tek kadın olarak girmiştir. Çiftin bu evlilikten dokuz çocukları dünyaya gelmiştir[569].

Aynı konuyla ilgili olarak Milliyet Gazetesi'nde de, Kral Faysal'dan bir hafta önce Türkiye'ye gelen İffet Hanım'ın, kendi köyü olan Akyazı ilçesinin Bıçkıdere Köyü'ne giderek cami yaptırılması için 10.000 lira yardımda bulunduğu haberine yer verilmiştir[570].

b.Kral Faysal İstanbul'da

Kral Faysal 1 Eylül Perşembe günü Ankara'dan uçakla İstanbul'a geldi. Türk Hava Yollarına ait özel bir uçakla saat 12.30'da Yeşilköy Havaalanına inen Kral Faysal'ı havaalanında Vali Vefa Poyraz, I. Ordu Komutanı, Kuzey Deniz Saha Komutanı, Belediye Başkanı, Merkez Komutanı, Emniyet Müdürü ve binlerce kişi karşılamıştır[571].

Beraberinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil olduğu halde şeref kürsüsüne gelen Faysal, iki ülkenin bayrakları altında milli marşları dinlemiş, saygı duruşunda bulunmuş ve şeref kıtasını Türkçe olarak selamlamıştır.

Kendisine, siyah otomobiliyle geçtiği her yerde muazzam tezahürat yapılmış, yaklaşık 200 taksilik bir kortej eşliğinde, 29 dakikalık bir yolculuktan sonra Şile Köşkü'ne gelerek burada istirahata çekilmiştir.

Ziyarete ilişkin verilen bir habere göre, Kral Faysal'a İstanbul'a gelişi münasebetiyle Belediye meclisinin aldığı karar gereğince verilecek hemşerilik beratı ve şehrin anahtarı hazırlanmaktadır.

Bu arada Kral Faysal'a suikast yapacağı ihbar edilen Abdül Settar Al Haç adlı Ürdünlü bir gazetecinin birinci şube memurları tarafından yakalanarak ifadesi alınmıştı. Ürdünlü gazeteci ise verdiği ifadede böyle bir niyeti olmadığını ve bu konuda maddi bir teşebbüsünün bulunmadığını iddia

---

[569] **Tercüman**, 1 Eylül 1966 Perşembe,s.7.
[570] **Milliyet**, 2 Eylül 1966 Cuma,s.7.
[571] **Milliyet**, 2 Eylül 1966 Cuma,s.1;**Cumhuriyet**, 2 Eylül 1966 Cuma,s.1**.**

etmişti. Siyasi polisten alınan bilgiye göre Ürdünlü gazetecinin 6 ay nezarette bulundurulma suçu vardı ve bu cezasını bitirmesinden sonra sınır dışı edilecekti[572].

Suudi Arabistan Kralı Faysal, 2 Eylül Cuma günü, beraberinde Çağlayangil, Vali Poyraz, Merkez Komutanı ve maiyeti olduğu halde saat 10:10 'da Topkapı Sarayına gelmiş, Ağalar Kapısı önünde mehter takımı tarafından karşılanmıştır. Topkapı Sarayı'nı büyük bir dikkat ve hayranlıkla gezen Kral, saat 12'ye doğru yine mehter takımının marşları ile saraydan ayrılmıştır[573].

Kral Faysal, saat 12.16'da binlerce İstanbullunun "yaşa, yaşa, var ol" tezahüratı ve alkışları içinde Sultanahmet Camii'ne girmiş, yanında Çağlayangil olduğu halde en önde yer almış, Kuran'dan ayetler dinlemiş ve Cuma Namazını kılmıştır. Saat 13.15'te camiden ayrılan Faysal yine İstanbulluların sevgi tezahüratıyla uğurlanmıştır. Faysal namazdan sonra Şale Köşkü'nde istirahata çekilmiştir[574].

Gece de Faysal şerefine Beylerbeyi Sarayı'nda Vali Vefa Poyraz tarafından bir ziyafet verilmiştir[575].

Türkiye ile Suudi Arabistan arasında yapılan resmi mahiyetteki ikili görüşmelerde Kral Faysal, Türkiye'den teknisyen, profesör, doçent, asistan, doktor, kimyager, mühendis, eğitim subayı ile muhtelif branşlarda teknik eleman istemiştir[576].

Kral Faysal'ın bu teklifi, Türk Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmış ve bu konudaki çalışmalara başlanmıştır[577].

2 Eylül'de Kral Faysal şerefine Münir Nurettin Selçuk tarafından Şale Köşkünde Türk musikisinden seçme eserlerle bir konser verilmiştir[578].

---

[572] **Tercüman**, 2 Eylül 1966 Cuma,s.1-7.(Ancak Kral Faysal'a bir suikast meydana çıkarıldığı konusunda bazı yayınlar üzerine yetkili makamlar bu söylentileri yalanlamıştır. **Tercüman**, 3 Eylül 1966 Cumartesi, s.7.)
[573] **Tercüman**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s.1-7.
[574] **Hürriyet**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s1; **Milliyet**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s.1; **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1966 Cumartesi, s.1.
[575] **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s.1.
[576] **Hürriyet**, 2 Eylül 1966 Cuma,s.1.
[577] **Tercüman**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s.7.
[578] **Tercüman**, 3 Eylül 1966 Cumartesi,s.7.

Misafir Suudi Kralı Faysal'a, 3 Eylül Cumartesi günü Belediye Başkanı Haşim İşcan tarafından İstanbul'un fahri hemşehrilik unvanı ve altın anahtarı verilmiştir. Kral Faysal da altın anahtarını aldıktan sonra Türk halkı için en iyi dileklerini ve en hayırlı dualarını etmiş ve demiştir ki:

"Cenab-ı Hak'tan istediğim tek şey, Türk halkının Allah yolundaki mücadelesini devam ettirmesi ve kendisinden beklenen büyük başarılara ulaşmasıdır. Biz hiç kimseye kötülük veya tecavüz etmek istemiyoruz. İstediğimiz Müslüman devletler arasında sıkı bir işbirliğinin kurulmasıdır. İslam milletlerinin sosyal adaletini gerçekleştirme yolunu arıyoruz. Zaten dinimiz de bunu emretmektedir."

Kral Faysal ayrıca İslam dininin büyüklüğünden de söz etmiş ve; "Müslümanlar arasında bir işbirliğinin kurulması konusundaki davetimizin altında hiçbir gizli gayemiz yoktur. Ana davamız, Müslümanlığın ilerlemesidir" diyerek sözlerini tamamlamıştır.

Kral Faysal, öğleden sonra da Boğazı gezmiştir[579].

Bu arada Tercüman Gazetesinin 4 Eylül Pazar günkü nüshasının 3. sayfasında Kadircan Kaflı imzalı "Damadımız Faysal" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Kaflı makalesinde, Kral Faysal'ın, yalnız din kardeşimiz, dostumuz olmayıp, aynı zamanda damadımız olduğunu, çünkü hanımının bir Türk kızı olduğunu ve başka hanımının olmadığını bildirmiş, Türk milletinin, damadını bağrına basmakla mutlu olduğunu ifade etmiştir. Yazar ayrıca Kral Faysal'ın, Komünist Rusya'nın istila heveslerine set çeken NOTO devletlerinin Amerika'dan sonra en kuvvetli ordusu olan Türk ordusunu yakından gördüğünü, takdirle seyrettiğini de sözlerine eklemiştir.

Makalede ayrıca bir müddet önce Türkiye'de Suudi Arabistan'a hediye edilmek için dokunan üç halı seccadeden söz edilmiş, bu halılarda Türkiye'nin ay yıldızlı al bayrağı ve Suudi Arabistan'ın kelime-i tevhid ile kılıç işlenmiş bayrağının yer aldığı ve bu hediyelerin Arabistan'da pek sevinçle karşılandığı, Suudi gazetelerin halıların resimlerini yayınlayarak takdir ve

[579] **Tercüman**, 4 Eylül 1966 Pazar,s.1; **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1966 Pazar,s.1

teşekkür belirten yazılar yazdığı bilgilerine de yer verilmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

"Geçen sene Samsun senatörü Fethi Tevetoğlu'nun, bu sene de bir parlamento heyetinin Suudi Arabistan'ı ziyareti pek faydalı oldu. Cevdet Sunay geçen 9 Nisan'da gazetemize verdiği demeçte; "Arap alemiyle sıkı münasebetler kurulmasının ve korunmasının lüzumuna inanıyorum. Arap alemi ile ayrıca dini ve tarihi bağlarımız vardır. Arap memleketleri meşru davalarında daima Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler" demişti.

Yazara göre bu siyaset yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in görüşüne de uygundur, çünkü 15 Haziran 1919'da şöyle diyordu:

"Bütün İslam dünyasının iki göz bebeği olan Türk ve Arap milletlerinin ayrılık yüzünden zayıf düşmeleri üzücüdür. Buna karşı el ele vererek Muhammed ümmetinin hürriyet ve istiklal uğrunda savaşmak farzdır."

Yazar, hürriyet ve istiklalin kazanıldığını, şimdi hem hürriyet ve istiklali korumak hem de kalkınmak için Türkiye ve Arabistan'ın el ele verdiğini ifade ederek makalesine son vermiştir[580].

3 Eylül Cumartesi günü Beylerbeyi sarayında Suudi Arabistan Kralı Faysal için düzenlenen yemeğin, Kralın şanına layık olması için hiçbir şey esirgenmemişti. Ancak Faysal, kendisi için hazırlanan yiyecekten hiçbirini bir lokma olsun tatmamış, kendi aşçısının pişirdiği özel yemeklerle karnını doyurmuştu. Altın işlemeli tarihi bir koltuğa oturan Kral'ın sağına, daveti yapan İstanbul Valisinin eşi, soluna da Çağlayangil'in hanımı oturmuşlardı. Suudi Arabistan'ın yemeğe iştirak eden 16 kişilik heyeti arasında bir tek kadına rastlanmamış ve bunun izahı, "bizim ananelerimize göre namahremdir" şeklinde yapılmıştı[581].

Bu arada Kral Faysal'a çeşitli ziyaretler de yapılmıştı. Kral Faysal 3 Eylül Cumartesi günü saat 12'de, Şale Köşkü'nde, İsa Yusuf Alptekin başkanlığında Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'nden yedi kişilik bir heyeti kabul etmiştir. Heyet, Suudi Arabistan'daki 40 bin Doğu Türkistanlı Göçmene gösterilen yakınlıktan ötürü Kral'a teşekkür etmiş, Sovyet Rusya ve Çin'de

[580] **Tercüman**, 4 Eylül 1966 Pazar,s.3.
[581] **Hürriyet**, 4 Eylül 1966 Pazar,s.1.

yaşayan 60 milyon Müslüman'ın hürriyetlerine kavuşması için BM nezdinde teşebbüste bulunması için ricada bulunmuştur.

Konuk Kral'ı aynı gün İlim Yayma Cemiyeti ile Hukuk Fakültesi ve Milli Türk Talebe Birliği üyeleri de ziyaret etmişti[582].

c.Kral Faysal'ın Türkiye'den Ayrılışı

4 Eylül Pazar günü 9.45'te Sunay, Demirel, Çağlayangil ve Tural tarafından uğurlanan Kral Faysal'ın son sözü şu oldu:

"Biz Suudi Arabistan'a cisim olarak hareket ediyoruz. Kalplerimiz daima burada kalacaktır."[583]

Sunay, seçkin misafirine , Suudi Arabistan'ın, Türkiye'nin haklı Kıbrıs davasında gösterdiği sarsılmaz destekten dolayı teşekkürlerini tekrarlamış, Kral Faysal da kendi hükümetinin bu konuda Kıbrıs devletinin statüsün milletlerarası muahedelerin yürürlüğü ile ilgili bulunan olumlu tutumunu belirtmiştir[584].

Sunay'ın uğurlama sözü ise şuydu:

"Tatlı hatıralar daima kalbimizde kalacaktır. Dostluğumuz hayırlı olsun. İyi yolculuklar."[585]

Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'den ayrılışının arifesinde gazetecilerle konuşmuş ve kendisine yöneltilen soruları şöyle cevaplandırmıştır:

"Biz Türkiye'yi Müslüman devletlerin başında görmekteyiz. Müslüman devletlerin kendi aralarında toplanması, Hıristiyan olsun, başka bir devlet olsun hiçbirinin aleyhinde değildir. Müslüman devletler konferansı inşallah tahakkuk edecektir. Sosyalizm ile İslam dinini mukayese bilmem ne dereceye kadar doğrudur. Çünkü İslam dini her şeye muktedirdir. Yalnız biz dinimizi iyi anlayalım. Dinimizde her şey açıktır. Adalet, müsavat, hak, ilerleme. Kıbrıs

---

[582] **Milliyet**, 4 Eylül 1966 Pazar,s.7; **Cumhuriyet**,4 Eylül 1966 Pazar,s.1
[583] **Tercüman**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.1.
[584] **Milliyet,** 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.1-7.
[585] **Tercüman**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.1.

konusunda, her cemaat kendi haklarını korumalıdır. Kıbrıs Devleti birtakım anlaşmalarla doğmuştur. Türkiye ve Suudi Arabistan birbirine yakın değil bitişiktir. Bunu Cuma namazından sonra daha iyi anladım."[586]

Kral Faysal ayrıca, "Arap aleminde tek kadınla izdivaç yapmış tek lidersiniz. Size bu kararı verdiren sebebi izah eder misiniz?" şeklindeki bir suali şöyle cevaplandırmıştır;

"Hayatta herkes kendi rahatını bulunca istikrara kavuşur. Mesele budur. Ben de huzuru tek hanımla izdivaçta buldum."[587]

Bu arada Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Suudi Arabistan Büyükelçisi aracılığı ile İnönü'den randevu istediği, ancak görüşme imkanı bulamadığı da ortaya çıkmıştı[588].

Türkiye-Suudi Arabistan ortak bildirisi de 4 Haziran Pazar günü yayınlanmıştır. Bildiride:

"Türk ve Suudi milletlerini birbirine bağlayan İslam dayanışması değeri ile manevi, kültürel ve tarihi değerlere inanarak ve iki memleket arasında her alandaki işbirliğini ilerletmek maksadı ile Suudi Arabistan Kralı, Cumhurbaşkanı Sunay'ın daveti ile Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Majeste Faysal, Filistin meselesine müteallik olarak, Arap görüşlerinin açıklamasını yapmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı bütün Arap memleketlerinin meşru ve haklı meselelerine müzahir olacağını teyid etmiştir.

Bütün Arap ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmalarının tamamlaması konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Majeste Krala, Kıbrıs davasında Türkiye'yi desteklemesinden dolayı, Cumhurbaşkanı Sunay teşekkür etmiştir.

Dünya milletleri arasında eşitlik ve karşılıklı hürmet arzulanmıştır. Bu yüksek amaca erişmek için, İslam dininin öğütlerinin de Müslüman memleketleri arasında anlayış ve kardeşçe ilişkilerin kuvvetlendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmüştür.

---

[586] **Tercüman**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.7.
[587] **Milliyet**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.7.
[588] **Milliyet**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.7.

İki ülke arasında, iktisadi, sosyal, kültürel, teknik alanda işbirliği yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Kral Faysal, biraderi Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay'ı Suudi Arabistan'a davet etmiş, Sunay da bu daveti, en yakın fırsatta yerine getireceğini belirtmiştir"[589] ifadeleri yer almıştır.

2.TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Suudi Arabistan'ı Ziyareti (5-10 Nisan 1967)

TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, Suudi Arabistan Hükümeti'nin davetlisi olarak 5-10 Nisan 1967 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ı resmen ziyaret etmiştir.

Millet Meclisi Başkanlık Divanı üyelerinden Fuat Avcı, Muzaffer Şamiloğlu ve mütercim Uluğ Kızılkeçeli tarafından refakat edilen Bozbeyli, Kral Faysal tarafından kabul edilmiş, kutsal yerleri ziyaret etmiş, Suudi Arabistan'daki gelişmeler hakkında bilgi almış ve bazı Suudi yetkililerle toplanarak fikir alışverişinde bulunmuş, misafirperverlik ve büyük alaka görmüştür.

Meclis Başkanı Bozbeyli ziyaretiyle ilgili, Suudi Arabistan'da çıkan El-Nedve Gazetesi'ne bir demeç vererek, Cidde'deki Televizyon Merkezini, Cidde Limanı'nı El-Seğr Eğitim Merkezini ve Dünya İslam Birliği Genel Merkezini ziyaret ettiğini ve ziyaret ettiği yerlerde şahit olduğu kapsamlı kalkınmadan memnun olduğunu belirterek sözlerine şunları eklemiştir:

"Suudi Arabistan'a gelmeden önce, Suudi halkının kardeş fertleri tarafından sevgi ve sıcak misafirperverliği tezahürleri ile karşılanacağımıza inanıyorduk. Bu hislerimiz gerçekleşti. Hatta bu, tasavvur ettiğimizden çok fazla oldu, ki bu kardeşlik tezahürleri, her iki kardeş memleketi birbirlerine bağlayan en kuvveti dostluk ilişkilerinin bir ifadesidir."[590]

---

[589] **Tercüman**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.1-7;**Milliyet**, 5 Eylül 1966 Pazartesi,s.1;**Cumhuriyet**,5 Eylül 1966 Pazartesi,s.3.

[590] **Suudi Arabistan Haber Bülteni**,S.1,Mayıs 1967,Suudi Arabistan Ankara Büyükelçiliği,s.1.

Bozbeyli, ziyaret sebebiyle ayrıca, Suudi Arabistan Ankara Büyükelçiliği resmi yayın organı olan "Bugünkü Suudi Arabistan" adlı dergiye verdiği demeçte de; "Bu ziyaretin bizde bıraktığı maddi ve manevi hatıralar unutulmayacak kadar büyüktür. Bilhassa Majeste Kral Faysal'ın bizi kabulleri sırasında büyük şahsiyetlerinin, arkadaşlarım ve benim üzerimde bıraktığı tesir çok derindir."[591] ifadelerini kullanmıştır.

3. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Suudi Arabistan Ziyareti (22 - 27 Ocak 1968)

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 22-27 Ocak 1968 tarihlerinde Suudi Arabistan'ı resmen ziyaret etmiştir[592].

22 Ocak 1966 Çarşamba günü saat 9.30'da Türk Hava Kuvvetlerine bağlı C-130 uçağı ile Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a hareket eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Esenboğa Havaalanında Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun, Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli, Başbakan Süleyman Demirel, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural ve Bakanlar tarafından törenle uğurlanmıştır. Cumhurbaşkanı Sunay, uğurlanışı sırasında 21 pare top atışı ile selamlanmıştır.

Cumhurbaşkanı Sunay, hareketinden önce, şeref salonunda, Başbakan Demirel ile bir süre görüşmüş, "Allah'a ısmarladık, sağlıkla kalın" diyerek uçağa binmiştir[593].

Suudi Arabistan Meliki Faysal'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyareti iade maksadıyla yapılan Cumhurbaşkanı Sunay'a bu gezisinde, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de aralarında bulunduğu, senatörler, milletvekilleri, Dışişleri Bakanlığı mensupları ve askerlerden oluşan kalabalık bir heyet eşlik etmiştir[594].

---

[591] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Yıl:I,S.I,Aralık -1969,Suudi Arabistan Basın Servisi,s.4.
[592] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,s.5.
[593] **Tercüman**, 23 Ocak 1968 Salı, s.1.
[594] Celal Tevfik Karasapan, "Cumhurbaşkanımızın Suudi Arabistan ve Libya'yı Ziyaretleri", **Orta Doğu**, Yıl:8, S.70, Şubat 1968, s.2.

Sunay, hareketinden önce verdiği beyanatta, iki ülke arasındaki dostluğa temas etmiş, "aramızdaki kardeşçe dostluk bizlere geçmişten intikal eden ve halen de samimiyetle devam ettirilen bir emanettir" demiştir. Sunay, ziyaretlerinin 10 gün devam edeceğini ifade ettikten sonra şunları söylemiştir:

"Müşterek geçmiş ve izlemekte olduğumuz müşterek ülküler, dünyamızda ve ülkemizde barış ve güvenliğin kurulması ve korunması, milletlerimizin refahı ve mutluluğu için çeşitli alanlardan müştereken geliştirmeye çalıştığımız dayanışma ve işbirliği arzusunun sarsılmaz temelini teşkil etmektedir. Yapacağım temaslarla bu temeli daha da kuvvetlendirmeye çalışacağım. Bu ziyaretler esnasında iki ülkenin asil milletlerine , milletimizce beslenmekte olan kardeşlik duygularını da ileteceğim."[595]

Gazetelerin verdiği bilgiye göre, Cumhurbaşkanı Sunay Suudi Arabistan'da beş gün kalacak[596], Suudi Arabistan'da Riyad'dan sonra, 24 Ocak'ta Medine, Cidde ve 25 Ocak'ta da Mekke'yi ziyaret edecek ve "Umre ziyareti" yapacaktı. Sunay ve beraberindeki heyet, 27 Ocak sabahı Cidde'den uçakla Libya'ya geçecekti.[597].

Cumhurbaşkanı Sunay'ın Suudi Arabistan gezisi vesilesiyle 23 Ocak 1968 tarihli Tercüman gazetesinde Suudi Arabistan'la ilgili detaylı bilgilere de yer verilmişti. Gazetenin Dış Haberler Servisinin haberine göre, Suudi Arabistan, 66 yıl önce kurulan, 11 milyonluk nüfusa sahip, muhtaçlara devlet yardımının yapıldığı, her yerde televizyon olan ve içki yasağı bulunan bir ülkedir[598].

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Suudi Arabistan'a yapacağı beş günlük resmi ziyaret için Riyad'da ve memleketin diğer büyük şehirlerinde zafer takları kurulmuştu. Bu ziyaret vesilesiyle bir Türk Devlet Başkanı, Türklerin Birinci Dünya Harbinden sonra Araplarla ilişkilerini kaybetmelerinden bu yana ilk defa Arap Yarımadası'na gelmiş olacaktı.

Sunay'ın ziyaretleri, Arapların Filistin'de Siyonizm'e karşı Müslüman dayanışmasını temin etmeye çalıştıkları bir zamana rastlamaktaydı.

---

[595] **Hürriyet**, 23 Ocak 1968 Salı,s.1-7.
[596] **Milliyet**,23 Ocak 1968 Salı,s.1.
[597] **Tercüman**,23 Ocak 1968 Salı,s.7;**Hürriyet**, 23 Ocak 1968 Salı,s.7;**Milliyet**, 25 Ocak 1968 Salı,s.1
[598] **Tercüman**, 23 Ocak 1968 Salı, s.1-7.

Araplara göre, laik bir devlet olmakla birlikte Türkiye, esas itibariyle Müslüman bir ülkedir ve Türkiye'nin Arap gayesini desteklemesine büyük ehemmiyet verilmektedir.

Türkiye Cumhurbaşkanı ile Kral Faysal arasında yapılacak görüşmelerde Orta Doğu'nun durumu ele alınacaktı. Ziyaret ve görüşmelerden maksat, iki Müslüman ülke arasında mevcut bağları kuvvetlendirmek ve takviye etmekti[599].

a. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Riyad Temasları

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve beraberindeki heyeti Türk heyeti Riyad Havaalanında Kral Faysal tarafından karşılanmıştır. Cevdet Sunay, bu vesile ile şu demeci vermiştir:

"Türkiye'nin büyük Dostu Melik Hazretlerinin nazik davetine icabetle bu mukaddes ülkeye gelmiş olmaktan derin bir bahtiyarlık hissetmekteyim. Suudi Arabistan'ı resmi ziyarette bulunan ilk Türk devlet başkanı olmak, benim için bir mazhariyettir.

Bu müstesna ziyaretin dünyaya, bölgemize ve hassaten ikili münasebetlerimize taalluk eden meseleler hakkında sayın Melik Hazretleriyle görüş teatisine bir kere daha imkan vereceği için ayrıca memnuniyet duyuyorum.

Beş gün sürecek olan ziyaretim sırasında, Medine, Cidde ve Mekke'ye giderek kardeş ve dost Suudi Arabistan'ın, sayın Melik Hazretlerinin önderliği altında, her alanda gerçekleştirdiği eserleri mahallinde görmek hepimiz için bir iftihar vesilesi olacaktır.

Milletlerimiz arasındaki tarihi, sosyal ve kültürel münasebetler ülkelerimizi birbirine bağlayan dostluğun sarsılmaz temelini teşkil etmektedir. Ziyaretimin, bu köklü ve ananevi dostluğa yeni katkılar sağlayarak dayandığımız temeli daha da kuvvetlendireceğini ümit ediyorum.

---

[599] **Tercüman**, 23 Ocak 1968 Salı, s.7.

Sayın Melik Hazretlerinin, memleketimizi ziyaretlerinden bu yana, Yakın ve Orta-Doğu bölgesinde silahlı bir çatışma vuku bulmuş ve Kıbrıs meselesi kritik bir durum yaratmıştır. Bu önemli olayların neticesi olarak bölgemiz ciddi bir buhrana sürüklenmiştir. Milletçe, endişe ve üzüntümüzü mucip olan bugünkü gergin ve her an iştiale müsait genel durumun, kardeş Arap memleketlerinin ve Kıbrıslı soydaşlarımızın meşru hak ve menfaatlerini koruyacak şekilde izalesini samimiyetle temenni ediyoruz."[600]

Kral Faysal, aynı akşam Cumhurbaşkanı Sunay'ın şerefine bir yemek vermişti[601]. Suudi Arabistan Kralı Faysal, bu yemekte yaptığı konuşmada çeşitli konulara temas etmiş, Türkiye'nin Arap meselelerine verdiği destekten memnun olduğunu belirtmiş, kardeş Türkiye'nin davalarıyla ilgilendiklerini, Suudi Arabistan'ın Kıbrıs'taki Türk mücahitlerini hiçbir zaman unutmadığını, Büyük devletlerin kendilerine müdahale etmemeleri gerektiğini, dünyadaki bütün Müslümanların bir arada ve birbirini destekleyerek yaşamlarını sürdürmelerinin hedeflendiğini söyleyerek, "bütün İslam ve Arap devletlerinin dostluklarını arzuluyoruz. Askeri paktların kurulmasını istemiyoruz. Başkalarına hiçbir zarar vermeden sulh içinde yaşamak için dua etmekteyiz"[602] demiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay da bu yemekte bir konuşma yapmıştır. Sunay konuşmasında, Suudi Arabistan'ın sadece Müslümanlar için değil, bütün insanlık için büyük önemi olduğunu, başarmış olduğu kalkınma hamlelerinin Türklerin ve bütün dost milletlerin takdirini kazandığını, iki millet arasındaki tarihi ve kültürel bağların ecdattan intikal eden aziz bir emanet olduğunu, 1966'da Kral Faysal'ın yapmış olduğu ziyaretin, bütün Türk milletinin Suudi halkına karşı beslemekte olduğu kardeşlik duygularının yeniden ve parlak bir şekilde tezahürüne vesile yarattığını söyleyerek, "Kardeş Arap memleketlerinin haklı ve meşru gördüğümüz davalarını desteklerken, daima inandığımız barış ve adalet ilkelerine dayanarak hareket ettik. Orta Doğu

---

[600] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.43-44.
[601] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.23.
[602] **Tercüman**, 24 Ocak 1968 Çarşamba, s.7; **Milliyet**, 24 Ocak 1968 Çarşamba, s.1-7.(Kral Faysal'ın 22 Ocak 1968 tarihli konuşmasının tam metni için bkz. **Dışişleri Banklığı Belleteni**, Ocak 1968, S.40, Ankara, 1968, s.44-45)

ihtilafının barışçı yollardan adil ve sürekli bir çözüm şekline bağlanmasında Melik Hazretlerinin büyük etkileri olacağına inanıyoruz. Türkiye, bütün kardeş Arap memleketlerinin huzur, refah ve terakki içinde olmasını samimiyetle dilemektedir. Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi ilgilendiren milletlerarası konularda ittihaz ettiği tutum, memleketlerimiz arasındaki dostluk ve tesanüdün müşahhas bir sonucudur. Türk milleti ile Kıbrıslı soydaşlarımızın milli davalarında, büyük dost ve kardeşimiz Suudi Arabistan'ı yanımızda görmek bizi bahtiyar etmektedir"[603] demiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay ile Kral Faysal arasındaki resmi görüşmeler 23 Ocak'ta Başbakanlık Sarayında yapılmış ve 45 dakika sürmüştü. Görüşmelere iki ülke heyetleri de katılmış ve görüşmenin ağırlık noktasını Orta Doğu ve Kıbrıs konusu teşkil etmişti[604].

Sunay, daha sonra El-Harc'daki Gelare silah sanayi tesislerini gezmiş, aynı akşam da Kral Faysal şerefine bir akşam yemeği vermişti[605]. 23 Ocak saat 10.00'da Riyad'daki Türkleri kabul eden Sunay, onlarla bir süre görüşmüş, dileklerini dinlemişti. Sunay, bu görüşmeler sırasında, ticari temaslarda bulunmak üzere Suudi Arabistan'a gelen Türk işadamlarından oluşan bir heyeti de kabul etmişti.

Cumhurbaşkanı Sunay, daha sonra Riyad Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü öğrencilerinden kurulu bir heyeti kabul etmişti. Öğrenciler Sunay'a yağlı boya bir tablo sunmuşlardı[606].

Cumhurbaşkanı Sunay, Riyad'a varışından az sonra, Mekke radyosu tarafından yayınlanan bir mesajında Araplarla Kıbrıs Türklerinin haklarının tanınmaması halinde Orta Doğu'da şimdikinden daha tehlikeli bir durum baş gösterebileceğini söylemiştir[607].

Türkiye Devlet Başkanı ayrıca, İsrail'in Haziran harbinde işgal ettiği Arap topraklarını elden bırakmaması karşısında duyduğu kaygıyı belirtmiş ve

---

[603] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.46-48.
[604] **Tercüman**,24 Ocak 1968 Çarşamba, s.1.
[605] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.23.
[606] **Tercüman**,24 Ocak 1968 Çarşamba, s.1-7.
[607] **Hürriyet**,24 Ocak 1968 Çarşamba,s.1; **Milliyet**,24 Ocak 1968 Çarşamba,s.1.

bölgede halen mevcut endişe verici durumun değişeceği umut ve temennisinde bulunmuştur[608].

Bu arada, Sunay ve beraberindeki Türk heyeti 24 Ocak'ta Riyad şehrinin imar görmüş bölgelerini, silah ve sanayi tesislerini gezmişlerdir[609].

Diğer taraftan Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki resmi görüşmeler Başkanlık Sarayında, 24 Ocak sabahında da devam etmiş ve 2,5 saat sürmüştür. Görüşmelerden sonra Kral Faysal Sunay'ı, sarayın kapısına gelerek uğurlamıştır[610].

b. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Medine'de

Üç günden beri Suudi Arabistan'da bulunan Sunay, 24 Ocak'ta Medine'de Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Mescidini ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında, kabrin altından yapılmış kapısı, bir devlet başkanı için ilk defa açılmıştı. Sunay'ın bu ziyaretinde kendisine Medine Bölge Emiri Muhsin bin Abdülaziz refakat etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, mescitten ayrıldıktan sonra, Medine Bölge Emiri'nin şerefine verdiği yemekte bulunmuştur[611].

Riyad'dan mahalli saatle 10.45'te Medine'ye gelen Cumhurbaşkanı Sunay ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in de bulunduğu Türk heyeti havaalanında Bölge Emiri ile şehrin ileri gelenleri tarafından büyük törenle karşılanmıştı. Havaalanını dolduran Suudi Arabistanlılar Sunay'a büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlardı. Medine, Sunay'ın gelişi dolayısıyla baştanbaşa Türk bayraklarıyla donatılmıştı. Sunay havaalanından doğru Hz. Muhammed'in Mescidine gitmiştir[612].

---

608 **Tercüman**,24 Ocak 1968 Çarşamba, s.7; **Milliyet**,24 Ocak 1968 Çarşamba,s.1.
609 **Tercüman**,25 Ocak 1968 Perşembe, s.1.
610 **Tercüman**,25 Ocak 1968 Perşembe, s.1.
611 **Tercüman**,25 Ocak 1968 Perşembe, s.1-7; **Hürriyet**, 25 Ocak 1968 Perşembe,s.1-7.
612 **Tercüman**,25 Ocak 1968 Perşembe, s.7; **Hürriyet**, 25 Ocak 1968 Perşembe,s.1-7.

c. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Cidde Temasları ve Suudi Arabistan'dan Ayrılışı

Kral Faysal'ın konuğu olarak beş günden beri Suudi Arabistan'da bulunan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Medine'den Cidde'ye geçmiştir.

Sunay 25 Ocak'ta Cidde'de Kral Faysal'ın yaptırdığı Numune Okulunu ziyaret etmiştir. Sunay'a okula gidiş ve dönüşünde yol boyunca büyük sevgi gösterisinde bulunulmuş[613], daha sonra da Mekke'yi ziyaret ederek umre yapmıştır[614].

Sunay, 26 Ocak'ta saat 10'da Hüzzam Sarayı'nda kendisini ziyarete gelen İslam Alemi Birliği Genel Sekreteri Muhammed Surur As-Sabah'ın başkanlığındaki bir heyet ile görüşmüştür. Heyet üyeleri Sunay'a, İslam Alemi Birliği'nin tüzüğü, kararları ve çeşitli yayınlarından meydana getirilmiş bir albüm sunmuş, ayrıca değerli bir Kur'an-ı Kerim armağan etmişlerdir[615].

Suudi Arabistan'a yaptığı resmi ziyareti tamamlayan Cumhurbaşkanı Sunay ve 22 kişilik Türk heyeti 27 Ocak'ta mahalli saatle 10.30'da, Cidde Havaalanından, Kral Faysal'ın da katıldığı büyük bir törenle Suudi Arabistan'dan ayrılarak Libya'ya gitmiştir[616]. Sunay Suudi Arabistan'dan ayrılmadan önce halka hitaben bir mesaj yayınlamıştır[617].

Sunay mesajında, ziyaret sırasında kendisine gösterilen misafirperverlikten oldukça duygulandığını, bölgeyi ve ikili münasebetleri ilgilendiren konularda görüş teatisinde bulunduğunu, temaslarının iki millet arasındaki, tarihi, sosyal ve kültürel bağlardan kuvvet alan ananevi dostluğa katkılar sağladığını, Suudi Arabistan'daki gelişmelere bizzat şahit olduğunu ve bunun fasılasız devam etmesini temenni ettiğini ifade ederek, "Türk milletinin dost ve kardeş Suudi Arabistan milletine olan derin dostluk hislerini

---

[613] **Hürriyet**, 26 Ocak 1968 Cuma,s.1.
[614] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.23.
[615] **Tercüman**,27 Ocak 1968 Cumartesi,s.1.
[616] **Hürriyet**, 27 Ocak 1968 Cumartesi,s.7; **Tercüman**,28 Ocak 1968 Pazar,s.7; **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.23.
[617] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.23.

bir kez daha belirtir, bize milletçe gösterilmiş olan yakın alakaya teşekkürlerimizi sunarım" demiştir[618].

Sunay-Faysal görüşmelerine ait ortak bildiri 27 Ocak'ta Riyad ve Ankara'da yayınlanmıştır. Bildiride, ticari ilişkilerin artması için toplantılar yapılmasına karar verildiği bildirilmekte, İsrail ve Kıbrıs konularında iki devletin görüşü tekrarlanmaktadır[619].

Bildiride ayrıca, Suudi Arabistan'ın misafirlerine sıcak bir hüsnükabul gösterdiği, Türk Cumhurbaşkanının Suudi Arabistan'ın kalkınma ve gerçekleştirilen büyük işler karşısında takdir hislerini ifade ettiği, görüşmeler esnasında ikili münasebetlerin gözden geçirildiği ve dikkatlerin özellikle Orta Doğu'ya yoğunlaştırıldığı ve her iki memleketi ilgilendiren milletlerarası meseleler üzerinde görüş alışverişinde bulunulduğu, Filistin meselesinin sürüklendiği facianın izah edildiği, Kral Faysal'ın, meşru davalarında ve Orta Doğu'daki krizin devamı boyunca Arap memleketlerine karşı gösterdiği destek için Türkiye'ye şükranlarını sunduğu ifade edilmiştir.

Bunlara ilaveten bildiride Sunay'ın, milletlerarası münasebetlerde kuvvet kullanılması veya askeri işgal yolu ile siyasi avantaj ve toprak kazancı sağlanmasına karşı olduğunu teyid ettiği, Arap memleketlerinin meşru hak ve menfaatlerinin korunması zaruretine işaret ettiği ve bölgede adil ve hakkaniyete müstenit bir çözüm yolu bulunmasına matuf gayretlerin başarıya ulaşması dileğinde bulunduğu da belirtilerek şöyle denmiştir:

"Sayın Türkiye Cumhurbaşkanı Kıbrıs meselesi hakkındaki son gelişmeleri izah etmiş ve bu konuda Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye gösterdiği devamlı destek dolayısıyla Türk Hükümeti ve Türk milletinin şükranını teyid etmiştir. Her iki devlet başkanı, bu meselenin Türk cemaatinin güvenlik ve meşru hak ve menfaatlerini tamamen koruyacak şekilde acil ve anlaşmaya dayanan bir çözüm şekline bağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Her iki devlet başkanı, Türkiye ile Arap memleketleri arasında gelişen ilişkilerden duydukları derin memnuniyeti ifade etmişler ve bu ilişkilerin

---

[618] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.48.
[619] **Tercüman**,28 Ocak 1968 Pazar,s.7.

bölgede barış, istikrar ve ilerleme yönünden arz ettiği önem hususunda mutabakata varmışlardır.

Her iki devlet başkanı, memleketleri arasındaki ticari ve iktisadi münasebetlerin gelişmesi için imkânların mevcut olduğunu memnuniyetle müşahede etmişlerdir. Bu imkânlardan azami şekilde istifade edebilmek için muhtelif alanlarda eksperler arasında toplantılar yapılmasına dair kararlarını teyit etmişlerdir.

Her iki Devlet Başkanı, ikili ilişkilerinde ilerleme kaydedildiğini müşahede etmekle memnunluk duymuşlardır. Memleketleri arasında mevcut derin tarihi, manevi ve kültürel bağları bir kere daha anmışlar ve böyle bir sağlam zemin üzerinde aralarındaki işbirliğini daha ileri götürmek için gayretlerine devam etmek yolundaki kararlarını ifade etmişlerdir."[620]

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ayrıca, 31 Ocak 1968 tarihinde Suudi Arabistan ve Libya ziyaretleriyle ilgili de bir demeç vermiştir[621].

E. 1960-1970 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler

Bu dönemde, Türkiye Kızılay Derneği Başkanı Mehmet Nomer, Derneğin İdare Kurulu adına, Erzurum depremzedelerine yaptıkları yardımdan dolayı Kızılay Derneğinin ve Türkiye halkının memnuniyet duygularının bir ifadesi olarak Kral Faysal'a bir altın madalya takdim etmiştir[622].

1965 yılı Haziran ayında Suudi Arabistan Spor teşkilatını idare eden Şeyh Abdülaziz Sreyyan Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Suudi Arabistan futbolunu yönetmek için seçeceği kişinin din kardeşi ve dost bir millet olan Türklerden olmasını istediğini belirtmişti. İşte bu samimi sözler üzerine Türk Spor Teşkilatı ve Türk Hükümeti bu isteği yerine getirmiş ve Hakem Bedri Kaya'yı Suudi Arabistan'a göndermiştir. Aslında Bedri Kaya Suudi

---

[620] **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.49-50.
[621] Sunay'ın Demeciyle ilgili bkz. **Dışişleri Banklığı Belleteni**,Ocak 1968,S.40,Ankara,1968,s.63-64.
[622] **Suudi Arabistan Haber Bülteni**,S.1,Mayıs 1967,Suudi Arabistan Ankara Büyükelçiliği,s.2.

Arabistan'a bir yıl kalmak için gitmişti ancak, kendisinden memnun kalınmış ve anlaşma üç defa yenilenerek orada dört yıl kalmıştır.

Bedri Kaya'nın şu ifadeleri sporun ülkelerarası ilişkilerdeki önemini ortaya koymaktadır: "Oradayken Sayın Büyükelçimiz bana, siz Türkiye'mizin tanıtımını bizden çok yapıyorsunuz diyerek iltifat etmesi bana şevk ve kıvanç vermiştir."[623]

12 Haziran 1968'de Suudi Arabistan ile Türkiye, Hava Ulaştırma Anlaşması imzalanmıştır[624]. Anlaşmayı Cidde'de, Suudi Arabistan Dışişleri Müsteşarı Şeyh Muhammed İbrahim Masoud ile Türkiye Büyükelçisi Necdet Özmen imzalamışlardır[625].

[623] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Yıl:I, S.I, Mayıs 1967,Suudi Arabistan Basın Servisi,s.15.
[624] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:19 Aralık 1969,S.13378,s.1-7.
[625]**Bugünkü Suudi Arabistan**,Yıl: I, S.I ,Mayıs 1967, Suudi Arabistan Basın Servisi,s.14.

III. BÖLÜM
1970-1990 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

I.1970-1980 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A.1970-1980 Arası Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

1970-1980 dönemi, iç politika açısından çok istikrarsız bir dönemdi. Öte yandan, çok önemli işlerin de yapıldığı bir dönem oldu. Örneğin, Kıbrıs Barış Harekâtı bu dönemde yapıldı. Soğuk Savaşın yeniden tırmanmaya geçtiği, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği bir dönemde Türkiye, yeniden bölgesel bir aktör olarak ön plana çıkmaya başladı. 1979'dan itibaren Soğuk Savaşın son günlerine kadar Türkiye, tamamen strateji ve güvenlik anlamında NATO üslerinin bulunduğu bir ülke olarak önemini muhafaza etti. Bu arada demokraside, Türk dış politikasını etkileyen kırılma noktaları, yeni askeri yönetimler etkili oldu. Fakat tüm bu dönemleri genel çerçevede değerlendirecek olursak, Türk dış politikasının genel çizgisinin değişmediğini görürüz. Bu çok önemlidir. Soğuk Savaş dönemi boyunca, Türk dış politikasında süreklilik söz konusu oldu. Şunu da rahatlıkla söyleyebiliriz; Türkiye, Soğuk Savaş döneminden, yani iki kutbun kutuplaşmasından faydalandı. Türkiye, ABD'nin gözünde stratejik açıdan çok önemli bir ülkeydi. Aslında Sovyetler Birliği açısından da önemliydi. Sovyetler Birliği de belli dönemlerde Türkiye ile yakınlaşmayı denemiştir. Tabii Stalin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs isteyerek çok büyük bir hata yaptı. Bu hata Kuruşçev'le bir ölçüde telafi edildi ama bu dönem boyunca, iki taraf da birbirine her zaman kuşku duydu[1].

1973-1974 yılları gerek genel olarak Türk Dış Politikası gerekse özel olarak Ortadoğu politikası bakımından yeni bir dönüm noktası teşkil

[1]Kamer Kasım, "Ortadoğu, Türkiye'nin Mevcut Dış Politikasına Alternatif Olamaz", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, C.1,Editörler:Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yeğin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.246.

etmektedir. Buna yol açan faktörler arasında, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs harekâtı sonrası uluslararası platformdaki yalnızlığı, 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası ortaya çıkan petrol krizi ve bunun Türkiye açısından iktisadi sonuçları, Türkiye-ABD ilişkilerinin Kıbrıs harekâtı sonrası bozulması ve Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu, hükümetlerin 1965'ten itibaren oluşturulan eğilimi devam ettirme arzuları ve uluslararası ve bölgesel konjonktürde meydana gelen değişmeler gösterilebilir[2].

Son yirmi yıllık Türk dış politikasının esas mihverini bir tek mesele teşkil etmiştir: Kıbrıs meselesi. Türk dış politikasının aktivitesi Kıbrıs meselesi etrafında dönmüş ve diğer alanlardaki faaliyetler bu meselenin dalları olarak gelişmiştir denilebilir. Türk dış politikasının Kıbrıs meselesinden fışkıran veya bu meselenin tesirinde gelişen ana faaliyet dalları, ABD, Sovyet Rusya, Yunanistan ve Orta Doğu ile münasebetlerdir. Bunu da normal karşılamak gerekir. Çünkü, son otuz yıl içinde Kıbrıs, Türkiye'nin hayati ve milli meselesi, milli menfaatlerinin ağırlık noktası olmuştur. Kabul etmek gerekir ki dış politika her şeyden önce milli meselelere dayanmak zorundadır.

Türk dış politikasının ikinci mühim unsuru, Birleşik Amerika ile olan münasebetlerdir. Fakat geriye, son yirmi yıla baktığımızda, tespit edeceğimiz husus şudur ki, Türk-Amerikan münasebetleri, NATO çerçevesi içinde bağımsız bir ittifak münasebeti olarak gelişeceği yerde, hemen daima, Kıbrıs meselesinin iniş-çıkışlarına göre değişen bir yapı göstermiştir. Her ne kadar 1970'lerin ortalarından itibaren bir Ege meselesi de ortaya çıkmış ise de, Kıbrıs meselesi Türk-Yunan münasebetlerinin daima mihenk taşı olmuş ve Amerika da, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak Türkiye ve Yunanistan'a eşit ağırlık vermiştir. Halbuki çıplak eşitlik prensibi, Türk-Yunan münasebetlerinin çıplak gerçeği ile daima ters düşmüştür. Kıbrıs meselesinin gelişmelerinde ağırlık daima Türkiye tarafında olması gerekirken, Amerika'nın salt eşitlik prensibine veya genellikle dengesizliklerle hastalıklı bir denge politikasına sarılması, Türk-Amerikan münasebetlerinin, bu münasebetleri zaman zaman ağır bir şekilde sarsan, ciddi bir meselesi olmuştur.

[2] Çetinsaya, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Yönelik Politikası", s.49-50.

Bu sebeplerden dolayıdır ki, Türk-Amerikan münasebetleri 1964 ve 1974 Kıbrıs buhranlarında çok ağır sarsıntılar geçirecektir[3]. 1974 Temmuzundaki Kıbrıs harekâtının arkasından Batılı ülkelerin yine Türkiye karşıtı bir tutum alması ve 1975'te gündeme gelen ambargo ile Türkiye ve ABD arasında soğuk ilişkiler döneminin başlaması Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra SSCB ile ilişkilerine de daha fazla önem vermesine yol açmıştır[4].

Son yirmi yıl içinde Türkiye, Amerika ile olan ittifak bağlarına rağmen, ikinci süper devlet olarak Sovyet Rusya ile münasebetlerinde bir istikrarın mevcut olmasına ve bu büyük kuzey komşusu ile gereksiz yere anlaşmazlık veya çatışma çıkarmamaya daima ehemmiyet vermiştir. Bununla beraber, Türk-Amerikan münasebetlerindeki dalgalanmalar, Türkiye tarafından aksettirilmese bile, daima Türk-Sovyet münasebetlerine de aksetmiştir. Yani Kıbrıs meselesi, Türk-Amerikan münasebetlerine şekil vermiş, Türk-Amerikan münasebetlerinin şekli de, bir bakıma, Türk-Sovyet münasebetlerini şekillendirmiştir. 1945 Martından beri kötü giden Türk-Sovyet münasebetlerinin, Kıbrıs buhranı içinde, 1964 yılı sonlarından itibaren yeni ve müspet bir yola girmesinde, 1964 Haziranındaki Johnson mektubunun büyük rol oynadığı unutulmamalıdır[5].

B.1970-1980 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikasının Temel Özellikleri

Yetmişli yıllarda Türk-Arap ilişkileri genel olarak uzaklaşma-yakınlaşma bağlamında bir med-cezir dönemi yaşadı[6].

12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında Türkiye'nin çok yönlü politikadan tekrar Amerikan endeksli politikaya dönmesi, Araplarla arasına mesafe

[3] Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.783.
[4] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu…**, s.376.
[5] Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.784.
[6] Tarık Abdülcelil, "Statikten Dinamiğe: Türk-Arap İlişkileri", **Tarih ve Coğrafya Etütleri Dergisi**, S.I , Mayıs 2009, Çorum, "Çevrimiçi", takm.tr.gg, 5 Haziran 2013.

koymasına neden olmuş, ilişkilerde bir soğukluk meydana gelmişti[7]. Fakat Johnson'un mektubu sonunda durum değişti. Bu mektup, bir Sovyet saldırısı durumunda Türkiye'ye yapılacak yardımın azaltılacağını ifade ediyordu. Buna cevap olarak Türkiye, içinde Sovyetlerin de bulunduğu komşu ülkeler ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirmek için harekete geçti. Bu tutum, Haziran 1967 ve Ekim 1983 savaşları sırasında Türk-Arap ilişkilerine yansıdı. Türkiye resmen, mevcut savunma sistemlerinin Araplara karşı kullanılmasına müsaade etmeyeceğini ilan etti. Buna dayanarak 10 Kasım 1974'te BM Genel Kurulunda Arap ülkelerini destekledi ve yine 10 Kasım 1975'te BM'de Siyonizm'in ırkçı ve ırk ayrımcılığının bir çeşidi olduğu yönünde oy kullandı[8]. Kısaca, BM'nin İsrail'e karşı aldığı bütün kararlarda Araplardan yana bir tutum takındı[9].

70'li yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs meselesinden dolayı Batı ile yaşadığı gerginlik, ekonomik kriz ve Batı'nın İsrail'e verdiği destek nedeniyle Arapların petrol ihracını durdurması sonucu yaşanan petrol krizi gibi problemler Türk-Arap ilişkilerinin aşamalı bir şekilde gelişmeye başlamasını sağladı[10].

Bir görüşe göre ise 1970'li yıllarda Türk-Arap ilişkilerinde açık bir iyileşme yaşanmasının temel nedeni ekonomik unsurlardı[11]. Petrol fiyatlarının yükselmesi ve 1973 Savaşı Arapların uluslararası konumunu yükseltmiştir. Dünya Petrol krizi Türk ekonomisine de yansımış ve Türkiye Araplarla ekonomik anlamda daha da yakınlaşmaya çalışmış[12], petrol ihtiyacını kesintisiz karşılayabilmek için başta Irak olmak üzere petrol zengini ülkelerle sıkı ilişkiler geliştirmeye başlamıştır[13].

---

[7] Demir,a.g.e.,s.707.
[8] Ahmet Nuri En-Naimi, "El-Ususül-Vakıiyye, Li Mustakbelil Alakatül Arabiyye-Et-Türkiyye (Türk-Arap İlişkilerinin Geleceğinin Gerçeğe Dayalı Esasları), **El Alakatü'l Arabiyyetü Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, Merkez-i Dırasati'l Vahdeti'l Arabiyyeti, Beyrut, Kanun-ı Sani/Ocak 1995, s.336.
[9] Muhammet Nurettin, "Türk-Arap İlişkilerinin Bugünü ve Geleceği", Çev.Mehmet Erdem, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** C.III, S.1, Elazığ 2005, s.179-180.
[10] Fuad Ferhavi, "Türk-Arap İlişkilerinin Gelişme Dönemleri: Kopukluktan Krizleri İdare Etmeye", Arapça'dan Çeviren Nazly W. Omer, **USAK Stratejik Gündem**, "Çevrimiçi", www.usakgundem.com, 21 Mart 2012 Çarşamba.
[11] Oral Sander,**Türkiye'nin Dış Politikası**,Derleyen:Melek Fırat,İmge Kitabevi,Ankara,1998,s.227.
[12] Nurettin, a.g.e.,s.179-180.
[13] Martin,a.g.e.,s.237-238.

Diğer taraftan, Türkiye'nin Arap ülkelerinden yaptığı ithalatın payı, petrol krizine denk gelen 1973'te % 6.1 ile en yüksek düzeyde idi. Fakat dönemin ortalaması % 3.4 idi. Türkiye bu dönemde Irak, Suriye ve Kuveyt'e ihracat yaparken, ithalat yaptığı ülkeler ise Suudi Arabistan, Irak ve Bahreyn idi[14].

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile münasebetlerinin temel faktörü İsrail olmuştur. İsrail meselesinde Araplara yaklaşabildiği ölçüde münasebetleri gelişme göstermiştir. Fakat unutmamak gerekir ki, Türkiye'yi başlangıçta Arap ülkelerine yaklaşmaya götüren esas mesele, Arapların Kıbrıs meselesinde ve bilhassa BM'de Türkiye'yi desteklemeleri olmuştur. Arap ülkeleri, kendilerinin İsrail meselesi ile Türkiye'nin Kıbrıs meselesi arasında bir bağ kurunca, Türkiye de İsrail politikasına yeni bir şekil vermek zorunda kalmış ve 1967'deki Arap-İsrail savaşı da, bu yeni politikanın ilk tatbikatına imkan vermiştir[15].

Türkiye'nin kısmen yeni saiklerle (Kıbrıs temel faktörünün yanına bir temel faktör daha katılmıştır: "petrol/ticaret" faktörü) bu dönemde izlediği politikalar 1965 sonrası izlediği politikaların hem devamı hem de daha geliştirilmişi olmuştur. Bu politika, Filistin yanlısı ve İsrail karşıtlığı, İslam Konferansı'na aktif katılım ve Türkiye'nin gerek petrol ihtiyacı, gerekse döviz ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak petrol üreticisi/zengin Suudi Arabistan ve Irak gibi Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabaları şeklinde ifade edilebilir[16]. Zira 1973'te petrol fiyatlarının hızla yükselmesi sonucu Türk ekonomisinin içine düştüğü kriz, petrol zengini Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yeni baskılara yol açmıştı[17].

6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail savaşında da Türkiye, Arapları destekleme politikasını devam ettirdi[18]. Bu savaşta Türkiye; Mısır ve

---

[14] Butros Lebeki, "El-Alakatül İktisadiye El-Arabiye-Et/Türkiyye Er-Rahine" (Mevcut Türk-Arap İktisadi ilişkileri), **El Alakatü'l Arabiyyetü Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, s. 128.
[15] Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.784.
[16] Çetinsaya, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Yönelik Politikası",s.50.
[17] Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu",**Türkiye'nin Yeni Yüzü,Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı, Çev.Hür Güldü, The Washington Institute for Near East Policy, Şubat 2002, s.54.
[18] Türkmen,a.g.e.,s.22.

Suriye'nin siyasi destek talebine olumlu yanıt vermiş ve BM'de Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmişti. Savaş esnasında ABD'nin İncirlik üssünü kullanarak İsrail'e yardım etmesine izin vermezken, Suriye'ye yardım için giden Sovyet uçaklarına hava sahasını açmıştı[19]. Araplar da bu desteği karşılıksız bırakmadılar ve OPEC üyeleri Türkiye'nin, petrol ihracı kısıtlamalarından muaf tutulacağını açıkladılar[20].

Türkiye, Ortadoğu'da kalıcı, kapsamlı ve adil bir barışın gerçekleşmesi için İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi gerektiği yönündeki eski görüşünü bir kere daha vurguladı. İsrail ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini azalttı. Buna karşılık Araplar ve Müslümanlar 1974'teki Kıbrıs'a askeri müdahale ve Amerika'nın silah ambargosundan sonra Türkiye'nin yanında yer aldılar. Irak, Libya, Suudi Arabistan ve Pakistan'dan gelen yardımlar bu krizde müttefiki Amerika'nın tutumundan hayal kırıklığına uğrayan Türk kamuoyunda derin izler bıraktı[21]. Araplarla ilişkilerin geliştirilmesinin askeri alanda da olumlu sonuçları görülüyordu. 1974 Kıbrıs müdahalesinde Libya, harekâta katılan uçakların acil benzin ve lastik ihtiyacını karşılamıştı[22].

Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu ile yakınlaşmasına sıcak bakan iki lideri gözden kaçırmamak gerekir: Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan. Her ikisi de farklı gerekçelerle ve tercihlerle Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinin geliştirilmesinden yana idi. Ecevit, "bağımsız Türkiye" ve "bölgesel dış politika stratejisini" savunuyor, Türkiye'nin Batıyla sorunlarına tepki olarak bölge ülkeleriyle işbirliğini istiyordu. Diğer yandan Necmettin Erbakan, sahip olduğu İslamcı yaklaşımla, İslam Ortak Pazarı'nı savunuyordu. Erbakan ve Ecevit'in 1970'lerde hem birlikte hem de farklı hükümetler içinde bulunmaları, Türkiye'nin bölgeyle yakınlaşmasında önemli bir etken olmuştur[23].

---

[19] Demir,a.g.e.,s.707.
[20] Türkmen,a.g.e.,s.22.
[21] İbrahim Ed-Dakuki, "Nahve Hıttatı'n Cedideti'n Lit'taharuki Alel Mustavel İlami Vet-Terbevi Li-Tagyiri Sureti'l Arabi Fil Kütübil Medresiyyeti ve Vesaili'l İlami't-Türkiyeti" (Türk Medyasında ve Okul Kitaplarında Arap İmajını Değiştirmek İçin Eğitim ve Enformasyon Düzeyinde Yeni bir Hareket Planına Doğru), **El Alakatü'l Arabiyyetü Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, s.532.
[22] Türkmen,a.g.e.,s.22.
[23] Martin,a.g.e.,s.238.

İşte bütün bunların sonucunda Türkiye, 1970'lerde Orta Doğu ile küçük çapta ve yavaş yavaş da olsa ilişkilerini geliştirmiştir. Ekonomik açıdan, petrol boru hatlarının yapılması ve petrol ithalatının artması; siyasi olarak İKÖ Dışişleri Bakanlarının İstanbul'da toplanması ve FKÖ'nün tanınması ve Türkiye'de elçilik açmasının sağlanması, bu dönemdeki en önemli gelişmelerden bazıları olarak kaydedilebilir[24].

Ankara, 1975'te FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanımış, Ekim 1975'te Ankara'da Yaser Arafat ve Bülent Ecevit'in huzurunda örgütün ilk bürosu açılmıştır[25]. Türk Hükümeti de Arafat'a büyük ilgi göstermiştir[26].

C.Dönemin Önemli Olayları ve Tarafların Tutumu

1.Mescid-Aksa Yangını ve İslam Zirve Konferansı

İslam dünyasının en kutsal yapılarından olan ve Kudüs'ün İsrail hakimiyeti altındaki Arap kesiminde bulunan Mescid-i Aksa'da 21 Ağustos 1969'da çıkan yangın[27], İslam ülkeleri arasında büyük tepkiye yol açmıştır[28]. Arap ve Müslüman dünya, İsrail'in söz konusu yangını kasten çıkardığına inanıyor ve bunun mutlaka cezalandırılması gerektiğini düşünüyordu[29]. Bunun üzerine, Ürdün Kralı Hüseyin Arap devlet başkanlarına bir mesaj göndererek, onları İsrail'e karşı harekete geçmeye davet etmiş[30], Birleşik Arap Cumhuriyeti Başkanı Nasır da Amman, Şam ve Bağdat'a gizli bir mesaj göndermiş, Mısır Silahlı Kuvvetler Başkomutanına da ; "Kudüs'e döneceğiz ve Kudüs bizim olacak" talimatını vermiştir. Suudi Arabistan Kralı Faysal ise

---

[24] Türkmen,a.g.e.,s.22.
[25] Martin,a.g.e.,s.238.
[26] En-Naimi,a.g.e.,s.351.
[27] **Tercüman**,22 Ağustos 1969 Cuma,s.1.
[28] Yusuf Ziya İrbeç, **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri**, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1990, s.7.
[29] Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.638.
[30] **Tercüman**,22 Ağustos 1969 Cuma,s.7.

Kudüs'teki kutsal yerlerin kurtarılması için İslam dünyasını cihada çağırmıştır[31]. Arapların Mescid-i Aksa yangınına karşı gösterdikleri tepkiler, bu işle doğrudan doğruya ilgili olan Ürdün Meliki Hüseyin'in derhal bir Arap Zirve Konferansı toplanması çağrısından, Merkezi Kahire'de bulunan Arap İşçileri Sendikalar Birliği'nin ve Filistin Komando Teşkilatı'nın Orta Doğu'daki Birleşik Amerika, İngiliz ve Batı Almanya menfaatlerine karşı hücuma geçmek çağrısına kadar çeşitli şekiller almıştır[32].

Mescid-i Aksa yangını üzerine 14 Arap devletinin dışişleri bakanları 22-25 Ağustos 1969'da Kahire'de toplandılar ve bütün İslam ülkeleri liderlerinin, Müslümanları kutsal şehirlerine yapılan saldırılar karşısında, bir zirve toplantısında bir araya gelmelerine dair Suudi Arabistan'ın yaptığı teklifi kabul ettiler [33]. Zirvenin toplanabilması için de Suudi Arabistan ve Fas'ın görevlendirilmesine karar verdiler[34].

Mescid-i Aksa yangını üzerine Türkiye büyük tepki göstermiş ve İslam dünyasının yanında yer aldığını Başbakan Demirel'in ağzından ilan etmiştir. Başbakan Demirel, 22 Ağustos 1969 tarihli demecinde Türk Milletinin, bütün dünyadaki Müslümanların duyduğu elem ve teessür hislerini paylaştığını, bu felaketin karşısında ve Müslüman memleketlerin yanında olduğunu ifade etmiştir[35]. Olay Türk basınında da geniş yankı bulmuştu. Ahmet Kabaklı Tercüman Gazetesi'ndeki yazısında, Mescid-i Aksa'nın Müslümanların nazarındaki değerini ifade ettikten sonra, "böyle bir mabede uzanan el, tabiatıyla kırılacaktır ve Kudüs'teki İslam ve Hıristiyan mabet ve hatıraların, şoven telakki ve işgallerden kurtarılması, bütün dünyaya artık bir emr-i Hak gibi nazil olmuştur" demiştir. Aynı gazetenin yazarlarından Ord. Prof. Şükrü Baban ise Kudüs yangınının, Faysal ile Nasır'ı el ele verir hale getirdiğini belirttikten sonra, Araplarla İsrail arasında üç harpte de peşi peşine yenilgiye

---

[31] **Tercüman**, 24 Ağustos 1969 Pazar,s.1-7.
[32] **Ortadoğu**, Yıl:9, S.88, Ağustos-Eylül 1969, Ankara, s.20.
[33] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", s.392.
[34] Davut Dursun, **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.85.
[35] **Tercüman**,23Ağustos 1969 Cumartesi,s.7.

uğramanın yarattığı aşılmaz uçurum var iken bir de buna dini bir çeşni katılmasının cidden çok acı olduğunu ifade etmiştir[36].

22-25 Eylül 1969 tarihinde, Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan[37] İslam Zirve Konferansının ardındaki başlıca unsur Suudi Kralı Faysal'dı[38]. 24 İslam ülkesinin katıldığı İslam Zirve Konferansı'na Türkiye, dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştı[39]. İslam Zirve Konferansı'na, Fas Kralı II. Hasan tarafından Cumhurbaşkanı Sunay da davet edilmişti. Ancak Sunay, yaklaşan seçimler dolayısıyla kendisinin ve Başbakan Demirel'in memleketten ayrılmalarının mümkün olmaması sebebiyle Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in gönderileceğini bildirmişti[40].

İslam Zirve Konferansı'na davet edilen 36 devletten 25'inin devlet başkanları veya temsilcilerinin katılımıyla 22 Eylül Pazartesi günü akşamı resmen açılmıştır[41]. Zirve Konferansı'nın, yapılan görüşmeler sonunda, 25 Eylül'de "compromis" niteliğinde kabul ettiği karar özetle şöyledir:

"İslam Devlet ve Hükümet başkan ve temsilcileri Kudüs'ün 1967 Haziran saldırısından önceki statüsünü değiştirecek nitelikte olarak Filistin meselesinin çözümüne dair herhangi bir şekli reddederler.

İslam Devlet ve Hükümet başkanları ve temsilcileri gasp edilmiş haklarının geri alınması için giriştikleri milli kurtuluş mücadelelerinde de Filistin halkına tam desteklerini bahşetmeye karar vermişlerdir."[42]

Kararda daha sonra, bütün ülkelere çağrıda bulunularak, İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesinin sağlanması isteniyordu[43].

Bu karara uygun olarak yayınlanan ortak bildiride de bütün Müslüman devletlerinin Filistin halkının gasp edilmiş bütün haklarının iadesini

---

[36] **Tercüman**,25 Ağustos 1969 Pazartesi,s.2-7.
[37] **Tercüman**,26 Eylül 1969 Pazartesi,s.1.
[38] Mansfield, a.g.e.,s.197.
[39] H. Miray Vurmay, "İslam Konferansı Örgütü İmaj Yeniliyor" **Cumhuriyet Strateji**, 11 Temmuz 2005, Yıl:2, S.54, s.14.
[40] **Tercüman**,21 Eylül 1969 Pazar,s.1.
[41] Celal Tevfik Karasapan, "Rabat'taki İslam Zirve Konferansı", **Ortadoğu**, Yıl:9, S.89, Eylül-Ekim 1969, Ankara,s.3.
[42] Karasapan, "Rabat'taki İslam Zirve Konferansı", s.5.
[43] **Tercüman**,26 Eylül 1969 Cuma,s.7.

destekleyecekleri kesin olarak belirtilmiştir. Ortak bildiride ayrıca, İslam Devletleri dışişleri bakanlarının, Dünya Müslüman milletlerinin daimi bir sekreterliğini kurmak üzere Cidde'de toplanmayı kararlaştırdığı da ifade edilmiştir[44]. Bununla birlikte Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini isteyen karara muhalefet etmiştir[45]. Böylece Türkiye, Arap ülkeleri ya da İslam dünyası ile birlikte hareket ederken, İsrail ile ilişkilerine zarar verecek herhangi bir belgeye imza atmadığı gibi, bu ilişkileri kesme yoluna da gitmemiştir[46].

Çağlayangil konferansta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin yayınlanan ortak bildiriyi, daha önce BM çerçevesinde kabul ettiği ya da onayladığı kararlara uygunluğu ölçüsünde desteklediğini bildirdi[47].

Türkiye, diğer ülkelerden farklı olarak, konferans kararına bu şekilde bir rezerv koymakla, bütün desteğine rağmen, Arap ülkelerine fazla angaje olmak istemediğini[48] ve zirve ile başlatılan harekette Arap ülkeleriyle her bakımdan tam bir beraberlik içinde olma hususunda tereddüdünü de göstermiş oluyordu[49].

Türkiye'nin konferansa katılması iç politikada muhalefetin eleştirilerine neden olmuş, muhalefetteki CHP'yi, devletin Arap-İsrail çatışmasına karşı temel politikası olan tarafsızlıktan ve ülkenin laik konumundan sapmış olmakla hükümeti eleştirmeye yöneltmiş,[50] konferans sırasında İsrail'le ilişkilerin kesilmesine karşı çıkması da[51] özellikle Kahire basınında tepki uyandırmış, basın Rabat'taki İslam Zirve Konferansı'nın istenilen başarıya ulaşamamasına CENTO üyelerinin sebep olduğunu yazmıştı[52].

Türkiye'nin İslam Zirvesine katılması ile, dış politikasında yeni bir boyut daha ortaya çıkıyordu. Bu da, Arap dünyasının ötesinde, İslam dünyası

---

[44] Karasapan, "Rabat'taki İslam Zirve Konferansı", s.5-6.
[45] Kemal H. Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s.192.
[46] Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.639.
[47] Melek Fırat, Ömer Kürkçüğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.792.
[48] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.169.
[49] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.394.
[50] Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s.192.
[51] Fırat, Kürkçüğlu,a.g.e.,s.792.
[52] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.169.

ile organize bir bağ kurmasıydı. İslam dünyası ile bağ kurması ile Türkiye, İsrail politikasının ötesinde, Arap dünyası ile münasebetlerini bir de İslam Konferansları çerçevesinde güçlendirmiş olmaktaydı[53].

2. Birinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı (Cidde-23-25 Mart 1970)

Rabat'ta yapılan İslam Zirve Konferansı'nda alınan karar gereğince[54] 23 Mart 1970'te Cidde'de Alhamra Sarayı'nda toplanan Birinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda[55], örgütlenme yolundaki ilk adım atıldı. Cidde Konferansı'nda, Dışişleri Bakanlarının her yıl bir kez olağan toplantı yapması, bu toplantıların ve gereğinde zirve toplantılarının hazırlıklarını yapmak, onların kararlarının uygulanmasını izlemek ve üye devletler arasında bağlantıyı sağlamak üzere, bir Genel Sekreterlik kurulması[56] ve Kudüs kurtarılıncaya kadar da sekreterliğin merkezinin Cidde olması kararlaştırmıştı[57]. Daha önceleri Orta Doğu'da yapılan çalışmalardan bağımsız olarak "İslam dayanışması" fikrinin savunuculuğunu yapmış olan Malezya eski Başbakanı Tunku Abdul Rahman da İKT'nin ilk Genel Sekreteri olarak göreve getirilmişti[58].

Türk heyetinin neşesini kaçıran ilk işaret Libya ve Sudan Dış İşleri Bakanlarının konuşmalarından geldi. İki bakan İsrail ile ilişkisi olan Müslüman memleketlerin bu ilişkilerini kesmelerini istiyor, Türkiye'den de ismen bahsediyorlardı. Bu konuşmalar konferansta soğuk bir havanın esmesine neden oldu. Ancak Türk heyeti diplomatik bir dille Türkiye'nin tutumunu hiçbir yoruma meydan vermeyecek bir şekilde ortaya koydu[59].

---

[53] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.848.
[54] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.171.
[55] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Mart 1970, Suudi Arabistan Basın Servisi,s.8.
[56] Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağıtları**, s.732.
[57] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Mart 1970, Suudi Arabistan Basın Servisi,s.11.
[58] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.393.
[59] Mehmet Ali Kışlalı, "Cidde Konferansındaki Müşahedeler", **Orta Doğu**, Yıl:10, S.95, Mart 1970, s.6.

Türkiye bu konferansa, Dış işleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Orhan Eralp başkanlığındaki bir heyeti göndererek[60] adeta bu konuya daha az önem vermeye başladığını göstermek istiyordu[61]. Toplantıda ortaya çıkan gelişmeler sonunda aslında nüfusunun %98'i Müslüman olmasına rağmen laik bir ülke olan Türkiye'nin bundan sonraki İslam ülkeleri faaliyetlerine daha sınırlı bir hava içinde katılabileceği anlaşıldı[62]. İKT toplantılarında gerekenin altındaki seviyede temsil 1975 yılına kadar devam etmiştir[63].

Rabat İslam Zirvesi'yle kıyaslandığında daha temkinli davranan Türkiye, kurulan Sekretarya'nın çalışmalarına hiçbir şekilde katılmak istemediğini bildirdiği gibi, "konferans kararlarına anayasasının ve dış politikasının ilkeleriyle bağdaştığı ölçüde katılacağını" bildirdi[64]. Böylece Türkiye, politikası üzerine ipotek konmasına tahammül edemeyeceğini, kendine özgü durumları olduğunu, münasebetlerini din üzerine kuramayacağını ve politikasını bu durumları dikkate alarak tespit edeceğini ortaya koymuş oluyordu.

3.Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı

İslam Konferansı kuruluş yasasının hazırlanması çalışmalarına katılmayan Türkiye, Mart 1972'de Cidde Konferansı'nda hazırlanan yasa kabul edilip imzaya açıldığında da bunu imzalamak niyetinde olmadığını göstermişti[65]. Bununla beraber Türkiye'nin İKT'deki hukuki statüsüne bakılacak olursa, bugüne kadar teşkilatın kuruluş yasasını onaylamamış

[60] Kışlalı, "Cidde Konferansındaki Müşahedeler",s.5.
[61] Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.171.
[62] Kışlalı, "Cidde Konferansındaki Müşahedeler",s.5.
[63] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.394.
[64] Kışlalı, "Cidde Konferansındaki Müşahedeler",s.6.
[65] Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağıtları**, C.II,s.735.

olduğundan, fiili üye durumundadır[66]. Ancak bu durum, İKT faaliyetlerine katılmasını hiçbir şekilde etkilememiştir[67].

Eylül 1970'te Türkiye, 1965'ten beri izlediği Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının meyvelerini topladı. Bağlantısızların Lusaka toplantısında Arap ülkeleri, Makarios'un Kıbrıs'a ilişkin kararlarını kabul etmediler ve Kıbrıs Türk halkının haklarının korunması gerektiğini dile getirdiler[68].

70'li yıllar boyunca Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasında Arap ülkelerine ağırlık vermeye başlamasına paralel olarak İKÖ'yle ilişkileri de gelişti[69]. İKÖ karşısındaki ilk yıllardaki çekingen ve aşırı ihtiyatlı tutumunu Altıncı İslam Dışişleri Bakanları Konferansı'ndan itibaren terk etmiş ve teşkilata ve toplantılara karşı ilgisini giderek arttırmıştır[70]. Türkiye ile İslam Konferansı arasındaki ilişkilerin dönüm noktası, Türkiye'nin Dışişleri Bakanları Konferansı'na eşit düzeyde katılmaya karar verdiği 1975 yılı olmuştur[71]. Türkiye 8-16 Temmuz 1975 tarihleri arasında İKÖ'nün Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde yapılan Altıncı İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısına bizzat Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile katılmıştır[72]. Türkiye'nin geleneksel tutumundaki bu değişikliğin sebeplerini İsmail Soysal şöyle izah etmektedir: 20 Temmuz 1974'te başlatmış olduğu Kıbrıs Barış Harekatı üzerine dünyada yalnız kalması ki BM aleyhte karar almış ve 5 Şubat 1975'te ABD Türkiye'ye silah ambargosu koymuştu. Ayrıca petrol fiyatlarının artması ve İKT'nin altı yıllık faaliyeti, Türkiye'nin bu konudaki kaygılarının yersiz olduğunu göstermiş ve uluslararası alanda onu zor duruma sokmamıştı[73]. Türk heyeti aslında bu konferansa özellikle Kıbrıs konusundaki görüşlerini ortaya koymak, Makarios'un Arap ülkelerinde yaptığı

---

[66] İsmail Soysal, "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", **Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Yayına Hazırlayan:İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.520.
[67] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.394.
[68] Fırat, Kürkçüğlu,a.g.e.,s.792-793.
[69] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu…**, s.376.
[70] Dursun, **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, s.120.
[71] Gökçen Alpkaya, "Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik", **Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1991, s.57.
[72] "İslam Konferansı, Türkiye Avrupa'da Sözcü Oluyor", **Yankı**,S.228,Temmuz 1975,s.30.
[73] Dursun, **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, s.121.

gezinin etkisini biraz olsun hafifletmek için gelmiş ve tüm çabasını bu konuya teksif etmişti. Ama sonuç beklenilenin çok üzerinde oldu. Filistin Kurtuluş Örgütü Lideri Yaser Arafat, Kıbrıs İşleri Bakanı Vedat Çelik'i "mücahit kardeşim" diyerek kucaklıyor, Suudi Arabistan Kralı Halid bin Abdülaziz, verdiği yemekte Çağlayangil'i özel olarak yanına çağırıp uzun uzun konuşuyordu. Diğer ülkelerden gelen destekler de bununla birleşince Altıncı İslam Konferansı oldukça renkli ve yeni kapıların açıldığı bir toplantı oldu. Suudi Arabistan Kıbrıs için 5 milyon dolarlık bir yardımı hemen çıkarırken özel kulislerde Türkiye'ye 10-19 Mayıs 1976 tarihleri arasında İstanbul'da yapılacak Yedinci İslam Konferansı için organizasyon masrafı olarak 1 milyon dolar teklif etmesi tüm gözlemciler tarafından ilgi ile izlendi. Hele hiçbir dış ülkenin ve kuruluşun temsilcilerine konuşma hakkı verilmezken, Kıbrıs Türk Federe Devlet Başkanı Rauf Denktaş'ın, Dışişleri Bakanı Vedat Çelik tarafından gündeme getirilen konuşma talebinin hiç tereddütsüz kabul edilmesi aslında Türk heyeti için de büyük sürprizlerden biri olmuştu[74].

Türkiye, 44 ülke ve 6 uluslararası kuruluşun katılımıyla 12 Mayıs 1976'da İKÖ'nün Dışişleri Bakanlarının İstanbul'da düzenlenen yedinci toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda bu toplantı, 1969 yılından bu yana İslam ülkeleri arasında yapılan onuncu önemli toplantıdır[75]. Bu konferansta, Hükümetin İslam Konferansına tam üyelik doğrultusunda aldığı kararı, konferansın hazırlık toplantısının başladığı 10 Mayıs günü Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Şükrü Elekdağ tarafından açıklanmıştır. Bu karar İslam ülkelerinin temsilcilerince alkışlar ve coşkuyla karşılanmıştır. Ancak Türkiye'nin İKT'ye tam üyelik başvurusu İslam ülkelerince kabul edilmişse de İKT'nin kuruluş yasası bugüne kadar TBMM'den geçmemiş ve onaylanmamıştır[76]. Böylece o zamandan beri yeni bir girişim yapılmayınca,

---

[74] "İslam Konferansı, Türkiye Avrupa'da Sözcü Oluyor",**Yankı**,s.30.

[75] Anıl Çeçen, "İslam Konferansı ve Laiklik İlkesi",**Halkoyu**,Yıl:10,S.3(116),Haziran 1976,s.13.

[76] Dursun, **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, s.123-124. (Mayıs 1976'da bir kanun teklifi hazırlanmış ve TBMM'de ilgili komisyona gelmişse de yasama yılının sona ermesiyle görüşülememiş ve kadük kalmıştır. Bundan sonra da bu meyanda bir hazırlık yapılmamıştır. (Dursun, **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, s.124.)

Türkiye'nin fiili üye durumu süregelmiştir[77]. Yine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Konferansta mesajı okunmuş, Başbakan Süleyman Demirel de Konferansın açış konuşmasını yapmıştır[78]. Türkiye Filistin Kurtuluş Örgütü'ne büro açma izni vermiş, Türkiye'nin en önemli sorunu olan Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezi olan "coğrafi federasyon" konferansça kabul edilmemiş, yalnızca federasyon kurulması dileği belirtilmekle yetinilmiş[79], Kıbrıs Türk temsilcisinin bundan böyle İslam Konferanslarında bulunup konuşma yapacağı kabul edilmişti. Ayrıca Türkiye'de Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ile Ekonomik ve İstatistik Araştırma Merkezinin kurulmasına ve Genel Sekreter yardımcılarından birinin Türk olmasına karar verilmiştir[80].

İslam Zirvesine Türkiye'den eşit düzeyde katılım, 25-28 Ocak 1981'de Mekke'de toplanan Zirve'de gerçekleşmiştir[81]. Türkiye, Mekke ve Taif'te yapılan Üçüncü İslam Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde ilk defa Başbakan seviyesinde, Bülend Ulusu tarafından temsil edilmiştir[82].

Bu dönemde Arap ülkeleriyle gelişen ilişkiler, Kıbrıs konusunda İslam ülkelerinde önemli politika değişikliklerini de beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin 1980'lerde İKÖ içindeki katılımını üst düzeye çıkardığını görüyoruz. 16- 18 Ocak 1984'te Kazablanka'da yapılan zirvede Türkiye, ilk kez olarak Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından temsil edilmiştir[83]. Türkiye bu Zirveye Cumhurbaşkanı düzeyinde katılarak, o döneme kadar bölgeyle ilişkilerinde hiç görülmemiş derecede bir adım atmıştır. Bu katılım her ne kadar sembolik bir öneme sahip idiyse de, Türkiye'nin bölge ve İslam dünyasıyla ilişkilerinde geldiği seviyeyi göstermekteydi[84].

---

[77] Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağıtları**, C.II,s.736.
[78] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.397.
[79] Çeçen, "İslam Konferansı ve Laiklik İlkesi",s.16.
[80] "İslam Konferansı, Türkiye'nin Kazancı Ne?", **Yankı**, S.271, 24-30 Mayıs 1976, s.24.
[81] Alpkaya,a.g.m.,s.58.
[82] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.401.
[83] Alpkaya,a.g.m.,s.58.
[84] Martin,a.g.e.,s.243.

4.Kıbrıs Meselesinde Suudi Arabistan'ın Tutumu

30 yıldan fazla bir zamandır Kıbrıs Türk halkı kendi varlığını ve hukukunu savunmak ve Kıbrıs'ın sakinlerinden biri olduğunu ispat etmek amacıyla mücadelenin içinde olmuştur.

Anavatan Türkiye'nin yaptığı yardımlar ve köklü bir İslami geçmişi olan bu milletin ortaya koyduğu kahramanca direnişler ve Temmuz 1974'teki Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarılı operasyonu olmasaydı, Kıbrıs bugün devletler haricinde ve Yunan adalarından biri olarak kalacaktı.

Kıbrıs meselesi, Filistin, Keşmir, Filipinli Müslümanlar meseleleri gibi tüm delillerin, oradaki Müslümanların duruşlarının haklı olduğunu vurguladığı müzmin meselelerden bir tanesidir.

Kıbrıslı Türklerin durumuna meşhur İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin şu sözü uygun düşmektedir: "Hak ve batıl diğer yerlerde olduğu gibi Filistin'de de vardır. Dünya caniye kulak verirken kurbana karşı sağır kalmıştır."[85]

23 Eylül 1932'de Suudi Arabistan Krallığı kurulduğundan bu tarafa Kral Abdülaziz Al-i Suud ülkeyi İslam şeriatı akidesi üzerine oturtmuş ve Suud'un dış siyasetinin önceliklerini belirlemede en önemli etken İslam dini olmuştur. Bu devlet, kurulduğundan beri gücünü ve gelirlerini İslami meselelere hizmet için harcamıştır[86].

---

[85] Adnan Hatit, "El Meseletü'l Kıbrısıyye Fi'l Mutemirati'l İslamiyye (1975-1990)", Kıbrıs Meselesi konusunda yazılan yayınlanmamış makale,s.3.

[86] Abdullah Bin Hacis Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye Ala El- Alakat Es- Suudiyye El-Türkiyye Fi Ahd El-Melik Halid Bin Abdülaziz 1975-1982", **Kral Halid Bin Abdülaziz Al-i Suud Bilimsel Tarih Kongresine Sunulmuş İlmi Araştırma**, 2010/1431,s.2. (Bu araştırma, Kral Halid Döneminde(1975-1982) Kıbrıs sorununun Türk-Suud ilişkilerine yansımasını ele almakta,Suudi Arabistan'ın bu soruna resmen, maddi, manevi, siyasi yönlerden yardımıyla ilgili tutumunu belirlemekte ve İslami dayanışma açısından Kıbrıslı Türkler meselesine nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Suud Hükümeti'nin, Suudi Yatırım Fonu, İslam Kalkınma Bankası, İslam Konferansı Örgütü, Dünya İslam Birliği (Rabıta), BM gibi çeşitli vasıtalarla Kıbrıslı Türklere yardım etmesini ele almakta, iki toplumu içine alan tarafsız, hükümran, müstakil, federal bir Kıbrıs devletinin kuruluşuna çağrıda bulunduğu Kıbrıs Meselesiyle ilgili İslam Konferansı Örgütü'nden çıkan kararlarda ve daha birçok kararlarda konuya nasıl yardımcı olduğunu açıklamaktadır. Ve yine Suudi Hükümeti'nin, İslam Konferansı Örgütünde gözlemci konumunda bulunmaları için Kıbrıslı Türlere nasıl yardımcı olduğunu ve Suud Hükümetinin Kıbrıslı Müslümanların davasına destek veren az sayıda İslam devletlerinden biri olduğunu, Kıbrıslı Türklere doğrudan ve tam destek verdiğini ortaya koymaktadır. Araştırma, Kral Halid döneminde, Kuzey Kıbrıs'taki Müslüman Türk cemaatine yapılan

İslami dayanışmayı gerçekleştirme yolunda Suudi Arabistan çalışmalar yapmış, resmi ve gayri resmi İslami müesseselerin kurulması için kardeş İslam devletleriyle birlikte çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu örgütlere örnek olarak Dünya İslam Birliği ve İKÖ verilebilir. Yine Suudi Arabistan, bu iki örgüte kucak açarak merkezlerini kendi içinde barındırmıştır[87].

1932'den beri Türk-Suud ilişkileri yakınlık ile soğukluk arasında gidip geldi. Bunun belirli sebepleri vardı. Bunlardan biri, her iki devletin dayandığı sistemdi. Suudi Arabistan, şeriat esasına dayalı kurulmuştu.Yeni Türkiye ise laik esas üzerine kurulmuş, dine uzak olmuştur. Ama aynı zamanda ilişkiler tam da kopuk değildi. Öyle ki çeşitli bölgesel olaylar, siyasi ilişkilerde yakınlaşma sağladı. Bunların en önemlisi, Kıbrıs krizi ve bu krizde Türkiye'nin karşısında duran Batı'nın tavrına karşı Suudi Arabistan'ın, Türkiye ve Kıbrıs'taki Türklere yardımlarını sunmasıdır. Bu tavır, Türkiye'nin genel görüşüne derinden tesir etmiş ve bu şekilde yeni iyi ilişkiler dönemi başlamıştır[88].

Olayların ilk gününden beri Suudi halkı ve Hükümeti, Kıbrıs'taki Türklerin meseleleriyle yakından ilgilenmiş, Kıbrıs'taki Müslümanların maruz kaldığı soykırımda yardımlarını ortaya koymuştur[89].

İslam Birliği Eski Genel Sekreter Yardımcısı, Muhammed Safvet Es-Sakka Emini'ye göre; "Kıbrıs Meselesi öyle bir konudur ki, sömürgecilerin gerçekleri saklamak, gerçekleri karalamaya çalışmak için ellerinden geleni yaptıkları, bu bölgeyi Türklerin elinden almak için komplo üzerine komplonun kurulduğu bir konudur. Hiç şüphesiz doğruyu savunan Kıbrıs'ın sahipleri, bozgun elleri ve soykırım baltaları arasında savrulup gitmişlerdir. Bu konuyu aydınlatmak ve saklanan gerçekleri açığa çıkarmak için cesur ve azimli kişilere ihtiyaç vardır. Çünkü bu kanıtlar, Kıbrıs'ın gerçek yüzünü ve

---

yardım çalışmalarının Türk-Suud ilişkilerine yansımalarını özetleyerek son bulmaktadır. Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.1.)

[87] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …", s.2.

[88] Abdullah Bin Hacis Alshamri, "Gavl Fir-Riyad..Davetü'n Li Fehmi El-Vaki' Et-Türki El-Cedid",El-Cemiyye Et-Türkiyye El-Arabiyye Li'l- Ulum Es-Sekafe ve El-Fünun, "Çevrimiçi", hhhp://www.turkisharab.com/derasat/gulfiriyad.htm,16.06.2010.

[89] Mehmet b. Nasır El-Abudi, **El Alakati'l Beyne'l Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Türkiyye**, Darü'l Sulusiyye Yayınevi, Riyad, 1430/2009, s.58.

zamanında İslam dünyasının büyük vilayetlerinden biri olduğu gerçeğini bize gösteriyor”[90].

Suudi Arabistan Devleti, Kıbrıslı Türklerin meselesine İslami dayanışma açısından yaklaştı. Bu; Kıbrıslı Türklerin kendilerine özgü bir siyasi yapının oluşması yönündeki isteklerini desteklemek demekti. Bunun için Suudi Arabistan'ın, Kıbrıslı Türklerin isteklerini BM'de desteklediğini görüyoruz. Yine Suudi Arabistan, İKÖ'de gözlemci konumunu elde etmede Kıbrıslı Türklere yardım etmişti. Ayrıca, Dünya İslam Birliği, Mart 1987'deki toplantısında İslam devletlerini KKTC'nın tanımaya teşvik etmiştir. İKÖ'deki diğer üye devletler, Kıbrıs'ın birliğine çağrı yaparlarken ki bu Kıbrıslı Rumların hakim olduğu Kıbrıs Devleti'nin inşasına yönelik bir çalışma idi, Suudi Arabistan, Kıbrıs Türklerinin meselesini tam olarak destekleyen az sayıdaki İslam ülkelerinden biri olmuştur[91].

Suudi Arabistan, Kıbrıs Meselesine İslami dayanışma açısından bakarken aynı zamanda şu esası da göz önüne almıştır: Kıbrıs, aralarında azınlık ve çoğunluk ilişkisi bulunmayan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların ortak vatanıdır. Bunların her ikisi de Kıbrıs'ın iki toplumundan biridir. Kıbrıslı Rumlarla birlikte aynı seviyede muamele görmeleri yönünde Kıbrıslı Müslüman toplumun istekleri desteklenmiştir. Ve yine iki toplumlu, iki bölgeli, birleşik, federal Kıbrıs kurulması yönünde çözüm isteklerine de destek verilmiştir. 1923'ten beri Arap ve İslam meseleleri karşısında Anavatan Türkiye'nin tamamıyla olumsuz tutumunu göz önüne almayarak ve Yunanistan'la ayrıcalıklı ilişkileri göz ardı ederek, Kıbrıslı Türklerin kendilerine özgü siyasi bir oluşum içinde olmaları desteklenmiştir. Türk-Suudi ilişkilerinin gelişmesini önleyen tarihi, siyasi ve kültürel çok sayıda engeller ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan hakkında, Türk aydınların çoğunun kendi içlerine kapanmalarından dolayı bilgi eksikliği oluşmuş, Suudiler ve Araplar hakkında olumsuz düşünceler yayılmıştır. Bunun sebebi şudur ki, bilgilerinin kaynağı batıdır, doğrudan bilgiye ulaşamamaktadırlar. Yine de buna rağmen

---

[90] Muhammed Safvet Es-Sakka Emini, **Kıbrıs El Müslime Beyne Duati'l Hakki ve A'dai El İnsaniyeti**, Matbaat-ı Rabitati'l Alem-i El İslami, Mekke, 1982, s.1.

[91] Abdülaziz Hüseyin Es-Saviğ, **El-İslam Fi's-Siyaseti'l Hariciyyeti's-Suudiyye**, Riyad,1414/1992, s.154.

Suudilerin 1960'tan beri BM'de Kıbrıs Türklerinin isteklerini desteklediği görülmektedir[92].

1966 Ağustosunda Cevdet Sunay'ın daveti üzerine Türkiye'ye yaptığı resmi tarihi ziyaret esnasında Kral Faysal Bin Abdülaziz bu tutumu dile getirmiş ve şöyle demiştir: "Suud Devleti, kendi kaderini belirlemede Kıbrıs Türklerinin de hakkı olduğunu savunmuş, hürriyet, adalet ve hakikati savunma adına Türklere yardım yönünde tutum sergilemiştir."

Suud Devleti, Kıbrıs Türk cemaatine karşı dostluk ve kardeşlik duygularını açığa çıkarmıştır. Her ne kadar Suud Devleti Dünyanın birçok yerinde ezilmiş Müslüman azınlıklara yardım etse de Kıbrıslı Türkleri azınlıklar hanesine hiçbir zaman koymadı. Burada siyasi hassasiyetler göz önünde tutulmuştur, çünkü Kıbrıs, Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin ortak vatanıdır. Bu iki toplum arasında azınlık ve çoğunluk ilişkisi yoktur, bilakis onlardan her biri Kıbrıs'ın iki toplumundan biridirler.

Bu iyi ilişkiler sonunda Türkiye ile Suudi Arabistan arasında 1974'te kültür anlaşmaları imzalanmış ve bunun ilişkilerin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Aydınlar ve yazarlar arasında çok sayıda karşılıklı ziyaretler yapılmış, Türk üniversitelerinde okuyan Suudlu talebelerin sayısı artmasına paralel olarak, Suud üniversitelerinde okuyan Türk talebelerinin sayısı da çoğalmıştır[93].

a. Kıbrıs'taki Türk Toplumuna Suud Devletinin Yardımları

Türklerle Araplar arasındaki ilişkilerde daha ziyade çatışma ve cepheleşme damgasını vurmuştur. Türkiye, Cezayir'in bağımsızlığı konusunda karşı oy kullandı. Yine Türkiye, İsrail ve İran'a iktisadi konularda destek verdi. Türkiye, İran ve İsrail ile istihbarat alanında işbirliği konusunda "Üçlü Neşter" Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla güvenlikle ilgili bilgilerin karşılıklı değişimi zarureti üzerinde duruldu.

---

[92] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.6.
[93] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.6-7.

Arap meselesi karşısında Türkiye'nin bu olumsuz tutumu neticesi 1963-1964 Kıbrıs olaylarında Arap ülkelerinin çoğu sosyalist kampta ve tarafsızlık hareketi içerisinde görev alarak Türkiye'yi yalnız bıraktıkları gibi Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un politikasından yana oldular. Ayrıca Batılı devletlerin Yunanistan tarafında yer alması da Türkiye'nin yalnızlığını daha da artırdı.

1960'lı yılların ortalarına kadar Türk-Arap ilişkilerinin özelliği ilgisizlik, önemsememe ve ihmal tarzında ortaya çıkar. Araplar Türkiye'ye Batı sömürü grubunun bir parçası olarak bakmışlar ve Türkiye'ye hiç önem vermemişlerdir. Bu birbirini önemsememe her iki tarafın bu dönemde iki farklı ve karşıt yollara yönelmesinden kaynaklanmaktadır[94].

Kral Halid döneminde çok sayıda önemli bölgesel olaylar meydana gelmiştir: Şah düşmüş, 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulmuş, 1979'un Eylül ayında Ruslar Afganistan'a savaş açmış ve Eylül 1980'de İran–Irak savaşı patlak vermiştir. Bu arada Kıbrıs sorunu da ortaya çıkmıştır. Bu meselede Batı, Türkiye'ye düşmanca tavır sergiledi. Suudi Arabistan ise Kıbrıs meselesinde, uluslararası mahfillerde Türkiye'nin yanında yer almış, Türk tutumunu desteklemiş, Kıbrıs Türk kesimine yardımlarda bulunmuştur. Bu durum Türk kamuoyunda aydınlar arasında ve Türk karar mercileri üzerinde derin izler bırakmıştır. Buradan hareketle ilişkilerde yeni bir dönem başlamış, Ankara Suudi Arabistan'a karşı siyasetini yeniden gözden geçirmiştir. Sonuçta Suudi Arabistan ile ilişkiler güçlenmiş, karşılıklı sevgi esasına dayalı siyasi teamüller geliştirilmiştir. İki ülke de bölgeyi ilgilendiren etkinliklerin çoğuna katılım sağlamış, İstanbul 12 Mayıs 1975'te İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansına ev sahipliği yapmıştır[95].

[94]Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.8.
[95] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.8-9.

b.Suud Devletinin Kıbrıs Türk Cemaatine Yaptığı Yardımların Çeşitleri

Suudi Arabistan, özellikle Kral Halid döneminde Kıbrıs'taki Müslüman Türk Cemaatine çok sayıda yardımlarda bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı, Kıbrıs'a Suud Hükümetinin az veya çok mali destek sağlaması şeklindedir. Yine BM'ye bağlı insani örgütler, Dünya İslam Birliği, İKÖ, İslam Kalkınma Bankası, Suudi Yatırım Fonu ve Suud hayır örgütlerince de destek sağlamıştır.

(1) Dünya İslam Birliği

14 Zilhicce 1381 (18 Mayıs 1962)'de yapılan Umumi İslam Konferansından çıkan karar gereği İslam Birliği Örgütü (Rabıtatü'l Alem-i İslam) kuruldu. Kuruluş anlaşmasında; "Müslümanları birleştirmek için elimizden gelen gayreti sarf edeceğiz ve dünyadaki İslam toplumları arasındaki parçalanmanın etkilerini ortadan kaldıracağız" ifadeler yer almıştır.

Dünya İslam Birliği Örgütü'nün Merkezi Mekke'dir. Dünyanın değişik ülkelerinde çok sayıda bürosu vardır. Suud Hükümeti ile birlik arasında güçlü bağlar vardır. Bu vesile ile kuruluşundan itibaren Suudi Arabistan, Birliğin faaliyetleri için her türlü maddi ve manevi yardımı yapmıştır. Dünya İslam Birliği, hedeflerini gerçekleştirmek için değişik konulara el atmaktadır. Bunlar arasında, İslami davet, İslami dayanışma, İslam halklarının meselelerine ilgi, Filistin Meselesi, Kudüs, Bosna ve Hersek, Afganistan, İslami Azınlıklar meseleleri vardır. Buna ilaveten İslami meselelerin uluslararası alanda takip edilmesi, örneğin, İslam Ortak Pazarı, İslam ve Beşeri Kanunlarda İnsan hakları meselesi, dinler arası diyalog, yenidünya düzeni, dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanlara yardım götürme çalışmaları da vardır. İslam Birliği Örgütü Genel Sekreterliğinin beyanlarına göre kuruluşundan bu yana Suud Hükümetinin örgüte yaptığı yardım 10 milyar doları geçmiştir. Bunun içinde,

Birliğin hedeflerini gerçekleştirmesi için Suud halkının yaptığı yardımlar da vardır[96].

Dünya İslam Birliği'nin Kıbrıs'la ilgili tutumu, 20 Mart 1986'da Mina'da yapılan 27. kuruluş yıldönümü toplantısında çıkan açıklama ile ortaya konmuştur. Toplantıda İslam ülkeleri, Kuzey Kıbrıs'ı tanıma ve karşılıklı ticari faaliyetlerde bulunma yönünde teşvik edilmiştir.

İslam Birliği Örgütü, Kuzey Kıbrıs'a onlarca heyet göndermiş, buradaki yetkilerle görüşmeler yapmış, Kıbrıs olaylarında yıkılan çok sayıda mescidi incelemiş, çok sayıda mescit inşa etmiştir. Bunların en büyüğü "Lefkoşa" şehrinde, ikincisi "Kurk Kozal" şehrindedir.

İslam Birliği Örgütü, önce Eski Genel Sekreteri Şeyh Muhammed Salih Gazzaz başkanlığındaki bir heyeti[97], 1-2 Ekim 1977 tarihinde de Genel Sekreter Şeyh Muhammed Ali El Harekan başkanlığındaki başka bir heyeti incelemeler yapması için Kıbrıs'a göndermiştir[98].

İslam Birliği Örgütü, bununla da kalmamış, Hicri 1384 ve 1386 tarihlerinde yapılan toplantılarda Kıbrıs Meselesini tekrar gündeme taşıyıp, Rumların Türklere yönelik yapmış oldukları soykırım ve sürgünleri inceleyerek BM, İslam ve Arap devletleri Hükümetleri, insani ve devlet kuruluşlarına, oradaki Müslümanları kurtarmak için insani vazifelerini yerine getirmeleri hususunda bir bildiri göndermiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Krallığı'na da Kıbrıs Müslümanlarına maddi destekte bulunmaları için bir dilekçe yazmıştır. Onaltıncı toplantıda (Hicri 1394) bu konu tekrar gündeme gelmiş, Rumların masum Türklere yapmış oldukları soykırımı şiddetle kınayıp, konuyu basında, gazetelerde, dergilerde ciddi bir şekilde gündeme taşımışlardır. İslam Birliği Örgütü, 17. (Hicri 1395), 19. (1397) ve 20. (1398) toplantılarında da Kıbrıs meselesini gündemine almıştır[99].

Hicri 1398'in Şevval ayının başlarında, Genel Sekreter Kıbrıs'a, Örgüt tarafından tahsis edilen maddi yardımı ulaştırmak için bir ziyarette bulunmuş

---

[96] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.10.
[97] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.25.
[98] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.180-181.
[99] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.220-223.

ve Kıbrıs Başkanıyla Lekoşa ve Kozyurt bölgelerinde tesis edilecek iki büyük cami yapılması projesini görüşmüştür[100].

Yirminci toplantıda alınan iki önemli kararda; İslam Devletleri hükümetlerinden, Kıbrıs Yunan hükümetiyle ilişkilerini tekrar gözden geçirmeleri ve Arap ve İslam ülkelerindeki iktisadi kuruluşlardan da ihtiyaçları olan ürünleri Kıbrıslı Türklerden almaları ve onlarla ticari ilişkiler kurmaları istenmiştir.

Bu kararların metinleri de bu konuyu sahiplenmeleri için İslam ülkeleri elçiliklerine, ticaret bakanlıklarına, İslam alemindeki ticaret odalarına gönderilmiştir[101].

Yine Yirmi birinci (Hicri 1399) toplantıda da Kıbrıs meselesi gündeme gelmiş ve;

1.Önceki toplantılarda alınan kararların tekrar vurgulaması,

2.Camilerini yapabilmeleri için Kıbrıs Türklerine yapılan maddi yardımın devam ettirilmesi,

3.Dünya Posta Birliği'nin Kıbrıs Türk Hükümeti'nin Posta Kodunu saymadığına dair aldığı kararın şiddetle kınanması[102] karaları alınmıştır.

Yine İslam Birliği Örgütü, Mekke'de Kuzey Kıbrıs için daimi bir büro açmış, Suud Üniversitelerinde okuyan Kıbrıslı gençlere öğrenim bursu verilmesi için karar çıkarmış, orada çalışmak için İslam davetçileri gönderilmiştir. Bunlara ilaveten Müslüman Kıbrıslılara Kuran-ı Kerim'in İngilizce ve Türkçe tercümeleri, farklı İslami bilim alanlarında dini kitaplar da hediye edilmiştir[103].

(2)İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

Kurulduğundan bu yana İKÖ, kendisine katılan devletlerin, örgütlerin ve hareketlerin sayısı itibariyle ve uluslararası topluluğun yaklaşık ¼'ünün

[100] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.223.
[101] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.223-224.
[102] Es-Sakka Emini, a.g.e., s.223-224.
[103] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.10-11.

saflarını birleştirmesindeki olumlu etkisi nedeniyle, uluslararası sahnede önemli bir konum işgal eden merkezi örgütlerden biri olarak ortaya çıkmıştır[104].

İKÖ, İslam halklarının bağımsızlığı, milli haklarını ve onurunu korumak için giriştikleri mücadelelere destek vermektedir.

Kıbrıs Türk halkı bu desteğe büyük bir umut bağlamış, Kıbrıs Adası'nı oluşturan iki cemaatten biri olarak haklarını ve varlığını korumak için kahramanca bir mücadeleye girişmiştir. Halkın İslami özelliğinden kaynaklanan kahramanca karşı duruşu, İslam ülkelerinin Türkiye'ye kayda değer yardımları ve 20 Temmuz 1974'teki askeri müdahale olmasaydı belki de onların kaderleri farklı olacaktı.

İKÖ, Kıbrıslı Türklere bir çeşit sevgi göstererek fırsat sunan biricik ve en uygun mekan olmuştur. 1975'ten itibaren İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansının gündeminde Kıbrıs Meselesi yer aldı. 1981'de Mekke'de yapılan 3. İslam Zirvesinden bu yana sorun, İKÖ'de devlet liderlerinin tavsiyelerinde ve tartışmalarında yer buldu[105].

i.İslam Zirvesi Konferanslarında Suud Hükümetinin Kıbrıs Davasına Desteği

25-28 Ocak 1981'de Mekke ve Taif'te yapılan III. İslam Zirvesi Konferansına Türkiye Başbakan Ulusu başkanlığında bir heyetle katıldı[106]. Bu zirvede, muhtelif İslami meseleler karşısında sorumluluk üstlenme ve yardım ve destekte bulunma yönünde ve sürekli bir çalışma planı konumunda olan "Mekke bildirisi" yayınlandı[107]. Bu arada Türk heyetinin istemi üzerine Kıbrıs konusu gündeme alınmışsa da, Kıbrıs'ta sürdürülmekte olan toplumlararası görüşmeleri etkilememek için, Türkiye tarafından bir karar

---

[104] Hatit, a.g.m.,s.1.
[105] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.11.
[106] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları**, C.II(1945-1990), TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.737.
[107] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.12.

tasarısı sunulmamıştı[108]. Ayrıca, ilk defa ve sadece bir defaya mahsus olmak üzere, Denktaş başkanlığında zirveye katılan Kıbrıs Türk toplumundan, gözlemci ülkeler listesinde "Kıbrıs Federe Türk Devleti" şeklinde söz edilmişti[109]. Bu o zamana dek kullanılan "Kıbrıslı Müslüman Türk Topluluğu" deyimine göre olumlu bir gelişme sayılabilirdi[110].

16-18 Ocak 1984 tarihleri arasında Fas'ın Kazablanka şehrinde toplanan Dördüncü İslam Zirvesi Konferansı'nda Türkiye ilk defa Devlet Başkanı tarafından temsil edildi[111]. Cumhurbaşkanı Evren'in hem konferans Başkan Yardımcılığına, hem de Ekonomik ve Ticari İşbirliği Sürekli Komisyonunun başkanlığına getirilmesi Türkiye için bir başarıydı[112]. Kıbrıslı Türkler 4. İslam Zirvesi Konferansına gözlemci sıfatıyla katıldı ve sonuç bildirisinin 10. Maddesinde şu hususlar yer aldı: "Konferans üyelerince Rauf Denktaş'ın, Kıbrıs davalarından bahsettiği konuşmasına kardeşlik ve dostluk duygusuyla kulak verilmiştir ve konferansta, Kıbrıs meselesiyle ilgili daha önce alınan kararlar yeniden dile getirilmiş, yine Kıbrıslı Türklerin haklı davalarına destek ve Kıbrıslı Rumlarla aynı düzeyde tutulmaları yönünde sarf ettikleri gayretlerin desteklenmesinden söz edilmiş, karşılıklı dostluk duyguları dile getirilmiştir."[113]

Beşinci İslam Zirvesi Konferansı, 26-29 Ocak 1987 tarihleri arasında Kuveyt'te toplanmıştır[114]. Zirvenin sonuç bildirisinde, Kıbrıslı Türk toplumunun gözlemci sıfatıyla toplantıya katıldığına işaret edilmiş, bildirinin 25. maddesinde; Rauf Denktaş'ın Kıbrıslı Türklerin haklı davalarını dile getirdiği konuşması, kardeşlik duyguları içerisinde dinlenmiş, Kıbrıs Meselesiyle ilgili önceki kararlara vurgu yapılmış, BM Sekreterine verdiği destek övülmüştür. Genel sekreter son olarak Mart 1986 tarihli çerçeve antlaşması dâhilindeki tekliflerini ortaya koymuştur. Zirvede ayrıca, Kıbrıslı Müslüman Türklerin haklarını elde etmesi ve Kıbrıslı Rumlarla eşit düzeyde

---

[108] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.738.
[109] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.402.
[110] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.738.
[111] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.404.
[112] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.738.
[113] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.12.
[114] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.407.

tutulması yönünde yapılan çalışmaların desteklendiğinin sürdürüldüğü vurgulamıştır. Buna ilaveten, Kıbrıslı Müslüman Türklerle dayanışmayı güçlendirme çağrısı da yapılmıştır[115].

ii.Suud Hükümetinin İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferanslarında Kıbrıs Meselesine Desteği

İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferanslarının gündeminde Kıbrıs Toplumunun meseleleri büyük bir özenle ele alınmıştır. 1975'ten beri bu mesele bakanların tartışmalarında ve tavsiyelerinde yer almıştır. Hiçbir konferans yoktur ki, orada Kıbrıs Meselesine işaret edilmesin ve onların davasını anlamaya, onlara destek çıkma talebinde bulunulmasın.

12-15 Temmuz 1975'te Cidde'de toplanan Altıncı Dışişleri Bakanları Konferansında Türkiye, ilk defa eşit düzeyde[116], Dışişleri Bakanı seviyesinde temsil edilmiştir. Bu konferansın Türkiye için özel bir önemi vardır. Bu Konferansta ilk defa Kıbrıs Türk toplumunun lideri ve o sırada Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Başkan Yardımcısı olan Rauf Denktaş bir konuşma yapmıştır[117]. Konferansın sonuç bildirisinde; "heyet üyelerince Kıbrıs Cumhuriyeti Başkan Yardımcısı ve Kıbrıs Türk Cemaati Başkanı Rauf Denktaş'ın yaptığı açıklama dikkat ve ilgi ile izlenmiştir. Konferans üyelerinin Türk cemaatinin meşru çıkarlarını korumak için sarf ettikleri çalışmalardan ve yine, Kıbrıs Federal Cumhuriyeti çerçevesinde bağımsız, hükümran, tarafsız, askeri üslerden arındırılmış ve Rum ve Türk toplumlarının barış ve emniyet içinde yaşadığı, birbirlerinin haklarına saygılı bir ortam oluşturulması için yapılan çalışmalardan haberdar oldukları ifade edilmiştir."[118]

Yedinci Dışişleri Bakanları Konferansı 12-15 Mayıs 1976'da İstanbul'da yapılmıştır[119]. Bu konferansta sunulan tebliğler ve varılan

---

[115] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.12.
[116] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları**, C.2,s.748.
[117] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.397.
[118] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.13.
[119] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları**, C.2,s.748.

neticeler Türkiye-İKT ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir[120]. İstanbul Konferansı'nda ortaklar arasında Kıbrıs Türk Cemaatinin de ismi geçmiştir[121]. Başbakan Süleyman Demirel açılış toplantısındaki konuşmasında Kıbrıs konusunu özellikle dile getirmiş ve Kıbrıslı Türklerin karşı karşıya bulundukları zorluklardan bahsetmiş, Çağlayangil ise, açış konuşmasında Kıbrıs Meselesinin çözümünün ancak görüşmelerle olacağına inandığını belirtmiştir[122].

Konferans üyeleri Kıbrıs Türk toplumu lideri Rauf Denktaş'ın Kıbrıs'ta meşru hakları, onurları, şerefleri için ezilmiş halkının verdiği mücadeleden bahsettiği konuşmasını dikkatle dinlendikten sonra, Kıbrıs meselesi konusundaki bir karar alınmasını uygun görmüşlerdir. Bu kararda, Kıbrıs'ta iki toplumlu, müstakil, tarafsız, eşit haklara sahip bir Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde, Kıbrıs Türklerinin, Kıbrıs meselesinin tarafsız bir şekilde irdeleneceği uluslararası mahfillerin tümünde sesini duyurma hakkının bulunduğu dile getirilmiştir. Yine gelecekte yapılacak İslam Konferansı toplantılarında hazır bulunması için Kıbrıslı Müslüman Türk toplumu temsilcilerinin davet edilmesi de kararlaştırılmıştır"[123]. İstanbul Konferansında ayrıca, Fethi Tevetoğlu İKT Genel Sekreter Yardımcısı olarak tayin edilmiştir. Böylece Türkiye, İKT'nin teşkilat yapısında yüksek bir mevkide söz sahibi olmuştur[124].

Yine, Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Suudi Arabistan'ı ziyareti sırasında, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud El-Faysal, 28 Mart 1977'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "İki ülke Dışişleri Bakanları Yedinci İslam Konferansında alınan kararın üzerinde ittifaka varmışlar ve Türk ve Yunan cemaatlerinin başkanları arasındaki gerçekleştirilen toplantıdan memnuniyetlerini ifade etmişlerdir."[125]

---

[120] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.397.
[121] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.13.
[122] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.397.
[123] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.13.
[124] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.397.
[125] El-Abudi,a.g.e,s.59.

Sekizinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı, 11-14 Mayıs 1977 tarihleri arasında Libya'nın başkenti Trablus'ta yapılmıştır[126]. Albay Muammer Kaddafi, açılış oturumundaki konuşmasında Kıbrıs meselesine temas ederek; "bölgede milli ve dini bir mücadele sürmektedir. Kıbrıs'taki Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında eşitliği sağlamak için gayret sarf etme mecburiyetimiz vardır" demiştir[127]. Trablus Konferansı sonuç bildirisi şöyledir: "İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansında Kıbrıs Müslüman Türk Cemaati Lideri Sayın Rauf Denktaş'ın, ezilmiş halkının meşru haklarını, onurunu koruma yolunda vermiş oldukları mücadeleden bahsettiği konuşması dikkatle dinlenmiştir. Kıbrıs'taki Müslüman Türk Cemaatinin Kıbrıslı Rumlarla ortak olarak eşit muamele görmesi, müstakil, hükümran, askeri üslerden arındırılmış, tarafsız ve topraklarının emniyeti sağlanması konusunda destek çıkılmıştır."[128] Konferansta alınan, "Kıbrıs Meselesi ve Kıbrıs Türk Müslüman Toplumu" başlıklı kararda da, İKT'nin bütün üyelerini, Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu ile dayanışmayı genişletmek ve güçlendirmek için gerekli tedbirleri almaya çağırmıştır[129].

24-28 Nisan 1978 tarihleri arasında Senegal'in Başkenti Dakar 'da toplanan Dokuzuncu İslam Konferansında[130] Rauf Denktaş bir konuşma yapmış ve halkının haklı mücadelesine üye ülkelerin tam ittifakla verdiği destek için şükranlarını ifade etmiştir[131]. Konferansın sonuç bildirisinin 12. Maddesi şöyledir: "Konferans üyelerince Kıbrıs'taki Müslüman Türk Cemaatinin Lideri Rauf Denktaş'ın konuşması kardeşlik duyguları içerisinde dinlenmiştir. Rauf Denktaş, bu konuşmasında, mazlum halkının adil ve kalıcı bir çözüm bulmak için verdiği mücadeleden bahsetmiş, Kıbrıs Meselesinin halli için iki bölgeli, iki toplumlu federal düzen üzerine kurulması gerektiğini söylemiş, haklı mücadelelerinde Kıbrıslı Türklere verdiği destekten dolayı üye devletlere takdir ve teşekkürlerini dile getirmiştir."

---

[126] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.748.
[127] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.398.
[128] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.14.
[129] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.398.
[130] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.748.
[131] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.398-399.

Konferansın siyasi alandaki kararlarında Filistin Meselesi ve Ortadoğu'daki çatışmalar üzerinde durulduktan sonra Kıbrıs Meselesine de değinilmiştir.

1976-1977 yıllarında art arda yapılan 7. ve 8. Dönem toplantılarında Kıbrıs Meselesi ile ilgili alınan kararlara yeniden vurgu yapılmıştır. Bu kararlarda, Kıbrıs'taki iki cemaat lideri arasında Şubat 1977'de varılan anlaşmadan bahsedilmiş, iki cemaat arasında görüşmelere yerden başlaması için Müslüman Türk tarafının yaptığı kararlı tekliflerden memnuniyet ifadeleri dile getirilmiş, iki toplum arasındaki görüşmelerin yapıcı ve sonuca varıcı bir şekilde tehir edilmeksizin yeniden başlanması umudu dile getirilmiş ve şöyle denilmiştir: "İki toplum arasında federal hükümet çerçevesinde eşitlik prensibi desteklenmekte, konferans üyelerince Kıbrıs'taki Müslüman Türk Cemaatiyle dayanışmayı artırmak için gerekli tüm çalışmaların yapılması yönünde teşvikte bulunulmuştur."[132]

8-12 Mayıs 1979 tarihleri arasında Fas'ın Fez şehrinde toplanan Onuncu İslam Konferansında[133] yaptığı konuşmasında Rauf Denktaş, üye ülkeleri, Müslüman Türk toplumunu verdikleri siyasi ve iktisadi desteği güçlendirmeye davet etmiştir[134]. Konferans bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve sonuç bildirgesinde Kıbrıs Federe Türk Devletinin gözlemci sıfatıyla katıldığına işaret edilmiş, üye devletlere Kıbrıs Türk Cemaatine iktisadi ve siyasi yardımlarının artırıldığına değinilmiş, Türk toplumunun karşı karşıya bulunduğu iktisadi ambargoya karşı çıkılması çağrısı yapılmış ve meşru mücadelesinde Kıbrıs Türk toplumuna İslam ümmetinin yardım yapması yönünde karar alınmıştır[135].

17-22 Mayıs 1980 tarihleri arasında İslamabad'da yapılan Onbirinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı[136], Kıbrıs meselesi hakkında 21/11-P sayılı bir kararı kabul ederek, Kıbrıs Müslüman Türk toplumuyla dayanışma için yeni tedbirler alınmasını onaylamış, üye ülkeleri "Kıbrıslı

---

[132] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.14.
[133] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.748.
[134] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.399.
[135] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.15.
[136] Soysal,**Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağıtları** ,C.2,s.748.

Türkler ile dayanışmayı daha da kuvvetlendirmek için bütün gerekli tedbirleri almaya teşvik ederek, Ada'ya gelen milletlerarası yardımlardan faydalanmalarını sağlamak için ellerinde bulunan her imkanı kullanmaya çağırmış ve İslam Kalkınma Bankası'ndan, Kıbrıs Müslüman Türk toplumunun ekonomisine yardım etmesini istemiştir[137]. Konferansın sonuç bildirgesinde ise Kıbrıs Türk toplumunun konferansa gözlemci sıfatıyla katıldığına işaret edilmiştir[138].

1981(Bağdat/Irak), 1982 (Niamey/Nijer) ve 1983 (Dakka/Bangladeş) Konferanslarının deklarasyon belgelerinde Kıbrıs Türkleriyle dayanışma konusu teyid edilmiş, ancak Kıbrıs konusunda münferit karar alınmamıştır[139].

Yine, 1984 (Sana), 1986 (Fas), 1988 (Riyad) ve 1990 (Kahire) Konferanslarına Kıbrıs Türk Toplumu gözlemci sıfatıyla katılmış ve sonuç bildirilerinde; BM Genel sekreterinin Kıbrıs Meselesini adil ve kalıcı bir çözüme kavuşturmak için yaptığı arabuluculuk çalışmalarından sonuç alınacağı ümidi dile getirilmiş, Kıbrıs Türk halkının adil haklarına kavuşması, Kıbrıslı Rumlarla eşit tutulması yönünde yapılan çalışmaların devam etmesine vurgu yapılmış, ilgili taraflara Ada'da düşmanlık ve gerilimi arttıracak herhangi bir çalışmada bulunmaktan imtina etmeleri çağrısında bulunulmuştur[140].

Her ne olursa olsun İslam Konferansları, haklı istekleri yanında Kıbrıs Türk tarafının sözlerine karşı duygusallık sınırını aşmayarak Kıbrıs meselesinin daha ciddi boyutlara ulaşmaması yönünde çalışmalar ve atılan adımları desteklemiştir. Bu durum, şekil, protokol, öz ve daha birçok yönden büyük izler bırakmıştır[141].

---

[137] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.401.
[138] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.15.
[139] İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı",s.403.
[140] Hatit, a.g.m.,s.12-14.
[141] Hatit, a.g.m.,s.16.

(3) İslam Kalkınma Bankası

15 -16 Aralık 1973 tarihinde Cidde'de yapılan İslam Ülkeleri Maliye Bakanları Konferansı sonunda, İslam Ülkeleri arasında iktisadi işbirliğini teşvik etmek ve bu ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmak maksadıyla bir banka kurulması kararlaştırılmış ve bu konuda 24 ülke arasında bir niyet beyanı imzalanmıştır[142]. İslam Kalkınma Bankası 1975 Ekim ayında Cidde'de açıldı. Banka çalışmalarına tek tek ve toplu olarak İslam toplumlarına ve üye devlet halklarının toplumsal ilerlemesi, iktisadi kalkınması yolunda ve İslam prensiplerine uygun olarak başladı. Bu hedef çerçevesinde üye ülkelerdeki dış ticarete katkıda bulunmak, özel fon işlemleri ve normal gelişim işlemleri yapmasını, temel hedef olarak belirledi. Ve yine çeşitli iktisadi faaliyetleri yönetmek için araştırmalar yapmak, kalkınma alanında çalışanların eğitilmesi çalışmalarını yönetmek, çalışanların eğitilmelerini sağlamak amaçlandı.

Geçen dönemlerde Kıbrıs Türkleri, İslam Kalkınma Bankası'nın yardımlarından önemli bir pay almıştır[143].

(4) Suudi Kalkınma Fonu

Suudi Kalkınma Fonu, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal hamlelerini desteklemek amacıyla, Suudi Arabistan Krallığı'nın dış yardımlarını bu yolla akıttığı ana kalkınma kanallarından birini teşkil etmektedir. Fon, 10 milyar Riyal sermaye ile 1397/1977 senesinde kurulmuş ve üçüncü dünya ülkelerinin artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sermayesi 1981'den itibaren 25 milyar Riyal'e yükseltilmiştir[144].

Suudi Kalkınma Fonu bölgedeki finans müesseselerinin en önemlilerinden biri olarak addedilmektedir ve kalkınmakta olan ülkelere yardım için Suud Hükümetinin sunduğu temel kaynak niteliğindedir. Fon,

---

[142] Oğuz, Orsan, a.g.e.,s.116.
[143] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.15-16.
[144] **Suudi Arabistan'dan Selam**, Hac Özel Sayısı, Ağustos 1986, Suudi Arabistan Krallığı Türkiye Büyükelçiliği Basın Bürosu, Ankara, s.11.

Kuzey Kıbrıs'a çeşitli projeler yoluyla yardım sağladı. Bunlar arasında, Nicosia (Lefkoşa) ile Girne Limanı arasındaki yolun yapımı ve Famugusta (Gazimağusa) yolundaki Selimiye Camiinin inşa edilmesi sayılabilir[145].

Yukarıdaki açıklamalar, Suud Devletinin siyasi, iktisadi ve manevi yönlerden Kıbrıs Türklerine nasıl yardım ettiği ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, uluslararası düzeyde de aralarında en önemlisi sayılabilecek Türk-Suud ilişkilerinin iyileşmesini sağlayan neticeler oluşmuştur. Bunun Kıbrıs Türklerine yardım yönünden yansımaları görülmüş, Türkiye İslam devletleriyle ilişkilerini iyileştirme yönünde atılımlar yapmış, İKÖ'nün birçok faaliyetine katılmıştır. Bütün bunlar Türkiye'nin Batı ile ilişkileri konusunda siyasetini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuş, ve bazı araştırmacılar Türk-Arap ilişkileri dönemine şöyle bir isim vermişlerdir: "Çarpmadan sonra kendine geliş". Rusya, Amerika ve Avrupa devletlerinin Müslüman Türklere karşı Yunan tercihi tutumu, ki bu tutum Hıristiyanlık sevgisiyle izah edilmektedir, bunun neticesinde de Türk-İsrail ilişkilerinde soğukluk dönemi başlamıştır.

Yine Kral Halid Döneminde, Suud Devleti, Türk-Suud ilişkilerinin düzelmesine katkıda bulunmuş, Türkiye, İKÖ'nün faaliyetlerinin çoğuna katılmıştır. Buna örnek olarak, 12 Mayıs 1975'te İslam Ülkeleri Dışişleri Konferansına İstanbul'un ev sahipliği yapması verilebilir. 25 Ocak 1980'de ilk defa olarak Türk başbakanı Bülent Ulusu İslam Konferansına katılarak Türk heyetine başkanlık yapmıştır.

Bundan önce Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan Suudi Arabistan'a 10 Rebiülevvel 1394/3 Nisan 1974'te bir ziyarette bulunmuş, Kral Faysal'la ve Veliaht Emir Halid'le görüşmüş ve umre yapmıştır[146].

Kral Halid Döneminde Suudi Arabistan'ın Kuzey Kıbrıs Türk Cemaatine vermiş olduğu gayretli desteklerinin Türk-Suud ilişkilerine yansımasının sonuçları şöyle değerlendirilebilir:

---

[145] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.15-16.
[146] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.16-17.

1.Kral Halid Döneminde 1974'teki Kıbrıs bunalımı esnasında Suudi kesimine yardımlarda bulunması Türk kamuoyunda derin izler bırakmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye, Arap meselelerine destek vermeye, İslam Konferansı ve Dünya İslam Birliğinin faaliyetlerine katılmaya başlamış ve 12 Mayıs 1975'te İstanbul'da yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na ilk defa ev sahipliği yapmıştır. Konferans, Suud Arabistan Devleti hakkında Türklerin birçoğunun düşüncelerini ortaya koyması yönünde bir fırsat olmuştur. Yine Suud Devletinin Kıbrıslı Türklere siyasi, iktisadi ve manevi yönlerden yardım konusundaki tutumu buna ilave edilebilir. Böylece uluslararası düzeyde bu açık tutum Türk-Suud kültürel ilişkilerinin iyileşmesine sebep oldu.

2.Suud Devleti Kıbrıslı Türkler meselesine İslami dayanışma açısından bakmış, Kıbrıs Türk cemaatine karşı dostluk ve kardeşlik duygularını izhar etmiş ve Kıbrıs meselesinin çözümü yolunda onların iki bölgeli, iki toplumlu federal devlet esasına dayalı görüşlerine destek vermiştir. Ayrıca, BM'de Kıbrıslı Türklerin isteklerini desteklemiş, İslam Konferanslarında gözlemci konumunda bulunması yönünde yardımcı olmuştur. Suud Devleti, Kıbrıslı Müslümanların meselesine tam ve sürekli destek veren az sayıdaki İslam ülkelerinden biri olmuştur.

3.Suud Devleti, Yunanistan'la imtiyazlı ilişkilerine ve Türkiye'nin Filistin meselesi ve Arap meseleleri karşısında olumsuz tutum takınmasına rağmen açıkça Kıbrıs Türk cemaatinin isteklerine destek vermiş, Kıbrıslı Rumlarla eşit muamele görmeleri yönünde yardımda bulunmuştur. Böylece, Kıbrıs Türk cemaatine karşı dostluk ve kardeşlik duygularını ortaya koymuştur.

4.Suud Devleti, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'a yapılan yardımlarda hakkını alabilmesi için uluslararası mahfillerde yanında durmuştur. BM Güvenlik Konseyinin kendisine yüklediği arabuluculuk görevinde BM'nin Genel Sekreterlik düzeyinde sarf ettiği gayretleri desteklemiş, Kıbrıs meselesinin ele alındığı uluslararası mahfillerde Kıbrıslı Türklerin görüşlerini ortaya koyması yönünde hakları olduğunu savunmuştur. İKÖ'ye üye devletlerin Müslüman Kıbrıs Türkleriyle dayanışmanın ve verilen desteğin artırılması yolundaki

isteklerine katkıda bulunmuş, Kıbrıs Türklerine iktisadi yardım yapılması için fon kurulması çağrısında bulunmuştur.

5.Türkiye, Suudi Arabistan ile ilişkilerinin düzelmesi dolayısıyla çok sayıda kazançlar elde edilmiştir. Özellikle dostluk ruhunun hâkim olduğu bir hava içinde Arap ve İslam devletlerindeki meslektaşlarıyla direk ilişki içerisine girebilmeleri konusunda Türk diplomatları için bir kürsü mesabesindeki İslam Konferansı Örgütüne üyeliği bunlardan sayılabilir. Tarafsız ülkeler konferanslarında ortaya çıkan bazı olumsuzluklar için Türkiye'nin yeniden denge kurabilmesine bu durum yardımcı olmuştur. Yunanistan, tarafsızlar konferanslarını kendi çıkarları yönünde ve Türk çıkarları aleyhinde istismar etmiştir. Kıbrıs Türklerinin Lideri Rauf Denktaş'a, katıldığı toplantılarda Türk tarafının görüşlerini açıklaması yönünde İKÖ fırsat sağlamıştır. Yine örgüt Arap, özellikle Filistin davalarını yakından tanıyabilmesi için Türkiye'ye en büyük fırsatı vermiştir. Bunun sonucunda Türkiye BM'de Arap görüşüne etkin bir şekilde destek vermiştir. Buna İKÖ'nün, üye devletler arasındaki iktisadi yardımlaşmayı sağlam temellere oturtması ilave edilebilir. Türkiye Cumhurbaşkanı 1984'te İktisadi Dayanışma ve Yardımlaşma Zirvesi'nde daimi başkanlığa seçilmiştir.

6.Batının Türkiye'ye düşmanca tutumuna kıyasla, Suud Hükümetinin Kıbrıs Türk kesimine yardımları Türkiye'de kültürel ve dini bir uyanış ortamının başlamasına vesile olmuştur. Ve yine Türkiye'nin iç durumunda etkili olmuştur ve Türkiye, Arap davasına karşı siyasetini yeniden gözden geçmeye başlamıştır. Batılı değerleri yerleştirmeye çalışan ve AB taraftarı Türk aydınları bir darbe almış ve hürriyet, demokrasi ve liberalizm adıyla uyguladıkları bire iki siyaset uygulamasında hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu arada Kuzey Kıbrıs'ta ve Batı Trakya'da insan hakları ihlalleri, soykırım operasyonları devam etmiştir. Amerika Soğuk Savaş döneminde Batılı güçlerle birlikte, müttefiki olduğu Türkiye'ye, Kıbrıs çıkarmasından sonra hiçbir toplu katliam işlememesine rağmen, Kıbrıs'ta taviz vermesi için baskı yapmaya başlamıştır. Bu çelişki Türkiye'deki laik aydınlar arasında bunalımın derinleşmesine sebep olmuştur. Laik Türk aydınları Batılı güç merkezlerini yıkılan Osmanlı hilafetinin taşıdığı uluslararası mesuliyeti yüklenmedikleri

konusunda hala ikna etmeye çalışıyorlar. Türk siyasi çevrelerinde de durum aynıdır. Bire iki siyaseti körü körüne Batılı güçlerin arkasından giden bazı Arap aydınların da uluslararası alanda durumlarını yeniden gözden geçirmeye itmiştir.

Suudi Arabistan'ın Kıbrıs Türk cemaatine yaptığı yardımın bu toplum üzerinde ne kadar olumlu etki yaptığı açıktır. Bu yardım aynı zamanda Türk-Suud stratejik dayanışmasına da vesile olmuştur[147].

Kıbrıs Türklerinin meselelerine ilişkin ilgi her düzeyde devam etmektedir. Bu konuda Suudi Hükümeti, Türkiye'nin bakış açısını ortaya çıkaran çok sayıda kitap ve makale neşretmiştir. Yardım sadece manevi alanda kalmamış, Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında patlak veren savaşta zarar gören çok sayıda mescidin onarım ve tamirinde Suudi Hükümeti'nin katkıları olmuştur.

26-28 Recep 1399/21-23 Temmuz 1979 tarihlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Başkenti Lefkoşa'da Dünya İslam Birliği Örgütü'nce düzenlenen Dünya İslam Basını Hazırlık Konferansı'nda bazı önemli kararlar alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.Dünya İslam Birliği Örgütü çatısı altında İslam Basını için geçici genel sekreterlik kurmak,

2.İslami Üniversitelerde, İslami gazetecilik bölümleri açıp eğitilmiş, usta Müslüman gazeteciler yetiştirmek,

3.Basın alanını kaynağı sağlam bilgilerle desteklemek için bir haber merkezi oluşturmak,

4.Hem İslam merkezleri hem dünya merkezlerinde aynı günde çıkacak, farklı dillerde günlük gazeteler veya haftalık-aylık dergiler çıkarmanın imkanlarını araştırmak.

Dünya İslam Birliği Örgütü Genel Sekreterliği, alınan bu kararları, bütün üyelerin yanı sıra ilgili yerlere ulaştırdı[148]. Kıbrıs meselesini İslam alemine tanıtmak ve İslam dünyasının desteğini almak yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu konferansın açılışını bizzat Devlet Başkanı Rauf Denktaş

[147] Alshamri, "İni'kas El-Ezmet'ül Kıbrısıyye …",s.17-19..
[148]Es-Saka Emini,s.215-216.

yapmış ve her türlü kolaylığı göstermiştir[149]. Bu konferansın, Kıbrıslı Türklerin üzerinde olumlu bir etkisi olduğu gibi, Kıbrıs meselesini tanıtmakta ve Kıbrıs meselesindeki gerçekleri saklamak amaçlı oluşturulan basın ambargosunu kırmakta da payı olmuştur[150].

Suudi Arabistan'ın Kıbrıs meselesine ilgisi ve desteği bunlarla kalmamış günümüze kadar devam etmiştir.

5.Filistin Meselesi ve Suudi Arabistan

Suudi Arabistan dış politikasında önemli unsurlardan birisi de Arap davalarına bağlılıktır. Bu açıdan bilhassa Filistin davasına bağlılık ve destek büyük önem teşkil etmektedir[151].

Suudi Arabistan Krallığının Filistin sorununa yaklaşımı, en başından itibaren hep Filistin halkının sorunlarını benimsemek, bunları bir yaşamsal mesele saymak ve çözüm için her türlü destek ve yardımda bulunmak şeklinde olmuştur Bu çerçevede Suudi Arabistan, 1935 Londra Konferansı'ndan bu yana, Filistin sorununu tartışan her uluslararası toplantıya katılmış ve Filistin halkının devlet kurma hakkının olduğunu savunarak, bölgede barış için uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasının önemini dile getirmiştir[152].

Suudi strateji ve siyasetiyle Filistin davası arasında tartışmasız ve şüphesiz mühim bir alâka vardır. Suudiler Filistinlilere, dava ve halk olarak konumlarının sabit ve değiştirilemez olduğunu, bunun da Arap asaletinden kaynaklandığını ve Filistin meselesinin kendileri için İslami bir sorumluluk olduğunu ifade etmektedirler[153].

Suudi Arabistan'ın Filistin meselesiyle ilgilenmesinde, burasının Müslümanların ilk kıblesi olması ve Peygamberlerinin oradan miraca çıkması

---

[149] El-Abudi, a.g.e., s.60.
[150] Es-Saka Emini,a.g.e.,s.217.
[151] Diriöz,a.g.e.,s.97.
[152] "Suudi Arabistan Krallığı ve Filistin Sorunu", **Diplomat Atlas**,S.1,Kasım 2007,Ankara,s.13.
[153] Mişari bin Suud bin Abdülaziz, "Devr El Melik Suud bin Abdülaziz Fi Kadiyyet-i Filistin", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.II, Riyad, 1427/2006, s.83.

ve İslam'da üçüncü önemli mescit olan Kudüs'ün orada bulunmasıdır. Suudilere göre, bu gerekçelerle Filistin, bütün Müslümanların davasıdır[154].

1932'de kuruluşundan bu tarafa Suudi Arabistan Filistin Meselesine önem vermiş, özellikle Kral Abdülaziz, bu meseleye çok büyük alâka göstermiş ve çözümü için bir dizi görüşler ortaya koymuştur. Kral Ablülaziz, Yahudilerin Filistin'i sahiplenme ve orada bir Yahudi devleti kurmalarına kesinlikle karşı çıkmış ve Filistin halkının özgürlüğü ve istiklâlini destekleyecek girişimlerde bulunmuştur[155]. Kral Ablülaziz, ABD'nin ve İngiltere'nin Filistin'in yanında yer alması için yoğun girişimlerde bulunmuş ve bu meselede; "anlaşmayla sonuçlanmayan her türlü gayret başarısızlığa mahkumdur" prensibiyle hareket etmiştir. Kral Abdülaziz'e göre; Britanya, ondan sonra da ABD, Yahudilere yardım eden devletlerdir ve bu devletlerle Yahudilerin ilişkileri koparıldığı zaman Filistin meselesinin halline yol açılmış olacaktır. Bu da İngiltere'yi meselenin adil çözümünün zaruri olduğuna ikna etmekten, İngiltere ile Araplar arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmekten geçmektedir[156]. Diğer taraftan Kral Abdülaziz, Filistin'e üzerlerinde hiçbir vesayet hakkı iddia etmeksizin, hiçbir karşılık gözetmeksizin yardımlarını yoğunlaştırdı. Bazı Arap ülkelerinin sonraları yaptıkları gibi, İngiltere Hükümeti'ne gönderdiği tezkerelerde Kral Abdülaziz, Filistin Meselesi'nin çözümü konusunda teklifinde bulundu. Bu teklifin temel ekseni, Filistin'de mevcut nüfusun sayısı oranında katılacağı anayasal bir hükümetin kurulması, Yahudi göçünün sınırlandırılarak mukaddes mekanların serbestliğinin sağlanması yönünde araştırmalar yapılmasıdır. Kral Abdülaziz, bölünme projesine hep karşı çıktı ve "çözüm, Arap çoğunluğun hakim olduğu birleşik Filistin Devleti'ndedir" düşüncesini savundu. Amerikan Başkanı Raasvelt'e yazdığı mektuplarda da bu düşüncesini dile getirdi. Siyonizm davasını kınadı, Filistin'in Araplığının tartışılmaz olduğunu ve Balfour'un vaadinin boş

---

[154] Abdülaziz bin Süleyman Ebu Sakır, "El Muntalakat Es-Suudiyye Lil İhtimam Bil Kadiyyeti El Filistiniyyeti", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.I, Riyad, 1427/2006, s.83.

[155] Hassan Ali Hallak, "Mevkif El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye Min El Kadiyyeti El Filistiniyyeti", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.I, Riyad,1427/2006, s.194.

[156] Es-Saviğ, s.145.

olduğunu vurguladı. Kral Abdülaziz, Başkan Rooswelt'la sürekli ilişki içinde oldu ve Suudi Arabistan'ın bütün imkânlarını kullanarak ABD ile Yahudiler arasındaki mevcut birlikteliğin ortadan kaldırılması için çalıştı.

Kral Abdülaziz Amerikan Başkanı Truman ile de yazışmalarını sürdürdü ve Siyonizm hareketinin sadece Filistin için değil Suudi Arabistan için de tehlike olduğuna işaret etti. Bu hareketin Amerika'yı da tehdit ettiğini ifade etti[157].

Başkan Truman zamanında BM'ce 12 üyeye karşı 33 üye devletin ekseriyetle Filistin'in taksimi hakkında 26 Kasım 1947 tarihinde verilmiş olan kararı haber alınca, Kral Abdülaziz, BM nezdindeki delegesine hemen New York'u terk etmesi emrini verdi. 6 Aralık 1947'de Suudi Arabistan'daki ilgili şer'i mahkemeler, bütün Müslümanların Filistin'e tecavüz etmiş olan Yahudilere karşı cihad etmelerinin lüzumuna dair fetva yayınladı. Kral Abdülaziz, Filistin'e ilk yardım olarak bir milyon İngiliz Lirası göndermiş, bir o kadar da Suudi vatandaşları bağışta bulunmuşlardır. 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında, hafif silahlarla techiz edilmiş olan Suudi kuvvetleri uçaklarla Mısır'a, ağır silahlı kuvvetler ise gemilerle Süveyş'e gönderilmiştir. Suudi kuvvetleri Mısır ordusu ile birlikte Filistin cephesine gitmiştir[158].

Kral Abdülaziz'in 1953'te ölümünden sonra Suudi Arabistan'ın Filistin meselesine desteği devam etti[159]. Kral Suud'un Filistin davasına karşı konumu dikkate alındığında, Filistin meselesinin onun en önemli işlerinden birisi olduğu görülür. Bu durumu onun şu sözü açıklar: "Biz Filistin topraklarının işgal edilmesine seyirci kalamayız. Çünkü Yahudi tehlikesi kanser gibidir, kesip atmak dışında tedavisi yoktur. Biz de burada, Suudi Arabistan'da Arap halkının isteklerini gerçekleştirme yolunda elimizden gelen her şeyi yapmakta tereddüt etmeyeceğiz." Bu şekilde Suudi Hükümeti Filistinli mültecilere maddi destek elini uzatmış ve onlara ülkesinin kapılarını açmıştır[160].

---

[157] Es-Saviğ,a.g.e.,s.146.
[158] İslam, s.53.
[159] Es-Saviğ,a.g.e.,s.146.
[160] Mişari bin Suud bin Abdülaziz,a.g.m.,s.26-27.

50'li yıllardaki Filistin Meselesi'nin durulduğu yıllardan sonra, Filistin Meselesi, ilki 1964 Ocağında yapılan ve Suudi Arabistan'ın da hazır bulunduğu Arap zirvesi konferanslarında bir kere daha aktif hale geldi. Bu konferanslarda Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulması desteklendi ve Filistin Meselesi'ne yardım kararları alındı[161].

Kral Faysal da Filistin Meselesi'nin çözümüne odaklanmıştı. Faysal'a göre, Filistin sadece Arapları değil tüm Müslümanları ilgilendiriyordu ve dini öneminin yanında siyasi bir öneme de sahipti. Bunun en önemli örneği de Sultan II. Abdülhamit'in, Filistin'de toprak almak için Theodor Hertzel'in teklif ettiği 2 milyon İngiliz Cüneyhini şu cümlelerle reddetmiş olmasıdır: "Hertzel'e söyleyin, ben bu topraklardan bir karış bile veremem, çünkü bu benim mülküm değil, halkımın ve ümmetimin mülküdür. Ümmetim bu topraklar için çok savaştı ve çok kan döktü. Yahudilerin milyonları onlara kalsın. İmparatorluğum bir gün yok olursa o zaman Filistin'i parasız alırlar. Ben yaşadığım sürece Filistin'in ayrıldığını görmektense bedenimin bir parçasının ayrılmasını tercih ederim. Bu da olmayacak bir olaydır. Ben, biz yaşadığımız sürece cesetlerimizin dilimlenmesine razı olamam."[162]

Kral Faysal, Arap ve İslam ümmetinin ayrılmasının sebebini İsrail olarak görüyordu. Çünkü BM'nin Filistin'i bölme ve İsrail'i kurma kararını aldığından beri Ortadoğu bölgesinin güvenliği ve selameti tehlikeye uğramıştı. Faysal'a göre, eğer BM, bu meselede sorumluluğunu yerine getirmezse her İslam ülkesi İsrail sorununu çözmek için kendi yöntemleriyle çözmelidir[163].

Kral Faysal, Filistin Meselesinin çözümünde çeşitli çabalar sarf etmiştir. Bunların başında şunlar gelmektedir:

1.Filistin davasının tek çözümünün cihat olduğunu söylemiş ve halkını ve askerlerini cihada teşvik etmiştir.

---

[161] Es-Saviğ,a.g.e.,s.146.
[162] Abdülfettah Hasan Ebu Uleyye, "Ed-din ve Siyasa fi Mevkif El Melik Faysal Tücah Kadiyyet-i Filistin-El Mübadere Vel-Hal", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.II, Riyad, 1427/2006, s.60-61.
[163] Ebu Uleyye, , "Ed-din ve Siyasa", s.73-74.

2.İslam devletlerinin kralları ve başkanlarına, "Hadimü'l Harameynü'l Eş-Şerifeyn" sıfatıyla, Filistin'i kurtarma yolunda çabaları birleştirmeye davet eden mektuplar yazmıştır.

3.Tüm Arap başkentlerine, Cemadiyelahir 1388/Eylül 1968 tarihinde, silahlanmanın çözüm için tek yol olduğunu bildiren mektuplar göndermiş ve Filistin fedailerini desteklemiştir.

4.Mescid-i Aksa yangınından sonra, ilk İslam Zirvesinin toplanmasını önermiştir[164].

Yine bu bağlamda Faysal, Temmuz 1967 yılında Hartum'da yapılan Arap Zirvesi Konferansına katıldı. Amaç, Arap dayanışmasını yeniden sağlamaktı. Bu zirvede, muharip devletlere yardım ve uğradıkları zararı tazmin taahhüdünde bulunuldu. Bu taahhüt, savaşan devletlere, İsrail saldırılarının etkisi geçene kadar senelik 50 milyon Cüneyh idi[165] ki bu meblağ 1966 yılında Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin % 18.5'ine karşılık gelmekte idi. Suudi Arabistan ayrıca, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın yıkılması sebebiyle İslam zirvesi çağrısında bulundu. Amaç, Filistin meselesini İslami bir çerçeveye oturtmaktı. Bu konferans sonunda, İKÖ'nün kurulması kararı çıktı. İKÖ, Filistin Meselesi'ne yardımda temel rol oynadı ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü Filistin halkının tek ve meşru kanuni temsilcisi olduğunu tanıyan ilk uluslararası bölgesel örgüt oldu ve bu konuda Arap devletler topluluğunun da önüne geçti. Eylül 1973 savaşı patlak verdiği zaman Suudi Arabistan, diğer petrol üreticisi Arap ülkeleriyle birlikte İsrail saldırısını destekleyen devletlere petrol ambargosu uygulama teşebbüsünde bulundu. Bu, daha önce alınan Arap petrol üretiminin % 5'e düşürülmesi yönünde alınan kararın devamı niteliğinde idi. Suudi Arabistan, ta ki Mısır ile Suriye kaldırılmasında ısrar edinceye kadar petrol ambargosunu sürdürdü. Bu ABD gözetiminde barışçı bir çözüm siyasetinin bir parçasıydı. Aynı zamanda Suudi Arabistan diplomasisi 70'li yıllarda İsrail'in Afrika'dan kovulmasında temel rol oynadı. Bu bağlamda Arap-Afrika dayanışmasının temeli atıldı ve sonuçta birçok Afrika ülkesi İsrail ile olan diplomatik ilişkisini kesti.

---

[164] Ebu Uleyye, "Ed-din ve Siyasa…", s.77-78.
[165] Es-Saviğ,a.g.e.,s.146.

Suudi Arabistan, Filistin Meselesinin barışçı yönden çözümü çerçevesinde Ekim savaşından sonra bunalımın giderilmesinde merkezi bir rol üslenmeye devam etti. Ve Suudi Arabistan, 1974'te yapılan Arap Zirve Konferansı'nda, Filistin halkının tek ve meşru temsilcisini olan FKÖ'nün tanınması yönündeki çalışmalara destek verdi. Arap dayanışmasını tesis etmeye çalıştı ve barışçıl çözüm yollarına, bunun kapsayıcı bir çözüm olacağını düşünerek destek verdi. Ancak Suudi Arabistan Camp David Anlaşmalarına, İsrail ile Mısır arasında sadece iki ülkeye özgü bir çözüm oluşturduğu gerekçesiyle karşı çıktı. 1978'de Bağdat'ta yapılan Arap Zirvesi Konferansı'nda Suudi Arabistan, içinde FKÖ'nün de bulunduğu Camp David Antlaşması'na karşı çıkan devletlere maddi yardım taahhüdünde bulundu. Yine, 1981'de Emir Fahd, Barışçı Çözüm Projesi teklifinde bulundu. Bu proje çözüm için çok sayıda prensip içeriyordu[166]. Bunlar; İsrail'in Kudüs dahil 1967'de işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesi, 1967'de İsrail'in Arap topraklarında kurduğu yapılaşmanın yok edilmesi, mukaddes yerlerde tüm dinlerin ibadet özgürlüğünün sağlanması, Filistin halkının haklarının teslim edilmesi, dönmek isteyenlere tazminat verilmesi, Gazze ve Batı yakasının geçici bir süre için birkaç ayı geçmeyecek şekilde BM gözetiminde bırakılması, başkenti Kudüs olan müstakil Filistin devletinin kurulması, bölge ülkelerinin barış içinde yaşama hakkının olduğunun teslim edilmesi ve BM ve bazı üyelerinin bu prensipleri uygulamada garantörlük yapmasıydı.

Suudi Arabistan bu projeyi 1981'de Fas'ta yapılan Arap zirvesi Konferansına sundu. Bazı Arap devletleri projenin uygulanması konusunda muhalefette bulundu. Konferans sonrası Arap dünyasının karşı karşıya kaldığı gelişmeler, bu devletlerin daha sonra projenin doğruluğu konusunda mutabık kalmasına neden oldu. Bu gelişmelerden en önemlileri, İsrail'in Golan Tepelerini topraklarına kattığını ilan etmesi ve 1982'de Lübnan'a saldırmasıdır. Üçüncü Arap Zirvesi yapıldığı zaman bütün katılımcı devletler Suudi çözüm projesinde mutabık kaldılar. Bu proje bundan sonraki Arap

[166] Es-Saviğ,a.g.e.,s.147.

diplomasi hareketinin esasını teşkil etti[167]. 1982'de Kral Fahd tahta geçtiğinde farklı münasebetlerle Filistin Meselesi'ne tam desteğini vurguladı. Kral Fahd'ın Filistin siyasetinin esasları şunlardır:

1.Filistin konusu öncelikle tartışılmaz bir şekilde Arapların ve Müslümanların bir davası olduğundan Suudi Arabistan'ın ilgilendiği konuların esaslarındandır.

2.Suud Hükümeti ve Suud halkı Kudüs'ü, Filistin davasının kalbi saymaktadır. Bu bakış açısı da İslami bakıştan kaynaklanmaktadır.

3.Kral Fahd, Filistin ve Kudüs davasına karşı önemli bir konuda yoğunlaşmıştı, o da Filistinlilere Arapların silah, mal ve ülkelerini savunacak gerekli malzemelerin yardımının yapılmasını sağlamaktır.

4. Bu meselenin uluslararası boyutu da önemlidir ve üstün bir diplomatik çaba gerektirir.

Fahd'a göre, bu meselenin iki boyutu vardır: Birincisi Suudi Hükümetinin siyasi tavrı, ikinci boyutu ise, siyasi boyut dışındaki diğer çeşitli boyutları kapsamaktadır. Bunlar, hükümete ve halka olan mali destek, devlet nizamının oluşturulması için destek, iktisadi destek ve Filistin otoritesinin dengesi ve Filistin halkına yapılan, gıda, eğitim, sağlık ve Filistin hacılarına hizmet ve diğer insani yardımlar, ayrıca, Filistin davası için yapılan basın projeleridir. Bu doğrultuda, Suudi Arabistan Hükümeti Filistin'e mali destek sağlamış ve çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Suudi halkı da münferit ve heyet ve cemiyetler adı altında bağışlar yapmış, toplumsal heyetlerin Suudi Arabistan'ın ticaret gelirlerinden topladıkları yardımlar Filistin'e gönderilmiş ve Suudi Arabistan'da çalışan Filistinlilerin gelirlerinin %5'i alınarak bağışlar yapılmış, ayrıca İslam Birliği Teşkilatı da topladığı yardımları Filistin'e göndermiştir[168].

Kral Fahd, bu meseleye adil ve onurlu bir çözüm bulma talebini ortaya koydu. İkinci Arap zirvesinde ortaya çıkan Arap Barış Projesi'ni esas aldı. FKÖ'yü, Filistin halkının meşru temsilcisi kabul ederek desteklerini devam

---

[167] Es-Saviğ, **a.g.e.,**,s.148.

[168] Abdülfettah bin Hasan Ebu Uleyye, **Mevakif-u Hadimü'l Haremeyn Eş-Şerifeyn El Melik Fahd bin Abdülaziz Al-i Suud, Tücahe Kadiyyet-i Filistin**, Riyad, 1423/2003, s.13-15.

ettirdi[169]. Suudi Arabistan, Riyad'da Filistin Devleti için özel bir konsolosluk kurdu. Bu konsolosluk resmi olarak 1 Ocak 1989'da, Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, Riyad bölgesi Emiri olan Emir Selman bin Abdülaziz ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Emir Suud El Faysal'ın katılımıyla açılmıştır[170]. Yine Fahd, 1991'de Madrid'te yapılan Arap–İsrail barış görüşmelerini destekledi. Bu görüşmeler sonrasında Filistinliler İsrail ile direk görüşmeye razı oldular[171].

6.1973 Arap-İsrail Savaşı ve Petrol Krizi

Suriye ve Mısır'ın ortaklaşa kararlaştırdıkları bir savaş planı uyarınca 6 Ekim günü saat 14:00'te biri Suriye cephesinde diğeri Sina cephesinde olmak üzere iki cephede başlatılan bir sürpriz saldırı ile 1973 savaşı başlamıştır[172]. Savaşın sebebi, Mısır ve Suriye'nin kaybettiği toprakları geri almak istemesidir[173].

Arap orduları savaşın başlarında iki cephede de önemli ilerlemeler kaydeder. Ani bir baskınla şok olan İsrail, ABD'nin yoğun askeri ve lojistik desteği ile kısa sürede dengeyi sağlar[174]. 10 Ekim'de Irak, 13 Ekim'de ise Ürdün ve Suudi Arabistan savaşa katıldıklarını açıklamışlarsa da bunların savaşa girmeleri savaştaki cephe durumunda Araplar lehinde bir değişiklik yapmamıştır[175]. Uluslararası topluluğun araya girmesiyle taraflar 11 Kasım 1973'te ateşkes imzaladı. Savaş mevcut durumda fazla bir değişikliğe neden olmadı. Ancak Mısır, 1967'de kaybettiği toprakların çok küçük kısmını geri almayı başardı[176].

---

[169] Es-Saviğ, a.g.e.,,s.148.
[170] Ebu Uleyye, "Ed-din ve Siyasa…", s.90.
[171] Es-Saviğ, a.g.e.,,s.148.
[172] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.364.
[173] Muzaffer Erendil, **Arap-İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1979, s.33-34.
[174] Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta,Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s.197.
[175]Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.365.
[176] Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta,Ortadoğu**, s.197.

Daha önceki Arap-İsrail savaşlarından farklı olarak bu savaşın galibi tam olarak belli olmamıştı. Savaş sonunda hiç kimse kendini galip olarak göremiyordu[177].

Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşında da Arapları destekleyen tutumunu devam ettirmiş[178], İsrail'in 1967 de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yalnız 1973 den itibaren Türkiye'nin bu konudaki politikasında, bir mühim değişiklik göze çarpmıştır. 1967 savaşından ve bilhassa Güvenlik Konseyinin 242 sayılı kararından sonra Türkiye, kararın iki temel unsuruna aynı derece ehemmiyet vermişti. Bu da, hem İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve hem de İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olması gerektiğinin kabulü idi. Fakat, 1973'den sonra ve bilhassa petrol krizi ortaya çıktıktan sonra, Türkiye'nin esas itibariyle, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinde daha fazla ısrar etmeye başladığı görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye'nin Filistin meselesindeki tutumu da değişmeye başlamış, ve Filistinlilerin devlet kurma hakları da Türkiye tarafından desteklenmiştir[179].

Türkiye bu savaşta, İsrail'e gidecek Amerikan yardımına sınırlarını açmayı reddettiği gibi[180], İsrail ile savaşan Arap ülkelerine yardım götüren Sovyet uçaklarına da kendi hava sahasından geçme izni vererek, Arap yanlısı politikasını sürdürdü[181].

Savaş sırasında Amerikan Kongresi'nin 21 Ekim'de İsrail ile 2.2 milyar dolarlık bir askeri yardım paketini onaylaması üzerine, buna tepki gösteren OAPEC üyesi petrol ihraç eden Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Mısır, Suriye, Libya ve Cezayir gibi Arap ülkeleri[182], 26-28 Kasım 1973'teki Cezayir Toplantısında[183], memleketlerindeki petrol üretimini İsrail'i

---

[177] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.366.
[178] Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.637.
[179] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.849.
[180] Vassilis K. Fouskas, **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya, Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, Şubat 2004, s.100.
[181] Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.638.
[182] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.365.
[183] Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980 Dönemi Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.799.

destekleyen tüm ülkelere karşı, bu ülkenin 1967 Altı Gün Savaşı'nda işgal etmiş olduğu Arap topraklarından çekilmesine ve Filistinlilerin haklarının tekrar tanınmasına kadar ayda % 5 nispetinde azaltacaklarını bildirmişler[184], böylece petrol krizini tetiklemişlerdir. Bu durumun en önemli sebebi, bu ülkelerin Arap-İsrail meselesinde Arap ülkelerine ve Filistin davasına destek olmak istemeleridir. Bu ise, bir sene içerisinde Dünya petrol fiyatlarının neredeyse dört kat artmasına sebep olmuştur[185]. Bununla birlikte, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya, 1973 Kasım ayında Filistin haklarını tanıyan ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyen bildiriler yayınladıkları zaman petrol silahının siyasal önemi anlaşıldı[186].

1973 Arap-İsrail savaşı ve bu savaşı izleyen petrol krizi, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyası ile ilişkilerinde önemli köşe taşlarından biri olmuş[187], Türkiye'yi Orta Doğu ülkelerine daha fazla yaklaştırmıştır. Bunun da iki sebebi vardır: Birincisi, 1973'ten sonra ham petrol fiyatlarının hızla artması, Türkiye'yi kredili petrol alımı meselesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü, 1972 yılında 300 milyon dolar kadar olan Türkiye'nin ham petrol faturası, bir kaç yıl sonra bir-kaç milyar dolara çıkınca, Türkiye'nin ihracatı ve döviz girdileri bu faturayı karşılayamaz olmuştur. Buna paralel olarak, bilhassa 1977'den itibaren enflasyon oranı hızla yükselmeye başlayınca, Türkiye, petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kalmıştır. Bu ise Türkiye'yi, Orta Doğu politikasında Arapların tarafına daha da fazla kaymaya zorlamıştır.

İkinci bir sebep ise, yine petrol faturasını karşılamak için, Türkiye'nin Arap ülkelerine ihracatını arttırma çabası içine girmesidir. Bu ülkelerle ticari münasebetlerin geliştirilmesi ve ihracatın arttırılması ise, her şeyden önce, siyasi münasebetlerin geliştirilmesini zaruri kılmakta idi. Bilhassa gıda maddeleri ve tüketim maddeleri ihracatını arttırmak için Türkiye, Orta Doğu pazarına girmek zorunda idi. İşte bu atmosferdedir ki, 1978 Eylülünde

---

[184] Celal Tevfik Karasapan, "Arap Petrolünün Bir Silah Olarak Kullanılması", **Orta Doğu**, Yıl:14, S.141, Ocak 1974, Ankara, s.6.
[185] Diriöz, a.g.m.,s.96.
[186] Cleveland,a.g.e.,s.502.
[187] Davut Dursun, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", **Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S.1, s.418.

imzalanan ve bütün Arap dünyasında tepkilerle karşılanan Camp David anlaşmalarını Türkiye de reddetmiştir[188].

Diğer taraftan petrol krizi Ortadoğu ülkelerinde büyük sosyal değişimlere sebebiyet vermiştir. Kriz öncesi 1 varil petrolün 1 dolar 20 Cent'ten 11,5 dolara yükselmesi Suudi Arabistan'ın gelirinde büyük değişimler meydana getirerek[189], Suudi Arabistan'ın ağırlığını arttırmıştır. Yüksek petrol fiyatlarının sonucu kazandığı petro-dolarlarla Arap dünyasının mali patronu haline gelen Suudi Arabistan, Arap dünyasındaki önderlik boşluğu sayesinde de nüfuzunu iyice arttırmış, Amerikan-Arap politikasının temel taşlarından biri olarak, bölgedeki siyasi gelişmelerde önemli roller yüklenmiştir[190]. Petrol krizi ve buna bağlı olarak petrol fiyatlarının artması, diğer bölge ülkelerde de büyük bir değişim meydana getirmiş, Dünya ve bölge ülkelerinden uzman insanların bu bölgeye çalışma amacıyla gelmelerini sağlamış ve çalışan insanların sosyal refah seviyelerinde yükselme sağlamıştır[191].

Türkiye, 1973 Savaşı'nda Arapları kollayan politikasının sonucunu almakta gecikmedi. İlk önce, Irak ve Türkiye arasında 25 Ağustos 1973'te Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapımına ilişkin bir anlaşma imzalandı. Bunun ardından OPEC Ülkeleri, 20 Kasım 1973'te yaptıkları bir açıklama ile Türkiye'yi petrol kısıtlamalarından bağışık tuttular[192].

1973 petrol krizinin etkileri Ekim Savaşı'nın etkilerinden daha kalıcı olmuş, uluslararası finans ve ekonomi çevrelerinde olduğu kadar gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ekonomileri üzerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır. Petrolün belirleyici bir etkiye sahip olduğunun anlaşılması gelişmiş ülkeleri, Ortadoğu'yu daha fazla denetleme ya da etkileme becerisine sahip olmaya yöneltmiş; bu ise bölge ülkelerinin dış politikadaki hareket yeteneklerini arttıracak yerde kısıtlamıştır[193]. Öte yandan, kısıtlamalar ve bunların Batı Avrupa ve ABD üzerindeki derin etkisi petrolün,

---

[188] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.849-850.
[189] Niray,a.g.e.,s.283.
[190] Nihat Ersin, **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, Gündem Yayınları, İstanbul, Nisan 2003,s.99.
[191] Niray,a.g.e.,s.283.
[192] Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler", s.638.
[193] Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,s.387.

Batı ekonomileri için ne kadar hayati bir enerji kaynağı olduğunu göstermiştir[194].

D. 1970-1980 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler

Bir Suudi Arabistan Heyeti, 6-12 Nisan 1970 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Jeolojik Araştırmalar Konferansı'nda hazır bulunmuştur. Petrol ve Madeni Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarı Dr. Fadel Kabbani'nin başkanlık ettiği heyete mensup diğer üyeler, Tarım Banklığı Su İşleri Genel Müdürü Seyid Saleh Humeidi, aynı bakanlık Jeoloji Dairesi Genel Müdürü Seyid Mustafa Nuri ve bir jeologdan ibaretti[195].

Suudi Arabistan'ın dışişleri ile görevli Devlet Bakanı Omar Sakaf, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in davetlisi olarak 6-10 Temmuz 1970 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Omar Sakaf, Türkiye'yi ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından da kabul edilmiştir. Omar Sakaf'ın bu ziyareti ve Türk devlet adamlarıyla yaptığı temaslar, gerek Suudi Arabistan'da ve gerekse Türkiye'de çok olumlu tepkilerle karşılanmıştır. Resmi görüşmeler sırasında iki memleketin ilişkileri, Orta Doğu'nun durumu ve birçok meseleler ele alınmıştır[196].

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, 24 Nisan-2 Mayıs 1974'te Suudi Arabistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur[197]. Kutsal yerleri gezerken gösterdiği davranışlarla kısa zamanda ilgi ve sempati toplayan Erbakan, iş somut tekliflerin görüşülmesi için masa başına oturmaya gelince durumun değiştiğini fark edecekti. İslamlığa ve tarihsel bağlara önem veren Suudiler, Türkiye'den iki şeyi gerçekleştirmesini istiyorlardı: İslam Birliğine üye olmak ve İsrail ile diplomatik ilişkileri kesmek. Birinci isteğe karşı Erbakan, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu hatırlatıyordu. Buna karşı Faysal'ın

---

[194] Karasapan, "Arap Petrolünün Bir Silah Olarak Kullanılması",s.9.
[195] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Nisan 1970,Suudi Arabistan Basın Servisi,s.6.
[196] **Bugünkü Suudi Arabistan**,Ağustos1970,Suudi Arabistan Basın Servisi,s.8.
[197] Oğuz, Orsan, a.g.e.,s.104.

cevabı hazırdı: Halkının yarıdan çoğunun Hıristiyan olduğu Lübnan bile İslam Birliğine üyeydi ve Türkiye'nin laik bir devlet oluşu, üyeliğe engel teşkil etmezdi. Erbakan Ankara'ya döner dönmez bu konuda hükümete teklif götüreceğini açıktan açığa gazetecilere söylemeye başladı. Halbuki geziye başlamadan önce yapılan ve Genelkurmay Başkanı Sancar'ın da katıldığı toplantıda bu konularda taviz verilmeyeceği karalaştırılmıştı. İsrail ile ilişkiler konusunda da durum aynıydı.

Gezi öncesinde Erbakan o kadar iyimser bir hava yaratmıştı ki, herkes Suudi Arabistan'dan ne istersek verileceğini bekliyordu. Ucuz ve istediğimiz kadar petrol, 1 milyar dolarlık kredi, büyük ihraç olanakları, beklenenler arasındaydı. Daha görüşmeler başlar başlamaz bu isteklerin ne kadar hayali olduğu anlaşıldı.

Aslında Suudi Arabistan Türk isteklerine tamamen olumsuz cevap vermiyordu. Örneğin Türkiye, ihtiyacı olan petrolü bu ülkeden temin edebilecekti, ancak ucuz petrol olanağı 1976'dan önce söz konusu olamıyordu. Bunun nedeni de daha önce başka ülkelerle yapılan anlaşmalardı. Ecevit'in de açıkça söylediği gibi, Türkiye bu konudaki girişimlerinde geç kalmıştı. Ortak sanayi yatırımları konusunda da durum aynıydı. İskenderun'da bir rafineri ile İzmir'de bir petro-kimya sanayinin kurulması, silah sanayi ve uçak fabrikası projeleri, Suudi Arabistan'da et kombinalarının inşası gibi önerilere "hayır" denmemişti, ama bu kadar önemli projelerin aceleye getirilmemesini ve altı ay içinde kurulacak iki taraflı teknik komisyonda incelenmesini istemişlerdi. Kredi konusunda da aynı şeyi söylemek mümkündü. Suudi Arabistan için bütçe ayı Temmuzdu ve bu konu hakkındaki cevabın verilmesini iki ay sonraya bırakıyorlardı.

Erbakan'ın geziden önce yarattığı fazla iyimser hava sonunda "dağ fare doğurdu" sözlerinin manşetlere çıkmasına neden oldu. Erbakan'ın ziyaretinin gelişmelerinin birkaç ay içinde gerçekleşme olanağı olmasına rağmen basının bir kısmının Erbakan ve MSP aleyhinde yeni bir kampanyaya girmesini önleyemedi.

Kampanyayı açanların başında Hürriyet ve Milliyet gibi iki yüksek tirajlı gazete geliyordu. Hürriyet'ten Ecvet Güresin, Erbakan'ın Türkiye'yi küçük

düşürdüğünü öne sürmekte ve istifa etmesi gerektiğini savunmaktaydı. Milliyet'ten Metin Toker ise, Erbakan'ın ciddiyetsizliğine Korutürk'ün, Ecevit'in ve Meclisin el koyması gerektiğini söylüyordu. Abdi İpekçi ise, Erbakan'ın bir devlet adamı olarak gereken sorumluluk ve ciddiyeti benimseyemediğini, birtakım gerçekleri göremediğini ve kuşku uyandıran davranışlarını sürdürdüğünü ileri sürmüştür.

Profesör Aramaoğlu da, bu gezinin gayet kötü ve sakat bir şekilde düzenlendiğini, en basit diplomatik gereklere bile uyulmadığını ifade etmiş ve "bundan dolayı da dağ fare bile doğurmamış, Türkiye'nin itibarına gölge düşürülmüştür" demişti[198].

Bu ziyaretten beklenenler tam olarak gerçekleşmemesine rağmen, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın Suudi Arabistan ziyareti sırasında, 1 Mayıs 1974 tarihinde Riyad'da, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti arasında, "Kültür Anlaşması"[199], "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması"[200] ve "Ticaret Anlaşması"[201] olmak üzere üç anlaşma birden imzalanmıştır. Anlaşmaları Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti adına Başbakan Yardımcısı Prens Fahd bin Abdülaziz imzalamışlardır[202].

II.1980-1990 ARASI TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİ

A.1980-1990 Arası Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

Bu dönemde Türk dış politikasının niteliğini üç temel öğe etkiledi: Uluslararası ortam, 12 Eylül'ün niteliği ve Özal öğesi[203].

---

[198] "Erbakan'ın Gezisi, Umulan ve Bulunan",**Yankı**,S.165,13-19 Mayıs 1974,s.4-6.
[199] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:13 Mart 1977, S. 15877, Kanun No: 2078, s.4.
[200] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:11 Temmuz 1974, S. 14942, Karar Sayısı:7/8515,s.1.
[201] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:28 Temmuz 1974, S. 14959, Karar Sayısı: 7/8574,s.2-3.
[202] Oğuz, Orsan, a.g.e.,s.104-115.
[203] Baskın Oran, "1980-1990 Döneminin Bilançosu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.II, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.26.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonraki dönemde Türkiye geleneksel dış politika çizgisinden ayrılmadı. Yeni koşullarda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ortaklık ilişkilerinin fiilen askıya alınması kaçınılmazdı, fakat Avrupa Konseyi ile ilişkilerin devam etmesi ve bu suretle Batı ile ilişkilerin önemli bir unsurunun korunması için büyük çaba harcandı ve bunda başarı sağlandı. NATO içinde de işbirliği aynı yoğunlukta sürdürüldü. Bu devirde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Ortadoğu politikasına daha fazla ağırlık vermek yolunu tuttuğuna ilişkin iddialar geçerli değildir. Ortadoğu politikasında da, değişen koşulların gerektirdiği ayarlamalar hariç, geleneksel çizgide kalındı[204].

1980 sonrası uluslararası ortamın en önemli özelliği "küreselleşme" idi. Bir yandan bütün ülkeleri kapitalizmin kurallarıyla oynamaya ve ona eklemlenmeye iten bu öğe, aynı zamanda, bir yandan ABD'nin gücünü arttırıyor bir yandan da ABD'nin etkisiyle güçleniyordu. Türkiye bu dönemde en çok ABD'nin "Yeşil Kuşak" projesinden etkilendi, çünkü 12 Eylül'ün politikaları bununla kesişiyordu.

Sovyetlere gelince, 1984'ten itibaren Gorbaçov politikalarının SSCB'yi içe çekmesi ve çok yumuşak bir dış politika izlemesi Türkiye'yi rahatlattı[205].

1970'lerin uluslararası siyasi ve askeri ilişkilerine etkide bulunan "detant" dönemi, 1980 başından itibaren daha da gelişmek şöyle dursun, birdenbire ciddi bir sarsıntıya uğradı. Amerika-Sovyet ilişkileri süratle bozulduğu gibi, Batı ve Doğu ülkeleri arasındaki yakınlaşma da sarsıntıya uğradı[206].

1973 ve 1978 petrol krizleri Orta Doğu'nun Batı için hayati önemini ortaya çıkarınca, NATO stratejilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği doğdu ve ABD, SSCB'ye karşı geliştirilecek askeri stratejilerde dikkatini Orta Doğu üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. Bu sırada bölge dengelerini altüst eden İran İslam inkılabının gerçekleşmesi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Washington'un kaygılarını daha da arttırdı. Bunun üzerine gerek petrol

---

[204] Türkmen,a.g.e.,s.23.
[205] Oran, "1980-1990 Döneminin Bilançosu", s.26-27.
[206] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1983 dönemi Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara,1996, s.598-599.

kaynakları, gerekse stratejik konumu dolayısıyla kendisi için yaşamsal önem taşıyan bölgeye ilişkin yeni bir teori geliştirmekte gecikmedi. "Yeşil Kuşak" olarak adlandırılan bu teoriye göre, İran'ın "radikal İslam"ına alternatif olarak Suudi Arabistan merkezli "ılımlı İslam"ı benimseyen ülkelere destek verilerek, SSCB'yi çevreleme politikası yürürlüğe konacaktı. Böylece hem SSCB çevrelenmiş olacak, hem de radikal İslam'ın Orta Doğu'da yayılması önlenebilecekti. Pakistan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Mısır'ın içinde yer alacakları Yeşil Kuşak'ta, Türkiye'nin stratejik önemi artmıştı, çünkü bölgede meydana gelebilecek bir istikrarsızlıkta ABD Türkiye'deki üsleri kullanmayı planlıyordu[207].

1973 sonrasında petrol şokunun uluslararası alana getirdiği iktisadi sarsıntı, 1980'lerin başında atlatılmış durumdaydı. Uluslararası ekonomideki iyileşme, gelişme halindeki ülkeler için enflasyonun yarattığı çeşitli sorunların da hafiflemesi demekti. Petrol fiyatlarındaki durulma, hatta gerilemenin beslediği bu olumlu ortam, uluslararası siyasi ve askeri ilişkilerdeki nispi bozulmayı adeta dengeleyici biçimde etkiliyordu[208].

1980'de iç karışıklıkların artması ve bir türlü Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonuç alınamaması üzerine Ordu 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur[209].

Müdahalenin lideri Kenan Evren'in 12 Eylül günü yaptığı Radyo-televizyon konuşmasında, dış politikaya ilişkin şu ifade vardı:

"Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere, bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme

---

[207] Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.124.

[208] Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.599.

[209] Ercüment Tezcan, "1980-1999 Döneminin Dış Politika Sorunları", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**,Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.729.

kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözülmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir."[210]

İç karışıklık ve terörü bitirme konusunda kararlı olan askeri yönetim, dış politika konusunda ciddi tavizler vermiştir. 1980'de Kenan Evren'in Amerika'nın Rogers Planı'nı kabul etmesiyle, Yunanistan'ın hiçbir taviz vermeden NOTO'ya geri dönüşü sağlanmıştır[211].

Bu dönemde Avrupa'dan yavaş yavaş uzaklaşan Türkiye, ABD'den başka yanaşacak kimsenin olmamasına doğru gidecek bir uluslararası yalnızlığa doğru yürümüştür[212]. Bu yıllar, 1970'li yıllarda izlenmeye çalışılan görece özerk dış politikadan bir sapma ve daha Amerikan eksenli bir dış politika izlenmeye başlandığı yıllar olarak nitelendirilir[213].

Bu dönemdeki bir başka önemli gelişme Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilan edilmesidir. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nde bu ilana özellikle İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği grup sert tepki gösterdi ve KKTC'nin ilanını kabul etmemeyi içeren Güvenlik Konseyi kararı kabul edildi. Bu dönemde Ermeni terörü ve Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa karşı izlediği asimilasyon politikası da Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı diğer sorunlardır[214].

Özal dönemine gelince, Cumhuriyet tarihinde hiç görülmedik biçimde Özal, hem başbakan hem de cumhurbaşkanı olarak dış politikada şahsen ön plana çıkmış ve bizzat kendisi ilişkileri yürütmeye çalışmıştır. Özal Türk dış politikasına yeni bir boyut ve yeni bir üslup getirdi. Böylece geleneksel içe dönük, pasif ve aşırı ihtiyatlı dış politika, yerini inisiyatif alma yeteneğine sahip, aktif ve cesur bir dış politikaya bıraktı. Özal dış politika anlayışını "calculated risk" yani hesaplı riziko almak, büyük düşünmek, hareketlilik ve cesarete dayandırdığı için kendisini dış politikada Atatürk'e benzetiyordu[215].

---

[210] Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.600.
[211] Tezcan,a.g.e.,s.729.
[212] Baskın Oran, "1980-1990 Döneminin Bilançosu", s.28.
[213] Tezcan,a.g.e.,s.731.
[214] Tezcan,a.g.e.,s.729-733.
[215] Hamit Ersoy, Leyla Ersoy, **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, Kasım 2002, s.165.

Bu dönemdeki Türk dış politikasını yönelim itibariyle üç ana bölüme ayırmamız mümkündür. Özal'ın dış politikadaki sac ayağının birini, Türkiye'nin ikili anlaşmalarla ve karşılıklı çıkar birliği temeline dayalı işbirliğini siyasi ve ekonomik alanda komşuları ile geliştirmek, ikinci ayağını bölge ülkeleri ve İslam dünyası ile işbirliğini geliştirmek ve üçüncü ayağını da Batı pazarına açılmak ve Batı kurumları ile var olan ilişkileri en üst seviyeye çıkarmak oluşturuyordu.

Özal döneminde dış politikadaki ilişkilerin temelini serbest piyasa ekonomisinin belirlediği politik çerçeve oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Özal, hem Türkiye'nin komşularıyla hem de diğer ülkelerle olan ilişkilerinde oluşturulacak güvenlik, barış ve istikrar ortamının sürekli olabilmesi, bölge ve dünya barışının korunabilmesi için ekonomik ve ticari ilişkilerin uzun vadede ülkeler arasında ekonomik, kurumsal, siyasal ve sosyal yönden karşılıklı bağımlılığa dönüşmesiyle mümkün olacağı görüşündeydi.

Yine Özal döneminde Türkiye'nin dış politikasında hem komşu ülkelerle hem İslam dünyasıyla ve hem de Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinde daha önceki dönemlere oranla bir denge politikası takip edildiği de gözlerden kaçmamaktaydı. Bu anlamda Türkiye'nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik konumu da göz önünde bulundurularak Doğu ile Batı arasında bir köprü vazifesi görmesi gerektiği görüşünden hareketle, Türkiye'nin hem Batı hem de komşu ve İslam ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi birbirlerini tamamlayan faktörler olarak tanımlanmıştı. Fakat bu denge politikası Türkiye'nin Batı'yla olan bütünleşme amacına bir alternatif olarak geliştirilmemişti[216].

Turgut Özal'ın Başbakanlığında dış politika konusunda ilk dönemde var olan hükümet içindeki uyum, Özal'ın dış politika konsepti nedeniyle zamanla bozulmuş ve hatta yer yer Dışişleri Bakanlığının devreden çıkarılmasına kadar gitmiştir[217].

---

[216] Muhittin Demiray, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları", **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.294-295.
[217] Tezcan,a.g.e.,s.732.

Türkiye'nin daha aktif bir dış politika izlemeye başladığı bu dönemde, Özal'ın ekonomik kökenli olması nedeniyle dış politikada dış ticaret boyutu da ön plana çıkarılmıştır[218]. AET ile ilişkilerde ise inişli çıkışlı bir seyir söz konusudur. 12 Eylül müdahalesiyle ilişkilerde bir durgunluk yaşanmış, 1981'de Yunanistan'ın AET'ye erken üyeliğinin gerçekleşmesi Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur[219].

B.1980-1990 Arası Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikasının Temel Özellikleri

1980 askeri müdahalesiyle, dış politikada 1950'lerin DP çizgisini hatırlatan ABD güdümlü uygulamalar yaşandı. Fakat bu sürecin otuz yıl öncekinden farklı yönü, Ortadoğu ağırlıklı siyasal açılımlara Türkiye'yi götürmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Arap dünyası ile yaşayacağı en parlak dönemin kapısını açmasıdır[220].

1980-83 döneminde, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle iktisadi alandaki ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin sarsıntı içinde olması, Arap ülkeleriyle yakınlaşma gerekliliğini arttıran bir etkendi[221].

1980'lerin başında uluslararası sistemde ve Ortadoğu bölgesinde, hem bölgenin hem de Türkiye'nin kaderini yakından etkileyen üç önemli gelişme yaşandı: Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, İran İslam devrimi ve İran-Irak savaşıdır. Bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'ya daha fazla dönmesine, daha fazla ilgilenmesine ve bir bakıma daha fazla kaynaşmasına katalizör etkisi yapmıştır.

Türkiye'nin 1980'lerdeki Ortadoğu'ya açılımı, ne daha önceki dönemlerde eşine rastlanır ne de karşılaştırılması pek mümkün olmayan bir örnektir. Bu dönemdeki Türkiye-Ortadoğu ilişkileri her bakımdan oldukça üst

---

[218] Tezcan,a.g.e.,s.732.
[219] Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.605.
[220] Hasgüler, Uludağ, a.g.m.,s.32.
[221] Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.606.

seviyede gelişmiş, her iki taraf açısından da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Böylesi istisnai bir yakınlaşmanın oluşmasının nedenini, Türkiye'nin klasik devlet politikasının değişime uğramasında değil, bu dönemde ortaya çıkan gerçekten istisnai uluslararası konjonktürün yarattığı imkânlarda ve bu imkânları kullanan Özal liderliğinde aramak gerekir[222].

Eylül 1980 ile 1988 yılları arasında Orta Doğu'da bir İran-Irak savaşı yaşandı. Savaş süresince Türkiye tamamen tarafsız kaldı ve bu sayede her iki ülkeyle de ticaret yapabildi[223].

80'li yılların başında Türkiye İsrail ile olan diplomatik temsili azaltma yoluna gitti. Bundan daha büyüğü Türk muhalefet partileri TBMM'yi Eylül 1980'de o zamanki Türk Dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen'in izlediği politikayı tartışmak için acil toplantıya çağırdı. Muhalefet milletvekilleri Siyonist varlığı desteklediği gerekçesiyle Erkmen'in dokunulmazlığının kaldırılmasını istemişti[224].

İsrail, 1980 Temmuzunda Doğu Kudüs'ü de Batı Kudüs'e ilhak edip, kutsal Kudüs şehrini "ebedi ve değişmez başkent" yaptığı zaman, Türkiye bu ilhakı tanımadığını açıkça ilan etmiş ve İsrail hükümetinin Tel-Aviv'deki yabancı elçiliklerin Kudüs'e taşınmasını istediği zaman da Türkiye bunu da reddetmiştir[225].

Türk-Arap ilişkileri, 12 Eylül askeri darbesinden etkilenmedi[226]. Darbe sonrasında giderek Avrupa'dan uzaklaşan Türkiye, Orta Doğu'yla, özellikle de Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamış[227] ve 12 Eylül idaresinin yeni ve dinamik bir Arap politikası takip edeceği görülmüştür[228]. 12 Eylül müdahalesinden sonra 21 Eylül'de Başbakan Bülend Ulusu'nun kurduğu hükümetin programında dış politika konusunda; "Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerimiz bu kuvvetli bağlara ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın icabı olan bir anlayış ile yürütülecektir. Bölgemizdeki

---

[222] Martin,a.g.e.,s.238-239.
[223] Baskın Oran, "1980-1990 Döneminin Bilançosu", s.15.
[224] En-Naimi,a.g.e.,s.351.
[225] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.850.
[226] Ed-Dakuki,a.g.e.,s.533.
[227] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.125.
[228] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.850.

anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkeler çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürdürülecektir"[229] denilmekteydi. 1980'ler boyunca sadece siyasal alanla sınırlı kalmayıp askeri ve ekonomik alanlarda da görülen bu yakınlaşmanın ilk işaretleri 12 Eylül'de verilmişti. ABD'yle birlikte askeri darbeye destek veren ülkeler arasında yer alan Suudi Arabistan, MSP'nin kapatılmasına ve Genel Başkan Necmettin Erbakan'ın tutuklanmasına karşı çıkmadığı gibi[230], 12 Eylül günü Kral Halid Kenan Evren'e ilk kutlama mesajı çekenlerden biriydi. Bu durum, sol kamuoyunda Suudi Arabistan'ın imajını zedeleyen bir gelişme olmuş ve ABD ile işbirliği içinde darbeyi destekleyen ülke olduğu yorumlarının yapılmasına neden olmuştur[231].

Öte yandan, 12 Eylül harekatından iki buçuk ay sonra Türkiye, 26 Kasım 1980 de, İsrail ile diplomatik münasebetlerimizi ikinci kâtip seviyesine indirme kararı almıştır. 1956 Arap-İsrail savaşından beri, yani 24 yıldır, Türk-İsrail münasebetleri maslahatgüzarlar seviyesinde yürütülmekteydi. Türkiye 1956'da, İsrail'in Mısır'a saldırısı üzerine büyükelçisini geri çekmiş ve diplomatik temsilini maslahatgüzar seviyesine indirmişti. Şimdi ikinci kâtip seviyesine indirmekle Türkiye, gayet ehemmiyetli bir harekette bulunmuş olmaktaydı. Bu jestin ve bu hareketin muhatabı şüphesiz Arap ülkeleri idi. 14 Aralık 1981'de İsrail parlamentosu Golan Tepelerini ilhak kararı aldığı zaman da Türkiye bunu protesto etmiş ve bu ilhakı da tanımamıştır[232]. Kenan Evren, 1984 Şubatında Suudi Arabistan'a yaptığı ziyareti sırasında bu tutumu desteklemiş ve şöyle demiştir: "Biz her alanda Araplarla ilişkilerimizi güçlendirmek istiyoruz ve İsrail'in bölgede istikrarsızlığın kaynağı ve bölgedeki bütün gerilimlerden sorumlu olduğuna inanıyoruz."[233] Yine, 15 Kasım 1988'de Filistin Ulusal Konseyi'nin Cezayir'de Filistin Devleti'ni ilan

[229] Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e.,s.601.
[230] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.125.
[231] Yağbasan,Günek,a.g.m.,s123.
[232]Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.850-851.
[233] Ed-Dakuki,a.g.e.,s.533.

etmesine Türkiye hemen tanıma ile karşılık vermiştir. Türkiye kırk yıl önce İsrail'i tanıyan ilk İslam ülkesi olmuşken, bu kez Filistin'i ilk tanıyan NATO üyesi oluyordu[234].

Diğer taraftan, 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbenin nedenlerini incelerken iç koşullar kadar uluslararası koşulların da etkili olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim, gerek üç yıl süren askeri yönetim, gerek 1983'te iktidara gelen darbenin sivil adamı Özal liderliğindeki ANAP hükümetleri, içeride temel ideoloji olarak "denetim altındaki ılımlı İslam"ın gelişmesine olanak sağlarken, Türkiye'yi dış politikada Avrupa'dan uzaklaştıkça ABD'ye bağladılar ve Yeşil Kuşak ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek 1950'lerde olduğu gibi aktif bir dış politika izlemeye başladılar. DP döneminin Orta Doğu politikasına siyasal anlayış açısından çok benzeyen 1980'lerdeki Orta Doğu politikasının temel farkı, özellikle 1983 sonrasında Özal'ın dış politika anlayışıyla bağlantılı olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine de önem verilmesidir[235]. Türkiye'nin 80'li yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik reformlar, Irak ve Suudi Arabistan gibi petrol zengini Arap devletleri ile var olan ilişkilerin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur[236].

Özal Hükümeti'nin Arap dünyasına bakışı daha dinamik, cesur ve iş bitirici oldu. Özal, Türkiye için alışılmışın dışında, ama halkın şark toplumu özelliklerini yansıtan bir yönetim anlayışı geliştirdi. Araplarla ilişkilerin ancak çıkar temelinde gelişebileceğini iyi gören Özal, bu ortamı hızla kurmak amacıyla dış politikayı da tek adam olarak yönlendirmek ihtiyacını duydu[237].

Kasım 1983 seçimlerinden sonra kurulan Özal hükümetinde Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Hataylı Vahit Halefoğlu'nun çok iyi Arapça konuşması, Ortadoğu'ya yönelik yakınlaşma politikasının sürdürüleceğinin adeta simgesel bir göstergesiydi. Özal Hükümeti 14 Aralık'ta güvenoyu alır almaz iki konuda çabalarını yoğunlaştırdı: Yabancıların Türkiye'de mülk

---

[234] Hasgüler,Uludağ,a.g.m,s.32.
[235] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.124-125.
[236] Fuad Ferhavi, "Türk-Arap İlişkilerinin Gelişme Dönemleri: Kopukluktan Krizleri İdare Etmeye", Arapça'dan Çeviren: Nazly W. Omer, **USAK Stratejik Gündem**, "Erişim", www.usakgundem.com., 21 Mart 2012.
[237] Hasgüler,Uludağ,a.g.m,s.32.

edinmelerini sağlayan yasa ve özel finans kuruluşlarıyla ilgili kararname. Daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilecek olan yabancıların Türkiye'de mülk edinmesine izin veren yasadan yararlanan Arap petrol zenginleri Boğaziçi'nden mülkler satın almışlardı. Yine Faysal Finans Kurumu ile Al Baraka Türk Özel Finans Kurumunun kurulduğunu bildiren Bakanlar Kurulu kararıyla Suudi sermayesi, Türkiye'ye girerek Türk ekonomik yaşamını da etkilemiştir[238].

Aslına bakılırsa Türk Milletini doğuya bağlayan kıymetler, mefhumlar ve etkenler yapmacık değil doğal ve asli unsurlardır. Çünkü onların Türk'ün ruhunda derin kökleri vardır. Dedelerinden ve babalarından miras aldıkları fıtratlarından ayrı değildir. Kişiliklerinin ve şahsiyetlerinin temel unsurlarından bir parçadır. Menfaate dayalı olmayan, herkesin çıkarına uygun, zorlama olmaksızın Arap ve İslam alemiyle sağlam dostluk üzerine kurdukları iktisadi dayanışmada da bu durum ortaya çıkar. XX. asrın sonlarında görmeye başladığımız durum budur[239].

Diğer taraftan, Türkiye çelişkili bir durum içerisindedir. Bir taraftan Batıyla bütünleşmek isterken ve Amerika ile bağlantısını devam ettirmeye çalışırken, aynı zamanda Arap ve İslam alemiyle de dostane ilişkilerini muhafaza etmek ister. Çünkü bunda günden güne büyüyen birçok iktisadi menfaati ve çıkarı vardır[240].

C. İran-Irak Savaşı ve İlişkilere Etkisi

Yakın zamanların en manasız savaşlarından biri sayılan Irak-İran savaşının kökeninde bir mezhep mücadelesi olduğu kadar, daha gerilere giden bir siyasi üstünlük mücadelesi de mühim sebeplerden biridir.

---

[238] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.127.
[239] Muhammed Taha El-Casir, **Türkiye-Meydanu's-Sıra'i Beyne'ş-Şark Ve'l Garp**, Darü'l Fikr Yayınları, Dımaşk, 2002, s.26.
[240] El-Casir,a.g.e.,s.315.

22 Eylül 1980 gününden itibaren de Irak ordusunun baskın şeklinde 700 km'lik bir cephede saldırıya geçmesiyle başlayan[241] ve sekiz yıl süren bu savaş, BM himayesindeki ateşkesin yürürlüğe girmesiyle 20 Ağustos 1988'de sona ermiştir[242].

1980′de Saddam Hüseyin, Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve Melik Fahd ile görüşmüştü. Bu görüşmede Saddam'ın İran'a yapacağı saldırının gündeme geldiği söylenmekteydi. Bundan iki ay sonra patlak veren İran-Irak Savaşı'nda Suudiler, Saddam'a destek vermişlerdir. Bu süreçte Suudi Arabistan'ın Irak'a 30 milyar dolara yakın yardımda bulunduğu bilinmektedir[243].

Arap devletlerinden, İran'ı en fazla destekleyen iki devlet, Hafız Esad'ın Suriye'si ve Arap liderliğini Saddam'a kaptırmak istemeyen Kaddafi'nin Libya'sı olmuştur. Buna karşılık Ürdün ve Mısır, daha ilk günden itibaren Irak'ın yanında yer almışlar ve Irak'a çeşitli şekillerde yardım etmişlerdir. Fakat Irak'a en güçlü desteği veren, Körfez'in monarşileri ve özellikle Suudi Arabistan ile Kuveyt olmuştur[244]. Bu iki devletin Irak'a savaş sırasında yaptıkları yardımın 80 milyar doları geçtiği tahmin edilmekteydi. Suudi Arabistan ve Kuveyt, finansal desteğin yanı sıra Irak'a önemli miktarda lojistik destek de sağlamıştır. Büyük bir gizlilik içinde yürütülmeye çalışılmış olmakla birlikte, savaşın daha başında Suudi Arabistan, Kızıldeniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmişti[245]. Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Irak'a önemli miktarda mali yardımda bulunmalarının sebebi, bu ülkelerin ortak bölgesel bir jeopolitik yapıya sahip olmaları değil, bölgedeki tehlikenin gelecekte kendilerini tehdit edeceği korkusuna kapılmalarıdır[246].

Aynı şekilde İran'ın Körfez'e "Şii ihtilali" ihraç etme çabaları, bütün Körfez ülkelerini, Irak'ı desteklemeye itmiştir. Bununla da yetinmeyerek,

---

[241] Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**,s.545.
[242] Cleveland, a.g.e.,s.464.
[243] Arif Keskin, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği", **Stratejik Analiz**, Mayıs, 2007, s.72.
[244] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.875.
[245] Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**,s.548.
[246] İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Tercüme:Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, Ekim, 2006, s.303-304.

savaşın başlamasından dört ay sonra Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman'dan oluşan Körfez ülkeleri, 4-5 Şubat 1981'de yaptıkları toplantıda Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurdular. Bu askeri bir ittifak değildi. Askeri alanın dışında her türlü işbirliği öngörülerek, bu devletler arasında bir dayanışma meydana getiriyordu. Yani Şii tehlikesine karşı Sünni dayanışması sağlanıyordu. Konsey üyelerinin ortak özelliklerinden biri de tamamen ABD ile yakın münasebetleri olan ülkelerden meydana gelmesiydi.

Türkiye ise bu savaşın başından sonuna kadar "aktif tarafsızlık" politikası izlemiştir. Yani savaşan taraflardan her ikisine karşı da aynı mesafede davranmıştır. Türkiye'nin bu politikası, bir ara Türkiye'nin aracılığını gündeme getirmişse de, tarafların birbirlerine karşı tutumları, böyle bir aracılığa imkân vermemiştir. Bununla beraber, Irak ve İran 1987 Temmuz'unda, savaşa rağmen karşılıklı olarak sürdürdükleri menfaatleri kesince, her ikisi de menfaatlerinin korunmasını Türkiye'nin Tahran ve Bağdat büyükelçiliklerine tevdi etmişlerdir[247].

Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ve özellikle bu bölgedeki komşuları ile İran-Irak savaşını durdurmak için temaslarını yoğunlaştırmaya başlamış, buna yönelik çalışmalarda bulunmak üzere kurulan İslam Konferansı İyi Niyet Komitesi toplantısına katılmak için Başbakan Bülent Ulusu 3 Mart 1982 tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrine gitmiştir[248].

Daha önce İran ve Irak'a giderek girişimlerde bulunan İyi Niyet Komitesi, Türkiye, Gine, Pakistan, Bangladeş, Senegal, Gambia devlet ya da hükümet başkanları ile Filistin Kurtuluş Örgütü temsilcisinden oluşmaktadır[249].

Başbakan Ulusu'nun Cidde'de bulunduğu süre içinde Ziya-ül-Hak ve Arafat ile görüşeceği de belirtilmişti.

Siyasi çevreler arabuluculuk komitesinin uzun zamandır bir araya gelmediğini belirtmişler, son zamanlarda İran-Irak savaşında bir değişiklik

---

[247] Armaoğlu,**20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**,s.875.
[248] **Hürriyet**,3 Mart 1982 Çarşamba,s.1,15.
[249] **Milliyet**,3 Mart 1982 Çarşamba,s.8.

olmasa da tarafların tutumunda çok hafif de olsa bir yumuşamanın görüldüğüne işaret etmişlerdir[250].

Başbakan Ulusu, beraberinde Dışişleri Bakanı İlter Türkmen olduğu halde savaşı durdurmak üzere kurulan İslam İyi Niyet Komitesi çalışmalarına katılmak üzere Cidde'ye giderken yaptığı açıklamada, İran-Irak savaşının iki taraf için de can ve mal kaybına yol açtığını bildirmiş ve bu savaşın Türkiye için çok üzüntü verici olduğunu[251] belirterek şunları söylemiştir:

"İslam Konferansı, İyi Niyet Komitesi Başkanı Gine Cumhurbaşkanı Seku Ture'nin çağrısı üzerine Cidde'ye gidiyorum. Bu iki komşumuzun güç ve kaynaklarını eriten kardeş kavgasına son verilmesi halisane dileğimizdir. Bunu, tabiatıyla bizim kadar İslam ülkeleri de arzulamaktadır. İyi Niyet Heyeti bir yıldır iki ülke nezdinde çeşitli girişimler yaptı ve meselenin barışçı yollardan çözümü için devamlı gayret sarf etti. Şunu belirtmeliyim ki, maalesef henüz amacımıza ulaşamadık. Ancak sonunda sağ duyunun hakim olacağına ve barış yolları bulunabileceğine inanıyoruz. Barışı arzuladıklarına inandığımız iki ülke arasında bir anlayış zemini bulunması bölgeye barışın getirilmesinde büyük etken olacaktır. Savaşın başından beri dostu ve komşusu olan iki ülkenin kardeş kavgasını durdurması gerektiğini dile getirmiş olan Türkiye, savaşta tarafsız kalmaya büyük önem göstermiş ve bir dostluk ve komşuluk görevi olarak her türlü barış girişimini desteklemiştir. Cidde'deki görevimizi de aynı anlayış içinde görüyoruz. Barış yolunda bir ilerleme sağlanabilirse bu bize büyük mutluluk verecektir."[252]

İslam Konferansı İyi Niyet Komitesi'nin 3. Dönem ilk toplantısında söz alan Başbakan Bülend Ulusu, Türkiye'nin iki ülke arasındaki savaştan kaygı duyduğunu belirtmiş ve bu savaşın durdurulması için her türlü çabanın gösterilmesi gerektiğini söylemiştir[253].

İçinde Başbakan Bülend Ulusu'nun da bulunduğu İslam İyi Niyet Heyeti, 17 aydır süren İran-Irak Savaşı'nı sona erdirmek yolunda 8 Mart 1982'de de Bağdat'a gitmiş ve buradaki temaslarında olumlu sonuçlar

---

[250] **Milliyet**,3 Mart 1982 Çarşamba,s.8.
[251] **Hürriyet**,4 Mart 1982 Perşembe,s.1,13.
[252] **Tercüman**, 4 Mart 1982 Perşembe,s.14.
[253] **Hürriyet**,7 Mart 1982 Pazar,s.11.

almıştır. Heyet üyelerinden Gine Cumhurbaşkanı Seku Ture, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ile temaslarından sonra verdiği demeçte, "İran-Irak Savaşı'nı sona erdirmek yolunda özel ve geniş çapta planlara Irak'tan ciddi ve olumlu bir cevap aldık" dedi. Aynı gün, Bağdat'tan Suudi Arabistan'ın tahsis ettiği özel bir uçakla Tahran'a geçen heyet, İranlı yetkililerle de İran-Irak savaşını sona erdirmek için görüşmeler yaptılar[254].

İran-Irak savaşıyla ilgili olarak, Prof. Dr. Haluk Ülman, 21 Şubat 1984 tarihinde Hürriyet Gazetesi'ndeki, "Ortak Çıkar" başlıklı yazısında, Kenan Evren'in Suudi Arabistan gezisine değinerek, bu gezinin Ortadoğu'da önemli gelişmelerin beklendiği günlere rastladığına işaret etmiş ve; "Türkiye ile Suudi Arabistan'ın ulusal çıkarları, İran-Irak savaşının iki taraftan birinin yenilgisiyle değil, her ikisinin de birlik ve bütünlüklerini koruyacak bir barışmayla sonuçlanmasını gerektiriyor. Ama ne yazık ki, onlar da şimdiye kadar bu konuda harcadıkları tüm çabalardan bir sonuç alabilmiş değiller" demiştir[255].

Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Evren ile Kral Fahd başkanlıklarında yapılacak olan Türk-Suud resmi görüşmeleri sırasında Türkiye'nin, İran-Irak savaşı hakkındaki Suud görüşünden önemli farklılıklar gösteren görüşlerinin bildirileceği ifade edilmiştir. Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki görüşmelerin temelini İran-Irak savaşının oluşturacağını ifade eden bir kaynak; "özellikle İran-Irak savaşı her iki ülkeyi de endişelendirmektedir. Ama tarafların görüşlerinde farklılıklar vardır. Suudi Arabistan, bu savaşta Irak'ı tutmaktadır. Türkiye ise tarafsızlığını tamamıyla muhafaza etmekte, iki taraftan birinin kesin yenilgisinin bölge için ciddi tehlikeler yaratacağını düşünmektedir" dedi. Ayrıca Türkiye'nin, İran-Irak Savaşı'nın bu aşamasında taraflardan birinin umutsuzluğa kapılarak ciddi neticeler doğurabilecek bir "olmayacak hareket"te bulunması ihtimalini uzak bir ihtimal olarak gördüğü, bu bakımdan ABD görüşlerini paylaşmadığı da ileri sürülmüştür[256].

---

[254] **Hürriyet**,9 Mart 1982 Salı,s.9.
[255] Haluk Ülman, "Ortak Çıkar", **Hürriyet**,21 Şubat 1984 Salı,s.6.
[256] **Hürriyet**,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.11.

Tercüman Gazetesi'nin bildirdiğine göre, Evren-Fahd görüşmelerinde bu kardeş savaşının bitirilmesi için Türkiye'ye arabuluculuk teklifi enine-boyuna tartışılmıştır[257].

Evren'in Suudi Arabistan ziyaretine katılan Mehmet Ali Kışlalı, İran-Irak savaşıyla ilgili Türkiye ile Suudi Arabistan görüşleri arasında büyük farklılık bulunduğunu, Türkiye'nin, İran'a baskı yapılmasına karşı olduğunu, böyle bir girişimin hiç olumlu netice vermeyeceğinin bilincinde olduğunu bildirmiş ve Fahd'ın böyle düşünmediğini ifade ederek, "Türkiye, savaşan her iki ülkeye de yakın bir dost ülke olarak, eğer günün birinde savaşa son verme olasılığı ortaya çıkarsa, bu konuda yardımcı rol oynayabilecek nadir ülkelerden biri. Hatta tek ülke. İşte bu noktada görüşler Fahd'a anlatılmaya çalışılıyor." demiştir[258].

Suudi Arabistan ziyaretiyle ilgili 24 Şubat 1984 tarihinde düzenlediği basın toplantısında Evren, Iran ile Irak arasındaki kardeş kavgasına son verilmesi dileğinde bulunmuş, "bu kardeş kavgasının durdurulması için bundan böyle de elimizden gelen çabayı esirgemeyeceğiz" demiş ve bu savaşın devamının İslam alemine de büyük zararlar verdiğine dikkat çekmiştir[259].

Öte yandan, Evren'in Suudi Arabistan'a gelmesinin, Türkiye'nin bölgede uyguladığı "dikkatli denge" politikasını olumsuz yönde etkilememesi için de önce Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun, ardından da Başbakan Özal'ın Tahran'a gideceği bildirilmiştir[260].

Suudi Arabistan ziyaretini tamamlayarak 25 Şubat 1984'te yurda dönen Evren gezi ile ilgili izlenimlerini anlatırken yine İran-Irak savaşına değinmiş ve özetle şöyle demiştir:

"İran-Irak savaşı her iki ülkeye yarar sağlamadığı gibi, kendilerine gittikçe fazla zarar veriyor. Bölgeye zarar veriyor ve biz tedirginlik duyuyoruz. Savaşa son vermek için bugüne kadar her türlü gayreti gösterdik. Türkiye, savaşı daha üst düzeyde girişimlerle durdurabileceğine inanırsa, hiçbir

---

[257] **Tercüman**,28 Şubat 1984 Salı,s.10.
[258] Mehmet Ali Kışlalı, "Evren'in Değişik Yaklaşımı", **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.13.
[259] **Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13.
[260] **Hürriyet**,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.11.

girişimden kaçınmaz. Şahsen, benim girişimim neticeye ulaşacaksa, buna her zaman hazırım."[261]

Yine İran-Irak savaşıyla ilgili olarak, Mehmet Ali Kışlalı'nın sorularını yanıtlayan Suudi Dışişleri Bakanı Faysal, "her iki ülke de çatışmalardan zarar görüyor. Bunu Türk heyetiyle çok konuştuk. Husumetin durdurulması için her ne yapılsa yararlı olur. Savaş dursa sadece iki ülke değil, komşuları da yararlanır, dünya yararlanır. Bütün gayretin sarf edilmesi hususunda hiç görüş ayrılığımız yok. Türkiye, hem İran hem de Irak ile iyi ilişkiler içinde olduğundan çok yardımcı olabilir. Hedef, çatışmanın durdurulmasıdır. Taraflardan birinin kaybetmesinden bölgemizin kazançlı çıkacağını zannetmiyorum" demiştir[262].

Başbakan Turgut Özal'ın resmi konuğu olarak Türkiye'yi ziyaret eden Suudi Arabistan Başbakan Birinci Yardımcısı ve Ulusal Muhafız Ordusu Komutanı Prens Abdullah bin Abdülaziz de 12 Eylül 1984'te İstanbul'da Anadolu Ajansı'nın sorularını yanıtlarken İran-Irak savaşı konusundaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

"Savaşın cereyan ettiği saha, bu sahadaki zenginlikler ve bu sahadaki zenginliklerin küçük büyük herkeste uyandırdığı iştah, sadece bölge ülkelerini değil, tüm dünyayı topyekûn bir savaş tehlikesine maruz bırakıyor. Tüm dünya, yaş ve kuruyu içine alacak bir yangınla karşı karşıyadır. Bütün Müslüman ülkeler bu yangını söndürmek için birlik olmalıdır."[263]

Iran-Irak savaşı, Başbakan Turgut Özal'ın 1985 Mart'ında Suudi Arabistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında da gündeme gelmiştir. Kral Fahd ile Başbakan Özal arasındaki görüşmede, bu savaşta sivil hedeflerin bombalanmasının önlenmesi konusunda Türkiye ile Suudi Arabistan'ın aynı görüşü paylaşarak savaşın bir an önce sona erdirilmesini arzuladıkları vurgulanmış[264], savaşın birdenbire yeniden parlamasının Suudi Arabistan'ı endişelendirdiği ifade edilmiştir[265]. Savaşın sona erdirilmesi için izlenecek

---

[261] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.
[262] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.
[263] **Milliyet**,13 Eylül 1984 Perşembe,s.6.
[264] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.
[265] **Hürriyet**,19 Mart 1985 Salı,s.13.

yollar üzerinde Kral ile fikir alışverişinde bulunduğunu da kaydeden Özal, çözümün kolay olmadığı ve çok büyük gayret sarf edilmesi gerektiği sonucuna varıldığını söylemiştir[266].

Suudi Arabistan'a yaptığı beş günlük resmi ziyareti tamamlayan Özal, uçakta gazetecilere yaptığı açıklamada ise İran-Irak savaşının tırmanmasından her iki ülkenin de kaygı duyduğunu bir kez daha anlattı ve şu ifadeleri kullandı: "İran ve Irak ile ilişkileri iyi olan yegâne ülke Türkiye'dir. Biz, gerek bu savaşın tırmanmasından önce ve gerek şimdi savaş hakkındaki kaygılarımızı kendilerine bildirdik. Her iki ülkeyi de memnun eden bir sonuç alınmasını istediğimizi kendilerine ilettik."[267]

Türkiye'nin Ortadoğu dengesindeki yeri ve İran-Irak Savaşı karşısındaki tutumu, Başbakan Turgut Özal ile Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz'in 8 Nisan 1986 tarihinde gerçekleşen görüşmeleriyle bir kez daha gündeme gelmiş ve Kral Fahd Özal'dan, Türkiye'nin Irak'a destek olması talebinde bulunmuştur.

Başbakan Turgut Özal'ın gezisini izleyen Hürriyet muhabiri Mehmet Biber, Özal-Fahd görüşmesi konusunda şu bilgileri vermştir:

Iran-Irak savaşının ağırlıklı olarak ele alındığı görüşmeden sonra resmi bir açıklama yapılmamakla birlikte gözlemciler, Kral Fahd'ın hem İran, hem de Irak'la ticaret yapan Türkiye'nin, ticari tercihini Irak'tan yana koymasını istediğini bildirmişlerdi.

Körfez Savaşı'nda Suudi Arabistan, Irak'ı açıkça destekliyordu. Bu arada Suudi yönetiminin petrol üretimini arttırıp fiyatları düşürmesi de, daha çok İran'ın petrol gelirlerini azaltmış, dolayısıyla silah alımını baltalamıştı. Bu çerçevede, Kral Fahd'ın Özal'dan, Türkiye'nin Irak'a anlayış göstermesini ve bu ülkeden bir milyar dolarlık alacağı konusunda kolaylıklar tanımasını talep ettiği öne sürülüyordu. İran-Irak savaşı konusunda Türkiye'nin "tarafsızlık" politikası izlediğine işaret edilerek, Suudi Arabistan, dolaylı olarak bu politikanın ve İran ile daha geniş hacimli olan Türk ticaretinin, savaşta İran'ın işine yaradığını savunuyordu. Kral Fahd'da bu hususlar üzerinde durmuştu.

---

[266] **Tercüman**,19 Mart 1985 Salı,s.10.
[267] **Milliyet**,22 Mart 1985 Cuma,s.7.

Gözlemciler, “hatta, Suudi yetkilileri, bunlara karşılık petrol alımında Türkiye’ye anlayış gösterebileceklerinden dahi söz edebilirler” de demişlerdi.

Gelen haberlere göre, Suudi Arabistan’ın, Türkiye’nin Irak’ın bir milyar dolarlık borcuna anlayış göstermesi karşılığında, şu eğilimleri taşıdığı ifade edilmekteydi:

“Irak’ın borcunu, Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerini geliştirerek karşılamak, Irak’ın verdiği petrolden daha ucuza, bugünkünden daha büyük miktarda ucuz petrol vermek, Türkiye’nin ise İran ile ticareti kısması.”

Ancak aynı kaynaklar, Türkiye’nin tavrında bir değişiklik beklenmemesi gerektiğini, Körfez ülkelerinin barış çağrılarının İran tarafından tatmin edici bulunmayacağını da kaydediyorlardı.

Kral Fahd ile görüşmesinden sonra Başbakan Özal, Anadolu Ajansı’na verdiği demeçte İran-Irak savaşında arabuluculuğun söz konusu olmadığını söyledi.

Hürriyet’in Ankara Bürosu’ndan Jale Ersoy ise Başbakan Özal’ın Suudi Arabistan ziyaretinin asıl amacının, “Suudi yetkililerinin savaşın sona erdirilmesi konusunda, perde arkasından ne gibi faaliyetler içinde olduklarını öğrenmek” olduğunu kaydetmişti.

Başbakanlığa yakın bir kaynak da Hürriyet’e, Suudilerin İran-Irak Savaşı’nın sona erdirilmesi için Türkiye’den elinden geleni yapmasını istediğini belirterek, “Elimizden geleni yapalım, ama nasıl yapalım? İran barış sürecine girmiyor. Suudilerin dilinin altında ne var; söylesinler bakalım?” demiştir[268].

Özal’ın gezisine katılan gazetecilerden Oktay Ekşi ise Başbakan’a; “Suudi yetkililerin Irak lehine bir tavır koymamızı isteyip istemediklerini” sorduğunu, buna karşılık Özal’ın, Suudilerin Türkiye’den böyle bir talepte bulunmadıklarını söylediğini ifade etmiştir[269].

Başbakan Turgut Özal, Hindistan’a giderken uğradığı Dahran’da da Suudi Arabistan Kralı Fahd’a, Türkiye’nin İran-Irak savaşında izlediği tarafsızlık politikasını sürdürme kararında olduğunu bildirdi. Özal, bir günlük

---

[268] **Hürriyet**,9 Nisan 1986 Çarşamba,s.15.
[269] Oktay Ekşi, “Meğer Neymiş”, **Hürriyet**,10 Nisan 1986 Perşembe,s.2.

Tahran görüşmelerinden sonra 9 Nisan 1986'da Yeni Delhi'ye giderken de uçakta gazetecilere yaptığı açıklamada, Türkiye'nin iki tarafın da itimadını koruyarak ileride istendiği takdirde arabuluculuk yapacağını söylemiş ve "Türkiye'nin şu ya da bu tarafa eğilmesi olmaz" diye konuşmuştur.

Özal böylece, Körfez ülkelerinin savaşı durdurması için Ankara'nın İran'a baskı yapması yolundaki beklentilere de açık bir yanıt vermiş oldu. Başbakan'a yakın bir kaynak, Milliyet'e, Hükümetin siyasetini şöyle özetledi: "İran'dan petrol alımı ve mal satımını durdurması Türkiye'nin menfaatine değildir. Savaş bitince bir daha İran'la iş yapamayız."

Başbakan Özal ayrıca, bölge barışı için Türkiye'nin başlattığı bir inisiyatifi de ilk kez açıklamıştı. Özal, Suudi Arabistan, İran ve Irak'a ekonomik işbirliği bölgesi kurulmasını önerdiğini söylemiştir[270].

Bu arada Irak'ı destekleyen Körfez ülkelerinin Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde gerileme yapmasını istemedikleri ve Suudi Arabistan'ın bu konuyu Riyad'da Başbakan Özal'a bir kere daha bildirdiği de gelen haberler arasındaydı.

Türk-Suud ilişkilerindeki gelişmelerden haberdar olan bir üst düzey yetkili ise Hürriyet'e 9 Nisan 1986 günü şunları söyledi:

"Bize ne Suudiler ne de diğer Körfez ülkeleri, İran ile ilişkilerinizi kesin, ticaret yapmayın, petrol almayın, bizden alın v.s. diyemezler. Bizim politikamız kendilerine apaçık anlatılmıştır. Ancak söyledikleri ve istedikleri, Irak ile ilişkilerimizin gerilememesi içindir. Bize Irak'ın üzerine gitmeyin. Biz Irak'ı eksik kaldığı alanlarda destekleriz. Merak etmeyin diyorlar."

Yine diplomatik kaynaklar, İran-Irak savaşı ile ilgili gelişmeleri şöyle özetlemişlerdir:

"Körfez ülkelerinin Türkiye'den, İran üzerinde etkili olunması talebinde bulunuldu. Ama Türkiye'nin politikası bellidir. Tarafsız kalmakta kararlıyız. İran istemediği sürece barış girişimleri de yapılamaz. Irak'ın durumunu sarsmamak için Türkiye'nin ekonomik ilişkilerde anlayış göstermesi, ancak

[270] **Milliyet**,10 Nisan 1986 Perşembe,s.8.

Körfez ülkelerinin Irak'a, Türkiye'ye yansımak üzere daha fazla ekonomik yardım sağlamalarıyla mümkün olur."

Türkiye'nin İran-Irak savaşında kilit rol oynadığını öne süren yetkililer, Özal'ın Suudi Arabistan ziyaretine bu açıdan bakılması gerektiğini belirtmişlerdi. Yetkililer ayrıca, "Türkiye şimdiye kadar yürüttüğü politikada ısrar edecektir. Halen Irak ile ilişkilerde radikal bir gerileme de olmamıştır" demişlerdi. Bu arada Türkiye'nin Irak ve İran ile ilişkilerinin kopmasının düşünülemeyeceği de ifade edilmişti[271].

Öte yandan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud El-Faysal, BM Genel Kurulu'nun 41. Dönem toplantısında İran-Irak Savaşı'na da değinerek, bu savaşın herhangi bir amacı olmadığını ve savaşan taraflara yarar sağlamadığını, bilakis bölge ve dünya güven ve barışını tehdit ettiğini belirterek, Kral Fahd'ın bir çok defa iki kardeş ve komşu ülke arasında devam eden bu savaştan ötürü tedirginliğini dile getirdiğini söylemiştir. Prens ayrıca, Suudi Hükümeti'nin bu savaşı sona erdirmek için her türlü çabayı desteklediğini ifade ederek, " Suud Hükümeti, uluslararası yasalara ve BM Anayasası'na ve özellikle İslam kardeşliği ve iyi komşuluk ruhuna uygun olarak Irak-İran anlaşmazlığının barışçı bir çözümü için yardımcı olmuştur" demiştir. Yine Prens Faysal, Kral Fahd'ın, Körfez İşbirliği Konseyi İyi Niyet Komitesi, Bağlantısızlar Hareketi ve BM kanalıyla tüm arabuluculuk girişimlerini desteklediğini de hatırlatarak, Irak'ın bu girişimlere olan olumlu tavrını dile getirmiş, İran'ı da bu girişimlere olumlu cevap vermeye davet ederek, BM'den bu savaşı sona erdirecek tedbirleri almasını istemiştir[272].

Sekiz yıl süren(1980-1988) İran-Irak Savaşı bölgeyi ekonomik ve siyasi olarak sarsan tehlikeli bir olaydı. Bölgenin dengesini bozduğu gibi, ekonomik sıkıntıya da uğrattı. Türkiye ise, savaşan iki devletle ticaret yaparak savaş sürecinden faydalandı. Özellikle Irak'la bunu yaptı. Öyle ki Irak, kendi petrol ihracatının yaklaşık yarısını Türkiye üzerinden yapmıştır. Bu da Türkiye'ye yıllık yaklaşık 400 milyon dolar kazanç sağlamıştır. Ayrıca petrolün

---

[271] **Hürriyet**, 10 Nisan 1986 Perşembe,s.16.

[272] **Suudi Arabistan'dan Selam**, Ocak 1987, Suudi Arabistan Krallığı Ankara Büyükelçiliği Basın Bürosu, s.3.

bir bölümünü ucuz kullanma imkanı sağlamış, kendi toprakları üzerinden yapılan Irak transit ticaretinden de faydalanmıştır. Bu ona yüz milyonlarca dolar kazandırmıştır[273].

D. Bulgaristan Türkleri Meselesinde Suudi Arabistan'ın Tutumu

Yine bu dönemde, Bulgaristan'daki Türklerin maruz kaldıkları zulüm de Türk ve İslam kamuoyunu harekete geçirmişti. 1984 yazında binlerce insan yerlerinden kovuldu ve Türkiye'ye sığındı. Suudiler bu olaylara çok öfkelendiler. Bu konuda yürekli insanlar kardeşlerine etkin yardım yapma konusunda mektuplar, risaleler, makaleler yazdılar. Suudi Hükümeti, insan hakları ihlal edildiği gerekçesiyle durumu kınadı ve uluslararası toplumdan, zulmün ortadan kaldırılması, Türlere dini hüviyetlerinin verilmesi ve yurtlarına geri dönmeleri konusunda müdahale edilmesini istedi.

1987'de Onaltıncı İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, eski Dünya İslam Birliği Genel Sekreteri Dr. Abdullah bin Ömer Nasif başkanlığında, Bulgaristan'daki Müslümanların durumlarının araştırılması için bir iletişim grubu oluşturulması kararı alındı. Bu grup, 21-23 Mayıs 1986 tarihleri arasında Bulgaristan'daki Müslümanları bizzat ziyaret etti. Onyedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansında da, Bulgar Müslümanlarına ilişkin İletişim Grubunun tavsiyeleri, oybirliği ile kabul edildi. Sonra Dünya İslam Birliği Örgütü Genel Sekreterinin başkanlığındaki İletişim Grubu, Bulgaristan'ın Müslümanlara yaptığı zulmün ortadan kaldırılması için çok sayıda görüşme gerçekleştirdi.

Dünya İslam Birliği Örgütü bununla yetinmedi. 27-31 Ocak 1991 tarihlerinde Mekke'de yaptığı 30. Dönem toplantısında, Bulgaristan Türklerinin durumlarının iyileştirilmesi ve kimliklerini muhafaza etmeye yönelik önemli kararlar almıştır.

---

[273] Heysem Geylani, **Dirasatü'n İstrateciyyetü'n Türkiye vel Arab, Dirasetü'n fil İlakat El-Arabiyye-Et-Türkiyye**, S.6,Merkezü'l İmarat Li't-Dirasat vel Buhus El-İstrateciyye,Mart 1994, s.52-53.

İş bu manevi yardımlarla bitmedi. Muhammed bin Nasır El-Abudi başkanlığındaki Dünya İslam Birliği Örgütü Heyeti, Bulgaristan'daki Müslümanların durumlarını ve çalışmalarını incelemek için 13-19 Temmuz 1991'de bir ziyaret gerçekleştirdi. Heyet, Sofya, Varna, Razgrat ve Şumnu şehirlerini ziyaret etti. On beşten fazla proje için gerekli acil nakdi yardımlar ve tutarı 150 bin dolardan fazla eden 76 imamın maaşlarını ödeyerek nakdi yardımda bulundu

Dünya İslam Birliği sorumlularının Bulgaristan'daki Türklerle iletişimi daha sonra da devam etti ve maddi ve manevi yardımlarda bulundular. Bu yardımların çoğu, Osmanlı döneminde yapılan medrese ve mescitlerin onarımı ile ilgiliydi. Kitap basımı, öğretmen ve imamlar için de yardımlar yapıldı. Ayrıca Bulgaristan'dan gelen umreci ve hacılar da misafir edildi[274].

E. Karşılıklı Ziyaretler

1. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984)

a. Ziyaretten Beklentiler

Cumhurbaşkanı Kenan Evren 21 Şubat 1984'te Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın resmi konuğu olarak Riyad'a gitmiştir. Türk heyetinde Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk ile özel sektörü temsilen Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar da yer almıştır[275].

Esenboğa Havaalanı'ndan Başbakan Turgut Özal, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ, TBMM Başkanı Necmettin Karaduman, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri , bazı bakanlar tarafından uğurlanan

[274] El-Abudi,a.g.e.,s.62-64.
[275] **Hürriyet**,21 Şubat 1984 Salı,s.11.

Evren[276], Esenboğa Havaalanı'ndan ayrılmadan önce verdiği yazılı demecinde, "gerek Türkiye, gerek Suudi Arabistan kendi bölgelerinde barış ve istikrarın idamesi açısından büyük gayret sarf etmekte ve önemli roller oynamaktadırlar" demiştir[277].

Milliyet Gazetesi başyazarı Mehmet Barlas, Türkiye'nin Evren'in gezisinden ve Suudi Arabistan'dan beklentilerinden bahsettiği yazısında; Türkiye'nin istikrar içinde kalkınmak ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak yolunda harcadığı çabaların aslında en büyük izleyicisinin Suudi Arabistan olması gerektiğini iddia ederek, Suudi Arabistan'daki yönetimin bugün kendini güven ve istikrar içinde hissediyorsa, bunda Türkiye'nin payının çok büyük olduğunu ve eğer Körfez ülkeleri, kuzeyden gelip güneyi etkileyecek bir siyasi çalkantının fırtınası içinde yaşamıyorsa, bunun teminatının Türkiye olduğunu ifade etmiştir.

Barlas, ayrıca, "buna karşı Türkiye, ne Suudi Arabistan'dan ne de diğer petrol ülkelerinden bir katkı istemektedir. Türkiye'nin istediği tek şey Arap ülkelerinin Türk teknolojisine, Türk ticaret ve sanayi ürünlerine pazarlarında ayrıcalıklı imkânlar tanımasıdır. Türkiye'nin istediği, kanıtlanmış bir birikimin, Suudi yöneticileri tarafından daha çok desteklenmesidir" demiş ve Türk-Suudi dostluğunda, karşılıklı dayanışmanın çok önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır[278].

Uçağı Suriye semalarından geçerken Evren, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'a bir mesaj göndererek "kendisine ve Suriye halkına en iyi dileklerini" bildirmiş, aynı şekilde Ürdün semalarından geçişi sırasında da Kral Hüseyin'e de "size en iyi dileklerimi sunar, kardeş Ürdün halkına mutluluklar dilerim" mesajını iletmiştir[279].

Evren'in ziyaret ettiği Suudi Arabistan'da yaklaşık 85 Türk firması ve 120 bin Türk işçisi ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır[280]. Evren'in Suudi Arabistan'a yapacağı ziyaret, burada yaşayan Türkler arasında da

---

[276] **Milliyet**,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.1.
[277] **Hürriyet**,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.11.
[278] Mehmet Barlas, "Türkiye'nin Beklediği",**Milliyet**,21 Şubat 1984 Salı,s.1.
[279] **Hürriyet** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.11; **Milliyet** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.7.
[280] **Tercüman** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.6.

heyecan yaratmış ve binlerce Türk'ün Evren'i görmek için sabırsızlandığı bildirilmiştir. Türk sanatçıların kasetlerinin çok tutulduğu Suudi Arabistan, Türk gurbetçilerle adeta ikinci Almanya görünümündedir[281].

b. Kenan Evren Riyad'da

Sinop adlı THY uçağı ile saat 13.00'da Riyad Kral Halid Havaalanı'na inen ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Kral Fahd bin Abdülaziz tarafından büyük bir törenle karşılanmıştır. Evren, Türk bayraklarıyla donatılan havaalanında uçaktan inerken 21 pare top atışıyla selamlanmıştır[282].

Kral Fahd, Evren'i uçağın merdivenlerinde karşılamış ve iki lider samimi bir şekilde kucaklaşmıştır[283]. Milli marşların dinlenilmesinden sonra Evren'e, karşılamaya gelen Suudi yetkililer ile Türkiye'nin Cidde Büyükelçiliğinin yetkilileri takdim edilmiştir.

Evren'i Riyad'da Kral Fahd'ın yanı sıra, Başbakan Birinci Yardımcısı ve Milli Muhafız Komutanı Veliaht Prens Abdullah bin Abdülaziz, Başbakan İkinci Yardımcısı Savunma ve Havacılık Bakanı Prens Sultan bin Abdülaziz, Riyad Belediye Başkanı ve Suudi Arabistan'ın Ankara Büyükelçisi karşılamışlardır. Daha sonra iki lider aynı arabaya binip, Türk ve Suudi bayraklarıyla donatılan yoldan kente doğru hareket etmişlerdir. İkâmetine tahsis edilen Kasr-el Mutamarat Sarayı'na giden Evren, burada Kral Fahd ile bir süre görüşmüştür[284].

Aynı gün Kral Fahd, Evren onuruna Nasırıyye Sarayı'nda bir akşam yemeği vermiş ve yemekten önce Kral Fahd, Suudi Arabistan'ın en büyük nişanı olan ve devlet başkanlarına verilen "Abdülaziz Nişanı"nı Evren'e takdim etmiştir. Altından bir yıldız şeklinde olan nişan, yine altından bir kolye ile tamamlanmış şekildedir. Kral Fahd Evren'e ayrıca Türk-Arap dostluğunun bir simgesi olarak bir hançer de armağan etmiş, Evren de Fahd'a, bir leğen

[281] **Hürriyet**,21 Şubat 1984 Salı,s.13.
[282] **Milliyet** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.7;**Tercüman** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.10.
[283] **Tercüman** ,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.10.
[284] **Hürriyet**,22 Şubat 1984 Çarşamba,s.11.

ve bir ibrikten oluşan altın bayraklı bir çeşmibülbül, oltu taşından yapılmış imamesi altın olan bir tespih ve bir Hicret Altını ile Fahd'ın at üzerindeki bir tablosunu armağan etmiştir. Kral özellikle çeşmibülbülü çok beğenmiştir. Hediye teatisinden sonra başlayan ve yaklaşık 300 davetlinin katıldığı yemek bir saat sürmüştür[285].

Cumhurbaşkanı Evren, Kral Fahd ile 22 Şubat'ta sabah ve gece baş başa beş saat süren iki ayrı görüşme yapmıştır. Nasıriye Sarayı'ndaki bir buçuk saat süren sabahki görüşmelerde[286] Evren, İran-Irak Savaşı'nın sona erdirilmesi için her türlü çabayı göstermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Evren, Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanının İran'a gideceklerini hatırlatarak, "barışa katkısı olacaksa ben bile Tahran'a giderim" demiş, Fahd ise Türkiye'nin bu konuda gösterdiği gayretleri takdirle karşıladığını ifade etmiştir[287]. Ayrıca Evren tarafından Türkiye'ye davet edilen Fahd'ın, bu daveti memnuniyetle kabul ettiği ve ziyaret tarihinin daha sonra saptanacağı da açıklanmıştır[288].

c. Resmi Görüşmeler

12.45'te başlayan resmi görüşmelerde ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi üzerinde durulmuş, Lübnan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiği, Filistin halkının meşru haklarının tanınması konularında iki ülke arasında tam bir görüş birliği sağlanmıştır. Görüşmeler sırasında, Türkiye, Suudi Arabistan'ın Kıbrıs konusundaki dostane tutumundan duyduğu memnuniyeti bir kez daha belirmiştir[289].

Evren ile Fahd, bir buçuk saat süren ikili görüşmelere geçtiklerinde, Kaya Erdem ile mevkidaşı Suudi Maliye Bakanı, Vahit Halefoğlu ile de

---

[285] **Milliyet**, 22 Şubat 1984 Çarşamba, s.7; **Hürriyet**, 22 Şubat 1984 Çarşamba, s.11; **Tercüman** , 22 Şubat 1984 Çarşamba, s.10.
[286] **Hürriyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.
[287] **Milliyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.5; **Tercüman**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.10.
[288] **Hürriyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.
[289] **Hürriyet** ,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.

mevkidaşı Suudi Dışişleri Bakanı Prens Faysal bir buçuk saate yakın görüşmüşler, toplantıdan sonra Halefoğlu, Türk basın mensuplarına, "görüşlerimiz arasında büyük yakınlıklar bulunduğunu belirttim. Faysal da aynı fikirde. Kıbrıs'taki görüşmeleri ve KKTC ilanının sebeplerini bir kere daha anlattım" demiştir[290].

Görüşmelerin birinci bölümünün tamamlanmasından sonra verilen arada Malaz Hipodromu'nda onuruna düzenlenen at yarışlarını Kaya Erdem ve Vahit Halefoğlu ile birlikte izleyen Evren, birinci olan at ile yarışan Türk jokeyini kutlamış, yarışmada derece alan atların sahiplerine ödüllerini vermiştir[291].

Günün ikinci görüşmelerinde iki ülkenin heyetleri askeri ve ekonomik işbirliği konularını ele almışlar, görüşmeler sonunda savunma bakanlarının başkanlık ettiği heyetler arasındaki görüşmeler sonunda, "Askeri Eğitim-Öğretim ve Geçici Görev Alanlarında Ortak İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır[292]. Türkiye'nin savunma konusunda başka devletlerle imzaladığı antlaşmalardan daha kapsamlı olduğu bildirilen anlaşma uyarınca, Suudi subayların Türk askeri okullarında kursiyer olarak eğitim görmesi, Türk eğitmenlerinin geçici görevlerle Suudi Arabistan'da bulunarak Suudi subaylara eğitim vermeleri mümkün olacaktır. Anlaşma ayrıca Türkiye'nin Suudi Arabistan'a hafif silah, avcı botları ve askeri gemiler ihraç etmesini de öngörmektedir[293]. Bu anlaşma çerçevesinde Temmuz 1984'te, aralarında F-5 ve F-104 pilotlarının da bulunduğu bir askeri heyet, görevi doğudaki petrol yataklarını korumak olan Kuzey Yemen sınırındaki Khaymis Mushayt üssüne giderek, buradaki Arap birliklerini eğitmeye başladı. 15 Temmuz'da Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk, Suudi Arabistan gezisi sırasında söz konusu üssü ziyaret ettiğinde, Kral Fahd kendisinden Türk askeri danışmanlarının çabalarından duyduğu memnuniyeti Evren'e iletmesini rica etti. Yine Eylül 1984'te bir Suudi Arabistan heyeti Türkiye'yi ziyaret etti. Bunun hemen ertesinde 1985'te de MKE ile Suudi Arabistan'ın ortaklaşa kimyevi madde

[290] **Hürriyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.
[291] **Milliyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.5; **Tercüman**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.10.
[292] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.126.
[293] **Hürriyet** ,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.

üretimi için bir anlaşmaya vardıklarını iddia eden haberler yabancı basında yer aldı. Söz konusu haberlere göre, ABD ve Federal Almanya da bu girişimlere katılacaklardı[294].

Türk-Suud ekonomik temaslarında ise Türk heyeti, daha önce getirilen 13 projeye ek olarak "gecekondu altyapı projesi" adlı yeni bir proje getirerek kredi talebinde bulunmuştur. Söz konusu projenin finans boyutu 200 milyon dolar olup, anlaşmalar sonucunda Suudi Kalkınma Fonu'nu temsilen bir heyetin Türkiye'ye gelerek ilke anlaşması imzalanmasının beklenmekte olduğu da gelen haberler arasındadır[295]. Yine iki ülke maliye bakanları arasında yapılan görüşmelerde, özel sektörce kurulacak "Türk-Suudi Ortak Yatırım ve Ticaret Şirketi" için hükümetlerin teşviklerinin sağlanması konusunda ilke anlaşmasına varıldığı gibi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar ile Suudi yetkililer arasında da 18 yatırım projesi, yatırım finansman şirketi kurulması, ticaret hacminin arttırılması ve inşaat sektörü konularında da görüşmeler yapılmıştır[296].

Kenan Evren'in Suudi Arabistan ziyareti sırasında Kral Fahd Evren'e "olağanüstü" ve "çok önemli" olarak nitelendirilen bir yaklaşım göstererek, programda olmamasına rağmen 22 Şubat günü ikâmetine tahsis edilen sarayda Evren'i ziyaret etmiş ve üç buçuk saat süren baş başa bir görüşme yapmıştır. Fahd aynı akşam ayrıca, Riyad Emiri'nin Evren onuruna verdiği yemeğe de, sürpriz bir kararla katılarak Evren'le bir saat samimi bir biçimde sohbet etmiş, iki devlet başkanı yemekten sonra da ayrılmamışlardır. Kral Fahd'ın diplomatik kuralları ve Suudi geleneklerini aşan bu yakınlığı, görüşmelerin seyrinin olumluluğu yanında, ayrıntıları daha sonra belirlenecek işbirliği konularında hızlı ve çabuk karar alma umudunu da güçlendirmiştir[297].

Evren ayrıca, görüşmeler başlamadan öce sabahleyin Suudi Arabistan Savunma Bakanlığı'nı ziyaret ederek Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hakkında bilgi almıştır[298].

---

[294] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.126.
[295] **Milliyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.5. **Hürriyet** ,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.
[296] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.126.
[297] **Hürriyet** ,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13.
[298] **Hürriyet** ,23 Şubat 1984 Perşembe,s.13;**Milliyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.5.

Evren'in ziyareti ve Türk-Suud ilişkileri konusunda Tercüman Gazetesi'nde oldukça önemli değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu değerlendirmelere göre, Suudi Arabistan'ın en büyük nişanı olan ve şimdiye kadar hiçbir devlet başkanına verilmediği söylenen "Abdülaziz Nişanı"'nın Evren'e verilmesi son derece önemlidir. Yine tarihi ziyareti değerlendiren Suudi bir diplomat, "bundan daha güzeli olamaz" derken gerçeği mübalağasız dile getirmiştir. Aynı değerlendirmede ayrıca, "aslında dış politikaları bakımından birbirlerine çok yakın ve tarihten gelen bir bağlılıkla birbirlerini dost ve kardeş kabul eden Türkiye ile Suudi Arabistan arasında böylesine bir ilişki, daha doğrusu yıllarca gecikmiş böyle bir bağ normal karşılanmalıdır. Türkiye'nin Ortadoğu'da güçlü bir denge unsuru oluşunun başta Suudi Arabistan olmak üzere dost ülkeler tarafından memnunlukla karşılanması ne kadar normal ise o dost ülkelerin de Türkiye'ye bazı konularda yardımcı olması ve kolaylıklar sağlaması o kadar normaldir. Ne var ki çarpık zihniyet ürünü suni birtakım tabular bu dost ülkelerle kucaklaşmayı, el sıkışmayı ta bu günlere kadar geç bırakmasını da bilmiştir" ifadeleri de yer almıştır. Evren'in ziyaretiyle ilgili bir Suudi diplomatın "geç oldu fakat güç olmayacak" sözü ziyareti sanki özetliyordu[299].

Suudi Arabistan ziyaretini sürdüren Evren 23 Şubat'ta, Kaya Erdem, Zeki Yavuztürk, Vahit Halefoğlu ve Türk heyetinin diğer üyeleriyle birlikte Basra Körfezi kıyısındaki sanayi kenti Cubail'e gitmiş, Cubail-Yanbu Kraliyet Komisyonu Başkanı Dr. Faruk Ahdar ile kentin ileri gelenleri tarafından ağırlanmıştır. Buradaki çeşitli kuruluş ve sanayi tesislerini ve Kral Fahd Sanayi Limanı'nı gezen Evren öğleden sonra yeniden Riyad'a dönmüştür[300].

d. Basınının Ziyarete İlgisi

Suudi Arabistan radyo ve televizyonu ile basını Evren'in ziyaretine geniş yer ayırmış, Evren-Fahd görüşmelerini manşetten vermiştir. Haberlerde

[299] **Tercüman**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.10.
[300] **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.13.**;Milliyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.10.

iki devlet başkanının bölgedeki durumla ilgili olarak yaptıkları görüşmelerin bölgedeki sorunların çözümü açısından büyük önem taşıdığı yazılmıştır. Suudi basını iki ülke arasında imzalanan askeri eğitim ve öğretim alanındaki işbirliği antlaşmasına da geniş yer vermişlerdir[301].

Bu arada diğer İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için Pakistan, Libya ve Tunus ile de Suudi Arabistan'la imzalanan antlaşmaya benzer antlaşmaların imzalandığı, Cezayir ve Malezya ile de askeri eğitim antlaşmalarının imzalanacağı yetkililer tarafından ifade edilmiştir[302]. Er-Riyad gazetesi bu haberi, "görüşmeler bugün başlıyor" başlığıyla ve Evren ile Fahd'ı bir arada gösteren renkli bir fotoğraf eşliğinde yayınlamış, alt başlık olarak da "Kral Hazretleri büyük misafirini karşıladı" ifadesini kullanmıştır. El-Cezire Gazetesi de haberinde, "Türkiye Cumhurbaşkanı resmi ziyaret için Riyad'da" başlığına yer vermiş ve Kral Fahd'ı Evren'e altın kılıç hediye ederken gösteren fotoğrafla birlikte yayınlamıştır. Londra'da yayınlanan ve günlük olarak Arap ülkelerinde satılan Şark-ül Evsad Gazetesi de haberi birinci sayfasında ve Evren'in, "bölgede Suudi Arabistan'ın rolü önemlidir" sözlerini kullanarak vermiştir[303].

Kenan Evren'in Suudi Arabistan ziyaretiyle ilgili, "Evren'in değişik Yaklaşımı" başlıklı bir yazı kaleme alan ve aynı zamanda ziyareti yerinde takip eden gazeteciler arasında da yer alan Mehmet Ali Kışlalı; "son yıllarda Türk-Suudi ilişkilerini yakından izleyenler hep düş kırıklığına uğruyorlardı. Kim Riyad'a, Cidde'ye geldiyse düş kırıklığı içinde dönmüştü. Bir şeyler isteniyor, bir şeyler vaat ediliyor, sonra ortaya hemen hemen hiçbir şey çıkmıyordu. Bu arada zaman zaman gurur kırıcı davranış hikayeleri de duyuluyordu.

Bu defa Evren'in yaklaşımı çok hem de pek çok değişik oldu. Cumhurbaşkanı ev sahiplerine apaçık bir mesajı, önce dolaylı, sora da doğrudan verdi. Türkiye ile Suudi Arabistan bu bölgenin önemli parçalarıydılar. Surunlar her ikisini de yakından ilgilendiriyordu. Bakış açıları

---

[301] **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.13.
[302] **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.13.
[303] **Milliyet**,23 Şubat 1984 Perşembe,s.5.

hemen hemen aynı fakat görüşleri bilhassa İran-Irak savaşında oldukça farklıydı. Ama yakın istişarelerde bulunmaları, mümkün olduğunda birlikte hareket etmeleri her iki ülkenin de çıkarına olacaktı" demiş ve Kral Fahd'ın bu mesajı aldığını ifade etmiştir. Kışlalı ayrıca, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam alemiyle ilişkilerine büyük önem ve ağırlık vermesi ve İran-Irak Savaşında takındığı tarafsız dostane tutumun şimdi daha da önem kazandığını ortaya koymuştur.

Kışlalı, Türkiye'nin İslam dünyasında ve bölgede varlığını hissettiren bir başka girişimin, silahlı kuvvetler arasındaki eğitim anlaşmaları olduğunu ve böylesi bir yakınlaşmanın son derece önemli olduğunu da belirtmiştir.

Yine Kışlalı, bütün Türk heyeti gibi Milli Savunma Bakanı Kaya Erdem'in de Suudilere değişik yaklaştığını, iki ülke arasındaki sorunun "kredi sorunu" olmadığını özellikle vurguladığını da bildirmiştir.

Kışlalı'nın ikili ilişkilere yaklaşımı şöyleydi: "Suudilerden alınacak birkaç milyon dolar kredi işe yaramaz. Türkiye için asıl önemli olan büyümesine sağlık kazandırmak ve ihracatını arttırmaktır. Suudiler, ithal ettiği on dört milyar dolarlık besin maddesinin bir milyarlık kısmını Türkiye'den alsalar, Türkiye'den daha fazla işçi talebinde bulunsalar Türkiye çok daha kazançlı çıkacaktır. İşte Kaya Erdem de Türkiye için önemli yakın ve sağlıklı ilişkiler kurmaya çalışıyor."

Cumhurbaşkanı Evren'in şahsında simgelenen bu yeni yaklaşıma Fahd'ın yanıtının çok açık ve gösterişli olduğunu, kendisinden hep bir şeyler istenmeyi beklemiş Fahd'ın Evren'e ne yapacağını bilemediğini, büyük itibar gösterdiğini sergilemek için protokol kurallarını bir yana ittiğini, Evren'in de buna sıcak bir şekilde yanıt verdiğini ve böylece yakınlaşmanın bir çığ gibi gösterişli bir şekilde geliştiğini de ifade eden Kışlalı; "bütün bu yakınlaşma ve dostluk havasından eskinin ucuz beklentilerini çıkarmamak gerek. Bununla birlikte Evren heyetinin buradan önemli adımlar atmış olarak dönmesi kuvvetli bir olasılık" demiştir[304].

[304] Mehmet Ali Kışlalı, "Evren'in Değişik Yaklaşımı", **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.13.

Geziyle ilgili görüşlerini Riyad'dan yazan, Tercüman Gazetesi'nden Kenan Akın ise, iki lider arasında mutabakat sağlandığı yeni bir dönemin başladığını ifade etmiştir[305].

e.Evren'in Basın Toplantısı

Kral Fahd'ın resmi konuğu olarak Suudi Arabistan'ı ziyaret etmekte olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 25 Şubat'ta Cidde'ye geçmeden önce Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El Faysal bin Abdülaziz ile bir saat kadar görüşmüştür. Daha sonra bir basın toplantısı düzenleyen Evren, Türkiye'nin Ortadoğu başta olmak üzere İslam aleminin karşı karşıya bulunduğu sorunlar hakkındaki görüşlerini anlatmıştır. Misafir Sarayı'nda yerel saatle 09.00'daki basın toplantısında sözlerine, şahsına ve Türk heyetine karşı Suudi Arabistan'da gösterilen hüsnükabul ve misafirperverlikten duyduğu memnuniyeti dile getirerek başlayan Kenan Evren[306], "Ortadoğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı, tek taraflı emrivakilerle gerginliği arttıran İsrail'dir" demiş[307] ve Türkiye'nin, Ortadoğu sorununun ancak İsrail'in 1967 savaşından sonra işgal ettiği Kudüs dahil tüm Arap topraklarından çekilmesi ve bağımsız devlet kurma hakkı da dahil Filistin halkının tüm meşru ve vazgeçilmez haklarının tanınması ile çözülebileceği kanısını taşıdığını ifade etmiştir[308].

Türkiye'nin İslam Konferansı içinde başarılı çalışmalar yapılması için her türlü çabayı sarf etmeye hazır olduğunu kaydeden ve Ortadoğu'da istikrarı sağlamak için İslam ülkelerine birlik çağrısında bulunan Evren, İslam zirvesinde, KKTC'ye gösterilen desteğin memnuniyet verici olduğunu da sözlerine eklemiştir[309].

---

[305] **Tercüman** ,24 Şubat 1984 Cuma,s.6.
[306] **Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13.
[307] **Tercüman**,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.10.
[308] **Milliyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.6.
[309] **Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13.

Konuşmasının son bölümünde Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere değinen Evren, sözlerini şöyle tamamlamıştır:

"Majeste Kral Fahd ile iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler üzerinde de durduk. Türkiye, önemli aşama kaydetmiş sanayisiyle, gelişmekte olan bir teknolojiye ve büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Bugün dünyada kendini ispatlamış olan Türk inşaat sektörü Suudi Arabistan'ın altyapı, tarım ve sınai kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesine daha fazla katkıda bulunmaya hazırdır. Ayrıca Türkiye'nin tarımsal ve sınai üretiminin Suudi Arabistan piyasasının ihtiyaçlarına son derece uygun bulunduğu ve mevcut potansiyelin ışığında, Türk-Suudi ticari ilişkilerinin en azından bugünkünün birkaç misli bir hacim kazanması gerektiği düşüncesindeyiz. Suudi Arabistan'la ilişkilerimizin mükemmelliği, bu ziyaretle bir kere daha teyit olmuştur. Türk-Suudi dostluğunun, sadece iki dost ve kardeş ülkenin değil, bütün bölgenin çıkarları yararına olduğu inancındayız"[310].

Basın toplantısından sonra , Misafir Sarayı'nda Kral Fahd ile resmi ziyareti çerçevesinde bir saat kadar baş başa görüşen, ardından da Fahd ile birlikte Riyad Kral Halid Havaalanı'na gelen Cumhurbaşkanı Evren, düzenlenen askeri törenden sonra Kral Fahd'ın özel uçağı ile Cidde'ye gitmiştir. Cidde'de bir süre dinlendikten sonra karayolu ile Mekke'ye geçen Evren, bura'da olağanüstü güvenlik önlemleri arasında ihram giyip Kâbe'yi tavaf etmiş ve umre yapmıştır. Evren, ziyaretin ardından tekrar Cidde'ye dönmüştür[311]. Evren ayrıca kaldığı Misafir Sarayı'nda İslam Konferansı Genel Sekreteri Habib Şatti'yi, ardından da İslam Kalkınma Bankası Guvernörü Ahmet Muhammed Ali'yi de kabul etmiştir[312]. Aynı gün Medine'ye geçen Evren, Hz. Muhammed'in mescidine gitmiş, mescidi baştan başa dolduran cemaatle birlikte öğle namazını kılmıştır. Evren daha sonra Hz. Muhammed'in kabrini de ziyaret ederek dua etmiştir[313]. "El Medine" Gazetesi, Evren'in Medine ziyaretini birinci sayfadan ve resimli olarak

[310] **Tercüman**,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.10;**Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13.
[311] **Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13;**Milliyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.6.
[312] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13; **Tercüman**,26 Şubat 1984 Pazar,s.9.
[313] **Tercüman**, 26 Şubat 1984 Pazar,s.9.

verirken, “Evren Medine-i Münevvereyi ziyaret etti” başlığını kullanmıştır. “Saudi” ve “El Yorum” Gazeteleri de Medine ziyaretini ön plana çıkarmışlardır[314]. Evren’in, bu ziyaretin ardından yurda döneceği bildirilmiştir[315].

Suudi Arabistan’a yaptığı beş günlük ziyareti tamamlayarak 25 Şubat akşamı saat 17.20’de beraberindeki heyetle birlikte yurda dönen ve Esenboğa Havaalanında devlet yetkilileri tarafından karşılanan Evren[316], “iki ülkenin bölgede, ölçülü ve dengeli politikalarıyla istikrar unsuru olmaya devam ettiklerini ve olmaya devam edeceklerini” bildirmiştir. Evren, Suudi Arabistan’da hüsnü kabul ve büyük bir anlayışla her kademede büyük bir ilgiyle karşılaştıklarını söyleyerek, “Türk ve Suudi firmalarının katılacağı ortak bir yatırım şirketi kurma fikrinin olumlu karşılandığını” da sözlerine eklemiştir[317].

Ayrıca, “Bölgede barışı sağlamak amacıyla Fahd bin Abdülaziz’in gayretlerini bildiğini, Kral’ın bu konudaki değerlendirmelerini öğrenmek ve görüşlerinden istifade etmek fırsatını bulduğunu” belirten Evren, konuyla ilgili olarak “iki ülkenin tutum ve yaklaşımlarının büyük benzerlik gösterdiğini” de kaydetmiştir.

Cumhurbaşkanı Evren, son üç yılda iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin tatmin edici seviyeye ulaştığını, ancak en son raddeye gelmediğini hatırlatmış, ticari mübadelelerin ve temasların arttırılacağını, Türk ve Suudi firmalarının ortak bir yatırım şirketi kurmaları için gerekli hazırlıkların başladığını da bildirmiştir[318].

Evren ayrıca, Suudi Arabistan ve Türkiye’nin İslam camiasının birer aktif üyesi olduğunu belirterek, Türkiye’nin çok istediği Arap-İslam birlik ve beraberliğinin henüz arzu edilen ölçüde sağlanamadığının, Türkiye’nin İslam alemine, Arap kardeşlerine ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerine büyük önem

---

[314] **Tercüman**,27 Şubat 1984 Pazartesi,s.10.
[315] **Hürriyet** ,25 Şubat 1984 Cumartesi,s.13.
[316] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.
[317] **Tercüman**,26 Şubat 1984 Pazar,s.9.
[318] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.

verdiğinin altını çizerken öne çıkardığı kavramlarla geleneksel Türk dış politikasındaki değişimi de gösteriyordu[319].

Hürriyet Gazetesi'nin bildirdiğine göre, Evren'in Suudi Arabistan ziyareti tam bir sürpriz ile neticelenmiştir. Suudi Kralı Fahd, Türk heyeti Riyad'dan ayrılmadan önce havaalanında Evren ile yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını ifade etmiştir. Bir diplomatik kaynağın açıkladığına göre, Kral Fahd Evren'e, Türkiye'nin ilgilendiği 400 milyon dolarlık "program kredisi" ile 350 milyon dolarlık "proje kredisi"nin gerçekleştirilebileceğini söylemiştir[320].

Milliyet Gazetesi'ndeki "gezi neler getirdi" başlıklı haberde ise, 250 milyon dolar gecekondu kredisi verilmesinin ilkesel açıdan benimsendiği, 450 milyon dolarlık program kredisinin mart ayı içinde kesinleşmesinin kararlaştırıldığı, Suudi Arabistan'ın yiyecek ithalatının bir milyar dolarlık bölümünün Türkiye'den sağlanması olanağının belirdiği ve Suudi işadamlarının Türkiye'deki şirketlerin hisse senetlerini satın alabilmesinin mümkün hale geldiği yazılmıştır[321].

Bu arada Mehmet Ali Kışlalı, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El-Faysal ile 45 dakika süren bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatta, Cumhurbaşkanı Evren'in ziyaretinin, iki ülke arasındaki ilişkilere büyük bir itici güç getirdiğini özellikle vurgulayan Faysal, iki ülkenin her alanda işbirliği yapacaklarını, işbirliğinde engeller çıkarsa, bunların süratle ortadan kaldırılması için kararlı olduklarını ve bunun için gerekli siyasi istek, irade ve kararlılığın mevcut olduğunu söylemiştir[322].

---

[319] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.126.
[320] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.
[321] **Milliyet**,27 Şubat 1984 Pazartesi,s.1.
[322] **Hürriyet** ,26 Şubat 1984 Pazar,s.13.

2. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Türkiye Ziyareti (10-15 Eylül 1984)

a. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Ankara'ya Gelişi ve Resmi Görüşmeler

Suudi Arabistan Başbakan Birinci Yardımcısı ve Ulusal Muhafız Ordusu Komutanı Prens Abdullah bin Abdülaziz, Başbakan Turgut Özal'ın resmi konuğu olarak 10 Eylül 1984'te Ankara'ya gelmiş, Türk ile Suudi Arabistan heyetleri arasındaki resmi görüşmeler de aynı gün Ankara'da başlamıştır.

Abdullah bin Abdülaziz Ankara'da devlet töreniyle ve Başbakan Özal tarafından karşılanmıştır. Suud heyetinde ayrıca Ulaştırma Bakanı Hüseyin Mansuri ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Muhammed El-Faiz de yer almıştır. Abdullah bin Abdülaziz'in, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından da kabul edileceği bildirilmiştir.

Edinilen bilgilere göre, Başbakan Özal ile Abdullah bin Abdülaziz'in başkanlık ettiği Türk-Suud resmi görüşmelerinde, bu ülkede yaşayan 80 bin kadar Türk işçisinin sorunlarının yanı sıra, iki ülke arasındaki ticaretin arttırılması ve bölgesel siyasi durum üzerinde görüş alışverişi yapılmıştır. Yetkililer Türkiye'den 70 kadar şirketin Suudi Arabistan'da taahhüt işlerinde çalıştığını belirterek, toplam iş hacminin 3.5 milyar doları bulduğunu söylemişlerdir[323].

b. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Cumhurbaşkanı Kenan Evren Tarafından Kabulü

Türkiye'de misafir olarak bulunan Suudi Arabistan Başbakan Birinci Yardımcısı Abdullah bin Abdülaziz, 11 Eylül'de Cumhurbaşkanı Evren

[323] **Milliyet**,11 Eylül 1984 Salı,s.9.

tarafından kabul edilmiş, kabulde Başbakan Özal da hazır bulunmuştur. Evren'in misafir Başbakan Yardımcısını kabulü bir saat kadar sürmüştür. Kabulden sonra Evren, saat 12.00'de Çankaya Köşkü'nde konuk Başbakan Yardımcısı Abdullah bin Abdülaziz onuruna bir öğle yemeği vermiştir. Yemekte konuk Ulaştırma ve Çalışma Bakanlarının yanı sıra Başbakan Özal, Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Ulaştırma Bakanı Veysel Atasoy, Çalışma Bakanı Mustafa Kalemli ve DPT Müsteşatı Yusuf Bozkurt Özal da hazır bulunmuştur.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, misafir bakanları kabulü sırasında Suudi Arabistan'da çalışan Türk işçilerinin durumu ile ilgili iki ülkenin işbirliğini arttırmasına yönelik konularda bilgi alış-verişinde bulunulduğu öğrenilmiştir.

Öte yandan, Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği'nden verilen bilgiye göre, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, misafir Başbakan Yardımcısı Abdullah bin Abdülaziz'i Çankaya Köşkü'nde kabulü sırasında yaptığı konuşmada; "Suudi Arabistan ile ilişkilerimiz her alanda iki ülkenin yararına olarak çok olumlu bir çizgide gelişmektedir" demiş, Veliaht Prens de bu sözlere katıldığını belirterek, Türkiye ile olan ilişkilere ayrı ve özel bir önem verdiklerini söylemiştir.

Bu arada Konuk Prens Abdullah bin Abdülaziz, Cumhurbaşkanı Evren'e Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın "iki ülke ilişkilerinin her geçen gün artan bir hızla gelişmesinden duyduğu memnuniyeti " dile getiren bir mesajını da sunmuştur[324].

Konuk Prens, Başbakan Özal'la birlikte 12 Eylül'de Eskişehir ve Gölcük'te askeri incelemelerde bulunmuştur. Eskişehir Hava Taktik Kuvveti bünyesindeki tesisleri gezen konuk Prens, daha sonra Gölcük'e geçmiştir. Tersane Komutanlığı'ndaki brifingi izleyen Prens ve Özal, sonra tersaneyi gezmişlerdir. Konuk Prens, Ekim'de denize indirilecek olan Doğanay Denizaltısını da incelemiştir.

---

[324] **Milliyet**,12 Eylül 1984 Çarşamba,s.7.

c. Prens Abdullah bin Abdülaziz İstanbul'da

Suudi Prens Abdullah bin Abdülaziz, aynı gün saat 18.00'da Özal ve Halefoğlu ile birlikte Gölcük'ten uçakla İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da dört gün kalacak olan Prens'in onuruna, Başbakan Özal'ın Sheraton Oteli'nde bir akşam yemeği vereceği bildirilmiştir.

Bu arada Konuk Prens, Anadolu Ajansı'nın sorularını yanıtlarken, Türk-Suud ilişkilerinin "geleneksel" değil, aynı zamanda, "organik" bir özellik taşıdığını belirterek, "kardeş, ancak kardeşiyle varlığını sürdürebilir. Bu nedenle milletlerimizin bölgedeki siyasi istikrarın sağlanmasına olan arzusu, sadece ekonomik arzudan doğmamaktadır" diye konuşmuştur. Bölgedeki kısır döngünün sorumlusunun İsrail olduğunu kaydeden Prens Abdullah bin Abdülaziz, Müslüman ülkelerin ortak hareket etmeleri halinde bu döngünün kırılacağını belirtmiştir. Prens ayrıca, Filistinlilerin ülkelerine dönmeleri ve Kudüs'ün kurtarılması için de Müslüman ülkelerin birlik olması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.

Diğer taraftan, Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki işbirliğinin büyük ölçüde "savunma sanayinde ortaklık" noktasında yoğunlaşacağı belirtilmektedir. İşbirliği gerçekleştiği takdirde, kurulacak ortak şirketler ve ortak yatırım projeleri, iki ülkede birden faaliyete başlayacaktır. Böylelikle Türk teknolojisi ve teknisyeniyle Suudi sermayesinin birleşmesi ve iki ülkenin silah bakımından dışarıya bağımlılığının azaltılması hedeflenmektedir. Konuk Prens, ülkesinin açtığı ihalelerde Türk firmalarına öncelik tanınacağını da açıklamıştır[325].

Resmi ziyaretini sürdürmekte olan Prens Abdullah bin Abdülaziz, beraberindeki heyetle birlikte 13 Eylül'de İstanbul'un tarihi yapıtlarını gezmiştir. Sabah saat 11.00'de İbrahim Paşa Sarayı'na gelen Prens'i kapıda Başbakan Özal, Dışişleri Bakanı Halefoğlu ve İstanbul Belediye Başkanı Dalan, folklor gösterileri arasında karşılamışlardır. Türk-İslam Eserleri Müzesi Müdüründen saray ile ilgili bilgi alan Prens, sarayın üst katında Belediye

[325] **Milliyet**,13 Eylül 1984 Perşembe,s.6.

Konservatuarı Türk Musikisi Topluluğu'ndan Arapça şarkılardan oluşan mini bir konseri şarkılara katılarak izlemiştir. Saray bahçesindeki Yörük çadırı ile de ilgilenen Prens, Türk halılarına ilgi göstermiştir. Kır gezisinden sonra Prens, Türk lokumu ile birlikte Türk kahvesi içmiştir. Kahve molasında Erzurum folklor ekibini izleyen Prens, özellikle bıçaklı gösteriyi ilgiyle izlemiştir. Prens ayrıca, Hz. Osman'ın öldürüldüğünde okuduğu Kur'an-ı Kerim'i de incelemiştir.

Prens ve Özal, daha sonra Sarayın önünde toplanan yüzlerce yerli ve yabancı turistin alkışları eşliğinde, yürüyerek Sultanahmet Camii'ne, oradan da Ayasofya Camii'ne gitmişlerdir. Camilerin görkemi karşısında hayranlığını gizleyemeyen konuk Prens ilgililerden sürekli bilgiler almıştır.

Ayasofya Camii'nde protokol defterini imzaladıktan sonra Topkapı Sarayı'nı da gezen Konuk Prens'e Hırka-i Saadet bölümü özel olarak açılmış, çok özel konuklara açılan Hırka-i Saadeti gören Prens, yanındakilere dönerek, "çok heyecan verici değil mi?" demiştir.

Öğle yemeği için, Saray'daki Konyalı Lokantası'na giden Prens ve heyet, burada da, kılıç kalkan ekibinin gösterisi ile karşılanmış kılıçları ve folklor ekibini ilgiyle izlemişler, sonra da yemeklerini yemişlerdir[326].

Prens Abdullah bin Abdülaziz, 14 Eylül'de de İstanbul'un tarihi ve turistik yerlerini ziyaretlerine devam etmiştir. Prens, Özal ile birlikte sabah önce Dolmabahçe Sarayı'nı gezerek ilgililerden bilgi almış, Sarayı çok beğenen Prens, daha sonra motorla Boğaz'a çıkmıştır. Çamlıca Tepesi'ne de giden Prens burada bir süre dinlenmiştir. Prens ve Özal Boğaziçi gezisinden sonra, Kanlıca Gazi İskender Paşa Camii'nde Cuma namazı kılmışlardır. Daha sonra Prens ve Özal, Kanlıca'da bir lokantada yemek yemişlerdir[327].

[326] **Milliyet**,14 Eylül 1984 Cuma,s.7.
[327] **Tercüman**,15 Eylül 1984 Cumartesi,s.1.

d. Prens Abdullah bin Abdülaziz'in Türkiye'den Ayrılışı

Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretini tamamlayan Prens Abdullah bin Abdülaziz, 15 Eylül 1984 tarihinde saat 13.30'da Jumbo tipi bir uçakla Türkiye'den ayrılmıştır. Prens, Yeşilköy Hava Limanı'ndan Başbakan Turgut Özal tarafından askeri törenle uğurlanmıştır[328].

3. Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985)

a. Başbakan Turgut Özal Riyad'da

Başbakan Turgut Özal, ve beraberindeki heyet Türk Hava Yollarının özel uçağıyla 16 Mart 1985 tarihinde Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a gelmiştir.

Başbakan Özal, Kral Halid Havaalanı'nda Suudi Arabistan Başbakan Birinci Yardımcısı ve Ulusal Muhafız Ordusu Komutanı Veliaht Prens Abdullah bin Abdülaziz tarafından yerel saatle 17.00'de[329] kırmızı halı protokolü ile ve iki yanağından içten öpülerek karşılanmıştır[330].

Prens Abdullah bin Abdülaziz'in davetlisi olarak kalabalık bir heyetle Suudi Arabistan'a gelen Özal, hareketinden önce Ankara'da yaptığı açıklamada, "bu seyahatim önemli bir ziyaret olacaktır. İyi haberlerle döneceğimi zannediyorum" demiştir[331]. Özal bir soru üzerine de "Suudi Arabistan ile bizim münasebetlerimiz iyi. Zaten halihazırda önemli bir projeye kredi alıyoruz. Ayrıca geçen sene bir kredi almıştık. Onun ufak bir ilavesi var" demiştir[332].

---

[328] **Milliyet**,16 Eylül 1984 Pazar,s.3.
[329] **Hürriyet**,17 Mart 1985 Pazar,s.11.
[330] **Milliyet**,17 Mart 1985 Pazar,s.9.
[331] **Tercüman**, 17 Mart 1985 Pazar,s.10.
[332] **Hürriyet**, 17 Mart 1985 Pazar,s.11.

Kral Halid Havaalanı'na 95 kişilik heyetle inen Özal'a Prens'in ilk sözü "Değerli Cumhurbaşkanınız Evren Paşa nasıldır?" olmuştur.

Özal, uçakta gazetecilere, İsmet Sezgin'in Maliye Bakanlığı'nda randevu dahî alamadığımız Suudi Arabistan'a bugün bu görkemli karşılanışla gelmekten duyduğu sevinci belirtmiştir[333].

Başbakan Özal uçakta gazetecilerle sohbetinde, ilk kez bir Türk Başbakanı'nın Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğine değinerek, Cumhurbaşkanı Evren'in geçen yıl Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaretten sonra iki ülke arasında sıcak ilişkilerin başladığını ve kısa zamanda büyük gelişme gösterdiğini de belirtmiştir[334].

İşadamları geldikçe, turistler gelip gittikçe bu işbirliğinin daha da pekişeceğini söyleyen Özal, Veliaht Prens'in bir yudumluk dostluk kahvesini içtikten sonra heyetin kalacağı Riyad Kongre Sarayı'na gitmiştir[335].

Başbakan Özal'ın heyetinde Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk, Bayındırlık ve İskan Bakanı Safa Giray, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mustafa Kalemli ile bazı milletvekilleri, işadamları ve gazeteciler de bulunmaktadır. Görüşmelerde, özellikle ekonomik ilişkiler ele alınacağı, geçen yıla oranla düşüş kaydeden ticaret hacminin arttırılması konusunun gündemin ilk maddeleri arasında yer aldığı bildirilmiştir[336].

Prens Abdullah bin Abdülaziz, 16 Mart akşamı, Başbakan Özal şerefine bir yemek vermiş[337], yemekten sonra iki lider baş başa beklenmedik ikili bir gece yarısı görüşmesi yapmışlar ve Ortadoğu'daki gelişmeleri, İran-Irak savaşının tırmanmasını konuşmuşlardır[338].

---

[333] **Milliyet**,17 Mart 1985 Pazar,s.9.
[334] **Hürriyet**, 17 Mart 1985 Pazar,s.11.
[335] **Milliyet**,17 Mart 1985 Pazar,s.9.
[336] **Hürriyet**, 17 Mart 1985 Pazar,s.11.
[337] **Tercüman**, 17 Mart 1985 Pazar,s.10.
[338] **Milliyet**,17 Mart 1985 Pazar,s.9.

b. Türk-Suud Resmi Görüşmeleri

Türk-Suud resmi görüşmeleri 17 Mart sabahı Riyad'daki Kraliyet Divanında yapılmıştır. Başbakan Özal ile Prens Abdullah bin Abdülaziz'in başkanlık ettiği görüşmelerin ağırlık noktasını İran-Irak savaşı ile Bulgaristan Türklerine uygulanan baskı ve Türk-Suud ekonomik ilişkilerinin arttırılması için alınacak tedbirlerin oluşturduğu bildirilmiştir[339]. Nitekim 1982'de 850 milyon dolar olan dış ticaret hacminin geçen yıl 550 milyon dolara düşmesinden, her iki tarafın da memnun olmadığı saptanmış ve 1985 yılı için 1 milyar dolarlık bir hedefe ulaşılmasına ilişkin önlemler aşamalı bir şekilde görüşülmüştür[340].

Sabah Riyad'da, önce iki dışişleri bakanı Vahit Halefoğlu ve Prens Faysal, uluslararası gelişmeleri ve İran-Irak Savaşının tırmanmasını görüştüler. Bu görüşme yapılırken, Prens Sultan Abdülaziz, meslektaşı Türk Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk'e, geçen yıl içinde Türkiye'de incelemeler yapan beşer kişilik beş ayrı Suud askeri heyetinin çalışmalarının sonuçlarını aktardı. İki bakan ele alınabilecek ortak savunma sanayi projelerinde izlenecek yöntemleri de saptadılar.

Tarafların üst düzey yetkililerinin katıldığı heyetler arası görüşmelerde de Bayındırlık Bakanı Safa Giray ile Çalışma Bakanı Mustafa Kalemli yerlerini alırken, Suudi heyetinde Maliye ve Ticaret Bakanları dışında, Petrol Bakanı Zeki Yamani'nin de bulunması ilgi uyandırmıştır[341].

c.Kral Fahd-Özal Görüşmesi

Bir saat süren heyetler arası görüşmeden sonra havaalanına geçildi. Başbakan Özal, Prens Abdullah bin Abdülaziz, ile birlikte özel bir uçakla Riyad'dan "Çöl Çukuru" diye adlandırılan ve küçük bir yerleşim beldesi olan

---

[339] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[340] **Milliyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.6.
[341] **Milliyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.6.

Hafir El Batr'a geçerek Kral Fahd tarafından kabul edildi[342]. Fahd, Özal'ı yanaklarından öperek karşıladı ve ilk sorusu "Cumhurbaşkanı Evren'in sağlık durumu nasıl?" oldu[343]. Özal da Kral Fahd'a "kendisinden size mesaj getirdim. Sağlık durumu çok iyidir. Sizi Ankara'da ağırlamaya hazırlanıyor" yanıtını aldı[344]. Kral Fahd da "İnşallah yakında görüşürüz" dedi[345]. Kral ayrıca, "Ülkelerimiz arasında hiçbir sorun yok. Tek sorunumuz var. O da aramızdaki uzaklıktır" değerlendirmesinde bulundu[346].

Fahd ile Özal'ın bu kısa görüşmesinden sonra yemeğe, ardından da resmi görüşmelere geçildi. Çölün ortasında sürdürülen görüşmelerde, Türk müteahhitlerine ve işçilerine yeni kolaylıklar sağlanması kararlaştırıldı. Özal da Suudi sermayesinin birtakım kolaylıklardan istifade etmesi için zeminin hazır olduğunu bildirdi[347].

Üç buçuk saat süren Fahd ile Özal arasındaki görüşmeler hakkında herhangi bir açıklama yapılmazken, tarafların İran-Irak savaşından duydukları endişeyi dile getirdikleri öğrenildi[348]. Suudi Dışişleri Bakanının da hazır bulunduğu bu görüşmede , Özal Bulgaristan'daki Türklere yapılan baskılarla, Türk-Yunan uyuşmazlığına ilişkin açıklamalarda bulundu. Özal ayrıca, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini de vurguladı[349].

Kral Fahd, Suudi Arabistan ve İslam aleminin Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı baskılara bigâne kalmayacağını, Yunanistan'la olan uyuşmazlıkların çözümü için Türkiye'nin takip ettiği politikayı takdirle karşıladıklarını Başbakan Özal'a söyledi[350].

Fahd ile görüşmeden önce Planlama Bakanlığını ziyaret ederek bir brifinge katılan Başbakan Özal[351], brifingden sonra Planlama Bakanı'na

---

[342] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[343] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.
[344] **Milliyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.6.
[345] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.
[346] **Milliyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.6.
[347] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.
[348] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[349] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.
[350] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[351] **Hürriyet**,18 Mart 1985 Pazartesi,s.13.

Suudi Arabistan'da büyük bir gelişme ve yapı değişikliği gördüğünü söylemiştir[352].

Başbakan Özal Riyad'a giderken 34 işadamı, bankacı ve müteahhidi de beraberinde götürmüştü ve bunlar kendi alanlarında Suudi işadamlarıyla temaslarda bulunmuşlardı. Bu dönemde Suudi Arabistan'da 115 Türk firması, 4 milyar 567 milyon dolarlık proje üstlenmiş bulunuyordu. 1980'de bu ülkede sadece 13 Türk firması 684 milyon dolarlık iş alabilmişti. Türk firmalarının sadece 1984'teki yeni taahhüt miktarı 442 milyon dolardı. Bu dönemde Suudi Arabistan'daki Türk firmalarının gerçekleştirmeye çalıştıkları projelerde yüz bin Türk işçisi istihdam edilmekteydi. Aynı şekilde Türkiye, Suudi Arabistan'a 1984'ün 11 aylık döneminde 323 milyon dolarlık ihracat yapmıştı. Bu miktar 1982'de 358, 1983'te ise 365 milyon dolardı[353].

d.Suud Basınının Özal'ın Ziyaretine İlgisi

Öte yandan, Suudi Arabistan'da çıkan gazeteler, 17 Mart'taki sayılarında Başbakan Özal'ın gezisine ve resmi görüşmelere geniş yer ayırdılar. Özal'ın Riyad'a gelişini birinci sayfalarında geniş şekilde, fotoğraflı olarak yayınlayan gazeteler, bu geziyle Türk-Suud ilişkilerinin daha da gelişeceğini ve görüşmelerin Ortadoğu'daki bazı bölge meselelerinin çözümlenmesine katkıda bulunabileceğini yazdılar.

Özal'ın Suudi Arabistan ziyareti, iki kanaldan renkli yayın yapan televizyon ve radyoda da geniş biçimde yer aldı. Televizyonlar, 16 Mart gecesi haber yayınlarında Özal'ın Kral Halid Havaalanında askeri törenle karşılanışını geniş şekilde yayınladı. Televizyonların 17 Mart gecesi yayınlarında da Özal'ın temasları geniş şekilde yansıtıldı.

Radyo ve TV'deki haberlerde, Özal'ın iki ülkeyi ve bölgeyi ilgilendiren önemli görüşmeler yapacağı da belirtilmişti[354].

---

[352] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[353] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.
[354] **Tercüman**, 18 Mart 1985 Pazartesi,s.10.

e. Özal'ın Basın Toplantısı

Suudi Arabistan ziyaretiyle ilgili bilgi vermek üzere 18 Mart'ta, Riyad Misafir Sarayı'nda bir basın toplantısı düzenleyen Başbakan Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Evren'in bu ülkeyi ziyaretinden sonra Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde büyük gelişmeler kaydedildiğini, Kral Fahd'la yaptığı görüşmenin de samimi ve dostane bir hava içinde geçtiğini söyledi[355]. "Kral Hazretleri, Türkiye'nin herhangi bir sıkıntısı olduğunda bize her türlü desteği vereceğini açıkça söyledi" diyen Özal[356], Türkiye'deki gecekondu ve ikinci Boğaz Köprüsü projelerine Suudi Fonu'ndan alınan 200 milyon dolarlık krediye 50 milyon dolar daha ilave edildiğini belirtti[357]. Özal ayrıca, Suudi Arabistan Başbakan Birinci Yardımcısı Veliaht Prens Abdullah bin Abdülaziz'in evinde kişisel dostluklarını geliştirdiklerini de vurgulayarak, sözlerine şunları ekledi:

"Kral Hazretleriyle de dört saate yakın samimi ve içten görüşmelerde bulundum. İki dostun birbirine samimi görüşlerini aktarması mümkün olabiliyor. İran-Irak Savaşının birdenbire yeniden parlaması Suudi Arabistan'ı endişelendiriyor. Kral Hazretleri, Filistin Meselesiyle ilgili olarak Amerika'da yaptığı temasları anlattı. Ayrıca ikili ilişkileri ele aldık." Başbakan Özal, Suudi Arabistan'a gönderilen işçi sayısının ayda dört bine yükseldiğini, bu ülkenin daha çok sayıda Türk işçisi alacağını da açıkladı. Özal ayrıca, Türkiye'ye gelen Arap turist sayısı 70-80 bin dolayındayken, geçtiğimiz yıl 327 bine ulaştığını, bu yıl ise yarım milyonun üzerinde turist beklendiğini bildirdi.

Önümüzdeki yıllarda İran-Irak savaşının sona ermesinden sonra Ortadoğu'nun kalkınması için Türkiye, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin doğal kaynaklarını ve insan gücünü seferber edeceklerini ifade eden Özal, Suudi Arabistan'la işbirliği imkânları ve ticari ilişkiler konusunda da şunları söyledi:

---

[355] **Hürriyet**, 19 Mart 1985 Salı,s.11.
[356] **Milliyet**, 19 Mart 1985 Salı,s.6.
[357] **Tercüman**, 19 Mart 1985 Salı,s.10.

"Savunma sanayinde işbirliği yapacağımız konular ortaya çıkmaktadır. Buradaki müteahhitlerimiz iyi iş yapsınlar, zamanında bitirsinler. Bütçesinde kısıntı yapan Suudi Arabistan tüm yabancı müteahhitlere ödemelerde de kısıntıya gidiyor, ancak Türkiye'ye karşı böyle bir uygulama söz konusu değildir. Müteahhitlerimiz bu durumda iyi iş yapmalıdırlar."[358]

Özal, Suudi yetkililerine, ziyaret sırasında Bulgaristan'ın Türk azınlığa uyguladığı baskıları da anlattığını belirterek, "bu konuda Suudi Arabistan yanımızdadır" demiştir[359].

f.Özal'ın Bazı Temasları ve İşadamlarına Hitabı

Başbakan Özal, basın toplantısını takiben Riyad'da bazı incelemeler yaptı. Kral Suud Üniversitesi ile Kral Halid Harp Okulu'nu ziyaret eden Özal, daha sonra Suudi Arabistan Kraliyet Atçılık Kulübü'nün şerefine düzenlediği gösterileri takip etti[360].

Bu arada, Başbakan Turgut Özal ve beraberindeki heyet onuruna Türkiye'nin Suudi Arabistan Büyükelçisi Umut Arık, Riyad Sheraton Oteli'nde akşam yemeği vermiştir[361]. Başbakan Özal yemekte işadamları ve bu ülkedeki Türk kolonisine hitap etti. Özal konuşmasında şunları söyledi: "Kısa zamanda çok mesafeler aldık. Türkiye'nin sıkıntıları var ama, çalışkan işçilerimiz, tabii kaynaklarımız da var. Suudi Arabistan'la ilişkilerimiz çok iyi. Bunun devamı sizlere ve işadamlarımıza bağlıdır. Satılan bazı arsa ve binalar için tenkid edildik. Suudiler Batı'da istedikleri yeri satın alıyorlar. Türkiye'den de mülk alsınlar. Onlar nasılsa gene bizim"[362]. Konuyla ilgili olarak Mehmet Barlas da, Avrupa ve Amerika'da en görkemli kentlerin en pahalı semtlerin, petrol dolarına sahip Arap zenginlerini çekmek için yarış halinde sunulduğunu, bizde ise bir Arap prensi Boğaz'da saray yaptırmak isteyince, "Boğazlar Araplara peşkeş çekiliyor" tepkileri ile seslerin

---

[358] **Hürriyet**, 19 Mart 1985 Salı,s.11.
[359] **Tercüman**, 19 Mart 1985 Salı,s.10.
[360] **Tercüman**, 19 Mart 1985 Salı,s.10.
[361] **Hürriyet**, 19 Mart 1985 Salı,s.11.
[362] **Tercüman**, 20 Mart 1985 Çarşamba,s.10.

yükseltildiğini belirterek, "oysa, tek yönlü askeri bağımlılığı, çok yönlü ve karşılıklı ekonomik bağımlılıklara dönüştürebilecek yegane yol, işte bu ticari ilişkilerdir" demiş ve yöneticilerin ve son olarak da Özal'ın Suudi Arabistan temaslarında sağladıkları uzlaşmaların, gereksiz kamuoyu tepkileri içinde ziyan etmemeye özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir[363].

19 Mart'ta sabah saat 10.00'da Kraliyet Havayollarına bağlı özel bir uçakla Riyad'dan Veliaht Prens Abdullah tarafından uğurlanan Özal, Cubail'e geçti. Suudi Arabistan'ın Basra kıyısındaki en önemli sanayi merkezi olan Cubail'de uygulanan projeler hakkında bilgi alan Özal, daha sonra ENKA şirketinin yürüttüğü inşaatları gezdi, ardından da şerefine verilen bir öğle yemeğine katıldı[364]. Türk ENKA şirketinin Cubail'de 300 milyon riyal tutarında proje üstlendiği kaydedildi[365].

Öğleden sonra Cidde'ye gelen Başbakan Özal, burada Kral'ın kardeşi Prens Macid bin Abdülaziz tarafından karşılandı. Başbakan ve Türk heyetindekiler burada Kraliyet Sarayı'na yerleştiler.

g. Özal'ın Umresi

Başbakan ve heyet mensupları akşam namazından sonra umre yapmak üzere Mekke'ye geçtiler[366]. Umre'nin gereklerini yerine getiren Özal, geceyi Mekke'de geçirdi. Başbakan Yardımcısı Abdullah bin Abdülaziz, Özal'a bir altın kılıç ve gümüşten bir Kâbe maketi armağan etti. Özal'ın da ev sahibi Veliaht Prense armağanı yine bir gümüş Kâbe maketiydi. Özal ayrıca sabahleyin kaldığı otelde Mekkeli işadamlarına bir kahvaltı verdi ve kendilerini Türkiye'ye yatırım yapmaya ve bundan önce de turistik ziyaret yapıp tanımaya davet etti[367]. Başbakan Özal umreyi tamamladıktan sonra

---

[363] Mehmet Barlas, "Dış Politikada Kamuoyu",**Milliyet,** 21 Mart 1985 Perşembe,s.1.
[364] **Tercüman**, 20 Mart 1985 Çarşamba,s.10.
[365] **Hürriyet**, 20 Mart 1985 Çarşamba,s.11.
[366] **Tercüman**, 20 Mart 1985 Çarşamba,s.10.
[367] **Milliyet**, 21 Mart 1985 Perşembe,s.7.

yine heyet mensuplarıyla birlikte Cidde'ye döndü ve Misafir Sarayı'na geldi[368].

h. Suud Petrol Bakanı Zeki Yamani'nin Açıklamaları

Bu arada, "Dünya petrolünün musluğunu elinde tutan adam" olarak bilinen Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, Hürriyet muhabirine İstanbul Boğazı'nda bir köşk almak istediğini açıkladı.

Yabancıların Türkiye'de mülk edinmesine izin verilmesinden sonra bundan yararlanmak isteyen Zeki Yamani, Cumhurbaşkanı Evren'in Suudi Arabistan'ı ziyaretinin ardından iki ülke ilişkilerinde büyük bir gelişme meydana geldiğini, Başbakan Özal'ın gezisinin de önemli yararları olacağını söyledi. Tatillerini Avrupa ülkeleri yerine dost ve kardeş ülke Türkiye'de geçirmeyi tercih edeceğini bildiren Yamani, vatandaşlarının da cennet köşeleriyle ün yapmış Müslüman bir ülkeyi tercih ettiklerini, bu nedenle akın akın İstanbul'a gittiklerini vurguladı. Zeki Yamani ayrıca, "Türkiye ile Suudi Arabistan'ın ekonomik işbirliğinin daha da gelişmesi, İslam dünyasının güçlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır" dedi[369].

Diğer taraftan Suudi Arabistan'a Başbakan Turgut Özal'ın yaptığı resmi ziyaret beraberindeki işadamları arasında değişik etkiler yarattı. Kendilerinden değerlendirme istenen Türk işadamları, "Suudi Arabistan ile Türkiye'nin iyi ilişkileri bu ziyaretle ikiye katlandı" derken bazıları da, "Suudi Arabistan, Türkiye'nin Ortadoğu'daki askeri, siyasi ve ekonomik gücünü kabul etti" görüşünü paylaşmıştır. Ancak işadamlarının genel kanısı, Türk müteahhitlerinin buradaki işlerinin birkaç yıl sonra daralacağı yönünde. İşadamlarına göre, Kore'nin ucuz işçisi, petrol satışlarının düşmesi ile daralan Suudi bütçesi gibi kara bulutlar 127 Türk firmasının daha şimdiden darboğaza girdiğini göstermekteydi[370].

---

[368] **Tercüman**, 20 Mart 1985 Çarşamba,s.10.
[369] **Hürriyet**, 21 Mart 1985 Perşembe,s.13.
[370] **Milliyet**, 21 Mart 1985 Perşembe,s.7.

Öte yandan, Başbakan Özal, 20 Mart'ta Cidde'de temaslarını sürdürdü. İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri Şerafettin Pirzade ve İslam İlim ve Teknoloji Vakfı Genel Sekreteri Prof. Kestani ile ayrı ayrı görüşen Özal, daha sonra Türkiye'nin Cidde Büyükelçiliğini ziyaret etti. Büyükelçilik mensuplarıyla tanışan Özal, daha sonra Mekke Emiri Macid bin Abdülaziz tarafından onuruna verilen öğle yemeğine katıldı. Öğleden sonra Medine'ye geçen Özal, burada Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etti[371]. Ertesi gün de Uhud Savaşı'nda şehit olanların defnedildiği yere giderek HZ. Hamza'nın kabri başında dua etti[372].

Kral Fahd, son dakikada bir sürpriz yaparak kendi adına, Özal'ı uğurlaması için Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal'ı Riyad'dan Medine'ye gönderdi.

Kral Fahd, Prens Faysal'ı "Çöl Çukuru" denilen Hafar al-Batin'de kendi başkanlığında toplanan Körfez Ülkeleri Konseyi'nin görüşmelerini ve bölgenin savunması ile ilgili kararları Özal'a özel olarak aktarmakla görevlendirmişti.

Özal ve Faysal Havaalanında Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun da katıldığı yarım saatlik bir gizli toplantıda bu konuları ele aldılar.

Özal, Medine'den, Türkiye'ye hareket etmeden önce, dört bin kadar Türk işçisinin coşkun gösterileri arasında ENKA-Kutlutaş ortak şantiyesini de gezdi[373].

ı. Özal'ın Türkiye'ye Dönüşü

Suudi Arabistan'a yaptığı dördü resmi ikisi dinsel olmak üzere altı günlük resmi ziyareti tamamlayan Başbakan Turgut Özal, 21 Mart saat 14.00'te özel bir uçakla Türkiye'ye döndü. Başbakan Turgut Özal, Yeşilköy

[371] **Hürriyet**, 21 Mart 1985 Perşembe,s.13.
[372] **Hürriyet**, 22 Mart 1985 Cuma,s.11.
[373] **Milliyet**, 22 Mart 1985 Cuma,s.6.

Havalimanı'nda yaptığı açıklamada , Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaretin her yönü ile olumlu geçtiğini belirterek[374] şunları söyledi:

"Görüşmelerde genellikle iki ülke arasındaki ilişkiler, İran-Irak savaşı, Lübnan ve Filistin sorunlarıyla öteki bölgesel sorunlar üzerinde duruldu. Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler çok iyi bir safhaya doğru gitmektedir."

Özal, Suudi Arabistan'da iş alan ve alacak olan Türk müteahhit firma yetkilileri ile işçilerimizin durumlarının da görüşüldüğünü belirterek bu yıl bu ülkeyle olan ilişkilerin daha da gelişeceğine inandığını söyledi. Yine, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden bu yıl çok sayıda turistin gelmesinin beklendiğini belirten Başbakan, İran-Irak anlaşmazlığının da iki ülkeyi de memnun edecek şekilde bir an önce sonuçlandırılması temennisinde bulundu[375].

i.Ziyaretin Sonuçları

Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan gezisi, "iki ülkenin iyi ilişkilerinin pekiştirilmesinde çok önemli bir adım" olarak değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, bu ülkeye yaptığı ziyaret sırasında gelişen yakınlaşmanın, Özal'ın ziyareti ile "pratik sonuçlar" aşamasına geldiği, iki tarafça da ifade edilmiştir. Özal'ın, petrol zengini Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret sırasında, Türkiye'nin Ortadoğu'da en büyük istikrar unsuru olduğu ve Türkiye'ye karşı sonsuz güven duyulduğu, bizzat Kral Fahd tarafından vurgulanmıştır.

Fahd'ın Başbakan Özal ile çöldeki önemli konukları için ayırdığı küçük sarayında yaptığı dört saatlik görüşmede de, İslam alemi ve Ortadoğu'da gelişen olaylar üzerindeki kaygı ve üzüntülerini dile getirmesi de Türkiye'ye duyulan güvenin belirtisi olarak yorumlanmıştır.

---

[374] **Milliyet**, 22 Mart 1985 Cuma,s.7.
[375] **Hürriyet**, 22 Mart 1985 Cuma,s.11.

Suudi Arabistan Kralı Fahd ile Başbakan Özal arasında geçen uzun görüşmelerde, Türkiye'nin yatırım için güvenilir ve istikbali olan bir ülke durumuna geldiği, Fahd tarafından belirtilmiştir. Bundan sonraki günlerde de, Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye yapacağı yatırım harcamalarının daha da artacağı ifade edilmiştir.

Özal'ın Suudi Arabistan'a yaptığı bu ziyaretten sonra, Türkiye'nin Arap sermayesi musluğunun açılacağı, ilk izlenimler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Suudilerin yaptıracağı çeşitli tesisler için daha çok Türk müteahhit ve işçisine ihtiyaç duyacağı, yatırımlarda Türklere öncelik tanınacağı da belirtilmektedir ve bu ziyaretin en önemli sonuçları arasında gösterilmektedir[376].

Diğer taraftan Başbakan Özal'ın Suudi Arabistan gezisinde, THY uçağında Türk heyetine hizmet eden beş hostesin, bu ülkede Atatürk devrimlerine aykırı bir kılıkla dolaştıkları iddiası, Meclis'e getirilmiş ve çeşitli tartışmalara yol açmış, hostesler ise "görevli olmadığımız sırada, dinsel ve toplumsal değerlere saygı göstermek için giyindik. Kimseden emir almadık" demişlerdir[377].

4. Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan Ziyareti (20-27 Temmuz 1988)

Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz'in konuğu olarak, hac farizasını yerine getirmek için 20 Temmuz 1988 tarihinde Cidde'ye giden Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan'da üst düzey resmi görüşmeler yapacağı öğrenilmiştir.

Eşi Semra Özal ile birlikte, GAP adlı Başbakanlık uçağı ile saat 12.45'te Cidde Abdülaziz Havaalanı'na inen Başbakan Özal'ı, Mekke Emiri Macid bin Abdülaziz ve Türkiye Büyükelçisi Yaşar Yakış ile kutsal toprakları ziyarete gelen kalabalık bir Türk parlamenter grubu karşıladı.

---

[376] **Hürriyet**, 22 Mart 1985 Cuma,s.11.
[377] **Milliyet**,23 Mart 1985 Cumartesi,s.10.

Başbakan Özal, Mekke Emiri ile bir süre görüşerek, kendisinin hac farizasını yerine getirmek için kutsal topraklara gelen ilk Türk devlet adamı olduğunu söyledi.

Gazetecilerin sorularını da yanıtlayan Özal, hac farizasının yanı sıra, Suudi Arabistan'a resmi görüşmelerde bulunmak üzere de geldiğini belirtti[378].

Bu arada, Özal'dan önce Suudi Arabistan'a gelen Bakanlar da bazı temaslarda bulundular. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahrettin Kurt, 18 Temmuz'da dini görevini yerine getirdikten sonra, Suudi Arabistan Hac ve Evkâf Bakanı Abdülvahab Ahmed Abdülnasır, Suudi Arabistan Petrol Bakanı Hişam Nazır ve İçişleri Bakanı Prens Naif bin Abdülaziz, Mısır Evkâf Bakanı Dr. Rıfat Mağrub, Yemen Arap Cumhuriyeti Din İşleri ve Evkâf Bakanı Ali Süleyman ile birer görüşme yapmıştır. Devlet Başkanı Cemil Çiçek'in de bazı temaslarda bulunacağı öğrenilmiştir[379].

Havalimanının şeref salonunda bir süre dinlenen Başbakan Turgut Özal, daha sonra Kral Fahd tarafından kendisine tahsis edilen özel bir uçakla Medine'ye gitti[380]. Gazetecileri atlatarak Cidde'den Medine'ye giden ve burada Medine Emiri Abdülmecid bin Abdülaziz tarafından karşılanan Özal, beraberinde Devlet Bakanı Cemil Çiçek ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahrettin Kurt olduğu halde, Mescid-i Kuba'da ikindi namazını kıldı[381]. Daha sonra Suudi Arabistan İskân Bakanlığı tarafından Kutlutaş firmasına yaptırılan konutların inşaat alanını gezen Özal, burada Türk işadamlarıyla sohbet etti[382].

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin iyi hale geldiğini anlatan Özal, Suudi Arabistan'a Kral Fahd'ın daveti üzerine hac ibadetini yerine getirmek için geldiğini belirtti ve daha önceki beyanatının aksine resmi görüşmeler yapmayacağını söyledi. ANAP Konya Milletvekili Mehmet Keçeciler de daha önce yaptığı açıklamalarda, Özal'ın Suudi Arabistan'da resmi görüşmelerde de bulunacağını belirtmişti.

---

[378] **Milliyet**,21 Temmuz 1988 Perşembe,s.9.
[379] **Tercüman**,19 Temmuz 1988 Salı,s.19.
[380] **Hürriyet**, 21 Temmuz 1988 Perşembe,s.17.
[381] **Milliyet**,22 Temmuz 1988 Cuma,s.14.
[382] **Tercüman**,22 Temmuz 1988 Cuma,s.10.

Toplu konut alanından sonra Uhud şehitliği, Yedi Mescidler ve Kıbleteyn Mescidini de ziyaret eden Özal, daha sonra Mescid-i Nebevi'ye geçerek burada bulunan Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir, ve Hz. Ömer'in kabirlerini ziyaret etti ve yatsı namazını kıldı.

Aynı gece geç saatlerde Cidde'ye dönen Özal, geceyi Elhamra Sarayı'nda geçirdi.

21 Temmuz akşamı ihrama giren Özal, daha sonra hac farizası için Mekke'ye geçti[383]. Geceyi ibadetle geçiren Özal, Eşi Semra Özal ile birlikte Kâbe'yi tavaf etti[384]. Başbakan'la birlikte Mekke'de bulunan milletvekilleri ve Riyad Büyükelçiliği mensupları da tavafa katıldılar[385]. Kâbe'yi tavafın ardından geceyi kendisine ayrılan Saray Konukevi'nde geçiren Başbakan Özal[386], 23 Temmuz'da hac görevinin bir gereğini daha yerine getirerek Arafat'a çıktı. Özal'ın Arafat'a çıkışı nedeniyle çok sıkı güvenlik önlemleri alındı[387].

23 Temmuz gece yarısına kadar Arafat'ta ibadet eden Özal, 24 Temmuz sabahı üçüncü kez "hacı" unvanını aldı.

Öte yandan, Özal'ın Kâbe'de tavaf görüntüleri ve televizyondan Arafat yayını tepkilere yol açtı. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Başbakan Turgut Özal'ın hac ziyaretinin televizyondan naklen yayınlanmasını sert bir dille eleştirerek, "istismar edilmeyen bir Kâbe kalmıştı, o da siyasi istismarın içine girdi" dedi. SHP'li Fikri Sağlar ise, "Laik Türkiye Cumhuriyeti sona ermiştir. Hoş geldin İslam Cumhuriyeti" diye konuştu[388].

Bu arada Özal'ın resmi temasları da ilk günkü gizlilik esasıyla sürüyordu. Büyükelçilik yetkilileri, Özal'ın ikili görüşmeleriyle ilgili olarak basına hiç bir bilgi vermiyorlardı. Yalnızca Başbakan Özal'ın 25 Temmuz'da Kral Fahd bin Abdülaziz tarafından kabul edileceği biliniyordu[389].

---

[383] **Milliyet**,22 Temmuz 1988 Cuma,s.14.
[384] **Milliyet**,23 Temmuz 1988 Cumartesi,s.9.
[385] **Hürriyet**,23 Temmuz 1988 Cumartesi,s.15.
[386] **Milliyet**,23 Temmuz 1988 Cumartesi,s.9.
[387] **Hürriyet**,23 Temmuz 1988 Cumartesi,s.15.
[388] **Milliyet**,24 Temmuz 1988 Pazar,s.9.
[389] **Hürriyet**,25 Temmuz 1988 Pazartesi,s.16.

Hac vazifesini yerine getirerek 26 Temmuz'da Cidde'ye geçen Özal, burada ikâmetine ayrılan Elhamra Sarayı'nda bir gece kaldıktan sonra, 27 Temmuz'da bir basın toplantısı düzenledi.

Başbakan Özal, Türkiye'de yabancı yatırımlara bir sınırlama bulunmadığını belirtti ve "Arap turizm yatırımlarını Türkiye'de memnuniyetle karşılarız" dedi.

Kral'ın davetine teşekkür ederek söze başlayan Özal, Suudi Arabistan'da bulunduğu süre içinde iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası görüşmeler yaptığını kaydederek "görüşmelerimizde Körfez'deki son gelişmeler üzerinde durduk. Bölgede sürekli bir barış için çaba gösterilmesi konusunda Türkiye ve Suudi Arabistan aynı görüşleri paylaşıyor" dedi.

Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın davetlisi olarak Suudi Arabistan'a giden ve bu arada "Hacı" olan Başbakan Turgut Özal 27 Temmuz'da saat 17.00'de Ankara'ya dönmüştür.

Başbakan Özal, saat 17.45'te düzenlediği basın toplantısında Suudi Arabistan'da Kral ve Veliaht Prens ile Bangladeş ve Gambiya cumhurbaşkanları ile de görüştüğünü ifade etti. "Hac görevimi de yaptım" diyen Başbakan Özal, sözlerine şöyle devam etti:

"Türk hacılarının oradaki durumunu inceledim. Bizim hacılarımız diğer ülke haccılarına göre daha iyi organize edilmişler. Suudi Arabistan Kralı başta olmak üzere tüm ilgililer bütün hacılara büyük kolaylıklar sağlıyorlar. Çok büyük altyapı tesisleri yapmışlar."

Özal, Kral Fahd ile yaptığı görüşmede ise, Iran-Irak savaşını ve barış görüşmelerini ele aldıklarını belirtti. Türkiye ile Suudi Arabistan arasında İran-Irak savaşının sonucu hakkında görüş farkı olmadığını dile getiren Başbakan, Türkiye'nin BM Genel Sekreteri'nin çabalarına yardımcı olacağını da sözlerine eklemiştir[390].

[390] **Hürriyet**,28 Temmuz 1988 Perşembe,s.11.

E. 1980-1990 Dönemi İlişkilerindeki Diğer Gelişmeler

12 Eylül'le birlikte Türkiye'nin Suudi Arabistan'la yakınlaşması sadece dış politikayla sınırlı kalmadı; iç politikaya yansımalarının sonuçları daha uzun vadeli ve tartışmalı oldu. 1982-84 arasında yurtdışında görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı din adamlarının maaşlarının, Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle, 1963'te Mekke'de kurulmuş olan Rabıtat-al Alem al-İslami Örgütü'nce ödenmesinin, Kenan Evren'in yalanlamasının ardından gazeteci Uğur Mumcu tarafından ortaya çıkarılmasından sonra yapılan araştırmada, kısaca Rabıta olarak adlandırılan örgütün bu dönemde Türkiye'de birçok dinsel nitelikli vakıf kurulmasına destek verdiği anlaşıldı[391].

Bu dönemde iki taraf arasında imzalanan anlaşmalara gelince; 19 Mart 1986 tarihinde Ankara'da, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti arasında, "Deniz Taşımacılığı İşletmeciliğinin Koordine Edilmesi ve Düzenlenmesi İçin Anlaşma" yapılmıştır. Anlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Ulaştırma Bakanı Veysel Atasoy, Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti adına Ulaştırma Bakanı Hussein İbrahim Al-Mansouri imzalamışlardır. Bu anlaşma, Resmi Gazetede 30 Mayıs 1986 tarih ve 19122 Numara ile yayınlanmıştır[392]. Aynı tarihte "Karayolu Ulaşımının Koordinasyonu ve Düzenlenmesi Anlaşması" da imzalanmıştır[393].

Yine İki ülke arasında 11 Ocak 1989'da Antalya'da "Hava Taşımacılık Teşebbüslerinin Faaliyetleri Dolayısıyla Alınan Vergilerde Karşılıklı Muafiyet Anlaşması"[394] ile birlikte "Suudi Arabistan-Türkiye 5. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Mutabakat Zaptı" da imzalanmıştır[395].

---

[391] Fırat, Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler",s.126.
[392] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:30 Mayıs 1986, S. 19122,s.2-7.
[393] **Suudi Arabistan Ülke Raporu**, s.28.
[394] **T.C. Resmi Gazete**, Yayın Tarihi:2 Temmuz 1990, Sayı : 20566.
[395]"Bilgi Notları, Suudi Arabistan'la İmzalanan Antlaşmalar", "Erişim", riyad.be.mfa.gov.tr, 5 Haziran 2013.

SONUÇ

Türkiye ve Suudi Arabistan, gerek sahip oldukları ekonomik ve siyasi potansiyel ve gerekse ortaya koydukları çok yönlü ve akılcı dış politika söylemi itibariyle Ortadoğu'nun en etkili iki devleti olarak ortaya çıkmışlardır.

Türkiye ve Suudi Arabistan, pek çok ortak özelliğe sahiptir. Her iki devlet de Ortadoğu coğrafyasında, yaklaşık aynı tarihlerde kurulmuş ve her ikisi de manda yönetimi altında kalmamışlardır.

Aslında üçüncü Suudi Krallığı olan Suudi Arabistan, içinde bulunduğu bölgenin en önemli ülkesi olmasının yanı sıra sahip olduğu petrol rezervleri ve İslam dininin en önemli iki mekânı itibariyle de uluslararası ilişkilerde önemli bir aktördür.

Arabistan Yarımadası, Yavuz Sultan Selim Han zamanında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlılar bölgeyi imtiyazlı halde tutmuşlar, mübarek belde olması dolayısıyla ahalisine ziyadesiyle yardım edip, manevi ve sanat değeri yüksek pek çok eserler yaptırmışlardır. Arabistan ahalisi, Osmanlıların hakimiyetinde kaldıkları 1517-1918 yılları arasında bolluk içinde yaşayıp, ihtiyaçları ziyadesiyle karşılanmıştır.

İkiyüzelli yıla dayanan tarihi geçmişi olan Suudi Krallığı'nın ilk kurucusu ve hükümdarı Muhammed bin Suud'dur. Devletin kurucusu olan ve bedevi bir toplumsal kültüre sahip olan Suud ailesi, 1740'lardan sonra Necid bölgesinin hakimi olarak öne çıkmaya başlamıştır. Suud ailesinin Arabistan'da yükselişi, hanedanın kurucusu Muhammed b. Suud ile Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab arasındaki ittifakın bir sonucudur. Vehhabilik olarak bilinen mezhebin kurucusu olan Abdülvehhab ile Muhammed bin Suud arasında yapılan ve önce ailenin sonra da bölgenin tarihine yön veren bu ittifak ile Suudiler yeni mezhebin koruyucusu olarak kendilerini diğer ailelerin üzerine geçiren bir konum kazanmış, Abdülvehhab da Suudilerin siyasi otoritesini tanıyarak ideolojisini yaymak için maddi bir destek ve korunma elde etmiştir. 18. yy. ortalarında bugünkü Riyad'a yakın Dir'iyye'de oluşturulan bu ikili yapıda siyasi ve idari işleri Suud ailesi sürdürmeye devam ederken dini işlerde Muhammed b. Suud söz sahibi

olmuştur. İşte Birinci Suud Devletinin kuruluşu, Muhammed b. Abdülvehhab ile Dir'iyye Emiri Muhammed b. Suud arasındaki 1744 tarihli anlaşmaya kadar gitmektedir ve Arap Yarımadası'nın siyasi bakımdan birleştirilmesinin ilk adımı da bu şekilde atılmıştır.

Suud ailesi, Abdülvehhab ile yapılan ittifakla birlikte kısa sürede Arap Yarımadası'nda nüfuzunu genişletmiş ve diğer ailelerin üzerine çıkan bir konum kazanmış ve Osmanlı'nın Arabistan'da tesis ettiği sükûneti bozmuştur.

Necid içlerinde dini bir hareket olarak ortaya çıkıp, siyasi harekete dönüşen Vehhabiliğin kısa zamanda güç kazanarak Necid, Ahsa ve Basra Körfezi'nin önemli birçok merkezinde hakimiyet kurması Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetine gölge düşürmüştür.

Suudilerin 19. yüzyıl başında Hicaz bölgesi dahil olmak üzere Arap Yarımadası'nın birçok bölümünü ele geçirmiş olmaları Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Önce Bağdat ve Şam valileri, onların başarısız olmaları üzerine son çare olarak da Mısır Valiliği aracılığıyla Suudilerin faaliyetleri durdurulmaya çalışılmıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa önce Mekke ve Medine'de kontrolü ele geçirmiş, Eylül 1818'de de Necid içlerine yaptığı sefer neticesinde Suudilerin merkezi olan Dir'iyye'yi zapt etmiş ve Abdullah bin Suud ve çocuklarını esir alarak önce Kahire'ye oradan da İstanbul'a göndermiştir. Abdullah bin Suud ve dört oğlunun İstanbul'daki yargılamaların ardından idam edilmesiyle devleti yarım asırdan fazla uğraştıran Vehhabi meselesinin birinci devresi Osmanlı lehine sonuçlanmıştır.

Ancak Suudi hareketi durmamış, 1824 tarihinde Türk kuvvetleri Riyad'dan çıkarılmış ve İmam Türki b. Abdullah Riyad'ı ele geçirerek II. Suud Devleti'ni kurmuştur. Özellikle 1840'lardan sonra Faysal b. Türki'nin başarılı girişimleri ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde gösterdiği maharet Suudilerin tekrar toparlanmalarına zemin hazırlamıştır. Necid Kaymakamı unvanını da alan Faysal b. Türkî döneminde Suudiler oldukça rahat hareket etmişler ve etki alanlarını Bahreyn, Katar ve Kasim şeyhlerinin yönetimi altında bulunan bölgelere doğru genişleterek Basra Körfezi'ne kadar

uzanmışlardır. Bu durum ayrıca Suudilerin iktisadi açıdan güç kazanmalarına da imkân sağlamıştır.

Faysal b. Türki'nin 1865'te ölümü ile oğulları arasında çıkan ihtilafa İngilizlerin müdahil olmaları üzerine Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve bölgeye bir sefer düzenleme kararı almıştır. Bağdat Valisi Mithat Paşa'nın 1871 yılında gerçekleştirdiği Ahsa seferi sonucunda Osmanlı güçleri bugünkü Katar'a kadar olan topraklar üzerinde bir kez daha askeri ve siyasi bir denetim kurmayı başarmıştır. Seferin ardından Necid'in yönetimi yine Suudilere bırakılmıştır. Bu seferin Orta Arabistan'a yani Riyad taraflarına da yönlendirilememiş olması, Suudi ailesinin varlığını bölgede sürdürmesine imkân tanımıştır. Osmanlı Devleti, Abdullah b. Faysal'ın uhdesine babasının görevi olan Necid kaymakamlığını vermiş, böylece hem ailenin itaati sağlanmış ve hem de nüfuz alanları daraltılmıştır.

19. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise Suud hanedanlığı dahili meseleler sonucu zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Suud ailesinin Necid'teki ezeli rakipleri olan ve Vehhabiliğe mesafeli duran, aynı zamanda da hiçbir zaman hükümet aleyhinde bulunmamış Reşidileri destekleme yoluna gitmiştir. Osmanlı desteğini de alan ve bir dönemler Suudilere bağlı olan Reşidilerin başarılı askeri girişimleri sonucu Necid bölgesi 1891 tarihinde Reşidi ailesinin denetimi altına girmiş ve Abdurrahman ile oğlu Abdulaziz Kuveyt Şeyhi Mübarek El-Sabah'a iltica etmek zorunda kalmışlardır.

Henüz 22 yaşındayken Suud aşiretinin başına geçen ve bugünkü Suudi Arabistan Devleti'nin kurucusu olan Abdulaziz b. Abdurrahman, on yıl kadar kaldığı Kuveyt'ten dönerek 1902'de Reşidilerin kontrolü altındaki Riyad kalesini ele geçirmiş, böylece bölgede tekrar Suudi hanedanı dönemi başlamıştır. Bu tarih aynı zamanda Suudi Arabistan'ın kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Osmanlılarla çatışmaktan kaçınan Abdülaziz, 1907'den itibaren Necid bölgesindeki Arap aşiretleriyle uğraşmaya başladı, ayrıca bedevilerden oluşan bir toplum meydana getirmek için bazı teşebbüslere girişti. Bedevileri tarım bölgelerine yerleştirerek, her biri yaklaşık onbin nüfuslu 150 civarında koloni tesis etti. Mensuplarına "ihvan" adı verilen bu yerleşimciler aynı

zamanda Abdülaziz'in daha sonra kullanacağı askeri gücünü oluşturacaktır. Böylece çöllerde devlet geleneğinden uzakta yaşayan bedeviler, devlet bilincine ve itaate alıştırıldılar. Kısa zamanda başarı sağlayan bu proje, Suudi Arabistan'ın kuruluşuna giden yolda en önemli adım olmuştur.

Balkan Savaşının sürdüğü sıralarda Osmanlı askerlerinin bölgede azaltılmasını fırsat bilen, Necid Emiri Abdülaziz bin Suud, Necid mutasarrıflığının merkezi Ahsa (Hasa)'ya yönelmiş ve 1913 baharında Kâtif dahil bölgenin kontrolünü ele geçirerek rakibi Reşidi ailesini bölgeden çıkartmıştır. Ancak 29 Temmuz 1913'te Osmanlı Devleti ile İngilizler Basra Körfezi'nde etki alanının bölüştürülmesi konusundan bir anlaşma imzalamışlardır. İstanbul Anlaşması olarak bilinen bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Kuveyt ve Bahreyn bölgesindeki şeyhlikler üzerindeki haklarından vazgeçerken, İngilizler de Necid ve Katar'ın Osmanlı toprağı olduğunu kabul etmişlerdir. Osmanlılar bu anlaşmadan kısa bir süre sonra, 15 Mayıs 1914'te Suudilerle bir anlaşma yapmış ve Abdülaziz'e Bab-ı Ali'ye bağlı kalmak ve ortak düşmanlara karşı ittifak yapmak şartıyla Necid valiliği ve "paşa" unvanı verilmiştir. Bu anlaşma ile Abdülaziz dışişleri hariç tamamıyla bağımsız olmuştur. Böylece Abdülaziz'in büyük bir devlet kurmasının önü açılmış oluyordu.

İngilizlerle münasebetlerini sürdüren Abdülaziz, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılara muhalif bir hareketin içine girdi. Savaşın başından itibaren İngiltere ile anlaştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen cihad fetvası devletin valisi sıfatı ile Abdulaziz'e de bildirildi ise de, bu dönemde hem Reşidi ailesiyle yaşanan mücadele, hem İngilizlerin bölgedeki askeri varlığı ki İbn-i Suud İngilizlerle karşı karşıya gelmek istemiyordu, hem de savaşın belirsizliği Suudilerin tepkisiz kalmasına yol açmıştır. Öte yandan Suudilerin, 26 Aralıkta 1915'te İngilizlerle imzaladıkları anlaşmayla Suudiler, savaşta tarafsız kalmaların karşılığında İngiliz koruması sağlamışlar, İngilizler de Suudilerin Necid ve Ahsa üzerindeki egemenliğini tanıyacaklarını bildirmişlerdir. Bu anlaşmayla yabancı müdahalesine karşı Suudilerin istiklâli tanınmış ve garanti altına alınmıştır. Savaşın ilerleyen günlerinde ise Suudi güçleri Osmanlı safında yer alan eski rakipleri Reşidi ailesine karşı savaş ilan

ederek bir anlamda Irak cephesinde İngilizlerin safında savaşmaya başlayacaklardır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve ortadan kalkması üzerine Abdülaziz önce Yemen'le yıllardır sorun olan Asir topraklarına yönelmiş ve 1921 yılına kadar sürdürdüğü mücadele ile Asir'i, 1926 yılına kadar sürdürdüğü mücadeleler ile de Şerif Hüseyin'in elindeki Hicaz bölgesini topraklarına katmıştır. Kendisini 1926'da "Necid ve Hicaz Kralı" ilan eden Abdülaziz b. Suud artık Arabistan'ın yeni hükümdarı ve Suud hanedanının başıydı. Arabistan politikasının yeni gerçeklerine hemen karşılık veren İngiltere de İbn-i Suud'la 20 Mayıs 1927 tarihinde Cidde Muahedesi olarak bilinen antlaşmayı yaptı. İbn-i Suud bu anlaşmayla, tam istiklâlini İngiltere'ye tasdik ettirerek, Hicaz, Necid ve ona bağlı bölgelerin mutlak ve kesin bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştır. 1932'de ise yeni bir idari yapılanmaya giderek ülkenin ismini Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiş ve kendisini Kral ilan etmiştir.

Türkiye ile Suudi Arabistan arasında diplomatik ilişkiler 1926'da kurulmuştur. 3 Ağustos 1929 yılında imzalanan Dostluk Anlaşması'yla da Türkiye, Hicaz ve Necid Krallığı'nın siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımıştır. 1932 yılında da Abdülaziz'in oğlu Emir Faysal Türkiye'yi ziyaret ederek Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir.

Şurası bir gerçektir ki ikili ilişkiler dönemin koşullarından, Büyük devletlerin yürüttüğü politikalardan ve devletlerin karşılıklı çıkarlarından bağımsız düşünülemez. Türk-Suud ilişkilerini de bu şekilde değerlendirmek gerekir. Özellikle dönem dönem bölgede etkili olan İngiltere, ABD ve Rusya gibi devletlerin bölgeye yönelik izlediği politikalar, iki ülke ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkilemiştir.

Türk-Suud ilişkilerinin gelişmesini önleyen tarihi, siyasi ve kültürel çok sayıda engeller ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan hakkında, Türk aydınların çoğunun kendi içlerine kapanmalarından dolayı bilgi eksikliği oluşmuş, Suudiler ve Araplar hakkında olumsuz düşünceler yayılmıştır. Bunun sebebi bilgilerinin kaynağının Batı olması ve doğrudan bilgiye ulaşılamamış olmasıdır.

1932'den beri Türk-Suud ilişkileri yakınlık ile soğukluk arasında gidip gelmiştir. Bunun belirli sebepleri vardı. Bunlardan birisi, her iki devletin dayandığı sistemdi. Suudi Arabistan, şeriat esasına dayalı kurulmuştu. Yeni Türkiye ise laiklik esası üzerine kurulmuş ve din ile devlet işlerini birbirinden ayırmıştı. Ancak iki devletin üzerine kurulduğu temeller arasındaki farklılıklar ilişkilere zarar vermemiştir. Türk-Suud ilişkilerinin belki de en karakteristik özelliği, iki devlet arasında kırk yıllık bir kuşku hakim olmasına rağmen ilişkilerin hiçbir zaman tamamen kopmamış olmasıdır. Üstelik çeşitli bölgesel olaylar, siyasi ilişkilerde yakınlaşma sağlamıştı, zira devletlerin ikili çıkarları ideolojik faktörün üzerindeydi. İkili ilişkilerde yakınlaşma sağlayan olaylardan en önemlisi, Kıbrıs krizi ve bu krizde Türkiye'nin karşısında duran Batı'nın tavrına karşı Suudi Arabistan'ın, Türkiye'nin yanında durması ve Kıbrıs'taki Türklere yardımlarını sunmasıdır. Bu tavır, Türkiye'nin genel görüşüne derinden tesir etmiş ve bu şekilde yeni iyi ilişkiler dönemi başlamıştır.

Özellikle 1949'de İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması sebebiyle geçmiş dönemlerde Türk-Arap ilişkilerinde bir med-cezir dönemi yaşandığı inkâr edilmese de halkın İslami kimliği, bölgesel-uluslararası birçok konuda görüşmeler yapılmasında en önemli etken olmuştur. Bu bazen yardımlaşma bazen de uyum şeklinde ortaya çıkmıştır. Türklerin İslam tarihindeki şanlı geçmişlerini, özellikle Osmanlı Türklerini hala unutmayan İslam halkları, Türkiye'nin İslami ve Arap meselelerindeki olumlu girişimleri ve tutumları karşısında takdir hislerini her vesile ile ifade etmişlerdir.

Düşük profilli kalan ilişkilerde 1960'lı yıllarda kısa süreli bir iyileşme görüldü. İslam birliği fikrini geliştirmek amacıyla düzenlenen çalışmalar çerçevesinde Kral Faysal 1966 yılında Türkiye'ye kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye Kral düzeyinde yapılan ilk, uzun süre içinde tek ziyaret olmuştur. Kral Faysal'ın ziyaretine cevap gelmeyince çekingen tavırlar sürmüştür.

Sovyet birliklerinin Afganistan'ı istila etmesi, her iki devlet için de açık bir tehdit sayılmıştır. Bu şekilde, bu savaşa karşı her iki devletin duruşu birbiriyle uyuşmuş, aynı şekilde Irak-İran savaşı da Türkiye ile Suudi Arabistan arasında çıkarların kesişmesini sağlamıştır.

Turgut Özal döneminde, iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiş, ama onun vefatından sonra tekrar soğukluğa dönmüştür.

1980'li yıllarda, Türkiye'nin petrol ihtiyacının güvenli ve elverişli koşullarda sağlanmasına yönelik arayışların da etkisiyle, ikili ilişkilerde ciddi bir hareketlenme yaşanmıştır. 1984 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1985 yılında ise dönemin Başbakanı Turgut Özal Suudi Arabistan'ı ziyaret etmişlerdir. Suudi Arabistan tarafından ise, 1984 yılında, o zaman Veliaht olan şimdiki Suudi Arabistan Kralı, Prens Abdullah bin Abdülaziz Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu dönemde Türkiye, Suudi Arabistan'a yönelik ihracatını arttırırken müteahhitlik hizmetleriyle de bu ülkede kendini göstermeye başlamıştır.

İki ülke arasında 1980'li yıllarda sağlanan yakınlaşma 1990'lı yılların ilk yarısında da devam etmiştir.

Türk-Suud ilişkileri pek çok ortak paydaya dayalıdır. Türkiye'nin laikliği bir iç meseledir, Suudi Arabistan'ın İslamcı çizgisi ise kendi seçimidir. Devletler çıkarlarıyla ilgilenirler ve siyaset tarafların çıkarlarını yerine getirmek için ortak paydaların bulunması sanatıdır. Türk dış politikası tarihte Arap çıkarlarından uzaklaşmış olsa da Türkiye özellikle 1970'ten sonra Arap yanlısı bir tutum benimsemiş ve İslami işbirliğinin destekçisi olmuştur. Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatının üyesidir ve bu teşkilatın şu anki Genel Sekreteri de bir Türk olan Ekmelettin İhsanoğlu'dur.

Suudi Arabistan ile Türkiye arasında tarihî bir iş birliği vardır ve Suudi Arabistan, Türkiye'nin milli meselesi olan Kıbrıs konusunda da Türkiye'yi desteklemiştir.

Tarihte Suudi Arabistan, ekonomik krizlerden geçtiği zamanlarda dahi Türkiye'yi desteklemiştir.

Osmanlı'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesi sonrasında kurulan, istikrarlı krallık yönetimi ile dünyanın sıralı güçleri arasında sayılan Suudi Arabistan'ın bu güçlü pozisyonu gerek iç konjonktürden gerekse dışarıya karşı politikalarından kaynaklanmaktadır. İslam dininin burada doğuşu, kutsal şehir ve mekânların burada bulunması Suudi Arabistan'ın kurulduğundan bu yana meşruiyetinin temel dayanakları olmuştur.

Dışarıya doğru özellikle uluslararası platformda boy gösteren Suudi Arabistan'ın bölgedeki en önemli müttefiki elbette Türkiye'dir. Tarihsel olarak Arap kimliğinin güçlü olmasından yana tavır takınan Suudi yönetiminin her platformda şiddetle destek verdiği Türkiye, hem demokratik dönüşümünü gerçekleştirme bakımından hem de bölgesel politikalara yön vermek adına önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye ve Suudi Arabistan aynı coğrafyada yaşamaktadır. İki ülkeyi birleştiren ortak bir tarihi geçmiş vardır ve doğrudan etkilendikleri pek çok bölgesel ortak tehditle yüzyüzedirler. Buradan hareketle her iki ülke de bölgenin emniyetini ve istikrarını sağlamak ve bunalımların tehlikelerinden halkı uzak tutmak yönünden sürekli bir gayret içinde olmak durumundadırlar.

İki devlet de bölgesel ve küresel alandaki ilişkilerde büyük bir birikime sahiptir. Bu nedenle her iki devlet de Ortadoğu bölgesinin güvenlik ve istikrarının muhafaza edilmesini öncelikli alana yerleştirmişlerdir.

Türkiye'nin bölgede olumlu ve önemli bir yeri olduğuna işaret etmek gerekir. Türkiye, bölgenin istikrar ve emniyetini göz önüne alarak, meşru yollarla Arap meselelerine destek siyaseti uygulamaktadır ve Arap stratejilerine uygun olumlu rol oynamakta istekli görünmektedir.

Türkiye, resmi olarak açık sözlü, gerçekten Ortadoğu barışını isteyen ve destekleyen büyük ve güçlü bir ülkedir. Bilinmektedir ki Türkiye'nin bölgedeki çıkarı barıştır ve bu da Suud çıkarlarıyla örtüşmektedir. Suudi Arabistan ise kutsal yerlere hakim bulunmasından, petrol zengini olmasından ve yüksek hareket kabiliyetinden ötürü bölgede oldukça önemli bir ülke haline gelmiştir. Herkesin de fark edeceği üzere, iki ülke arasında karşılıklı çıkarlar bulunmaktadır.

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde iki ülke açısından da en doğru yaklaşım; tarihi hakikatler ışığında, maceraya kapılmadan, fikir, bilgi, cesaret, sağduyu ve iyi niyet çerçevesinde işbirliği ve kardeşlik ortamını tesis etmek ve her bakımdan güçlenerek bölgede bir barış çemberi oluşturmak olacaktır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA.HRSYS.114/23.

BOA.İ.MMS.57/2600.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.13

BCA,Fon Kodu: 030.01,Yer No: 125.812.7.

BCA,Fon Kodu: 030.01,Yer No: 19.109.2.

BCA,Fon Kodu: 030.10, Yer No: 182.258.5.

BCA,Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.3.

BCA,Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.749.15.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 131.939.40.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 18.105.16.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 219.477.8.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 219.480.2.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 226.522.12.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 232.562.13.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 245.656.11.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 258.738.19.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 258.738.6.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.741.23.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.741.35.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.744.20.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.1.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.3.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 259.749.5.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.10.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.12.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.13.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.15.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.17.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.21.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.22.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.24.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.26.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.27.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.5.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.8.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.749.10.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 266.798.23.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 47.301.11.

BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 60.369.7.

BCA,Fon Kodu: 030.11,Yer No: 24.18.15.

BCA,Fon Kodu: 030.11,Yer No: 26.29.6.

BCA,Fon Kodu: 030.11.1,Yer No: 106.29.19.

BCA,Fon Kodu: 030.18.01,Yer No: 35.28.17.

BCA,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No: 024.35.4.

BCA,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No: 026.63.1.

BCA,Fon Kodu: 030.18.01.01,Yer No:019.35.5.

NATIONAL ARCHIVE IN UNITED KINGDOM

N.A. in U.K, CAB/24/107,Notes on the “Akhwan” Movement.

N.A. in U.K, CAB/24/109, F.O. 13 Temmuz 1920, Memorandum on the Subsidies to King Hussein and Ibn-i Saud.

N.A. in U.K, CAB/24/120, 17 Şubat 1921.

N.A. in U.K, CAB/24/120, 19 Şubat 1921.

N.A. in U.K, CAB/24/143, Appreciation of the Attached Eastern Report, No:XII, 19 Nisan 1917,s.154.

N.A. in U.K, CAB/24/143, Arab Bulletin, No.145,23 Mart 1917, Arabia, Hicaz,s.126.

N.A. in U.K, CAB/24/182, C.P.415(26), British Interests in Arabia,Colonial Office, 8 Aralık 1926.

N.A. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915.

N.A. in U.K, CAB/24/72,21 Kasım 1918.

N.A. in U.K, CAB/66/39/1, 14 Temmuz 1943.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.I,C/9757/26,22 Haziran 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.I,E 3843/180/91,1 Temmuz 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.I,E/3637/180/91,18 Haziran 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,A.M.530,13 Temmuz 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,C 13138/26,15 Temmuz 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,C 15709/26,20 Ağustos 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,C 18498/26,7 Ekim 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,E 4205/180/91,15 Temmuz 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.II,E 5796/7/91,18 Ekim 1926.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2133/119/91,10 Mayıs 1927.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2582/119/91, 29 Haziran 1927, Ek 1, No:1;

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 2,No:1.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 3,No:1.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2582/119/91,Ek 6,No:1.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 2620/119/91,22 Haziran 1927.

N.A. in U.K,Air 5/415 PT.III,E 827/119/91,25 Şubat 1927.

N.A. in U.K., **Air** 5/415 PT.I,E 3035/48/91,19 Mayıs 1926.

F.O. 371,115489,V 1073/189, Şubat 1955.

F.O. 371,115489,V 1073/216,10 Şubat 1955.

F.O. 371,115490,V 1073/216B,1 Mart 1955.

F.O. 371,115490,V 1073/216C,1 Mart 1955.)

F.O. 371,115490,V 1073/216D,9 Mart 1955.

F.O. 371,115493,V 1073/302,16 Şubat 1955.

F.O. 371,115493,V 1073/305,24 Şubat 1955.

F.O. 371,115493,V 1073/308,19 Şubat 1955.

F.O. 371,115527,V 1073/1218,4 Kasım 1955

F.O. 371,115527,V 1073/1225,6 Kasım 1955

F.O. 371,115527,V 1073/1234,8 Kasım 1955

F.O. 141/622/5, No:116, E 622/3/91,6 Temmuz 1929.

F.O. 141/622/5, PT 4, No:116, E 622/3/91,6 Temmuz 1929.

F.O. 141/622/5, PT 4, No:656,3120/2068/91,28 Haziran 1928.

F.O. 371/130134, RK 10325/3,10Temmuz 1957.

F.O. 371/130134, RK 1032ST/2,21 Haziran 1957.

2.RESMİ YAYINLAR

Dışişleri Banklığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, Ankara, s.21.

Dışişleri Banklığı Belleteni, Mayıs 1967, S.32, Ankara, s.39.

Dışişleri Banklığı Belleteni,Ocak 1968, S.40, Ankara,1968, s.23,43-44-45, 46-48, 63-64.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.XI, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s.467-469.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.XXXVI, s.422.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi:11 Ağustos 1930, S. 1567, Kararname No: 9632,s.1.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11 Temmuz 1974, S. 14942, Karar Sayısı:7/8515,s.1.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 13 Mart 1977, S. 15877, Kanun No: 2078, s.169-171.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 2 Temmuz 1990, S. 20566.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 28 Temmuz 1974, S. 14959, Karar Sayısı: 7/8574,s.2-3.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 30 Mayıs 1986, S. 19122,s.2-7.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 31 Mayıs 1930, S.1507, Kanun No: 1621,s.1.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü 2009 Bülteni, s.1.

Ümmü'l Kura, 1 Aralık 1933/13 Şaban 1352,S.468,s.2.

Ümmü'l Kura, 12 Ağustos 1927, S.139,s.2.

Ümmü'l Kura, 12 Aralık 1930/22 Recep 1349, S.314, s.1.

Ümmü'l Kura, 12 Ocak 1934/26 Ramazan 1352, S.474,s.2.

Ümmü'l Kura, 13 Ekim1936/28 Şaban 1355, S.623,s.4.

Ümmü'l Kura, 14 Ocak 1938/13 Zilkade 1356, S.684,s.5.

Ümmü'l Kura, 14 Temmuz 1926, S.82,s.2.

Ümmü'l Kura, 15 Ocak 1926/30 Cemadiyes-Sani 1344, S.55,s.4.

Ümmü'l Kura, 16 Nisan 1943/11 Rebiyyüssani, 1362, S.955,s.2.

Ümmü'l Kura, 17 Haziran 1932/12 Safer 1351, S.392,s.2.

Ümmü'l Kura, 22 Ekim 1926, S.97,s.2.

Ümmü'l Kura, 23 Eylül 1932/22 Cemadiyelula 1351, Sayı:406,s.1

Ümmü'l Kura, 24 Haziran 1932/19 Safer 1351, S.393,s.2.

Ümmü'l Kura, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, Sayı:129.

Ümmü'l Kura, 28 Şubat 1947/7 Rebiyyüssani 1366, S.1148,s.2.

Ümmü'l Kura, 29 Haziran 1926/19 Zilhicce 1344, S.78,s.2-4.

Ümmü'l Kura, 31 Ağustos 1945/23 Ramazan 1364, S.1070,s.2.

Ümmü'l Kura, 4 Şubat 1944/10 Safer 1363, S.997, s.1.

Ümmü'l Kura, 6 Kanun-ı Sani 1928/13 Recep 1346, S.160, s.2.

Ümmü'l Kura, 7 Mayıs 1926, S.70, s.3.

Ümmü'l Kura, 7 Teşrin-i Evvel 1927, S.147, s.2.

Ümmü'l Kura, 8 Ocak 1926/23 Cemadiyes-Sani 1344, S.54, s.1-4.

Ümmü'l Kura, 9 Ağustos 1926/4 Rebiyülevvel 1348, S.242, s.2.

Bugünkü Suudi Arabistan, Ağustos1970, Suudi Arabistan Basın Servisi, s.8.

Bugünkü Suudi Arabistan, Mart 1970, Suudi Arabistan Basın Servisi, s.8,11.

Bugünkü Suudi Arabistan, Nisan 1970, Suudi Arabistan Basın Servisi, s.6.

Bugünkü Suudi Arabistan, Yıl: I, S.I, Mayıs 1967, Suudi Arabistan Basın Servisi, s.1-14.

Bugünkü Suudi Arabistan, Aralık 1969, Suudi Arabistan Basın Servisi, s.4.

Suudi Arabistan'dan Selam, Hac Özel Sayısı, Ağustos 1986, Suudi Arabistan Krallığı Türkiye Büyükelçiliği Basın Bürosu, Ankara, s.11.

Suudi Arabistan'dan Selam,Ocak 1987, Suudi Arabistan Krallığı Ankara Büyükelçiliği Basın Bürosu,s.3.

3.GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Tercüman
Vakit
Yeni İstanbul

4. TELİF VE TETKİK ESERLER

ACAR, İrfan C.; **Dış Politika**, Ankara, 1993,

ACAR, İrfan C., **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

AHMED CEVDET PAŞA; **Tarih-i Cevdet**, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

AKARSLAN, Mediha; "Ortadoğu Krizi ve Türkiye", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi** Dergisi, C.XI, S.1-2, Mart-Kasım 1990, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s.93-101.

AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 2010.

AKDOĞAN, Lütfi; “Dostluk ve Kardeşlik İçin”, **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi.

AKIN, Kenan; **Kutsal Vaha Suudi Arabistan**, Erenler Matbaası, Ankara,1979.

AKŞİN, Abdülahat; “Türkler ve Araplar”, **Orta Doğu**, Yıl:4, S.34, Şubat, 1934, s.2-4.

ALBAYRAK, Mustafa; “Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960)”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. III. S.2, Elazığ, 2005,s.1-63.

ALPKAYA, Gökçen; “Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik”, **Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1991, s.55-68.

AL-RASHEED, Madawi; **A History of Saudi Arabia**, Cambridge Universty Pres, 2002.

ALSHAMRİ, Abdullah Bin Hacis; “İni’kas El-Ezmet’ül Kıbrısıyye Ala El- Alakat Es- Suudiyye El- Türkiyye Fi Ahd El-Melik Halid Bin Abdülaziz 1975-1982”, **Kral Halid Bin Abdülaziz Al-i Suud Bilimsel Tarih Kongresine Sunulmuş İlmi Araştırma**, 2010/1431.

ALTINBAŞ, Deniz; “Orta Doğu ve Avrupa Birliği Arasında Türkiye”, **Stratejik Analiz**, Mart 2009, C.IX, S.107, s.48-56.

ALTUNDAĞ, Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831-1841**, TTK Basımevi, Ankara,1988.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli; “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Türkiye ve Ortadoğu-Tarih,Kimlik, Güvenlik**, Derleyen: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayıncılık, İstanbul,1999.

ANSCOMBE, Frederik F.; **The Otoman Gulf, The Creation of Kuwait, Saudi Arabia and Qatar**, Colombia University Pres, New York, 1997.

ARAFAT, Muhammed; “Doğu Ülkeleri İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008.

ARAR, İsmail; **Hükümet Programları (1920-1960)**, İstanbul, 1968.

ARI, Tayyar; **2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul,1999.

ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Mkm Yayınları, Bursa, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir; “(Amerikan Belgeleri İle) Ortadoğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na (1951-1955), **Belleten**, C.LIX, Nisan 1995, S.224’ten ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara,1995.

ARMAOĞLU, Fahir; “El-Alakatü’t-Türkiyye El-Arabiyye fi Merhalet El-Med El-Kavmi El-Arabi (1945-1970)”, **İki Tarafın Görüşleri Açılarından Arap-Türk Münasebetleri**, Editörler: Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Safiyüddin Abu-l’izz, Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 1991-1993,s.195-251.

ARMAOĞLU, Fahir; “Hilafetin Dış Cephesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, Temmuz 1998, S.41, s.347-358.

ARMAOĞLU, Fahir; “Türk Dış Politikasında Son Gelişmeler”, **Dış Politika**, C.I, S.1, Ankara, 1971, s.7-15.

ARMAOĞLU, Fahir; **Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir; **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1991.

ARMSTRONG, H.C.; **Lord of Arabia İbn Suud, An Intimate Study of a King**, Penguin Books, England, 1924.

ARSLAN, Emir Şekip; **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları**, Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan, İstanbul, 2005.

ARTUK, Cevriye; “Hicaz Demiryolu Madalyaları”, **VII. Türk Tarih Kongresi,Ankara: 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.II, TTK Basımevi, Ankara, 1973, s.785-789.

ASRAR, Nisar Ahmed; “Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti’nin Dini Siyaseti ve İslam Alemi”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.IV,Cüz 3-4’ten ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1971, s.83-90.

ATALAR, Münir; “Osmanlı Sömürmedi (Suudi Arabistan Örneği), **Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar arası Bilgi Şöleni**

Bildirileri, 25-27 Ekim, 2000 Hatay, C.I, İskenderun, 28 Ekim, 2000, s.97-289.

ATAMAN, Muhittin; "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe", **Ortadoğu Analiz**, Eylül, 2009, C.I, S.9, s.72-81.

ATAMAN, Muhittin; KUŞÇU, Yurdanur; "Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler", **Alternatif Politika**, C.IV, S.1, 1-26 Şubat 2012, s.1-26.

AYDIN, Ahmet Hamdi; "Arap Baharı ve Suudi Arabistan", **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1-2 Ekim 2012, s.32-40.

BAHDAT, Gawdat; "Basra Körfezi ve İsrail:Geçmişe ve Geleceğe Bakış", **Avrasya Dosyası, Yeniden Yapılanan Ortadoğu**, Özel Kış 2003, C.IX, S.4, s.126-145.

BALOĞLU, Adnan Bülent; "Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli: Suudi Arabistan Örneği Üzerine", **İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu-1998**, Yayına Hazırlayan: Ömer Turan, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s.237-242.

BARBIR, Karl K.; **Otoman Rule in Damaskus,1708-1758**,Princeton University Pres, Princeton, New Jersey,1980.

BARLAS, Mehmet; "Dış Politikada Kamuoyu", **Milliyet**, 21 Mart 1985 Perşembe.

BARLAS, Mehmet; "Türkiye'nin Beklediği", **Milliyet**, 21 Şubat 1984 Salı.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, Kısım:III, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

BOSTANCI, Işıl Işık; "Suudi Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi ve Suudiler", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, Temmuz 2003, s.25-39.

BOYACIOĞLU, Ramazan; "Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, Mart 1977, S.37, s.99-136.

BOZKURT, Mehmet; **Sünnilik, Şiilik, Alevilik, Vehhabilik Nedir?**, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2010.

BRAR, Harpal; RULE, Ella; **Ortadoğu ve Emperyalizm-1**, Çev. Evren Mardan, Papirüs Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.

BROCKELMANN, C.; **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I** ,Çev.Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından LV , Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

BURDETT, Anita L. P.; **King Abdulaziz Diplomacy and Statecraft 1902-1953**, Volume I:1902-1926, Archive Editions, 1998.

BUZPINAR, Tufan; "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", Osmanlı, C.II,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.168-178.

BÜYÜKCOŞKUN, Kudret; "Arabistan", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul,1991, s.248-252.

CANATAN, Yaşar; "20. Yüzyıl Başlarında Suriye,Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.112, İstanbul, Şubat 1998, s.5-9.

CANATAN, Yaşar; **Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

CEMAL PAŞA; **Hatıralar "İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi"**, Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal, Selek Yayınları, 1959.

CLEVELAND, William L.; **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

COMMINS, David; **The Wahhabi Mission and Saudi Arabi**, I. B. Taurıs, New York, 2006.

ÇAĞATAY, Neşet; "Vehhabilik", **MEB. İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, ME. Basımevi, İstanbul, 1986, s.262-269.

ÇAĞATAY, Neşet; ÇUBUKÇU, İbrahim Agah; **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.

ÇAĞATAY, Neşet; **İslam Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

ÇAĞATAY, Neşet; **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

ÇAĞLAYAN, K. Tuncer, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri (Ekim-Aralık 1918)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003, s.277-304.

ÇAVUŞ, Remzi; **Hain Kim, Bir İsyanın Perde Arkası**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2006.

ÇEÇEN, Anıl; “İslam Konferansı ve Laiklik İlkesi”, **Halkoyu**, Yıl:10, S.3 (116), Haziran 1976, s.13-16.

ÇEÇEN, Anıl; “Ortadoğu ve Türkiye”, **Jeopolitik**, Güz-2002, Yıl:1, S.4, İstanbul, s.32-42.

ÇELİK, Mehmet; “Müslüman Ülkeler, Suudi Arabistan”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

ÇETİN, Emrah; “Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918)”, **History Studies,** Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.99-115.

ÇETİNSAYA, Gökhan; “Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, **Birikim**, S.96, Nisan 1997, İstanbul, s.43-53.

ÇETİNSAYA, Gökhan; “Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna yönelik Politikasına Bir Bakış (1923-1998)”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, **Ata Dergisi**, S.8, Yıl:1998, Konya,43-52.

DALKIRAN, Sayın; “Tarih-i Cevdet’te İslam Mezhepleri(I)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.20, Erzurum 2002, s.219-252.

DANİŞMEND, İsmail Hamdi; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.

DARKOT, Besim; “Asir” **İslam Ansiklopedisi,** C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.674-675.

DARKOT, Besim; “Ahsa”, **İslam Ansiklopedisi**, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.225.

Darü'l Melik Abdülaziz; **El- Küşşafü'l Tahlili's Sahife-i Ümmü'l Kura 1343-1373** , C.I, Riyad, 1999/1419.

DEMİR, Şerif; "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, Turkey, p. 691-713.

DEMİRAY, Muhittin; "Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları", **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.291-300.

DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu**, İstanbul, 2003.

Diplomat Atlas; "Suudi Arabistan Krallığı ve Filistin Sorunu", S.1, Kasım 2007, Ankara.

DİRİÖZ, Ali Oğuz; "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Mart 2012, C.IV, S.39, s.94-100.

DOĞRU, Deniz; "1914-1916 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Durumu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.135, İstanbul, Aralık, 2001, s.93-104.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi; C.I., Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

DUMAN, Olcay Özkaya; BİRSEL, Haktan; "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", **Atatürk**

Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi, C.I, S.1, 2012.

DUMAN, Sabit; "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.313-332.

DUMAN, Sabit; "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, C.I, 25-29 Ekim 1999,Türkiye-Kazakistan, s.139-151.

DURAN Hasan; KARACA, Ahmet; "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl:2011, C.XVI, S.3, s.203-216.

DURSUN, Davut; "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", **Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1,S.1, s.413-419.

DURSUN, Davut; **İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul,1992.

EBU ALİ, Abdülfettah; **El-Islah El-İçtimaiyye Fi Ahd El-Melik Abdülaziz**, Riyad, 1396/1976.

EBU SAKIR, Abdülaziz bin Süleyman; "El Muntalakat Es-Suudiyye Lil İhtimam Bil Kadiyyeti El Filistiniyyeti", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.I, Riyad, 1427/2006.

EBU ULEYYE, Abdülfettah bin Hasan; **Mevakif-u Hadimü'l Haremeyn Eş-Şerifeyn El Melik Fahd bin Abdülaziz Al-i Suud, Tücahe Kadiyyet-i Filistin**, Riyad, 1423/2003.

EBU ULEYYE, Abdülfettah Hasan; “Ed-din ve Siyasa fi Mevkif El Melik Faysal Tücah Kadiyyet-i Filistin-El Mübadere Vel-Hal”, **El Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.II, Riyad, 1427/2006.

EBU ZEHRA, Muhammed; **İslam’da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev. Sıbgatullah Kaya, Anka Yayıncılık, İstanbul, t.y.

ECER, A. Vehbi; “Osmanlı Döneminde Mekke Yönetimi”, **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara:22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.1431-1437.

ECER, Ahmet Vehbi; “Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları”, **IX. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.1229-1237.

ECER, Ahmet Vehbi; **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

ED-DİHLEVİ, Şah Veliyullah; **İslam Düşünce Rehberi**, Çev. Mehmet Erdoğan, C.I, Ankara, Eylül 2003.

EFEGİL, Ertan; “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, **Ortadoğu Analiz**, Mayıs 2013, C.V, S.53, s.104-113.

EKİNCİ, Abdullah; “Ortadoğu’da Ortaya Çıkan Fikir Akımları (8-10.Yüzyıllar)”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, 2003, s.61-69.

EKİNCİ, Necdet; “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Genel Türk Tarihi**, Ankara, C.IX, 2002, s.703-745.

EKŞİ, Oktay; “Meğer Neymiş”; **Hürriyet**, 10 Nisan 1986 Perşembe.

EL HATİP, Es-Seyyid Abdülhamid; **El İmam El Adil Sahip El Celale El Melik Abdülaziz bin Abdurrahman El Faysal Ali Suud,Siretuhu, Butuletuhu, Sırri Azemetitihi**, C.I, Riyad.

EL USEYMİN, Abdullah Es Salih; **Tarih El Memeleketi’l Arabiyyeti’s Suudiyye**, C.I, Riyad, 2009.

EL-ABUDİ, Muhammet b. Nasır; **El Alakati’l Beyne’l Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye ve Türkiyye**, Darü’l Sulusiyye Yayınevi, Riyad, 1430/2009.

EL-CASİR, Muhammed Taha; **Türkiye Meydanus-Sıra’i Beyne’ş-Şark Ve’l Garp**, Darü’l Fikr Yayınları, Dımaşk, 2002.

EL-FARUKİ, İsmail Raci, EL-FARUKİ, Luis Lamia; **İslam Kültür Atlası**, Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, Aralık 1999.

ELİBÜYÜK, Mesut; “Orta Doğu’nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.129-156.

EL-MANİ, Muhammed; **Tevhid El-Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye**, Tercüme: Abdullah Es-Salih, Riyad, 1402/1982.

EL-MUHTAR, Selahaddin; **Tarih’ul Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye, Fi Maziha ve Haziriha**, Beyrut, C.II, 1957.

EL-REYHANİ, Emin; **Tarih-i Necd El-Hadis**, Beyrut, 1988.

EN-NAİMİ, Ahmet Nuri; “El-Ususül-Vakıiyye, Li Mustakbelil Alakatül Arabiyye-Et-Türkiyye (Türk-Arap İlişkilerinin Geleceğinin Gerçeğe Dayalı Esasları), **El Alakatü’l Arabiyyetü Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, Merkez-i Dırasati’l Vahdeti’l Arabiyyeti, Beyrut, Kanun-ı Sani/Ocak 1995.

ERDEN, Ali Fuad; **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, C.I, İstanbul,1954.

ERENDİL, Muzaffer; **Arap-İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara,1979.

ERHAN, Çağrı; “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

ERHAN, Çağrı; “Türkiye’nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)”, **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.251-259.

ERHAN, Çağrı; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “1960-1980 Dönemi Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.784-796.

ERHAN, Çağrı; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “Filistin Sorunu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.635-641.

ERKİN, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

ERKMEN, Serhat; “Suudi Arabistan ABD İlişkileri: Zorunlu Bir İttifakın Geçmişten Bugüne Anatomisi”, **Stratejik Analiz**, C.II,S.20, Aralık 2001, s.49-58.

ERKMEN, Serhat; “Suudi Arabistan’da Demokratikleşme, Rejim ve Din”, **Avrasya Dosyası**, 2005, C.XI, S.3, s.197-222.

ERKMEN, Serhat; “Yeni Kral ve Suudi Arabistan’ın Geleceği”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2005, s.90-101.

EROL, Mehmet Seyfettin; “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası, Uluslararası Durum”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.249-253.

ERSİN, Nihat; **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası,** Gündem Yayınları, İstanbul, Nisan 2003.

ERSOY, Hamit; ERSOY, Leyla; **Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, Kasım 2002.

ESED, Muhammed; **Mekke’ye Giden Yol**, Çev. Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

ESMER, Ahmet Şükrü; “Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü”, **Ortadoğu**, Yıl:1, S.1, Nisan 1961.

ES-SAKKA EMİNİ, Muhammed Safvet; **Kıbrıs El Müslime Beyne Duati’l Hakki ve A’dai El İnsaniyeti**, Matbaat-ı Rabitati’l Alem-i El İslami, Mekke, 1982.

ES-SAVİĞ, Abdülaziz Hüseyin; **El-İslam Fi’s-Siyaseti’l Hariciyyeti’s-Suudiyye**, Riyad, 1992/1414.

ES-SELMAN, Muhammed b. Abdullah; **Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye**, Cidde, 1416/1996.

EŞ-ŞAHİD, Es-Seyyid Muhammed; "Muhammed b. Suud", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXX, İstanbul, 2005, s.570-571.

EZ-ZAMİL, Abdullah El-Ali El-Mansur, **Esdakü'l Bünud Fi Tarih-i Abdülaziz Al-i Suud**, Beyrut, 1392/1927, s.17.

EZ-ZERKLİ, Hayreddin; **Şibhü'l Cezire Fi Ahddi'l Melik Abdülaziz**, C.I, Beyrut, 1985.

FAYSAL BİN MEŞAL BİN SUUD BİN ABDÜLAZİZ; **Et-Tatavvuru Es-Siyasiyyu Fi'l Memleketi El-Arabiyyeti Es-Suudiyye ve Takyimun Li-Meclisi Eş-Şura**, Riyad,1423/2002.

FIRAT, Melek; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.615-635.

FOUSKAS, Vassilis K.; **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya, Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, Şubat 2004.

GEYLANİ, Heysem; **Dirasatü'n İstrateciyyetü'n Türkiyye ve'l Arab, Dirasetü'n fil Alakat El-Arabiyye-Et-Türkiyye**, S.6, Mart 1994, Merkezü'l İmarat Li't-Dirasat ve'l Buhus El-İstrateciyye.

GÖKA, Erol, GÖRAL, Sevinç; "Arap Dünyası ve Şii Örneğinde Uluslararası İlişkilerde Dini Rolü", **Stratejik Analiz**, Kasım 2003, s.41-46.

GÖNLÜBOL, Mehmet; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “1973-1983 dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.543-608.

GÖNLÜBOL, Mehmet; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara,1996, s.491-540.

GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR, Cem; “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.3-133.

GÖNLÜBOL, Mehmet; ÜLMAN, Haluk; “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXI, Mart 1966, No:1, Ankara, 1966,143-182.

GÖNLÜBOL, Mehmet; ÜLMAN, Haluk; “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”,**Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara,1996, 191-334.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Tarihte Türk-Arap Münasebetlerine Kısa Bir Bakış”, **Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Danışma Toplantısı (İstanbul,9-12 Kasım 1985)**, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları, S.2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1985, s.155-164.

GÖZEN, Ramazan; “Truman Doktrini”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.387-392.

GÖZEN, Ramazan; “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkileri”, **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.233-250.

GÖZENÇ, Selami; GÜNAL, Nurten; ÖZDEMİR, Yasemin; **Ortadoğu "Güneybatı Asya" Ülkeler Coğrafyası**, Der Yayın, Birinci Basım, Aralık 2006.

GRESH, Alain; VİDAL, Dominique; **Ortadoğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na**, Çeviren:Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, Kasım 1991.

GÜLSOY, Ufuk; OCHSENWALD, William; "Hicaz Demiryolu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, 1998, s.441-445.

GÜLSOY, Ufuk; **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık, İstanbul,1994.

GÜNALTAY, Mehmet Şemsettin; **İslam Öncesi Arap Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

GÜRKAN, Ahmet; **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, Nur Yayınları, Ankara.

GÜRPINAR, Bulut; "Türk Dış Politikasında Bir Değişim Örneği:1967 Arap-İsrail Savaşı", **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan**, Ed. Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara, 2008, s.345-370.

GÜRÜN, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası(1939'dan Günümüze)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

HAKOV, Cengiz; "Yakın Doğu'da Türk-Arap İlişkilerinde Yeni Gelişmeler", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara:11-15 Ekim 1976**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.1877-1884.

HALE, William; **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

HALEFOĞLU, Vahit; **El-Alakatü'l Arabiyyetü'l Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**, Merkez-i Dırasati'l Vahdeti'l Arabiyyeti, (Arap Dostluk Araştırmaları Merkezi'nin Düzenlediği Düşünce Konferansındaki Araştırma ve Tartışmalar-Türk–Arap İlişkileri, Geleceğe Dair Diyaloglar), Beyrut, Ocak 1995.

HALLAK, Hassan Ali; "Mevkif El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye Min El Kadiyyeti El Filistiniyyeti", **El Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.I, Riyad, 1427/2006.

HAMİDULLAH, Muhammad; **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, C.I, Ankara, 2003.

HAMZA, Fuad, **Kalb Cezireti'l Arab**, t.y.,y.y.

HASGÜLER Mehmet; ULUDAĞ, M. Bülent; "Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", **İktisat Dergisi**, Ocak, 1999, S.386, s.27-36.

HATİT, Adnan, "El Meseletü'l Kıbrısıyye Fi'l Mutemirati'l İslamiyye (1975-1990)", Kıbrıs Meselesi konusunda yazılan yayınlanmamış makale.

HAURANİ, Albert, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, Çevirenler:Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

BİN HEZLÜL, Suud; **Tarih Mülük Al-i Suud**, C.I,Riyad, 1402/1982.

HOLLSTEİN, Walter; **Filistin Sorunu,Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi**, Çev. Cemal A. Ertuğ,Yücel Yayınları, İstanbul, Nisan 1975.

HOTİNLİ, Rauf Ahmed; "İslamiyet Devrinde Arabistan", **MFV. İslam Ansiklopedisi**, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.491-498.

HUREWİTZ,J. C.; **Diplomacy in the Near and Middle East, A Docomentary Record 1535-1956**, Volume II, 1914-1956, Cambridge Archive Editions, 1987.

HUREWİTZ, J.C.; **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, Pall Mall Yayınevi, Londra, 1969.

HÜLAGÜ, M. Metin; "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddî Yardımları", **Belleten**, C.LIX, S.225,TTK Basımevi, Ankara,1996, s.429-445.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin; "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", **Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1, S.1, s.388-412.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin; "Arap Birliği", **TDV. İA.**, C.III, s.325.

İNALCIK, Halil; "Recession of the Otaman Empire and the Rise of the Saudi State", **Studies on Turkish-Arap Relations,Annual, 1988/3**, Isıs Ltd., İstanbul, s.69-81.

İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları, Editör:Salih Gülen, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2011.

İRBEÇ, Yusuf Ziya; **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri**, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1990.

İslam Ansiklopedisi; "Necid", C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

İSLAM, Saleh Mustafa; **Suudi Arabistan'ı Tanıyınız**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961.

İZZETİ, İzzetullah; **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Tercüme:Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, Ekim 2006.

KABAKLI, Ahmet; "Büyük Dost", **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi.

KAMEL, Ayhan; "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri", **Dış Politika**, C.IV, S.4, (Mart 1974), Ankara,s.5-20.

KANDEMİR, Feridun; **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)** ,Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974.

KANPOLAT, Hasan; ÖZDEMİR, Mehmet Akif; "Suudi Arabistan ve Yakındaki Uzak Komşusu Türkiye", **Stratejik Analiz**, Eylül 2006, s.58-72.

KARACA, Mustafa; **Evanjelizm ve Vahhabilik**, Nokta Kitap, Birinci Baskı, İstanbul, 2005.

KARAKÖSE, Hasan; "Hatırat Kitaplarında Orta Doğu Meselesi(1908-1918 Yılları Arası)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003, s.379-414.

KARASAPAN, Celal Tevfik; "CENTO'nun Dokuzuncu Bakanlar Konseyi", **Ortadoğu**, Yıl:1, S.1, Nisan 1961, s.43-46.

KARASAPAN, Celal Tevfik; "Cumhurbaşkanımızın Suudi Arabistan ve Libya'yı Ziyaretleri", **Orta Doğu**, Yıl:8, S.70, Şubat 1968, s.2-7.

KARASAPAN, Celal Tevfik; "Kıbrıs Davası Birleşmiş Milletler Asamblesinde", **Orta Doğu**, Yıl:4, S.44, Aralık 1965, s.7-18.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Orta Doğudaki Amerikan Petrol Menfaatleri”, **Orta Doğu**, Yıl:10, S.99, Temmuz 1970, s.4-10.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Suudi Arabistan’ın Karşılaştığı Güçlükler”, **Orta Doğu**, Yıl:11, S.106, Şubat 1971, s.4-10.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Suudi Arabistan’ın Yeni Petrol Anlaşması ve Arap Petrol Zenginliğinin Son Durumu”, **Orta Doğu**, Yıl:11, S.111, Temmuz 1971, s.4-6.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Unutulmuş İttifak CENTO”, **Ortadoğu**, Yıl:12, S.125, Eylül 1972, s.15-26.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Rabat’taki İslam Zirve Konferansı”, **Ortadoğu**, Yıl:9, S.89, Ankara, Eylül-Ekim 1969, s.2-6.

KARASAPAN, Celal Tevfik; “Arap Petrolünün Bir Silah Olarak Kullanılması”, **Orta Doğu**, Yıl:14, S.141, Ankara, Ocak 1974, s.6-11.

KARPAT, Kemal H.; “Türk-Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış”, **Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, Birinci Uluslararası Konferansı Bildirileri**, H.Ü. Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, 18-22 Haziran 1979, Ankara, s.3-15.

KARPAT, Kemal H.; **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Bozdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

KASIM, Kamer; “Ortadoğu, Türkiye’nin Mevcut Dış Politikasına Alternatif Olamaz”, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, C.I, Editörler:Habibe Özdal,Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yeğin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.243-264.

KAYALI, Hasan; **Jön Türkler ve Araplar,Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1919)**, Çev.Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 61, İstanbul, 1998.

KAZANCI, Ahmet Lütfi; **Hz. Süleyman'dan Hz. Muhammed'e Peygamberler Halkası**, İstanbul, 1997.

KECHİCHİAN, Joseph A.; **Faysal Saudi Arabia's King for All Seasons**, University Press of Florida, 2008.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", Erdem, C.XI, S.31, Mayıs 1999, s.139-153.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", Kebikeç, S.10, 2000,s.31-37.

KELLY, J.B.; **Arabia, the Gulf and the Best**, Basic Books, London, 1980.

KESKİN, Arif; "İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği", **Stratejik Analiz**, Mayıs, 2007, s.70-78.

KEYMAN, E. Fuad, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.155-162.

KICIMAN, Naci Kaşif; **Medine Müdafaası, Yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, Sebil Yayınevi, İstanbul,1971.

KIŞLALI, Mehmet Ali; "Cidde Konferansındaki Müşahedeler", **Orta Doğu**, Yıl:10, S.95, Mart 1970, s.5-6.

KIŞLALI, Mehmet Ali; “Evren’in Değişik Yaklaşımı”, **Hürriyet** , 24 Şubat 1984 Cuma.

KIŞLALI, Mehmet Ali; “Evren’in Değişik Yaklaşımı”, **Hürriyet** ,24 Şubat 1984 Cuma.

KİRİŞÇİ, Kemal; “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu”, **Türkiye’nin Yeni Yüzü, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı, Çev.Hür Güldü, The Washington Institute for Near East Policy, Şubat, 2002, s.151-180.

KOÇ, Melike Bileydi; **İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2006.

KOÇ, Ferhat; **Bir Gazeteci Gözüyle Kutsal Topraklar ve Öteki Suudi Arabistan**, Lazer Yayınları, Ankara, 2006.

KOÇER, Gökhan; “İnönü ve CHP’nin Dış Politika Anlayışı”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.254-256.

KODAMAN, Bayram; “Atatürk’ün İç ve Dış Politika Staratejisi”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Yetmişbeş Yılı Armağanı**, TTK Yayınları, Dizi: XVI, S.80, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.131-136.

KOLOĞLU, Orhan; **Gazi’nin Çağında İslam Dünyası**, Boyut Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Kasım 1994.

KÖNİ, Hasan; “1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri:Karar Verme Analizi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Ekonomi Fakültesi, Yıl:1980 Kış, C.I, S.3, Ankara, 1980, s.135-149.

KRAL ABDULLAH; **Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**,Tercüme:Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, Mart, 2006.

KRÜGER,K.; **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, Türkçesi: Nihal Önal, Altın Kitaplar Basımevi, Ağustos 1981.

KURŞUN, Zekeriya; "Necid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXII, İstanbul, 2006, s.491-493.

KURŞUN, Zekeriya; "Hicaz", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, 1998, 437-439.

KURŞUN, Zekeriya; "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz(1517-1519)", **Osmanlı**, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.316-325.

KURŞUN, Zekeriya; "Osmanlı'ya Karşı Arap-İngiliz Tezgahı", **Tarih ve Medeniyet**, S.30, Ağustos-Eylül 1996, s.46-50.

KURŞUN, Zekeriya; "Suudi Arabistan, Tarih", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.580-584.

KURŞUN, Zekeriya; **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar(1871-1916)**, TTK Basımevi, Ankara, 2004.

KURŞUN, Zekeriya; **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

KURŞUN, Zekeriya; "Arap Ülkelerinde Yönetim Şekilleri ve Demokrasinin Geleceği", **Kutlu Doğum Sempozyumu-1998**, **İslam ve Demokrasi**, Yayına Hazırlayan:Ömer Turan, TDV Yayınları/291, Ankara, 1998, s.227-234.

KUŞÇU, Veysel; ÇAĞLIYAN, Ayşe; "Orta Doğu Açısından Türkiye'nin Jeopolitik Önemi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.131-150.

KUŞÇUBAŞI, Eşref; **Hayber'de Türk Cengi**, Yayına Hazırlayanlar:Dr. Philip H. Stoddard, H.Basri Danışman, Arba Yayınları:76, İstanbul, 1997.

KUT, Şule; "Filistin Sorunu ve Türkiye", **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Ed. Haluk Ülman, Anadolu Matbaa, Aralık, 1991, s.5-34.

KUTLUOĞLU, Muhammet Hanefi; "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXV, Ankara, 2002,s.62-65.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa S.; **Cahiliye Devrinden Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn**, İsar Vakfı, İstanbul, 2003.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E.; **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1982.

KÜRT MUHAMMED ALİ; **Enver Paşa'nı Ortadoğu Seyahati**, Mütercimler:Derya Aydın, Ahmet Şenel, Sibel Ilgın, Çetin Matbaacılık, İstanbul, 2007.

LANGLOİS, Georges; BOİSMENU, Jean; LEFEBVRE, Luc; REGİMBALD, Patrice; **20. Yüzyıl Tarihi**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000.

LEBEKİ, Butros; “El-Alakatül İktisadiye El-Arabiye-Et/Türkiyye Er-Rahine” (Mevcut Türk-Arap İktisadi ilişkileri), **El Alakatü’l Arabiyyetü Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyün**.

LEWİS, Bernard; **Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2009.

LEWİS, Bernard; **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.

LEWİS, Bernard; **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:2601, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

LINGS, Martin; **Hz. Muhammed’in Hayatı**, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1990.

MAHMUD NEDİM BEY; **Arabistan’da Bir Ömür, Son Yemen Valisi’nin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan’da Nasıl Yıkıldı?**, Derleyen:Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001.

MANAZ, Abdullah; **Atatürk Reformları ve İslam**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1995.

MANSFİELD, Peter; **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, Mayıs 1975.

MARTİN, Lenore G.; “Türkiye ve Günümüzde Orta Doğu: Ulusal Güvenlik Anlayışı”, Çev.Banu Bektaş, **Türkler**, C.XVII, Ankara, 2002, s.224-232.

MİŞARİ BİN SUUD BİN ABDÜLAZİZ; “Devr El Melik Suud bin Abdülaziz Fi Kadiyyet-i Filistin”, **El Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye ve Filistin, Buhusun ve Dirasat**, C.II, Riyad, 1427/2006.

MUMCU, Cumhur, “Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Durumu”, **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.357-365.

NARLI, Nilüfer; “Major Points of Dispute in Turkissh-Arab Relations”,**Foundation for Middle East and Balkan Studies(OBİV), III. Congres İnternational du Dialogue Turco-Arab**, 22-26 May, 2002, İstanbul, Bigart Ltd.

NİBLOCK, Tim; **Saudi Arabia,Power, Legitimacy and Surrival**, Routledge, London and New York, 2006.

NİRAY, Nasır; “Orta Doğu’da Siyasal Gelişmelerde Türkiye’nin Yeri”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1,Elazığ, 2003, s.267-291

NORENG, Qystein; **Petrol ve İnsan**, Türkçesi:Dilek Başak,Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

NOURETTİN, Mohammed; “Arab-Turkish Relations During The Atatürk Era, 1923-1938, **Studies on Turkish-Arab Relationns, Annual 1987**, C.II, İstanbul, s.153-163.

NURETTİN, Muhammet; “Arap-Türk İlişkilerinin Bugünü ve Geleceği”, Çev.Mehmet Erdem, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.1, Elazığ, 2005, s.171-190.

OĞUZ, Yahya; ORSAN, Selen F.; **Suudi Arabistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1425-KD:294, Haziran 1975.

ÖNGÖR, Sami; "Suudi Arabistan", **Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi**, Güven Basım ve Yayınevi, 1967.

ÖNGÖR, Sami; **Orta Doğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965.

ÖZCAN, Azmi; "Şerif Hüseyin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, s.585-586.

ÖZÇELİK, Mücahit; "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S.29 Yıl: 2010/2, s.253-269.

ÖZEY, Ramazan; **Dünya Denkleminde Ortadoğu, "Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar"**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖZTUNA, Yılmaz; **Osmanlı Devleti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları;2068, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

ÖZTÜRK, Mustafa; "Orta Doğu(Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, s.253-266.

PEHLİVANOĞLU, A.Öner; **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

PRİCE, M.Philips; **Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)**, Çev.M.Asım Mutludoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969.

SADIK, Muhammed Tevfik; **Tatavvuru'l Hukm Vel-İdare**, Riyad, 1965.

SAİD, Emin, **Tarihü'l Devlet-i Suudiyye**, C.I, Riyad,t.y.

SAİD, Muhammed Ali; **Britanya ve İbn-i Suud**, Çev. Mehmet Erkoç, Şura Yayınları, İstanbul, Haziran, 1990.

SANDER, Oral; **Türkiye'nin Dış Politikası**, Derleyen:Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

SELAM, Selim Ali; **Beyrut Şehremini'nin Anıları,1908-1918**,Takdim ve Yayına Hazırlayan:Hasan Ali Hallak, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Eylül, 2005.

SEVER, Ayşegül; **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1997.

SEYDİ, Süleyman; "İngiliz Özel Hareket Birimi'nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri", **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002, s.823-832.

SEYFİ, Ali Rıza; "Ceziretü'l Arap ve Tarih-i Siyasi-i Ahirine Ait Birkaç Söz", **Donanma Mecmuası**, No:4 Haziran 1326, s.311-317.

SEYFİ, Muharrem; "Arabistan'da Yeni Harp", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1934.

SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, C.II, E Yayınları , 1982.

SİLLELİ, Turan; **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SMITH, G. Rex; **Studies in the Medieval History of the Yemen and South Arabia**, Variorum, 1997.

SOMEL, Selçuk Akşin; "Arap Eyaletleri ve Günümüz Arap Devletleri: Tarihsel Bir Perspektiften Genel Bir Bakış", **Yeni Türkiye**, Kasım-Aralık 1994, Yıl:1,S.1.

SONYEL, Selahi R.; "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre", **Belleten**, C.LI, Sayı:199-201, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.231-255..

SOYSAL, İsmail; "Bağdat Paktı", **Belleten**, C.LV, S.212,Nisan 1991, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.179-238.

SOYSAL, İsmail; "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)", **Studies on Turkish on Turkish-Arab Relations, Annual**, 1986, s.249-266.

SOYSAL, İsmail; "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler; Yayına Hazırlayan:İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.515-523.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları**, C.II (1945-1990), TTK Basımevi, Ankara, 2000.

Suudi Arabistan Ülke Raporu; Haz. İnci Selin Aydın, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.

ŞAHİN, Mehmet; “1950-1960Dönemi Orta Doğu İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları,Ankara, 2008, s.484-498.

ŞİMŞEK, Erdal; **Türkiye’nin Ortadoğu Politikası**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2005.

ŞİŞMAN, Adnan; “Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar”, **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi**, C.I, Kazakistan, 1999.

TAN, Erdoğan; “CENTO”, **Önasya Mecmuası**, C.I, Yıl:1, S.8-9, Nisan-Mayıs, Ankara,1966.

TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk’ün Toplanmamış Yazıları”, **Belleten**, C.L, S.197, Ağustos 1986, s.531-546.

TEVETOĞLU, Fethi; “Melik Faysal Hazretlerinin Türkiye’mizi Ziyaretleri”, **Tercüman**, Suudi Arabistan Özel Sayısı, 29 Ağustos 1966 Pazartesi.

TEVETOĞLU, Fethi; “Suudi Arabistan”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981, s.8-16.

TEVETOĞLU, Cihad Fethi; “Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım:Gazi Mustafa Kemal–Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi (1932)”, **Studies on Turkish-Arab Relations,Annual**, İstanbul 1986, s.291-309.

TEVETOĞLU, Fethi; “Türk-Arap Dostluğu Üzerine Atatürk’ün Önemli Bir Mektubu”, Önasya Mecmuası, Yıl:1, S.6, Şubat 1966.

TEZCAN, Ercüment; “1980-1999 Döneminin Dış Politika Sorunları”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.729-737.

TOYNBEE, Arnold; KIRKWOOD, J. Kenneth P.; **Türkiye-İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni-**, Çev. Hülya Karaca, Birey Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2003.

TUNÇBİLEK, Necdet; **Güneybatı Asya (Fiziki Ortam)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1676, İstanbul, 1971.

TURAN, İlter, “1950-1960 Arası Uluslararası Durum”, **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.419-426.

TURAN, Mustafa; “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu’nun Önemi ve Hicaz Demiryolu’na Dair Bir Belge”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar** Dergisi, C.I, S.3, Kasım 1997, s.133-154.

TURAN, Ömer; **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta, Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003.

TUSON, Penelope; BURDETT, Anita; **Records of Saudi Arabia, Primary Documents 1902-1960**, Volume 4, 1926-1932, Archive Editions,1992.

TÜR, Özlem; “Türkiye ve Filistin-1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, **AÜSBF Dergisi**, 62-1, Ankara, s.223-251.

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar; Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Cemiyeti; **Hac Farizası ve İki Dost Ülke**, Ankara, 1969.

TÜRKMEN, İlter; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, BİLGESAM, İstanbul, 2010.

UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Beşinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

UZGEL, İlhan; "Türk Dış Politikasının Oluşturulması", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.73-93.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1988.

ÜLMAN, Haluk, "Ortak Çıkar", **Hürriyet**, 21 Şubat 1984 Salı.

ÜNAL, Hasan; "1950-1960 Döneminin Temel Dış Politika Sorunları", **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.427-431.

VEHBE, Hafız; **Hamsune Amen Fi Cezireti'l-Arab**, Mısır, 1380/1960.

VURMAY, H. Miray; "İslam Konferansı Örgütü İmaj Yeniliyor" **Cumhuriyet Strateji**, 11 Temmuz 2005, Yıl:2, S.54, s.14-15.

GROHMANN, Adolf; "Necid", **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.159-162.

WİNSTONE, H.V.F.; **Ortadoğu'nun Serüveni,1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi**, Tercüme:Fuad Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul,1999.

YAĞBASAN, Mustafa; ABDULSAMET Günek; "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Algısı", **Yeditepe University, Global Media Journal-Turkish Editation**, Bahar 2010, C.I, S.I, İstanbul, s.117-143.

YAKUT , Kemal; "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005, s.1-15.

Yankı; "Erbakan'ın Gezisi, Umulan ve Bulunan", S.165,13-19 Mayıs 1974, s.4-6.

Yankı; "İslam Konferansı, Türkiye Avrupa'da Sözcü Oluyor", S.228, Temmuz 1975.

Yankı; "İslam Konferansı", Türkiye'nin Kazancı Ne?", S.271, 24-30 Mayıs 1976.

YATAK; Süleyman; "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", **İlim ve Sanat**, Ekim, 1991, S.30, s.70-80.

YATAK; Süleyman; "Fahreddin Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XII, İstanbul, 1995, s.87-89.

YATAK, Süleyman; **Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası** (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

YAVUZ, Hulusi; “Abdülaziz bin Suud”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1988, s.193-195.

YAVUZ, Nuri; AYTEKİN, Halil; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortadoğu’da yaptığı Eğitim Hizmetleri”, **Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 25-27 Ekim, 2000, Hatay, s.605-612.

YERASIMOS, Stefanos; **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 1995.

YEŞİLBURSA, Behcet Kemal; **Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm(İngiltere-Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

YILDIZ, Hakkı Dursun; “Arabistan”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1991, s.252-258.

YILMAZ, Türel; “Doğu Ülkeleri İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası(1919-2008)**, Ed.Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.128-133.

YILMAZ, Türel; **Uluslararası Politikada Ortadoğu(Birinci Dünya Savaşı’ndan 2000’e)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

ZEINE, Zeine N.; **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003.

5.İNTERNET KAYNAKLARI

ABDÜLCELİL, Tarık; “Statikten Dinamiğe: Türk-Arap İlişkileri”, **Tarih ve Coğrafya Etütleri Dergisi**, S.I , Mayıs 2009, Çorum, “Erişim”, takm.tr.gg, 5 Haziran 2013.

ALSHAMRI, Abdullah Bin Hacis; “Gavl Fir-Riyad Davetü’n Li Fehmi El-Vaki’ Et-Türki El-Cedid”, El-Cemiyye Et-Türkiyye El-Arabiyye Li’l-Ulum Es-Sekafe ve El Fünun, “Erişim”, hhhp://www.turkisharab.com/derasat/gulfiriyad.htm, 16.06.2013.

“Bilgi Notları, Suudi Arabistan’la İmzalanan Antlaşmalar”, “Erişim”, riyad.be.mfa.gov.tr, 5 Haziran 2013.

FERHAVİ, Fuad; “Türk-Arap İlişkilerinin Gelişme Dönemleri: Kopukluktan Krizleri İdare Etmeye”, Arapça’dan Çev. Nazly W. Omer, **USAK Stratejik Gündem**, “Erişim”, www.usakgundem.com, 21 Mart 2012 Çarşamba.

KUŞÇU,Yurdanur; “Suudi Arabistan’da Kadın Hakları Mücadelesi ve Geç Gelen Seçme Seçilme Hakkı”, “Erişim”, www.orsam.org.tr, 31 Ekim 2013.

“Prens Abdülaziz bin Tallal bin Abdülaziz El Suud’un 6 Ocak 2012’de Orsam-Bilkent Üniversitesi Ortak Konferansında Yaptığı Konuşma”, **ORSAM Tutanakları**, No:21, Ocak 2012,S.5. ”Erişim”, www.orsam.org.tr, 5 Haziran 2013.

“Suudi Arabistan Hakkında Not”, SaSad, 2 Mart 2011 Tarihinde Riyad’da Düzenlenen Savunma Endüstri Günü için Hazırlanan Bilgi Notu, “Erişim”, http://www.sasad.org.tr, 2 Haziran 2013.

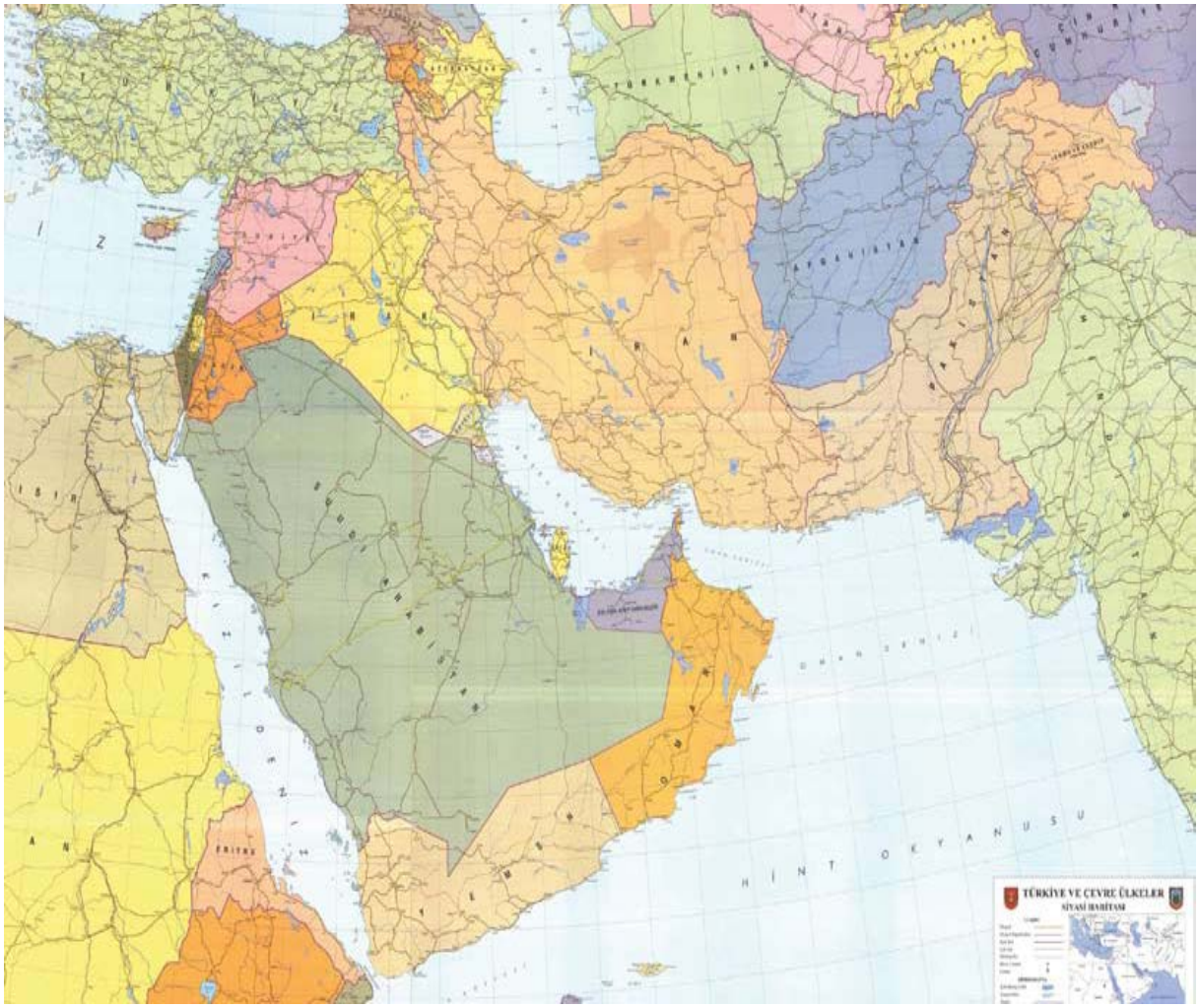
TURAN, Mustafa; “II. Abdülhamit’in Demiryolu Politikası”, **Sur Dergisi**, 2008 Mart, S.384, “Erişim”, www.surdergisi.com, 5 Mayıs 2013.

EKLER

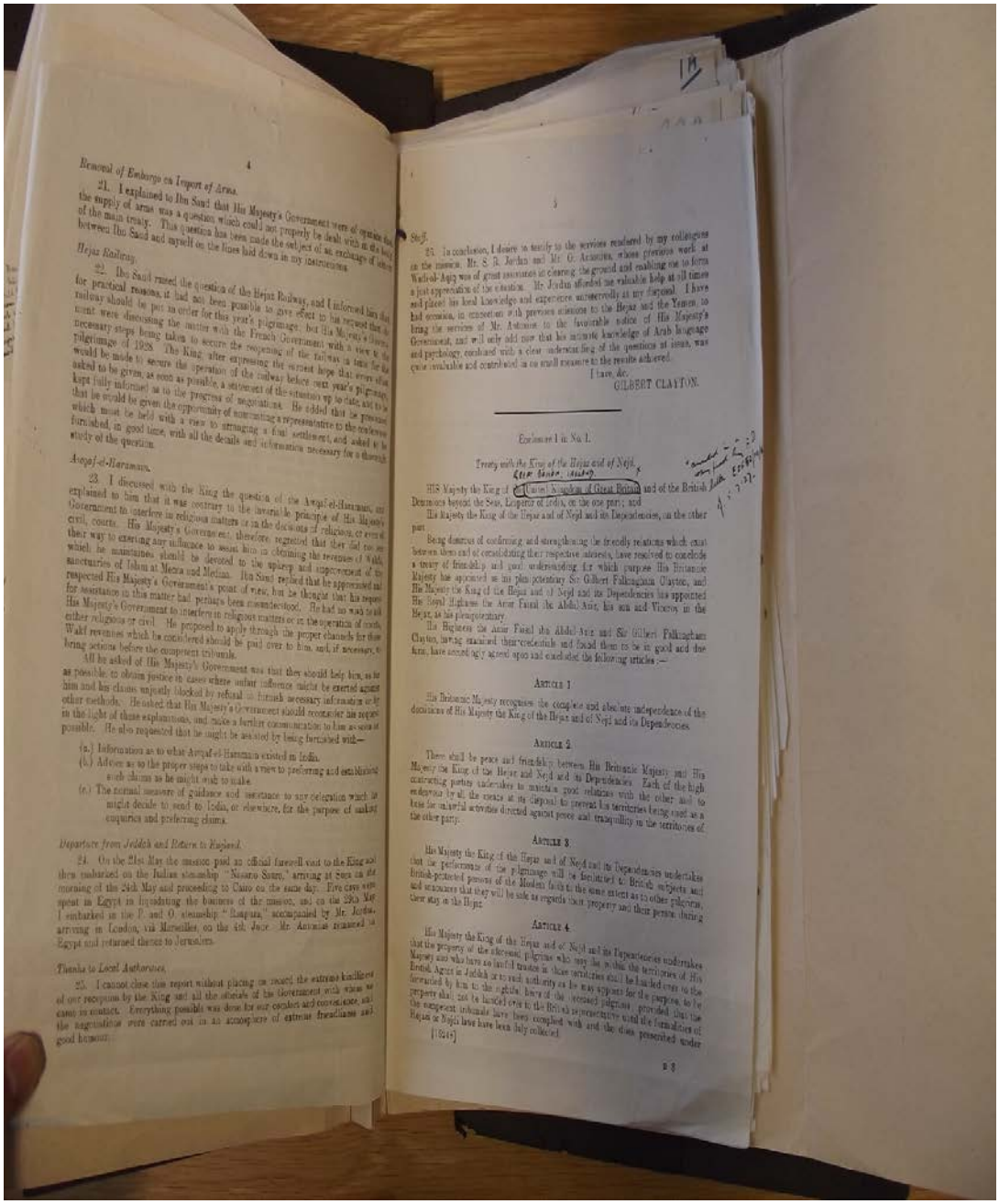
EK-1 :SUUDİ ARABİSTAN HARİTASI

EK -2:TÜRKİYE VE SUUDİ ARABİSTAN

EK-3:Cidde Anlaşması, N.A. in U.K, Air 5/415 PT.III, E 2582/119/91, 29 Haziran 1927

Removal of Embargo on Import of Arms.

21. I explained to Ibn Saud that His Majesty's Government were of opinion that the supply of arms was a question which could not properly be dealt with in the body of the main treaty. This question has been made the subject of an exchange of letters between Ibn Saud and myself on the lines laid down in my instructions.

Hejaz Railway.

22. Ibn Saud raised the question of the Hejaz Railway, and I informed him that for practical reasons, it had not been possible to give effect to his request that the railway should be put in order for this year's pilgrimage, but His Majesty's Government were discussing the matter with the French Government with a view to the necessary steps being taken to secure the reopening of the railway in time for the pilgrimage of 1928. The King, after expressing the earnest hope that every effort would be made to secure the operation of the railway before next year's pilgrimage, asked to be given, as soon as possible, a statement of the situation up to date, and to be kept fully informed as to the progress of negotiations. He added that he presumed that he would be given the opportunity of nominating a representative to the conference which must be held with a view to arranging a final settlement, and asked to be furnished, in good time, with all the details and information necessary for a thorough study of the question.

Awqaf-el-Haramain.

23. I discussed with the King the question of the Awqaf-el-Haramain, and explained to him that it was contrary to the invariable principle of His Majesty's Government to interfere in religious matters or in the decisions of religious, or even of civil, courts. His Majesty's Government, therefore, regretted that they did not see their way to exercising any influence to assist him in obtaining the revenues of Wakfs which he maintained should be devoted to the upkeep and improvement of the sanctuaries of Islam at Mecca and Medina. Ibn Saud replied that he appreciated and respected His Majesty's Government's point of view, but he thought that his request for assistance in this matter had perhaps been misunderstood. He had no wish to ask His Majesty's Government to interfere in religious matters or in the operation of courts either religious or civil. He proposed to apply through the proper channels for the Wakf revenues which he considered should be paid over to him, and, if necessary, to bring actions before the competent tribunals.

All he asked of His Majesty's Government was that they should help him, so far as possible, to obtain justice in cases where unfair influence might be exerted against him and his claims unjustly blocked by refusal to furnish necessary information or by other methods. He asked that His Majesty's Government should reconsider his request in the light of these explanations, and make a further communication to him as soon as possible. He also requested that he might be assisted by being furnished with—

(a.) Information as to what Awqaf-el-Haramain existed in India.

(b.) Advice as to the proper steps to take with a view to preferring and establishing such claims as he might wish to make.

(c.) The normal measure of guidance and assistance to any delegation which he might decide to send to India, or elsewhere, for the purpose of making enquiries and preferring claims.

Departure from Jeddah and Return to England.

24. On the 21st May the mission paid an official farewell visit to the King and then embarked on the Italian steamship "Nasaro Saro," arriving at Suez on the morning of the 24th May and proceeding to Cairo on the same day. Five days were spent in Egypt in liquidating the business of the mission, and on the 29th May I embarked in the P. and O. steamship "Rampura," accompanied by Mr. Jordan, arriving in London, via Marseilles, on the 4th June. Mr. Antonius remained in Egypt and returned thence to Jerusalem.

Thanks to Local Authorities.

25. I cannot close this report without placing on record the extreme kindness of our reception by the King and all the officials of his Government with whom we came in contact. Everything possible was done for our comfort and convenience, and the negotiations were carried out in an atmosphere of extreme friendliness and good humour.

Staff.

26. In conclusion, I desire to testify to the services rendered by my colleagues on the mission. Mr. S. R. Jordan and Mr. G. Antonius, whose previous work at Wadi-el-Aqiq was of great assistance in clearing the ground and enabling me to form a just appreciation of the situation. Mr. Jordan afforded me valuable help at all times and placed his local knowledge and experience unreservedly at my disposal. I have had occasion, in connection with previous missions to the Hejaz and the Yemen, to bring the services of Mr. Antonius to the favourable notice of His Majesty's Government, and will only add now that his intimate knowledge of Arab language and psychology, combined with a clear understanding of the questions at issue, was quite invaluable and contributed in no small measure to the results achieved.

I have, &c.

GILBERT CLAYTON.

Enclosure 1 in No. 1.

Treaty with the King of the Hejaz and of Nejd.

HIS Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and of the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India, on the one part; and

His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies, on the other part

Being desirous of confirming and strengthening the friendly relations which exist between them and of establishing their respective interests, have resolved to conclude a treaty of friendship and good understanding for which purpose His Britannic Majesty has appointed as his plenipotentiary Sir Gilbert Falkingham Clayton, and His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies has appointed His Royal Highness the Amir Faisal ibn Abdul-Aziz, his son and Viceroy in the Hejaz, as his plenipotentiary.

His Highness the Amir Faisal ibn Abdul-Aziz and Sir Gilbert Falkingham Clayton, having examined their credentials and found them to be in good and due form, have accordingly agreed upon and concluded the following articles:—

ARTICLE 1.

His Britannic Majesty recognises the complete and absolute independence of the dominions of His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies.

ARTICLE 2.

There shall be peace and friendship between His Britannic Majesty and His Majesty the King of the Hejaz and Nejd and its Dependencies. Each of the high contracting parties undertakes to maintain good relations with the other and to endeavour by all the means at its disposal to prevent his territories being used as a base for unlawful activities directed against peace and tranquillity in the territories of the other party.

ARTICLE 3.

His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies undertakes that the performance of the pilgrimage will be facilitated to British subjects and British-protected persons of the Moslem faith to the same extent as to other pilgrims, and announces that they will be safe as regards their property and their persons during their stay in the Hejaz.

ARTICLE 4.

His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies undertakes that the property of the deceased pilgrims who may die within the territories of His Majesty and who have no lawful trustee in those territories shall be handed over to the British Agent in Jeddah or to such authority as he may appoint for the purpose, to be forwarded by him to the official heirs of the deceased pilgrims, provided that the property shall not be handed over to the British representative until the formalities of the competent tribunals have been complied with and the dues prescribed under Hejaz or Nejdi laws have been duly collected.

[1245]

B 3

Article 5.

His Britannic Majesty recognises the national (Hejazi or Najdi) status of all subjects of His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and his Dependencies who may at any time be within the territories of His Britannic Majesty or territories under the protection of His Britannic Majesty.

Similarly, His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and his Dependencies recognises the national (British) status of all subjects of His Britannic Majesty and of all persons enjoying the protection of His Britannic Majesty who may at any time be within the territories of His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and his Dependencies; it being understood that the principles of international law in force between independent Governments shall be respected.

Article 6.

His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies undertakes to maintain friendly and peaceful relations with the territories of Kuwait and Bahrain and with the Sheikhs of Qatar and the Oman Coast, who are in special treaty relations with His Britannic Majesty's Government.

Article 7.

His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies undertakes to co-operate by all the means at his disposal with His Britannic Majesty in the suppression of the slave trade.

Article 8.

The present treaty shall be ratified by each of the high contracting parties and the ratifications exchanged as soon as possible. It shall come into force on the day of the exchange of ratifications and shall be binding during seven years from that date. In case neither of the high contracting parties shall have given notice to the other six months before the expiration of the said period of seven years of his intention to terminate the treaty it shall remain in force and shall not be held to have terminated until the expiration of six months from the date on which either of the parties shall have given notice of the termination to other party.

Article 9.

The treaty concluded between His Britannic Majesty and His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies (then Ruler of Nejd and its then Dependencies) on the 26th December, 1915, shall cease to have effect as from the date on which the present treaty is ratified.

Article 10.

The present treaty has been drawn up in English and Arabic. Both texts shall be of equal validity; but in case of divergence in the interpretation of any part of the treaty the English text shall prevail.

Article 11.

The present treaty shall be known as the Treaty of Jeddah.

Signed at Jeddah on Friday, the 20th May, 1927 (corresponding to the 26th Zul-Qa'da 1345).

GILBERT FALKINGHAM CLAYTON
FAISAL ABDUL-AZIZ AL SAUD.

Enclosure 2 in No. 1.

Sir G. Clayton to His Majesty the King of the Hejaz and of Nejd and its Dependencies.

Your Majesty,

I HAVE the honour to remind your Majesty that, in the course of our negotiations, which have happily resulted in the conclusion of a treaty of friendship and good understanding between His Britannic Majesty and your Majesty, the question of the frontier between the Hejaz and Transjordan was discussed, and I explained to your Majesty the position as defined in a draft protocol submitted by me to you, which His Majesty's Government have taken up on this question and to which they adhere.

His Majesty's Government regard the above-mentioned frontier as being defined as follows:—

"The frontier between the Hejaz and Transjordan starts from the intersection of meridian 38° E. and parallel 0° 35 N. which marks the termination of the frontier between Nejd and Transjordan, and proceeds in a straight line to a point on the Hejaz Railway 2 miles south of Mudowwara. From this point it proceeds in a straight line to a point on the Gulf of Aqaba 2 miles south of the town of Aqaba."

Respects.

GILBERT CLAYTON,
His Britannic Majesty's
Commissioner and Plenipotentiary.

Jeddah, May 19, 1927 (13th Zul Qa'da, 1345).

Enclosure 3 in No. 1.

Abdul-Aziz ibn Abdul-Rahman al Faisal al Saud to His Britannic Majesty's Commissioner and Plenipotentiary.

(Translation.)

IN reply to your letter dated the 13th Zul Qa'da 1345, on the subject of the Hejaz-Transjordan frontier, we note that His Majesty's Government adhere to their position, but we hold it impossible in the present circumstances, to effect a final settlement of this question. Nevertheless, in view of our true desire to maintain cordial relations based on solid ties of friendship, we desire to express to your Excellency our willingness to maintain the status quo on the Hejaz-Aqaba frontier, and we propose not to interfere in its administration until favourable circumstances will permit a final settlement of the question.

Respects.

(Sealed.) ABDUL-AZIZ IBN ABDUL-RAHMAN AL SAUD.

19th Zul Qa'da 1345 (May 25, 1927).

Enclosure 4 in No. 1.

Sir G. Clayton to His Majesty the King of the Hejaz and Nejd and its Dependencies.

Your Majesty,

IN confirmation of the conversations relating to the question of the slave trade, I have the honour to inform your Majesty that His Britannic Majesty's Government feel it their duty to maintain as genuine Arab recognising the right of summoning slaves which has long been practised by His Majesty's consular officers, and which enables them to liberate any slave who presents himself at his own free choice with a request for liberation and repatriation to his country of origin.

I wish to assure your Majesty that His Britannic Majesty's Government's insistence on this right is not intended to mean any interference in the affairs of your Government or any infringement of your Majesty's sovereignty, but that it is due to His Britannic Majesty's Government's resolve to carry out a duty which they owe to humanity. I would add that His Britannic Majesty's Government will be prepared to consider the

EK-4: ÜMMÜ'L KURA GAZETESİ, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345,S.129.

العدد ١٢٩ السنة الثالثة

كلمات مأثورة

تقول العرب : سيئة تسيئك خير من حسنة تعييك .
و قال عربي : من اظهر عيب نفسه فقد ذكاها .
قال علي بن ابي طالب رضي الله عنه : اوصيكم بخمس لو ضربت عليها آباط الابل لكان قليلا ، لا يرجون احدكم الا ربه ، ولا يخافن الا ذنبه ، ولا يستحي ذا سئل عما لا يعلم ان يقول لا اعلم ، و اذا لم يعلم الشئ ان يتعلمه ، واعلموا ان الصبر من الايمان بمنزلة الرأس من الجسد فاذا قطع الرأس ذهب الجسد .
قال اكثم بن صيفي : حيلة من لا حيلة له الصبر .

أم القرى

﴿ و كذلك أوحينا اليك قرآنا عربيا لتنذر ﴾
﴿ ام القرى ومن حولها ﴾

يوم الجمعة ٢٥ ذي القعدة سنة ١٣٤٥ — مكة المكرمة — ٢٧ مايو سنة ١٩٢٧ 27

معاهدة جدة

بين الحجاز و نجد و بين بريطانيا

سبق ان رويتا وصول السير جلبرت فلكنجهام كلايتون الى جدة على رأس بعثة مؤلفة من فخامته ومن المستر جوردن نائب المعتمد البريطاني السابق في جدة والمستر جورج انطونيوس و كيل ادارة المعارف بفلسطين وذلك للبحث مع حكومة الحجاز ونجد في وضع معاهدة تضمن الصداقة وحسن التفاهم بين الحكومتين على اساس احترام السيادة القومية والسلطان القومي المطلق وقد دامت المفاوضات مدة عشرة ايام وانتهت بعقد معاهدة على الاساس المتقدم وقد وقعها سمو الامير فيصل نائب جلالة الملك باسم الحجاز ونجد وملحقاتها والسير جلبرت كلايتون باسم الحكومة البريطانية وستكون المعاهدة بمرحلة بعد توقيع ملك بريطانيا وملك الحجاز ونجد وملحقاتها وستى تبودلت نسخ الاوامر بين الفريقين نشرنا نص المعاهدة ليطلع عليها الناس جميعا .

الحكم بالفراسة و القرائن

الحمد لله رب العالمين ولا عدوان الا على الظالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وامام المتقين محمد وعلى آله وصحبه اجمعين . اما بعد فقد سنح في خلدي ان اذكر محادثة جرت بيني وبين احد الفقهاء الجامدين لما اشتملت عليه من الفوائد التي ارجو ان يتيقظ للعمل بها من تقلد شيئا من الوظائف الدينية كالولاة والحكام وغيرهم. قلت للوالي او الحاكم ان يحكم بالفراسة او بالقرائن التي يظهر له فيها الحق والاستدلال بالامارات ولا يقف مع مجرد ظواهر البينات والاحوال حتى انه ربما يتهدد احد المدعيين اذا ظهر له منه انه مبطل وربما ضربه وربما سأله عن اشياء تدله على بيان الحال فان هذه مسائل كبيرة عظيمة جليلة القدر اذا اهملها الحاكم او الوالي اضاع حقاً كثيراً وأقام باطلاً كبيراً وان توسع وجعل مقوله عليها دون الاوضاع الشرعية وقع في انواع من الظلم والفساد .

فقال الفقيه. لا يجوز للوالي والحاكم ان يحكم بالفراسة والقرائن لئلا يعرض نفسه للقول على الله ورسوله بلا علم .

فقلت : قد سئل ابو الوفاء ابن عقيل من اعيان القرن الخامس عن هذه المسألة فقال اليس ذلك حكما بالفراسة وحكما بالامارات واذا تأملتم الشرع وجدتموه يجوز التعويل على ذلك وقد مال اصحاب مالك الى التوصل بالاقرار عما رواه الحاكم وذلك مستند الى قوله « ان كان قميصه قد من قبل فصدقت » .

ان الحاكم اذا لم يمكن فقيه النفس في الامارات ودلائل الحال ومعرفة شواهده وفي القرائن الحالية والمقالية كجزئيات وكليات الاحكام اضاع حقوقا كثيرة على اصحابها وحكم بما يعلم الناس بطلانه ولا يشكون فيه اعتماداً منه على نوع ظاهر لم يلتفت الى باطنه وسائر احواله فيها هنا نوعان من الفقه لابد للحاكم منهما فقه في احكام الحوادث الكونية وفقه في نفس الواقع واحوال الناس ويميز بين الصادق والكاذب والمحق والمبطل ثم يطابق بين هذا وهذا فيعطي الواقع حكمه من الواجب ولا يجعل الواجب مخالفاً للواقع .

أحد المجتهدين
القيروان على الدين

المؤتمر الدولي الاقتصادي

اشرنا في الجزء السابق الى انعقاد المؤتمر الاقتصادي الدولي في مدينة جنيف ، والى تشكيل لجان فرعية فيه للبحث في المسائل المختلفة.

وقد جاء في البريد الاخير ان اللجنة الفرعية الاولى للجنة التجارة في المؤتمر بحثت في المسألة المتعلقة بالاجانب واصدرت قراراً مؤداه ان تطلب الى عصبة الامم عقد مؤتمر للبحث في تقرير احسن الوسائل لتحديد نظام الاجانب والغاء الشذوذ المجحفة بينهم وبين الوطنيين وتسأل في التعويض في الضرائب .

وقد انتهت اللجنة الزراعية من اعمالها ووافقت على قرار يوجب ترويج الجمعيات التعاونية الزراعية والتوزيعية .

واصدرت اللجنة الصناعية قراراً آيدت فيه تعليم الصناعة في البلاد كلها وتحسين حالة العمال وتخفيض الاسعار .

وطلبت اللجنة التجارية ازالة الحواجز الكمركية او اقلقامها .

اتحاد بلقاني

يقول مكاتب بعض الصحف في بلغراد ان الآراء تكاد تكون متفقة على وجوب عقد مؤتمر للبلقانيين تسوى فيه جميع وجوه الخلاف القائم بين دول البلقان وشعوبه ولكن موعد انعقاد هذا المؤتمر لم يعين بعد وقد أذيعت في أواخر الشهر الماضي أنباء مؤداها ان المؤتمر سينعقد في أوائل شهر يونيو وكان لهذه الانباء نصيب من الصحة ولكن تفاقم الخلاف بين ايطاليا ويوغوسلافيا قد أدى الى كثير من الارتباك في موقف بعض الدول البلقانية ولعل هذا الارتباك نفسه هو الذي حمل على تأجيل عقد المؤتمر الى فرصة أكثر مناسبة .

الحالة في الصين

في رقية من لندن ان الوطنيين في الصين استردوا نكنج واخرجوا الجيش الشيوعي من كيوكيانج وانه ينتظر حدوث معركة كبرى في خط لوشو وبحيرة شناوهيتو .

وجاء من شنغاى انه اعلن ان المستر وو تولى منصب وزير الطوارئ في نانكين بدلا من المستر شن .

وفي ووتو من هانكو ان الحالة ساءت على اثر ورود نبأ بأن الجيوش القادمة من كل جهة تريد الزحف على هانكو ويقال ان الجنرال بيخ سن انحاز الى جانب المارشال اوبي فو وان قواتهم المتحدة اصبحت الآن على مسافة ٦٠ ميلا من المدينة .

وتقول الشركة المذكورة ان حامية هانكو قد انضمت الى قوات الجنرال شيانغ كاى شيك

وقد سافر المستر بازيل نيوتن المندوب البريطاني احتجاجاً على النظام المتبع الآن في هانكو .

واستولت جنود الجنوب بقيادة الجنرال شيانغ كاى شك على نيكون وجلا جنود الشمال عن المدينة بلا قتال .

بين تركيا ويوغوسلافيا

جاء في جريدة « مليت » ان الاندية السياسية تتوقع قرب توقيع معاهدة تحالفية بين تركيا ويوغوسلافيا بعد ان المفاوضات لا تزال دائرة للوصول الى اتفاق بين مصلحة الفريقين والتي الوحيدة التي قامت الى الآن في سبيل عقد هذه المحالفة هو قف يوغوسلافيا التي لم تر حتى الآن الى الاتراك تمسكهم المتأدبة على ان المفاوضات قد مهدت الطريق للاتفاق فاصبحت الصلات بين تركيا ويوغوسلافيا من الصفاء بحيث يرجى أن يتم عقد المحالفة في وقت قريب .

EK-5: ÜMMÜ'L KURA GAZETESİ, 23 Eylül 1932/22 Cemadiyeyevvel 1351,S.406.

العدد ٤٠٦ — السنة التاسعة

أم القرى

(وكذلك أوحينا إليك قرآنا عربيا لتنذر أم القرى ومن حولها)
(قرآن كريم)

مكة المكرمة في يوم الجمعة ٢٢ جمادى الاولى سنة ١٣٥١ — ٢٣ — بتمبر سنة ١٩٣٢

اقوال مختارة

جزيرة العرب هي حصن العرب .
وقائدها هو امير امراء العرب .
والوحدة العربية لا يحقق الا امير امراء العرب
ابن سعود . تاغور

اليوم	التاريخ	فجر		اشراق		ظهر		عصر	
		س	د	س	د	س	د	س	د
٣	السبت	٢٣	١٠	١١	٣٢	٥	٥٥	٩	١٨
٤	الاحد	٢٤			٣٤		٥٧		١٨
٥	الاثنين	٢٥			٣٥		٥٨		١٨
٦	الثلاثاء	٢٦			٣٦		٥٨		١٩
٧	الاربعاء	٢٧			٣٨		٥٩		١٩
٨	الخميس	٢٨			٣٩		٥٩		١٩
٩	الجمعة	٢٩			٤٠		٥٩		٢٠
١٠	السبت	٣٠			٤١		٥٩		٢٠
١١	الاحد	١			٤٢		٥٩		٢٠
١٢	الاثنين	٢			٤٣		٥٩		٢٠
١٣	الثلاثاء	٣			٤٤		٥٩		٢٠
١٤	الاربعاء	٤			٤٥		٥٩		٢٠
١٥	الخميس	٥			٤٦		٥٩		٢٠
١٦	الجمعة	٦			٤٧		٥٩		٢٠
١٧	السبت	٧			٤٨		٥٩		٢٠
١٨	الاحد	٨			٤٩		٥٩		٢٠
١٩	الاثنين	٩			٥٠		٥٩		٢٠
٢٠	الثلاثاء	١٠			٥١		٥٩		٢٠
٢١	الاربعاء	١١			٥٢		٥٩		٢٠
٢٢	الخميس	١٢			٥٣		٥٩		٢٠
٢٣	الجمعة	١٣			٥٤		٥٩		٢٠
٢٤	السبت	١٤			٥٥		٥٩		٢٠
٢٥	الاحد	١٥			٥٦		٥٩		٢٠
٢٦	الاثنين	١٦			٥٧		٥٩		٢٠
٢٧	الثلاثاء	١٧			٥٨		٥٩		٢٠
٢٨	الاربعاء	١٨			٥٩		٥٩		٢٠
٢٩	الخميس	١٩			٦٠		٥٩		٢٠
٣٠	الجمعة	٢٠			٦١		٥٩		٢٠

أول خطوة

لتحقيق الوحدة العربية

وأماني العرب

مضت السنون وجزيرة العرب تتلاعب بها الاهواء والمطامع ، ويعمل فيها معول التخريب وألتهديم . وتتقاذفها عوامل الشهوات ، واستغلال المصالح الشخصية .

مضت السنون وجزيرة العرب نهبا مقسما ، وأوصالا مفككة ، وقطعا مبعثرة يحكمها الظلم ، وتمسك بخناقها الفوضى ، وتتقاذفها القلاقل في باديتها وحاضرتها ، في حلها وحرمها ، للأمن ولا لذمة ، ولا رهبة ولا خوف .

مضت السنون وحالة جزيرة العرب تئنت الكبد ، وندى القلب وتمزق الاحشاء أكل القوى فيها الضعيف ، وظلم الامير فيها الصعلوك ، واستبد الغاشم فيها بأموال الناس سلبا ونهبا ، ولا أمير ، ولا مبين ولا مقام ولا مناص .

مضت السنون وجزيرة العرب تنتظر من يرد اليها أمنها ، ويزيل عنها خوفها ويقوم صفوفها ويعدل نسيج من أهلها فيتساوى الجميع « ان أكرمكم عند الله أتقاكم » .

مضت السنون وجزيرة العرب تنتظر « عبد العزيز الاول » ليعيد لها عزها الذي سلب منها ظلما وعدوانا ، ويرجع اليها مجدها المفقود . تنتظر « عبد العزيز الاول » من إذا قال فعل ، واذا اراد عمل ليس للهوى عليه نهي ولا امر . كتاب الله هداه وسنة محمد بن عبد الله حجته ، واخلاص العبادة لله وحده عقيدته ، وامر الشرع فضاؤه وقصاصه . وما تم له الامر حتى اخذ يعمل بهمة قعساء وجهود متواصلة لاعادة عزها وبناء مجدها ولم شعثها يتبعه البواليل من الذين أنبتتهم قلب هذه الجزيرة العربية يخوضون معه المعارك ويشقون معه الصفوف لاداء واجب ديني تقدى في سبيله المهج الغالية والنفوس الابية . ولكن اعداء الله واعداء العرب ، واعداء انفسهم لم يرقهم ذلك فعمدوا للدسائس والفتن وبذور الفساد ، فكانوا بين كل حين وآخر يحرمون كون نار هذه الفتنة ، ويوقدون نارها . ولكن من خاض الصفوف بعزمه ، ومن قابل الحوادث بقوة إيمانه وثبات جأشه لم يهمه كل ذلك ، فلم تكن غير عثية أو ضحاها حتى يزهق الحق الباطل والعدل الظلم .

ثم بفضل الله لم تكن تلك الحوادث الا شاحذة للهمم ، ومنبهة للشعور ومزيلة للصدأ الذي يصيب الالسنة من طول مكثها في اغمادها ، لم تكن تلك الحوادث الا لتزيدنا اعزازا على عزنا ونفورا على نفورنا وايضاحا للعالم أجمع عن حقيقتنا وبأسنا وشدتنا وتمسكنا بحقوقنا وصلابة على صلابتنا وثباتا في الذود عن وطننا وقبلة المسلمين .

لم تكن تلك الحوادث الا لتجعلنا نسير مجدين فذلك لكل عقبة نقوم في طريقنا بهمة قعساء لا تعرف الكلل ولا الوني ونفس طموحة لا تهاب الموت ولا تحتشي الردى ، ومتضامنين متكاتفين لا فرق بين الحجازي والنجدي ولا بين الحضري والبدوي الغاية واحدة ، والهدف واحد .

ان الحوادث الاخيرة جعلت العالم يقتطع الى الحجاز ونجد ليرى ما يفعلون فيها من انقلاب وتطور ، ليرى ما يجدثه فيها من حوادث تدع أثرها فيها ليرى ما تحدثه فيها من خير وشر .

وما كان لاهل الحجاز ونجد وهم جزء واحد ، وجسم واحد ، واصحاب عقيدة واحدة ، واهل لغة واحدة ، واصحاب مبدء واحد ، وغاية واحدة ، غايتهم عز الاسلام والعرب ، وهدفهم الوحدة العربية ، مما كان لامة هذا شأنها وهذه غايتها ، وهذا هدفها الا ان تظاهر العالم انها احرص الامم على مصلحة العرب وعز العرب ، وتوحيد كلمة العرب . الا ان تظاهر للعالم أجمع ان

« البقية على الصفحة التالية »

تحويل اسم (مملكة الحجاز ونجد وملحقاتها)

الى اسم (المملكة العربية السعودية)

تمهيد

ان الحوادث الاخيرة التي حدثت على الحدود الشمالية ، والتي ظهر فيها تضامن الشعب الحجازي والشعب النجدي بأجلى معانيه ، قاما وا جبا قيام رجل واحد بالذب عن حمى اوطانهم ، والذود عن حوضهم . يد قوية وبنادق ورصاص يسخطهم على المذنب لايقاد نار تلك الفتنة في هذا البلد المقدس الذي حرم فيه الالحاد والظلم .

بدء تكوين الفكرة

ان تلك الحوادث قد نبهت اهل الحجاز ونجد وشحذت هممهم وجعلتهم يفكرون في كل طريق يؤدي الى خيرهم ونفعهم ، يفكرون في كل طريق يوصلهم الى تحقيق امانيهم وامانى العرب ويرصد في وجهه كل مفسد وخائن ليوقف ما يريد احداثه من شقاق ونفاق وتناحر وتباغض في وقت العرب أحوج فيه الى توحيد كلمتهم ولم شعثهم ، وشد إزرهم .

فلم تكد تصير تلك الحوادث في حيز كان ، حتى قام المفكرون من أبناء هذه الامة يفكرون في أمر طالما خامر الافكار ، وطالما حفلت له القلوب أخذوا يفكرون في ان الحجاز ونجد شقيقين لا يفصل بينهما فاصل ، متحدين في المبدء والغاية .

ورأوا أن اسم « مملكة الحجاز ونجد وملحقاتها » أسم لا يعبر عن الوحدة العنصرية والحكومة النسبية التي توجب اظهارها فيما ولا يدل الا على مسميات لاصقاع جغرافية لبعض الاقطار وهو لا يوجد اي سبب لهذا الانقسام ، مع كون الملك واحد والشعبية واحدة ، كما انهم أخذوا يفكرون في ضرورة وضع نظام للحكم وتوارث العرش ، ليكون الاساس الذي تسير عليه هذه المملكة ثابت وهو ان ذلك ضروري للامة التي تريد ان تكون فيها الجانب شديدة الشكيمة

عقد الاجتماعات

ثم رأوا ان أحسن وقت لتحقيق هذه الامنية هو هذا الوقت الذي ظهر فيه التضامن بأجلى معانيه فعقدت عدة اجتماعات في منزل الشيخ عبد الله الفضل في بلدة العالف حضرها كل من الاوائل أعضاءهم .

محمد شرف عدنان . صالح سما . عبد الله الشيبي . فؤاد حمزه . محمد شرف رضا مهدي القاضي عبد الوهاب ناظر الحرم ، ابراهيم المعلمي ، محمد الفاروقي ، رشيد الخاسر ، احمد يا نجه ، عبد الله نصيف ، خالد ابو الوليد القرشي ، حامد رويثي ، حسين يا سلامه ، محمد صالح نصيف ، عبد الوهاب منشار . وتدا كروا فيما بينهم في الخصوص السابق ، وبعد اجتماعات عديدة أتفق رأيهم على رفع التماس لحضرة صاحب الجلالة الملك المعظم بالطلب المحتوم ، والاراء ان عموم اخوانهم في انحاء المملكة يطلب مشاطرتهم ومساعدتهم في تحقيق تلك الامنية .

نشر الفكرة في الوطنيين

وما كادت تلك البرقيات تصل الى سائر مدن الحجاز حتى سرى خبرها في الوطنيين سريان الكهرباء ، فهبت الامة باجمعها لتقد الاجتماعات وبعد مباحثات طويلة قر رأيهم على مشاطرة اخوانهم في فكرتهم ، ورفع برقيات تماس واستلطاف الى سلالة الملك لتحقيق ذلك الطلب ، حتى زاد عدد البرقيات التي وفدت في أثناء المدة على السبعمائة ، وكانوا تحمل تواقيع عديدة ، وقد ذكرنا بعضها في العدد الماضي ، ونذكرنا الآن قسما منها في مكان آخر .

تحقيق الامنية

وصلت تلك البرقيات الى جلالة الملك حفظه الله ورأى ما تحمل من غايات شريفة واحة الاصل وولاء فر تجلى جلالته على طلب الشعب وتوحيد المملكة وتسميتها « بالمملكة العربية السعودية » ووضع نظام لتحكم وتوارث العرش وأصدر أمره الملكي بذلك وهذا نصه :

أمر ملكي (١)

رقم ٢٧١٦

بعد الاعتماد على الله وبناء على ما رفع من البرقيات من كافة زعمائنا في مملكة الحجاز ونجد وملحقاتها وثولا على رغبة الرأي العام في بلادنا وحباً في توحيد اجزاء هذه المملكة العربية أمرنا بما هو آت :

المادة الاولى — يحول اسم « المملكة الحجازية النجدية وملحقاتها » الى اسم « المملكة العربية السعودية » ويصبح لقبنا بعد الآن « ملك المملكة العربية السعودية »

المادة الثانية — يجرى مفعول هذا التحويل اعتباراً من تاريخ اعلانه .

المادة الثالثة — لا يكون لهذا التحويل اى تأثير على المعاهدات والاتفاقات والالتزامات الدولية التي تبقى على قيمتها ومفعولها وكذلك لا يكون له تأثير على المقاولات والعقود الافرادية بل تظل نافذة .

المادة الرابعة — سائر النظامات والتعليمات والاوامر السابقة والصادرة من قبل تظل نافذة المفعول بعد هذا التحويل .

المادة الخامسة — تظل تشكيلات حكومتنا الحاضرة سواء في الحجاز ونجد وملحقاتها على حالها الحاضر موقتاً الى أن يتم رفع تشكيلات جديدة للمملكة كلها على أساس التوحيد الجديد .

المادة السادسة — على مجلس وكلائنا الحالي الشروع حالا في وضع نظام أساسي للمملكة ونظام توارث العرش ونظام لتشكيلات الحكومة وعرضها علينا لاستصدار الاوامر بشأنها .

المادة السابعة — لرئيس مجلس وكلائنا ان يضم الى أعضاء مجلس الوكلاء اى فرد أو افراد من ذوي الرأي حين وضع الانظمة السالفة الذكر للاستفادة من آرائهم والاستنارة بمعلوماتهم

المادة الثامنة — اننا نختار يوم الخميس الواقع في ٢١ جمادى الاولى سنة ١٣٥١ الموافق لليوم الاول من الميزان يوما لاعلان توحيد هذه المملكة العربية ونسأل الله التوفيق

صدر في قصرنا في الرياض في هذا اليوم السابع عشر من شهر جمادى الاولى سنة ١٣٥١

(التوقيع) عبد العزيز

ياسر جلالة الملك

نائب جلالته

فيصل

(١) مما نهذا الامر صلحقا لعدد ٤٠٥ وزعناه على جدة يوم أمس الخميس

EK-6: Türk-Suud Dostluk Anlaşması,Resmi Gazete, 31 MAYIS 1930.

Resmi Gazete Tesis tarihi
31 MAYIS 1930
CUMARTESİ
SAYI: 1507
K A N U N L A R

Hicaz, Necid ve Mülhakatı Hükümeti İle Akdolunan Muhadenet Muahedenâmesinin Tasdiki Hakkında Kanun

Kanun No : 1621 Kabul tarihi: 15/5/ 1930

Madde 1 — Hicaz, Necid ve mülhakatı Hükümeti ile Mekke'de 3 ağustos 1929 tarihinde imza edilmiş olan muhadenet muahedesi kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2 — İşbu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — İşbu Kanunun icrasına Hariciye Vekili memurdur.

Hicaz, Necid ve mülhakatı hükümeti ile akdedilmiş olan muhadenet muahedesi Türkiye Cumhuriyeti bir taraftan, Hicaz, Necid ve mülhakatı Hükümeti diğer taraftan, Aralarında teyemmünen mevcut olan münasebatı samimi dostaneyi bir daha te'yid etmeyi, ayni derecede ve halisane arzu ettikleri cihetle, muhadenet muahedesi akdine karar vermişler ve bu bapta murahhas olmak üzere:

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri; Hicaz ve Yemende Türkiye mümessili Abdülgani Seni Beyi,

Ve Hicaz, Necid ve Mülhakatı Meliki Şevketlü Abdülaziz Âli Suud Hazretleri; Hicaz, Necid ve Mülhakatı Şuûni Hariciye Müdür Vekili Fuat Hamza Bey'i tayin etmişlerdir.

Müşarünileyhima, usulüne muvafık görülen salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra ahkâm-ı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Hicaz, Necid ve Mülhakatı Devletinin tamamiyet-i mülkiye ve istiklâl-i tammını tanıyan Türkiye Cumhuriyeti ile Devleti müşarünileyha arasında gayri kabili ihlâl sulh ve samimî ve ebedî muhadenet cari olacaktır.

Madde 2 — Tarafeyn-i Âliyeyn-i Âkideyn, iki Devlet arasındaki diplomasi münasebatını, hukuku düvel esaslarına tefikan tesis hususunda ittifak etmişlerdir. Tarafeyn, her birinin mümessili siyasilerinin, tarafı diğer arazisinde, hukuku umumiye-i düvel kavaidi umumiyesince mevzu-ı muameleye mazhar olacaklarını, mütekabilen olmak şartı ile, kabul ederler.

Madde 3 — Tarafeyn-i Âliyeyn-i Âkideyn, tebaalarına, yekdiğeri arazisinde ikamet, seyahat, muamelâtı adliye hususatında, sâlis devlet tebaasından dun muamele tatbik etmemek hususunda mutabıktırlar.

Madde 4 — Tarafeyn-i Âliyeyn-i Âkideyn, kendi arazisinde ticaret ve konsolosluk için ayrıca mukavele müzakere etmeği taahhüt ederler.

Madde 5 — Türkçe ve Arapça olarak tahrir ve tanzim edilmiş olan işbu muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler sür'at-i mümküne ile Ankara'da teati edilecektir.

Mezkûr muahedename, tasdiknamelerin teatisinden itibaren kesbi meriyet edecektir.

Bin üç yüz kırk sekiz sene-i hicriyesi Saferinin yirmi yedisine müsadif bin dokuz yüz yirmi dokuz senesi Ağustosunun üçüncü günü iki nüsha olarak Mekke'de imza edilmiştir.

İmza	İmza
Fuat Hamza	A. Seni

EK-7: BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.5.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

تركيه جمهوريتي

خارجيه وكالتي

امور سياسيه مديريت عموميه سي

عدد: ٧١٤٠٨

١٩٢٦ -٩-

باش وكالت جليله

حجاز ممثللكندن ١٣ آغستوس ٩٢٦ تاريخيله وارد اولان تحريراتده حجازك مكه ، جده ، طائف ، مدينه جهتلرنده تورك مأمور و تجارلرك تحت تصرفلرنده بولنان عقار و مساكندن ، تور - كلره قارشى بسله مكده اولديغى دشمنلغك فعلى بر تجليسى اوله‌رق سابق حجاز قرالى شريف حسين خائنى طرفندن وضع يد ايديلمش بولونانلرك صاحبلرينه اعاده سى ابن - السعود ايله واقع اولان مكالمه‌لرده تقرر ايتديريله‌رك موضوع بحث املاكك اليوم اصحابنه اعاده ايديلمش اولديغى بيلديرلمكده و ملك مشار اليهك بو صورتله‌ده كوسترمش اولدقلرى تسهيلات و حقشناسلغك توركلره و حكومت جمهوريه‌مزه قارشى متحسس اولديغى اثر محبت و مخادنتك بويوك بر دليلى عد ايديله بيله جكى علاوه قيلنمقده اولمغله عرض كيفيت اولونور افندم .

خارجيه وكيلى

030 | 10 | | | 260 | 748 | 5

EK-8: BCA,Fon Kodu: 030.10,Yer No: 260.748.8.

ملفوفات
٣

باش وكالت جليله يه

خارجيه وكالتي

T.C.
BAŞBAKANLIK
BUFİTET ARŞİVİ

١٦٤٤٢/ ٢٠١

نجدك مركزى رياضه جلالة الملك عبدالعزيز بن عبدالرحمن الفيصل آل‌سعودك پدرى امام عبدالرحمن الفيصل آل‌سعود ريا ستنده طوبلا نان اهل حل و عقد نجد سلطنتنى نجد ملكلكى نه تحويله قرار ويرمش و بو صورتله ابن السعودك عنوان رسميسى ده حجاز ملكى و نجد و ملحقاتى سلطانندن حجاز و نجد و ملحقاتى ملكنه تحويل ايديلمش اولديغى و كيفيتك شئون خارجيه مديريتندن حكومت جمهوريه‌مزه ابلاغى رجا سيله با تقرير ـ ممثللكمزه تبليغ ايديلمش اولديغى حجاز ممثللكندن وارد اولان تحريراتدن مستبان بولونمغله شيمدى‌يه قادار ابن السعوده قارشى حكومتمزجه متخذ سياست ايجابندن اولارق كيفيتك طرفمزدن قبول و تصديقى مناسب كورولهـ رك ممثللكه اولوجهله تبليغات ايفا قيلنمش اولديغنى عرض و بو مسئله‌يه متداثر اولارق حجازدن وارد اولان ٦٣ / ٤٧ نومرولو تحريراتله ايكى قطعه ملفوفى صورتلرينى تقديم حضور فخيمانه‌لرى ايلرم افندم .

خارجيه وكيلى

تصديم ١ .

030 | 10 | | | 260 | 748 | 8

EK-9:Akşam Gazetesi,9 Haziran 1932

Dün her tarafta şiddetli sıcaklar hüküm sürmüştür. Hararet 36 dereceye kadar çıktı.

AKŞAM

Hicaz kralının oğlu Emir Faysal dün akşam geldi, yakında Ankaraya gidiyor.

Sene 14 — No: 4907 — *Fiatı her yerde: 5 kuruş* PERŞEMBE — 9 Haziran 1932 *Telefonlar:* Tahrir 21686 — İdare 21434 — Kliše 20113

Hicaz ve Necit kralı

Kralın ikinci oğlu emir Faysal dün akşam geldi

Hicazda vehabîlerin tesis ettikleri idareye ait bazı malûmat

İbnissuut bir ziyafet sofrasında

Hicaz kralı İbnissuut namına Avrupa memleketlerini dolaşmakta olan kralın ikinci oğlu Emir Faysal dün şehrimize vasıl olmuştur. Emir bu akşam Ankaraya hareket edecektir. Bu ziyaret münasebetile Hicaz, Necit ve mülhakatı kralı ile buradaki hayat hakkında bazı malûmat vermeği faydalı bulduk.

(Hicaz, Necit ve mülhakatı) kralı İbnissuut, bu krallığı daha pek yakında kurmuştur. Vakia vehabiliğin Necittə zuhur tarihinden, yüz elli küsur senedenberi Necitlilerin gözü Hicazda idi ve Hicaza akınları, Mekkeyi, Medineyi bütün Hicazı zaptetmeleri ilk defa vaki olmıyor. Ancak, uzun zamandanberi Hicazdan uzakta kalmışlardı.

Harbi umumiyi müteakip İngilterenin yardımından birdenbire mahrum kalan Şerif Hüseynin saltanatına, tıpkı bir buçuk asır evvelki gibi akın eden vehabi kuvvetleri bir kaç ay içinde Taifi, Mekkeyi almışlar, kral Şerif Hüseyni kaçırmışlar, yerine geçen büyük oğlu kral Aliyi Ciddede muhasara etmişlerdi.

Bu muhasara çok uzun sürmedi. Akabaya kaçmış olan Şerif Hüseyinin Filistinde, öteden beriden alelâcele toplayıp gönderdiği gönüllülerin başına geçerek Ciddeyi müdafaa etmek istiyen yüzelliliklerden erkânıharp Nevres bey de

(Devamı ikinci sahifede)

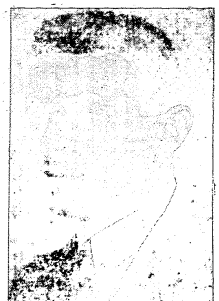
İzmir belediye heyeti Ankaradan şehrimize geldi

İzmir belediyesinin yeni sene bütçesi, görülen bazı noksanlar üzerine vilâyetçe tastik edilmemişti. Bunun üzerine başta belediye reisi doktor Behçet Salih bey olduğu halde bütçe encümeni âzalarından müreikkep bir heyet alâkadar vekâletlerle temas etmek ve bütçe hakkında şifahî izahat vermek üzere Ankaraya gitmişti. Heyet, İzmire avdet etmek üzere dün Ankaradan şehrimize gelmiştir.

Behçet Salih bey kendisile görüşen bir muharririmize Ankaradaki temasları ve İzmir şehrini alâkadar eden bazı işler hakkında şu beyanatta bulunmuştur:

— " Makamatı âliyenin İzmir heyetine karşı gösterdiği samimî alâkadan dolayı fevkalâde memnunuz. Ankara seyahatimiz bütçenin tastikinden ziyade; İş bankasından istikraz edilen iki milyon liranın taksitlerini ödemek keyfiyeti ile alâkadardı.

Şimdiki halde bu mesele etrafında hiç bir şey söylenemez, çünkü kat'i bir neticeye vasıl olunmuş değildir. Heyetten eczacı Faik bey Ankarada kalmıştır. Bu mesele hakkında söz söyle-

İzmir belediye reisi Behçet Salih bey

mek için Faik beyin avdetini beklemek mecburiyetindeyiz... Belki Faik bey bugün telefonla beni tekrar Ankaraya çağıracak ve belki de buraya gelecektir.

Maahaza temasımızın arzu ettiğimiz şekilde bir netice vereceğinden eminim.

(Devamı ikinci sahifede)

AKŞAM
Bugün
16
Sahifedir

Irtişa meselesi

Encümen evrakı riyasete tevdi ediyor

Ankara, 9 — Muhtelit encümen dün sabah toplanarak irtişa meselesi hakkında tevdi edilen evrakı tetkik etmiştir. Encümen bu evrakın kendisine tevdi ve havale suretini meclisin dahili nizamnamesine muhalif bulmuştur.

Encümene göre ancak meclisin heyeti umumiyesi evrakın havalesine karar verebilir. Encümen bu hususta verdiği kararı riyasete arzedecektir.

Mustantık kararnamesinde Trabzon mebusu Hasan bey hakkında yedi bin liralık bir otomobile kefalet etmek ve fazla avans vermek yüzünden hakkında tahkikat icrasına lüzum gösteriliyor.

Sabık kâtibi umumî Tevfik, barut inhisarı idare meclisi âzasından Nuri, sabık Ardahn mebusu Tahsin, sabık maliye kavanin müdürü Edip, varidat müdürü Kâmil, Ihsan beylerle İstanbul defterdarlık memurlarından bazı zevat hakkında da tahkikat icrasına lüzum gösterilmektedir.

İsnat bir vekilin vekâlet zamanındaki muamelesine taallûk ettiğinden, mesele, masuniyetin kaldırılması değil, teşrii tahkikat yapılması meselesidir.

Bugünkü meclis müzakeratı

Ankara, 9 (Telefon) — Bugün Mecliste icra ve iflâs kanun lâyihasının encümene iade edilmiş bulunan maddeleri müzakere edilecektir.

Cehennemî sıcaklar

Dün hararet otuz altı dereceye kadar çıktı

Bu sabah herkes bulutlara bakarak yağmur bekliyordu

Yukarıda dünkü sıcaklığa beyazı mahvelerle ağaçların gölgeleri altına iltica edenler, aşağıda evlerinin önünü sularayarak belediyenin ihmal ettiği bir işi yapan küçükler

Dünkü şiddetli sıcaklar akşama kadar etrafı kasıp kavurdu. Bir aralık hararet derecesi otuz altıya kadar çıktı. İstanbul adeta bir Hattı üstüva şehri manzarasını almıştı... Sıcağın şiddetinden harareti derecesi hakkında herkes bir şey söylüyordu. Hararetin 38, hatta 39 dereceye kadar yükseldiğini söyliyenler vardı. Dairelerde, hususî müesselerde memurlar sık sık su musluğuna koşuyorlar ve biraz serinlemek için yüzlerini soğuk su ile yıkıyorlarda.

Öğle üstü günün en sıcak zamanı olduğu için şehrin büyük meydanları adeta tenhalaşmıştı.

(Devamı ikinci sahifede)

Nurullah Atâ beye göre müneccer adam!

Yusuf Ziya bey göre müneccer adam!

EK-10:Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 1932

DOKUZUNCU SENE — No. 2909

PAZARTESİ 13 HAZİRAN 1932

Sahip ve Başmuharriri
YUNUS NADİ

İDAREHANESİ:
Düyunumumiye karşısında dairei mahsusa
Telgraf: İstanbul Cumhuriyet
Posta kutusu: No 246
Telefon: Başmuharrir: 22366, Tahrir müdürü: 23236, İdare müdürü 22365, Matbaa: 20472

Cumhuriyet

ABONE ŞERAİTİ

MÜDDET:	TÜRKİYE İÇİN:	HARİÇ İÇİN:
Seneliği	1400 Kr.	2700 Kr.
6 Aylığı	750 Kr.	1450 Kr.
3 Aylığı	400 Kr.	800 Kr.
1 Aylığı	150 Kr.	

Nüshası her yerde
= 5 Kuruştur =

Mühim bir adım: Buğday lâyihası

Ankara: 16 haziran (Başmuharririmizden) — Buğday mes'elesi üzerindeki makalemi telefonladık. tan sonra bugünkü Hakimiyeti Milliye'de mühim bir haber okudum: Ziraat Vekâleti buğday üzerinde bir lâyiha hazırlıyormuş, ve onu şu bir iki gün içinde Heyeti Vekileye sevkedecekmiş. Demek ki makalemde ben kerâmete benzer bir seziş yapmışım. Hükûmetin bu pek mühim ve pek hayati işle bu sene behemehal alâkadar olacağını söylrken hakikatin ta kendisine tercüman olmuşum.

Acaba Ziraat Vekâletinin buğday lâyihasında ne gibi esaslar bulunacaktır? Bunu tabii şu bir iki gün zarfında öğreneceğiz. Ancak lâyihanın muhteviyatı neden ibaret olursa olsun bunun bizce en mühim mes'ele sayılan hayati bir madde üzerinde mutlaka müsbet tedbirleri ihtiva edeceğine şüphe yoktur. Buğday için hükümetçe bir lâyiha hazırlanması bile kendi başına iktisadi hayatımızın salâhına doğru atılmış mühim bir adımdır. Genç ziraatçi yeni Vekil Muhlis Beyden beklenebilecek hareket tarzı da zaten bundan başka olamazdı. Her halde kendisine en kalbi teşekkürlerimizi sunmakla beraber parlak muvaffakiyetler dahi temenni ederiz.

Lâyihanın muhteviyatını bilmekle beraber mes'elenin mahiyetini biliyoruz. Türkiye'de iktisadi hayatın esasını teşkil eden ziraatin hemen hemen yarısı buğday ziraatidir. Ve Türkiye'deki buhran da aslında zirai bir buhran olduğuna göre memleketimizde buğday buhranını düzeltmek, hemen hemen iktisadi buhranı bertaraf etmek gibi bir şey olacaktır.

Türkiye'de buğday işi nasıl tanzim olunabilir?

Türkiye'de buğday işinin ıslahı için alınacak muhtelif ve müteaddit tedbirler vardır. Ancak bizce fiatın çiftçiye kurtaracak bir hadde olması bu tedbirlerin başında gelir. Türkiye'de buğday fiatının hakiki ıslahı bir takım ziraî ıslahata dahi tevakkuf etse işe gene her şeyden evvel buğday fiatının tanzimini istihdaf eden tedbirlerle başlamak lâzımdır. Geçen sene Ankara'da okkası 100 paraya, 3 kuruşa satılan buğdayın çiftçi hesabına kıymeti hakikatte 50-60 para-ı iktisadiyesi. Bu kadar düşük bir fiat millet ve devlet hayatımızdaki buhranın en yakın ve en başlı sebebini izaha kâfidir. Ziyaretinden daha dün avdet ettiğimiz İtalya'da buğdayın fiatı kentalde 140 liret ve kiloda 1,40 lirettir ki bizim para-mızla 15 kuruş demektir. 15 kuruşla 1,5 kuruş arasındaki nisbetsizlik çok meydanda bir şeydir. İtalya'da ve Fransa'da buğday fiatını bu hadlerde tutan âmil, her ne pahasına olursa olsun milli mahsulü himaye eden hükümet tedbirlerinden başka bir şey değildir. Memleketimizde dahi her şeyden evvel buğday fiatı behemehal çiftçiye kurtaracak bir hadde tutulmalıdır.

Ama bu işte dikkat olunacak en mühim nokta buğdaya temin olunan kurtarıcı fiatın behemehal köylüye gitmesini temin etmekten ibarettir. Buğdayın şehirde değil, köyde dahi makul surette yüksek bir fiatı olmalı ve köylü buğdayını bu fiata satabilmelidir. Bu maksat temini muhal bir keyfiyet değildir. Türkiye'nin henüz bellibaşlı buğday ihracatçısı bir memleket olmaması bu maksadı kolaylıkla temine müsait bir vaziyettir.

Mahsulümüz ya ihtiyacımıza yetecek kadardır, ya biraz fazladır, ya biraz noksan.

Eğer mahsulümüz noksan ise o zaman fiat kendiliğinden teessüs eder: Dünya fiatı + gümrük resmi.

Diğer iki şık ta piyasalardan hükümet vesaitile bir miktar mubayaa yapmak, fiatı tanzim etmeğe kâfi gelir. Rusya ve İtalya'dan temin olunan iktisadi müzaheretler meyanında bu sene behemehal bir veya iki silo inşa ettirmeliyiz. Buğday fiatının tanziminde evvel ve ahir bu siloların mühim bir mevkii tutacakları anlaşılıyor.

Bunun haricinde buğday mes'elesine tahsis edeceğimiz başka himmet ve gayret yok değildir. Ezcümle buğday ziraatinin ıslahı nezdinde itibarile bu ziraatten miktarca yüksek ve cinsçe iyi mahsul idraki nisbetinde maliyet fiatının düşürülmesi demektir, ve bunu çok esaslı bir iş olarak behemehal yapacağız. Ziraat Vekilimiz ilmin ve fennin kendi şubesindeki çok derin ve yüksek mevkiini pek iyi bilen bir zattır. Enstitülerle

Gazi Hz. Emir Faysal'ı kabul buyurdular

Reisicümhur Hz. tarafından Prens şerefine dün gece bir ziyafet evrildi

Dün Hariciye Vekili de Bir ziyafet verdi

Ankara 12 (Telefonla) — Hicaz Naibi hükümeti ve İbnissuut Hazretlerinin ikinci oğlu Emir Faysal Hazretleri Bugünkü trenle şehrimize geldiler. Misafir Prens Hazretleri istasyonda Reisicumhur Hazretleri namına Kâtibiumumi Hikmet, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, H. Fırkası Kâtibiumumisi Recep, Hariciye Teşrifat müdür muavini Kudret Beyler tarafından karşılandılar.

Prens Hazretleri askeri bir kıt'a tarafından selâmlandılar. İstasyonu dolduran halk misafirleri hararetle alkışladı.

Emir Faysal Hazretleri ve maiyeti erkânı otomobillerle İstanbul Palâs'a gittiler. Ve orada kendilerine tahsis edilen dairelere yerleştiler.

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Faysal Hazretleri şerefine bir öğle ziyafeti verdi. Bu ziyafette Prensin maiyeti ile Riyaseticumhur Kâtibiumumisi Hikmet, Meclis ikinci reisi Hasan Beyler ve Hariciye erkânı hazır bulundular.

Emir Faysal Hz. saat 3 ü 20 geçe Re-

Emir Faysal Hz. otomobilden çıkarken isicumhur Hz. tarafından kabul buyuruldular.

Gazi Hazretleri Prens şerefine gece Çankaya'da yeni Riyaseticumhur sarayında bir ziyafet verdiler. Ziyafette misafirlerden başka bütün Vekiller ve erkânı hükümet hazır bulundular.

20 Halkevi daha açılıyor

17 haziranda açılacak 20 Halkevi ile Halkevlerinin adedi 34 olacak

Ankara 12 (Telefonla) — 17 haziranda memleketin muhtelif yerlerinde 20 Halkevi daha açılacaktır. O gün saat 2 buçukta Recep Bey Ankara Halkevinde radyo ile bir nutuk irat edecek, bu suretle açılma merasimi başlıyacaktır.

Ankara Halkevinde 17 haziranda yeni Halkevlerinin açılması münasebetile merasim yapılacak, ayrıca «Aka Gündüz» ün «Mavi Yıldırım» isimli eseri oynanacaktır.

Piyes radyo ile memleketin her tarafından dinlenebilecektir.

Memlekette 20 yeni Halkevi açılması büyük bir muvaffakiyet olarak kaydedilmektedir.

Merkezi umumi bunların müsmir surette iş görebilmeleri için icap eden bütün tertibatı aldıktan sonra açılma emrini vermiştir.

17 haziranda açılacak 20 Halkevi ile Halkevlerinin miktarı otuz dörde baliğ olacaktır.

17haziranda radyoda söyliyeceği bir nutuk ile yeni halkevlerinin küşat resmini yapacak olan Recep Bey

Kadın Birliği kongresi hararetli oldu

Dünkü Kongrede bulunanlardan bir grup

Türk Kadın Birliği kongresi dün Birlik binasında aktedilmiştir. Kongre çok hararetli olmuştur. Kongreyi idare etmek üzere Safiye Hüseyin H. müttefikan riyasete, Necile Tevfik ve Nimet Hanımlar da katiplikl ere intihap edildikten sonra idare heyeti azasından Aliye Esat H., Birliğin bir senelik faaliyet raporunu okumuştur.

Birliğin bir senelik bütçesi okunmuş ve gerek faaliyet raporu, gerek bütçe müttefikan kabul olunmuştur.

Bundan sonra beş kişilik bir haysiyet divanı teşkili kabul edilmiştir. Bu sırada verilen bir takrir ile cemiyet idare heyetine seçilecek azaların üç sene müddetle çalışmaları talep edilmiştir. Bu takrir üzerine büyük ve gürültülü bir münakaşa açılmıştır. Bir çok hanımlar bu fikrin aleyhindeydiler. Bir çok hanımlar da fikrin lehinde bulundular. Bu münakaşa bir müddet devam etmiş ve nihayet takrir reye konmuş ve kabul olunmuştur.

(Mabadi 4 üncü sahifede)

Türkiye ziraati işte bu yepyeni ve nurlu âleme girmeğe hazırlanıyor.

En iyi modern ziraat, ıslah olunmuş tohum, kolay ve ucuz nakliyat.. Buğday ziraatimizin yakın istikbal senelerini parlatacak güzel ufuklardır. Ona gideceğiz, ve ona giderken de şimdiden fiata hâkim olarak vaziyeti tutacağız.

Buğday lâyihasında Ziraat Vekilimizin bize pek mühim esaslar hazırlamış olacağından emin bulunuyor ve bu senenin en büyük bir ihtiyacımıza cevap verecek olan bu eserini tehâlükle bekliyoruz.

YUNUS NADİ

Gazi Hz.

İstanbul'a 20 temmuza doğru gelecekler

Ankara 12 — Reisicumhur Hz. İstanbul'a 20 temmuza doğru şerflendireceklerdir.

Gazi Hz. dün gece Halkevini teşrif etmişler, Aka Gündüz'ün «Mavi Yıldırım» piyesini temaşa buyurmuşlardır.

Reisicumhur Hz. temsilden sonra piyeste rol alan gençleri kabul buyurmuşlar, kendilerine iltifat etmişler, eseri beyendiklerini, temsili iyi bulduklarını söylemişlerdir.

Ferit Bey

İzmir meb'usluğuna namzet gösterilecek

Ankara 12

Varşova Büyük Elçiliğine nakledilen Ferit Beyin Varşova'ya gitmiyeceği, Roma Sefiri Vasıf Bey'den münhal İzmir meb'usluğuna namzet gösterile c e ğ i söylenmektedir.

Ferit Bey

Kuponlar Müzakeresi

Müzakere müşkül bir safhaya girdi

Ankara 12 — Kuponlar mes'elesini yeni bir sureti tesviyeye bağlamak için Paris'e giden Saracoğlu Şükrü Bey temaslarına devam etmektedir. Buraya gelen haberlere göre müzakere müşkülât arzeden bir safhaya girmiştir.

Ankara 11 — Çocuğu rahatsız bulunan Saracoğlu Şükrü Bey hafta içinde buraya gelecektir.

Dalgalı borçlar

Hükümet hazine tahvilleri verecek

Ankara 12 (Telefonla) — 927 senesi nihayetine kadar tahakkuk eden ve dalgalı borçlar tesmiye edilen bir takım borçlar vardır. Bunların miktarı 2-2,5 milyon kadardır. Hükümet bunlar mukabilinde 7 senede itfa edilmek üzere %5 faizli hazine tahvilleri vermeği kararlaştırmıştır.

Kastamonu'da halk Soba yakıyor!

Kastamonu 12 (A.A.) — Son yağmurlardan sonra havalar birdenbire soğumuş, iki gün evvel gölgede 34 olan hararet bu sabah 10 a inmiştir. Bir çok evlerde soba kurulmuştur. Karadeniz'de şiddetli fırtına vardır.

Aydın 12 (A.A.) — Ansızın gelen bir soğuk dalgası sühunet derecesini 39 dan 18 e düşürmüştür.

Konya 12 (A.A.) — Dün gece Vilâyet merkez ve mülhakatına sürekli yağmurlar yağmıştır. Kuraklık nisbeten hafifletmiştir.

Muhtelit Encümen dün de çalıştı

Ankara 12 (Telefonla) — Muhtelit encümenin tefrik ettiği tâli encümen meclisi nizamnamei dahilisinde tadil edilecek madde için bugün de meşgul oldu.

Sivas Maarif Müdürlüğü

Ankara 12 (Telefonla) — Sivas Erkek lisesi edebiyat muallimi Ahmet Kudsi Bey Sivas maarif müdürlüğüne tayin edilmiştir.

İskoçya'da Yamyamlar saltanatı

30 asır evvelki Avrupa'yı anlatan bu şayanı dikkat tarihi yazı 4 üncü sahifemizdedir.

Şehirde ekmek kıtlığı dün de devam etti

Bazı fırınlarda tehacümden camlar kırıldı, elbiseleri yırtılanlar oldu

Dün, bir fırının önünde ve kapısında ekmek almak için bekleşen halk

Belediye şiddetli Tedbirler aldı

Fırınlarda bir iki gündenberi görülen gayritabii vaziyet dün de geç vakto kadar devam etmiştir. Belediye bu işle ciddi surette meşgul olmaktadır. Dün bütün müfettişler davet edilmiş, bu mes'ele üzerinde görüşülerek icap eden tedbirler alınmıştır. İçtimaı müteakip fırınların teftişine başlanmıştır.

Belediye riyaseti kaymakamlıklardan her fırının son on beş gün zarfında yevmiye ne miktar ekmek çıkardığı hakkında birer liste istemiştir. Bu listeler mıntakalarca hazırlanmakta ve peyderpey Belediyeye gönderilmektedir. Bunlar üzerinde tetkikat yapılacak ve son günlerde muayyen hadden aşağı ekmek çıkarmağa başlıyan fırınlar hakkında şiddetle takibat yapılacaktır.

Dün öğleden sonra bütün Belediye müfettişleri bu işle meşgul oldukları gibi Belediye Reisi Muhittin, reis muavini Hâmit ve İktisat Müdürü Asım Beyler de muhtelif mıntakalarda teftişat yapmışlardır. Alâkadarların verdikleri malûmata nazaran fırınlarda görülen tehacümde noksan ekmek çıkarılmasının tesiri pek çoktur Fakat bu vaziyette bazı kimselerin beyhude bir heyecana kapılarak ekmeksiz kalacaklarmış gibi günde iki okka ekmek alırken üç beş okka almağa başlamaları âmil olmaktadır. Halbuki Belediyece her mıntakada tedbir alınmış ve ekmek ihtiyacı temin olunmuştur. Fırın sahipleri buğ-

Lütfen sahifeyi çeviriniz

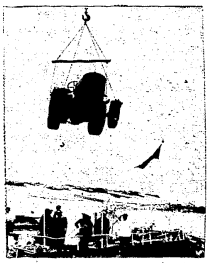
Rusların hediyeleri

Gelen mütehassıslar bugünkü trenle Ankara'ya gidiyorlar

Sovyet hükûmeti tarafından hediye olarak gönderilen traktörlerle tankların ve diğer alâtın tahliyesine dün de devam edilmiştir.

Hediyeleri getiren Rus vapuru Haydarpaşa'ya yanaşmıştır. Eşyalar buradan vinçlerle çıkarılarak vagonlara yerleştirilmekte dir. Hediyelerin ve diğer alâtın hepsi (20) vagon tutacaktır. Bunlardan bir kısmı bugün Rusya'dan gelen mütehassıs heyet ile birlikte Ankara'ya gönderilecektir.

Rusya'dan gelen mütehassıslar dün mihmandarlar tarafından şehrimizde gezdirilmiş, müzeler ve camiler ziyaret edilmiştir.

Rusların hediye ettiği tanklardan biri Haydarpaşa rıhtımına çıkarılırken

— Ayol, ne oldun? Otomobil altında mı kaldın? Üstün başın paralanmış!

— Fırından bir okka ekmek aldım da ondan...

EK-11:Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1966

ADRES: Cağaloğlu Mollafenarı sokak No: 1 İSTANBUL
TELGRAF: MİLLİYET İstanbul
POSTA KUTUSU 492 İstanbul
TELEFON: 22 44 10 (Santral)

BUGÜN 8 SAYFA 25 KURUŞ

YIL: 17, SAYI: 6740

Milliyet
Halk Gazetesi

AK-YOK
SAÇ FRİKSİYONU
• Saç kaşıntılarını yok eder.
• Saçların dökülmesini önler.
• Alışveş sayısını kabul rengini çevirir.
BATIROĞLU KOZMETİK SANAYİİ n. 271154

30 AĞUSTOS 1966

ZAFER BAYRAMINI KUTLUYORUZ

30 AĞUSTOS'UN 44'ÜNCÜ YILDÖNÜMÜ

Büyük Taarruz'dan önce Başkumandan Mustafa Kemal birlikleri denetliyordu. Bir erin önünde durdu ve sordu: «Düşmanla karşı karşıyasın... Mermin bitti; ne yaparsın?». Er: «Süngü takarım paşam!» diye cevap verdi. Atatürk üsteledi: «Peki süngün de kırıldı, o zaman ne yaparsın?» Mehmetçik'in cevabı yukarıdaki fotoğraf oldu: Tüfeğini kullandı... Türk Ordusu, 44 yıl önce bugün Anayurdu'na giren düşmanları bu yolda sürüp Akdeniz'e boğmuştu. Büyük zaferin 44'üncü yıldönümü bugün bütün yurtta törenlerle kutlanacaktır.

ASSUBAY TERFİ LİSTESİ 5. SAYFADA

Beynelmilel Atıcılık Ekibimiz kazaya uğradı

Tuzla'da Askerî bir uçak düştü

Uçakta 5 kişi şehit oldu, 4 kişi yaralandı. Bir Assubay kendini dışarı atarak ölümden kurtuldu

TÜRK Ordusunun beynelmilel atıcılık takımına mensup, özellikle komandolardan teşekkül etmiş, subay ve assubayları taşıyan bir askerî C-47 uçağı dün Tuzla'da düşmüş ve beş kişi şehit olmuştur. Kazadan yaralı olarak kurtarılan dört kişi tedavi altına alınmıştır.

Üç gün önce Tuzla Piyade Okulunda yapılan atış müsabakalarına iştirak etmiş İzmirli subay ve assubaylardan bir grup dün 12.20 de bir askerî C-47 ile İzmir'e müteveccihen Tuzla'dan hareket etmişlerdir. İçinde, beş atıcı, dördü mürettebat olmak üzere dokuz kişi taşıyan uçak normal bir şekilde havalanmış, irtifa almaya başlarken bir martı sürüsünün içine dalmıştır. Bu arada sağ motordan içeriye giren bir martı bu motoru çalışamaz hâle getirmiş ve uçağın âniden dengesinin bozulmasına sebep olmuştur.

Uçak bütün uğraşmalara rağmen tek motoruyla yükseltemediğinden Tuzla Piyade Okulunun hemen karşısındaki yolun birkaç yüz metre ilerisinde bulunan Zeytinburnu köyü civarında bir tepeye çarpmış, bir anda parçalanarak alevler içerisinde yanmaya başlamıştır.

NELER ANLATILDI

Olayı bir mücize kabilinden hafif sıyrıklarla atlatan Denis Kidemli Başçavuş komando Dilâver Çağlı, kaza hakkında şunları söylemiştir:

«Normal bir şekilde havalandık. İrtifa almaya başlarken yanımda pencere kenarında oturan bir arkadaş kalkmış çekip «Sağ motorun içine bir martı girdi» dedi. Fen başımı sallayıp mühimsemedim. Sonra birden dengemiz bozuldu. Sol tarafa doğru kaydık. Ben bir şeylere oldu. O anda hiç kimse ölmeyi hesaplamıyordu. Geriden bilmiyorum.»

Hâdiseyi hayatından beri bütün teferruatıyla seyreden Zeytinburnu köylileri ise uçağın daha tepeye çarpmadan bu assubayın kendisini dışarıya fırlattığına ve yere düştükten sonra bir köşeye çekilerek parçalanan uçağa bakıp ağladığını söylemişlerdir.

ÖLÜ VE YARALILAR

Bir martının sebep olduğu kazada şehit düşenler şunlardır: Pilot Binbaşı Kemal Özcan, Pilot Binbaşı Nadir Aydın Abay, Pilot Yüzbaşı Fuat Çuhay, Assubay Niyazi Özşahin ve henüz

♦ Devamı Sa. 7. Sü. 3 de

Kaza sırasında Milliyet muhabiri Mete Akyol olay yerinde bulunuyordu ve olayı bütünüyle izledi

KAZANIN SEBEBİ: BİR MARTI

C—47 nin düşmesine sağ motorundan içeriye giren bir martı azmant sebep olmuştur. Kazadan sonra parçalanmış uçağın kanadı yanında bulunan yarı yarıya yanmış martı, ilgililer tarafından muhafaza altına alınmıştır.

Çorum'lu işçilerle beraber Ankara'dan İstanbul'a yürüyen arkadaşımız Mete Akyol, dünkü uçak kazasını ilk gören kişi oldu ve yardım ekiplerinden önce uçağın yanına vardı. Mete Akyolun uçak düşüşünü hemen sonra çektiği ilk resimdir, uçağın alevler içinde yanışını göstermektedir... (METE AKYOL)

Yürüyen işçiler yarın İstanbul'a varacaklar

İşçilerden birinin Lüleburgaz'da askerlik yapan oğlu izin alarak İzmit yoluna geldi ve babasının elini öptü...

Ankara - İstanbul yolunun 401 inci kilometresinde METE AKYOL bildiriyor

"BU insanlar Yunanistan'dan bile gelmiş olsalar yine de bu hale düşürülmezler..»

Hersele'den ayrıldıktan sonra verdiğimiz birinci sigara molasında tepelerden koşarak yanımıza gelen bir köylü söyledi bu sözleri. Bakınız görün a.

«Çorum'dan yürüyen işçiler değil misiniz siz, kardeşler?» diye sordu.

«Öyle» dedik.

«Hakkınızı yemişler, öyle ha?»

«Öyle, ağam..»

«Boğazında... kurşağında kalsın kim yediyse haklarını...»

♦ Devamı Sa. 7. Sü. 3 de

DURUM

30 AĞUSTOS ZAFERİNİ ANARKEN...
...DÜ ve İKTİSADİ KALKINMA

...isinizsiz 30 Ağustos zaferini kazandıran Türk ...ordusu, modern Türkiye Cumhuriyetinin 43'üncü ...yında en iyi örgütlenmiş kurumlarımızın başında ...elir. Silâhlı Kuvvetlerimiz sadece yurdu savun...ma...ı yürütmekle kalmamışlar, siyasî bulunma...ları ...ahî eğitlere kadar her türlü güç anlarımızda teh...ike ...nlemesine yardımcı olmuşlardır. Son yıllar...da ...rda birliklerimizin iktisadî kalkınma çabalarına ...e teşebbüslerine de girişilmektedir. Yer ...enekliktan eğitime kadar çeşitli konularda çeş...ur yararlı hizmetlerde bulunan birliklere rastlan...ır. Bu sünıdar teşebbüsleri dikkate alınca ordu...un iktisadî kalkınmada daha geniş bir ölçüde, plân...ı programlı bir sistem içinde yararlanmanın mümkün olduğunu araştırmak lüzumu duyulabilir. Ni...ayetinde gerek ordu içinde, gerek siviller ara...ında yeni fikirler ortaya atılmaktadır. Hat...ı Silâhlı Kuvvetler Birlik Komiteği yönetimi sırasında bu alanda ...ahmalar, yedek subayların askerî hizmetlerinin ...ir kısmının köy okullarında öğretmen olarak yapmaları ...ibi...

...Bugün, değil sadece gelişmemiş ülkeler arasında, ...ü...ün dünya arasında dahi sayunma bütçesine en büyük ...ayı...ı bu devletler iktisadî kalkınmayı gerçekleş...tir için muhtaç oldukları finansman kaynakları ile ...ı temin bir işgücünü de böylelikle tüketici duru...unu ...ayrattığı güçlükler ortadadır. Bu za...ı...ı...ı hamleleri yapan ülkeler karşısında ...ir için önemli bir dezavantajdır. Şu hâlde simdi ...ı durumda bulunan ordumuzun, savunma hizmet...ı yürütmesinde herhangi bir aksaklık yaratmaması faaliyetlere katılma yolunun bulunması ...ı...ı zorunlu görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz ...ibi zaman bazı birliklerimizin kendilerinden ...ı...ı tecrübeler bâşle bir imkân bulundurmaları ...ı...ı...ı. Yine bizzat tecrübe sahibi bâzı subay ...ı...ı...ı belirttiklerine göre ordunun bu türlü ...ı...ı...ı birliklerin kurulması mümkündür. ...ı...ı...ı göre iki şıklık askerlik süresinin bir ...ı...ı eğitimi vermeye yetmektedir. Şu hâlde geri...ı...ı içinde askere alınan işgücünün, hiç değilse ...ı...ı iktisadî alanda değerlendirilmesi düşünülebilir. Bize göre meteleslerine, iktisadımızın ve tecrübelerine uygun bir ayarına tâbi tutulanlardan kurulacak ...ı...ı...ı birliklerde yararlanılabilir. Böylelikle tarım, ...ı...ı, yol ve liman yapımı, ormancılık gibi çeşitli alanlarda hizmet gören birlikler hiç şüphesiz iktisadî kalkınmalarımızın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayacaklardır.

Gerçek bağımsızlık bugünkü dünyada sadece askerî değil, iktisadî mücadelelerle kazanılabilmektedir. Cumhuriyet Türkiyesinin en iyi örgütlenmiş kurumu olan ordumuzun askerî savunma yanında iktisadî alanda da almacağı mümkün başarı ile yürütebileceğine ve bu imkânın bir an önce değerlendirilmesi için düşünüyoruz.

ABDİ İPEKÇİ

Belediye Başkanı işine himaye altında gidip geliyor

DİYARBAKIR, ÖZEL

Lice İlçesi Belediye Başkanı Mahmut Tufan, birkaç gün önce isminden çıkarılıp Belediye Muhasibi Nazmi Erdoğan'ın yakınlarının saldırılarından korunmak için, bergün akrabalarının himayesinde makamına gidip gelmektedir.

Belediye Muhasibi Nazmi Erdoğan'ın isten çıkarılması üzerine Belediye Başkanı Mahmut Tufan tecavüze uğramış, Belediye Reisinin akrabaları da Erdoğan ailesinin reisi Hacı Muhammet Erdoğan'ın hayatlarına kadar devam edeceklerini, Arapları iyice dağıtıp ailesini mensupları, birbirlerinin semtlerine ziademeyeceklerini...

İTALYA'DA BIRAKTIKLARIMIZ

Arkadaşımız ORHAN KOLOĞLU'nun hayırlı olduğu bu dikkate değer yazı serisini yarından itibaren Milliyet'te okuyacaksınız.

Vartolular: "Sıcak yemek yemedik,,

Yardım malzemesinin deprem bölgesine varmadığını aksaklık olduğunu ilgililer de kabûl etti...

ANKARA, ORHAN TOKATLI bildiriyor

YETKİLİLERİN ve İmar İskân Bakanı Menteşeoğlu'nun «Varto'da hayat normale döndü. Gerekli bütün yardımlar yapılmaktadır» demelerine rağmen dün Varto'dan Ankara'ya çekilen telgrafta durumun «son derece vahim» olduğu bildirilmiştir.

Telgrafın altında imzaları bulunan Varto şartî ilçe başkanları, muhtarları temsilen **Abdülsamet Geldi**, İl Genel Meclisi üyesi **Ahmet Şever** ve yüksek öğrenim öğrencileri adına **Ahmet Kaya, Engin Dikmen** ilgililere çekilikleri telgrafta şu noktaları belirtmişlerdir:

1 Hâlen enkaz altında çıkarılamayan cesetler mevcuttur.

2 Gaziantep'ten gelen Kaymakam ve Kaymakam Vekili 16 Ağustos günü akşamı ilçe merkezine gelmişlerdir.

3 Henüz 25 Ağustos günü Elâzığ'dan yalnız iki bucak müdürü gelmiştir. Başka memur Elâzığ'dan gelmedi.

4 Deprem bölgesinin ihtiyacı olan 5 bin çadırdan sadece 1200 tane tevzi edilmiştir. Halk sırkata yatmaktadır.

5 Köylerde sıcak yemek dağıtımına mümkün olarak bir gün yalnız kaza merkezinde iki kazan bulgur, bir kazan makar-

♦ Devamı Sa. 7. Sü. 1 de

Kral Faysal, Ankara Hava Alanında kendisini karşılayan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la.

Kral Faysal dün Ankara'ya geldi

Görüşmelerde, «Savunma konuları» üzerinde durulacağı bildiriliyor. Polis, gazetecileri Kralın yanına yaklaştırmadı

ANKARA, ÖZEL

SUUDİ Arabistan Kralı Faysal dün Ankara'ya gelmiş ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından uçağın merdivenleri başında karşılanmıştır. Kral, Senato Başkanı, Millet Meclisi Başkanvekili, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu üyelerinin elerini sıkmıştır.

Millî Marşlar çalınırken Kral şerefine 21 pâre top atışı yapılmış ve Kral daha sonra şeref kıtasını teftiş ederek askerî «Merhaba asker» diye selâmlamıştır.

Kral yanında kardeşi Savunma ve Havacılık Bakanı Altes Prens Sultan İbnü Aziz Alsuud'u da birlikte getirmiştir. İlgililer, yapılacak görüşmelerde «savunma konuları» üzerinde durulacağı, ülkede sulh ve sükûnun sağlanması na mâtuf gayretler üzerinde konuşulacağını sanmaktadırlar.

Kralın, onaltı kişilik maiyeti ve ayrıca sahsî müşahidemleri ve muhafız kıtasından 3 subay da aynı uçakla gelmişlerdir.

ZORLUK ÇIKARILDI

Kral Tayyareler Bahçesi hava alanında karşılanışı sırasında gazetecilerin ya

♦ Devamı Sa. 7. Sü. 2 de

Rus Dış Ticaret Bakanı yerli sanayi için makine teklif etti

Memleketimizi resmen ziyaret etmekte olan Sovyetler Birlisi Dış Ticaret Bakanı Patoliçev «Türkiye'ye yerli sanayiide kullanılması için büyük çapta tavkineler teklif edildiğini» açıklamıştır. Türkiyenin bir kalkınma devresi içinde bulunduğunu da basın mensuplarına söyleyen Dış Ticaret Bakanı, şunları kaydetmiştir:

— Bütün görüşmeler çok dostâne bir hava içinde geçti. İki memleket arasındaki münasebetler mutlaka daha da geliştirilecektir. Bizim şimdi üzerinde durduğumuz en önemli konu, teknik protokolü imzalanmış olan 7 teslain bir an önce inşasına başlamaktır.»

Dün gelirimizi geçen Patoliçev bu sabah Moskova'ya hareket edecektir.

ÇANAKKALE SERAMİK FABRİKASI DÜN 50.000 LİRA VERDİ

DEPREM felâketzedeleri için açtığımız yardım kampanyasının sekizinci gü-nünde, günün en büyük bağışı 50.000 T.L'sı ile ÇANAKKALE SERAMİK FABRİKALARI A.Ş. tarafından yapılmıştır.

Şirket ayrıca, deprem bölgesine gönderilmek üzere 150 bin T.L'sı kıymetindeki insaat malzemesini Çanakkale Valiliği emrine vermiştir.

Dün, günün ikinci büyük bağışı 13.025 lira ile Alman Protestan ve Katolik Kiliseleri tarafından yapılmıştır.

AMERİKALI KIZ

Field Service mühendis programı gereğince Türkiye'de bulunan Amerikalı öğrencilerden Doris Young adında genç bir kız ise babasının harçlık olarak kendisine gönderdiği 100 doları dün Milliyet'in deprem felâketzedelerine yardım kampanyasına vermiştir. Dün toplanan 69.500 lira ile kampanya toplamı 636.533 liraya bulmuştur.

BAĞIŞ LİSTESİ

636.533 TL.'ya VARILDI

Dünkü yekûn	566.033.—
Çanakkale Seramik Fabrikası A.Ş.	50.000.—
Alman Protestan ve Katolik Kiliseleri	13.025.—
N.V. Turkse Shell Ankara Sb. Personeli	1.815.—
Devlet Demiryolları Haydarpaşa kampı 3 inci devre ekibleri	650.—
Ozay Trikо ve işçileri	630.—
Orbis Ticarethanesi, Dumanj Atanasof	500.—
Turkbarı Mühendisleri İ. K. Temsilcisi	500.—
As Matbaası işçi ve memurları	300.—
Adalılar Trikо Komandit Şirketi	200.—
Bir okuyucumuz	200.—
Mete Müda	200.—
Vicdan ve İbrahim Ereğlı	150.—
Vilâyet Lokantası sahipleri	100.—
Vilâyet Lokantası muallimleri	100.—
İzmet Özbaş	100.—
Müeyyer Gençbörü	100.—
Turgut Özün	100.—
Hüseyin Öztürk, Hüseyin Müftüoğlu	60.—
Metin Dinal	50.—
Bir okuyucumuz	50.—
Av. Şevkıyi Yalvalı	30.—
Atife Gökçen, Orhan Gökçen, Cemil Sen	20.—
Bir okuyucumuz	20.—
Şevki Kose	10.—
Süleyin Kose	10.—

EK-12: Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1966

ADRES: Cağaloğlu, Mollafenari sokak No: 1 İSTANBUL
TELGRAF: MİLLİYET İstanbul
POSTA KUTUSU: 492, İstanbul
TELEFON: 22 44 10 (Santral)

BUGÜN 8 SAYFA 25 KURUŞ

Milliyet
Halk Gazetesi

YIL: 17. SAYI: 6743

CUMA 2 EYLÜL 1966

Dİ-BA PERLON KADIN ÇAMAŞIRLARI Yenilikleri Sunar
Türk Elişlerini, Fransız Broderilerini, Kupür Takımlarını, Fransız Lâme'lerini
MUTLAKA GÖRÜNÜZ VE ARAYINIZ
NOT: Dİ-BA ÇAMAŞIR TAKIMI VEYA KAPİTONE SABAHLIK ALAN HER BAYANA GUMUŞ MADALYON HEDİYE EDİYOR

Bayan Faysal doğum yeri olan Bıçkıdere köyüne 10.000 lira bağışladı

KRAL FAYSAL İSTANBUL'A GELDİ

Kral Faysal'ın elini öpmek için hâdise yaratan Arap, polisler arasında.

Kral Faysal İstanbul Valisiyle...

Hava alanında Kralın arabasına koşarken yakalanan şahsın Faysal heyetine dahil olduğu anlaşıldı

ANKARA'DA resmî temaslarını bitiren Suudî Arabistan Kralı Faysal dün Türk Hava Yollarına ait özel bir uçakla şehrimize gelmiştir.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile birlikte seyahat etmekte olan Faysal'ı Yeşilköyde Vali, Belediye Başkanı, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Donanma Komutanı Celâl İyiceoğlu, Arap Devletleri ve Pakistan konsolosu karşılamışlardır.

SIKI EMNİYET TEDBİRLERİ

Bütün kapıların tokmaklarının giriş ve çıkışı önlemek için söküldüğü ve polislerin halkın önüne dizilerek emniyet kordonu yaptığı alana uçak indiği zaman şeref gönderine Suudî Arabistan Kraliyet forsu çekilmiş ve Faysal karşılayıcıları ile selâmlaştıktan sonra tören kıt'asını teftiş etmiş ve «Merhaba Asker» diye selâmlamıştır. «Sağol» cevabı ile karşılanan Kral daha sonra bandonun çaldığı millî marşları dinlemiştir. Faysal şeref salonunda istirahat etmediği gibi basın mensupları ile de konuşmadan kendisine tahsis edilen Şâle köşküne gitmek üzere arabasına binmiştir.

BİR OLAY

Bu esnada tıknaz, kahverengi elbiseli ve bıyıklı birisi emniyet kordonunu yararak ilerlemiştir. Suikastçı olduğu sanılan bu şahıs otomobile yaklaşmadan görevli polisler tarafından yakalanmıştır. Olay bir anda alanı birbirine kat-

Devamı Sa. 7. Sü. 1 de

Çorum'lu işçiler, dört gün İstanbul'da kalacak

Türk - İş Genel Merkezi Hükûmetle temasların olumlu olduğunu ve Belediye Başkanının Ankara'ya çağrıldığını bildirdi

«Ölüm Yürüyüşü» ne çıkan Çorum'lu 52 temizlik işçisi dün bütün günlerini Mithatpaşa Stadının arkasındaki çamlıklarda kurulan çadırlarda istirahatle geçirmişlerdir. Geceyi de çadırlarda geçiren işçilere dün sendikacılar tarafından döner kebaplı ziyafet verilmiş, Hamidiye suyu ikram edilmiştir. «Ölüm Kervanı» yolcuları dinlenirken sendika idarecileri de Türk-İş Birinci Bölge Temsilciliğinde toplanarak Ankara ile temas etmişlerdir. Türk-İş Genel Merkezinden Hükûmetle temas edildiği, işçilerin dört gün İstanbulda dinlenmeleri bildirilmiştir. «Dört günde netice alınmazsa yeni bir harekete geçeceklerini» söyleyen işçilere «Temasların müsbet sonuç verdiği, Çorum Belediye Başkanının Ankaraya dâvet edildiği» söylenmiştir. Ölüm kervanının kamp yaptığı yerde Birinci Şubeye ait bir araba ile memurlar bekletilmektedir.

DURUM
ÜNİVERSİTE VE POLİTİKA

EKONOMİK ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetinin bu yıl eğitim konusunda düzenlediği seminerde Üniversitelerin ve Üniversite öğrencilerinin politika ilişkileri konusunda yapılan konuşmalar, basında geniş akisler yarattı. Seminerde ileri sürülen görüş vesilesi ile değişik eğilimlere, daha doğrusu farklı görüşlere mensup milletvekili - yazarlar meselenin üzerine eğildiler. İktidar organlarında yayınlanan yazılar, seminerde bir profesörün belirttiği şu görüşü doğrulayacak nitelikte idi: «Gençliğin politika ile uğraşmasından dolayı gençlerin iktidar partisine karşı oldukları halde çıkmaktadır.»

Gerçekten de Millet Meclisinde AP sandalyasında ... fıkra yazarları, Demokrat Partinin özellikle son ... ortaya atılan şikâyetleri tekrar ele alıyor ve ... politika ile değil, dersleri ile uğraşmaları gerektiğini savunuyordu. Seminerdeki konuşmaların gazetelerde geniş şekli bu şikâyeti haklı gösterecek bir gerekçe ... Üniversite öğrencilerinin politika ile ilişkileri konusunda Profesör Dönmezer'in yaptığı konuşma gazetelerinde şöyle özetlenmişti:

«Üniversite öğrencilerinin politika ile uğraşmaları öğrencilerin başarısızlıklarında önemli rol oynamaktadır. Üniversite gençliğini politika dışı bırakacak tedbirler alınmalıdır.»

Bu ifadeler, gençliğin politika ile uğraşmasından yana olanlara sadece hak vermekle kalmayıp onları tedbir almaya dahi teşvik edecek nitelikte görülebilirdi. Nitekim iktidar partisi yazarları bu sözleri derhal benimsediler. Ne var ki aslında Dönmezer'in konuşması hayli eksik ve yanlış olarak nakledilmişti. Nitekim profesör ertesi günü yaptığı açıklamada «başarısızlıkların muhtelif sebepleri arasında bâzı öğrencilerin politika ile fazla meşgul olmalarını» belirttiğini ve tedbir olarak öğrencilerin siyasî haklarını sınırlamayı asla düşünmediğini, bunu, gençleri kendi çıkarları için kullanmaya çalışan siyasî parti ve gruplara karşı ileri sürdüğünü ifade etmiştir.

Bu konuda seminerde ileri sürülüp yayınlanmıyorsak ... tarafından benimsenen görüş şu idi:

«Gençlerin politika ile meşgul olmaları, bizim memleketimizin tabiî icabıdır. Temel problemlerini çözmüş ülkelerde gençlerin politika ile yakından ilgilenmelerini gerektiren bir durum yoktur. Ama az gelişmiş ülkelerde çözüm bekleyen sayısız memleket sorunu vardır. Gençliğin, hele Üniversite öğrencilerinin bunlarla ilgilenmesi tabiîdir, hattâ gereklidir. Aksini savunmak, gençliğin memleket dâvâlarına sırt çevirmelerini istemek anlamına gelir. Önlenmesi gereken husus Üniversite öğrencilerinin parti politikasına karışmaları partilerin âleti haline getirilmesidir.»

Ve bu görüşü benimseyenlerden Ankara Üniversitesi Profesörü Yavuz Abadan, öğrencileri arasında yaptığı bir anketi açıklamış, üstün başarı gösteren öğrencilerin yüzde 80'inin politika ile yakından ilgilenen gençler olduğunu bildirmişti.

Bu konuda dikkate değer bir açıklamayı, seminere katılan Columbia Üniversitesi profesörlerinden Frankel şunu söylemişti:

«Üniversitelerin görevi tarafsız kalmak değildir. Üniversiteler belirli meseleler karşısında pekâlâ taraf tutabilirler ve tutmalıdırlar da.. Önemli olan bu davranışlarında bağımsız kalabilmelerindedir.»

Profesör Frankel'in hâlen Amerikan hükûmetinde Dışişleri Bakanlığında Eğitim ve Kültür İşleri Bakan Yardımcısı görevinde bulunduğu dikkate alınırsa, açıklamasını daha iyi değerlendirmek mümkün olur.

Üniversite ve politika konusunda seminere katılan görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür:

«Üniversiteler ve Üniversite öğrencileri politika dışı kalamaz ve kalmamalıdır. Aksine özellikle az gelişmiş ülkelerde politik meselelerle yakından ilgilenmeleri gerekir. Ancak bu görevin bağımsız bir anlayışla yürütülmesi, Üniversitenin ve öğrencilerin parti politikasının âleti olmamaları zorunluğu vardır.»

ABDİ İPEKÇİ

CHP, Meclisin toplanmasını istedi

ANKARA, ORHAN TOKATLI bildiriyor

Doğu'daki depremle ilgili olarak Cumhurbaşkanı Sunay tarafından veto edilen «Tabiî Âfetler Kanununun» Meclislerden geçirilmesi için CHP, Meclisi toplantıya çağırmaya karar vermiştir. Olağanüstü toplantı için beşte bir imza toplanmıştır. Kemal Satır, dün aylık ödenekleri almağa gelen milletvekillerine çağrı kâğıdını imzalatmıştır.

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, Doğu'daki depremle ilgili olarak Meclisin derhal toplantıya çağrılması için Başbakana bir mektup yazmış ve ayrıca durumu Cumhurbaşkanına ve Meclis Başkanına bildirmiştir. Demirel Meclisi toplamadığı takdirde CHP müracaatını yapacak, Meclisi toplayacaktır.

Devamı Sa. 7. Sü. 3 d.

Deprem bölgesinde kutup çadırlarından köyler kurulacak

ANKARA, A.A.

İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Fethi Tansuk, depremden zarar gören bölgelerde, kutuplarda kullanılan cinsten soğuğa karşı dayanıklı çadırlar kurulacağını açıklamıştır.

Doğu Depremine Yardım Koordinasyon Kurulu Başkanı bulunan Tansuk, son toplantıda alınan kararları açıklamış ve bu kutup çadırlarının 20 metrekare olduğunu, teklifin AİD Teşkilâtından geldiğini söylemiştir. AİD'in, kutup çadırlarından bin veya daha fazlasını vermek hususun-

Devamı Sa. 7. Sü. 4 de

Çin'de iki kızıl muhafızı berberler ustura ile öldürdü

HONG KONG, A.P

«China Mail» gazetesinin bildirdiğine göre, Çin'in Kanton şehrinde iki kızıl muhafız bir berber dükkânında öldürülmüşlerdir.

Komünist Çin'den gelen yolculara atfen verdiği haberde, gazete, kızıl muhafızların bir berber dükkânını bastıklarını ve berberleri «Kapitalist kokan kremler ve briyantinler kullanmakla» itham ettiklerini yazmıştır.

Kızıl muhafızlar tarafından etrafları çevrilen berberler karşı koymuşlar ve kızıl muhafızlardan ikisini bıcaklayarak öldürmüşlerdir.

TMTF SOLCULUK İDDİASINI REDDETTİ

Türkiye Millî Talebe Federasyonu İkinci Başkanı Cavit Savcı, bir İstanbul gazetesinde «Solcu teşekküllerin faaliyeti önlenecek» başlığı ile yayınlanan ve Federasyonu suçlayan haberin asılsız olduğunu söylemiştir. Savcı bu arada «Türkiye Millî Talebe Federasyonu idarecilerinin ideolojileri, tek kelime ile Atatürk'çülüktür» demiştir.

MİLYONA VARIYORUZ

Günün en büyük bağışını dün Bayer Tarım İlâçları Sanayi Ltd. 10 bin lira ile yaptı

BÜYÜK BAĞIŞLAR

BASF (Badische Anilin und Soda Fabrik AG)	100.000
İstanbul Toptancı Kasaplar Derneği üyeleri	51.000
BURLA Biraderler ve Ssı.	50.000
Çanakkale Seramik Fab.	50.000
Boru Sanayii AŞ.	50.000
U. S. Royal Lâstikleri A. Ş.	25.000
Aker Ticaret ve Demir San. A.Ş.	25.000
Eczacıbaşı İlâç Fabrikaları	20.000
Türk Çimento ve Kireci A.Ş.	20.000
Elektro Metal San. A.Ş.	20.000
İktisadi ve Sınaî Tesisat ve İşletme A Ş.	20.000
D.E.V.A. San. ve Tic. A. Ş.	15.000

Deprem felâketzedelerine yardım gayesiyle açtığımız kampanyada toplanan bağış miktarı 1 milyon liraya yaklaşmaktadır.

Kampanyanın sonuçlanmasına 6 gün kala, toplanan 31.658 liralık bağışla toplam dün 835.135 lirayı bulmuştur.

Dün, günün en büyük bağışını BAYER TARIM İLÂÇLARI SANAYİİ LTD. ŞTİ. yapmıştır. 10.000 lira veren firmanın Türkiye temsilcisi bulunduğu FARBENFABRİKEN BAYER AG. Leverkusen firması da deprem bölgesine Almanya'dan 200.000 lira değerinde ilâç ile 200 adet battaniye göndermiştir. Alman uçaklarıyla sevkedilen bu yardım malzemesi Erzurum'a ulaşmıştır.

Kampanyamıza daha önce 2000 lira bağışta bulunan Finlandiya Büyükelçiliği dün 1000 liralık ikinci bir yardımda daha bulunmuştur

BAĞIŞ LİSTESİ

Dünkü toplam	805.447.—
Bayer Tarım İlâçları Sanayii A.Ş.	10.000.—
Türk Gümrük Komisyoncuları ve Komisyoncu Yardımcıları İstanbul Derneği	5.260.—
Sultanhamam Havuzlu Han esnafı	3.385.—
İstanbul'dan bir vatandaş	2.500.—
Karaköy, Perşembe Pazarı Ticaret Hanı Kiracıları ve odabaşı arasında toplanan	1.930.—
Finlandiya Büyük Elçiliği	1.000.—
Türk - Hoechst İlâç Fab. İşçileri Yardımlaşma Derneği	1.000.—
İst. Ün. Eczacılık Fakültesi	700.—
İhsan Karadeniz ...	500.—
Türk Arnavut Kardeşliği Yardım-	

Devamı Sa. 7. Sü. 5 de

Doğuda deprem oldu

Erzurum, Muş, Tatvan ve Bolu'da duyulan deprem insan kaybına sebep olmadı. Bâzı binalar yıkıldı. Trabzon'da bir köy Doğuya 11 bin lira yardım yaptı

YURT HABERLERİ SERVİSİ

ÖNCEKİ gece ve sabaha karşı merkezi Varto olmak üzere Erzurum, Muş, Tatvan ve Bolu'da depremler olmuştur.

23.10'da Varto'da kaydedilen ve aralıklı olarak 31 saniye süren şiddetli deprem ayakta kalabilmiş duvarları da yıkmıştır. Tekman ve Çat ilçelerinde de hissedilen depremde can kaybı tesbit edilmemiştir.

Tatvan'da saat 22.55 ile 02.30 arasında meydana gelen ve iki saniye süren üç deprem, bir çok binanın duvarlarının çatlamasına sebep olmuştur. Tuğ İlkokulu, öğretim yapılamıyacak duruma gelmiştir. Halk geceyi dışarda geçirmiştir.

10.35'de gürültü il dipten gelen ve üç saniye süren Bolu'daki depremde de mal ve can kaybı olmamıştır

ISPARTA'YA GÖÇ

Isparta Valisi Hilmi Öztürk, deprem bölgesi felâketzedelerinden 16 ailenin Isparta'ya yerleştirileceğini açıklamıştır. Yakında Isparta'ya gelmeleri beklenen 16 aileden dördü merkezde kalacak, 12 si de ilçelere gönderilecektir Felâketzede aileler için

Devamı Sa. 7. Sü. 4 de

«Sendikacılık eğitimi soyal mücadeleye hazırlanmayı önlüyor»

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından düzenlenen «Eğitim Konferansı»nda sanayi işçilerinin eğitimi konusu, milletlerarası tecrübe ve Türkiye'deki çalışmalar yönünden incelenmiştir.

Danimarka'lı iktisatçı Mogens Host, az gelişmiş ülkelerin önümüzdeki on yıllık devreler içinde yapacakları çabalarla gelişmiş ülkelerin refah ve ilerilik seviyesine erişmek amacında olduklarını, meslek eğitiminin bu amacı gerçekleştirmede önemli bir rol oynayabileceğini belirtmiştir.

Devamı Sa. 7. Sü. 7 de

1964 DÜNYA GÜZELİ

MİLLİYET 1966 TÜRKİYE GÜZELİNİ SEÇİYOR

Güzellere yürüme ve zarif görünme dersi verilecek

ŞEREF KOMİTESİNİN ALDIĞI KARARA GÖRE TÜRKİYE GÜZELLİK KRALİÇESİ BİR HAFTA HİLTON'DA KALACAK

1966 Türkiye Güzellik Kraliçesi Yarışmasının yapılacağı gün yaklaştıkça, katılmak isteyenlerin sayısı da artmaktadır. Bu arada 27 kişiden kurulu «Şeref Komitesi» de faaliyetini hızlandırmış, sonucun her bakımdan başarılı olması için gerekli bütün tedbirleri almıştır.

Toplantılar sırasında «Şeref Komitesi» üyelerinin ayrı ayrı yaptıkları tekliflerin hepsi oya konmuş, bunlardan çoğu ittifakla kabul edilmiştir. Toplantılar sırasında varılan çeşitli kararlara göre:

1. Birinci eleme kapalı bir salonda yapılacaktır. İlk elemeye kalan adayların halk huzurunda sıkılmaması, davranışlarını da rahatça kontrol edebilmesi için yarışma tarihinden önce bir bale öğretmeni kendilerine yürüme ve zarif görünme dersleri verecektir.
2. İkinci elemeye kalan adaylar, final yarışmasından önce aynı öğretmenin nezaretinde bu derslere devam edeceklerdir.

Devamı Sa. 7. Sü. 4 de

FOTOĞRAF STÜDYOLARI

İSTANBUL: Foto Bella - Beyoğlu İstiklâl Caddesi No: 99. Tel: 49 50 43

ANKARA: Kılıkçı Fotoğraf Stüdyosu - Bayındır Sokak Zafer Pasajı No: 4 Yenişehir.

İZMİR: Foto Mustafa Kapkın - Büyük Efes Oteli altı

ADANA: Foto Saray Abidinpaşa Caddesi No: 108

Bu dört şehir dışında yarışmaya katılmak isteyen adaylar mayolu boy profil portre, cepheden portre ve iki vesikalık olmak üzere gerekli beş fotoğrafı mahalli stüdyolarda çektirip bize göndermek zahmetine katlanacaklardır.

58 general ve amiral başka göreve atandı

ANKARA, ÖZEL

58 general ve amiral yeni görevlerine atanmış ve kendilerine bu aybaşından itibaren görevlerini teslim almaları yazılı olarak bildirilmiştir.

Bu arada, Donanma Komutanlığı görevinden, Genelkurmay İstihbarat Başkanlığına atanan Koramiral Bahattin Özülker'in istifa ettiği söylenmektedir.

Dünden itibaren yeni görevlerini teslim almaya başlayan komutanlar arasındaki atanmalar şöyledir:

Kuzey Deniz Saha Komutanı Kormairal Celâl Eyicioğlu Donanma Komutanlığına, Donanma Komutanı Koramiral Bahattin Özülker Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Başkanlığına, Genelkurmay İstihbarat Başkanı Tümamiral Sezai Orkunt Donanma Komutan Yardımcılığına, Tümamiral Turgut Kunter de Celâl Eyicioğlu'ndan boşalan Kuzey Deniz Saha Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Kemal Kayacan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığına, M.S.B. Müsteşarlığı Kara Yardımcısı Korgeneral Nami Günal Çankırı Orta Menzil Komutanlığına, Tümgeneral Halim Kural M.S.B. Müsteşarlığı Kara Yardımcılığına, Eskişehir 1. Üs Komutanı Korgeneral Muhsin Batur Genelkurmay Lojistik Başkanlığına, Korgeneral Faruk Gürentürk 1 inci Kolordu Komutanlığına (asaleten), Faik Türünk 8. Kolordu Komutanlığına, Korgeneral Eşref Akıncı 4. Kolordu Komutanlığına, Jandarma Genel Komutanlığı Kurmay Başkanı Tümgeneral Adnan Ersöz 29. Tümen Komutanlığına, Tümgeneral Reşat Gürol Jandarma Genel Komutanlığı Kurmay Başkanlığına, Korgeneral Semih Sancar Konya Eğitim Kolordusu Komutanlığına, Tümgeneral Hayati Savaşçı 1. Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına, Korgeneral Necati Ogan 3. Kolordu Komutanlığına, Korgeneral Kurttekin Doğu Menzil Komutanlığına, Tümgeneral Suat Aktolga NATO nezdinde Türk Heyeti Temsilciliğine, Zeki İlter Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanlığına, Korgeneral Cemalettin Enginsu Genelkurmay Başkanlığı Muhabere Elektronik ve NALLA Başkanlığına, Tümgeneral Ali Fethi Esener 10. Tümen Komutanlığına, Tümgeneral Dahi Bilginçataç 51. Tümen Komutanlığına, Tuğgeneral Sedat Celâsun Paris'teki NATO Karargâhına, Tümgeneral Bahattin Alptekin Genelkurmay Başkanlığı Merkez Dairesi Başkanlığına, Tuğgeneral Musa Öğün M.S.B. Teftiş Dairesi Başkanlığına, Tuğgeneral Fikret Elbizim 28 Tümen Komutan Yardımcılığına, Tuğgeneral Vecihi Akın Napoli NATO Karargâhına, Tümgeneral Behçet Özdemir 6. Tümen Komutanlığına, Tuğgeneral Bedrettin Demir M.S.B. Personel Başkanlığına, Tuğgeneral Orhan Süerdem Komando Tugayı Komutanlığına, Tuğgeneral İhsan Över Maraş Tümen Komutanlığına, Hava Tümgenerali Cevat Tuna İzmir'e, Tuğgeneral Orhan Gürler Genelkurmay Genel Sekreterliğine, Tümgeneral İlhami Barut Trabzon Kolordu Komutanlığına, Deniz Kuvvetleri Personel Başkanı Tümamiral Halûk Samveli Malta'ya, Deniz Kuvvetleri Özlük Dairesi Başkanı Tümamiral Kadri Kurulberk, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kurul Başkanlığına tayin edilmişlerdir.

EK-13:HÜRRİYET GAZETESİ, 22 Şubat 1984

Ankara-Trabzon seferi yapan THY uçağı, 45 yolcuyla yüksek gerilim hattına çarptı

Ölümden döndüler

Orhan Kaynar, Ergun Ata ve Turgay Murtezaoğlu'ndan oluşan hha ekibi bildiriyor:

UKKANLI PİLOT

ALLAH KORUDU

Yolcular, dakikalarca "ölümü yaşadılar." Daha sonra kaptan pilotun "İniş geçiyoruz" sözü ölümden dönmenin mutluluğunu yaşattı. İşadamı A.Osman Ulusoy, "Allah korudu" diyor.

(Yazısı 11. sayfada)

ABDÜLAZİZ NİŞANI Cumhurbaşkanı Kenan Evren onurunda dündün, dün akşam, Dolmabahçe Sarayı'nda bir yemek verdi. Kral Fahd, yemekte Cumhurbaşkanı Evren'e Suudi Arabistan'ın en büyük nişanı "Abdülaziz Nişanı"nı verdi. Evren de Kral Fahd'a tarihi Türk sanatının sembolüne eden bir ibrik armağan etti. (Fotoğrafı: Hürriyet)

Evren'le Fahd kucaklaştı

- Suudi Arabistan Kralı Fahd, resmi konuğu Cumhurbaşkanı Evren'i uçağın merdivenlerinde samimi bir şekilde karşıladı.
- Fahd, Evren'e ülkesinin en büyük nişanı olan ve devlet başkanlarına verilen "Abdülaziz Nişanı"nı takdı ve hançer hediye etti.
- Cumhurbaşkanımız da Kral Fahd'a birlegen ve ibrikten oluşan altın bayraklı bir çeşmibülbül ile oflu taşından yapılma, imamesi altın bir tespih armağan etti.
- Resmi görüşmeler bugün yerel saatle 12.00'de başlayacak.

(Yazısı 11. sayfada)

22 Şubat 1984 Çarşamba

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL: 36 SAYI: 12880

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

FİYATI 40 LİRA

Yüzde 43'te ısrarlı

EK-14:Hürriyet Gazetesi, 23 Şubat 1984.

Müjdat GEZEN Perran KUTMAN

İŞTE FOTOROMA

Sen gece evi kaçta geldin Necip?

Geç geldim.

Meyhanedeydin gene değil mi?

Remzi'yle içtik biraz.

Ceketin leke içinde.

Evet, Remzi üstüme pilaki döktü.

Pantolonunun üstüne oturduğun yeri de anlıklım, herhalde Remzi şeyini etti.

Cumhurbaşkanımız ile Kral Fahd 5 saat görüştü

Evren: "Barış için Tahran'a giderim"

AT YARIŞLARINI İZLEDİ

- Riyad'daki Nâsiriye Sarayında yapılan ikili temaslardan sonra Evren ve Fahd baş başa 1.5 saat görüştüler.
- Suudi Arabistan Kralı büyük bir yakınlık göstererek Evren'i gece de kaldığı sarayda ziyaret ederek 3.5 saat süren bir görüşme yaptı.
- Dünya ve bölge sorunları ile iki ülke ilişkilerinin ele alındığı görüşme sırasında, iki lider de Iran-Irak savaşından duydukları üzüntüyü dile getirdiler.
- Evren, görüşmeler arasında Malaz Hipodromu'na giderek, kendisi onuruna düzenlenen at yarışlarını izledi.
- Dışişleri Bakanı Halefoğlu, Kral Fahd'in Türkiye'ye davet edildiğini, daveti kabul ettiğini ve ziyaret tarihinin kendisi tarafından tespit edileceğini açıkladı.
- İki ülke arasında askeri, ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalandı.

(Yazısı 13. sayfada)

Kazayı gören kadın, bir süre konuşamadı

Pilotaj hatası ihtimali var

"Koca uçak, ağaçları budayarak geçti"

- Tarladan evine dönmekte olan Emine Çalış adlı kadın, "Bursa" uçağının evlerinin hemen yanında karayemiş ağaçlarına çarptığını, adeta başının üzerinden geçtiğini söyledi.
- Trabzon'a giden 7 kişilik teknik heyet, uçağın gövdesinde büyük hasar olduğunu, yağ borularının patladığını, bir motorun çalışamaz durumda olduğunu saptadı.

(Yazısı 15. sayfada)

Hayatlarından endişe ediliyor

AĞRI'YA TIRMANIYORLARDI

5 DAĞCIDAN HABER YOK

- "Ağrı Dağı Ka Tırmanışı"nı gerçekleştirmeye çalışan dağcılarla 3 gündür bağlantı kurulamıyor
- Telsiz bağlantısı kesilen 5 dağcının 3000 metrenin üzerinde, kar kalınlığının 1 metreyi geçtiği, sıcaklığın da geceleri -40 dereceyi bulduğu Ağrı Dağı'nda donmalarından korkuluyor.

(13. sayfada)

23 Şubat 1984 Perşembe

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL: 36 SAYI: 12381

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

FİYATI 40 LİRA

Büyük şehrin belediye başkan adayları Hürriyet'te buluştu

İstanbul'un sorunları bugünden yarına çözülmez

EK-15:Milliyet Gazetesi, 17 Mart 1985

17 MART 1985

Özal'ı sıcak bir şekilde karşılayan Prens Abdullah sordu:

"Evren Paşa nasıl?"

HABERLER

Milliyet 9

Özal'lar vedalaşıyor

Enerji Bakanı, Gökova için konuştu:

Türel: Derhal soruşturma açtırıyorum

Milliyet'in Bilgi Kültür Yarışması 67 ilde yapıldı

Öğrenciler terledi

Milli Eğitim Bakanı kesin konuştu

Dinçerler: "Ek sınav hakkı tanınmayacak"

BİZE YARDIM EDİNİZ

NİSA SEREZLİ TOLGA AŞKİNER TİYATROSU

TÖRE

ÇANKAYA SİNEMASI'NDA 28 07 80

DEVLET TİYATROLARI

ANKARA DEVLET OPERA VE BALESİ

ESMERALDA

ARŞIN MAL ALAN

YOZ DÖNGÜ

INSANCIK

OTELLO

Küçük İlanlar ☎ 250940 • 342240

ÖZET

18. yüzyılın ortalarından 1932 yılına kadar süren Suudi Arabistan'ın devletleşme sürecinde; 1744'te Muhammed bin Suud ile Muhammed bin Abdülvehhab arasında gerçekleştirilen ittifak, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte zayıflamış olması ve bölgedeki İngiliz-Osmanlı rekabeti gibi faktörlerin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde bölgede söz sahibi olmak isteyen İngilizlerin, Suudilere destek vermesi Suudilerin işini kolaylaştırmıştır.

Suudi Arabistan Devleti'nin kurucusu İbn-i Suud kendisini 1926'da Hicaz ve Necid Kralı ilan etmiş, 1932'de ise ülkenin ismini Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiştir.

Türkiye ile Hicaz ve Necid Krallığı arasındaki diplomatik ilişkiler 1926 yılında kurulmuştur. 3 Ağustos 1929 yılında imzalanan Dostluk Anlaşması'yla da Türkiye, Hicaz ve Necid Krallığı'nın siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımıştır.

Bununla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerde 1970'lerin sonuna kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu dönem zarfında siyasi bakımdan önemli sayılabilecek gelişme, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın, 1966 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret olmuştur.

1980'li yıllarda, ikili ilişkilerde ciddi bir hareketlenme yaşanmıştır. 1984 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1985 yılında ise Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'ı ziyaret etmişlerdir. Suudi Arabistan tarafından ise, 1984 yılında, şimdiki Suudi Arabistan Kralı olan Veliaht Prens Abdullah Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Suudi Arabistan, İbn-i Suud, ikili ilişkiler, karşılıklı ziyaretler.

ABSTRACT

It is clear that the facts like the alliance between Muhammad ibn Saud and Muhammad ibn Abd-al-Wahhab in 1744, the weakness of Ottoman Empire at the time being, and the competition between the British and Ottoman Empires had played an important role during the process of Saudi Arabia becoming a state since mid-18th century till 1932. Especially during the World War I, British, who want to have more say in the region, paved the way for Saudis by supporting them.

The founder of the State of Saudi Arabia, Ibn Saud, declared himself as the king of Hejaz and Najd in 1926 and changed the name of the state as Kingdom of Saudi Arabia in 1932.

The diplomatic relations between Turkey and the Kingdom of Hejaz and Najd was established in 1926. Turkey in the Treaty of Friendship was signed in August 3, 1929, political independence and territorial integrity of the Kingdom of Hejaz and Najd recognized.

However, until the end of 1970s, a notable progress could not been made in the relations between the two countries. The only politically significant progress during this period is considered to be the visit of Faisal the King of Saudi Arabia to Turkey in 1966.

In 1980s, a significant mobility was observed in bilateral relations. In 1984, the President Kenan Evren and in 1985 the Prime Minister Turgut Özal visited Saudi Arabia. In response from Saudi Arabia, the Crown Prince Abdullah, the current King of Saudi Arabia visited Turkey in 1984.

Keywords: Turkey, Saudi Arabia, Ibn Saud, bilateral relations, mutual visits.